

ZBORNIK RADOVA

ZBORNIK RADOVA SA JEDNODNEVNOG SAVJETOVANJA NA VLAŠIĆU,
HOTEL „SUNCE“ NA TEMU: „Mjere za ublažavanje utjecaja globalne
ekonomske krize na ekonomiju BiH“, ODRŽANOG 04. aprila 2009. godine

April 2009. godine

NAZIV DJELA:

ZBORNIK RADOVA SA JEDNODNEVNOG SAVJETOVANJA NA VLAŠIĆU,
HOTEL „SUNCE“ NA TEMU: „Mjere za ublažavanje utjecaja globalne
ekonomske krize na ekonomiju BiH“, ODRŽANOG 04. aprila 2009. Godine

IZDAVAČ:

Otvoreni univerzitet „APEIRON“ Travnik

GLAVNI UREDNIK:

Prof. Dr. Slobodan Čamilović

GODINA IZDANJA I ŠTAMPANJA:

2009.

ŠTAMPA:

Tiskara „Č – GRAFIČAR“

ODGOVORNO LICE ŠTAMPARIJE:

Ivan Čakarić

SADRŽAJ:

<i>Sadržaj.....</i>	<i>3</i>
<i>Uvodna riječ urednika.....</i>	<i>6</i>
<i>Poziv.....</i>	<i>7</i>
<i>Program savjetovanja</i>	<i>9</i>
<i>Gospodarska kriza.....</i>	<i>10</i>
<i>Velika gospodarska kriza.....</i>	<i>11</i>
<i>Velika gospodarska depresija.....</i>	<i>12</i>

UVODNA IZLAGANJA:

<i>Dr. Kemal Kozarić, guverner CBBiH.....</i>	<i>14</i>
<i>(STANJE BANKARSKOG SEKTORA U BiH I POTENCIJALNI RIZICI ZA REALNI SEKTOR)</i>	

<i>Vlatko Dugandžić.....</i>	<i>19</i>
<i>(MJERE ZA UBLAŽAVANJE POSLJEDICA GLOBALNE EKONOMSKE KRIZE NA EKONOMIJU BiH)</i>	

<i>Akademik prof. dr. Boris Tihij.....</i>	<i>28</i>
<i>(GEOGRAFIJA I EKONOMIJA: MEĐUZAVISNOST I AUTARHIJA)</i>	
<i>Prof. dr. Ante Domazet.....</i>	<i>34</i>

DISKUSIJE:

<i>Dr. Hasan Mahmutović, Ekonomski fakultet Zenica.....</i>	<i>41</i>
<i>(RAZVOJ PARTNERSKIH ODNOSA BANKARSKOG I BIZNIS SEKTORA U PERIODU GLOBALNE EKONOMSKE KRIZE U BiH)</i>	

<i>Mr. Dario Jerković, Economic Vitez.....</i>	<i>53</i>
<i>(PRIJEDLOG MJERA ZA UBLAŽAVANJE UTJECAJA GLOBALNE EKONOMSKE KRIZE NA EKONOMIJU BOSNE I HERCEGOVINE SA POSEBnim OSVRTOM NA TRGOVINSKA PODUZEĆA)</i>	

<i>Mr sci Ramiz Kikanović, dipl. Oec, viši asistent OU "Apeiron" Travnik.....</i>	<i>63</i>
<i>(PRIJEDLOG KONKRETNIH MJERA POVODOM NADOLAZEĆE RECESIJE)</i>	

<i>Adem Ibrahimpašić, Bihaćka pivovara.....</i>	<i>65</i>
<i>(Mogućnost obezbjedenja povećanog plasmana domaćih roba na vlastitom tržištu uvođenjem necarinskih barijera robama iz CEFTA sporazuma na način na koji su našim robama takve barijere uvele vlade susjednih zemalja kroz svoje zakonske i podzakonske akte)</i>	

<i>Prof. dr. sc. Jusuf Kumalić.....</i>	<i>67</i>
<i>(KAKO POBOLJŠATI TRŽIŠNU LIKVIDNOST U BOSNI I HERCEGOVINI)</i>	

<i>Doc. Dr. Bogdana Vujić - Gligorić.....</i>	85
(DEMASKIRANJE NEPOŠTENOG MONETARNOG SISTEMA)	
<i>Mr. sc. Edin Arnaut.....</i>	93
(UTICAJ GLOBALNIH TREDOVA TURISTIČKE INDUSTRIJE NA BIH TURIZAM I EKONOMSKU KRIZU U BIH)	
<i>Džemal Čabaravdić, direktor VISPAK - Visoko.....</i>	130
<i>Elizabeta Josipović, SCONTO - PROM.....</i>	131
<i>Slobodan Vujić, M.Sc., direktor VB leasing BH.....</i>	133
(MJERE ZA UBLAŽAVANJE UTICAJA GLOBALNE KRIZE NA EKONOMIJU BIH)	
<i>Mr. sc. Jasmin Halebić, Ekonomski fakultet Zenica.....</i>	136
(GLOBALNA KRIZA I NUŽNOST SMANJENJA TRANSAKCIJSKIH TROŠKOVA I PODIZANJE KONKURENTNOSTI BH KOMPANIJA)	
<i>Nada Trifković.....</i>	149
(UPRAVLJANJE KRIZOM U AKTUELНОM DRУŠTVENOM OKRUŽENJU)	
<i>Prof. dr. Vjekoslav Selak.....</i>	164
(POLJOPRIVREDA I IZLAZ IZ GOSPODARSKE KRIZE)	
<i>Mr. Nedim Šaćiragić, direktor ILIRIKA DZU.....</i>	168
(UZAJAMNI (OTVORENI) FONDOVI U SVJETLU NOVOG ZAKONA O DUF I IF)	
<i>Saša Vujić, M.Sc., Viši asistent na katedri marketing EF Sarajevo.....</i>	172
<i>Jago Lasić, predsjednik PKF BiH.....</i>	177
<i>Docent dr. Slobodan M. Lukić.....</i>	180
(USPJEŠNO SANIRANJE I RESTRUKTURIRANJE – ODGOVOR NA KRIZU)	
<i>Risto Dabić, generalni direktor FAMOS I. Sarajevo.....</i>	213
<i>Zaključci na kraju savjetovanja.....</i>	215
<i>Zaključci radne grupe.....</i>	216
<i>Spisak pozvanih na savjetovanje.....</i>	220
<i>Spisak prisutnih na savjetovanju.....</i>	228

PRILOG ZBORNIKU:

- *Intervju s Geraldom Celenteom*
- *Mjere iz mjerodavnosti Vijeća ministara za ublažavanje utjecaja globalne ekonomske krize na gospodarstvo u BiH.*
- *Svjetska banka i Direkcija za ekonomsko planiranje BiH: „Globalna financijska i ekonomska kriza: utjecaj na ekonomiju BiH, ublažavanje i mjere adaptacije“.*
- *Ekonomsko-socijalno vijeće Federacije BiH „Program mjera za ublažavanje posljedica globalne ekonomske krize i unapređenje poslovnog ambijenta“ i „Socijalni sporazum za period 2009.-2010.god.“*
- *Direkcija za ekonomsko planiranje „BiH ekonomski trendovi, godišnji izvještaj 2008.“*
- *Mjere za ublažavanje negativnih efekata svjetske ekonomske krize na Republiku Srbiju.*

Uvodna riječ urednika

U cilju davanja svog stručnog doprinosa u rješavanju ekonomskih i socijalnih problema u BiH, Otvoreni univezitet APEIRON iz Travnika organizovao je jednodnevno savjetovanje pod nazivom MJERE ZA UBLAŽAVANJE UTJECAJA GLOBALNE EKONOMSKE KRIZE NA EKONOMIJU BOSNE I HERCEGOVINE. Ovaj stručni skup, održan na Vlašiću 4. aprila 2009. godine, izazvao je veliko interesovanje predstavnika organa vlasti, predstavnika privrednih komora, istaknutih poslodavaca i direktora, univerzitetskih profesora, predstavnika banaka, sindikata, međunarodnih finansijskih institucija i drugih organizacija i asocijacija. Inicijator ovog savetovanja i njegov dinamični medijator bio je prof. dr Nikola Grabovac, Rektor otvorenog univerziteta APEIRON - Travnik.

U intenzivnom i inspirativnom radu preko 150 učesnika saslušalo je četiri uvodnih referata i osamnaest (18) diskusija. Radi racionalnih jeg korištenja raspoloživog vremena jedan broj učesnika priložio je svoje pismene diskusije. Zaključci savjetovanja, koje je pripremila na Savjetovanju imenovana radna grupa, predstavljaju prijedlog konkretnih mjera, akcija i programa koje treba preuzeti u BiH da bi se u što većoj mjeri ublažile negativne posljedice krize sa kojom se u ovom trenutku suočava čovječanstvo.

Referati i diskusije, koje su pred Vama, dati su u *izvornoj verziji*. Redakcija novog stručnog časopisa iz oblasti ekonomije, koji Otvoreni univerzitet APEIORITY iz Travnika pokreće ovim zbornikom izlaganja, učinila je veliki napor da u što kraćem vremenu priredi publikovanje materijala sa Savjetovanja koje će biti dostavljeni svim učesnicima Savjetovanja i nadležnim institucijama u BiH. Inicijatori i organizatori ovog skupa, kao i svi njegovi učesnici, očekuju da će prezentovane ideje, pogledi, stavovi i prijedlozi poslužiti kao dobra stručna platforma za što brže oblikovanje mjera od kojih se očekuje da u granicama potreba i mogućnosti Bosne i Hercegovine ublaže negativne utjecaje globalne ekonomske i socijalne krize.

*Prof. dr Slobodan Ćamilović,
Glavni urednik*

OTVORENI UNIVERZITET APEIRON TRAVNIK

Bosna i Hercegovina, Travnik, Školska 23, 72270 Travnik

Tel: 030 519 750; 519 754 Fax: 030 519 759:

www.out.edu.ba

Organizacioni odbor

Travnik, 15.III. 2009.god.

P O Z I V

Za: _____

Poštovani,

Pozivamo Vas da prisustvujete i uzmete aktivno učešće na jednodnevnom savjetovanju na temu:

, „MJERE ZA UBLAŽAVANJE UTJECAJA GLOBALNE EKONOMSKE KRIZE NA EKONOMIJU BOSNE I HERCEGOVINE“

Savjetovanje će se održati dana 04. IV. 2009.god. (subota) u hotelu „Sunce“ na Vlašiću sa početkom u 9,00 sati sa planiranim završetkom u 16.30 sati, a prema priloženom Programu jednodnevnog savjetovanja.

Učešće na savjetovanju je najavilo i potvrdilo stotinjak najodgovornijih, najstručnijih i najpozvanijih osoba iz BiH, koji mogu dati doprinos u radu savjetovanja. Učešće su potvrdili predstavnici organa vlasti, države i entiteta, istaknuti poslodavci, direktori, predstavnici privrednih komora, univerzitetски profesori, predstavnici Centralne banke, komercijalnih banaka, sindikata, međunarodnih finansijskih institucija i sl.

Složenost i teškoće ekonomske krize u BiH mogu imati vrlo teške posljedice za ukupno stanovništvo BiH i neophodno je blagovremeno poduzeti mјere na ublažavanju utjecaja globalne ekonomske krize.

Učesnici savjetovanja su osobe koje sa raznih aspekata mogu dati svoj doprinos i pomoći organima vlasti da se ublaže udari ekonomske krize koja se tek očekuje, kako ona ne bi prešla u depresiju.

Prema priloženom Programu savjetovanja uvodna izlaganja će podnijeti:

1. Prof.dr Nikola Špirić, predsjednik Vijeća ministara BiH
2. Dr. Kemal Kozarić, guverner Centralne banke BiH
3. Dragan Vrankić, ministar financija i trezora BiH
4. Aleksandar Đombić, ministar finansija u Vladi RS
5. Vjekoslav Bevanda, zamjenik premijera Vlade F BiH i ministar financija u Vladi FBiH
6. Akademik, prof.dr Boris Tihi, predavač na Otvorenom univerzitetu „Apeiron“ Travnik.

Medijator savjetovanja: prof.dr Nikola Grabovac, Rektor Otvorenog univerziteta „Apeiron“ Travnik.

Planirano je vrijeme za slobodne diskusije na temelju individualnih prijava učesnika savjetovanja. Ostavljen je vremenski prostor za diskusiju oko dvadesetak učesnika.

Cilj savjetovanja je da se predlože konkretnе mjere, akcije i programi koji mogu ublažiti negativne utjecaje globalne ekonomske krize i bez imaginarnog i velikog teoretisanja.

Na kraju jednodnevne aktivnosti usvojiti će se rezime i zaključci savjetovanja.

Polazeći od izuzetno važnog značaja savjetovanja očekujemo Vaš dolazak i aktivno učešće u radu savjetovanja bilo u diskusiji ili pismenom prilogu Vaše diskusije.

Sa poštovanjem,

Prof.dr Nikola Grabovac

OTVORENI UNIVERZITET „APEIRON“ TRAVNIK
Organizacioni odbor

P R O G R A M
Savjetovanja na temu

„MJERE ZA UBLAŽAVANJE UTJECAJA GLOBALNE EKONOMSKE KRI-
ZE NA EKONOMIJU BOSNE I HERCEGOVINE“

Vlašić, dana 04. IV. 2009. god. (subota)

Dolazak na Vlašić, hotel „Sunce“ do 8,45 sati i prijava dolaska.

- 9,00 -Otvaranje i početak savjetovanja.
- 9,00 - 9,15 -Pozdravna riječ organizatora i domaćina:
 - rektor Otvorenog univerziteta „Apeiron“ Travnik, Nikola Grabovac, prof.dr.
 - predsjednik U.O. Otvorenog univerziteta „Apeiron“ Travnik, Senad Tatarević, dipl.ecc.
 - predsjednik Vlade Srednjobosanskog kantona, Salko Selman,
- 9,15 - 9,35 -izlaganje prof.dr Nikole Špirića, predsjednik Vijeća ministara BiH.
- 9,35 - 9,55 - izlaganje dr. Kemala Kozarića, guverner Centralne banke BiH.
- 9,55 - 10,15 -izlaganje Dragana Vrankića, ministar financija i trezora BiH
- 10,15 - 10,35 - izlaganje Aleksandra Đombića, ministar finansija RS,
- 10,35 - 10,55 -izlaganje Vjekoslava Bevande, zamjenik premijera Vlade FBiH i ministar financija FBiH,
- 10,55 - 11,15 - izlaganje akademika, prof.dr Borisa Tihog, predavač na Otvorenom univerzitetu „Apeiron“ Travnik.
- 11,15 - 11,45 - pauza za kavu i prijave za diskusiju.
- 11,45 - 13,30 - diskusija učesnika savjetovanja na temelju prijava za diskusiju (maksimalna diskusija do 10 minuta po diskutantu).
- 13,30 - 14,30 - pauza za ručak.
- 14,30 - 16,00 - nastavak diskusije učesnika savjetovanja (maksimalna diskusija do 10 minuta po diskutantu).
- 16,00 - 16,30 - usvajanje rezimea i zaključaka savjetovanja.
- 16,30 - planiran završetak jednodnevnog savjetovanja.

Medijator savjetovanja prof. dr Nikola Grabovac.

Gospodarska kriza¹

Gospodarskom krizom se u zanosti o narodnom gospodarstvu naziva razdoblje značajnog negativnog razvoja u gospodarstvu. Osim toga, gospodarskom krizom se naziva i postojanje negativnog razvoja i drugih makroekonomskih pokazatelja (npr. razina cijena, zaposlenost, tokovi kapitala). Gospodarska kriza može zahvatiti privredu jedne države ili više njih, može zahvatiti jednu gospodarsku granu širom svijeta, gospodarstvo više država ili cjelokupno svjetsko gospodarstvo. Narodno gospodarstvo koje pogodi gospodarska kriza trpi najviše zbog posljedica nezaposlenosti i osiromašenja širokih slojeva stanovništva, što može dovesti do socijalnih nemira.

Obzirom na gospodarsku konjunkturu, postoje tri nepoželjna oblika: stagnacija, recesija i depresija. Stagnacijom se naziva razdoblje u kojem gospodarstvo ne raste, što znači da izlazne vrijednosti (output) gospodarstva unutar nekog razdoblja ostaju jednakе. Nema jedinstvenog stava o pitanju može li se razdoblje stagnacije već smatrati gospodarskom krizom ili ne. Prema općeprihvaćenoj definiciji, recesijom se smatra kad se izlazne vrijednosti narodnog gospodarstva smanjuju tijekom dva uzastopna kvartala. Depresija nastupa kad ovo smanjenje outputa traje duže od navedenog razdoblja od dva uzastopna kvartala.

Razlozi gospodarske krize su vrlo različiti. S jedne strane to može biti nesklad između ponude i potražnje unutar jedne narodne privrede, i to u pravilu kad potražnja padne ispod razine ponude roba, pa jedan dio roba ostaje neprodan, odnosno ne nađe put do kupca. Ovo može biti posljedica nepovjerenja potrošača u budući gospodarski razvoj (npr. izgledi za gospodarski rast, sigurnost vlastitog radnog mesta i sl.). Negativni učinak mogu imati veće prirodne katastrofe, ratna opasnost ili teroristički napadi i slično. Jednako tako, nedostatak sirovina (npr. u obliku šoka od cijena nafte) može izazvati suzdržavanje konzumenata od kupovine. Prema pristašama teorije John Maynard Keynesa, potražnja države za robama ima velik utjecaj na ukupna gospodarska kretanja; ako država smanji svoje izdatke, ili povisi poreze, to preko svog multiplikacijskog efekta dovodi do smanjenja ukupne potražnje i može izazvati ili pojačati gospodarsku krizu.

Krize rasta mogu biti izazvane i od strane ponude: odgradnja pretjeranih kapaciteta (tzv. struktturna kriza) može dovesti do već navedenih nesigurnosti potrošača i smanjenja ukupne potražnje.

¹ Wikipedia

Velika gospodarska kriza²

Godine 1929. izbila je velika gospodarska kriza. Uzrok joj je bila pretjerana hiperprodukcija. Proizvodilo se više nego što se moglo prodati i roba se nagomilavala u skladištima. Cijena dionica se drastično mijenjala i ljudi su izgubili povjerenje u banke. U tri godine je bankrotiralo 5 000 banaka. Trgovina je propala i milijuni ljudi su ostali bez posla gladni. Kriza je zaustavila poslijeratni prosperitet (koji su zemlje ekonomske periferije poput Jugoslavije ionako slabo osjetile), dovela do propasti mnogih kapitalista i bitno pogoršala uvjete života radnika i seljaka. Marksisti više nisu morali uvjeravati kako kapitalistička privreda nužno dovodi do kriza: kriza je bila tu, svima vidljiva, strahovito duboka i dugotrajna. Zaoštrava se politička borba; liberalna demokracija izgleda kao sve manje upotrebljiv model. Fašističke i monarhofašističke diktature ili vrlo ograničene demokracije, slične onoj u Jugoslaviji, uspostavljene su i u susjednim zemljama (Mađarska, Rumunjska, Bugarska, Austrija), a 1933. Adolf Hitler dolazi na vlast u Njemačkoj. Istovremeno u SSSR-u Staljin zaoštrava "klasnu borbu" stravičnim obračunom sa seljacima ("kulacima") i početkom intenzivnih "čistki" u partiji, koje će, preko Kominterne, pogoditi i sve komunističke partije u svijetu. Sve one djeluju kao sekcije Kominterne, pod strogom kontrolom iz Moskve, što ima negativne posljedice za njihovu učinkovitost, kako u Jugoslaviji tako i drugdje.

² Wikipedia

Velika gospodarska depresija³

Velika gospodarska kriza (1929.-1933.), Velika ekomska kriza ili Velika depresija nazivi su teškog sloma cijelih nacionalnih gospodarstva u svim važnijim industrijskim državama koja je počela 1929. a očitovala se, između ostalog, slomom cijelog niza privrednih subjekata, masivnom nezaposlenošću i deflacijom. Istovremenost pojavljivanja krize u raznim područjima nacionalne ekonomije bila je pospješena narasлом međusobnom prepletenušću pojedinih dijelova gospodarstva kao i ekonomija raznih država te povezanošću finansijskih tokova odnosno narasлом pokretljivošću kapitala ali i nepostojanjem određenih elemenata reguliranja tržišta koji se danas podrazumijevaju. Svjetska ekomska kriza prekinula je tzv. "zlatne dvadesete godine".

U početku lagani pad rasta svjetski vodećeg gospodarstva SAD-a doveo je spekulativno precijenjeno tržište akcija u listopadu 1929. do sloma ("crni četvrtak"). To je dovelo do okretanja tokova kapitala. Kapital, koji je u godinama prije toga bio investiran u druge nacionalne ekonomije, na brzinu je povlačen. U Europi (ali i u drugim zemljama svijeta) je to povlačenje kapitala izazvalo najteže oblike krize u njihovim ionako slabim ekonomijama. U cijelom lancu događanja došlo je do masivne nezaposlenosti i ogromnog pada međunarodne razmjene.

U raznim državama se na izazove reagiralo različito: polazeći od Skandinavije, a naročito Švedske, demokracije koje su funkcionalne počele su, prelazeći u socijalne države, s intervencijama u tržišna događanja. Kolebljive pokušaje interveniranja američkog Predsjednika Hoovera je njegov nasljednik Franklin D. Roosevelt od 1933. pojačao, a skup primjenjenih mjera ostao je u ekonomskoj teoriji poznat pod imenom New Deal. Najpoznatija mjera je bilo financiranje javnih radova, kao mjere za pokretanje investicija, povećanim zaduživanjem države (kasnije poznatim pod nazivom deficitno financiranje). Mnoge države (npr. Velika Britanija) tada odustaju od povezivanja vrijednosti svojih valuta uz zlato (što je do tada bilo pravilo) kako bi barem sačuvali svoje valutne rezerve. Druge države (npr. Njemački Reich) su pokušale jačanjem vrijednosti svojih valuta dovesti pod kontrolu raspad ekonomije, što je imalo za posljedicu katastrofalni pad standarda i do ogromne socijalne krize. To je, opet, otvorilo put radikaliziranju politike i u Njemačkoj pogodovalo usponu nacionalsocijalizma.

Postljedice

U SAD-u, gdje je sve počelo, nakon sloma čitave ekonomije, svaki četvrti Amerikanac je ostao bez posla, tako da je oko 15 miliona ljudi bilo nezaposleno. Prosječne nadnice su pale za 60%, a prihod od poljoprivrede za 50%. Kako je do tada ekonomija SAD-a bila vodeća i u neku ruku pokretač razvoja svjetske privrede, tako se i kriza prelila iz Amerike u cijeli svijet. Postljedice su se osjetile u svim zemljama svijeta, a najteže je bilo industrijski razvijenijim državama

³ Wikipedia

UVODNA IZLAGANJA

1. Dr. Kemal Kozarić, guverner Centralne banke BiH (prepis audio zapisa)

STANJE BANKARSKOG SEKTORA U BiH I POTENCIJALNI RIZICI ZA REALNI SEKTOR

1. UVOD

Najaktuelnija tema današnjice je ekomska kriza. Činjenica je da su uzroci krize eksterni šokovi koji su se pojavili na američkom tržištu zbog agresivne kreditne aktivnosti, trke za profitom, pohlepe komercijalnih banaka, zatim neadekvatnog nadzora, vrlo loše procjene i neodgovornosti kreditnih agencija. Kreditne agencije jesu privatne agencije i davale su vrlo visoke rejtinge određenim institucijama i određenim proizvodima. Sa američkog tržišta kriza se prenijela na evropsko tržište, pa na azijsko tržište i potom je zahvatila cijeli svijet. Važna je i uloga države, jer ne postoji ekonomija na koju ne utiče država. Država ima svoj stav prema privredi i treba da stvori takav ambijent da pokuša da pomogne svima onima koji se bave ekonomskom aktivnošću. Kako nobelovac Joseph Stiglitz tvrdi, greške iz prošlosti se ponavljaju, jer je pomoći država u ovoj krizi namijenjena za isplatu kreditora, a ne za održavanje privrede u stanju pune zaposlenosti.

Također, prisustvo krize u jačim ekonomijama jasno govori da je i BiH izložena uticajima krize. Neki su tvrdili da će nas kriza čak i zaobići, ali činjenica jeste da, iako nismo još u Evropskoj Uniji, globalizacija čini svoje i ne možemo ostati izolovani od šokova kao što je ovaj koji je trenutno prisutan u cijelom svijetu.

2. UTICAJ SVJETSKE FINANSIJSKE KRIZE NA BANKARSKI SEKTOR BiH

Bosna i Hercegovina i njen finansijski sistem već osjećaju uticaj krize. Primjetno je da su banke reducirale svoje kreditne aktivnosti, iako nisu prestale da kreditiraju. Potencijalna sredstva za nove kredite su uglavnom ono što banke prikupe od depozita na domaćem tržištu i što prikupe od finansiranja ili vraćanja preuzetih kredita. Postoje obećanja da će se otvoriti neke kreditne linije, a zabilježen je i blagi rast kamatnih stopa.

Mada apelujemo i pokušavamo da izvršimo blagi pritisak na komercijalne banke da je došlo vrijeme da reduciraju kamatne stope, prije dva dana Evropska centralna banka je smanjila kamatnu stopu na 1,25 i možemo zaključiti da euro nije bio nikada manji, očito je da naše komercijalne banke nemaju izvora i ušle su u drugu krajnost, a

to je da su pasivne kamatne stope u BiH od 6 do 7% i da će se sigurno morati plasirati po stopi od 9 do 10%.

Formiranje kamatnih stopa u BiH je slobodno i ne postoje instrumenti da se to ograniči, mada se razmatra da se na neki način ograniče pasivne kamatne stope. Također, do sada nije bilo problema u komercijalnom bankarstvu.

Smatramo da bi stopu obavezne rezerve trebalo sniziti. Ona sada iznosi 14% na kratkoročne izvore, a 10% na dugoročne izvore. U Centralnoj banci imamo milijardu i preko obavezne rezerve, a sredstva su najskuplja kada stoje na računu u banci. Interes Centralne banke jeste da se sredstva koriste u privredi, a ne da stoje u Centralnoj banci. Razlog zašto smo promijenili kamatnu stopu na obaveznu rezervu koja sada iznosi 0,5 % a preko obavezne rezerve dajemo prosječnu kamatnu stopu koju u inostranstvu ostvarimo, jeste da se sredstva ne iznose vani nego da se drže u BiH i pokušavamo motivisati da se ta sredstva investiraju u BiH.

Bankarski sektor je pozitivno odgovorio na izazove u oktobru i novembru prošle godine. Tada se desio prvi izazov i odgovor na krizu je bio pozitivan. Pokazalo se da je bankarski sektor još uvijek zdrav. Kapitalizacija komercijalnih banaka u BiH je bolja nego u Zapadnoj Evropi i naravno da može biti problema u vezi sa ovom kreditnom aktivnošću, ali ne mislimo da će biti problema sa depozitima, jer iako su oktobar i novembar bili vrlo izazovni, nekih 6% ili cirka 700 miliona KM je povućeno iz banaka, banke su odgovorile na sve zahtjeve. To je ipak drugačija situacija od one iz 90-ih godina. Stoga je normalno da su građani bili osjetljivi i da su odmah počeli podizati svoje depozite, ali kada su vidjeli da su u roku od 2-3 dana dobili sva svoja sredstva, povratili su sredstva u banke, tj. nekih 150 miliona eura je vraćeno u banke u posljednja dva mjeseca.

3. KRATKOROČNE POSLJEDICE

Naše banke su se bavile tradicionalnim bankarstvom i nisu ulazile u investiranje na širem internacionalnom prostoru, jer uglavnom su to regionalne banke, tako da s te strane nismo imali gubitaka. Isto tako, sve što se čini u zemljama Zapadne Evrope ima implicitni efekat na banke u BiH, što je, također, dobro. Imamo garancije i od Raiffeisen banke i od Hypo banke da neće povlačiti svoje kreditne linije i da će ostati aktivne. Te banke su, također, napravile i memorandum s bankama Zapadne Evrope koje su se obavezale da će u naredne dvije godine imati istu kreditnu aktivnost, što jasno govori da taj aranžman donosi beneficije.

Kratkoročne posljedice koje već vidimo jesu da će, na svjetskom nivou, vjerovatno doći do smanjenja standarda i da je svaki pojedinac zabrinut za svoju socijalnu sigurnost, a ovdje to jasno vidimo, jer socijalna situacija, ili kako je to profesor Domazet nazvao

„stepen građanske sreće“ je vrlo nizak u BiH.

Također, uticaj države mora biti veći, jer i u jačim ekonomijama od BiH vidite da vlade maksimalo ulažu napore i bore se i da izađu na kraj s krizom. Stoga je mojim kolegama iz vlasti potrebno više dijaloga, prije svega s privrednom zajednicom, tj. s privrednicima, jer na kraju krajeva ako nema privrede neće biti ni indirektnih poreza, neće biti ni doprinos, neće biti ni budžeta itd. Oni koji stvaraju biznis i oni koji stvaraju vrijednost su najvažniji u BiH.

Postoji izreka koja kaže „puhat će se i na hladno“, jer i oni koji imaju sredstava i investitori koji su možda i imali neke ideje i planove sada su malo suzdržani. Svi čekaju da vide gdje je dno krize i kada će se krizi nazirati kraj. Evo već imamo, kako kažu, prve znakove poboljšanja - berze počinju da reaguju. Imamo takve signale posljednja dva dana, ali je još to daleko od onog što se smatra poboljšanjem.

Govori se da bi 2010. trebala biti godina kada će se zabilježiti privredni rast, mada pretpostavljam da će kod nas doći do zakašnjenja. Kao što reče prof. Grabovac tek ćemo osjetiti prave efekte, a također i izlazak iz krize će kasniti. Stoga je puno posla pred nama. Isto tako, u pogledu korporativnog upravljanja, vjerovatno će doći do promjene filozofije samog upravljanja. Danas menadžeri imaju veliku odgovornost i neki možda sada i koriste krizu, pa se rješavaju balansa i radnika i nekih klijenata. Sigurno će korporativno upravljanje morati imati neku novu dimenziju, ali i upravni odbori koji danas uglavnom ne vrše svoju funkciju, jer uglavnom manadžment vodi kompaniju.

Jedan od uzroka ove krize je slaba supervizija komercijalnih banaka. Razmatra se model da cijela Evropska Unija ima jednog supervizora, dok mi imamo dvije entitetske agencije za superviziju, što je neracionalno i skupo.
Također, nova uloga kreditnih agencija je bitna i u budućnosti će morati odgovarati za propisane kreditne rejtinge.

Kriza je za neke šansa, jer će neki veći sudionici izgubiti svoje pozicije na tržištima, a neki manji sudionici će ih zamijeniti. Vjerovatno će svi uraditi analize finansijske krize i proći će puno vremena dok se pravi uzroci ove krize ne prepoznaju. Istorijsko pamćenje nije dugo, uskoro ćemo o tome pričati kao o nekoj prošlosti, s tim da opasnost uvijek postoji da se kriza ponovo pojavi ukoliko ne izvučemo poruke iz nje.

Kratkoročne posljedice za BiH jesu da je berzanska vrijednost dionica bh. firmi pala za oko 65% u 2008. Oporavak će biti spor i mislim da će trebati dosta vremena, znanja i upornosti da se vratimo na stare vrijednosti.

Strane direktnе investicije u poređenju sa 2007. u 2008. bile su upola manje, a mogu se još smanjiti i to može predstavljati problem.

Prognoza je da će se rast BDP-a smanjiti sa 6% u 2008. na 1,5% - 3,5%. Nova procjena MMF-a je rast od 0% što bi značilo da će privredna aktivnost biti ista kao i u

2008, ali mislim da će doći u negativnu zonu.

Inflacija i deficit na tekućem računu će biti manji (2009: inflacija 3%, deficit tekućeg računa 13%), te je moguće otežano finansiranje deficit-a. To znači da ne bi trebalo biti problema sa inflacijom u narednom periodu.

Javni prihodi su već u decembru bili na nivou 96%, u januaru i februaru bilježili su pad od 13%, tako da će svi budžeti imati problema s finansiranjem svojih obaveza. Pad izvoza je 22%, a pad uvoza za prva tri mjeseca 2009. 23%, što jasno govori i da naši izvoznici, posebno dva najveća: Mital-Steel i Aluminij već imaju problema na tržištu zbog cijena metala.

Otpuštanje radnika se već dešava. Toga smo se najviše pribojavali i ako se ne budu poduzele odredene mjere, to će se i dalje dešavati. Današnja nezaposlenost je 23-24%. Taj socijalni teret se prenio u firme, a o firmama se ne vodi previše računa.

Danas i najmanja firma, ona koja zapošljava dva radnika, za nas je važna i interesantna i mislim da joj treba posvetiti pažnju.

U pogledu kreditnog rasta u BiH u 2008. plasirano je 14 miliona; kompanijama u privatnom vlasništvu 46%, javnim preduzećima 5%, stanovništvu 48% i drugim sektorima 3%. U prva dva mjeseca 2009. imamo pad kreditnog rasta i to građanima na 13% u odnosu na februar prethodne godine, a privatnim poduzećima negdje oko 24% u odnosu na prethodnu godinu. To jasno govori da banke nemaju dovoljno novih sredstava, a da sredstva koja imaju također nisu plasirana i da je sada teže doći do kredita.

Kamatne stope u prosjeku iznose na kratkoročne zajmove 8,60%, a na dugoročne 7,70%. Formiranje kamatnih stopa je slobodno i banke mogu selektivno pristupiti prema proizvodima, prema klijentima, a danas u BiH onaj ko ima kvalitetnu hipoteku može dobiti i nižu kamatnu stopu.

Jedan od potencijalnih rizika za BiH je spoljnotrgovinski deficit BiH. Također, podržavam ideju o boljoj kampanji da kupujemo domaće, trošimo domaće. Moguće je problem s deficitom i već imamo uticaj na rezerve, za prva dva mjeseca rezerve su pale za 300 miliona.

4. MOGUĆE MJERE ZA UBLAŽAVANJE POSLJEDICA KRIZE

Što se tiče mera za ublažavanje posljedica krize, kako je bitno očuvati stabilnost bankarskog sektora, jer nema nijedne privrede u svijetu bez komercijalnih banaka. Također, nužno je ublažiti posljedice krize na realni sektor, jer možemo reći da je ova kriza s finansijskog polja prešla u realni sektor. Još jedna od mera za ublažavanje je i jačanje mreže socijalne zaštite i bolja preraspodjela socijalne pomoći, jer naši su

budžeti prenapućeni socijalnim obavezama. Daljnje mjere jesu:

- Razmotriti mogućnost većeg obima osiguranja depozita,
- Raditi na unapređenju supervizije banaka,
- Poboljšati sistem upravljanja, kontrole i transparentnosti razvojnih banaka,
- Nastaviti konzistentnu monetarnu politiku CBBiH, jer ipak je monetarna stabilnost važna.

Ublažavanje posljedica krize na realni sektor može se postići kroz:

- Daljnju privatizaciju. Iako se mnogi protive privatizaciji, postoje još uvijek značajna sredstva u državnim firmama, posebno u firmama gdje nema upravljačkih prava.
To su velike i vrijedne firme i imaju značajna sredstva.
- Koordinaciju i dodatne spoljne izvore finansiranja.
- Poboljšanje strukture javne potrošnje, a posebno kroz racionalizaciju transfera privatnim licima, smanjenje udjela plata u javnom sektoru itd.
- Činiti napore kako bi se obezbijedila dodatna sredstva za finansiranje ključnih infrastrukturnih projekata i kreditnih linija za privatni sektor, te ubrzala implementacija odobrenih razvojnih kredita.

5. PREPORUKE

Preporuke za ublažavanje krize jesu:

- Podsticanje razvoja infrastrukture u oblasti standarda, certificiranja i kvaliteta, u skladu s pravilima EU,
- Usmjeravanje na razvoj i jačanje domaćih kapaciteta, posebno subvencije proizvodnje hrane,
- Razvijati elektroenergetske kapacitete,
- Naročitu pažnju treba obratiti na izvozne kapacitete zemlje, i to na sirovinsku komponentu izvoza; tu granu ne treba eksploatisati, nego se fokusirati na razvoj i izvoz finalnih grupa proizvoda,
- Disciplinovanje fiskalne politike, odnosno, zadržati uravnoteženje budžeta,
- Vršiti analizu deficit-a i subvencionirati sektore čija proizvodnja može substituirati uvoz,
- Zaustavljanje rasta plata u javnom sektoru, što je prisutno od početka tekuće godine
- Uvođenje adekvatnih olakšica i subvencija poljoprivrednim proizvodačima,
- Utvrđivanje strategije razvoja i očuvanja domaće poljoprivrede i,
- Kreiranje odgovarajuće socijalne politike u cilju zaštite najsiromašnjih.

2. Vlatko Dugandžić, pomoćnik ministra financija i
trezora BiH

(umjesto ministra financija i trezora BiH gdina Dragana Vrankića)

**GOVOR GDINA DRAGANA VRANKIĆA,
MINISTRA FINANCIJA I TREZORA BIH**

NA JEDNODNEVNOM SAVJETODAVANJU U ORGANIZACIJI
UNIVERZITETA APERION, KOJE SE ODRŽAVA 4.4.2009. NA VLAŠIĆU:

MJERE ZA UBLAŽAVANJE POSLJEDICA GLOBALNE EKONOMSKE KRIZE
NA EKONOMIJU BiH

Sektor za proračun

Dozvolite mi da Vas sve najtoplje pozdravim i da pozdravim organizaciju današnjeg skupa. U svom izlaganju ću se osvrnuti na sljedećih pet oblasti:

1. globalna ekonomska kretanja
2. donešene globalne i regionalne mjere za ublažavanje posljedica krize
3. pokazatelji ekonomske krize u BiH
4. mjere usvojene u BiH, sa naglaskom na mjeru Vijeća ministara, obzirom da će gospoda Bevanda i Džombić predstavljati entitetske mjeru
5. daljnji koraci i preporuke

1. Globalna ekonomska kretanja

Pristizanjem novih podataka o indikatorima za posljednje mjesecce prošle i prve mjesecce ove godine, globalne projekcije ekonomskog rasta se konstantno revidiraju i smanjuju. **Prema posljednjim procjenama MMF-a, globalni rast u 2008. godini bio je 3,2%, dok se u 2009. godini projicira pad između 0,5% i 1%, što predstavlja prvi pad svjetske ekonomije nakon Drugog svjetskog rata.** Za najrazvijenije zemlje se projicira pad od čak 3% do 3,5%, dok se za zemlje u razvoju MMF predviđa znatno smanjenje rasta, uslijed finansijskih ograničenja, smanjenja cijena berzanskih sirovina široke potrošnje, smanjenja potražnje za izvoznim proizvodima i povezanih uticaja na smanjenje domaće potrošnje. **Trenutna predviđanja MMF-a su da će zemlje u razvoju u 2009. godini rasti između 0,5% i 1% nakon rasta od preko 6% u 2008. godini.**

MMF trenutno za 2010. godinu predviđa djelomičan oporavak svjetske ekonomije, koja bi trebala zabilježiti rast od 1,5% do 2% (a zemlje razvoju između 3,5% i 4,5%). Međutim, **MMF upozorava da se ovaj oporavak može očekivati samo ukoliko se vrati povjerenje u finansijski sektor, ukoliko vlade budu efikasnije i koordinirano riješavale probleme u finansijskom sektoru, a fiskalna politika bude igrala centralnu ulogu u podsticaju potražnje, putem stimulansa koji će kreirati potražnju.**

2. Osvrt na donešene globalne i regionalne mjere za ublažavanje krize

Nakon što je početkom posljednjeg kvartala prošle godine postalo jasno da će globalna finansijska kriza imati snažan uticaj na realni sektor ekonomije širom svijeta, vlade većine zemalja su kreirale mjeru za ublažavanje posljedica krize kojim bi se ubrizgao fiskalni stimulans u privatni sektor putem vladinih infrastrukturnih projekata, povećala likvidnost finansijskog sektora i zaštitiše socijalno najugroženije kategorije. MMF procjenjuje da su u zemljama grupe G-20 za 2009. godinu usvojeni fiskalni stimulansi u iznosu od oko 1,5% BDP-a. Uzimajući

u obzir i projicirani uticaj na prihode i troškove intervencija vlada u finansijski sektor, MMF predviđa da će u zemljama G-20 u 2009. godini biti zabilježen fiskalni deficit od čak 8% njihovog BDP-a.

I susjedne zemlje su usvojile mjere, čiji glavni elementi su slični i uključuju:

- povećanje likvidnosti privatnog sektora kroz garancije za bankarska zaduženja,
- zamrzavanje ili kontrola rasta plaća u javnom sektoru (i penzija) uz ograničavanje menadžerskih plaća u javnim preduzećima,
- mobiliranje sredstava iz EU fondova, osiguranje povoljnih podsticajnih kredita putem razvojnih banaka (posebice za izvozna preduzeća i SMEs),
- snažna javna ulaganja u infrastrukturu (i mobiliziranje stranih kredita za ove namjene),
- smanjenje proračunskih materijalnih troškova, povećanje garancija za štednju,
- poboljšanje ciljanja socijalno najugroženijih kategorija,
- smanjenje svih obveza koje privreda plaća u mjeri u kojoj to fiskalna ograničenja dozvoljavaju (posebice doprinosi na plaće, članarine komorama i neporezni izdaci), te
- pojednostavljenje procedura vođenja poslova (giljotina propisa).

3. Pokazatelji ekonomske krize u BiH

Objavljeni pokazatelji za posljednja posljednja četiri mjeseca u BiH pokazuju da se kriza snažno odrazila i na bh. ekonomiju. Uvoz BiH je nakon prosječne stope rasta od 22% u prvih 10 mjeseci 2008. godine počeo padati u studenom. U veljači je u odnosu na veljaču 2008. godine uvoz zabilježio pad od čak 28%, odnosno **uvoz se vratio na razinu uvoza u veljači 2007. godine**. S druge strane, bh. izvoz je nakon prosječne stope rasta od 16% u prvih 10 mjeseci 2008. godine, također počeo slabiti krajem 2008. godine, a **početkom ove godine ukupna vrijednost izvoza zabilježila najmanju vrijednost od veljače 2006. godinu**. U veljači 2008. godine izvoz je pao čak 24% u odnosu na veljaču 2008. godine. Na ovako loše podatke o vanjskoj trgovini utjecalo je smanjenje globalnih cijena berzanskih sirovina široke potrošnje, ali je sasvim izvjesno da je svoj utjecaj pokazao i pad ekonomske moći zemalja u koje izvozimo, kao i pad kupovne moći u našoj zemlji.

Negativni trend se odrazio i na podatke o industrijskoj proizvodnji. U FBiH, **industrijska porizvodnja pada od prosinca, a podaci za veljaču pokazuju da je došlo do pada od 15% u odnosu na veljaču 2008. godinu**. U RS-u je industrijska poizvodnja krajem 2008. godine snažno rasla uslijed rada Rafinerije nafte. Međutim, u siječnju je i pored Rafinerije nafte zabilježen pad industrijske proizvodnje od 27,8%

u odnosu na prethodni mjesec, odnosno pad od 5,6% u odnosu na siječanj 2008. godine. U veljači je prema podacima zabilježen rast industrijske proizvodnje od 15% u odnosu na siječanj, odnosno 10% u odnosu na veljaču 2008. godinu, ponovno zbog povećanja proizvodnje u Rafineriji. Međutim, i pored enormnog pozitivnog efekta proizvodnje u Rafineriji, ostale kategorije industrijske proizvodnje su i u RS-u uglavnom u padu.

I podaci o padu zaposlenih su alarmantni. Broj zaposlenih u FBiH se u siječnju smanjio za preko 6.000, dok se broj nezaposlenih povećao za oko 6.800 u odnosu na studeni. Broj nezaposlenih u RS-u je u veljači je veći za preko 4.500 u odnosu na studeni.

Svi ovi podaci su za rezultat imali sniženja naših projekcija rasta BiH koje naša priprema Direkcija za ekonomsko planiranje BiH. Dok su projekcija rasta bh. BDP-a za 2009. godinu prije pola godine iznosile oko 6%, sada se projicira pad BDP-a od 1,2% u 2009. godini.

4. Mjere usvojene u BiH

O entetskim mjerama neću detaljno govoriti, jer prepostavljam da će to učiniti predstavnici entetskih ministarstava financiraju.

Federalna vlada je u prosincu 2008. godine usvojila Program mjera za ublažavanje posljedica globalne ekonomske krize i unaprjeđenja poslovnog ambijenta i Socijalni sporazum za 2009. i 2010. godinu. Program mjera daje jedanaest ambicioznih ciljeva, uključujući plan rasta BDP-a u periodu od 2009. do 2012. godine od najmanje 4,5% u odnosu na BDP u 2008. godini, povećanje zaposlenosti od najmanje od 2%, smanjenje učešća javne potrošnje u BDP-u za 8% u odnosu na učešće u 2008. godini, okončanje reforme javne uprave do 2010. godine uz racionalizaciju broja uposlenih u administraciji, smanjenje procenta neformalnog sektora za 20%, unapređenje poslovnog ambijenta i zaštita standarda najugroženijih kategorija stanovništva.

Za ostvarivanje ovih ciljeva definirano je jedanaest okvirnih mjeru, uključujući: pojačane mјere kontrole cijena životnih namirnica i energenata; smanjenje neformalnog sektora; smanjenje doprinosa i drugih fiskalnih i parafiskalnih opterećenja privrede; osiguranje sredstava za povećanje temeljnog kapitala Razvojne banke FBiH iz proračuna i drugih izvora, čime se planira osigurati finansijska podrška firmama koje će biti pogodjene ekonomskom krizom (planirano je osigurati 100 miliona KM, a tražit će se podrška od međunarodnih institucija za povećanje investicija za nove povoljne kreditne linije privredi); reporogramiranje plasiranih kredita građanstvu i privredi u cilju podsticanja potrošnje, te intenziviranje aktivnosti na giljotini propisa.

Vlada RS je u februaru usvojila dokument «Mjere za ublažavanje negativnih efekata svjetske ekonomske krize na RS», koji se oslanja na dokument Ekonomski politika RS-a za 2009. godine i u kojem se navode planirana ulaganja i podsticaji za 2009. godinu uključujući i investicije u elektroenergetskom, naftnom i drugim sektorima u ukupnom iznosu od oko 1,6 milijardi KM, uglavnom iz sredstava od prethodno izvršenih privatizacija telekoma i rafinerije nafte.

Planirane investicije u 2009. godini uključuju:

1. investicije u realni sektor iz Razvojnog programa Republike Srpske kroz kreditne linije IRB-a preko komercijalnih banaka, koje iznose 211 miliona KM uz povoljne kamate i rokove vraćanja,
2. plasman u hartije od vrijednosti u iznosu od 86 miliona KM,
3. javne investicije u iznosu od 667 miliona KM, od čega je 213 miliona KM iz sredstava Ekonomsko-socijalne komponente Razvojnog programa na bespovratnoj osnovi,a 233 miliona KM iz investicija u elektroenergetski sektor.

Navedeno je 124 mjeru, koje uključuju: restriktivan proračun, sa jakom razvojnom komponentnom i suficitom od 1,5% BDP-a RS-a u 2009. godini; zamrzavanje plata, osim onih u obrazovanju; rad na efikasnijem utrošku sredstava; kontrola rada na crno; pružanje podrške realnom sektoru putem kreditnih linija Razvojne banke za zadržavanje postojećeg broja zaposlenih radnika; povoljnije uslove kreditiranja za privredne grane koje su najviše izložene negativnim efektima svjetske ekonomske krize; realizaciju javnih investicija sa akcentom na infrastrukturne projekte; podsticaj izvozu itd.

I Vijeće ministara BiH je 5. marta usvojilo šesnaest mjera za ublažavanje utjecaja globalne ekonomske krize na gospodarstvo BiH, koje uključuju:

1. Praćenje učinaka smanjenje stope obaveznih rezervi u saradnji CBBiH, da bi se analizirale mogućnosti dalnjeg povećanja likvidnosti financijskog sektora
2. Povećanje visine osiguranih depozita na 50.000 KM
3. Povećanje likvidnosti banaka angažiranjem dodatnih slobodnih proračunskih sredstava, putem ulaganja i putem poslovnih banaka, a ne samo putem CBBiH
4. Komunikacija s udruženjem banaka oko mogućnosti sniženja kamatnih stopa i eventualnu mogućnost plasmana sredstava u programe koji potiču upošljavanje
5. Brzo usvajanje Zakon o akcizama i uvođenja posebne cestarine u iznosu 0,10 KM po litru

6. Ubrzanje procesa implementacije IPA projekata, koji sadrže i infrastrukturne projekte i podsticaje malim i srednjim poduzećima u iznosu 40 miliona EUR
7. Ubrzanje realizacije već odobrenih projekta iz međunarodnih kreditnih sredstava
8. Intenziviranje dijalog s EBRD-om, Europskom investicijskom skupinom (EIB i EIF) i Skupinom svjetske banke (IBRD, EFC i MIGA) vezano za uključivanje u predloženi Zajednički akcijski plan međunarodnih finansijskih institucija u davanju potpore bankarskim sustavima i pozajmljivanju u Centralnoj i Istočnoj Europi. Kroz dijalog insistirati da se dio planirane potpore usmjeri prema bankama kćerkama europskih banaka koje posluju u BiH kao domaće banke
9. Osiguranje dodatne potporu izvozu povećanjem jamstvenog fonda IGA-e, kao i potporu funkcioniranju jamstvenih fondova na razini entiteta ili uspostavi jamstvenog fonda na razini BiH
10. Donošenje odluke o korištenju sredstava sukcesije kako bi se osigurala sredstva za rješavanje obveza na temelju unutarnjeg duga, a planirana sredstva za socijalna davanja u entitetima koristila sukladno realno raspoloživim tekućim izvorima prihoda
11. Pripremu analize za stvaranje povoljnijeg poslovnog ambijenta i prijedloga zakonske regulative kojom bi se unaprijedio jedinstven ekonomski prostor i poboljšao ambijent
12. Zaustavljanje rasta rasta plaća za 2010. godinu, te
13. Redovnu analizu makroekonomskih i fiskalnih pokazatelja u 2009. godini i eventualna blagovremena priprema rebalansa do polovine 2009. godine.

Kao posebno važnu, istakao bih mjeru Vijeća ministara o redovnoj fiskalnoj koordinaciji putem Fiskalnog vijeća i podsticaj entiteta na harmonizaciju zakonodavstva iz svih oblasti, a posebno iz oblasti direktnih poreza. Mjere Vijeća ministara su također 5. ožujka prihvaćene i od strane Fiskalnog vijeća BiH.

Dalji koraci i preporuke

Iako većina mjera u entitetskim planovima i planu Vijeća ministara nisu dovoljno detaljno razrađene, niti su određene financijske implikacije i izvori finasiranja za sve mjerne, usvojene mjerne od strane oba entiteta i Vijeća ministara su uglavnom korisne. Međutim, poželjniye bi bilo analizirati realnost ovih mjera, obzirom da su neke veoma ambiciozne, posebice imajući u vidu posljednje objavljene pokazatelje. Nadalje, entitetske mjerne trba usaglasiti i koordinirati na nivou BiH putem Fiskalnog vijeća BiH, što su i preporuke MMF-a i Svjetske banke.

Dakle, **mišljenja sam da bi trebalo pripremiti glavne okvirne mjerne koordiniranog plana mjera koje bi usvojile sve razine vlasti, na temelju entitetskih mjera i mjera**

Vijeća ministara, s tim da bi se morala osigurati komplimentarnost ovih mjera. Taj okvirni plan bi bio manje detaljan, njime bi se osiguralo da su entitetske mjere realne, finansijski održive i komplimentarne, a na njemu bi se dalje pripremile detaljni Akcioni plan za svaku od razina vlasti, sa konkretnim finansijskim implikacijama, rokovima i nadležnostima za svaku od mjera. Ovaj krovni plan mjera koji bi bio usvojen od strane Fiskalnog vijeća bi predstavljao i temelj za pregovore s MMF-om i temelj za Globalni okvir fiskalnih politika za razdoblje od 2010. do 2012. godine, koje će Fiskalno vijeće usvojiti u svibnju.

Krovne mjere bi morala sadržavati sljedeće opće preporuke:

- **Potreba koordinacije na nivou BiH** i jačanja tehničkih kapaciteta Fiskalnog vijeće putem kojeg treba donositi odluke o mjerama protiv krize, na osnovu redovnih mjesecnih makrofiskalnih analiza
- **Potreba za dobro usmjerene fiskalne stimulanse na infrastrukturne projekte** koji daju podstrek privatnom sektoru i rastu ekonomije
- **Potreba smanjenja primanja uposlenih na svim nivoima i smanjenja socijalne potrošnje u FBiH** putem revizije korisnika i bolje usmjeravanje na one kojima je pomoć zaista potrebna
- **Potreba smanjenja doprinosa u oba entiteta, posebno u FBiH**
- **Donošenje koordinirane strategije za otplatu svih dijelova unutrašnjeg duga, uključujući restituciju,**
- **Potreba poboljšanja poslovnog ambijenta putem smanjenje potrebnih procedura za osnivanje, vođenje i zatvaranje preduzeća**
- **Izgradnja istinski jedinstvenog ekonomskog prostora** (harmonizacija direktnih poreza i doprinosa, što je spomenuto i u mjerama usvojenim od strane Vijeća ministara);
- **Kontinuirani angažman u unapređivanju strukture i efikasnosti javne potrošnje**
- **Završavanje procesa privatizacije i angažovanje u restrukturiranju preduzeća; te**
- **Unapređivanje efikasnosti investicija u obrazovanje i investiranje u razvoj vještina "izvan škole".**

Nadalje, obzirom na trend pada prihoda, a i potrebu za poboljom fiskalnom disciplinom, u interesu cijele BiH je brzo potpisivanje aranžmana sa MMF-om. Aranžman sa MMF-om ne donosi samo finansijsku korist. Naime, u doba globalne ekonomske krize i sa javnosti i investorima poznatim problemima održavanja nivoa potrošnje na socijalni sektor u FBiH i održavanja nivoa plata u javnom sektoru na svim nivoima, Stand By aranžman bi bio signal investitorima da će fiskalna politika zemlje biti pod kontrolom i kvalitetnija, te da će sukladni makroekonomski okvir

biti «zdraviji». Nadalje, druge međunarodne finansijske institucije, kao npr. Svjetska banka, bi svoja dodatna sredstva plasirala u BiH ukoliko bi postojao i Stand By aranžman. Zato se sve zemlje takoreći trenutno «otimaju» za MMF aranžmane, i pored uslova koje MMF traži. I zato što će sve što će MMF tražiti će dugoročno doprinijeti zdravlju i održivosti naše ekonomije. To dobro znaju sve zemlje, uključujući najmoćnije zemlje koje financiraju MMF i Svjetsku banku i zato su prije dva dana u Londonu dogovorili «upumpavanje» enormnih dodatnih sredstava u MMF i Svjetsku banku.

Zato sam i ja, sukladno zaključku Fiskalnog vijeća, u ime BiH posao zvanični poziv MMF-u da otpočnemo pregovore o Stand By aranžmanu. Misiju MMF-a očekujemo sredinom travnja, a bh. vlasti se trenutno pripremaju za pregovore.

U doba ekonomske krize, vlade svih zemalja su svjesne da fiskalna politika mora igrati centralnu ulogu u podsticaju potražnje, putem fiskalnih stimulansa koji će kreirati potražnju. Ovo je od posebne važnosti za našu zemlju, imajući u vidu sistem valutnog odbora koji nam minimalizira manevre u monetarnoj politici, te nam je praktično fiskalna politika jedini poligon za djelovanje. Istovremeno, moramo znati da ova zemlja ima iznimno kompleksan i decentraliziran fiskalni sistem, što znatno ojačava fiskalnu koordinaciju.

Ove sedmice smo na gore pomenutnom samitu u Londonu vidjeli da su i velike ekonomske sile svjesne da se mjere protiv krize moraju donositi koordinirano. Zamislite onda koliko je važno da u ovako maloj zemlji mjere budu koordinirane između Institucija BiH, entiteta i Brčko Distrikta, čije ekonomske aktivnosti apsolutno djeluju kao sistem spojenih posuda i toga svi moramo biti svjesni. Zato je od izrazite je važnosti da čitav bh. tim nastupa zajedno i pripremljeno u toku pregovora s MMF-om i da sve mjere protiv krize budu koordinirane i komplimentarne.

Jako je važno istaći da je u razdoblju od uvođenja PDV-a od 2006. godine do 2008. godine došlo do enormnog povećanja javnih rashoda u BiH, a uglavnom uslijed povećanja rashoda na entitetskim i podentitetskim razinama. Ukupan rast javnih rashoda BiH je u tom razdoblju iznosio čak 31% ili preko 2,6 milijardi KM. Taj novac je iskorišten za povećanje primanja uposlenih u javnom sektoru na svim razinama, i za ogromno povećanje socijalnih davanja u FBiH, čime su stvorene dugoročne obveze po proračun, koje će sad u doba ekonomske krize i pada prihoda jednostavno biti nemoguće financirati. Ukoliko želimo ostvariti kontrolu nad javnim rashodima u BiH, neophodno je da Fiskalno vijeće BiH počne planirati i pratiti javne rashode BiH kao cjelinu i na

svim razinama vlasti. Trenutno se zbog specifičnosti ustroja državnih institucija «kola lome» samo na državnom proračunu, povremeno se spominju proračuni entitetskih vlada, a niže razine vlasti se ne spominju, iako se tu dešava preko 65% javnih rashoda ove zemlje, odnosno oko 7,3 milijarde KM!

Da bismo ostvarili kontrolu nad fiskalnim sektorom i fiskalnim politikama djelovali stimulansima za privatni sektor koji grca u krizi, te da bismo, zajedno sa MMF-om, čija misija nam dolazi sredinom travnja, dijagnosticirali stanje ukupne ekonomije BiH i imali informacije o alternativnim politikama koje možemo sprovesti da bismo doprijenili zdravlju naše ekonomije, mi moramo imati tačne, sveobuhvatne i ažurirane fiskalne podatke o konsolidiranoj fiskalnoj poziciji i poziciji svakog od nivoa vlasti u prethodnom periodu i projekcije za srednjoročni period. Učestvovao sam u ranijim pregovorima BiH sa MMF-om i, vjerujte mi, naši pregovori s MMF-om mogu kvalitetni, samo ukoliko čitav bh. tim bude nastupao zajedno, bude dobro pripremljen i spreman da sve mjere protiv krize na svim razinama budu koordinirane i komplimentarne.

Na kraju, dozvolite mi da iznesem mišljenje da je veoma dobro da danas u ovom sastavu razgovaramo o krizi. Trebamo da razgovaramo redovno i često. I trebamo da razgovaramo iskreno, konkretno i u direktnom kontaktu između predstavnika vlasti, privrednika, poslodavaca, akademika, predstavnika komora, sindikata, finansijskih institucija i civilnog društva razmjenjujemo mišljenja i podatke. Ja sam danas bio zaista iskren i očekujem da će se u to pravcu odvijati i ostatak današnjeg skupa.

3. Akademik prof. dr. Boris Tiki

GEOGRAFIJA I EKONOMIJA: MEĐUZAVISNOST I AUTARHIJA

UVOD:

Jasno je da je osnovni cilj svih regionalnih integracija, kao sto su EU, NAFTA i druge, povezivanje geografije i ekonomije. Širenje tržišta u geografskom smislu donosi brojne prednosti.

Međuzavisnost užih regiona koji ulaze u šire integracije se povećava i dovodi do dodatnih ekonomskih efekata. U tim užim regionima se smanjuju tendencije ka autarhičnosti.

Cilj mog rada je da pomoću primjera dezintegracije bivše Jugoslavije i mogućnosti ekonomske reintegracije njenih dijelova potvrdim hipotezu o prednostima širenja tržišta, uz povećanje međuzavisnosti i smanjenje autarhičnosti užih regiona.

1. Različitost teoretskih pristupa regionalizaciji

Teoretski osnov kojim će se poslužiti kao podrškom za potvrdu moje hipoteze predstavljaju različiti koncepti regionalizacije i njihov uticaj na ekonomski razvoj. Postoje tri grupe koncepcija koje su prepoznatljive u tom smislu, a to su negeografska, geografska i ekonomsko-geografska.

Negeografski koncepti regionalizacije u prvi plan stavlju administrativne, historijske, tehničke i druge slične kriterije regionalne organizacije prostora.

Geografski koncepti regionalizacije u prvi plan stavlju geografske kriterije koji su veoma raznovrsni i teorijski konzistentno elaborirani.

Ekonomsko-geografski koncept regionalizacije podrazumijeva znatno kompleksniji pristup u izboru većeg broja raznovrsnih, kako ekonomskih, tako i geografskih kriterija.

Složenost, izražena dinamika i uvjetovanost suvremenih procesa društveno-ekonomskog razvoja, objektivno ne može da artikulira jednostrane, pojednostavljene i necjelovite koncepte regionalnog razvoja. Zbog toga se i koncept nodalno-funkcionalne regionalizacije, kao najsloženiji i najcjelovitiji, najviše istražuje, modelira i u praksi aplicira.

Ovaj koncept regionalizacije, u odnosu na druge, najrealnije odražava svu složenost suvremenog svjetskog razvoja koga, prije svega, karakterizira visoka

uvjetovanost i međusobna ovisnost, bez obzira na državne granice, i skoro da se u današnje vrijeme javlja kao nezamjenjiv model u struktuiranju prostora na regionalnim osnovama.

Upravo koncept nodalno-funkcionalne regionalizacije je značajno poremećen u slučaju dezintegracije bivše Jugoslavije i vještače političke podjele unutar sadašnje države Bosne i Hercegovine.

Prije dezintegracije Jugoslavije, ova zemlja je predstavljala region u kojem su geografija i ekonomija bile u skladu i u kome je međuzavisnost, između užih regiona bila izrazito velika.

Kolika je bila međuzavisnost između regija unutar Jugoslavije, najbolje se vidi na primjeru Bosne i Hercegovine, kao jedne od njenih šest užih regija(republika).

Razmjena GDP Bosne i Hercegovine sa njenim okruženjem u 1990. godini, (posljednja normalna predratna godina u poslovnom smislu) vidi se u sljedećoj tabeli:

Tabela 1.

Razmjena GDP Bosne i Hercegovine sa njenim okruženjem u 1990. godini

	Mld US\$	%	Ukupna razmjena
GDP	10,33	100,00	%
“Izvoz” u druge republike ex-Jugoslavije	5,62	57,33	80,1
Izvoz van ex-Jugoslavije	2,3	22,77	

U 1990 . godini ostvaren je trgovački suficit u razmjeni sa inozemstvom van ex-Jugoslavije u iznosu od 0,5 milijardi US\$ ili 4,8% GDP.

Razmjena 80% GDP sa ukupnim okruženjem, a 57% GDP sa republikama ex-Jugoslavije navodi na zaključak da je BiH visoko ovisna o izvozu i da se radi o izuzetno visokim procentima koji su nedostižni u uvjetima dezintegracije.

2. Ekonomске posljedice dezintegracije regiona bivše Jugoslavije

Bivša Jugoslavija je kao cjelina imala do 1990. godine brojne ekonomski prednosti u odnosu na sve ostale zemlje komunističkog političkog sistema.

Konkretnе posljedice navedenih prednosti su bile znatno bolje ekonomski performanse bivše Jugoslavije u odnosu na sve ostale komunističke zemlje i viši nivo životnog standarda njenog stanovništva.

Nisu, međutim, samo navedene prednosti ekonomskog sistema bile uzrok tome, nego i veličina tržišta i komplementarnost njegovih užih regija , odnosno bivših republika.

Poznati ekonomista iz Hrvatske, Branko Horvat, koji je jedan od prvih pristalica ekonomske integracije Istočne Evrope, također je u svojim radovima ubjedljivo dokazivao sve prednosti sistema i tržišta bivše Jugoslavije.

Iz navedenih razloga smatram da je realna prognoza kako će ovaj region i u budućnosti biti tržište sa veoma intezivnim ekonomskim odnosima, zbog tradicije, jezičnih i kulturnih sličnosti i komplementarnosti resursa. Naravno, to neće biti prepreka širim integracijama,

Naprotiv, procesi ekonomske međuzavisnosti će na taj način jačati a tendencije ka autarhiji će se smanjivati, zbog većih šansi na širem tržištu.

Prije dezintegracije Jugoslavije, Bosna i Hercegovina je bila unutar svoje regija cijelina čiji su dijelovi bili komplementarni u ekonomskom smislu. Geografija i ekonomija bile su usklađene u ovom regionu.

Daytonski sporazum je uvažavajući prvenstveno etničke i vojno-političke kriterije podjelio BiH na dva dijela, kidajući godinama uspostavljne hijerarhijsko-funkcionalne, infrastrukturno-privredne i sve druge odnose između velikih urbanih centara, centara nižeg rangai njihovog zaleda, od resursnih potencijala, proizvodnih i drugih sadržaja.

Područja su tako podjeljena da pojedini dijelovi jednog entiteta zahvataju najdinamičnije jezgro makroregije na drugoj strani, a u drugom entitetu ostaju dijelovi regije sa najnepovoljnijim prostorno-strukturnim i infrastrukturnim sklopovima. Direktne posljedice ove fragmentacije su gubitak prostorno-interakcijskih potencijala, urbanih sadržaja, narušavanje urbane armature.

Zbir potencijala interakcionih sprega sistema gradova u BiH 1991. iznosi 282.597x104 interakcijskih impulsa. Prekinute sprege između gradova uzrokovale su negativne posljedice.

Analizom funkciranja urbanog sistema od 12 gradova u sklopu BiH i ako se odvoji po 6 gradova u okviru dva entiteta (FBiH – Sarajevo, Zenica, Tuzla, Mostar, Bihać, Bugojno; RS – Banja Luka, Brčko, Bijeljina, Prijedor, Doboj, Trbinje), ukupni gubici bi iznosili 114.884x10 na 4 interakcijskih impulsa, što u odnosu na interakcijski potencijal BiH od 282.597x10 na 4 iznosi 40,56%.

U tačnost naprijed naprijed navedenih konstatacija najbolje ćemo se uvjeriti ako uporedimo geografsku kartu Bosne i Hercegovine prema Daytonском sporazumu sa ranijom podjelom na regije unutar kojih je postojala prirodna i ekonomska usklađenost.

Izlaskom iz Jugoslavije u kojoj je bila dobro uklopljena u kompaktnu cjelinu, podjelom na dva dijela nazvana entitetima, kao i podjelama užih regija na neprirodan način, došlo je do pojave autarhičnih tendencija na svim nivoima. Bosna i Hercegovina kao država nastoji da supstинira resurse koje je dobivala u Jugoslaviji, oba entiteta žele da zaokruže svoje infrastrukture i strateške resurse a uži regioni koji su podjeljeni između dva entiteta dupliraju mnoge kapacitete.

Neki od bazičnih ekonomskih indikatora za Bosnu i Hercegovinu kao cijelinu i njena dva entiteta posebno, pokazuju da su poslijeratni rezultati lošiji od većine zemalja u tranziciji, koje nisu imale vještačke podjele svojih regija.

Struktura stvaranja ukupnog domaćeg proizvoda i stopa njegovog rasta, između ostalog, determinirana je geografskim karakteristikama prostora.

Pored ostalih faktora, sigurno je da je i vještačka podjela države na dva entiteta uticala na izrazito visoke stope nezaposlenosti.

Mnogi su, naime, ostali bez posla zbog toga što su predratna velika preduzeća, koja su bila nosioci razvoja i zapošljavali najviše radnika, također vještački podjeljena. Zbog toga se desilo da uprava preduzeća ostane u jednom entitetu a fabrike u drugom.

Svi prezentirani pokazatelji za Bosnu i Hercegovinu i njena dva entiteta, pored toga što ilustruju štetnost vještačkih podjela i autarhičnih tendencija unutar regiona, potvrđuju hipotezu o mogućim prednostima regionalnih integracija i širenja tržišta. Moje lično mišljenje je da će buduća istraživanja pokazati kako su multiplicirane ekonomske štete zbog autarhičnih regionalnih tendencija u čitavom prostoru bivše Jugoslavije, a posebno u Bosni i Hercegovini prevazići štete uzrokovane ratom!

Tipičan primjer negativnih ekonomskih posjedica dezintegracije užih regiona u BiH nakon Dayton-a je novoformirani Kanton Sarajevo. U ovaj Kanton nije ušla nerazvijena općina Pale i neki ruralni dijelovi drugih općina. Ti dijelovi, koji su vještački otcijepljeni od svoje ekonomske cjeline, urbanog i razvijenog Sarajeva, nemaju šansi za razvoj. Njihova međuzavisnost sa Sarajevom je cijena autarhičnosti ukoliko se sadašnje stanje ne promjeni.

Moje lično mišljenje je da će buduća istraživanja pokazati kako su multiplicirane ekonomske štete zbog autarhičnih regionalnih tendencija u čitavom prostoru bivše Jugoslavije, a posebno u Bosni i Hercegovini prevazići štete uzrokovane ratom!

Tipičan primjer negativnih ekonomskih posjedica dezintegracije užih regiona u BiH nakon Dayton-a je novoformirani Kanton Sarajevo. U ovaj Kanton nije ušla nerazvijena općina Pale i neki ruralni dijelovi drugih općina. Ti dijelovi, koji su vještački otcijepljeni od svoje ekonomske cjeline, urbanog i razvijenog Sarajeva, nemaju šansi za razvoj. Njihova međuzavisnost sa Sarajevom je cijena autarhičnosti ukoliko se sadašnje stanje ne promjeni.

3. Šanse i opasnosti uključivanja BiH u šire regionalne integracije

Šanse BiH ulaskom u šire regionalne integracije su povećanje potencijalne tražnje, jačanja konkurenčije koja dovodi do sniženja cijena i povećanja kvaliteta ponude, ostvarivanje efekta ekonomije obima, bolja poslovna saradnja između kompanija i druge.

Realnost ostvarenja ovih šansi u kračem vremenskom roku je veća u užim regionima, počev od bivše Jugoslavije, preko regiona Jugoistočne Evrope do zemalja Evropske unije. Razlog je činjenica da se razlika u kvaliteti osnovnih ekonomskih indikatora istim redoslijedom povećava na štetu BiH.

Osnovne opasnosti uključivanja BiH u šire regionalne integracije su njena ekonomska razvijenost, loša konkurentiva pozicija kompanija i unutrašnja dezintegriranost. Opasnosti se povećavaju širenjem regiona a najveća su prebrzi ulazak u Evropsku uniju.

4. Zaključci:

- Povezivanje geografije i ekonomije, koje se postiže regionalnim integracijama, donosi brojne prednosti povećanjem međuzavisnosti između užih regiona i smanjivanjem njihovih tendencija ka autaričnosti.
- Teoretski model nodalno-funkcionalne regionalizacije značajno poremećen u slučaju dezintegracije bivše Jugoslavije, kao dijela regiona Jugoistočne Evrope a posebno unutar Bosne i Hercegovine kao subregionala.
- Drastičan pad GDP-a najbolji je dokaz za ovakav zaključak, pošto to nije uzrokovano samo ratom, nego i vještačkim podjelama nekada konzistentnih regiona.
- Bazični ekonomski indikatori za Bosnu i Hercegovinu, kao što su GDP per capita, stopa nezaposlenosti, struktura privrede, odnos uvoza i izvoza i drugi, znatno su lošiji od većine zemalja u tranziciji, uprkos značajnoj pomoći međunarodne zajednice, što je direktna posljedica političke podjele na dva entiteta i dezintegrisane četiri bivše makroregije.

4. Prof.dr. Ante Domazet

(*prepis audio zapisa*)

Želim da vas srdačno pozdravim i čestitam organizatorima na ovako dobro organiziranom skupu. Ja ёu govoriti o ekonomskoj recesiji na jedan malo drugačiji način, manje ёu se fokusirati na mjere a više na institucionalni kapacitet zemlje i na promjene koje su potrebne za izlazak iz recesije i osiguranje dugoročnog ekonomskog rasta i razvoja zemlje. Dakle profesore Grabovac ja mislim da mi imamo veliku grešku u našem društvu što u vezi sa recesijom nije napravljena dijagnoza stanja, nisu identificirane prilike i prijetnje i nisu realno određeni ciljevi šta se može uraditi, šta je zapravo prioritetno i šta treba uraditi po nekom određenom programu prioriteta. Zato su i mjere koje smo čuli od državnih i entitetskih institucija generalne mjere koje uopće nemaju veze sa uzrocima i sa dijagnozom mogućnosti koje se nama otvaraju za kratkoročni i za neki srednjoročni period. To strahovito umanjuje efikasnost čitavog rada. Naravno, ja želim da govorim kao ekonomista koji se okreće institucionalnoj ekonomiji. To je ekonomija koja danas pokazuje slijedeće: ne mozete rješavati ni probleme recesije ni probleme razvoja ako se fokusirate na poreze. Oborite poreze i jednu i drugu i nekih pet mјera - treba mijenjati kompletну strukturu i ekonomije i socijalnu politiku i strukturu društva. Dakle u tom kontekstu želim da iznesem današnju prezentaciju koja je originalno bila pripremljena za sastanak koji je trebalo da uslijedi na Ekonomskom fakultetu u prošli četvrtak, trebao je da dođe premijer Branković i bas sam namjeravao da njemu to prezentiram, međutim on nije došao, pa eto sad ёu imati test ovdje pred vama koliko je sve to bilo oportuno.

Prvo, povodom onoga sto je i kolega Kozarić govorio, imamo veoma kontroverzna kretanja u vezi sa bruto domaćim proizvodom i procjenu kako će se on kretati u krizi, ovo su bila zvanična razmišljanja koja se čak promatralju i u dokumentu Svjetske banke. Moje mišljenje je da 2009. neće imati nikakav rast a neki indikatori koji su ovdje navedeni pokazuju da bi mogli upasti u recesiju 3-6 posto u ovoj godini . Recesija, ali koliko će se ona zadržati. Moje izlaganje se odnosi na to kako preduprijediti depresiju, jer depresija je dugotrajnije boravljenje u fazi recesije i ona na kraju vodi ekonomskoj krizi u kojoj se raspada sistem. Dakle trebali bi malo diferencirati te pojmove kojima se služimo - još nismo u krizi. Šta je za BiH problem u vezi sa recesijom? Postoje razne priče, pogotovo u vlasti dok je još istračavala i dok se nabadal na pogrešne pretpostavke „*ovo je globalna recesija, neće ona nas zahvatiti, mi i sada nećemo imati posljedice, mi ćemo to lakše proći i sl.*“ Međutim, stvarnost je gruba, neumoljiva. Globalna recesija ima efekat na BiH, pa čak ima efekat i regionalna situacija i stanje u EU, ali BiH ima svoje originalne uzroke stanja - made in BiH. Oni se nalaze u ovom začaranom trouglu ekonomije, socijalne sfere i političke sfere.

Kako to izgleda? Nemam namjeru da opisujem ovo jer vi to dobro svi znate. Problem je slijedeći - nema izlazka iz recesije ako samo porez promijenimo, treba udariti u sve tri tačke u ovom trokutu i taj trokut treba izmijeniti. Drugim riječima treba uložiti u GDP, u potrošnju, u bolji standard itd.

Imam osjećaj da je dosada i poslovni sektor imao vrlo pasivan i loš položaj u svemu ovome. On se postavio kao jedno nedonošće, nesposobno da bilo šta uradi i samo gleda šta će vlada uraditi. U vlasti imate osrednju birokratiju, ljudi koji su opterećeni sami sobom i umjesto da imamo nešto, umjesto da se vlade bave i ekonomijom one se bave spašavanjem svoje kože, to je jednostavno realnost u BiH. Vlade SAD su pomagale bankarski sektor da se spasi a ovdje je kod nas pitanje kako da se Vlada sama spasi, da izvrši ono sto je obećala ljudima. I ovdje je sad pitanje za koga vlade rade. To je osnovno pitanje koje treba da sebi postavi vlada - „za koga mi radimo?“.

Vlada SAD je rekla „*Radimo za krupan kapital. Spasavamo General motors, Crysler; spasavamo Lehman brothers. Ako spasimo krupni kapital, spasicemo i građane.*“ Kod nas svi bi htjeli da dobiju nešto i normalno da onda ne može biti mjera. Pogledajte, samo ču vam iznijeti jedan primjer. Vlade se zaklinju u mala i srednja preduzeća. Evo sad smo čuli da će biti još kojekakvih stimulacija. A ja vas pitam kakav je to odnos vlade prema malim i srednjim preduzećima, kada u Zakonu o izmjenama zakona o porezu na dobit, izuzeće od plaćanja poreza na dobit imaju oni koji imaju ulaganja veća od 20 miliona KM. Znači firma mog sina koja zapošljava 10 ljudi, koja je investirala zadnjih godina 100.000 - 200.000 KM, zapošljavanjem radnika, nju vlada otpisuje, njoj se ne može dati oprost od poreza na dobit. Ali će to biti za Reiffassen banku koja će izgraditi velelepnu zgradu i u njoj imati mogućnosti da dalje razvija svoju imperiju. Kakva je to politika? Dakle vi možete jedno pričati, ali vi svojim odlukama i mjerama pokazujete koga podržavate. Svako od vas može da navede u vezi s ovim još dva ili tri primjera. Prema tome, nije riječ sada o tome kako ćete vi pomagati mala i srednja poduzeća. Vi morate pomagati ulaganja u tehnologiju i opremu a ne ulaganja u zgrade i nekretnine itd. To nije prioritet ove zemlje. To ne može biti prioritet ove zemlje. Morate da razvijate humani kapital, morate da razvijate poduzentštvo i podržite rad. Evo, izaberite prioritete. Gdje je bosansko - hercegovačko društvo u vezi sa ovom strukturon. To je također krupan problem.

Evo primjer poreza na topli obrok. Kada je Branković to najavio, ja nisam mogao spavati i napravio sam sebi, radi svog zadovoljstva, ovaj grafikon. Pogledajte - vi kao privrednici imate trezor, date radniku plaću od 500,00 KM neto, na to platite 70% - to je 350,00 KM. Date mu 300,00 KM toplog obroka, vi kalkuriirate ovako - dajem mu 800,00 KM na ruke, plaćam porez 350,00 KM i meni je porez 43%. Dakle malo relaksiramo onaj visoki porez od 70%. Uvedite porez od 30% na topli obrok i imat će te slijedeću situaciju: ako ste vi imali ravnotežu između ponude i tražnje u tački E, zapošljavate qj i sad kad povećate topli obrok - to se diže na viši nivo, dakle

skuplji rad i vi ravnotežu nalazite u novoj tacki i obarate tražnju za radom. Vama će rad biti skuplji, manje ćete zapošljavati, pogotovo oni koji se opredjeljuju da zaposle drugačije će kalkulirati. I taj ko predlaze povećanje cijene rada, on je protiv rada i on stvara takav sistem kod poslodavaca da će oni bježati od rada, ulagati u tehnologiju a ne u zapošljavanje. I ja ne mogu da razumijem koga taj premijer ima za savjetnike, ili je mozda u panicnoj situaciji tražio da namakne što više poreza da bi se spasio. Sta bi trebalo da uradimo? Nije još kasno. Imate ovdje proces upravljanja razvojem u recesiji. Prvo moramo da vidimo koji je to naš vrijednosni sistem. Koga ćemo promovirati. Koja je dijagnoza stanja, koje su prilike, koje mjere i implementacija. Dakle, ja jesam za njere, ali da prvo vidimo kakvo je stanje, i koje su prilike, šta mozemo uraditi.

Koga da podržavamo. Vlada je istrčala odmah sa ciljevima i sa mjerama a prethodno nije napravila nikakvu analizu, odnosno dijagnozu stanja i zato je smiješno tamo navoditi u sporazumu 6 posto ćemo smanjiti poreze. Kako možete donijeti takav cilj i takvu mjeru ako niste napravili dijagnozu i vidjeli šta to znači. Vrijednosni sistem je u našoj zemlji strahovito kontroverzan. Dakle samo da spomenem - hoćemo li javni sektor ili ćemo privatni kapital? Hoćemo li samo na makroekonomsku stabilnost a biznis i konkurentu prednost ostaviti neka se razvija prema tržišnim uvjetima? Kakva uloga socijalne drzave? Šta je socijalna drzava - jeli to davanje svakom pomalo ili je to država koja prvo brine o ekonomskoj efikasnosti pa onda pruža priliku da rad bude osnova bogatstva itd., a onaj ko ne može to da zadovolji da mu solidarnošću damo neku podršku. Mi sad kod ove socijalne države imamo takvu situaciju da naši borci sa nekih 400,00KM koje dobiju od vlade, nastupaju na tržištu rada i obaraju to tržište jer će oni kad ih poslodavac zaposli imati mnogo povoljnije uslove nego onaj ko nema nikakvu zaštitu.

Dakle to je jedan red vrijednosti koji se ne moze zaobici. Je li u nasem fokusu borba protiv korupcije. Srbija najavljuje da će od antikroupičkih mjera i borbe protiv kriminala ubaciti 2 mld. EURA u kasu države. Koliki su to porezi? Pa to je također način da se osiguraju javne potrebe i pokrije javna potrošnja. Gdje se to kod nas spominje? Gdje je to u redu prioriteta naše vlade, odnosno našeg društva jer vlada proistiće iz strukture društva. Kod dijagnoze stanja - evo mi imamo tri ključna područja - ja bih počeo od humanog kapitala. To je najveće bogatstvo zemlje. Humani kapital u Kantonu Sarajevo - Univerzitet je srezan za 18 miliona maraka, ali zato postoje grantovi za vodovod i kanalizaciju od 30 miliona maraka. Znači humani kapital nam je u drugom planu a oportunizam vlade plaća se tako što se od Univerziteta uzimaju pare i daju se svima nama. Kakve su to politike? Kakav je to sistem vrijednosti? Humani kapital, makroekonomski stabilnost (čuli smo od guvernera dosta) poslovna okolina - to je ono gdje je sada pitanje vašeg položaja. Mi možemo makroekonomsku stabilnost rješavati na jedan način, ali moramo gledati kako se to reflektira na poslovnu okolinu, kako stvoriti uvjete da branimo radna mjesta i osiguramo nova radna mjesta. Nema standarnih načina. Mislim da je pogotovo 2009. godina kritična u tom pogledu.

Njemačka vlada može da baci 18 milijardi u automobilsku industriju da sačuva radna mjesta. Naša kako vidimo ne može. Ali šta se može uraditi? Može li se donijeti zakon o kreditiranju domaće potrošnje i domaćih proizvoda? Pa da tako pomognemo? Ovo što ja kažem vjerovatno je za markoekonomiste sablazan, pogotovo za guvernera. Kako to kad nemamo monetarnu politiku, kako da kroz kreditnu diskriminiramo i da kažemo da možete kupovati samo domaće proizvode? Možemo li mi to uraditi, jesmo li spremni na takve poteze? Mislim da je ovome potrebno posvetiti najveću pažnju. Ko gubi radna mjesta? Ko ima prilike da poveća broj radnih mesta, ko gubi u izvoznoj konkurentnosti, ko dobiva, ko je u fazi tehnološkog razvoja, ko jedostavno nema perspektiva, gdje su seljaci, farmeri, poduzetnici. Taj problem nije u našem fokusu, nego smo odmah istraživali na teren poreza, na teren opšte potrošnje, kao da će ona sve to riješiti. Naravno i makroekonomski stabilnost i opća potrošnja, ali ovdje također mora da radi jedan tim. Gdje je uloga ministarstva energetike, ministarstva trgovine, ko o tome razmišlja, kako naći nove prilike za razvoj u situaciji recesije. Kad je riječ o analizi prilika koje imamo šta mozemo uraditi. Ja sam napravio jednu prezentaciju koji sektori su prilike.

Prilike su nam javno - privatno partnerstvo, prilike su nam hrana, mala i srednja preduzeća.

Naravno prijetnje su u najvećem broju sektora, ali ključna stvar je jačajmo snage a kada globalna recesija bude na izdisaju, tada će se u mnogim sektorima pojaviti prilike. Ali gdje ćemo mi tada biti - to je pitanje.

Kad je riječ o ciljevima ja mislim da osnovni cilj u ovoj godini treba biti očuvanje onoga što smo postigli i najnužnije hitne reforme i restrikcije koje su potrebne. Očekivati da ćemo u 2009. imati rast GDP to je prilično nerealno, ali 2010. već treba oglasiti kao godinu izlaska iz recesije i podržavati mjerama koje sam naveo u ove tri oblasti. Očuvanje radnih mesta na nivou zaposlenosti iz 2008. godine. Možda je to, a rast tek od 2011. godine itd. Evo mjera - naravno nisu ovo mjere za koje ja mogu reći da sam čudotvorac i nudim ove mjere. Mjere moraju biti kratkoročne i srednjoročne.

Dakle, ako je zamah u ekonomiji 2011 godina - to su srednjoročne mjere, njima treba da ciljamo. 2009. godina su kratkoročne mjere. Sta mozemo tada uraditi?

Napravimo u ova tri sektora - makroekonomski nestabilnost, pogoršanje poslovne okoline , pozicija domaće proizvodnje i biznisa - to je prilika da napravimo inventar mjera i da jasno tražimo koordinaciju u provođenju tih mjeru. Moramo pogledati kako mjeru pogadaju ova tri sektora - građane, vlade i biznis. Treba izgraditi društveni konsensuz da je moguće provesti te mjeru i ako trebaju žrtve. Mi pricamo od 1996. kako smo ušli u fazu tranzicije i da tranzicija nosi žrtve. A kada će doći neki dobici? Znači i sada ako tražimo žrtve u recesiji, Vlada traži žrtve u recesiji - kada možemo očekivati neke koristi? Građani nisu samo bespomoćni građani. Pa i građane treba uzeti za partnera. Građani su potrošači, vlade se lome da daju penziju i socijalno primanje građanima. Oni uzmu taj novac i kupuju podravkine pastete, laško pivo a domaće

proizvodnje nigdje. Zašto se ne obratiti tim gradjanima"- „*Pa ljudi vlade za vas rade, privreda daje crno iza nokata a gdje ste vi?*“ Gdje su oni kao štedište, investitori, poreski obveznici, korisnici budžeta i fondova? Građane treba uvažiti kao ekonomski faktor jer će od njihovog optimizma u velikoj mjeri ovisiti oporavak ekonomije, izlazak iz recesije, a oni su svedeni na pasivni faktor. Od vlada se traži da se pojave i kao regulatori, distributori dohotka, investitori gradnje autoputa, promotori. Pa gdje one treba da promoviraju mogućnosti razvoja i podršku koju će davati tom razvoju? Vidite stanje nase privrede - ovdje su izkazana iskakanja u pogledu strukture BDP. Pitanje je sad kako to pokriti.

Evo jedan grubi pristup:

- Investicije - snažna ekspanzija. Ubrizgati novac za investicije.
- Javni sektor - nužne intervencije i reforme. Ne možete oboriti poreze o doprinose dok se ne izvrše reforme. Svi mi znamo da ne možete smanjiti doprinose za penzije, zato što će ljudi izaći na ulice. Ali gdje je reforma penzijskog sistema, socijalnog sektora, zdravstva, obrazovanja? Dakle mi moramo tražiti brze početke da oni do ovoga razdoblja, kojeg sam označio kao kratkorocno, daju efekte. Dakle reforma koja će prirodno dovesti do smanjenja javne potrošnje. Bez toga, obaranje stopa vodi u novi socijalni haos za koji biznis ne može biti zainteresiran, za koji društveno odgovorni biznis ne može biti zainteresiran.

Podrška potrošnji domaće proizvodnje - kad je riječ o osobnoj potrošnji, a kad je riječ o javnoj upravi - kontrakcije, smanjenja i reforme. Ovo treba imati kao stratešku podlogu a operativne mjere bi morale ovo da slijede. Ne možemo prihvati da imamo operativne mjere a ne znamo šta je iza svega toga.

Kratko o **stand-by** aranžmanu. Mnoge će glava zaboljeti zbog stand-by aranžmana. Sada se on posmatra kao dobrodošlo rješenje. Da sam na mjestu vlade ja bih dobro razmislio, zapravo izvršio pripreme, već sada. I javnosti i svih drugih, jer nema građana kojeg neće taj aranžman pogoditi. Vidite, kad je sa Latvijom počeo pregovore MMF je tražio da obori 32% javnu potrošnju - za jednu trećinu. Nama će tražiti sigurno od 20 do 25 posto obaranja javne potrošnje, upravo ono za što sam ja rekao da nije prihvatljivo. Kako to izvesti? Ima li vlada moć da provede taj aranžman? On naravno nudi fine prilike za dolazak do jeftinog novca, ali pitanje je šta se iza toga krije. Ja moram opet reći da je vlada premijera Terzića 2005. godine pred uvođenje PDV-a likovala što se oslobođila tereta IMF. Od tada počinje pad reforme, strmoglavo kretanje ka stopiranju reformi i mi sad imamo ovako zapuštenu ekonomsko-socijalnu sferu, imamo dodatne probleme made in BiH.

Moram reći da „*kupujmo domaće*“ mora izbiti na vrh prioriteta. To je mjeru koju treba osmislati naučno, stručno i profesionalno i trebaju vladine pare da ovo podržavaju a onda da se uključe bisznis i NVO.

Ja sam sa svojim studentima na postdiplomskim studijima radio kakav bi mogao biti

identitet tog brenda „kupujmo domaće“, koji će biti vodilja za svakog našeg penzionera, građana. Treba da razvije etnocentrizam, ekonomski patriotizam jer to nije sramota, to rade svi - Hrvatska to radi savršeno, Srbija počinje, čak se i Obama malo zaletio pa se zaustavio jer kolijevka liberalnog kapitalizma ne bi smjela da vrši diskriminaciju stranih proizvoda. Ovo je ono što mora da se uradi i što nudi sigurno dobre rezultate. Na kraju kako u implementaciju svega o čemu sam pričao.

Za implementaciju jednog programa izlaska iz recesije treba nam prvo politička spremnost. Vlade moraju da jasno kažu šta su gradjanima obećavale a šta im sada nude. Ko gubi i ko dobiva, nema mi i oni - nego javni interes. Koji su kratkoročni gubici a srednjoročni dobici? I na kraju može li nešto civilni sektor uraditi da potakne vladu? Može ako ga vi podržite. Znači politička nespremnost za ulazak u prave reforme i za jednu aktivnu strategiju je osnovni razlog zašto mi ovoliko tapkamo u ovako dramatičnoj situaciji.

Znanje i kompetencije. Ja mislim da postoje u velikoj mjeri, pokazala je to Centralna Banka kod koje politička spremnost nije bio problem - zato što ima zakonsku podlogu da djeluje. Vjerovatno su i vlade pokazale da imaju kompetencije a pogotovo biznis, koji je u mnogim aspektima je zaista vrhunski (konkurentnost itd) ima znanja i kompetencije i može da uspije uz medjunarodnu podršku. I na kraju institucije. Od političke spremnosti zavisi kako će institucije djelovati. Vidjeli smo koliki je danas problem institucija. Najvažniji problem je da dobiju politički mandat – da mogu raditi to što treba da rade. Recimo borba protiv korupcije i političkog kriminala. Mi nemamo političku spremnost da u to udjemo i ujagmimo 5 milijardi EURA u nekih 10 god. Ali ćemo derati naše gradjane i biznis koliko god možemo. Znanje i kompetencije postoje, institucije treba da dobiju politički mandat.

Da završim slijedećom ocjenom - kao što vaša konkurentnost nije rezultat niske cijene ili dobrog proizvoda nego rezultat vaše strategije - kako vi djelujete na tržište, tako nas i vlade neće izvesti iz krize i nećemo mi izaći iz ove krize ako oborimo porez ili dobijemo neku milijardu para, ako se ne probudi naša strategija, naš koncept djelovanja, temeljne vrijednosti, procjene situacije, dijagnoza, mjere i institucije koje su spremne na sprovodjenje.

DISKUSIJE

RAZVOJ PARTNERSKIH ODNOSA BANKARSKOG I BIZNIS SEKTORA U PERIODU GLOBALNE EKONOMSKE KRIZE U BIH

Sažetak

Autori u svojim istraživanjima analiziraju visinu obima i uvjete plasmana kredita bankarskog sektora izvršenih prema biznis sektoru u periodu 2003-2008 godine i njegov uticaj na razvoj istog. Naime, u promatranom periodu plasmani kredita su obavljani u relativno stabilnim makroekonomskim uvjetima, kako u BiH tako bližem i širem okruženju. Sve komercijalne banke u BiH su se držale krutih procedura u odobravanju kreditnih plasmana. Prije svega, to se odnosilo na enormno visoke kamatne stope, relativno kratke rokove otplate i grage periode, te izraženi zahtjevi u pogledu založnog prava. Bankarski sektor nakon provedene privatizacije temeljio je na inozemnom kapitalu od svega desetak procenata u strukturi njegove aktive, a plasmani su vršeni sukladno procedurama koji su vrijedili za razvijene ekonomije i biznis sektore. Pravila plasmana i primjenjene tehnike evaluacije kreditnih zahtjeva su jednostavno prenešeni na područje cijele BiH.

Pritome bankarski sektor je zanemario činjenicu kako se i u kojim okolnostima razvija biznis sektor. Privatizacija biznis sektora putem dionica, nedostatak kapitala, menadžerskih znanja, izgubljena tržišta, zastarjela i devastirana tehnologija, neizgrađene institucije su odvraćale banke da plasiraju kredite biznis sektoru. Banke su u početnoj fazi svog razvoja fokus stavljale na sektor stanovništva dok je biznis sektor sa svim svojim slabostima bio zanemarivan, mada su mu bila značajna novčana sredstva za njegovu revitalizaciju. Primjena ekspertnih sistema i rigidnih bankarskih procedura u evaluaciji kreditnih zahtjeva biznis sektora zbog svega navedenog jednostavno nije moguća.

Banke su u ovom poslu prije svega gledale svoj interes, visoku zaradu i zaštitu kreditnih plasmana kroz založno pravo koje je klijent trebao obezbijediti.

U novonastaloj situaciji, gdje se pojavila financijska, a potom i ekomska globalna kriza, neophodno je da bankarski sektor u BiH redefinira i redizajnira politike plasmana kredita, te razvije novi model i utvrdi novi pristup u financiranju biznis sektora.

Novi model plasmana kredita treba temeljiti na partnerskom odnosu bankarskog i biznis sektora. Samo na novim osnovama u periodu recesije moguće je očuvati i dalje razvijati oba sektora, a time i ukupnog društveno-ekonomskog razvoja Bosne i Hercegovine.

Ključne riječi: partnerski odnos, bankarski plasmani, makroekonomska stabilnost, kamatne stope, globalna finansijska i ekonomska kriza, institucijski kapaciteti, trgovinski deficit.

1. Ekonomске faze razvoja BiH

Po potpisivanju Daytonskog mirovnog sporazuma krajem 1995. godine do danas, BiH prolazi veoma različite periode razvoja. Isti se odvijaju u specifičnim uvjetima, političkim, pravnim i ekonomskim, te se spravom može govoriti o fazama ekonomskog razvoja.

Prva faza razvoja započinje 1996 i traje do 1999. godine i obilježena je obnovom i rekonstrukcijom stambenih i infrastrukturnih objekata.

Osnovni izvori finansiranja od 5,1 milijardu USA dolara temeljili su na donatorskim sredstvima, kako bilateralnoj tako i multilateralnoj osnovi. Osnovni cilj ove faze razvoja je stvaranje preduvjeta za pokretanje tranzicijskih procesa i kreiranje tržišnog sustava privređivanja kako bi ekonomija BiH postala samoodrživa.

Druga faza razvoja započinje 1999 i traje do 2004. godine i obilježena je nizom ekonomskih reformi koje su uokvirene u pravni sustav BiH, prije svega za stvaranje tržišnog sustava privređivanja. U ovoj fazi pokrenut je proces privatizacije bankarskog i biznis sektora na entitetskoj razini, što se u konačnici pokazalo kao neuspješan model. I u ovakvim okolnostima bankarski sektor se pokazao kao veoma pragmatičan što pokazuje, i uspješano okončan proces privatizacije. Mnogo je kompleksniji proces privatizacije biznis sektora, koja je praćena čestim nejasnoćama, izmjenama zakonskih rješenja i dokaza vlasništva nad imovinom. Rezultati privatizacije biznis sektora u BiH su katastrofalni, a naročito u F BiH jer je privatizacija spuštena na razinu deset kantona, što se može vidjeti u narednom pregledu.

Tabela 1. Efekti privatizacije u F BiH u periodu 1999 – 2008 godine -u milion. KM

Struktura privatizacije	Metodi privatizacije				UKUPNO
	Mađa privatiz.	Velika privat.	Prod.na burzi	Jav. pon.dion	
1. Broj firmi	269	335	1	747	1.352
1.1. Broj predmeta	2.445	1	0	0	2.446
2.Ponud.kapital	490	1.458	2	3.633	5.583
3.PRIHOD	454	698	2	7.837	8.990
3.1. Certifikati	222	426	0	7.837	8.485
3.2. Gotovina	232	272	2	0	505

Izvor: Privatizacija u F BiH, APF, Sarajevo, 2008. godina, izračun autora

Uspostava tržišnog sustava privređivanja u BiH odvijala se veoma otežano, što za posljedicu ima političke, socijalne i druge probleme, te pravnu nesigurnost. Kompanije su tijekom ratnih sukoba devastirane, i izgubile su tržišta, kadrove i finansijske institucije koje su ih podržavale u njihovom razvoju. Ekonomski razvoj kompanija kao i društvene zajednice temelji na finansijskim institucijama odnosno bankarskom sektoru koji je takođe doživio veliku devastaciju.

Zbog toga je u BiH pokrenut proces uspostave kreditnih linija od strane razvijenih zemalja, kako bi se nadomjestio devastirani finansijski i bankarski sektor. Na ovaj način se pored razvoja kompanija u znatnoj mjeri utiče na razvoj bankarskog sektora. Svakako da kreditne linije, kao specifičan oblik financiranja nerazvijenih zemalja, razlikuju se od standardnog koncepta bankarskog kreditiranja koji nije više dominantan u razvijenim ekonomijama. Međutim, u nerazvijenim ekonomijama još uvijek dominira klasičan oblik bankarskog kreditiranja. U kompanijama tržišnih ekonomija najvažnije su proizvodna, finansijska i marketing funkcija, što se za kompanije u BiH ne može reći.

Treća faza razvoja pokrenuta je koncem 2004 i početkom 2005. godine. Osnovno obilježje treće faze proističe iz opredjeljenja BiH društva o euroatlantskim integracijama, ulazak u vojnu alijansu, odnosno NATO savez, Europsku Uniju, odnosno porodicu država EU. Stim u vezi, država BiH je potpisala Pakt o stabilnosti, kao i Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa Europskom unijom. Pred BiH su veliki zahtjevi u vezi ispunjenja zahtjeva koji su proistekli iz ova dva dokumenta.

Finansijska podrška biznis sektoru i dalje temelji na standardnom konceptu bankarskog kreditiranja. Naime, bankarski sektor je veoma brzo i efikasno privatiziran od strane banaka iz EU, a uz to su otvarane i nove banke sa privatnim kapitalom, domaćih i stranih investitora. Imajući u vidu metode privatizacije biznis kompanija, nije unošen svjež kapital, s jedne strane, te privatizirani bankarski sektor poslujući na konceptu standardnog kreditiranja, s druge strane, nisu polućeni očekivani razvojni efekti. Kompanije su bankama nudile visoke iznose založnog prava, a banke kompanijama nedovoljan obim kredita uz veoma visoke kamatne stope i kratke rokove otplate.

2. Struktura finansijskog sistema BiH

Po potpisivanju Daytonskog mirovnog sporazuma, krajem 1995. godine, otpočinje obnova i rekonstrukcija stambenih i infrastrukturnih objekata u BiH. Ova faza razvoja, koja je financirana donatorskim sredstvima, predstavlja ujedno i temelj razvoja finansijskog i bankarskog sektora u BiH. Naime, donirana sredstva za rekonstrukciju su plasirana krajnjim korisnicima putem finansijskih posrednika, u pravilu banaka, kao i kreditne linije koje su uspostavljale razvijene zemlje, bilo bilateralno ili multilateralno, takođe su koristile postojeću fizičku bankarsku infrastrukturu u realizaciji svojih

projekata. Sve je ovo uticalo na obnovu razvoja i jačanja finansijskog sistema, a prije svega komercijalnog bankarstva.

Ovome su svakako značajan doprinos dale reforme bankarskog sektora, prije svega kroz implementaciju mjera finansijske liberalizacije, kao što su:

- a) Potpuna eliminacija države iz regulacije finansijskih tokova,
- b) Banke autonomno određuju kamatne stope na depozite i zajmove,
- c) Privatizacija banaka u državnom vlasništvu,
- d) Eliminacija države iz kontrole odlučivanja o plasmanu kredita bankarskog sektora,
- e) Usvajanje Bazelskih standarda upravljanje aktivom i rizicima u bankarskom sektoru,
- f) Uklanjanje kontrole i ograničenja na međunarodne tokove kapitala u BiH.

Efikasna privatizacija banaka u BiH temelji na Zakonu o stranim ulaganjima iz 1995 i 1996.godine kojim je omogućeno osnivanje stranih banaka sa većinskim ili 100% vlasništvom. Takođe i Zakon o politici stranih direktnih ulaganja iz 1998. godine motivirao je strane investitore za osnivanjem banaka u BiH, a posebno je bio izražen osnivanjem Centralne Banke BiH i uvođenja jedinstvene konvertibilne valute u gotovinski i bezgotovinski platni promet.

Prema tome, može se reći da su stvorene političke, ekonomске i pravne prepostavke za razvoj bankarskog sektora u BiH. Očekivanja biznis sektora u pogledu financiranja razvojnih projekata od strane bankarskog sektora nisu ispunjena.

3. Plasmani bankarskog sektora

Na području BiH funkcioniра 33 komercijalne banke, pretežno sa stranim kapitalom, te dvije Razvojne banke, u RS i FBiH. Aktiva komercijalnih banaka i struktura odobrenih kredita može se sagledati u narednom pregledu.

Tabela 2. Aktiva i struktura odobrenih kredita bankarskog sektora BiH - milioni KM

Godina	Aktiva banaka	Bruto društ. proizvod	Odob. krediti bizn. sektoru	Odob.krediti stanovništvu	Ukupno odob. krediti
2002	6.345	11.651	2.715	1.506	4.221
2003	7.688	14.505	3.038	2.038	5.076
2004	9.408	15.786	3.182	2.700	5.882
2005	11.875	16.927	3.956	3.538	7.494
2006	14.700	19.121	4.760	4.480	9.240
2007	19.173	21.641	5.839	5.754	11.593
2008(I-X)	n/a	n/a	7.328	6990	14.318

Izvor: Bilteni CB BiH, izračun autora

Aktiva banaka ima veoma dinamičan tempo rasta i znatno je veća u odnosu na rast bruto društvenog proizvoda. U periodu 1998-2007. godine stopa rasta aktive banaka je iznosila 19,9%, dok je stopa rasta bruto društvenog proizvoda u istom periodu iznosila 12,3%, što jasno ukazuje na brži rast bankarske aktive od rasta i razvoja biznis sektora koji je kreator i glavni generator ukupnog bruto društvenog proizvoda.

U strukturi plasmana kredita za isti period, odobreni krediti stanovništvu su rasli po stopi od 41,9%, dok su krediti odobreni biznis sektoru rasli po stopi od 10,3%. U prvih 10 mjeseci 2008. godine plasirano je 14.318 miliona KM, od čega je 51,18% ili 7.328 miliona KM odobreno biznis sektoru, a 48,82% ili 6.990 miliona KM je plasirano stanovništvu.

Ovaj dosta ujednačen plasman kredita biznis i sektoru stanovništva ukazuje o nerazvijenosti ekonomije u BiH. Posebno se preferira potrošnja stanovništva koja se obezbeđuje iz uvoznih tržišta. To svakako nema svoj ekonomski rezon sa aspekta razvoja domaće ekonomije, obzirom da se na ovaj način potispješuje razvoj drugih ekonomija, odnosno proizvodnji koje se plasiraju na BiH tržištu. Prosječne stope rasta po strukturi kreditnih plasmana kao i bruto društvenog proizvoda mogu se sagledati u narednom pregledu.

Tabela 3. Prosječne stope rasta BDP, aktive i odobrenih kredita bankarskog sektora - u %

Period	Aktiva banaka	Bruto domaći Proizvod	Odobreni krediti biznis sektoru	Odobreni krediti stanovništvu
1998-2003	15,5	13,7	4,6	51,5
2003-2007	25,7	10,7	17,9	30,8
1998-2007	19,9	12,3	10,3	41,9

Izvor: Bilteni CB BiH, izračun autora

Na razini dva petogodišta kao i za čitav posmatrani period od deset godina, odobreni krediti stanovništvu bilježe najveću stopu rasta u odnosu na ostala tri indikatora. Posebno treba naglasiti da stopa odobrenih kredita stanovništvu je dva ili čak tri puta veća od aktive banaka. Za kreatore ekonomske i razvojne politike BiH treba biti zabrinjavajuća činjenica da su u cijelom posmatranom periodu stopa rasta odobrenih kredita bankarskog sektora biznis sektoru znatno iznad stopе rasta bruto domaćeg proizvoda. Iz ovih podataka može se zaključiti da biznis sektor uzimajući kredite iste investira u obrtna sredstva, a manje u stalna sredstva koja doprinose većoj proizvodnji, povećanju BDP i otvaranju novih radnih mjesta.

Veoma ilustrativni podaci u svezi porasta vrijednosti strukture plasmana kredita po korisnicima daju se u narednom pregledu.

Tabela 4. Promjene iznosa kredita biznis i sektoru stanovništva - u mil. KM

Period	Porast kredita biznis sektoru	Porast kredita stanovništvu
2003-2002	323	532
2004-2003	144	662
2005-2004	744	838
2006-2005	804	942
2007-2006	1.079	1.274
2008(I-X) - 2007 (31.12)	1.489	1.236

Izvor: Bilteni CB BiH, izračun autora

Promjene porasta vrijednosti plasiranih kredita u tekućoj u odnosu na prethodnu godinu biznis sektoru i stanovništvu pokazuju da znatno veće sume kredita se plasiraju stanovništvu. Tako je 2003. godine u odnosu na 2002.godinu porast kredita biznis sektoru iznosio 323 miliona, a stanovništvu 532 miliona KM. Praktično to znači da su plasmani zajedno u oba sektora porasli za 855 miliona KM, gdje su plasmani stanovništvu bili veći za 209 miliona KM. Ovaj trend je nastavljen i u narednim periodima, a svakako je veoma bio izražen 2004. godine u odnosu na 2003. godinu. Naime, porast kredita biznis sektoru je iznosio svega 144 miliona KM, dok je porast kredita stanovništvu iznosio 662 miliona KM, ili 4,6 puta više.

Navedene činjenice upućuju na zaključak da se bankarski sektor u svojoj strategiji razvoja više fokusira na kreditne plasmane stanovništvu, i pri tome ne vodi računa o visokoj međuzavisnosti zaposlenosti stanovništva i razini razvoja biznis sektora. Ovome treba svakako pridružiti činjenicu o kretanju kamatnih stopa bankarskog sektora prema biznis i sektoru stanovništa, što se može vidjeti u narednom pregledu.

Tabela 5. Prosječne aktivne i pasivne kamatne stope u BiH

Godina	Biznis sektor		Sektor stanovništva	
	Dugoročni kredit	Kratkoro. krediti	Dugoroč. štednja	Depoz.po viđenj
2002	10,59	12,07	4,38	1,44
2003	9,18	10,54	3,40	0,96
2004	8,23	9,92	4,02	0,77
2005	7,70	9,03	3,63	0,63
2006	7,39	7,66	3,48	0,49
2007	7,13	7,03	3,98	0,35
2008(I-X)	7,21	7,26	3,57	0,32

Izvor: Bilteni CB BiH

Kao što se vidi, prosječne kamate koje biznis sektor plaća na dugoročne kredite su više nego duplo veće u odnosu na prosječne kamate što ih banarski sektor plaća na dugoročnu štednju stanovništvu. Ovaj debalans kamatnih stopa je puno izraženiji u komparaciji kratkoročnih kredita koje banka naplaćuje biznis sektoru i depozita po viđenju koje banka plaća sektoru stanovništvoa. Svakako treba napomenuti da su banke početkom 2009.godine usporile plasmane kredita i svoje rigidne procedure podigle na višu razinu zbog globalne ekonomske krize.

4. Pristup financijama biznis sektora i evaluacija kreditnih zahtjeva

Standardni koncept bankarskog kreditiranja na području BiH je još uvijek dominirajući, a isti je u principu vezan za nerazvijene i ekonomije u razvoju. Kao što je istaknuto BiH u svojim strateškim opredjeljenjima pristupila je izgradnji tržišnog sistema privređivanja, iako isti nije idealan za rješavanje ekonomsko-socijalnih problema. Međutim, kapitalizam kao sustav je najduže opstao i pokazao se kao najefikasniji oblik razvoja ekonomske performansi jednog društva.

Pošto je svoje slabosti i tržišni sustav privređivanja iskazao, a prije svega u periodu ekonomske krize, ekonomska teorija i praksa ukazuju da se ne smije zanemariti i ekonomska uloga države kako u razvoju tako i amortiziranju ekonomske krize.

Ekonomska uloga države u potsticaju ekonomskog rasta i razvoja svih sektora kako nekriznim tako i kriznim periodima definirana je kroz:

- a) Makroekonomsku stabilnost zemlje,
- b) Efikasnost javnih i poslova gdje nema investiranja privatnog kapitala,
- c) Postići socijalnu pravdu koju tržišni mehanizam nije u stanju obezbijediti.

Mnoga istraživanja u BiH su pokazala da je pristup financijskim izvorima biznis sektora rangiran na prvom mjestu kao barijera razvoja istog. To se odnosi kako za novoformirane tako i za već uhodane biznise.

Nepostojanje modela niti dugoročne strategije razvoja i finansiranje biznis sektora još više komplicira ovo stanje. Zbog toga je biznis sektor u većini slučajeva okrenut bankarskom sektoru u rješavanju svojih potreba za financijskim sredstvima.

Činjenica je da je bankarski sektor najorganiziranija industrija u BiH, tržišna orijentiranost, s jedne strane, i ostvareni poslovni rezultati, s druge strane.

U BiH još uvijek nema svih pretpostavki za funkciranje tržišnog mehanizma u punom kapacitetu. Specifičnost BiH se upravo ogleda u nedovoljnoj razvijenosti biznis sektora i načinu njegovog finansiranja, pri čemu se bankarski sektor odnosi na identičan prema biznis sektoru kao u tržišno razvijenim ekonominama. Pri tome se mora imati u vidu da se radi o malom i srednjem biznisu kome nedostaje različitih vrsta znanja potrebnih za vođenje uspješne tržišne utakmice, kako na domaćem tako i vanjskom tržištu.

Za razvoj bankarskog sektora u BiH stvorene su sve prepostavke kao i u razvijenim ekonomijama, dok za biznis sektor to nije. Upravo ovaj nesklad razine razvijenosti biznis sektora i rigidnog odnosa bankarskog sektora spram njega nepovoljno se odražava na ukupan razvoj BiH.

Kreditni zahtjevi biznis sektora upućeni bankama najčešće nisu prihvaćani ili ne poklanja im se dovoljno pažnje. U evaluaciji kreditnih zahtjeva banke koriste ekspertne sustave koji temelje na visokosofisticiranim tehnologijama, što se koriste u razvijenim ekonomijama na svim poljima života.

Ekspertni sustavi čiji su elementi baza znanja, mehanizam zaključivanja i korisnički interfejs, ponašaju se slično čovjeku jer su u iste pohranjena znanja eksperta, odnosno čovjeka koji znanja stiče u procesu obrazovanja i praktičnim radom u određenoj oblasti.

U kreiranju ekspertnog sustava koriste se alati, tehnike i kadrovi. Alati pretstavljaju programske jezike, odnosno lјusku ekspertnog sustava, dok kadrovi čine inžinjere znanja, odnosno eksperte za rješavanje problema iz određene oblasti korisnika ekspertnog sustava.

Primjena ekspertnih sustava, generalno posmatrajući područje BiH je u povoju, ali se može konstatirati da je bankarski sektor u njihovoј primjeni najdalje otišao. Primjena ekspertnih sustava u bankama BiH u svezi rješavanja kreditnih zahtjeva biznis sektora je na razini u bankama EU.

Implementacija istih procedura i korištenje ekspertnih sustava u njihovom punom kapacitetu svakako doprinosi efikasnosti u radu bankarskog sektora. Međutim, postavlja se pitanje kako se to reflektira na biznis sektor. Svakako da zbog primjene u punom kapacitetu istih procedura i ekspertnih sustava ima negativne implikacije na sektor biznisa. To potvrđuje struktura i stope rasta odobrenih kredita banaka u periodu 1998-2007. godine, koje su znatno veće za sektor stanovništva. Pri tome banke zanemaruju činjenicu da biznis sektor i u okviru istog proizvodnja znatno zaostaje u odnosu na konkurenčiju iz EU, te da su tražiocici kredita uglavnom one kompanije koje su na početku svog poslovanja. Naime, implementacija svih bankarskih procedura i ekspertnih sustava u rješavanju kreditnih zahtjeva biznis sektora je u BiH nemoguća, a naročito za biznise koji otpočinju sa radom jer ne raspolažu istorijskim podacima koje su ulazne informacije za ekspertni sustav banke. Zbog toga se kreditni zahtjevi eliminiraju, a biznis sektor ostaje bez kredita i mogućnosti da realizira planirani investicijsko-razvojni zahvat. Dostignuti nivo razvoja biznis sektora mјeren trgovinskom razmjenom se može sagledati u narednom pregledu.

Tabela 5. Pregled trgovinske razmjene u BiH 2000-2007 - milioni KM

Godina	Trgovinska razmjena	Izvoz	Uvoz	Trgovinski bilans
2000	8.848	2.265	6.583	- 4.318
2001	9.587	2.256	7.331	- 5.076
2002	10.137	2.089	8.048	- 5.958
2003	10.642	2.323	8.319	- 5.996
2004	12.125	2.819	9.306	- 6.487
2005	14.962	3.783	11.179	- 7.395
2006	16.553	5.164	11.389	- 6.225
2007	19.836	5.935	13.899	- 7.962

Izvor: Bilteni CB BiH za navedeni period

Prema nezvaničnim podacima, trend rasta deficitra trgovinskog bilansa nastavljen je i u 2008. godini i isti iznosi oko deset milijardi KM. Ovo stanje u biznis sektoru je više nego upozoravajuće za sve razine vlasti u BiH, kao i za bankarski sektor. Naime, od prvog januara 2009. godine, proizvođači iz EU su na BiH tržištu oslobođeni plaćanja carine za jedanaest hiljada proizvoda. To će svakako još više ugroziti proizvođače iz BiH jer su bespomoćni pred žestokom konkurenjom proizvođača iz EU, a domaće vlasti nemaju odgovora za ove izazove. Bankarski sektor, odnosno činovnici i analitičari banaka moraju imati više sluha i razumjevanja za sektor biznisa. Implementacija dugih procedura i ekspertnih sustava u evaluaciji kreditnih zahtjeva biznis sektora još više će usporiti njegov rast i razvoj. Trgovinski deficit još jednom potvrđuje da bankarski krediti odobreni stanovništvu odlaze na kupovinu uvezene robe u BiH, te se na taj način razvijaju ekonomije drugih zemalja, a ekonomija BiH stagnira u ukupnom društveno-ekonomskom razvoju.

5. Izgradnja povjerenja i partnerstva bankarskog i biznis sektora

Ukupne tranzicijske reforme, političke, ekonomske i regulatorne u BiH, usmjerene su ka stvaranju tržišnog sustava privređivanja sa krajnjim ciljem izgradnje civilnog društva koje bi živjelo u ekonomskom blagostanju. Ostvarivanje strateških ciljeva zahtjeva dosta vremena, znanja i odricanja svih članova zajednice. Provodenje reformi, a prije svega ekonomskih, za posljedicu ima enormnu nezaposlenost, stečaj kompanija, što socijalni sektor dovodi do usijanja. Sve zemlje koje su završile proces tranzicijskih reformi i priključile se EU temeljile su ove aktivnosti na preciziranim strategijama razvoja, te posticajnim mjerama i instrumentima ekonomske politike koje iniciraju razvoj biznis sektora i poduzetništva. Spletom okolnosti BiH nije definirala ove strategije niti mјere za njihovu realizaciju, mada je postojala deklarativna podrška, ali ne i konkretna razvoju biznis sektora. Sve razine vlasti nisu dorasle, a niti su razumjele tranzicijske procese, a pogotovo potrebe razvoja biznis sektora.

Razvoj partnerskog odnosa biznis sektora i državnih institucija je izostao, partnerski odnos je izostao i sa bankarskim sektorom. Sve ovo uticalo je da BiH ima stopu nezaposlenosti veću od 40%, trgovinski deficit od 10 milijardi KM, kao i druge pokazatelje koji zabrinjavaju. S pravom se postavlja pitanje, ako sve razine vlast u BiH nisu poticale razvoj biznis sektora, zašto to nisu učinile i banke, bez obzira što su vlasnici tih banaka inostrani investitori. Uspostavljanje krutih bankarskih pravila i procedura u evaluaciji kreditnih zahtjeva BiH biznis sektora kao u razvijenim ekonomijama pokazao se kao neučinkovit. Naime, bankarski sektor mehanički primjenjuje svoje procedure u rješavanju kreditnih zahtjeva, ne upuštajući se u njegovu suštinu i opravdanost. Pri tome banke prevashodno postavljaju svoje ciljeve i ostvarenje profita, jer podnosioci kreditnih zahtjeva nisu u mogućnosti da udovolje rigidnim bankarskim pravilima, što u konačnici biznis sektor ostaje bez kredita. U boljoj varijanti i ako dođu do kreditnih sredstava, te procedure traju neopravdano jako dugo.

Zbog ekomske slabosti biznis sektora, žestoke konkurenkcije na domaćem i inostranom tržištu i globalne ekomske krize, dalji razvoj bankarskog sektora u BiH je dosta upitan. Izlazna strategija u novonastalim okolnostima je u izgradnji partnerskih odnosa bankarskog i biznis sektora. Samo na ovaj način stvorice se pretpostsvke za održavanje dostignutog nivoa razvoja bankarskog i biznis sektora u BiH, a ujedno i dalji razvoj ova dva međusobno ovisna sektora. Naime, na finansijskom tržištu EU je u prvom kvartalu 2009. godine došlo do rapidnog snižavanja kamatnih stopa, dok su iste u BiH zabilježile rast. Činjenica je da u periodu krize bankarski sektor pristupa veoma oprezno u procesu odobravanja kredita, procjeni rizika i klijenata, a sve u cilju zaštite sredstava, i očuvanja solventnosti, stabilnosti i likvidnosti. Ipak spravom se postavlja pitanje zašto kamatne stope ne padaju i opravdanosti povećanja kamatnih stopa bankarskog sektora, jer kriza nije lokalnog već globalnog karaktera.

Pad euribora u EU na oko 2% nema nikakvog uticaja na pad kamatnih stopa bankarskog sektora u BIH, dok to nije slučaj u zemljama EU. Izgleda da euribor kao referentna kamatna stopa gubi svoju funkciju na bankarskom tržištu BiH. To svakako nije prepostavka za izgradnju povjerenja i partnerskih odnosa između biznis i bankarskog sektora u BiH.

Banke trebaju redizajnirati svoju strategiju plasmana i visokih profita, te razvijati novu konceptualnu pretpostavku temeljem izgradnje povjerenja i partnerskog odnosa između biznis i bankarskog sektora su:

1. Prihvatanje biznis sektora kao partnera, a ne samo kao tržišnog klijenta kojeg treba opslužiti sukladno postojećim rigidnim bankarskim procedurama.
2. Skraćivanje bankarskih procedura, kamatnih stopa, te izvršiti suštinsku analizu kreditnih zahtjeva od strane bankarskih eksperata, a ne samo da se primjenjuju mehanički ekspertni sistemi.

3. Prihvatanje i kreditne zahtjeve malog biznisa jer isti postaje motorna snaga ekonomskog razvoja i kreator novih radnih mesta u BiH u kriznim situacijama.
4. Bankarski sektor u BiH nema valutnog rizika što ga čini stabilnim i u periodu globalne krize, s jedne strane, niti ga treba sanirati od strane države, s druge strane.
5. Povjerenje stanovništva u bankarski sektor sve je intezivniji, mada su pasivne kamatne stope znatno niže od aktivnih kamatnih stopa, što bankarskom sektoru omogućava da se u većoj mjeri osloni na domaće izvore kapitala temeljem depozita i štednje sektora stanovništva i biznisa javnog sektora. Naime, javne kompanije značajna novčana sredstva su deponovala kod komercijalnih banaka uz veoma nisku kamatnu stopu.
6. Sve ovo ukazuje da postoji mogućnost redizajniranja strategija razvoja bankarskog sektora i izgradnji većeg povjerenja prema biznis sektoru temeljem razvoja partnerskih odnosa, što je primjereno razvijenim ekonomijama, a što se svakako nameće kao prioriteten cilj u uvjetima globalne svjetske ekonomске krize.
7. Prema procjeni, u periodu od deset godina bankarski sektor BiH je ostvario profit od jedne milijarde KM, te biznis sektor očekuje redizajniranje njegovog koncepta u novim okolnostima temeljem razvoja partnerskih odnosa sa biznis, što bi bila konkretna mjera i doprinos očuvanja biznis sektora i ublažavanja posljedica ekonomске krize.
8. Sigurno je da će i vlast kroz pojedinačne mjere, koje će donijeti po hitnom postupku boriti se da očuva postojeća radna mjesta sa ciljem za prevazilaženje i ublažavanje ekonomске krize odnosno recesije.

6. Zaključna razmatranja

Uspostava nove ekonomске arhitekture svijeta i fenomen globalizacije u veoma kratkom roku su pokazali svoje pravo lice u vidu globalne financijske krize i recesije koja se implicira na sve zemlje svijeta. Praktično, sve nacionalne ekonomije su izložene globalnoj ekonomskoj krizi i recesiji, što na brutalan način ugrožava dostignutu razinu ekonomskog i socijalnog razvoja. Ekonomije u razvoju i njene izvozno orijentirane kompanije puno su više pogodene krizom u odnosu na razvijene ekonomije i kompanije koje dolaze iz njih.

Kriza se naročito reflektira na ekonomiju BiH, što potvrđuju i makroekonomski pokazatelji: stopa nezaposlenosti, ukupan i GDP per capita, investicije, zaduženost stanovništva kod bankarskog sektora, niska konkurentnost kompanija na domaćem i inozemnom tržištu i drugi. Usporavanje procesa ekonomskih reformi u BiH i prisustvo globalne krize još više otežava održavanje dostignutog nivoa razvoja. Može se reći, da će isti biti ugrožen i devastiran na svim segmentima, iako je BiH pristupila regionalnoj integraciji, zemalje Zapadnog Balkana i JIE – CEFTA, te je zaključila Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa EU.

Kompanije BiH i dalje su nekonkurentne jer vlada nije otklonila određene tehničke barijere za izvoz domaćih proizvoda, neizgrađenost referentnih institucija za

certificiranje i kontrolu kvalitete, kako izvoza tako i uvoza proizvoda. Sve ovo vodi ka još većem usijanju i eksploziji socijalnog nezadovoljstva. Vrijeme je da sve razine vlasti u BiH otpočnu raditi svoj posao, kao i svi drugi iz svih sfera života.

Biznis sektor u BiH utemeljen na principima tržišne ekonomije pokazao je niz slabosti koje se manifestiraju prije svega u nedovoljnoj konkurentnosti, na domaćem i inozemnom tržištu, dok je bankarski sektor izrastao u najmoćniji sektor. Ova dva sektora, iako međusobno međuvisna, još uvijek ne konvergiraju u punom kapacitetu. Bankarski sektor treba da pokrene inicijativu o izgradnji partnerskih odnosa sa biznis sektorom kako bi uspjeli u realizaciji svojih razvojnih strategija. Svakako da i vlast BiH ovome treba dati svoj doprinos kroz ubrzanje procesa ekonomskih reformi i izgradnju nedostajućih funkcionalno-institucijskih kapaciteta. Samo na ovim osnovama moguće je zadržavanje dostignutog nivoa razvoja i u periodu globalne ekonomske krize i recesije, što stvara prepostavke i šansu za ofanzivniji ekonomsko-socijalni razvoj BiH.

Trgovinska razmjena Bosne i Hercegovine sa inostranstvom
- miliona KM

Godina	Izvoz	Uvoz	Trgovinski bilans (izvoz – uvoz)	Trgovinska razmjena (izvoz+uvoz)
2000.	2.265	6.583	- 4.318	8.848
2001.	2.256	7.331	- 5.076	9.587
2002.	2.089	8.048	- 5.958	10.137
2003.	2.323	8.319	- 5.996	10.642
2004.	2.819	9.306	- 6.487	12.125
2005.	3.783	11.179	- 7.395	14.962
2006.	5.164	11.389	- 6.225	16.553
2007.	5.937	13.899	- 7.962	19.836

2. Mr. Darijo Jerković, Economic Vitez

Jerković mr Dario⁴

PRIJEDLOG MJERA ZA UBLAŽAVANJE UTJECAJA GLOBALNE EKONOMSKE KRIZE NA EKONOMIJU BOSNE I HERCEGOVINE SA POSEBNIM OSVRTOM NA TRGOVINSKA PODUZEĆA

REZIME:

04.04.2009. se održava jednodnevno savjetovanje na temu «Mjere za ublažavanje globalne ekonomske krize na ekonomiju Bosne i Hercegovine». Svrha savjetovanja je da na jednom mjestu okupi uspješne poduzetnike iz različitih djelatnosti, sveučilišne profesore, predstavnike svih organa vlasti i državnih institucija, koji će u zajedničkoj raspravi donijeti određene zaključke o tome kako ublažiti posljedice globalne krize koja sve više zahvata i prostor Bosne i Hercegovine. Zaključci sa savjetovanja bi trebali biti putokaz nadležnim institucijama odnosno koje poteze povući u realnom i monetarnom sektoru kako bi utjecaj globalne krize na ekonomiju BiH bio što manji.

Ovaj rad predstavlja kritički osrv i promatra trenutnu poziciju trgovačkih poduzeća u Bosni i Hercegovini te refleksije krize na njihovo poslovanje. Fokusiran je prvenstveno na trgovačka poduzeća koja se bave prometom vanprehrambenih artikala obzirom da taj dio trgovine trenutno trpi veće posljedice krize u odnosu na trgovinu hranom. Iz intervjua sa generalnim direktorom poduzeća Economic d.o.o. Vitez, kao i iskustva samog autora rada, koji već deset godina obavlja funkciju voditelja službe veleprodaje, dan je prikaz trenutnog stanja u trgovinskom sektoru u BiH. Osim toga navedene su konkretnе mjere što bi državne institucije i drugi nadležni organi trebali napraviti za poboljšanje stanja u trgovinskom sektoru.

Ključne riječi: globalna kriza, trgovinski sektor, poslovna potražnja, nelikvidnost, kamate

JEL klasifikacija: H000

⁴ Magistar Darijo Jerković radi kao voditelj službe veleprodaje u privatnom poduzeću Economic d.o.o. Vitez. E-mail adresa za kontakt : darijo.jerkovic@tel.net.ba

1. UVOD

Sagledavajući tržište Bosne i Hercegovine danas, prvi utisak koji se nameće je da trgovina dominira nad proizvodnjom. Tranzicija i ratna razaranja su poslije rata kreirala takve tržišne uvjete u kojima je najlakše bilo trgovati. Za trgovinu nisu bila potrebna velika ulaganja, niti su se zahtjevala posebna tehnička znanja. Dovoljno je bilo imati malo početnog kapitala, poduzetnički duh i sposobnost da se prihvati rizik i mogli ste postati trgovac. Prve poslijeratne godine iznjedrile su «more» trgovačkih poduzeća u svakom kutku BiH.

Zasićenjem tržišta, sve većom ponudom, formiranjem sve jačih institucija lokalne i državne zajednice, te uvođenjem PDV-a, u zadnjih 3-4 godine dolazi do pročiščavanja tržišta. Na istom opstaju samo oni koji su uspjeli prвobitno stečeni kapital transformirati u poduzeća koja posluju po principima Zapada. Danas u BiH postoje velike domaće trgovinske firme koje upošljavaju preko 2.000 radnika (npr. Fis d.o.o. Vitez), koje su postali nosioci privrednog razvoja u sredinama u kojima egzistiraju. Broj uposlenih radnika u trgovini je veći nego broj uposlenih u proizvodnji.

Zbog velike akumulacije kapitala, velika trgovačka poduzeća tijekom protekle decenije nisu ni tražila bilo kakvu veću pomoć od države. Čak, naprotiv, predstavljala su za državu jako značajan izvor budžetskih prihoda.

Međutim, u zadnjih nekoliko mjeseci situacija se rapidno mijenja. Trgovci, posebno oni koji se ne bave prodajom hrane, suočeni su po prvi put poslije rata sa većim padom potražnje. Kontinuirani rast standarda stanovništva koji je gurao trgovinu naprijed (ilustracije radi, promet Economic-a je svake godine rastao između 15 i 20%) sada je rast usporen. U ovakvoj situaciji, trgovačka poduzeća susreću se sa sve većim problemima. Izostanak podrške države, koju nikada nisu ni imali, opća nelikvidnost, pad potražnje te znatno umanjene mogućnosti kreditnih zaduženja kod poslovnih banaka, prijete da sruše trgovački sektor u BiH – a to je trenutno jedan od najrazvijenijih sektora u državi.

2. OPĆENITO O PODUZEĆU ECONOMIC

Na samom početku neophodno je u kratkim crtama upoznati Economic d.o.o. Vitez, kao jednog od trenutno najznačajnijih predstavnika trgovačkih poduzeća u BiH. Predstavljanje profila poduzeća Economic će omogućiti jasniju sliku o relevantnosti mjera koje su predstavnici menadžmenta iznijeli za ublažavanje posljedica globalne

krize.

Economic d.o.o. Vitez⁵ predstavlja danas jednog od tržišnih lidera u plasmanu tehničke robe i instalacijskih materijala. Nastalo još 1987 godine, poduzeće je tijekom vremena izrasla u respektabilnu trgovačku tvrtku, prepoznatljivu ne samo u BiH već i u zemljama okruženja. Od male skromne radionice za proizvodnju radijatorskih brtvi razvilo se u poduzeće sa 200 uposlenih od kojih su 1/5 visokoobrazovani te razgranatom prodajnom mrežom širom BiH. Poduzeće je još uvijek dominantno trgovačke orijentacije fokusirano na plasman tehničkih materijala iz oblasti:

- elektroinstalacije i oprema,
- vodoinstalacije i oprema,
- termoinstalacije i oprema,
- građevni materijali,
- oprema za dom i ured i
- alati, okovi i vijčana roba.

Ipak, 2003 godine poduzeće pokreće i vlastitu proizvodnju bazirajući se prvenstveno na kupaoničku opremu i kuhinje, mada se vremenom ista proširuje i u segmente uredskog namještaja i trgovačke opreme. Navedena proizvodnja danas je dosegla 5% ukupnog prihoda Economica sa tendencijom brzog porasta udjela. Razvoj poduzeća praćen je i prosječnim 15-20%-tnim godišnjim rastom ukupnih prihoda.

Poduzeće danas je prvenstveno fokusirano na tržište BiH mada u posljednjih nekoliko godina poduzima znatne napore u proboru na inozemna tržišta, posebno zemalja u okruženju. Tijekom svog razvoja u proteklih 20 godina, poduzeće je uspjelo da se nametne kao jedan od tržišnih grosista u prometu instalacijskim materijalima. Vremenom se profiliralo kao veleprodajna tvrtka-distributer koja snadbjeva preko 800 kupaca u BiH i zemljama regionala. Udio veleprodaje u ukupnim prihodima čini oko 85%. Ono što bi Economic moglo izdvojiti u odnosu na ostale trgovačke tvrtke iz šireg okruženja jeste sustav franšiznih prodavaonica. Menadžment poduzeća je navedeni koncept franšize lansirao još 2000-te godine kao prvi projekat takve vrste koji je pokrenula neka domaća trgovačka tvrtka. Koncept se tijekom vremena pokazao jako uspješnim tako da danas franšizna mreža Economica broji 60 prodavaonica raspoređenih u svim krajevima BiH. Prihodi koji Economic ostvaruje iz svojih franšiznih prodavaonica već je dosegao razinu od 50% ukupnog prihoda i dugoročno strateško opredjeljenje tvrtke je da se ovaj udio još više poveća. Veliki dio ukupne godišnje promocije Economic usmjerava na ovaj segment tako da se ime tvrtke povezuje sa pojmom «franšiza».

Shvativši značaj definiranja jasne vizije i strategije, tvrtke je u dva navrata, u suradnji sa predstavnicima Ekonomskog instituta iz Sarajeva, definirala dugoročne strategije razvoja. Prva od njih je kreirana 1997 godine, a druga je uslijedila pet godina kasnije.

⁵ www.economic-vitez.com

Također, Economic se ponosi činjenicom da predstavlja prvu trgovačku tvrtku u BiH koja je implementirala međunarodni sustav upravljanja kvalitetom ISO 9002, koji je poslije recertificiran u sustav ISO 9001 prema izmjenama u sustavu certificiranja koje su uslijedile poslije.

Tvrta danas posluje u reprezentativnom objektu u sklopu Poslovnog centra PC 96 i predstavlja jednog od nositelja razvoja općine Vitez kao i šire regije.

3. ANALIZA TRENUTNOG STANJA

Evidentno je da je svjetska ekomska kriza zahvatila i BiH. Kriza je tu i sada, to je neminovnost koju svi moramo prihvati. Izazvana je smanjivanjem svih oblika potrošnje. Mišljenje autora ovog teksta jeste da se prvenstveno mora pronaći način kako dodatno stimulirati potražnju. Trgovački sektor je posebno pogoden padom potrošnje krajnjih kupaca. Ovo je naročito izraženo u trgovini vanprehrambenim artiklima. Posljedica smanjene potrošnje stanovništva uzrokuje pad prometa svih poduzeća pa i trgovaca⁶.

Kao što je već istaknuto, Economic Vitez je poduzeće koje dominantno pripada trgovackom sektoru, mada u posljednjih nekoliko godina razvija i vlastitu proizvodnju. Dobar dio trgovaca u Bosni i Hercegovini je spreman dio svog kapitala uložiti u proizvodnju. Mnogi to već rade. Navodim nekoliko poduzeća iz neposrednog okruženja koja to pokušavaju: Fis, Ecos, Kristal iz Viteza, Hidra Stil iz Brčkog, itd. Međutim, sva ta poduzeća ne samo da nisu dobila pomoć od državnih institucija, već se suočavaju sa mnoštvom problema. Iz svijeta se uvozi sve i svašta upitne kvalitete. Ne postoje mjerodavne institucije koje će se baviti zaštitom domaćih proizvođača, koje će provoditi obvezna ispitivanja kvaliteta proizvoda i koje će davati potrebne certifikate o provedenim ispitivanjima. Isto tako, nisu donešene razne necarinske barijere koje bi domaće proizvođače stavile u bolji položaj. Ilustracije radi, Economic već šestu godinu proizvodi kvalitetne kuhinje i kupaonički namještaj. Za tržište Hrvatske i drugih zemalja u okruženju, prilikom izvoza mora za te artikle osigurati neophodne certifikate i ateste. S druge strane za plasman poduzeća iz okruženja u Bosnu i Hercegovinu, nema nikakvih barijera za prodaju na BiH tržištu a carinske stope su ionako ukinute. Da ne spominjem kakva konfuzija vlada oko dobijanja CE znaka koji je meritoran za zemlje Europske unije.

Osim toga, trgovina kakva je primjerice Economic-ova izravno je vezana za građevinsku industriju. Poznato je da poslije auto industrije građevinska industrija je

⁶ prema podacima Federalnog zavoda za statistiku ukupan promet u trgovini na malo u veljači 2009 je za 8,1% manji nego u siječnju a čak 13,4% manji nego u veljači 2008 godine, preuzeto sa web stranice www.fzsbih.gov.ba - Izvještaj Unutarnja trgovina od 25.03.2009

druga industrija po redu koja je najviše pogodjena krizom. Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku u veljači vrijednost izvršenih građevinskih radova u FBiH u veljači 2009 je za 56,4% manja od prosječnih vrijednosti u prošloj godini, dok je u odnosu na veljaču iz 2008 godine manja za 26,6%⁷. Smanjenje obima građevinskih radova, stanogradnje kao i izgradnje infrastrukture direktno se odražava na trgovce u ovom sektoru. Smanjen je plasman a time i trgovina svih vrsta građevinskih materijala posebno onih grubih.

Prema internim procjenama kao i informacijama koje Economic skuplja u kontaktu sa svojim kupcima i dobavljačima, promet trgovine građevinskim i instalacijskim materijalima u prva tri mjeseca je niži između 15 i 25% u odnosu na isti period prošle godine. Posebno je zabrinjavajuće da trendovi nisu pozitivni, već da je prisutna određena stagnacija. Poznato je da su zimski mjeseci pasivni za ovu branšu. Međutim, situacija u kojoj je treći mjesec (ožujak) po realizaciji na razini prvog mjeseca (siječnja) je itekako alarmantna. Po definiciji stagnacija u gospodarstvu je prisutna u razdoblju kada gospodarstvo ne raste odnosno izlazne vrijednosti (outputi) unutar nekog razdoblja ostaju jednaki⁸. Drugim riječima, sadašnji trendovi u trgovini instalacijskim i građevinskim su jako nepovoljni i uopće se ne vidi buđenje građevinske sezone. Ista je prema iskustvima iz ranijih godina već trebala početi.

Ako se uzmu bilo koji podaci Federalnog zavoda za statistiku postavlja se pitanje da li privreda BiH ide prema recesiji? Činjenice su da u posljednjih nekoliko mjeseci u oblastima građevinarstva, trgovine, industrijske proizvodnje priusutan trend pada svih pokazatelja iz mjeseca u mjesec. Posebno su poražavajuće komparacije sa istim razdobljima prošle godine gdje su vrijednosti u pravilu bile veće 15-25%.

Veliki problem trenutno stvaraju i poslovne banke koje podižu kamate ne samo fizičkim licima već i poduzećima. Obrtna sredstva su sve vrijedniji resurs jer izostaje upravo podrška banaka. Iste, vrlo oprezno plasiraju nova sredstva tražeći sve veće i jače instrumente osiguranja plaćanja. Što dobijaju time? U želji da prevaziđu rizik prisiljavaju, između ostalih, trgovce i građevince da prihvataju izuzetno nepovoljne ne samo kamate već i druge elemente prilikom odobravanja kredita. Traže tako nepovoljne omjere hipoteke i kredita, mogućnosti preuzimanja firme od strane banke i sl. Postavlja se pitanje što će jedna banka sa poduzećem koje ne izmiruje svoje redovne obveze prema njoj? Preuzimanje firme od strane banke ništa ne znači. Ako postojeći menadžment nije uspio to riješiti, kako će to uraditi novi koji imenuje banka? Primjera za to ima dosta. Drugi problem jesu postojeći krediti. Banke bi trebale reprogramirati postojeće kredite jer poduzeća ne mogu iste vraćati zbog smanjenog obima poslovanja.

⁷ preuzeto sa web stranice www.fzsbih.com - izvještaj Građevinarstvo u FBiH, veljača 2009

⁸ preuzeto sa web stranice http://hr.wikipedia.org/wiki/Gospodarska_kriza, kategorija Ekonomija

Činjenica je da trgovina danas u BiH oslonjena na svoje redovite izvore i da se udio kreditnih zaduženja sve više smanjuje. Banke trenutno čak i urednim platišama svojih obveza smanjuju manevarski prostor. Ilustracije radi, poduzeća koja su prošle godine za izmirenje svojih kratkoročnih obveza dobijala revolving kredite na godinu dana, sada iste mogu dobiti sa rokom vraćanja od maksimalno 6 mjeseci.

Trenutna likvidnost trgovačkih poduzeća ovisi isključivo o nivou potražnje za robom (i to u segmentu maloprodaje) te volji i spremnosti dobavljača i proizvođača da trpe posljedice opće situacije tako što produžuju rokove plaćanja.

No i njihovom strpljenju će doći kraj ukoliko se ovakva situacija pogorša. Jedan dio dobavljača već povlači takve poteze, skraćuju se rokovi plaćanja, nedostatak fleksibilnosti, razumjevanja i podrške te traže dodatne garancije, što samo otežava situaciju.

U ovakvoj situaciji, izražene opće nelikvidnosti (napominjem podatak da je 25% firmi blokirano⁹) te smanjenja građevinskih i infrastrukturnih projekata, trgovci poput Economica moraju povlačiti radikalnije poteze. Kao jedan od rijetkih, još u studenom 2008 godine, menadžment Economica je naslutio ili pogodio ovakav scenario i 2009-tu godinu proglašili «godinom konsolidacije». U svojim planovima predviđeli su da 2009-tu godinu rade i bez profita a samo sa ciljem očuvanja postojećih radnih mjesta i pozicije na tržištu. Vrijedi istaći da je Economic, uprkos krizi od početka ove godine do danas uposlio 10-tak novih radnika.

U cjelini gledano, neminovno da će doći do otpuštanja radnika zbog smanjenja obima posla. Samim tim smanjenjem izravno se pogađaju ne samo socijalne kategorije već i svi drugi korisnici budžeta. Iz čega će se financirati država i njene institucije ako dođe do radikalnog pada trgovine trenutno dominantne djelatnosti u BiH?

4. PRIJEDLOG MJERA ZA UBLAŽAVANJE UTJECAJA GLOBALNE EKONOMSKE KRIZE NA EKONOMIJU BOSNE I HERCEGOVINE

Prema mišljenju menadžmenta Economica i autora ovog teksta, domaći trgovački sektor u vremenima krize ne smije biti zanemaren, imajući u vidu nekoliko stvari:

- koliko je radnika uposleno trenutno u ovom sektoru
- koliki se prihod države generira iz ovog sektora
- dobit domaćih trgovaca u pravilu ostaje u BiH. Isti će rado investirati ne samo u trgovinu već i u proizvodnju.

⁹ Business 2 Business LRC Info magazin broj 2, preuzeto sa web stranice www.lrcbh.com

Neophodno je donijeti čitav set mjera, koje će ne samo kratkoročno već i dugoročno riješiti najveće probleme trgovačkog sektora, posebno onog dijela vezanog za građevinsku industriju:

1. Država mora tražiti načine za stimuliranje potrošnje, za ovaj dio trgovackog sektora posebno bitne poslovne potrošnje. Stimuliranjem razvoja infrastrukture i stanogradnje direktno se utječe na razvoj trgovine.
2. Trenutnu nelikvidnost dobrim dijelom uzrokovala je država. Neplaćanjem svojih obveza prema izvođačima radova koje su radili različite projekte za državu, automatski blokira čitav lanac od izvođača radova, preko trgovaca pa sve do proizvođača materijala i opreme. Zatvara se krug koji nitko ne može prekinuti. Moraju se iznaći sredstva kako za već završene investicije tako i poticaji za nove.
3. Država treba biti jamac kod poslovnih banaka velikim građevinskim projektima i izgradnjji infrastrukture kako bi poduzeća iz te branže lakše došle do kredita komercijalnih banaka. Time se izravno stimulira i trgovina.
4. Do sada domaći trgovci nisu bili pod ikakvom zaštitom države i njenih institucija. Svjesni smo da strani lanci gutaju sve pred sobom. Ovakav razvoj situacije ne ide u prilog domaćim trgovcima. Strani trgovci će težiti što bržem povratu uloženih sredstava i podizati će cijene. S druge strane, domaći trgovci koji su se odlučili boriti konkuriraju nižom cijenom. Samo za ilustraciju treba uzeti i komparirati cijene roba u Economic-u i primjerice nekog od trenutno pristunih stranih lanaca (OBI, Pevec, Merkur i sl.). Država mora biti svjesna da domaći trgovci upošljavaju znatnu radnu snagu a isto tako su u pravilu blagonakloni prema domaćim proizvođačima sa kojima «lakše pronađe zajednički jezik».
5. Privreda se mora rasteretiti od raznih nameta i doprinosa. Činjenica da stopa doprinosa iznosi oko 70% u FBiH obeshrabљuje sve pa i trgovce. Treba tražiti načina da se isti svedu ispod 50%. Dobar dio poduzeća već se iz ovih razloga seli u Republiku Srpsku. Trgovina je sektor koja upošljava značajan broj uposlenika, ali s druge strane, i sektor koji se najlakše prestrojava i koji ima veliku fluktuaciju radne snage. Trgovine se lako otvaraju a još lakše zatvaraju, ovime su ugrožena brojna radna mjesta u trgovini.
6. Država mora naći druge izvore za različite socijalne kategorije a ne da se samo financiraju po osnovu prihoda iz privrede. Smanjenje broja radnika u privredi

koje je već prisutno, će izravno pogoditi fondove umirovljenika, invalida, zdravstva i sl.

7. Mora se izvršiti dodatni pritisak na komercijalne banke da ne podižu kamatne stope jer to obeshraluje ne samo poduzeća već i krajnju potrošnju. To direktno smanjuje obim kupovina. Osim novih kredita neophodno je tražiti reprogramiranje postojećih kredita jer je evidentno da poduzeća u ovakvoj situaciji ne mogu servisirati sve svoje kreditne obveze.
8. Izvoznici nemaju meritorne ustanove koje će im olakšati same izvozne postupke i pružiti savjetodavne usluge. Posebno naglašavam potrebu pomoći oko dokumenata koji prate izvozne poslove. Kada se suočite sa nekim problemom pri izvozu često postoji i po nekoliko tumačenja jedne iste stvari i poduzetnik nije siguran tko je u pravu.
9. Na razini države BiH moraju se formirati institucije ili ustanove koja će se baviti analiziranjem kvalitete i drugih elemenata artikala koji se uvoze u BiH.
10. Svoj rad navedene institucije moraju temeljiti na zakonskim propisima koji su identični ili usuglašeni sa zakonima zemalja u okruženju koje su to mnogo bolje riješile od BiH.
11. Država mora pristupiti razvijanju vlastitih necarinskih barijera kako bi zaštitila domaću proizvodnju, posebno u onim granama industrije gdje ima strateški interes za razvoj tih grana industrije, kao i određene konkurentske prednosti. Ove barijere trebaju jednim dijelom biti formirane na bazi reciprociteta prema zemljama u okruženju kao i ostalim zemljama (EU i šire).
12. Organi lokalne zajednice, također, vrlo često su kočnica privrednom razvoju umjesto da budu generator. Spora i neučinkovita administracija obeshrabljuje privredu. Trebaju se stvarati pozitivna ozračja za privredu pojednostavljenjem i ubrzanjem svih procedura koje se tiču poslovanja poduzeća.
13. Rad inspekcija i poreskih organa je često praćen represivnim mjerama. Funkcija istih ne bi trebala biti primarno „skupljanje novca na terenu“ kao što je to sada slučaj, već bi to trebala biti savjetodavne prirode za poduzetnike. Drugim riječima, trebaju pomagati poduzetništvu a ne odmagati mu. Kazne i represije samo dovode do smanjenja obima trgovine i privrede.
14. Trgovci će favorizirati domaće proizvođače ukoliko nadležni organi donesu zakone o minimalnim stopama učešća domaćih proizvođača u assortimanu kao

što su to učinile pojedine zemlje u okruženju. Neke zemlje uvjetuju trgovinu sa 40%-tним učešćem domaćih proizvoda u prodajnom assortimanu.

15. Efikasniji rad sudstva. Danas je vrlo raširena rečenica među poduzećima: „Slobodno me tužite, dok sud odradi svoje a to je u pravilu 2-3 godine ja će izmiriti svoje obveze“. Ovo stvara još veću nelikvidnost. Neophodno je donijeti zakone po kojima se privredni sporovi po osnovu neplaćanja rješavaju po kratkom postupku, kao i da se formira još veća sprega između sudskega organa i poslovnih banaka a sve u cilju formiranja centralnog registra nenaplaćenih potraživanja i dužnika.
16. Trgovci predstavljaju integrirajuću komponentu u BiH društvu. Za razliku od raznih političkih podjela, ekonomija a posebno trgovina od Bosne i Hercegovine stvaraju jedinstveni ekonomski prostor a to je preduvjet dugoročnog razvoja ove države. Stimuliranjem trgovine od strane države formiraju se jake poslovne veze između različitih dijelova BiH koje nadilaze bilo kakve političke podjele.

5. ZAKLJUČAK

U pokušajima da negativni utjecaji globalne ekonomске krize budu što je moguće manji, država i njene institucije moraju razmotriti sve mjere koje joj se ponude. Neke će prihvatići, druge ne. Međutim, ista ne smije ignorirati značaj trgovine s obzirom koliko je ista dominantna u odnosu na ostale djelatnosti u BiH. Mora se početi zaštitnički odnositi ne samo prema domaćim trgovcima već i prema domaćim proizvođačima. Svi će oni investirati u državu BiH.

Suština predloženih mjera jeste da država mora pronaći način kako stimulirati potražnju. Pri tome, smatram da je mnogo lakše da se fokusira na poslovnu potražnju. Veliki infrastrukturni i građevinski projekti, u uvjetima kada ima dosta neraspoređenog novca, biti će sigurno pokretač razvoja i ostalih privrednih grana. Mora izgraditi institucionalne i zakonske okvire koji će štititi domaće proizvođače i trgovce te postaviti širok spektar necarinskih barijera. Mora raditi na poboljšanju uvjeta poslovanja, kroz smanjenje trenutnih obveza i doprinosa ispod 50% te ustrojiti bržu i učinkovitiju administraciju i sudstvo.

Poseban angžman trebala bi ispoljiti kroz pritisak na komercijalne banke. Iste stvaraju tenzije i napetosti tamo gdje ih trenutno i nema. Iste moraju olakšati uvjete plasmana novca prema privrednicima kao i reprogramiranje postojećih kredita.

6. LITERATURA

- www.economic-vitez.com
- www.fzsbih.com
- www.lrcbih.com
- www.wikipedia.org

PRIJEDLOG KONKRETNIH MJERA POVODOM NADOLAZEĆE RECESIJE

U veoma sažetom referatu, u vrijeme globalne ekonomske krize i nadolazeće recesije u Bosni i Hercegovini, pokušat ću jednim običnim razumnim jezikom, fokusirati prioritetne aktivnosti i dati prijedlog konkretnih mjera. Pretpostavljam da ću u iznesenim navodima imati istomišljenike kao i zabrinutost u pogledu vremenske distance da je alarm za uzbunu bio već davnih dana.

U košmaru kakav vlada u Bosni i Hercegovini, mraku koji je svaki dan sve veći, često možemo čuti pitanje, da li nam ima pomoći? Postojeća kriza, a i nadolazeća recesija s pravom ledi krv oko četiri miliona građana Bosne i Hercegovine. Posebnu zabrinutost daju činjenice da sve zemlje, ne samo u okruženju, nego i šire, pripremaju strategiju vladanja krizom, dok se utisak stiče da vlast u Bosni i Hercegovini igra „jalovu igranku“ koja nema konkretna i kvalitetna rješenja. Naravno, da sam mišljenja da u ovom tekstu nije cilj da kritikujem vlast koju narod „voli“, jer ju je regularno izabrao, već da iznesem svoju viziju koja bi zasigurno dala pozitivne efekte.

S toga bih, moj prijedlog konkretnih aktivnosti pojednostavio svrstavši ih u nekoliko koraka i predložio nekoliko mjera.

Prioritet svih aktivnosti bi bio u formiranju ekspertnog tima kog bi činili nestranački angažovani profesori (eksperti) i privrednici (biznismeni). Stavove ekspertnog tima bi morale primjenjivati vlasti na svim nivoima donošenjem privremenih mjera.

- *Prvi korak* i ključ života po meni je zaposlenje. Politikom da bi obaveze poreza, doprinosa i drugih naknada za svakog zaposlenog u Bosni i Hercegovini smanjene na 30%, znači za najnižu plaću u ovom momentu obaveze bi bile slovom i brojem, oko stotinu KM / mjesечно. Siguran sam da bi ne samo ogroman broj zaposlenih radnika ostao pri poslu, nego bi velik broj istih bili stimulisani za nova zaposlenja. S druge strane duboko sam ubijeden da bi se tom privremenom mjerom neutralisao „rad na crno“. Naravno, protivnici ovakvog mišljenja zaboravljaju da bi državna kasa bila punija nego sada i svakako da bi bio zaustavljen trend „odlaska radnika na ulicu“.

- *Drugi korak* bi bio, mogućnost registracije firme u Bosni i Hercegovini uz minimalne troškove i u vremenu od par dana. Šta to znači? Pojednostavljena procedura registracije firme popraćena eventualnom kreditnom linijom, zatim povoljnijom politikom obaveza na plate i iz plata, stvorila bi glavni preuslov kao i mnogo povoljniji ambijent za život u Bosni i Hercegovini.
- *Treći korak* se odnosi na zaštitu domaćih proizvoda. Bez obzira što smo potpisnici CEFT-e, smatram da se mora pronaći metod „spasa“ kroz carinsku i poreznu politiku. Ako ovdje dodamo uvodenje poticajnih mjera od strane države posebno za hranu, gdje u konačnici dobivamo vidnu razliku u cijeni proizvoda na strani domaćeg, potenciranje nacionalne svijesti da je domaće najpreće, sigurno bi išlo u prilog zaštite domaćeg proizvoda.
- *Četvrti korak* se odnosi na poticaj izvoza. Država mora posebno da pronađe mogućnosti poticaja izvoza kao što to rade sve države u okruženju, a i šire.
- *Peti korak* se odnosi na donošenje strategije dolaska do živog novca, brzom prodajom dijela državnih firmi. Pomenuta sredstva su prijeko nužna kako za poticaje, zatim investicije za nove proizvodne firme, tako i za nova zapošljavanja. Treba isto tako imati na umu da prije svega od jako lošeg trenutnog ambijenta u privredi Bosne i Hercegovine, ogroman broj privrednih subjekata je pred stečajem.
- *Šesti korak* se odnosi na smanjenje javne potrošnje. Budžetskim korisnicima sa visokim primanjima smanjivati iste. Potrošnju bi trebalo prilagoditi budžetima, privremenim mjerama maksimalno ograničiti nabavke novih automobila, ograničiti nadoknade nadzornim i upravnim odborima u državnim firmama.

Na kraju, ovih šest koraka nije sve. Ovo je samo temelj za daljnju nadogradnju. Nadolazeća recesija nosi svoje neprilike i nepogode, te u što kraćem roku treba početi reagovati kako bi bar na neki način spriječili i ublažili katastrofalne posljedice. A imamo jako dobre preduvjete, prije svega u proizvodnji zdrave hrane, energije, infrastrukture. Investicije usmjerene na navedena polja mogu uprkos krizi otvoriti neograničen broj novih radnih mjeseta. Znači, ostaje nam samo istinsko opredjeljenje i to u kom pravcu želimo da idemo, pravcu haosa ili pravcu života. Ako je ovo drugo moramo imati na umu da je vrijeme faktor koji se nemože zaustaviti. Danas ako ne zasučemo rukave, sutra je možda kasno. Duboko sam ubijedjen da gore navedenih šest koraka mogu biti odlična polazna osnova, naravno uz obaveznu daljnju nadgradnju.

4. Adem Ibrahimpašić, Bihaćka pivovara

Mogućnost obezbjedenja povećanog plasmana domaćih roba na vlastitom tržištu uvođenjem necarijskih barijera robama iz CEFTA sporazuma na način na koji su našim robama takve barijere uvele vlade susjednih zemalja kroz svoje zakonske i podzakonske akte.

Platni deficit ove zemlje u protekloj godini na razmjeni samo četiri vrste robe, i to na:

- cigaretama
- vodi
- pivu i
- osvježavajućim bezalkoholnim napitcima,

iznosio je preko 500.000.000 KM. Veoma je lako dokazati da je ovaj deficit nastao gotovo isključivo u razmjeni sa susjednim zemljama sa kojima imamo CEFTA sporazum. Navodim ovdje samo neke razloge koji su uzrokovali ovako veliki deficit u razmjeni pomenutim robama.

- Po Zakonu o akcizama R.Hrvatske na cigarete koje ne koriste u proizvodnji najmanje 50 % domaćeg duhana (duhana proizvedenog u Hrvatskoj), obračunava se nekoliko puta veća akciza nego na cigarete koje su, npr., iz uvoza odnosno u konkretnom slučaju iz BiH.
- Da bi proizvođači iz BiH mogli prodavati prirodne izvorske, prirodne mineralne i stolne vode na hrvatskom tržištu, po Pravilniku o prirodnim izvorskim, prirodnim mineralnim i stolnim vodama koji je na snazi u R.Hrvatskoj, moraju priložiti službeni dokument (certifikat) izdat od nadležnog tijela države koja je članica EU da se ta voda može prodavati na tržištu te zemlje. Kada proizvođač iz BiH u postupku pribavljanja takvog dokumenta prođe sve moguće laboratorijske analize u jednoj od zemalja EU, nadležno ministarstvo te države traži od BH proizvođača da dostavi certifikat (odobrenje za eksploataciju izvora i stavljanja u promet vode) koje izdaje ovlašteni organ u BiH. Kako je postupak izdavanja ovog certifikata u BiH reguliran našim Pravilnikom o prirodnim mineralnim, prirodnim izvorskim i stolnim vodama koji još ni dan danas nije usvojen, proizvođači flaširanih voda iz BiH ne mogu udovoljiti zahtjevu nadležnog ministarstva zemlje članice EU pa tako niti dobiti službeni dokument da vodu može prodavati u toj zemlji. Posljedica toga je nemogućnost izvoza naših prirodnih izvorskih i mineralnih voda u Hrvatsku ali i druge zemlje u kojima je pitanje kvaliteta ovih proizvoda regulirano.

- Premda sa zemljama iz CEFTA sporazuma imamo bezcarinski režim, sve do potpisa Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju a dijelom i danas, firme iz okruženja a posebno firme iz R.Hrvatske su na svjetske odnosno evropske cijene repromaterijala i sirovina koje smo, zbog nižih transportnih troškova kupovali kod njih, dodavali iznos carine iz našeg Zakona o carinskoj tarifi. To isto nisu mogli fakturisati hrvatskim proizvođačima, jer je Hrvatska već odavno imala taj sporazum sa EU potpisana. Tako su proizvođači piva iz Hrvatske i na BH tržištu bili konkurentniji od proizvođača piva iz BiH.
- Izvoz bezalkoholnih osvježavajućih napitaka iz BiH u Hrvatsku, bez obzira na bezprijekorne fizikalno-kemijske i mikrobiološke analize isporučenih proizvoda, i to po nalazima hrvatskih laboratorijskih, najčešće se ometaju nekorektnom primjenom Pravilnika o kvalitetu tih proizvoda. Tako, npr., ukoliko na etiketi našeg proizvoda piše da je to što prodajemo „Osvježavajući bezalkoholni napitak izrađen od ekstrakta biljaka“, hrvatska inspekcijska vrtić nazad u BiH zbog obmane potrošača jer, navodno, nije napisano od kojih biljaka je ekstrakt. U isto vrijeme inspekcijsku u Hrvatskoj kao niti inspekcijsku u BiH ne smeta što je ista takva formulacija na etiketi Coca cole, Cocte ili na etiketi svih sličnih proizvoda koje proizvođači iz Hrvatske izvoze u BiH.

Naše firme koje pokušavaju izvesti navedenu robu ali i bilo koju drugu robu na tržište neke susjedne zemlje, apsolutno su uvjerene da su u tim zemljama ministarstva, nadležne inspekcijske, privredna komora pa čak i laboratorijske koje su ovlaštene za analizu proizvoda veoma dobro uvezane u organizaciju koja predano radi na sprečavanju uvoza roba na svoje tržište uvođenjem i rigoroznom primjenom necarinskih barijera što je suprotno odredbama CEFTA sporazuma kao što je tim sporazumom zabranjeno i uvođenje carinskih barijera.

Smatram da je krajnje vrijeme da se i mi u ovoj zemlji organiziramo i odgovorimo istom mjerom.

**KAKO POBOLJŠATI
TRŽIŠNU LIKVIDNOST
U BOSNI I HERCEGOVINI**

UVOD

U posljednje dvije godine SAD su doživjele mjeđur na svojim tržištima nekretnina i vrijednosnih papira. Mjeđuri uvek implodiraju, po definiciji mjeđur sadrži neodrživi obrazac promjena cijena ili tokova novca. Implozija mjeđura imovinskih cijena u SAD dovela je do propadanja banaka i drugih vrsta finansijskih tvrtki i do tromog privrednog rasta. Implozija mjeđura imovinskih cijena u SAD pokrenula je efekat zaraze i dovela do jakih padova cijena dionica, ne samo u Europi, već u čitavom svijetu.

Enorman pad cijena nekretnina dovelo je do toga da su hipotekarni krediti postali nenaplativi, što je dovelo do velikih gubitaka kod povjerioca tj. banaka, kao i kod investicionih i drugih fondova koji su se bavili plasmanom sredstava. Isto tako, to se lančano prenijelo i na sve ostale investitore koji su na taj način plasirali svoja finansijska sredstva. Recesija je postepeno zahvatila kompletan finansijski sektor, a zatim se počela prelijevati na realni sektor, što se u početku manifestiralo kroz smanjenje potražnje, a zatim i pada cijena na svjetskom tržištu.

Smanjena potražnja i pad cijena na svjetskom tržištu pogodilo je mnoge industrijske grane, a naročito izvozne u slučaju BiH (metalnu, proizvodnju autodijelova, drvnoprerađivačku, građevinsku i dr.), što je dovelo do pada privrednog rasta u gotovo svim zemljama svijeta, a u zemljama u razvoju do značajnog usporavanja, odnosno naglog pada stope rasta.

Većina bankovnih promašaja 1980-ih i 1990-ih godina bila je sistemska i obuhvaćala je sve ili većinu banaka i finansijskih institucija u pojedinoj zemlji. Uzrok ovih finansijskih kriza je prekomjerno povećanje cijena nekretnina, dionica, te pojedinih ili više roba, što doprinosi povećanjima potrošačkih i investicijskih izdataka, te dovodi do ubrzanih privrednih rasta. Naime, ovdje se radi o maniji koja je obično povezana s fazom ekspanzije u poslovnom ciklusu, dijelom jer euforija povezana s manjom vodi povećanjima potrošnje.

Charles P. Kindleberger, između ostalog ističe, da vidovnjaci u ekonomiji prognoziraju trajan privredni rast, a neki smionici proglašavaju da nema više recesija – da su tradicionalni poslovni ciklusi tržišnih privreda postali stvar prošlosti.

Povećanje stope privrednog rasta potiče investitore i zajmo davatelje da postanu optimističniji u pogledu budućnosti i imovinske se cijene povećavaju brže – barem jedno vrijeme.

Tokom ovih razdoblja euforija sve veći je broj investitora težio kratkoročnim dobitcima od povećanja cijena nekretnina i dionica, a ne investicijskom dohotku temeljenom na produktivnoj upotrebi tih oblika imovine. Pojedinci su djelimično plaćali unaprijed za stanove u fazi prije same gradnje predviđenih stambenih objekata očekujući da će moći prodati te stanove uz velik profit kad zgrade budu dovršene.

Zatim neki od investitora koji su finansirali većinu svojih kupnji uzajmljenim kapitalim postaju prodavači iz nužde, prodaju nekretnine ili dionice jer su isplate kamate na kapital uzajmljen za finansiranje njihovih kupnji veće od investicijskog dohotka na osnovi te imovine. Cijena tih oblika imovine pada ispod njihove kupovne cijene i sada su kupeci u gubitku – iznos što ga duguju na temelju kapitala uzajmljenog za finansiranje kupnje tih oblika imovine veći je nego njihova tržišna vrijednost.

Današnja finansijska kriza je po mišljenju svjetskih i domaćih eksperata znatno jača i obuhvatila je sve zemlje svijeta. Finansijski sistem SAD je kompletno kolabirao (Gerald Celent), dok je finski sistem zemalja EU najblaže rečeno postao nelikvidan, kao i većine zemalja jugoistočne Azije, a kad je u pitanju BiH slobodno možemo reći da su posljedice finansijske krize, ne samo u finansijskom sektoru već i u ostalim sektorima značajno manifestiraju kroz pad izvoza, pad zaposlenosti, pad rasta privrednih aktivnosti, budžetski deficit (naročito u FBiH i kantonima) zbog velikog pada javnih prihoda u 2008. godini, te tendencijom pada i u prvom kvartalu 2009. godine, kao i procjenama od strane eksperata da će se ova negativna tendencija rasta javnih prihoda nastaviti i u narednom periodu.

Valja istaći, da navedeni problemi nisu posljedica samo globalne finansijske krize, već dobrim dijelom rezultat unutrašnjih slabosti koje se ogledaju u nedovoljnoj izgrađenosti uslova za tržišni koncept privređivanja.

U odgovoru na prevazilaženje recesije, razvijene zemlje su reagovale programima za povećanje likvidnosti tržišta, te su značajna sredstva izdvojena i stavljena na raspolaganje bankama odnosno privredi uz znatno niže kamatne stope (SAD, zemlje EU i dr.).

Postignut je zajednički stav oko generalnog pristupa prevazilaženja recesije, koji se sastoji u tome da se nelikvidnost tržišta, kao osnovnog uzroka smanjenja potražnje, a samim tim i proizvodnje, tj. privrednog rasta, može izjednačiti jedino dodatnim

sredstvima koja će se, kroz različite kanale i forme, staviti na raspolaganje privredi. Za izlaz iz recesije potrebno je pokrenuti nove produktivne kapacitete, sa modernim tehnologijama, što je za BiH posebno teško obzirom da tehnološki zaostajemo za razvijenima 20 do 25 godina, usporene reforme izgradnje tržišnih institucija, nedostatak kapitala i dr. Prema tome, potreban je moderan finansijski sistem koji će uspješno da obezbjedi nesmeta tok kretanja finansijskih sredstava između: javnog sektora, sektora stanovništva, sektora privrede i inostranog sektora. Isto tako, finansijski sistem mora da omogući nesmetano funkcionisanje privrednog sistema, kao i rasta i razvoja nacionalne ekonomije.

1. Tržišni koncept privređivanja

Za tržišni koncept privređivanja, pored ostalog bitna je i razvijenost finansijskog tržišta. Naime zemlje sa razvijenim finansijskim tržištim imaju veći izbor izvora finansijskih sredstva po relativno nižoj kamatnoj stopi, odnosno imaju veće mogućnosti za ulaganja u rast i razvoj svoje privrede. Kad je u pitanju efikasnost finansijskih tržišta ona se može posmatrati kao: operativna i cjenovna efikasnost. Finansijsko tržište je efikasno, ukoliko omogućava svojim akterima da finansijske usluge dobiju u što kraćem roku i po nižim troškovima. Operativna (interna) efikasnost finansijskog tržišta je različita kada se posmatraju nacionalne ekonomije pojedinih zemalja. Različitosti su prisutne zbog uticaja različitih faktora kao što su: stepen razvijenosti finansijskog tržišta, zakonska regulativa, broj kupaca i prodavaoca na finansijskom tržištu, stepen efikasnosti finansijskih posrednika, tehničko-tehnološka, informaciona opremljenost i kadrovska osposobljenost.

Međutim, cjenovna (eksterna) efikasnost finansijskog tržišta se prvenstveno odnosi na brzinu reagovanja aktera u odnosu na promjene cijena tržišnog materijala. Za finansijsko tržište kažemo da je cjenovno efikasno, ukoliko cijene finansijske aktive u potpunosti prate sve relevantne raspoložive informacije. Pod relevantnim informacijama treba podrazumjevati sve relevantne poruke koje utiču na smanjenje rizika pri odlučivanju.

2. Determinante finansijskog tržišta

Za razvoj i funkcionisanje finansijskog tržišta postoji niz ograničavajući faktora, bez obzira da li se radi o lokalnom, nacionalnom ili međunarodnom finansijskom tržištu, a to su:

- vlasnički odnosi (isti tretman dati svim oblicima vlasništva),
- tržišni uslovi privređivanja (djelovanje zakona ponude i potražnje),
- autonomnost privrednih subjekata, kreiranje i ralacije poslovne odluke,

- autonomnost poslovnih banaka i razvijen bankarski sistem,
- razvijen finansijski sistem (finansijske institucije, tokovi i instrumenti).
- široka lepeza vrijednosnih papira,
- formiranje cijena vrijednosnih papira (saglasno ponudi i potražnji),
- jedinstveno finansijsko tržište (standardizacija i jednoobraznost)
- autonomnost centralne banke u vođenju monetarno-kreditne politike,
- otvorenost domaćeg tržišta novca i kapitala, kao i njihova povezanost sa međunarodnim tržištem novca i kapitala,
- koncentracija i mobilizacija finansijskih sredstava,
- poštivanje zakonske regulative (uređena pravna država) i dr.

Svaka navedena determinanta ima poseban uticaj na razvoj i funkcionisanje finansijskog tržišta i njegovih dijelova, a kad je u pitanju Bosna i Hercegovina, nužnu je istaći, da se negativne determinante moraju sistemski otklanjati, prije svega donošenjem niza krovni zakona imanentni tržišnom konceptu privređivanja, te stvaranju jedinstvenog ekonomskog prostora.

3. Izvori finansiranja

Pod izvorima finansiranja ubrajamo sve izvore sredstava shvaćene u konceptu novčanog toka priliva sredstava. Za uspješno upravljanje finansijama neophodno je imati na raspolaganju i dodatne definitivne relevantne informacije o izvorima koji su u užem izboru, kao npr.:

- u kojem iznosu se mogu nabaviti potrebna sredstva,
- na koji rok i sa kojom dinamikom,
- po kojoj, da je nazovemo krajnjoj cijeni,
- uz koje uslove obezbjedenja,
- na koji tzv. grace period (dugoročni kredit),
- da li je robni ili novčani kredit,
- da li se odobravanje kredita može vezati za kontra isporuke,
- da li je obračun kamata na kredite prihvatljiv (anticipativni ili dekurzivni)
- da li se traže politički ili neki drugi ustupci,
- da li se zahtijeva osiguranje kredita i sl.

Svakako treba imati u vidu da je uloga finansijskih tržišta veoma bitna, odnosno poslovnih banaka u finansiranju preduzeća, a diktirana je određenom regulativom državnih organa i regulativom nacionalne banke, kao i politikom međunarodnih finansijskih institucija (IMF, EBRD-a i dr.).

Za prevazilaženje globalne recesije jačanje tržišne likvidnosti bitni su svi potencijalni izvori finansiranja, kao npr.:

1. samofinansiranje.
2. zajednička ulaganja,
3. kreditiranje
4. specifični oblici finansiranja (autonomni izvori, finansiranje faktoringa, finansiranje iz lizinga, franšizing aranžmani, varant kao osnov za finansiranje, finansiranje iz finansijske pomoći itd.).

Valja istaći, da kod zemlja u tranziciji lizing kao izvor finansiranja učestvuje u strukturi investiranja sa preko 20 %, nažalost u Bosni i Hercegovini ovaj izvor finansiranja nema takav značaj, a isto tako nema ni državnog Zakona o lizingu, što je svakako jedan od razloga skromnog korištenja ovog vira finansiranja.

Isto tako, opšte poznata je činjenica da su strana direktna ulaganja veoma skromna, što upotpunjuje «sumornu» sliku o ovim najpoželjnijim vidovima ulaganja u BiH, ako se ima u vidu tehnološka konkurentnost naše privrede u izvozu.

U daljem izlaganju nešto više ćemo govoriti o kreditiranju kao izvoru finansiranja, odnosno o bankarskom sektoru BiH.

4. Bankarska industrija u BiH

U početnoj fazi razvoja finansijskog tržišta i nižem nivou razvoja privrede od ključne važnosti je razvijenosti bankarskog sektora, a na višim nivoima razvoja relativno je važniji razvoj tržišta kapitala. Pošto banke u početnoj fazi igraju značajniju ulogu u ukupnom razvoju u odnosu na druge finansijske posrednike, stoga ćemo dalju pažnju posvetiti bankarskoj industriji u BiH.

Bosna i Hercegovina nije imuna na shvatanje da su banke i tržište kapitala dvije suprostavljene institucije. Naime, one nisu suprostavljene jedna drugoj, nego treba da se razvijaju komplementarno. Kada se banke i tržište kapitala ne razvijaju pravodobno i komplementarno, finansijska imovina će se uložiti u inostranstvo umjesto u domaće banke. Reforme bankarskog sektora su najuspješnije provedene reforme u Bosni i Hercegovini. Ovaj proces nije okončan do kraja. Još uvijek postoje dvije Agencije za bankarstvo i dva bankarska sistema. U narednim reformama i ovaj problem treba da se prevaziđe i da pored jedne Centralne banke i Agencije za osiguranje depozita imamo i jedinstvenu Agenciju za bankarstvo BiH, tj. superviziju.

Treba istaći, da je Bosna i Hercegovina prva u regiji ukinula ZPP (Zavod za platni promet) i prepustila ga poslovnim bankama, a isti je ostvarivao najveću dobit, kako u Federaciji BiH tako i u RS. Ukipanjem ZPP, te prenošenje poslova platnog prometa

(vanjskog i unutarnjeg) na poslovne banke, BiH je stvorila idealne uslove za razvoj privatnog bankarstva. Isto tako, treba se posjetiti, da su državne banke brzo nestajale, što privatizacijom u bescjenju, što likvidacijom zbog nelikvidnosti. Ista sudska je zadesila i domaće privatne banke. Uzrok brzog propadanja domaćih banaka leži prije svega u lošem menadžmentu, nezainteresovanosti vlasnika (vlada) i lošoj superviziji.

Danas u BiH bankarska industrija je u rukama privatnog sektora sa 77 % vlasništva i predstavlja daleko najprofitabilniju granu u našoj zemlji a i šire. U toku je proces okrupnjavanja banaka tako da danas u BiH posluje 30 banaka, od toga: 20 sa sjedištem u FBiH i 10 u RS.

Ukupna aktiva, prema podacima centralne banke BiH, bankarskog sektora u našoj zemlji iznosio je na kraju prošle godine 21 milijardu KM.

4.1. Aktivnosti poslovnih banaka

Promatrajući strukturu vlasništva banaka u BiH, u četvrtom kvartalu 2008. godine došlo je do promjene u odnosu na predhodno stanje. Naime, u Postbanci izvršena je dokapitalizacija, tako da je prešla iz grupe domaćih banaka u grupu banaka sa većinskim stranim vlasništvom. Na taj način, od ukupnog broja banaka, 21 banka je u stranom vlasništvu, sedam u domaćem privatnom i dvije u većinskom državnom vlasništvu.

Prema podacima Agencije za osiguranje depozita, u četvrtom kvartalu 2008. godine 24 komercijalne banke članice su programa osiguranja. Valja istaći, da je u prvom kvartalu 2009. godine donesena odluka po kojoj se povećava iznos osiguranog depozita na 50.000 KM. Ova odluka o povećanju iznosa osiguranog depozita se odnosi isključivo na depozite fizičkih osoba.

Bitno je istaći, da visina od 50.000 KM za osiguranje depozita stanovništva nije dovoljna, jer treba imati u vidu da je Hrvatska osigurala ovu vrstu depozita na 100.000 EUR i Srbija na 50.000 EUR, što predstavlja potencijalnu opasnost za odljev ovih depozita u susjedne zemlje sa nesagledivim posljedicama po likvidnost bankarskog sektora u BiH. Stoga smatramo da bi Vijeće ministara BiH trebalo studiozniye proučiti ovaj problem i donijeti odgovarajuću odluku, tj. povećati iznos osiguranog depozita građana, te na taj način spriječiti odljev depozita u susjedne zemlje.

KREDITI I AKTIVNE KAMATNE STOPE

U prvoj polovini 2008. godine nastavljen je trend rasta kredita iz predhodne godine, stopa rasta kredita do kraja godine ipak je usporila za 6,8 postotni poena u odnosu na 2007. godinu i iznosila je 21,7 %. Iznos ukupnih kredita, što se vidi iz tabele 1, na kraju 2008 godine dostigao je nivo od 14,6 milijardi KM. Do usporene kreditne ekspanzije došlo je zbog usporavanja rasta kredita dvjema najvećim kategorijama – kredita stanovništvu i kredita preduzećima i to u zadnjim mjesecima 2008. god.

Negativna zbivanja na svjetskim finansijskim tržištima i njihove posljedice počele su se osjećati i u BiH početkom zadnjeg kvartala 2008. god. Sukladno navedenom, a da bi zaštitili svoje interese, banke su posegnule za strožijom politikom kreditiranja i povećanja kamatnih stopa. S druge strane, došlo je i do slabljenja potražnje za kreditima jer ni građani ni preduzeća ne znaju što mogu očekivati od posljedica svjetske finansijske krize na BH ekonomiju.

T - 1: KREDITI POSLOVNIH BANAKA

- na kraju perioda u mil. KM -

Godina	Mjesec	Kratkoročni kredit	Dugoročni kredit	Ukupno krediti
1997.	12.	956,7	1482,9	2.439,6
1998.	12.	1.028,2	1.892,6	2.920,8
1999.	12.	852,3	1.928,9	2.781,2
2000.	12.	878,3	2.138,6	3.017,0
2001.	12.	913,3	2.425,7	3.339,0
2002.	12.	1.097,8	3.183,3	4.281,1
2003.	12.	1.233,5	3.888,0	5.121,5
2004.	12.	1.576,2	4.350,9	5.927,1
2005.	12.	1.837,0	5.707,1	7.544,2
2006.	12.	2.218,1	7.089,8	9.308,0
2007.	12.	2752,2	9.211,4	11.963,6
2008.	12.	3714,0	10.847,1	14,561,1

T - 2: Sektorska struktura dugoročnih kredita

- na kraju perioda u milionima KM -

Potraživanja od domaćih institucionalnih sektora									
godina	mjesec	Potraž.od neban.fin. institucija	Potr.od nefinan. jav.pred.	Potr.od nef.priv. preduz.	Potraž. od neprof. organ.	Potraž. od domać	Ostala potraži-vanja	Ukupno	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	
1997.	12.	5,6	897,0	518,1	3,4	54,0	4,8	1.482,9	
1998.	12.	5,0	900,2	778,4	0,7	204,8	3,3	1.892,6	
1999.	12.	5,2	814,0	900,8	2,1	206,4	0,4	1.928,9	
2000.	12.	7,8	1.426,5	405,4	3,1	295,9	0,0	2.138,6	
2001.	12.	8,4	1.215,6	598,3	5,7	597,8	0,0	2.425,7	
2002.	12.	12,4	1.044,2	786,3	4,5	1.321,2	14,6	3.183,3	
2003.	12.	15,4	1.007,8	1.044,3	3,9	1.812,4	4,2	3.888,0	
2004.	12.	28,7	531,1	1.422,2	6,8	2.357,5	4,7	4.350,9	
2005.	12.	26,5	578,3	2.030,2	10,8	3.057,0	4,4	5.707,1	
2006.	12.	35,1	542,0	2.609,3	10,7	3.888,3	4,5	7.089,8	
2007.	12.	80,3	541,1	3.466,2	20,0	5.099,8	4,0	9.211,4	
2008.	12.	74,4	540,4	4.153,9	19,9	6.050,0	8,6	10.847,1	

Uglavnom, krediti preduzećima u 2008. godini rasli su godišnjom stopom od 24,4 % i na kraju godine iznosili 7,4 milijarde KM.

Krediti stanovništvu rasli su godišnjom stopom od 17,7 % što predstavlja smanjenje od 12,2 postotna poena u odnosu na predhodni period. Dakle, iznos kredita dati stanovništvu na kraju 2008. godine bio je 6,7 milijardi KM i veći je za milijardu u odnosu na 2007. godinu.

Struktura kredita stanovništvu prema namjeni nije se bitnije mijenjala u 2008. godini, odnosno nastavljen je trend predhodnih godina. A to znači i dalje najveće učešće imaju potrošački krediti (64,4 %), zatim slijede stambeni krediti i krediti za ostale djelatnosti (poljoprivreda, mali biznis).

Promatrajući aktivne kamatne stope godinu na godinu, kod većine je zabilježen trend pada. Tako su kamatne stope na kratkoročne kredite preduzećima u KM manje za 0,19 postotnih poena, dok su na dugoročne kredite manje za 0,15 postotnih poena. Kamatna stopa na kratkoročne kredite stanovništvu u KM smanjile su se sa 9,62 u 2007. godini na 9,53 % u 2008. godini, a kod dugoročnih kredita zabilježen je pad od 0,20 postotnih poena (sa 9,92 % na 9,71 %).

Ove četiri kategorije aktivnih kamatnih stopa su najreprezentativnije, budući da su krediti plasirani u KM najdominantnija kategorija u ukupno plasiranim kreditima (89,7 %).

Međutim, da bi se vidjelo kako je svjetska finansijska kriza utjecala na kretanje kamatnih stopa u BiH, potrebno je promatrati kamatne stope na kredite u zadnjim mjesecima 2008. godine. Može se zaključiti da je veći rast, nego pad kamatnih stopa mjesec na mjesec 2008. godine. Do blagog povećanja kamatnih stopa na kredite vjerojatno je utjecalo poskupljenje izvora sredstava koja se plasiraju na BH tržištu, odnosno povećanje kamatnih stopa na depozite i teža dostupnost sredstava na inozemnom tržištu. Kamatne stope na kratkoročne kredite u KM privatnim preduzećima i udruženjima u zadnjem kvartalu 2008. godine veće su za 0,13 postotnih poena u odnosu na prethodni kvartal i u prosjeku su iznosile 7,18 %, dok su na dugoročne kredite porasle za 0,15 postotnih poena (sa 6,98 % u K3 na 7,13 % u K4 2008.). kamatne stope na kratkoročne kredite u KM stanovništvu smanjile su se za 0,15 postotnih poena u zadnjem kvartalu, međutim, na dugoročne kredite povećale su se s 9,81 u K3 na 10,62 % u K4 2008. godine.

DEPOZITI I PASIVNE KAMATNE STOPE

Predhodna godina, tj. 2008. završena je s negativnom stopom rasta ukupnih depozita u odnosu na 2007. god. (- 1,3 %). Ukupni depoziti na kraju 2008. godine znosili su 12,01 milijardu KM, što je smanjenje u odnosu na predhodnu godinu od 192,9 miliona KM. Uzrok smanjenja bilo je povlačenje depozita opće vlade sredinom 2008. godine, kao i povlačenje depozita stanovništva u zadnjem kvartalu 2008. godine. Smanjenje depozita opće vlade najviše su doprinijeli problemi s likvidnošću s kojima se Vlade FBiH suočila tokom 2008. godine. Naime, depoziti opće vlade u 2008. godini padali su godišnjom stopom od 24,4 %, a učešće u ukupnim depozitima smanjilo se u odnosu na 2007. godinu za 6 postotnih poena (s 25,3 % na 19,3 %).

T – 3: UKUPNI DEPOZITI

- na kraju perioda u milionima KM

godina	mjesec	depozit		
		Depozit po viđenju	Oročeni i štredni depozit	Ukupno depozit
1	2	3	4	5
1997.	12.	784,1	598,3	1.382,4
1998.	12.	983,8	678,7	1.662,5
1999.	12.	1.107,7	712,1	1.819,9
2000.	12.	1.385,8	568,0	1.953,7
2001.	12.	2.061,5	1.209,3	3.270,7
2002.	12.	2.293,8	1.430,5	3.724,3
2003.	12.	2.553,8	1.812,3	4.366,0
2004.	12	3.121,7	2.456,8	5.578,5
2005.	12.	3.876,1	3.000,1	6.876,3
2006.	12.	4.942,2	3.896,7	8.838,9
2007.	12.	6.025,8	6.112,9	12.138,7
2008.	12.	5.480,5	6.532,7	12.013,2

Iako je svjetska finansijska kriza imala posredan uticaj na BH bankarski sektor i nije ozbiljnije ugrožavala likvidnost BH banaka, početkom zadnjeg kvartala 2008. godine došlo je do masovnog povlačenja depozita stanovništva. Sve do zadnjeg kvartala depoziti stanovništva rasli su dvoznamenkastom stopom, da bi do kraja godine stopa pala na 0,8 % g/g, što je 25,2 postotna poena manje nego u 2007. godini. U oktobru

2008. godine registrirana je negativna stopa rasta depozita u odnosu na predhodni mjesec 2008. godine od 11,7 %. Građani su za tih mjesec dana povukli 678,6 mil. KM. Svi zahtjevi građana bili su ispoštovani, tako da povjerenje u bankarski sektor nije poljuljano. Likvidnost je sačuvana zahvaljujući praksi držanja viška sredstava iznad obavezne rezerve kod Centralne banke.

Depoziti preduzeća na kraju 2008. godine dostigli su nivo od 3,61 milijardu KM. Mada je stopa rasta bila nešto usporenija u odnosu na predhodnu godinu, ovaj sektor nisu zahvatila povlačenja depozita u mjeri koja je zabilježena kod sektora stanovništva.

U 2008. godini došlo je do blagog pada većine pasivnih kamatnih stope (promatrajući g/g). Kamatne stope na oročene i štedne depozite privatnim preduzećima u KM manje su za 0,33 postotna poena u odnosu na 2007. godinu i u prosjeku su iznosile 3,21 %. Ista kamatna stopa za kategoriju stanovništva na kraju 2008. godine u prosjeku je iznosila 3,49 %. Kamatne stope na depozite po viđenju za privatna preduzeća su se povećala za 0,02 postotna poena i u prosjeku iznosile 0,33 %, dok se za stanovništvo ova stopa smanjila za 0,03 postotna poena i iznosila 0,35 %.

Međutim, promatrajući kamatne stope na depozite u dva zadnja kvartala 2008. godine, može se zaključiti da je kretanje bilo slično kao i kod aktivnih kamatnih stopa, odnosno da je kod većine pasivnih kamatnih stopa zabilježen blagi rast, vjerojatno da bi se zaustavilo povlačenje depozita.

Smanjenje ukupnih depozita u 2008. godini i nastavak, rasta ukupnih kredita doveli su do smanjenja pokrivenosti kredita depozitima.

Dok je pokrivenost u 2007. godini iznosila 101,5 %, odnosno iznos ukupnih depozita premašio je ukupne kredite, u 2008. godini pokrivenost ukupnih kredita depozitima pala je na 82,0 %. Naime, ukupno plasirani krediti premašili su ukupne depozite za 2,55 milijardi KM. Ovo je najvjerojatnije razlog smanjenja aktive u iznosu od 447 mil. KM. Također, na strani pasive došlo je do stvaranja novih obaveza prema inozemstvu, najvjerojatnije uzimanja novih zajmova kako bi se ta sredstva plasirala na BH tržištu.

Referentne kamatne stope

Ovdje želimo istaći da pored ostalog i referentne kamatne stope utiču na visinu bankarskih kamatnih stopa. Naime, prošle godine zbog rasta međubankarske kamatne stope u Europi takozvanog euribora, sve poslovne banke u BiH podigle su kamatne stope na kredite odobrene u našoj zemlji. Argumenti za povećanje kamatnih stopa bili su jednostavni od strane bankara. Euribor je porastao na 5,11 % i mi, pošto se zadužujemo u Europi po tim kamatnim stopama, jednostavno moramo dići kamatne stope, objašnjavali su bankari. Svakako da je ovo objašnjenje opravданo i logično. Međutim, samo per mjeseci nakon toga (euribor je u septembru 2008. godine iznosio 5,11 %) međubankarska kamatna stopa je u više navrata snižavana tako da krajem

marta 2009. godine iznosi svega 1,5 %. Nažalost, ovo značajno sniženje euribora (referentne kamatne stope) uopšte nije utjecalo na promjene kamatnih stopa na kredite u BiH. Sada bankari pominju marže za zemlje sa rizikom, među koje ubrajaju i BiH, zbog kojih nije moguće sniziti kamatne stope. Ovo objašnjenje nije prihvatljivo, ako se ima u vidu da je krajem decembra 2008. godine BiH dobila novi kreditni rejting agencije Standard & Poor's, koji je znatno bolji nego predhodnih godina. BiH sada ima rejting B+ sa stabilnim izgledima, što znači i da je rizik zemlje manji.

Isto tako, treba istaći, da je porez na dobit sada i u FBiH 10 % što je najniža stopa ovog poreznog oblika, ne samo u okruženju, već i u Europi, a poznato je da poslovne banke ostvaruju upravo u BiH najveće profite.

Svi argumenti idu u prilog zahtjevima privrednika da je u BiH neophodno sniziti kamatne stope, prije svega na kredite za privredu, a za izvoz i poljoprivredu uvesti znatno niže stope. Zatim u politici kreditiranja forsirati kreditiranje priozvodne potrošnje, dok kreditiranje široke potrošnje treba značajno reducirati, obzirom da oni negativno djeluju na makroekonomsku stabilnost zemlje.

5. Tržište kapitala

Ukupna tržišna kapitalizacija (zbir produkata cijena dionica i obima dionica kojima se trgovalo na berzama) Sarajevske i Banjalučke berze (SASE i BLSE) iznosila je na dan 31. decembra 2008. godine 11,5 milijardi KM, što predstavlja smanjenje od 50,74 % u poređenju s istim periodom u 2007. godini ili 40,47 % sa istim periodom u 2006. godini.

Smatramo, da je ovakav pad kapitalizacije rezultat prije svega značajnog i kontinuiranog pada cijena dionica i prometa na ovim berzama u 2008. godini. Pored uticaja globalne krize na tržište kapitala je utjecalo i niz domaćih faktora.

Sporo provođenje ekonomskih reformi, nedonošenje odluke o nastavku privatizacije i prodaje državnog kapitala putem berze i kašnjenje sa reformom penzinog osiguranja su takođe utjecali na slabe rezultate berze.

Zbog nestabilnosti tržišta kapitala Agencija za privatizaciju u FBiH je odgodila sve ranije zakazane prodaje dijelova državne imovine putem Sarajevske berze vrijednosnih papira (SASE).

Valja istaći, da prema podacima FEAS (Federation of the Euro-Asian Stock Exchanges) ukupna tržišna kapitalizacija u BiH u regionu je po ostvarenim vrijednostima ispred Crnogorske i Makedonske berze. Poredeći sa periodom od prošle godine pozicije BiH i ostalih zemalja po ostvarenoj kapitalizaciji se nisu mijenjale, što pokazuje da je svjetska ekonomska kriza zahvatila cijeli region.

Jačanje tržišta kapitala može se značajno ojačati emisijom obaveznica za staru deviznu štednju u Federaciji BiH. Efekti bi bili višestruki, vratilo bi se povjerenje u tržište kapitala, značajan dio od prodaje obveznica mnogi bi vlasnici usmjerili u biznis.

6. Nedostaci poreznog sistema u FBiH

Krajem prošle godine doneseni su zakoni o Porezu na dobit i Zakon o porezu na dohodak u FBiH. Zakonom o porezu na dobit je propisana stopa poreza na dobit u visni od 10 %, što je sasvim prihvatljivo obzirom da istu stopu oporezivanja dobiti ima i RS i Distrikt Brčko.

Međutim, Zakonom o porezu na dohodak propisano je oporezivanje plaća iznad 300 KM poreznom stopom od 10 %. Ako se ima u vidu da su stope doprinosa za PIO (MIO) i zdravstveno osiguranje u FBiH znatno veće nego u RS očito je da preduzeća iz FBiH postaju tržišno nekonkurenta sa nesagledivim posljedicama, jer je neminovan proces preseljenja firmi iz jednog u drugi entitet obzirom na razliku opterećenja u oporezivanju plata koje iznosi preko 10 %.

Valja istaći, da će posljedice ovog prekomjernog oporezivanja plata negativno se manifestirati u vidu jačanja sive ekonomije (porezni obveznici će «smanjivati» plate kako bi izbjegli plaćanje poreza na plaće), jačanje crnog tržita radne snage, a isto će smanjiti iznose uplaćenih doprinosa na PIO i zdravstvene fondove, što će izazvati nesagledive posljedice.

Prema tome, da se zaključiti da Vlada FBiH neće ostvariti finansijske efekte ovim oporezivanjem.

Isto tako, poznato je da fiskalna teorija ne preporučuje oporezivanje rada u slučaju visoke stope nezaposlenosti koja u FBiH iznosi iznad 40 %. Dakle, Vlada FBiH mora ove fiskalne prihode nadomjestiti iz drugih izvora oprezivanja.

7. Tehnička saradnja i instrumenti predprijemne podrške EU

U okviru instrumenata CARDS 2006, CBBiH je potpisala direktnu saradnju sa ECB i partnerskim nacionalnim bankama iz ESCB/Eurosistema. Početkom 2007. godine potpisani je triparitetni Protokol između Europske centralne banke, Delegacije Europske komisije u BiH i CBBiH, nakon čega je uslijedilo i potpisivanje Memoranduma o saradnji između ECB i CBBiH, što je označilo početak realizacije programa i namjeru uspostave dugoročne saradnje.

Program Eurosistema o procjeni potreba CBBiH predstavljao je prvu fazu saradnje i bio je usmjeren na procjenu trenutnog stanja u sedam poslovnih oblasti CBBiH, sa ciljem identificiranja potreba usklajivanja sa standardima EU. Realizacija ovog projekta odvijala se kako je i planirano u 2007. i obuhvatala je sljedeće oblasti:

koordinaciju bankarske supervizije,
ekonomske analize i istraživanja,
finansijsku stabilnost,

internu reviziju,
monetarnu politiku u okviru aranžmana valutnog odbora,
platne sisteme i
statistiku.

Program je implementiran kroz koordinirani pristup Eurosistem, uključujući i ECB u partnerstvo sa nacionalnim centralnim bankama Eurosistema:

Deutsche Bundesbank (Njemačka)
Bank of Greece (Grčka)
Banco de Espana (Španija)
Banque de France (Francuska)
Banca d* Italia (Italija)
Oesterreichische Nationalbank (Austrija)
Banka Slovenije
Eesti Pank (Banka Estonije)

IPA (Instrument for Preacesion Assistance) je novi finansijski instrument za podršku svim prepristupnim aktivnostima kojim upravlja Europska komisija i njegova vrijednost za sedmogodišnje razdoblje (za period 2007 – 2013) za sve zemlje korisnice iznosi 11.468 milijardi eura.

Fondovi programa IPA se isključivo koriste za potrebe procesa europskih integracija za zemlje potencijalne kandidate i kandidate prema utvrđenim pravilima i procedurama EU. IPA instrument se sastoji od pet komponenti:

Pomoć u tranziciji i izgradnji institucija
Prekogranična saradnja
Regionalni razvoj
Razvoj ljudskih potencijala
Ruralni razvoj

Bosna i Hercegovina u statusu zemlje potencijalnog kandidata ima pristup prvim dvjema komponentama programa, a kad dobije status kandidata imaće pristup i preostalim trima komponentama.

8. Uticaj finansijske i ekonomske krize u BiH

Finansijska kriza koja se počela javljati krajem 2007. godine, u drugoj polovini 2008. godine je intenzivirana, tako da je prerasla u globalnu krizu, koja je zahvatila svjetsku ekonomiju. Naime, kada je postalo jasno da će se balon stambenog tržišta u SAD rasprsnuti, otkriveni su enormni gubici finansijskih institucija koje su investirale u vrijednosne papire s pokrićem u hipotekama. Obzirom da su vrijednosni papiri sa pokrićem u hipotekama instrumenti finansijskog investiranja koji su tvoren konverzijom hipoteke izdanih od strane komercijalnih banaka i drugih manjih finansijskih institucija u posebnu vrstu obveznica, koje su prodavane na finansijskim tržistima i koje su postale instrument investiranja za druge komercijalne banke, investicione banke, investicione fondove, penzije fondove i druge finansijske institucije. Na ovaj način su finansijeske institucije izvan SAD-a postale žrtve pada stambenog tržišta SAD-a, naročito finansijske institucije iz Europe, kao i ostalih dijelova svijeta.

Kada su u pitanju finansijske institucije osnovane u BiH treba imati u vidu da su matične banke nekih međunarodnih banaka koje rade u BiH bile involvirane u predhodno opisane transakcije i, sukladno tome su pretrpjele finansijske gubitke. Iako ni jedna matična banka koja radi u BiH nije bankrotirala, gubici nekih od njih su imali negativan, ali relativno blag utjecaj na bankarski sistem u BiH.

Prvi uticaj finansijske krize na finansijske institucije BiH, ali i na ostatak ekonomije se odrazio kroz drastično reducirano sposobnost komercijalnih banaka da se zadužuju u inostranstvu kako bi finansirale kredite u BiH.

Isto tako, rast privatnih transvera se konstantno smanjuje, što će se negativno odraziti na platnu bilansu zemlje.

Treba istaći, da transmisijski mehanizam kroz koji širenje finansijske krize utječe na ekonomiju BiH je pad potražnje i cijena proizvoda koji se izvoze iz BiH, dakle ovdje imamo dvostruko negativno dejstvo i pad izvoza i pad izvoznih cijena naših najvećih izvoznika (aluminija i čelika).

Za prevazilaženje svjetske globalne krize ne postoji jedinstven model mjera za suzbijanje negativnih efekata, a nema ni jedinstvenog stava o obimu negativnih efekata krize i dužini trajanja.

U odgovoru na uticaj globalne krize, većina razvijenih zemalja je reagovala programima za povećanje likvidnosti tržišta, te su ogromna sredstva izdvojena i predviđena da budu upumpana u njihove privrede.

Treba istaći, da veliki broj strani i domaćih ekonomista i privrednika imaju zajednički stav oko generalnog pristupa koji se sastoji u tome da se nelikvidnost tržišta, a što se

smatra da je temeljni uzrok smanjenja potražnje, odnosno proizvodnje, može sanirati jedino dodatnim finansijskim sredstvima koja će se, kroz različite kanale i forme, staviti na raspolaganje privredi za pokretanje postojećih i novih kapaciteta.

9. Definisanje mjera za ublažavanje krize

U definisanju mjera za ublažavanje finansijske i ekomske krize, po našem mišljenju, iste moraju biti u skladu sa tržišnim konceptom privređivanja. Sve recesione mjere moraju biti usklađene bez obzira koji ih nivo vlasti donosi, iste trebaju da prate događanja u okruženju itd. Veoma je bitno, da se mjere donose pravovremeno, posebno one mjere koje treba da donosi Vijeće ministara BiH.

Neophodno je razgraničiti mjere koje trebaju biti restriktivne u domenu državnih, entitetskih (naročiti kad je u pitanju FBiH), kantonalnih i opštinskih organa, od mjera u domenu privrede koje trebaju biti podsticajne za privredni sektor.

Kurcijalni cilj ovih antirecesionih mjera treba da:

Poboljša likvidnost privrede

Osnaži finansijski sektor (krovni zakoni)

Ubraza reforme koje su neophodne za sticanje satusa kandidata za ulazak u EU, reforme javnog sektora, reforme koje jačaju tržišni koncept privređivanja i sl.

10. MJERE ZA POBOLJŠANJE LIKVIDNOSTI

Na temelju predhodnih izlaganja, može se zaključiti da je nelikvidnost tržišta kurcijalni uzrok smanjenja potražnje na svjetskom tržištu, a time i proizvodnje, može sanirati jedino povećanim i jevtinijim izvorima finansijskih sredstava koja će biti dostupna privrednim subjektima za njihovu djelatnost.

Polazeći od naprijed iznijete konstatacije, da je nelikvidnost tržišta glavni generator globalne ekomske krize, u narednom izlaganju ćemo navesti mjere koje su od značaja, po našem mišljenju, za poboljšanje likvidnosti tržišta Bosne i Hercegovine:

Odmah pristupiti pregovorima sa MMF, radi postizanja dogovora oko trećeg Stand-by aranžmana. Aranžman sa MMF bi osnažio finansijski sistem BiH, ubrzao reformu javne uprave i primorao vladu da javnu potrošnju uskladi sa rastom BDP, ovo je posebno bitno za funkcionisanje i fiskalnu stabilizaciju FBiH.

Poduzeti potrebne mjere kako bi se što prije realizovali krediti koji su ranije odobreni BiH od strane međunarodnih finansijskih institucija (EBRD-a, IPA – Finansijski sporazumi, razni robni krediti itd.).

Donijeti program mjer (Vijeće ministara) kako bi se došlo u posjed državne imovine koja je u posjedu susjednih država (Srbije, Hrvatske i dr.), a čija se vrijednost

od strane domaći eksperata iz Vanske trgovine BiH procjenjuje na više od dvije milijarde KM.

Ubrzati aktivnosti na stvaranju uslova za korištenje sredstava iz pristupnih fondova za razvoj poljoprivrede.

Izvršiti emisiju obveznica po osnovu stare devizne štednje (FBiH) i na taj način ojačati tržište kapitala. Većina naših ekonomista smatra da bi najmanje trećina tog kapitala u FBiH bila uložena u biznis.

Hitno otkloniti «probleme» vezane za realizaciju 100 miliona KM investicije (sredstva obezbjeđena) javnog preduzeća «Elektroprenos BiH» koje je jedino preduzeće u vlasništvu entiteta (Vijeće ministara Bosne i Hercegovine).

Vlada (BiH i entiteta i BD) treba ozbiljno pristupiti u pregovore sa bankarskim sektorom sa ciljem da se: smanje aktivne kamatne stope na sve kredite, a posebno na kredite za privredu. Kreditiranju izvoza i poljoprivrede da se da prioritet i u pogledu visine kamate, ali i u pogledu brzine odobravanja kredita kao i ostalih bankarskih povlastica. Naime, kako smo istakli u predhodnim izlaganjima, referentne kamatne stope su značajno snižene (Euribor je 1,5 %), kreditni rejting BiH značajno porastao (B+), što znači da je smanjen rizik davanja kredita, stopa porez na dobit veoma niska i iznosi samo 10 %, i na platnom prometu poslovne banke imaju enormne zarade itd. Isto tako i u pogledu strukture kreditiranja treba se značajnije štititi makroekonomski inters zemlje, odnosno u strukturi smanjiti učešće kreditiranja široke potrošnje, koje sada iznosi preko 65 %.

Zakonom o porezu na dohodak u FBiH je oporezovana plaća zaposlenih sa 10 % na iznos preko 300 KM. Obzirom da su doprinosi za MIO/PIO, zdravstveno osiguranje i doprinosi za nezaposlene u ukupnom iznosu znatno veći nego u RS i BD, firme iz FBiH su postale tržišno nekonkurentne sa nesagledivim posljedicama. Te negativne posljedice će se manifestirati kroz jačanje sive ekonomije, ugrožavanje finansijske stabilnosti penzioni i zdravstveni fondova, a ni planirani finansijski efekti oprezivanja plaće neće se ostvariti. Valja istaći, da fiskalna teorija ne preporučuje oporezivanje rada ako je visoka stopa nezaposlenosti. Dakle, Vlada FBiH svojom fiskalnom politikom mora zadovoljiti temeljne tržišne principe, tj. da firme moraju biti tržišno konkurentne, te da na ovom stupnju razvoja nemogu oporezivati rad, već da svoj fiskalni položaj muraju rješavati iz drugih porezni izvora, koji joj stoje na raspolaganju.

SADRŽAJ

UVOD

1. Tržišni koncept privređivanja
Determinante finansijskog tržišta
Izvori finansiranja
Bankarska industrija u BiH
- 4.1. Aktivnosti poslovnih banaka
- 4.2. Krediti i aktivne kamatne stope
- 4.3. Depoziti i pasivne kamatne stope
- 4.4. Referentne kamatne stope
5. Tržište kapitala
6. Nedostaci poreznog sistema u FBiH
7. Tehnička saradnja i instrumenti predprijemne podrške EU
8. Uticaj finansijske i ekonomске krize u BiH
9. Definisanje mjera za ublažavanje krize
10. Mjere za poboljšanje likvidnosti

LITERATURA

1. Charls P. Kindleberger, Rober Aliber: Najveće svjetske finansijske krize, Manije, panike i slomovi, Masmedia, Zagreb, 2006. godina
2. T. Burnazović - I. Imširović: WORLD BANK and IMF, Sarajevo, 1999. g.
3. P. Krugman: Doba smanjenih očekivanja, Cambridge, 1997. g., Masmedia, Zagreb, 2002. god.
4. J. Kumalić. Finansijski menadžment, Ekonomski fakultet Bihać, 2004. godine
5. Centralna banka BiH Bilten 4, decembar 2008. godine
6. Agencija za statistiku BiH, FBiH i RS.
7. BiH. VIJEĆE MINISTARA. Direkcija za ekonomsko planiranje BiH - Ekonomski trendovi, godišnji izvještaj za 2008. god.

6. Doc. Dr. Bogdana Vujnović - Gligorić

U BiH je već odavno izražena kriza duga, a sa njom i kriza razvoja. Ukoliko se ništa ne promjeni, BiH bi mogla ostati bez finansijskog, kreditnog i monetarnog suvereniteta.

DEMASKIRANJE NEPOŠTENOG MONETARNOG SISTEMA SISTEMA

Uvod

Sa povećanjem berzanskih i bankarskih manipulacija, od strane vještih mešetara, našem monetarnom sistemu prijeti velika opasnost. Dug stanovništva raste, a povećava se i broj papira bez ikakve vrijednosti koji funkcionišu kao novac, a iza njih ne stoji nikakva projekcija ili realna vrijednost. Stanovništvo je stimulisano da svoje akcije i kapital ulaže u ono što može donijeti najbrže i najlakše povećanje, a to su uglavnom neproduktivne djelatnosti kao što su trgovina i berza. Takav disbalans u sektorskom razvoju najviše je pogodio proizvodnju. Istovremeno, veliki stradalnici su radnici i sitni ulagači. Radnici polako gube svoja radna mjesta ostajući tako bez elementarnih uslova za život, a sitni ulagači gube mukom stečenu uštedevinu. Veliki dio njihovog novca se slijeva u kase profitera i bankara, koji se danas javljaju kao veliki saveznici vlasti u oporavku privrede.

Glavni generator krize je zasigurno Vlada, koja diktira pravila igre i ponašanja preko odgovarajućih institucija. Vlada, svojom sadašnjom finansijskom politikom, podstiče trošenje novca, sticanje bez rada, dok se najmanje fokusirala na stvaranje novostvorene vrijednosti, kao jedino realne i moguće osnove za budući razvoj. Sadašnja kriza nije samo monetarna, odnosno ekonomска već je, najžalosnije, i struktturna kriza. Trka za profitom narušila je odnose između sektora djelatnosti, tako da polje ekonomskog djelovanja postaju sve više sektori u kojima se može najbrže stići profit, a to su bankarstvo i berza. Ovi sektori polako postaju „grobari“ naše ekonomije i tako će biti dok se u našoj državi ne promjeni mišljenje i način djelovanja.

Nepošteni monetarno-novčani sistem

Kamata je postala sastavni dio svakodnevnog poslovanja. Bez obzira koliko mi htjeli ili ne, u svakodnevnom životu ne možemo izbjegći dodir sa kamatom. Zaposleni primaju platu preko tekućeg računa kod banke koja obračunava kamatu. Svako polaganje novca na transakcioni račun povlači obračun kamate.

U težnji za lagodnjim životom posežemo za bankarskim kreditima. Najveći dio tih kredita se podiže zbog prelaska sa dobrog na još bolje. I onda nastupa teret kamate.

Teret kamate sa laksim posljedicama zalazi u sve pore ljudskog društva i uništava ga. Ukoliko predvidimo buduće trendove rasta kamata na dug naše zemlje, vidjećemo da zemlja srlja u nazadovanje. Budžetom se svake godine predviđaju sve veća sredstva za otplatu kamate, a dugovi se zamrzavaju. Takve tendencije sputavaju dalji rast, a što dugoročno vodi zemlju u kolaps. To su najbolje iskusile siromašne zemlje i zemlje u razvoju kojima je dug bogatih zemalja stegao omču oko vrata. Sigurniji rast je izvjestan, ukoliko zemlje dužnici usklade kamatu sa privrednim rastom.

Davno poznata stvar je, da se novac stvara proizvodnjom, tj. stvaranjem nove vrijednosti. Znači, u proizvodnom procesu se preoblikuju postojeći materijali i stvaraju vrijedniji oblici. Proizvođači na svoje proizvode zaračunavaju zaradu kako bi održali kontinuitet poslovanja. Međutim, veliko ekonomsko zlo nastaje kada se novac počinje zarađivati "sticanjem". "Proizvođači" novca štampaju vrijedne novčanice po minornoj cijeni i iste u vidu zajmova pozajmljuju državama, firmama i narodu. Da bi se mogla obaviti proizvodnja i razmjena potrebno je pozajmiti novac uz visoke kamate. Kada se pozajme velike sume novca stiče se dojam napretka. Međutim, svotu koja je neophodna za plaćanje kamata potrebno je stvoriti jer ona ne postoji. U takvim uslovima, dug je uvek veći od raspoloživog novca za otplatu kredita, što stvara začarani krug duga iz koga je nemoguće izaći.

U novom svjetskom poretku, učinjene su brojne promjene ali je malo učinjeno na promjeni dužničko-novčanog ekonomskog sistema kojim se "porobljavaju" slabi i neefikasni narodi. Ogromni nameti kamate na dug su jedan od osnovnih uzroka inflacije. Sadašnji dužničko - lihvarske sisteme, opterećen visokom kamatom, primorava privredu i stanovništvo da traže više novca za rad i dobra kako bi mogli otplaćivati rastuće dugove i poreze. Ekonomisti i političari uzroke traže u nečemu drugom osim u stvarnim uzrocima - visokoj kamati i bankarskim dugovima. Tako stvorena "inflacija" je od koristi zajmodavcima jer crpe ušteđevinu jedne generacije kroz otplatu dugova, a potom neotplaćene dugove prenose na drugu generaciju koja najveći dio svog rada žrtvuje bankarima.

Primjer: Ukoliko prosječan građanin želi da riješi stambeno pitanje, prinuđen je da koristi bankarski kredit u prosječnoj vrijednosti od 100000 KM. S kamatnom stopom od 9%, on pristaje da za 30 godina vrati 289663.20 KM. Kao garanciju za povrat kredita, građanin zalaže kupljenu nekretninu. Ujedno, on i njegovi nasljednici moraju zaraditi dodatnih 189663 KM na ime kamata, jer ga bespoštedno bankarstvo prisiljava da plati tri kuće umjesto jedne. To većinu prisiljava da posuđuje sve više od bankara koji postižu apsolutnu kontrolu nad dužnicima. Znači, bankar dobije tri puta više novca nego što je stavio u opticaj. Ukoliko se takav način kreditiranja odnosno pozajmljivanja nastavi, BiH će postati država u dugovima, odnosno svako fizičko i pravno lice će plaćati lihvarsku kamatu bankama. Teret duga se prenosi na nasljednike. Ukoliko dužnik nije u stanju otplaćivati, banka ne snosi rizik jer je dug osigurala vrijednom hipotekom. Poslednjih godina takvom načinu kreditiranja pridodate su i

kreditne kartice. Kao najskuplji oblik kredita, kreditne kartice se koriste uglavnom za plaćanje troškova života, tako da dovode do još većeg siromašenja stanovništva. Skupi prehrambeni proizvodi se dodatno opterećuju iznosom kamate, a za užvrat se ne stiču prihodi na pozajmljeni novac (kao što je to slučaj sa investicionim kreditima). Međutim, naši građani i dalje misle da je posjedovanje kartice stvar visokog standarda.

Nepošteni monetarni sistem se u pravilu nikad ne demaskira. Podstiču se skupi i štetni programi, inostrana pomoć i drugi instrumenti koji narod guraju u dugove. Narod se okriviljuje za rasipništvo, nerad, povećanje dugova i porast cijena, a pravi uzrok je sam dužničko-novčani sistem. Monetarni sistem polako osiromašuje i izrabljuje radnike, preduzetnike, lišavajući ih plodova njihovog rada i njihove slobode. Nepošteni monetarni sistem je osnova ekonomskih i društvenih problema. Takav sistem donosi basnoslavno bogatstvo samo jednoj grupi ljudi na račun ostalih.

Stvaranje vještačke nestaćice novca

Banke imaju mogućnost da stvore vještačku nestaćicu novca kroz obustavu davanja kredita industriji, velikim trgovačkim kompanijama i farmama. U takvim uslovima, zbog potrebe otplaćivanja postojećih kredita, novca bi sve manje bilo u opticaju. Nedostatak novca bi paralisao cijelu naciju. Bankari bi došli u posjed velikih nekretnina, a narod bi živio u uvjerenju (ili bi mu se pričalo) da je globalna kriza na koju se ne može uticati. Međutim, dok običan narod shvati sistem, on je već gurnut u siromaštvo.

Bankar ima puno pravo da odobri ili ne odobri kredit velikim kompanijama. Neodobravanje kredita znači i smanjenje tržišnih cijena akcija date kompanije. U tom slučaju, banke se mogu pojaviti kao direktni ili indirektni kupci potcijenjenih akcija, a potom davaoci kredita istim tim kompanijama kako bi podigli cijenu njihovih akcija. Prodajom akcija kompanije ojačanog boniteta ostvaruje se velika dobit. Dajući kredite kompanijama, banke prevaljuju dio njihove dobiti u vlastitu korist u vidu kamate, što ostavlja mali prostor za rast akcija. Dok cijene akcija padaju, banke ubiru velike svote novca na ime kamata na date kredite. Ostali akcionari su lišeni bilo koje zarade na kupljene akcije.

Ukoliko se ništa ne promjeni, našom privredom će uskoro umjesto vlade vladati bankarski sistem. On će imati puno pravo da kontroliše i osiromašuje narod. Obzirom da su korisnici kredita političke partije i vlade, lako se može desiti da i one postanu sluge bankarima. Najgori slučaj je što takav bankarski sistem po istom principu djeluje i u drugim nacijama, pri čemu uvezuje saradnju naših i njihovih vlada pod okriljem bankara. Stiče se privid pomoći, ali na kraju ostaju dugovi i dalje "robovanje" bankarima.

Novi dužničko-novčani ekonomski sistem u prvi mah osiromašuje narod kroz uzimanje sve većeg dijela zarada u vlastite džepove, a onda počinje da i vlada. Većina naših nedaća potiče od istog neznanja.

Kriza duga

Ako razumijemo novčane zakone, onda bi funkcija kreditora, u krajnjoj nuždi, trebala biti u rukama CB. Narod bi trebao dijeliti dobit takvog stvaranja kredita i novca, a i imati koristi od stabilne valute. BiH nema, kao većina zemalja, monetarnu instituciju sa ovlašćenjem da kreira nove kredite¹⁰. Ulogu takvog kreditora preuzeo je MMF. Obzirom da je njegova politika ucjenjivačka (zahtjeva čvrsta budžetska i monetarna ograničenja), nastoji se pošto poto izbjegći korištenje fondovih finansijskih pozajmica. Poznati nobelovac Joseph Stiglitz kaže za MMF: »Njegovi programi za strukturu prilagodbu, čija je svrha pomoći zemlji da se prilagodi krizi i trajnoj nestabilnosti prouzročili su glad i nerede u mnogim zemljama, a čak i kad rezultati nisu bili tako pogubni, čak i kad su uspjeli navući određeno razdoblje rasta, često su plodovi neravnomjerno odlazili bogatijima, dok su oni na samom dnu katkad padali u joj dublje siromaštvo.»¹¹

Najgori slučaj je što takve međunarodne institucije uporno forsiraju kreditiranje poljoprivrede, energetike i sličnih nisko-akumulativnih djelatnosti koje neće siromašnim zemljama donijeti BND po glavi stanovnika na nivou EU.

Ukoliko BiH nastavi dalje da više troši nego što stvara (tj. ostvari deficit u robnom, deviznom odnosno platnom bilansu) ostaće bez deviznih rezervi, kada će joj biti potreban MMF kao kreditor. Sada se takav deficit vještački ublažuje prodajom državnih preduzeća.

Efikasnost i stabilnost finansijskog sistema svake zemlje zavisi, uglavnom, od sposobnosti dužnika da plaćaju svoje novčane obaveze. Ukoliko dužnici nisu u stanju da plaćaju svoje obaveze onda se javlja kriza servisiranja obaveza, odnosno finansijska kriza.

Ocjena efikasnosti finansijskog sistema se vrši po njegovoj sposobnosti da spriječi nesolventnost dužnika. Shodno tome, finansijski sistem ne smije sprečavati zaduživanje, već mora omogućiti zaduživanje u optimalnim granicama. Bilo koje sprečavanje zaduživanja moglo bi dovesti do zaustavljanja ekonomskog razvoja, a time i krize rasta. Zaduživanje u cilju podsticanja rasta mora imati stalnu kontrolu i nadzor kako ne bi dovelo do prezaduženosti i krize otplate dugova.

U tabeli br.1 možemo vidjeti, da u strukturi servisiranog vanjskog duga Vlade BiH veliko učešće imaju kamate. Zabrinjava činjenica da su se godišnje otplate i kamate prema svjetskoj banci izjednačile, dok su kamate prema privatnim kreditorima (Pariski klub) duplo veće od servisirane glavnice.

¹⁰ CBBiH posluje po modelu valutnog odbora i nema ovlašćenja za davanje kredita.

¹¹ Joseph Stiglitz:Globalizacija i dvojbe koje izaziva,Algoritam, Zagreb, 2004., str.14.

Tabela br.1.:Servisiranje vanjskog duga Vlade BiH¹²
u 000 KM

Naziv kreditora	2002		2005		2006		2007	
	Glavnica	Kamata	Glavn.	Kamata	Glavnica	Kamata	Glavnica	Kamata
Svjetska banka IDA	0	36760	0	11738	5856	11850	12312	11269
Svjetska banka IBRD*	54842	381093	37134	27633	37049	36218	34100	37661
Pariški klub*	42538	88397	5447	17993	6521	17535	7674	16866
Londonski klub*	0	28811	5238	9131	5238	8947	10477	8717
Ostali	199732	93125	94541	21582	115304	25012	73788	26200
Ukupno	297112	628186	142360	88077	169968	99562	138351	100713

*Dug prije 1992 godine.

Učešće kamate u servisiranom dugu u 2007.god. je iznosilo 42.12%; u 2006 godine 36,94%; u 2005.godini 38.22 %, a u 2002.godini 67.89¹³. Tokom 2003. i 2004.godine servisiranje glavnice i kamate nije praćeno odvojeno, tako da njihov zbir u 2003.godini iznosi 254.179 hilj. KM i 226.0699 hilj.KM u 2004. godini. Za prva tri kvartala 2008. godine kamata čini 47.26% servisiranog duga. Ako se takav trend učešća kamate u ukupno servisiranom dugu Vlade BiH nastavi u narednom periodu, postoji opasnost da se ona počne približavati osnovnom dugu koji je na dan 31.12.08. godine iznosio 4.2 milijarde KM¹⁴.

Krizu razvoja produbljuje veće kreditiranje potrošnje (fizičkih lica) nego privredne djelatnosti. Nad zaduživanjem stanovništva se mora uspostaviti kontrola jer su, zbog usporenog privrednog razvoja, mali izgledi za trajno zapošljavanje i rast prihoda. Državi prijeti tako i kriza dugova i kriza razvoja. Visoke kamate, koje su zaračunavane dužnicima, mogle bi se vratiti bankama kao bumerang kroz nevraćanje kredita. Time bi se mit o bankarskim zaradama, koje se mijere sa zaradama fudbalera, brzo mogao srušiti.

Da bi se kriza efikasno liječila potrebno je sanirati uzroke, a ne posljedice. Kriza se neće brzo riješiti jer je proizvod sistema. Preciznije, ova kriza je kriza potrošačkog

¹² http://cbbh.ba/files/godisnji_izvjestaji/2007/cbbh_annual_report_2007_sr.pdf.pdf

¹³ Izvor:Ministarstvo finansija i trezora BiH

¹⁴ U tome:vanjski dug Federacije BiH je 2,7 milijardi KM, Republike Srpske 1,45 milijardi KM, te Brčko distrikta osam miliona KM i državnih institucija BiH blizu 10 miliona.

društva, bez duhovnog smisla i cilja. Stvaranjem potrošačke civilizacije (ekonomije bez pokrića) nastoji se razviti savremeni svijet. Takvu teoriju je zastupao „legendarni“ Kejns. On je smatrao da potrošnja sve rješava, pa i krizu. Takvu teoriju zastupaju i Sarkozy porukom „Trošenjem protiv krize“, kao i Obama koji namjerava zaposliti u javnom sektoru dodatnih 4 miliona stanovnika. Problem je u tome što se podstiče trošenje nezarađenog. Na nezarađeni dio banke naplaćuju kamate u visini lihvarskih. Iole razuman čovjek zna, da se može trošiti samo ono što je proizvedeno i zarađeno. Kroz proizvedeno i zarađeno se generiše novac i stiče kapital, odnosno bogati. Bogatiti se može ukoliko država bogati, a ne kao u našim uslovima kada država siromaši. Nagli ekonomski rast podržan neadekvatnim bankarskim kreditima dovodi do bankrotstva. Slično je kod građanstva, koje gubitkom posla upada u nemilost bankara. Finansijsku dobit na taj način ostvaruju bankari na račun građana, a ne na njihovu dobrobit.

U krizi će sigurno preživjeti oni koji finansiraju svoj biznis vlastitim novcем, bez zaduživanja. Takav slučaj nije sa našom državom koja je pozajmila milijarde uz visoke kamate i tako joj prijeti da još više osiromaši, dok se kreditori još više bogate. Problem nije u visini duga, već u tome što se pozajmljeni novac koristi za troškove života, a ne investiranje i razvoj.

U narednoj tabeli možemo vidjeti da se zadnjih godina stalno povećava zaduženost stanovništva, dok zaduživanje privrede ima blagi rast, odnosno stagnaciju.

Tabela br.2.:Struktura kredita poslovnih banaka BiH u periodu 2001-2007.god.
u mil.KM

Godina	Stanovništvo	%	Privatna preduzeća	%	Ostali	%	Ukupno
2001	681,9	20	1142,8	34	1514,3	45	3339
2002	1456,3	34	1442,2	34	1382,6	32	4281,1
2003	1966,4	38	1859,5	36	1295,6	25	5121,5
2004	2627,6	44	2478,2	42	821,3	14	5927,1
2005	3453,4	46	3244	43	846,7	11	7544,1
2006	4373,6	47	4075,5	44	858,8	9	9307,9
2007	5685,8	48	5288,1	44	989,7	8	11963,6
30.09.08.	7359,0	50	6477,0	44	812,0	7	14648,0

Na navedeno zaduženje u 2007.godini obračunata kamata u iznosu od 1.095.mil. KM¹⁵; u 2006.godini 794 mil KM, a u 2005.godini 645 mil.KM. Prema podacima za prva tri kvartala 2008.godine, ukupni prihodi od kamata u bankarskom sektoru BiH su iznosili 948.4 mil.KM¹⁶. Namjena kredita podignutih od strane stanovništva u 2007.godini je

¹⁵ <http://www.abrs.ba> i www.fba.ba/hr

¹⁶ U gornje podatke nije uključena kamata MKO, ŠKO i lizing društava.

bila 71% za potrošnju, 24% za stanogradnju i 5% za pokretanje vlastitog biznisa. Prihodi banaka su naši rashodi, odnosno za toliki dio osiromašuju dužnici. Istovremeno, banke su iskazale dobit u 2007. godini 149 mil.KM; u 2006. godini 112 mil. KM, a u 2005. god. 72 miliona.

Izdavanje novca bez kamate

Ustavni sistem zemlje dao je nadležnost državnoj banci da izdaje novac pod kontrolom narodnih predstavnika i da kontroliše sav novac i kredite. Prije uvođenja institucije valutnog odbora, banke su pored izdavanja stvarne valute mogle posuđivati ograničene kredite, bez kamate, za kupovine koje doprinose razvoju. Takav bankarski sistem već odavno je zabranjen (i ismijan) od strane MMF. Istorija poznaje dobre primjere izdavanja novca bez duga i kamata. Saracensko carstvo zabranjivalo je kamatu na novac skoro 1000 godina, a njihovo bogatstvo se mjerilo sa saksonskom Evropom. Mandarinska Kina je bila poznata po izdavanju novca bez duga i kamate, i ovaj period se smatra erom najvećeg bogatstva. Američke kolonije su, takođe, poznate po izdavanju novca bez duga i kamata (1700-ih godina) kada su dostigle bogatstvo Engleske. Sličan pokušaj je uslijedio 1863. god. od strane Abrahama Linkolna, kada je ubrzo ubijen od strane bankarskog lobija. Njemačka je 1935. god. izdavala novac bez duga i kamate kada je za samo 5 godina postigla slavu svjetske sile.

Ukoliko se novac izdaje bez kamate, onda on u cijelosti ostaje za korištenje u razmjeni. Izdavanje ovakvog novca podrazumijeva postojanje podloge u plemenitim metalima. Sadašnji dužničko – kreditni sistem dodatno opterećen „lihvom“ podstiče rast nadnica kako bi se mogli plaćati rastući dugovi i porezi.

Takvo povećanje cijena i nadnica dovodi do inflacije. Inflacija donosi korist bankarima koji u jaram otplate guraju, osim dužnika, i nasljednike. Ukoliko novac ne bi sadržavao kamatu, onda bi cijenu robi određivali proizvođači, a ne dugovi i zelenoštvo.

Šta bi značilo, ukoliko bi naša zemlja umjesto 2 miliona obveznica izdala 2 miliona KM u novcu. Mada i jedno i drugo obavezuje na plaćanje, obveznice bi, sigurno donijele korist špekulantima i zelenošćima, dok bi gotovina bila na dobrobit naroda.

Šta se dešava ukoliko vlada vrati sve dugove?

Ukoliko ne bi bilo nacionalnog duga, onda bi kamate bili jednakе nuli. U zemlji bez dugova, novac bi služio isključivo kao sredstvo razmjene. Bankari bi ostali bez prihoda po osnovu kamate, a dužnici bi bili rasterećeni bespoštедnog lihvarenja i oporezivanja. Novac se ne bi sticao na osnovu posjedovanja, već na osnovu rada. Vlada bi više radila za narod, a manje smisljala kako da narod gurne u ruke bankara. Odnosi sa drugim nacijama ne bi bili ucjenjivački već ravnopravni i sa više dostojanstva. Uklanjanje

zelenštva povećalo bi kupovnu moć stanovništva, a proizvodi postali konkurentni na svjetskoj pijaci. Svake godine bi se preko milijardu KM, umjesto u plaćanje kamate, usmjerilo za ekonomski razvoj. BiH bi vremenom postala napredna i moćna država. Činjenica je, da se zaduživanjem brže pokreće privredna aktivnost, zapošljavaju ljudi, podiže životni standard, povećava potrošnja, a što je najvažnije povećava priliv poreza u državnu kasu. To stimuliše svaku vladu da poveća zaduživanje, a ne da razmišlja o njegovom smanjivanju. I tako se kroz smjene vlada gomila dug države, a kada ga ne budemo u stanju više otplaćivati, onda ćemo već biti u novom društveno-političkom uređenju. Narodu će se, vjetovatno, reći da je to zbog novog svjetskog poretku, a ne radi naše nesposobnosti, pohlepe i needukovanosti.

Zaključak

Tekst je pojednostavljen, kako bi obični čitalac razumio šta se dešava. Cilj je bio, da se ukaže na špekulativne udare na monetarni i finansijski sistem zemlje, koji upozoravaju na potrebu hitne reorganizacije ovih sistema. Bankarski sistem treba stimulativnim mjerama (da ne kažemo kaznenim) kanalizati da finansira ekonomski razvoj, a ne špekulacije i potrošnju. Paralelno s tim, mora se provesti masovna edukaciju stanovništva, da bi se ono podučilo pravilima zarađivanja i trošenja novca, odnosno zaduživanja i ulaganja. Podizanjem finansijske osvješćenosti stanovništva i uvođenjem rigorozne poreske politike na „mrtvu“ aktivan, spriječilo bi se sterilno rasipanje novca (kroz špekulacije i potrošnju), a stimulisao ekonomski razvoj. U protivnom, naša zemlja će nastaviti da srlja u nazadovanje.

Korištena literatura i linkovi:

Joseph Stiglitz: Globalizacija i dvojbe koje izaziva, Algoritam, Zagreb, 2004.,
<http://www.cbbh.ba>,
<http://www.abrs.ba> i www.fba.ba/hr,
<http://www.vijeceministara.gov.ba>.

7. Mr. sc. Edin Arnaut

Mr.sc. Edin Arnaut¹⁷

UTICAJ GLOBALNIH TREDOVA TURISTIČKE INDUSTRije NA BIH TURIZAM I EKONOMSKU KRIZU U BIH

SAŽETAK

U ovom članku autor se bavi uticajem globalnih trendova svjetske turističke industrije na turizam Bosne i Hercegovine kao strateški pozicionirane grane koja bi trebala svojim multiplikacijskim efektima utjecati na poboljšanje makroekonomske stabilnosti sveukupne BiH ekonomije. Danas, kada je cijeli svijet izložen utjecaju recesije, hipotekarne krize i iznalaženju mjera protiv možda i najveće ekonomske krize u historiji čovječanstva, Bosna i Hercegovina kao zemlja u tranziciji su izuzetno velikim teškoćama u svim sferama življjenja, morat će također iznaći modalitete kako prevazići domino efekat globalne krize. Zbog toga autor ovim člankom pokušava pojasniti da ponekad globalne krizne situacije skrivaju i potencijalne šanse za „male ekonomije“ a kakva je upravo ekonomija BiH. Turizam i vode (riječni tokovi u BiH) koje posjeduje naša država su jedino što možemo iz komparativnih transformirati u konkurenntne prednosti, te na taj način iskoristiti globalnu krizu kao jedinstvenu šansu, te kroz adekvatnu strategiju lakše prevladati težak period i iskušenja koja su pred nama. Turizam pored ostalih funkcija (induktivne, akceleratorske, konverzijske, izvozne, funkcije poticaja razvoju nerazvijenih područja, funkcije zapošljavanja itd.) ima i multiplikativnu funkciju koja se očituje zbog širine tržišta na kojem posluje te iznimno širokog asortimana roba i usluga koje turisti kupuju i koriste, on ima izuzetnu snagu u multiplikativnom djelovanju na cijelokupno gospodarstvo zemlje kroz gotovo sve ekonomske djelatnosti i to ne samo u proširenju njihovih tržišta, već i multipliciranju njihovih prihoda, a u konačnici i multiplikativnom učinku na BDP zemlje. Ova funkcija objašnjava kolika je snaga utjecaja jedne ostvarene jedinice turističke potrošnje na pojačanu aktivnost privrednih grana uključenih u faze stvaranja cjelovite turističke ponude tijekom promatranog razdoblja. Funkcijom uravnoteženja robno-novčanih odnosa kroz veliki plasman roba i usluga turistima te direktnim prilivom velikih količina efektivnog novca u nacionalnu ekonomiju omogućava se pokrivanje negativnog trgovinskog salda i lakšu nabavku inozemnih proizvoda potrebnih za razvoj svih sektora privrede jedne nacionalne ekonomije. Upravo je to suština ovoga rada da brzim i snažnim iniciranjem BiH turističke industrije i korištenjem aktualnih trendova i megatrendova u turizmu, BiH može iskoristiti ekonomsku krizu i prevazići poteškoće koje ona sobom donosi.

¹⁷ Mr.sc.Edin Arnaut- Viši asistent na OU „Apeiron“- Travnik

Ključne riječi: Turizam, turistička industrija, megatrendovi u turizmu, turizam u BiH, ekonomski prosperitet, ekonomска kriza, recesija...etc.

Turizam je danas jedna od najprofitabilnijih i najvećih industrija u svijetu, a općenito se predviđa da će svjetska ekonomska i društvena klima, usprkos globalnoj ekonomskoj krizi, rezultirati porastom turizma u slijedećih dvadeset godina, te da će turizam postati najvećom privrednom granom a što je izuzetno bitno i najvažnijim izvoznim sektorom u svijetu. S obzirom na predviđanja mnogih autora, futurologa i institucija (UNWTO, WTTC) vezano za ekspanziju i ubrzani trend rasta globalne industrije turizma, izuzetno interesantna i relevantna tema koju želim obraditi je uticaj globalnih trendova na industriju turizma u svijetu i sljedstveno tome, kako se u vremenu svjetske ekonomske krize (izazvane recesijom), to može odraziti na BiH turizam.

Postavlja se pitanje, da li je to možda i šansa za ekspanziju turističke industrije u Bosni i Hercegovini i da li svojim multiplikativnim efektima BiH turizam može djelimično utjecati na poboljšanje makroekonomske stabilnosti BiH ekonomije u periodu globalne ekonomske krize.

Zahvaljujući obilježavanju Svjetskog dana turizma, Svjetska turistička organizacija (UNWTO), po prvi put je uvrstila BiH kao aktivnu članicu u svojoj publikaciji. "Bosna i Hercegovina je prvi put obilježila Svjetski dan turizma. Proslava je obuhvatila direktni TV prijenos manifestacije, prvi put održanu dodjelu priznanja „Zlatna turistička ruža“ i distribuciju promotivnih materijala od letaka do CD-a", navedeno je u posljednjem biltenu vijesti UNWTO-a, u okviru priče o svjestkom danu turizma.¹⁸ Na taj način BiH je automatizmom involvirana u dešavanja 21. stoljeća kao interaktivni i proaktivni sudionik u segmentu svjetske turističke industrije, te će izravno biti izložena uticaju globalnih megatrendova. Cilj i težnja je da se u ovom radu fokusiramo na moguće pozitivne i negativne uticaje navedenih megatrendova na BiH turizam, odnosno, da pokušamo, sa trenutačne pozicije projicirati moguće implikacije (SWOT-analiza) kojima će u budućem periodu biti izložena izvozno orijentirana industrija BiH turizma.¹⁹

Konkludentno navodima, BiH turizam bi u konceptu budućih razvojnih strategija BiH, a na što upućuju i međunarodno relevantni faktori i institucije, trebao imati značajno mjesto. Sljedstveno tome trebale bi se stvoriti institucionalne pretpostavke da kroz strategiju promocije sveukupnog izvoza, koristeći konkurentne prednosti turistička

¹⁸ UNWTO (World Tourism Organization), *Održiv razvoj turizma. Bilten WTO, 2006, ie.*

¹⁹ SWOT je akronim za model strateškog procjenjivanja prilika i prijetnji kojima je akter strateškog planiranja, odnosno biznis izložen u okolini, te snage i slabosti kojima raspolaže da odgovori na prilike i prijetnje u okolini(Strengths-snage, Weaknesses-slabosti, Opportunities-prilike, Threats-prijetnje).

djelatnost treba da privuče domaće i strane direktne investicije (FDI-foreign direct investment), te preko TNK (transnacionalne kompanije/transnacionalnih putničkih agencija) involvirajući se u globalnu industriju turizma, doprinese sveukupnom ekonomskom rastu i razvoju BiH. Također, će biti prezentirana trenutna pozicija BiH turizma prema izvještaju UNWTO, WTTC i predviđanja/preporuke navedenih institucija o prilikama (prijetnjama) kao i mogućem trendu rasta BiH turizma do 2020. godine a sukladno uticaju megatrendova na ovu izuzetno fragmentiranu i ujedno najinternacionalniju privrednu granu.

Nadam se da će ovaj rad sa prezentiranim preporukama za budućnost, biti od koristi za turističku djelatnost te ukazati na sve neophodne mjere, aktivnosti i adekvatne politike koje je potrebno poduzeti u sferi BiH turizma a kako bi se komparativne prednosti turističkih potencijala transformirale u konkretne izvozne konkurentne prednosti, koje su preduvjet za ozbiljniju izvoznu orijentiranost BiH turizma (koju po mom osobnom mišljenju još uvijek ne možemo nazivati „industrijom turizma“ iz više razloga). Time bi se stvorile prepostavke za privlačenje domaćih i stranih investicija (FDI), a što bi uz institucionalne aktivne politike na planu agresivnije promocije i izvozne orijentiranosti turističkih poduzeća u krajnjem dovelo do povećanja tržišnog udjela BiH turizma na globalnom-svjetskom planu i indirektnog uticaja BiH turizma na ekonomski rast i sukladno tome razvoj BiH. (kroz povećanje broja radnih mjesto, uvećanog dohotka, GDP i GDP *per capita*, te poboljšanja životnog standarda stanovništva).

1. POIMANJE GLOBALNOG TURIZMA

(Globalizacija i lokalizacija: Zabava, Uzbuđenje, Edukacija)

Smjernice za održiv razvoj turizma i upravljačka iskustva primjenjive su na sve oblike turizma na svim destinacijama, uključujući masovni turizam i razne segmente turističkih niša. Principi održivosti odnose se na ekološke, ekonomske i društveno-kulturne aspekte razvoja turizma, a odgovarajuća ravnoteža mora se uspostaviti između ova tri aspekta kako bi se obezbijedila dugoročna održivost.

Zemlje koje rade na razvoju svog turističkog sektora trebaju razmotriti *globalne mega-trendove u turizmu*, kako bi osigurale da se njihova turistička perspektiva uklapa u međunarodnu turističku perspektivu. Prema procjenama Svjetske turističke organizacije UN-a (WTO) navedenim u publikaciji “Vizija turizma u 2020 godini” globalizacija i lokalizacija su dva najvažnija mega-trenda koji upravljaju industrijom turizma. Globalizacija se odnosi na rast internacionalnih korporacija u ovom sektoru koje donose masovni turizam, kao i na mogućnosti dobijanja informacija o bilo kojoj lokaciji putem interneta. Lokalizacija se odnosi na operatore tržišnih niša na mikro lokacijama, koji nude posebne proizvode i usluge, te iskustva pojedincima i grupama

turista čiji su ukusi i interesi specifični.²⁰ Ukusi turista postaju sve više polarizovani, sa stalnim porastom zahtjeva u pogledu komfora sa jedne strane i avanture, odnosno edukacije sa druge strane. Ove dvije suprotnosti ponekad su kombinovane u jednom zahtjevu. Pored pomenutih mega-trendova, razvoj proizvoda i marketinga u turizmu postajat će sve usmjereniji ka glavnim temama: zabava, uzbuđenje i edukacija. U razvoju turističkog proizvoda, ekološki održiv turizam i upotreba tehnologije u povezivanju tržišta i dalje će zauzimati važno mjesto. Uspješna strategija razvoja turizma u BiH mora izgraditi jasan i atraktivan imidž zasnovan na pomenutim trendovima. Potencijal u BiH svakako postoji, imajući u vidu izvanrednu prirodnu ljepotu zemlje i jedinstvenost njenog kulturnog nasljeđa. USAID-ov projekat "Podizanja konkurentnosti razvojem klastera", dat će doprinos BiH turizmu u kontekstu transformacije komparativnih prednosti i nasljeđenih predispozicija u konkretnu konkurentnost a to bi imalo za posljedicu ubrzani razvoj ove uslužne djelatnosti, te njenu transformaciju u industriju BiH turizma a nadam se i involviranje u integralnu, globalnu-svjetsku turističku industriju.

Kako navodi Domazet: "Da bi stvarali veću produktivnost i konkurentnost, komparativne prednosti treba prevesti u konkurentske prednosti. Konkurentske prednosti traže da se komparativne prednosti prevedu u određenu industrijsku konkurentnost, sa konkurentnim proizvodima i uslugama. BiH nema ništa od toga ako ima, naprimjer, prirodne ljepote, a nije u stanju da razvije industriju turizma koja bi mogla biti konkurentna u regionu SEE.... U strukturi usluga pojavljuju se transportne usluge, putovanja (turizam) i poslovne, to jest ostale usluge.

Usluge transporta imaju negativan bilans razmjene, dok su usluge putovanja (turizam) i ostale usluge u suficitu... U svakom slučaju, usluge su jedno od perspektivnih područja u izvoznoj promociji i treba im posvetiti posebnu pažnju...".²¹ Globalizacija političkih i gospodarskih struktura pokrenula je svijet u pravcu ukidanja granica. U tom novom svijetu veliku silu predstavlja transnacionalna korporacija. Nadmoćni pristup financiranju, tehnologiji i informacijama daje takvim bezdržavnim entitetima stratešku i poslovnu snagu koja im omogućuje očitu konkurentnu prednost." Proces globalizacije stvara za male zemlje u tranziciji istovremeno i prijetnje i prilike za njihov ekonomski razvoj. Šta će od tih uticaja prevladati, presudno ovisi od sposobnosti svake zemlje da ostvari potrebne reforme za podizanje konkurentnosti kako bi na globalnom tržištu mogla ostvarivati konkurentske prednosti sa efektima na rast proizvodnje, uposlenosti, izvoza i produktivnosti."²²

²⁰ UNWTO(World tourism organization),publikacija:*Vizija turizma u 2020 godini,2006,ie.*

²¹ Domazet, A., *Strategija promocije izvoza: Konceptualni okvir za Bosnu i Hercegovinu*,(Sarajevo:Ekonomski Institut Sarajevo,2006.),p.29,69

²² Domazet, A.,*Strategija promocije izvoza:Konceptualni okvir za Bosnu Hercegovinu*,(Sarajevo:Ekonomski Institut Sarajevo,2006.),p.13

Trendovi koji su nas uveli u 21. stoljeće imaju duboke implikacije za sve sektore društva. Korporacijski, državni i obrazovni sektor moraju se pozabaviti tim (mega) makrotrendovima i odgovoriti na njih jer, kakvi god bili naši pojedinačni interesi, ti će faktori uticati na ponašanje ljudi. Uspješni subjekti proučit će svaki trend i razviti plan akcije za promjenu svog modus *operandi* ne bi li zadovoljili nove zahtjeve, načine razmišljanja i potrebe novog globalnog tržišta. Sama brzina promjena zahtijevat će neprekidno procjenjivanje kako bi se održao sklad s tržištem koje se stalno mijenja. Naša politička, obrazovna i poslovna zajednica morat će drukčije razmišljati i taktično reagirati ili će se suočiti s tržištem koje se mijenja brzinom koju oni neće moći pratiti. Ti će izazovi biti najveći u uslužnom sektoru gdje će ‘promjena’ biti konstanta. Stručnjaci predviđaju deset makrotrendova koji će imati znatan uticaj na potrošača (Nykiel, 1996.).²³ Svaki trend zahtijeva pažljivu procjenu s obzirom na uticaj i izbor reakcija na njega. Radi se o slijedećim trendovima:

- Globalizacija
- Tehnološko ubrzanje
- Mirnodopski rat
- Propast zbog duga
- Promijenjeno ponašanje
- Poticanje rasta
- ‘Centurizam’ i očekivanja
- Sindrom blizine doma
- Usredotočenost na sebe
- Istraživanje

1.1. Trendovi u turizmu

Usprkos nesigurnim prilikama u pojedinim dijelovima svijeta, općenito se predviđa da će svjetska ekonomska i društvena klima rezultirati velikim porastom turizma u slijedećih 20 godina. Promjenljivi ekonomski uvjeti, izmijenjeno ponašanje potrošača i nove tehnologije uzrokovat će nastanak novih tržišta. Promijenit će se sastav turističke populacije, u kojoj će, na primjer, porasti udio starijih osoba. Veći naglasak stavljat će se na individualne/neovisne godišnje odmore te na obrazovni odmor i aktivnu rekreaciju. S jedne strane, rastuća svijest o potrebi brige za okoliš utjecat će na politiku planiranja i turističku potražnju. S druge strane, priroda, koja predstavlja glavni turistički resurs, sve će više nestajati i biti sve osjetljivija. Zahtijevat će se ekološki, dugoročni pristup planiranju u turizmu. Ovo govori o suvremenim i vjerojatnim budućim trendovima u turizmu. Cilj nije predstaviti definitivnu sliku razvoja događaja tokom tog razdoblja već je mnogo važnije upozoriti sve relevantne faktore i institucije u turizmu da se prilagode budućim promjenama. Stoga, Moutinho smatra

²³ Moutinho, L., *Strategic Management in Tourism*,(CABI Publishing, Wallingford,2000,Copyright hrvatskog izdanja Zagreb,Masmedia,d.o.o.2004.),p.26,Nykiel,1995,s.l.,s.n.

da svaki identificiran i važan trend moramo proučiti s namjerom da odgovorimo na pitanje o kojim se odlukama radi i kakve je odluke potrebno donijeti sada ili u idućim godinama da bi prilagodba tim trendovima bila moguća i pravovremena.²⁴

1.1.1. Regionalna politika i politika javnog sektora

Karakteristike atrakcija na destinaciji mogu se navesti, između ostalog, prema fizičkim, društvenim, povijesnim i estetskim svojstvima, no ocjenjivanje atraktivnosti morat će se oslanjati i na određenu percepciju posjetitelja. Individualne atrakcije imat će različito značenje za različite posjetitelje: neke skupine posvetit će veću pozornost određenim pojedinačnim atrakcijama, dok će druge promatrati regiju više kao cjelinu i zato će kombinacije različitih vrsta atrakcija za njih igrati veću ulogu.

Širokim spektrom sektora u turističkoj privredi, uključujući prijevoz, smještaj i atrakcije, dominiraju privatna i mala poduzeća. Međutim, u uspješnom razvitku turizma na određenom mjestu glavnu ulogu ima javni sektor. Da bi se osiguralo maksimalno povećanje koristi od turizma i smanjenje potencijalnih problema za nacionalnu ekonomiju, društvo i okoliš, kao i za dugoročni interes same turističke privrede, potrebno je interveniranje javnog sektora. Bilo da se država odluči samo za stvaranje klime koja će dovesti do rasta uspješne turističke privrede, bilo da se odluči za aktivnije sudjelovanje, možda čak i preuzimajući ulogu poduzetnika, intervencija države ne bi smjela biti formalna, već se očekuje organizirani, trajni i fleksibilni pristup planiranju u turizmu, s ciljem optimiziranja njegovog doprinosu društvu i ekonomiji. Dvije karakteristike turističkog sektora — neprekidna ovisnost turista o onima koji obavljaju usluge i *ratuta koju strani turisti donose* — učinile su da se država vrlo brzo uključi u ovo područje, a rezultat te uključenosti su, prije svega, posebni propisi koji osiguravaju čvrstu kontrolu nad aktivnostima tog sektora. Država se može ograničiti na strogo tehničku ili administrativnu intervenciju ili obratno, proširiti je na sve aspekte ekonomije/gospodarstva.

1.1.2. Ekonomski aspekti

Prema većini futurologa, ekonomsku budućnost karakterizirat će veća količina dohotka kojime će se moći slobodno raspolagati, sve veći udio gradskog stanovništva i daljnji pad broja radnih sati za zaposlene. Čak i ako se pretpostavi da će se brzina tih promjena smanjiti, stručnjaci su prije nekih 20 godina predviđali znatne stope rasta za turizam između 1980. i 2000. godine.

- World Tourism Organization – WTO (Svjetska turistička organizacija) predvidio je godišnju stopu rasta dolazaka turista u prekograničnom turizmu između 4,5 i 5,5%;
- Polovina stručnjaka je u istraživanju Delphi metodom predvidjela stope rasta od

²⁴ Luiz Moutinho,*Strategic Management in Tourism*,(CABI Publishing,Wallingford,2000,Copyright hrvatskog izdanja Zagreb,Masmedia,d.o.o.2004.),p.15

oko 3-3,5% drugim riječima, približno dvostruko povećanje broja dolazaka turista unutar 20 godina (Krippendorf, 1979.);

- Herman Kahn predvidio je da će u 2000. godini turizam biti najveća privredna grana i najvažniji izvozni sektor na svijetu. Izračunao je da će do tada izdaci za turizam porasti peterostruko, što odgovara godišnjoj stopi rasta od oko 8%.²⁵ (Kahn, 1979.; WTO, 1999.).

Pa ipak, ekonomski perspektiva za tradicionalno industrijske zemlje danas uključuje znatno usporeni rast i stagnirajući raspoloživi dohodak po stanovniku. Želja za putovanjem u tim se zemljama približava razini zasićenosti, a osjetljivost na razini cijena raste. Granice turističke ekspanzije već se mogu uočiti. U zemljama poput Švicarske, Švedske i Norveške, neto intenzitet putovanja koji prelazi 75% vjerojatno neće značajno porasti.

1.1.3 Okruženje u turizmu

Međutim, u nekoliko većih zemalja, gdje je varijacija intenziteta putovanja između gradskih i seoskih područja veća, na primjer, u Francuskoj i Njemačkoj i Velikoj Britaniji (s neto intenzitetom putovanja između 57 i 60%), još uvijek postoji potencijal za rast. Ipak, unatoč tome što će povećanje broja dugih letova Europsljana biti manje nego što se predviđalo, trend procvata turizma u azijsko-pacifičkoj regiji u 21. stoljeću neće biti ugrožen, zbog golemog ‘unutarnjeg’ potencijala tog područja. Unatoč nedavnim problemima, u jugoistočnoj i istočnoj Aziji u slijedećih se 20 godina očekuje veći ekonomski rast nego bilo gdje u svijetu. Povoljne prilike potaknut će širenje transnacionalnih putničkih agencija i hotelskih poduzeća u gotovo svakom većem gradu u azijsko-pacifičkoj regiji.

1.1.4. Ponuda i potražnja

Iako je broj putovanja u industrijaliziranim zemljama znatno porastao, turističko se tržište širom svijeta iz tržišta prodavača pretvorilo u tržište kupaca. Na globalnoj će razini konkurenциja novih destinacija i novih objekata koji se razvijaju i dalje rasti. Značajne strukturne promjene koje su upravo u toku daju nam približnu sliku stanja kakvo bi moglo biti za 15 - 20 godina. Što se tiče ponude, došlo je do nerazmernog povećanja u vrstama smještaja koji nude ‘parahoteli’ u odnosu na tradicionalno hotelijerstvo. Osim toga, veliki dio tradicionalnih hotela morao je razviti nove proizvodne strategije ne bi li uspješno odgovorili na rastuću potražnju za aktivnijim odmorom. Klubovi, parkovi i naselja za odmor, kao i hoteli koji nude aktivni način provođenja slobodnog vremena, suočavaju se s porastom potražnje većim od prosjeka.

Čini se vjerojatnim da će se tržišni udio hotela tradicionalnog tipa nastaviti smanjivati.

²⁵ WTO, Godišnji izvještaj 1999, s.l.s.n

Doći će do porasta želje za provođenjem odmora u jeftinijem smještaju, uz manji opseg konzumiranih usluga. Cjenovno-elastična turistička potražnja ne treba nužno podrazumijevati kraj svih putovanja – uostalom, putovanje kao takvo postalo je skoro osnovnom potrebom – no, vjerojatnije je da će rezultirati potražnjom za jeftinijim odmorom. Stoga će tržišni udio smještaja po niskoj cijeni vjerojatno porasti. Ako, prema očekivanjima, dođe do porasta cjenovne elastičnosti turističke potražnje, tada možemo očekivati daljnje značajne pomake u tržišnim udjelima različitih zemalja Rastuća rafiniranost kupaca utjecat će na razvoj proizvoda u cijeloj turističkoj privredi. Porast će zahtjevi za visokim standardima u dizajnu, kvaliteti i sigurnosti proizvoda. To će se postići jakim "brandingom" proizvoda i njegovim većim prilagođavanjem potrebama određenih tržišnih segmenata. Inovacija će kod turističkog proizvoda vjerojatnije biti vezana uz raspakiravanje nego uz pakiranje, omogućujući veću pojedinačnu pozornost unutar određenih raspona cijena. Pa ipak, odmor u paket-aranžmanu neće nestati. Doista, on bi mogao i porasti s ulaskom zemalja u tranziciju na tržište. *Ovo je upravo šansa i za BiH turiza u uvjetima djelovanja globalne ekonomske krize.* Relativna važnost paket aranžmana je ta koja će se smanjiti. U stvarnosti ili u predodžbi, borba glavnih operatora za tržišni udio, koja se vodi oko cijena, umanjila je kvalitetu ponude odmora.

1.1.5. Sezonske oscilacije

Pod 'sezonskim' mislimo na tendenciju turističkih tokova da se koncentriraju na relativno kratko razdoblje u godini. Sezonska priroda turizma je jedna od njegovih najšire prepoznatih, ali u isto vrijeme i najslabije istraženih karakteristika. Modeli oscilacija u turističkoj privredi nemaju u sebi ničeg neizbjegnog, a pojava sezonskih modela, stupanj njihovog intenziteta i njihovo trajanje kroz povijest predstavljaju varijable koje zaslužuju istraživanje i koje se isplati istraživati, pogotovo na lokalnoj razini. Nastojanja za smanjenjem sezonskih oscilacija u turističkim tokovima napredovat će i dalje. U skladu sa stopama rasta ponude i potražnje, to će utjecati na popunjenoš kapaciteta, profitabilnost i sposobnost turističkih objekata da se prilagode potrebama koje se mijenjaju. U izvansezonskim razdobljima vjerojatno će na raspolaganju biti bolji i raznolikiji proizvodi.

1.1.6. Sociodemografske promjene

Slijedeći segmenti turističkog tržišta vjerojatno će imati veću relativnu važnost te time i natprosječnu stopu rasta: starije osobe i aktivne sredovječne osobe između 50 i 65 godina života (koje se još nazivaju i 'mlađim' starijim osobama), samci (naročito oni ispod 35 godina), mlađi urbani stručnjaci ('YUPs'), strani radnici, mladež (broj mlađih ljudi koji putuju ubrzano raste, ali ponuda nije dobro prilagođena njihovim potrebama), mlade obitelji, te obitelji s dva dohotka (naročito one s dva dohotka, a bez

djece; ‘Dinks’ – double income, no kids). Psihografska segmentacija i segmentacija prema načinu života identificirat će još specifičnije skupine onih koji putuju. Zrelo tržište Euroljana između 55 i 65 godina života doseglo je brojku od gotovo 100 milijuna.

1.1.7. Sociokulturni aspekti

Istraživanja provedena u nekoliko zemalja, naročito opsežna studija kalifornijskog Stanford Research Instituta, pokazuje da postoji jasno definirani trend udaljavanja od usredotočenosti na vanjski svijet i približavanja usredotočenosti na sebe i integriranim vrijednostima.

Nekoliko novijih studija ukazuje na to da će porasti važnost ‘postmaterijalnih vrijednosti’ (rastuće nematerijalne potrebe, briga o okolišu, manje zanimanje za karijeru, prestiž i status itd.). Materijalistički način života neće nestati, već će vjerojatno doći do polarizacije između zagovaratelja materijalnih i nematerijalnih vrijednosti. Postoji snažan trend udaljavanja od standardizacije i približavanja još većoj raznolikosti u načinu života, što će potaknuti nove pristupe životu i rekreaciji. Granice masovnog turizma prepoznaju se ne samo s kvantitativnog, već i s kvalitativnoga gledišta. Slijedeći su trendovi očiti i, vjerojatno, dugoročni:

- daljnje povećanje diferencijacije i pluralizacije potražnje;
- javljanje novih, specijaliziranih tržišta i tržišnih segmenata;
- smanjenje tjelesno i kulturno pasivnih oblika odmora, a u korist aktivnijeg provođenja odmora;
- pomak prema maksimalnom povećanju individualne slobode u prekrajanju sastavnih dijelova odmora u paket-aranžmanu (modularni dizajn turističkog proizvoda).

Rastuća potreba za nestandardiziranim uslugama i individualiziranjim ponašanjem turista izravno je povezana sa:

- potragom za samoodređenjem (emancipacijom) i ‘uradi sam’ načelom;
- većim iskustvom putovanja kod stanovništva, što ide ruku pod ruku sa selektivnjim, kritičnjim i prema kvaliteti orijentiranim pristupom individualnom planiranju odmora, kao i sa sve većom rafiniranošću potražnje i racionalnošću izbora;
- rastućom željom za povezivanjem s prirodom, za stjecanjem iskustva iz prve ruke i za aktivnim odmorom (npr ‘odmor radi hobija’, ‘odmor s trekingom’, agroturizam);
- većom ekološkom sviješću i osjetljivošću prema kvaliteti života uopće; te
- sve većim nastojanjima za učenjem, što se često manifestira ozbiljnim pokušajima upoznavanja stranih kultura.

Dobavljači turističkih usluga sve će više nuditi pakete usluga koji su usmjereni prema konkretnim problemima kupaca i koji putnicima pružaju više mogućnosti za

oblikovanje odmora prema svojoj želji.U budućnosti,glavni sastavni dijelovi bit će aktivnosti, iskustva, sudjelovanje i učenje. Pustolovni odmor, sportovi i zdravlje, dugotrajni plaćeni odmor i edukativni odmor – svi će oni postati još popularniji. Potražnja za ‘mekim’ oblicima prijevoza i turizma, uključujući i aktivnosti vezane uz ‘povratak u prirodu’, zabilježit će znatan porast tržišta. Sve veći broj turista tražit će cijeloviti oblik rekreacije, u potrazi za ‘općom ravnotežom’ tijela, duše i umu. Sve više putnika definirat će pojam ‘sadržajnog odmora’ dubinom, a ne raznolikošću iskustva na putovanju.

Ne samo što će turističko tržište širom svijeta biti obilježeno još većim rasponom mogućih vrsta putovanja i destinacija, već će i zamjenska konkurencija nastaviti rasti. Raspon alternativnih načina korištenja slobodnog vremena neprekidno se širi, i taj će se trend vjerojatno nastaviti sljedećih 20 godina.

Osim putovanja, te se opcije mogu okarakterizirati na sljedeći način. Provodenje slobodnog vremena kod kuće ili u blizini; dizajn životnog prostora orijentiran prema provođenju slobodnog vremena; dječja igrališta blizu mjesta stanovanja; zeleni pojasevi oko gradova – sve će to biti ključno za postojeće obrazovanje i daljnju izobrazbu. Slobodno vrijeme će se mnogo više koristiti u produktivne svrhe, a u tom su kontekstu bitne sljedeće varijante: Plaćeni rad koji će povećati dohodak za slobodno raspolažanje, kućna proizvodnja, uključenost sociokulturnih faktora (ova kategorija obuhvaća sve vrste društvene, političke i kulturne uključenosti). S obzirom na širenje ‘neformalne’ ekonomije i na određeni pomak stručnih djelatnosti prema tradicionalnim područjima (zbog tehnoloških razloga), granice između slobodnog vremena, rada i života postaju sve nejasnije. Isto tako, pojedinac će imati više mogućnosti da uredi svoje radno i slobodno vrijeme prema potrebi. Klizno radno vrijeme, dijeljenje posla, individualni aranžmani u vezi s odmorom i mirovinom postat će mnogo uobičajenija stvar. Sve se više prepoznaće vrijednost kulturne raznolikosti (moguća reakcija na globalizaciju). Usporedno s tim prepoznavanjem postoji želja za održavanjem i unapređivanjem posebnih i jedinstvenih karakteristika etničkih skupina i stanovništva na destinacijama kao temeljnim načelom razvoja i promocije turizma.

1.1.8. Ekološki aspekti

Briga za okoliš bit će u budućnosti mnogo raširenija među stanovništvom nego što je to danas. Posljedica sve veće svijesti o tome da ljudski rod i prirodni okoliš dijele zajedničku sudbinu promoviranje je očuvanja prirodnih bogatstava na mnogim razinama. Već danas opažamo rastuću ekološku svijest javnosti. To se očituje u tendenciji odbijanja onih inozemnih turističkih odredišta koja su već prešla razinu tolerancije, ne samo prema mišljenju stručnjaka, već i s gledišta potrošača. Stanovnici turističkih područja, od kojih su neki svoju početnu euforiju zbog priliva turista zamijenili primjetnim otporom, sve će više usvajati realistične strategije za zadržavanje svoje neovisnosti i zaštitu svog okoliša. Na primjer, dvojba s kojom se suočavaju planinska

područja, vezano uz ravnotežu između uništavanja krajolika turističkom monokulturom i očaja zbog smanjivanja stanovništva, bit će rješavana bolje nego danas: putem višestranog razvoja, odnosno revalorizacije planinskog poljoprivrede, uključujući i nekonvencionalne metode poput uzgoja divljači, biljnih kultura te kombiniranja s drugim granama privrede.

Uglavnom zahvaljujući pritisku javnog mnijenja, zavodi za planiranje i političke institucije doprinosit će razvoju u interesu ljudi i okoliša, time što će definirati odgovarajuće smjernice za planiranje i pobrinuti se da se one slijede. Uništavanje prirodnih resursa bitnih za turizam neće biti prekinuto odmah. Kao posljedica toga vjerojatno će se (na nesreću) u određenoj mjeri nastaviti propadanje nekih tradicionalnih destinacija (zbog postupnog uništavanja ili, u nekim slučajevima, zbog ekološke katastrofe) i razvoj 'zamjenskih' destinacija s netaknutim okolišem. Osim toga, kao djelomična (i slaba) kompenzacija za narušenu prirodnu sredinu, stvorit će se umjetni okoliš za provođenje slobodnog vremena. Takav razvoj događaja nastaviti će se sve dok društvo ne primijeni turističke strategije koje dovode u sklad čovjeka i prirodu. S druge strane, rastuća briga za okoliš vjerojatno će potaknuti znatne napore za zaštitu, očuvanje i unaprijeđenje prirodne i sociokultурне sredine. U odgovoru na pitanje jednog predstavnika WTO-a Schwaninger (1989.) je ustvrdio da će potražnja za 'mekim' oblicima turizma do 2010. godine postati veliko tržište. Što se tiče ponude, nadajmo se da će doći do promjene u pravcu prihvaćanja dugoročnog planiranja koje bi trebalo zamijeniti kratkovidnu maksimizaciju profita. Čak i najbolji hoteli i restorani u turističkim mjestima mogu imati uspjeha samo ako su dio netaknutog i održivog okoliša.

Ekološki održiva strategija primarna je pretpostavka uspjeha. Što se tiče pružanja usluga smještaja, dramatično preispitivanje prioriteta zbog jačanja svijesti o okolišu već je započelo. Ako je u prošlosti naglasak bio na podizanju novih objekata, u budućnosti bi trebalo pripremiti sveobuhvatni program renoviranja. I dalje će sve značajnija biti preobrazba povijesnih ili drugih starih objekata u centre za edukaciju ili rekreaciju, te oblikovanje okoliša tako da omogućuje rekreaciju, kako kod kuće, tako i u neposrednoj blizini. Prema podacima World Travel and Tourism Councila, međunarodna putovanja su u posljednjih 25 godina porasla za više od 500%. Zahvaljujući tome, samo u posljednjem desetljeću zabilježen je 25%-tni porast broja hotela izgrađenih širom svijeta. No, postoje i podaci o sve većoj zabrinutosti, kako kod onih koji putuju poslovno, tako i kod onih koji putuju na odmor, o štetni koju turizam nanosi okolišu. Putnici tu zabrinutost sve više uzimaju u obzir dok knjiže turistička ili poslovna putovanja. Kad je Holiday Inn, najveći svjetski lanac hotela, proveo ispitivanje svojih gostiju, njih 78% izjavilo je da su vrlo zabrinuti za okoliš, a 28% ih je reklo da su prilikom izbora hotela razmatrali i politiku zaštite okoliša. The Travel Association of America procjenjuje na osnovi vlastitih istraživanja da se danas 13 milijuna stanovnika SAD-a smatra 'ekoturistima'. Štoviše, ti su ljudi spremni platiti dodatak od 8,5% da bi odsjeli

u hotelu koji ne narušava okoliš. (Holloway i dr., 1992.)²⁶

1.1.9. Tehnološki aspekti

Važan uticaj imat će razvoj događaja u tehnologiji, naročito na onim područjima gdje je moguće kombinirati tehnologije koje su nekad bile izolirane. U sektoru rekreacije to se u prvom redu odnosi na konvergentne tehnologije telekomunikacija, obrade podataka i uredskih strojeva. Sve veći dio posla postat će neovisan o lokaciji. To dovodi ne samo do novih oblika društvene organizacije i interakcije, već i do određenog seljenja profesionalne aktivnosti prema kući osobe koja radi. Tako granice između rada, života i slobodnog vremena postaju manje strogo definirane.

Nova tehnologija potiče rast novih sistema prodaje i distribucije. Nove ekonomski grupacije koje sudjeluju u borbi za turista na odmoru (banke, trgovine odjeće i sportske opreme, supermarketi, restorani, kiosci lutrije i benzinske crpke) zasad komplikiraju postojeću mrežu prodajnih kanala. Međutim, u idućim godinama elektronička će distribucija, na primjer, dovesti do dramatičnih strukturnih promjena, uključujući i zamjenu postojećih prodajnih kanala. Putnička agencija "Imholz" koja je prije nekoliko godina tradicionalni način prodaje godišnjih odmora u svojim poslovnicama gotovo potpuno zamijenila telefonskom prodajom preteča je tog razvoja. On-line prodaja putem interneta postaje sve češća. Drugi primjer je zračni prijevoz gdje će daljnje uvođenje računarske obrade potaknuti inovacije i diktirati strukturne promjene kod zrakoplovnih kompanija i putničkih agenata. Potraga za učinkovitijom distribucijom dovest će, također, do sklapanja novih saveza unutar i između poduzeća u tim sektorima. No, kompjutorizirane usluge stvorit će i nove prilike za one putničke agente koji budu bolje savjetovali svoje kupce. Nove tehnologije omogućit će daljnju specijalizaciju. Pojavit će se nove vrste putničkih agencija koje će biti više savjetodavne nego prodajne agencije i koje će koristiti informacijske sisteme za kreiranje individualiziranih paket-aranžmana iz raspoloživih ponuda. Međutim, u sektorima koji spadaju u turizam (avioprijevoz, obrazovanje, hoteli, restorani), kao i u nekoliko drugih (na primjer, cestovni prijevoz), trebalo bi doći do pozitivnog učinka na zaposlenost, potaknutog razvojem događaja na području mikroelektronike.

Telekonferencije će tijekom sljedećih 15 godina smanjiti poslovna putovanja za 25%, dok će, zahvaljujući povećanju automatizacije zbog uvođenja robota, biti više slobodnog vremena, što će potaknuti i veću potrošnju na rekreaciju. Tehnologija možda dovede i do sve veće integracije različitih sektora turističke privrede. Prije nekih 15 godina pretpostavljen je da će tehnologija potaknuti rast megakorporacija koje pokrivaju sve aspekte postojeće turističke privrede. Iako danas već postoji znatna vertikalna i horizontalna integriranost, vjerojatno je da će se, uz sve veću ekonomsku koncentraciju u malom broju velikih poduzeća, nastaviti daljnja konsolidacija poduzeća u svim

²⁶ Moutinho, L., *Strategic Management in Tourism*, (CABI Publishing, Wallingford, 2000, Copyright hrvatskog izdanja Zagreb, Masmedia d.o.o.2004.), p.22

sektorima. Osim toga, neka od tih poduzeća kombinirat će djelovanje u nekoliko sektora, stvarajući tako ‘dijagonalne sustave marketinga’. Te će velike korporacije vjerojatno osigurati veći udio na tržištima na kojima posluju. U slijedećim godinama elektronička distribucija će dovesti do dramatičnih strukturnih promjena. Na primjer, kao dodatna pogodnost već postoji novi način kupovanja godišnjih odmora u trgovačkim centrima. Neki kompjutorizirani sistemi omogućuju kupcima u trgovačkom centru da se upute do kioska, objasne službeniku za računarom kakav odmor iz snova žele te zatim sjednu i promatraju sve opcije na TV ekranu.

1.1.10. Politički aspekti

Utjecaj javnih institucija na sektor slobodnog vremena nastavit će rasti. S jedne strane, postoje društveno-politički motivi koji, kao dio nastojanja za humaniziranjem radnih uvjeta, imaju za cilj smanjenje zakonom predviđenog broja radnih sati i promoviranje angažiranosti poduzeća i javnih tijela na području politike slobodnog vremena. S druge strane, ekonomski motivi imaju za cilj raspodijeliti vidljivo smanjujuću količinu ljudskog rada, tako da bude zajamčena puna zaposlenost. Posebno u turizmu, prisutan je trend prema sve većem planiranju, kao i prema protekcionističkim mjerama na nacionalnoj i međunarodnoj razini.

Sve se ozbiljnije poduzimaju pozitivni napori za smanjenjem ekološki štetnih učinaka ljudskih slobodnih aktivnosti i u tome se postižu određeni uspjesi. U našem društvu političke odluke i odluke o planiranju traju to duže što su manje zasnovane isključivo na načelu zastupanja. Već se nekoliko godina javljaju sve učestaliji zahtjevi za sudjelovanjem zainteresiranih, naprimjer stanovništva turističkih regija. U budućnosti će se takvim zahtjevima udovoljavati više nego što je to dosad bio slučaj. Ne samo što se postupno prihvata stav da udruživanje svih zainteresiranih u procesu planiranja vodi do boljih rezultata, već su nam na raspolaganju i sve bolja sredstva koja doprinose kvalitetnijem vođenju takvih složenih procesa odlučivanja.

1.2. Izgledi za planere

Slijede ukratko prikazani najvažniji izazovi s kojima se suočavaju odgovorni zaplaniranje u turističkom sektoru, kao i oni na koje to planiranje utječe.

1.2.1. Integralno planiranje

Prevladavajuće jednodimenzionalne stare koncepcije potrebno je zamijeniti integralnim, sistemskim planiranjem koje bi bilo prikladnije za suočavanje sa složenošću stvarnih sistema. Ako se objekt za rekreaciju ili lokacija za godišnji odmor planiraju na osnovi jednog jedinog gledišta (bilo da se radi samo o ekonomskom, tehnološkom, ekološkom, društvenom ili estetskom gledištu), ishod može biti samo nezadovoljavajući. Integralno planiranje zahtijeva spajanje svih tih aspekata i

komponenti znanja u proces analize i oblikovanja. Stoga ono po svom karakteru nije samo interdisciplinarno, već i transdisciplinarno.

Da bi se realizirale društveno i ekološki održive strategije, koje će na mnogim destinacijama imati visoki prioritet, takvo planiranje ne bi smjelo biti ograničeno na savjetodavne izvještaje. Svi akteri ('nositelji interesa') koji akceptiraju relevantno znanje (i 'interese'), trebali bi doprinijeti procesu planiranja. U turističkom mjestu trebali bi biti uključeni ne samo predstavnici turističkih institucija i hotela, već i predstavnici sektora kao što su trgovina, poljoprivreda i šumarstvo te, konačno, i svi građani.

1.2.2. Dugoročno razmišljanje

Privlačnost kratkoročnih prednosti često je u sukobu s potrebom nabavljanja dugoročnih kapaciteta, odnosno, potrebom za čuvanjem i izgradnjom resursa koji će predstavljati osnovu za budućnost. Znanje koje je tokom posljednjih nekoliko godina stečeno o dugoročnoj prirodi temeljnih odnosa uzroka i posljedice koji su svojstveni sistemima poslovanja u turizmu zahtjeva od nas da razmišljamo strateški. Razmišljanje u smislu odnosa velikih razmjera i dugoročnih odnosa daje nam mogućnost da se usredotočimo na opće ciljeve, kao što je održavanje zdravog prirodnog okoliša/ekološki aspekt/, a da nas zavedu kratkoročne oscilacije. Na mnogim će destinacijama oblik ekološke politike i strategije biti od primarne važnosti za očuvanje dugoročne održivosti.

1.2.3. Dosljedno djelovanje

Što se tiče slobodnog vremena i turizma, razrađen je određeni broj planova i koncepcija koje sadrže znatnu količinu integralnog planiranja i dugoročnog razmišljanja. 'Strateški planovi', odnosno 'politike', predstavljaju temelj za adekvatno djelovanje u budućnosti.

Njihovo korištenje u praksi zahtjeva angažman donositelja odluke na svim razinama. Zakonski okvir turističke politike bit će od koristi, no osnovni preduvjet za angažman jest razumijevanje od strane zainteresiranih. To naročito vrijedi kada su potrebne kratkoročne žrtve da bi se očuvala dugoročna održivost, naprimjer, kada su u pitanju ekološke strategije.

Isto tako, u tom se pogledu osnova za djelotvornu primjenu strategije stvara uključivanjem sudionika u sistemu u njezino oblikovanje. Kratak pregled trendova, predviđanja i problema globalnog turizma u 21. stoljeću prema L.Moutinho:²⁷

²⁷ Moutinho, L., op.cit., p.27.

1.3. Kratak pregled trendova i predviđanja

- Turistička privreda predstavlja najveću svjetsku gospodarsku granu, s preko 221 milijon zaposlenih širom svijeta i bruto prodajom koja prelazi 3 trilijuna USD. Ona predstavlja blizu 11% svjetskog BNP-a. (najnoviji pokazatelji prema izveštaju WTTC-a).
- Zamjene tipa ‘dug za prirodu’ u ‘modi’ su u zemljama poput Bolivije ili Madagaskara koje svoj međunarodni dug mijenjaju za područja koja će se proglašiti nacionalnim parkovima i zaštićenim područjima.
- Bolesti poput AIDS-a imaju negativan učinak na turizam.
- I opadanje stanovništva u razvijenim zemljama i porast stanovništva u zemljama u razvoju imaju negativne učinke na turizam (bez obzira na razlike u strukturi jednih i drugih).
- Turistička privreda širom svijeta proširuje svoju usmjerenost ne bi li zauzela zajedničke stavove o pitanju fiskalne politike, oporezivanja, akumulacije kapitala i drugih važnih pitanja.
- U hotelijerstvu je znatno usporeno ulaganje Amerikanaca u tržište kapitala, dok je ubrzanou Europi.
- Turizam će i dalje biti glavni rastući gospodarski faktor u svijetu, uz realne stope rasta sa preko 5% godišnje.
- Kako se kompjuterski sistem rezervacija širi velikom brzinom, manji će sustavi postupno nestajati s tržišta.
- Ako se turistička privreda u sljedećem desetljeću nastavi širiti istom brzinom kao devedesetih godina, moglo bi biti otvoreno još 50 milijuna radnih mjesta.
- Šok siromaštva mogao bi svjetske megalopolise pretvoriti u zone nestabilnosti, što bi imalo negativan učinak na turizam.
- Za buduće okruženje turističkog poslovanja bit će karakterističan manji broj globalnih operatora i veći broj lokalnih operatora.

1.4. Problemi globalnog turizma u 21. stoljeću

- *Briga o okolišu* veća je nego ikada i nastavit će rasti. To će stvarati rastući pritisak na turističke inicijative da dokažu svoj doprinos održivom razvoju koji ne šteti okolišu.
- *Masovni politički pokreti*, u kojima stanovništvo mnogih zemalja pokušava uspostaviti oblik menadžmenta koji se više zasniva na sudjelovanju, utiču na turizam. Posljedica toga je da će stanovnici turističkih destinacija sve više zahtijevati da turizam ponajprije služi njihovim interesima, na način da korist koju donosi bude veća od troškova koje stvara.
- *Svjetski ekonomski poredak* se mijenja. Nesmanjeni pritisak na skoro sve zemlje da prilagode svoja gospodarstva tržišnim odnosima rezultira velikim restrukturiranjem rasporeda bogatstva i dohotka, što će se odraziti na globalne modele turizma.

- 'Globalizacija' političkih i gospodarskih struktura pokrenula je svijet upravcu ukidanja granica. Globalizacija sinonim za prilike i prijetnje, izazove i zabrinutost.
- *Svjetska demografska kretanja* nastavit će se prema predviđanjima: stanovništvo bogatih nacija sve više stari i stabilizira se, dok stanovništvo zemalja u razvoju doživljava snažan porast. Bit će potrebno pozorno pratiti učinak toga na globalnu učestalost putovanja.
- *Tehnologiji*, naročito povezanosti telekomunikacija, prometa, turizma (i njihovoj međusobnoj ovisnosti) posvećuje se sve veća pozornost. Kretanje informacija, robe i ljudi proučava se s obzirom na komplementarnos i supstitutivnost.
- *Uloga turizma u zemljama u razvoju* postavlja ozbiljna pitanja. Iako mnoga gospodarstva u razvoju očajnički trebaju finansijske prihode od turizma, društvena i ekološka šteta koja nastaje zbog neprikladnih oblika turističkog razvoja jednostavno se ne može zanemariti
- *Problemi okoliša i zemalja u razvoju* odraz su većeg zanimanja za etiku i odgovornost u kreiranju turističke politike i menadžmenta u turizmu. Turizam je danas toliko značajan da mora ozbiljno preispitati vrijednosti na kojima se zasniva ne bi li osigurao da one odražavaju vrijednosti društva kojemu služi i na koje utječe.
- *Zabrinutost vezana uz zdravlje, sigurnost i zakonsku odgovornost* na samom je vrhu prioriteta turista i dobavljača turističkih usluga. Međunarodni sukobi i ratovi, rastuća stopa kriminala i terorizma i širenje smrtonosnih zaraznih bolesti predstavljat će vrlo realne čimbenike u razvoju turizma.
- *Povećat će se zabrinutost vezana uz raspoloživost odgovarajuće radne snage u rastućoj globalnoj turističkoj privredi*. Široki raspon društvenih i ekonomskih politika – naročito onih koje imaju utjecaj na planiranje stanovništva, obrazovanje, useljavanje, radne odnose i upotrebu tehnologije – u velikoj će mjeri utjecati na sposobnost turističke privrede u svakoj zemlji da zadovolji svoje potrebe za ljudskim resursima.

Trend prema kupcima prilagođenim putovanjima po cijeni paket-aranžmana značajan je za turističku privrodu. Osim toga, očekuje se da će doći do veće integracije računarskih sistema i satelitskih oblika prikupljanja i distribucije informacija za potrebe turističkog planiranja od strane državnih agencija. Zagušenost je riječ koja se danas povezuje sa svim oblicima prometa. Zračne luke i zračni putovi su krcati, promet je na cestama zapeo, a vozovi su pretrpani. Za zračni promet slijedećih deset godina možda će morati biti razdoblje blage stagnacije, odnosno održavanje postojeće stope rasta. Predviđena stopa rasta 4–6% godišnje može se podržati samo boljim upravljanjem i poboljšanjima u postojećoj infrastrukturi te povećanjem dimenzija zrakoplova.

1.5. Deset trendova za 21. stoljeće

Trendovi koji su nas uveli u novo tisućljeće imaju duboke implikacije za sve sektore društva. Korporacijski, državni i obrazovni sektor moraju se pozabaviti tim makrotrendovima i odgovoriti na njih jer, kakvi god bili naši pojedinačni interesi, ti će

faktori utjecati na ponašanje ljudi. Uspješni subjekti proučit će svaki trend i razviti plan akcije za promjenu svojeg modus operandi ne bi li zadovoljili nove zahtjeve, načine razmišljanja i potrebe novog globalnog tržišta. Sama brzina promjena zahtijevat će neprekidno procjenjivanje kako bi se održao sklad s tržištem koje se stalno mijenja. Naša politička, obrazovna i poslovna zajednica morat će drukčije razmišljati i taktično reagirati ili će se suočiti s tržištem koje se mijenja brzinom koju oni neće moći pratiti. Ti će izazovi biti najveći u uslužnom sektoru gdje će ‘promjena’ biti konstanta. Stručnjaci predviđaju deset makrotrendova koji će imati znatan utjecaj na potrošača (Nykiel, 1996.). Svaki trend zahtijeva pažljivu procjenu s obzirom na utjecaj i izbor reakcija na njega. Ovdje su izloženi ti trendovi.

1. 5.1. Globalizacija

Svijet se na svim frontovima umrežuje sve većom brzinom. Multinacionalno pozicioniranje i prilagodba kulturnoj raznolikosti sada su bitni za postizanje tržišnog udjela i zadovoljavanje potreba kupaca. Implikacije se protežu sve do pronalaženja, privlačenja i zadržavanja raznolike radne snage. Od temeljne će važnosti biti primjena motivacijskog sistema i sistema nagrađivanja, uključujući programe za razvoj menadžmenta koji unose raznolikost u proces razmišljanja/odlučivanja. Da bi se postigao uspjeh na globalnom tržištu, usluge koje se nude moraju imati univerzalnu privlačnost, a razvoj proizvoda mora naglasiti prilagodljivost. S gledišta potrošača, granice i državni teritoriji postaju zastarjeli, a zamjenjuje ih univerzalna privlačnost posljednjih, najnovijih i najvrijednijih proizvoda i usluga. Pobjednici će prepoznati globalizaciju kao makrosilu za uspjeh. Gubitnici će biti oni koji to ne shvate ili oni koji se ne promijene i prilagode.

1.5.2. Tehnološko ubrzanje

Ovo ubrzanje potiču sama tehnologija i nezasitna želja tržišta za ‘svime što je novo’. Potrošači će pohrliti onima koji isporučuju sve što pruža udobnost, štedi vrijeme i smanjuje stres. Poduzeća će se podijeliti na dvije kategorije: ‘preživjeli’ i ‘žrtve’. Preživjeli će biti oni koji se prilagode i priključe novim tehnologijama i ulažu u njih. Žrtve će doživjeti tehnološko uništenje od strane prihvatljive i naprednije konkurenkcije,naročito u isporuci usluga. Isto će tako i pojedinci morati ulagati u vlastitu konkurentnost i modernizaciju,inače će riskirati da postanu zastarjeli.

1.5.3. Mirnodopski rat

Oni u uslužnom sektoru koji shvaćaju moć tog makrotrenda i koji joj pristupaju izravno, pridobit će vjernost kupaca. Osjećaj sigurnosti pri pružanju usluga, bilo vezano uz samo putovanje,bilo u radnoj okolini, pridonijet će privlačenju i zadržavanju kupaca.

1.5.4. Propast zbog duga

Čak i bez još jednog niza viših kamatnih stopa, dugovi se sve brže otimaju kontroli, kako na državnoj razini, tako i na razini pojedinaca. Promjena menadžmenta srednje i više razine nastavlja smanjivati dohotke, smanjujući fiskalne prihode od te skupine. Oslabljena radna snaga srednjeg dohodovnog razreda, čija je kupovna moć u nastajanju polagano pokretala gospodarstvo, skoro je ostala bez 'kredita' i, što je još važnije, sposobnosti da ga u cijelosti vratí. Onih prvih nekoliko kreditnih kartica i hipotekarnih zajmova s promjenjivom kamatom (ponešto potaknutih sindromom olakog odobravanja potrošačkih kredita od strane finansijskih institucija), pretvaraju se u nevolju. Uz slabašnu iskru inflacije i/ili viših kamatnih stopa, vjerojatno će doći do scenarija s recesijom uz nulti rast.

Jednostavno rečeno, vrijeme je da zadržite svoje najbolje kupce i preuzmete tržišni udio svoje konkurencije. Zaštitite poziciju koju imate kod "kuće" i razmišljajte globalno ne biste li privukli nova tržišta.

1.5.5. Promijenjeno ponašanje

Recesija i oprezniji potrošač stigli su na Zapad početkom devedesetih, a u Aziju krajem devedesetih. Nesigurnost uzrokovana zatvaranjem radnih mjesta ostaje ukorijenjena, a naslovi u medijima svakodnevno je pojačavaju. Svi opreznije troše, uključujući poduzeća, pojedince, pa čak i državu. Ekonomski neizvjesnost i nesigurnost radne okoline danas su prisutni u svakodnevnom razmišljanju koje prethodi odlukama o nabavi. Da bi se pokrenula prodaja, bit će potrebno prevladati te stresne misli pomoću kreativnog marketinga, promotivnih aktivnosti i finansijskih tehniki. Omogućite da potrošači sami sebi kažu 'to je u redu' i ostvarit ćete uspješnu prodaju.

1.5.6. Poticanje rasta

Posljednjih godina dogodio se rekordni broj velikih preuzimanja i spajanja, kao i 'razdvajanja' poduzeća. U isto vrijeme, poduzetnički duh bio je živ i zdrav te je pokrenuto mnogo novih poduzeća. U budućnosti se možemo nadati većem broju sporazuma, koalicija, mreža, joint venturea, strateških tržišnih nabava i povjeravanja posla vanjskim izvršiteljima, što će potaknuti rast. Mnoga takva povezivanja i aktivnosti bit će poticana željom za jačanjem globalnih dometa, postizanjem konkurentnosti branda (brandova) poduzeća, pronalaženjem novih distribucijskih kanala i pokazivanjem rasta. Pobjednici će se držati te strategije ne samo zbog razloga vezanih uz ekonomiju razmjera, već, što je još važnije, da bi osigurali pogodnost za potrošače i prednost na tržištu vezanu uz vrijednost.

1.5.7. ‘Centurizam’ i očekivanja

Prijelaz stoljeća često predstavlja razdoblje obilježeno željom za očuvanjem prošlog, nakon koje slijedi nezasitna želja za prihvaćanjem novog. Ovaj obrazac ponašanja obično je potaknut nizom događaja od globalnog značenja koji uzrokuju psihologiju velikih očekivanja kao što su otkrića, lijekovi ili inovacije. Njihalo se ubrzano nije, najprije prema tradiciji prošlosti, a zatim prema ‘novini’ budućnosti. Uspješna poduzeća ne samo što će iskoristiti silu zamaha u oba smjera, već će i znati kad je vrijeme za promjenu smjera.

1.5.8. Sindrom blizine doma

Trenutačno osjećamo jaku želju i potrebu da budemo relativno blizu kuće i posla. Ovaj trend podržavaju kako nesigurnost radnih mјesta, tako i kućanstva s dvoje hranitelja, a tako će vjerojatno i ostati u budućnosti. Sindrom blizine doma odvraća mnoge od (vremenski) dugih putovanja. Stoga u središte pozornosti dolaze produljeni vikendi, kad oboje hranitelja imaju slobodan dan (dane). Želja za bijegom i dalje ostaje, kako kod parova, tako i kod radnika koji žive sami. Zadovoljavanje te želje proizvodima ili uslugama prikladnima za nabavu, konzumaciju ili doživljavanje, rezultirat će uspjehom na tržištu.

1.5.9. Usredotočenost na sebe

Za ljudе je karakteristična želja za osvrtanjem na prošlost krajem svake godine, desetljeća i, naročito, stoljeća. Ta se usredotočenost prema sebi sada manifestira kao reakcija na stres. Neki će teret svojih obveza željeti olakšati relaksacijom, a drugi okrepljivanjem duše. Zaključak je da će se povećati želja za ‘osobno’, tj. za brigu o sebi. Vjerovatne manifestacije ponašanja uključuju obnovljenu želju za kupnjom osobnih artikala poput odjeće, objedovanja izvan kuće i drugih novih interesa. Veći dio te usredotočenosti na sebe otpadat će na segment koji čine oni ispod 50 godina starosti, koji od života želete nešto više od stresa na poslu.

1.5.10. Istraživanje

Može se očekivati da će segment stanovništva koji čine oni iznad 50 godina starosti u većem broju početi istraživati svijet u potrazi za novim destinacijama, baviti se nečim novim u slobodno vrijeme i, općenito, željeti doživjeti ‘novo’. Protuteža toj dominantnoj želji bit će realna zabrinutost zbog dugoročnih zdravstvenih troškova i ispunjavanja preostalih roditeljskih obveza (briga o djeci i roditeljima).²⁸

²⁸ Moutinho, L., *Strategic Management in Tourism*, (CABI Publishing, Wallingford, 2000, Copyright hrvatskog izdanja Zagreb, Masmedia, d.o.o. 2004.), p.28.

2. IZVJEŠTAJ WTTC I UNWTO O AKTUALNOJ POZICIJI BIH TURIZMA

Prema podacima World Travel and Tourism Councila (WTTC), međunarodna putovanja su u posljednjih 25 godina porasla za više od 500%. Zahvaljujući tome, samo u posljednjem desetljeću zabilježen je 25%-tni porast broja hotela izgrađenih širom svijeta. Prema *Svjetskom savjetu za turizam i putovanja (WTTC) koji prati i prognozira industriju turizma širom svijeta, ukupan direktni i indirektni uticaj turizma na ekonomiju BiH dostiže skoro 1 milijardu KM u 2006. godini, odnosno više od 7,0% ukupnog BDP. Broj zaposlenih u turizmu procjenjuje se na preko 50.000 radnih mesta, odnosno 5,0% ukupne radne snage u BiH. Osim toga, BiH ima veliki suficit u platnom bilansu u turizmu, bez kojeg bi deficit tekuceg racuna bio mnogo veci.*

Medutim, imajući u vidu turističke atrakcije BiH, mogao imati mnogo značajniju ulogu u zapošljavanju. Da bi BiH iskoristila svoj potencijal u turizmu, potrebno je da prevaziđe mnogobrojne izazove, uključujući nepostojanje jedinstvene državne vizije i strategije za turizam, lošu cestovnu infrastrukturu, nepovoljnu investicijsku klimu, neadekvatne poslovne finansije, nedostatak EU standarda i certifikata za hotele, restorane i transport, nedostatak bolje obuke turističkih profesionalaca, neprivlačan urbani okoliš, slabe veze sa globalnim turističkim tržištima neadekvatne kapacitete za rezervacije i plaćanje putem interneta, te nedovoljno razvijene turističke proizvode.

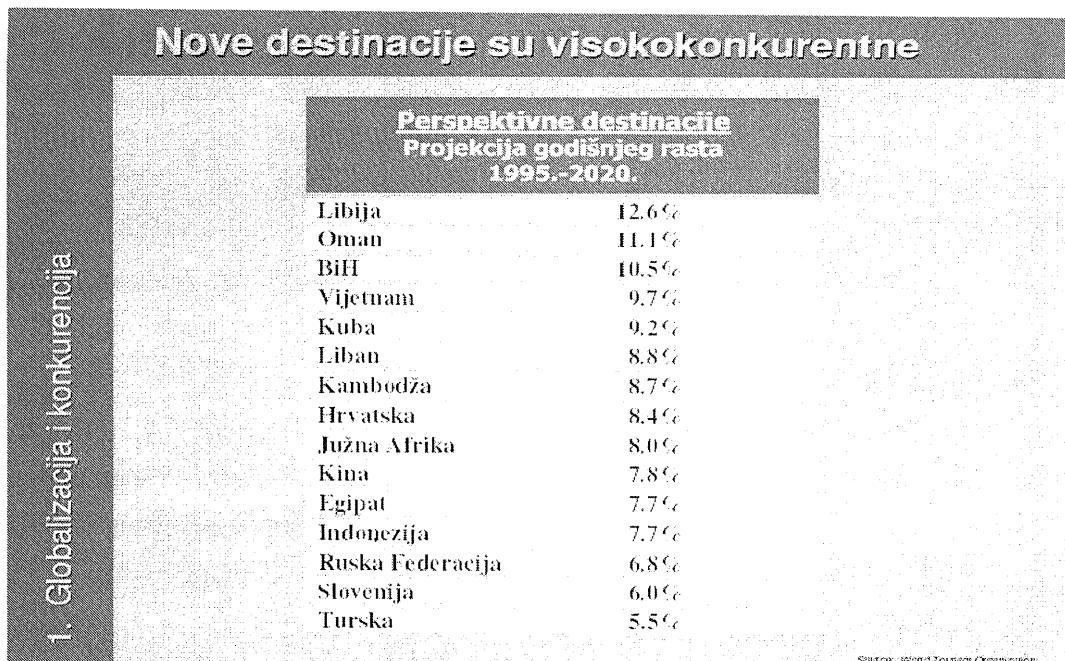
Svim ovim pitanjima bave se članovi klastera turizma, predstavnici preduzeća, turističkih udruženja i organizacija, vladinih agencija i finansijskih institucija, kroz zajedničke akcije. Rješavanjem nabrojanih izazova BiH turizam mogao bi postati najveći poslodavac u zemlji u roku od pet godina, te na taj način preploviti stopu nezaposlenosti.

Turizam je industrijia sa najvećim rastom u svijetu, koja stvara preko 221 milion radnih mesta i skoro 11 % svjetskog BDP. WTTC predviđa rast preko 5% godišnje u prihodima od turizma u BiH u narednih 10 godina. Na osnovu ovog kriterija, WTTC rangira BiH na 78. mjesto od ukupno 174 posmatrane zemlje. Poredenja radi, Crna Gora je rangirana na 1. mjesto sa predviđenom stopom rasta od 10%, a Hrvatska na 5. mjesto sa predviđenom stopom rasta od 8%. Višestruke su ekonomske i društvene koristi od turizma na makroekonomskom i lokalnom nivou. "Ledeni brijeđ", ilustracija koju je WTTC razvio, najbolje predstavlja veliku dubinu uticaja ove industrie.²⁹

Na grafikonu broj 1., Svjetska turistička organizacija UN(WTO), dala je prikaz najperspektivnijih destinacija sa projekcijom godišnjeg rasta za period od 1995-2020. godine i prema toj projekciji BiH zauzima visoko 3. mjesto sa predviđajućim rastom od 10,5%.

²⁹ USAID projekat Podizanja konkurentnosti razvojem klastera (CCA) i UN Svjetska organizacija za turizam WTO.

Grafikon 1: Nove perspektivne destinacije: Projekcija godišnjeg rasta za period 1995-2020.godine.

Izvor: WTO (World Tourism Organization).

3. UTICAJ GLOBALNOG TURIZMA NA RAZVOJ TURISTIČKE INDUSTRije U BiH

3.1. Pozicija BiH turizma u okviru globalne turističke industije i promocija značaja razvoja turizma u BiH

“Živim od svog rada – radim za turizam, turizam blago na dohvati ruke“ poruka je
prve nacionalne kampanje o turizmu u BiH u toku 2006.godine.

Izradom kampanje podizanja svijesti javnosti o održivom razvoju turizma u Bosni i Hercegovini, prvi put su uloženi napor u promociji značaja turizma na svim nivoima društva³⁰. Kampanja se sastoji od slogana „Turizam blago na dohvati ruke“, tri video spota, („Enjoy life“) pratećih radio jinglova, edukacijskog letka, postera i jambo plakata. Turizam je privredna grana koja bilježi najbrži rast u svijetu i doprinosi višestrukom bogaćenju pojedinaca, porodica i širih društvenih zajednica. UNWTO je upravo odabrao ovu poruku za svjetsku kampanju o značaju turizma, pod jednostavnim sloganom“ Turizam obogaćuje“. Potom je pozvao sve zemlje članice, turističke destinacije i medije da se pridruže širenju informacija o značaju održivog razvoja turizma.

Drugi svjetski lider u praćenju turističke industrije, Svjetski savez za turizam i putovanja (WTTC), je već ranije predvidio rast u prihodima od turizma u BiH preko 5% godišnje, u narednih 10 godina. O postojanju značajnih BiH turističkih potencijala slažu se međunarodni i domaći faktori. Međutim, članovi turističkog klastera BiH apeliraju da je dug put od pretvaranja potencijala u kvalitetne i raznovrsne, konkurentne turističke proizvode. Da bi skrenuli pažnju cijelog društva na potrebu strateškog razvoja turizma i pridružili se UNWTO-u u promociji turizma, članovi klastera su identificirali potrebu razvoja pomenute kampanje kao jednu od prioritetnih aktivnosti u svom djelovanju. Autentična BiH kampanja fokusirana je na bezbroj vidljivih i manje vidljivih mogućnosti stvaranja novih radnih mjesta širom BiH, kako u urbanim tako i ruralnim područjima BiH. Osim toga, kampanja komunicira da se zahvaljujući razvoju turizma obnavlja infrastruktura, vrši rekonstrukcija i zaštita kulturnog nasljeđa, unapređuje zaštita okoliša, te rast ukupnog kvaliteta životnog standarda građana i društva u cjelini. Kampanja je zvanično promovirana 27.09.2006. godine, tokom proslave Svjetskog dana turizma u BiH i realizirano je emitovanje promotivnih video i audio poruka kampanje. u periodu od oktobra do decembra 2006. godine.

³⁰ Na izradi kampanje su zajednički sarađivali Ministarstvo vanjske politike i ekonomskih odnosa, entiteska Ministarstva za turizam, Ministarstvo inostranih poslova, Turističko udruženje u BiH, Agencija za promociju stranih investicija i Vanjsko trgovinska/gospodarska komora BiH. Podršku kampanji pružili su USAID projekat Podizanja konkurentnosti razvojem klastera (CCA) i UN Svjetska organizacija za turizam (UNWTO). Medijski pokrovitelji kampanje su BHT 1, RTRS i FTV.

Zahvaljujući obilježavanju Svjetskog dana turizma (27.09.2006.), *Svjetska turistička organizacija (UNWTO)*, je 2006.godine po prvi put je uvrstila BiH kao aktivnu članicu u svojoj publikaciji. "Bosna i Hercegovina je prvi put obilježila Svjetski dan turizma. Proslava je obuhvatila direktni TV prijenos manifestacije, prvi put održanu dodjelu priznanja „Zlatna turistička ruža“ i distribuciju promotivnih materijala od letaka do CD-a", navedeno je u prošlogodišnjem biltenu vijesti UNWTO-a, u okviru priče o Svjestkom danu turizma. Ove godine ponovno je obilježen svjetski dan turizma i analizirani su rezultati promidžbenih aktivnosti za proteklu godinu dana. Iako se radi o dugoročnijem procesu i kako kažu eksperti iz USAID-a koji primjenjujući svjetska iskustva intenzivno rade na implementaciji projekta klasterizacije turizma s ciljem podizanja konkurentnosti putem razvoja klastera (CCA), dugotrajan je put od transformacije komparativnih prednosti turističkih potencijala BIH do izvozno konkurentne turističke ponude, te stvaranja pretpostavki za izrastanje u respektabilnu BiH turističku industriju.

3.2. Turistički promet BiH

Struktura turista

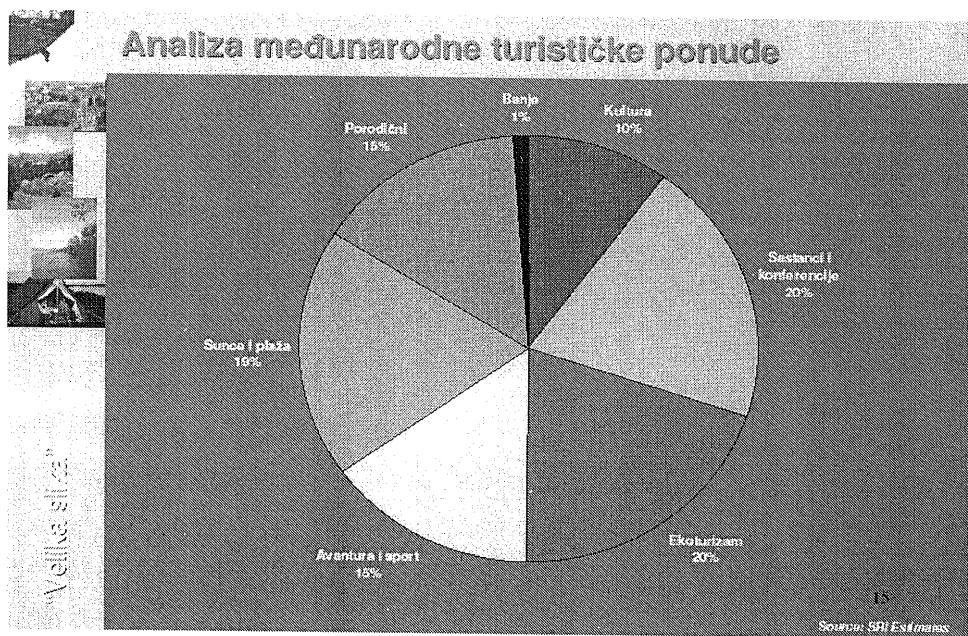
Od ukupnog broja dolazaka u 2008. godini 50,5 % ostvaruju domaći turisti a 49,5 % strani turisti. U odnosu na 2007. godinu broj dolazaka i noćenja turista je veći za 5%, odnosno stranih turisti za 5,0% a 4,0% više dolazaka domaćih turista. Prosječno zadržavanje stranih turista je 2,24 dana a domaćih 2,34 dana (sveukupno i domaći i strani 2,29 dana). Najduže zadržavanje su imali turisti iz Slovačke, Češke, Rusije i Poljske od 3 dana u prosjeku. U dolascima stranih turista zemlje sa prostora bivše SFRJ učestvuju sa 51,0 %, evropske zemalje sa 42,0 % i vanevropske zemlje 7,0 %. Najveći broj dolazaka i noćenja ostvarili su turisti iz EXYU-zemalja (Srbije, Hrvatske i Slovenije), potom turisti iz Austrije, Njemačke, Italije, Francuske, Turske i Poljske.

Tablica 1: Struktura ukupno realiziranih dolazaka i noćenja, domaćih i stranih turista u vremenskom periodu od 1990-2008.godine.

God.	DOLASCI TURISTA			NOĆENJA TURISTA		
	Ukupno	Domaći	Strani	Ukupno	Domaći	Strani
1990	1.478.355	627.743	850.612	3.793.703	1.892.282	1.901.421
2000	391.138	221.719	169.419	951.808	551.232	400.576
2001	331.674	193.755	137.919	797.437	469.746	327.691
2002	375.050	214.186	160.864	902.307	502.531	399.776
2003	387.675	220.372	167.303	913.750	504.626	409.124
2004	417.694	223.269	194.425	999.158	533.180	465.978
2005	434.216	216.943	217.273	1.017.383	532.838	484.545
2006	499.244	243.480	255.764	1.177.452	582.082	594.380
2007	583.742	277.290	306.452	1.336.159	641.652	694.507
2008	610.817	289.306	321.511	1.396.485	677.735	718.750

Izvor: VTK BiH, Grupacija za turizam i ugostiteljstvo, Sarajevo 2006

Grafikon 2: Analiza međunarodne turističke ponude prema strukturi – vrstama turizma

Izvor: WTO (World Tourism Organization), SRI Estimates

Smještajni kapaciteti

Bosna i Hercegovina raspolaže sa 20.356 registrovanih kreveta u hotelima, motelima, pansionima i privatnom smještaju što je za 10.0% više nego prethodne godine. Registrovano je 294 hotela i motela koji učestvuju sa 60.0 % u ukupnim smještajnim kapacitetima. Najveći broj hotela i motela je sa tri zvjezdice i imaju tendenciju porasta kvalitete. Najveći broj smještajnih kapaciteta se nalazi u malim porodičnim hotelima,motelima i pansionima dok se veliki hoteli nalaze u centrima kulturnog, planinskog, primorskog i zdravstvenog turizma.

Turističke agencije

U Bosni i Hercegovini je registrovano 206 turističkih agencija kao kombinacija organizatora putovanja i posrednika. Industrija putovanja je u 2006 godini zapošljavala 750 osoba. Turistički aranžmani se većinom nude za destinacije izvan Bosne i Hercegovine dok je veoma mali broj turističkih agencija koje se bave receptivnim turizmom. Uvođenjem zakona o PDV i pripremama za donošenje jedinstvenog zakona o turističkoj djelatnosti na nivou države za očekivati je da će to biti jedan od najvažnijih kanala prodaje turističkih proizvoda Bosne i Hercegovine.

3.3. Ekonomski aspekti turizma BiH

Udio turizma kao privredne grane u BDP-u 2005 godini iznosio je 1,3% a uticaj privrede generirane turizmom na BDP iznosio je 5,8 %. U sektoru izvoza usluga i roba, turizam je učestvovao sa 3,1%. Učešće 22.000 zaposlenih u turizmu i ugostiteljstvu iznosi 1,5% odnosno zaposleni u privredi generisanoj turizmom utiču 5,3% na ukupnu zaposlenost u BiH. U 2006. godini ostvaren je ukupan prihod od turizma u iznosu od 164.536,000 KM, što je za 19,0% više nego prethodne godine. Veliki broj neprijavljenih turističkih dolazaka,noćenja i prometa u turizmu opravdava izvještaj Centralne banke BiH prema kojem je u 2005. godini ostvareno 891 milion KM turističkog prometa od inostranog turizma a prema metodologiji MMF. Uvođenjem PDV po jedinstvenoj stopi od 17,0%, pozicioniranje turizma u sektorski prioritet od strane entiteskih vlada i ministarskog vijeća BiH kao i planiranje izgradnje Pan-europskog saobraćajnog koridora V-c od Budimpešte do jadranske obale,daju jasna opredjeljenja o važnosti uticaja turističke industrije na privredu BiH. Prema procjenama Svjetske turističke organizacije (UNWTO), očekuje se da će aktivnosti putovanja i turizma Bosne i Hercegovine za period 2006 – 2015 godina imati realan godišnji rast od 5,2 %.

3.4. Institucionalna organizovanost BiH turizma

U sastavu Ministarstva Vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH,formirano je Odjeljenje za koordinaciju i upravljanje prirodnim resursima u čijem je sastavu i turizam. Na nivou Federacije BiH je formirano Ministarstvo za okoliš i turizam a

u Republici Srpskoj Ministarstvo trgovine i turizma. Za promotivnu aktivnost je formirana turistička zajednica Federacije BiH sa kantonalnim turističkim zajednicama i Turistička organizacija Republike Srpske sa gradskim turističkim organizacijama. Vanjskotrgovinska komora BiH je formirala Grupaciju za turizam i ugostiteljstvo koja objedinjava sve privredne subjekte u turizmu i ugostiteljstvu i ima mrežu privrednih komora entiteta,kantona,regija i gradova. Formirano je Udruženje turističkih agencija (UTABiH) kao i Udruženje hotelijera i restoratera Bosne i Hercegovine.

Strateški ciljevi:

- konkurentnost na regionalnom i međunarodnom tržištu
- okončanje procesa privatizacije hotela i uređenje vlasničke strukture
- izgradnja i organizacija saobraćajne infrastrukture u službi turizma
- izrada strategije razvoja turizma
- institucionalna i zakonska regulativa na nivou BiH
- poštivanje ekoloških standarda i dugoročna održiva valorizacija turističkih potencijala
- edukacija menadžmenta i svih zaposlenih u turizmu
- podizanje nivoa kvaliteta svih smještajnih kapaciteta i prilagođavanje kvalitete međunarodnim standardima.

Grupacija za turizam i ugostiteljstvo VTK BIH

U okviru Vanjskotrgovinske komore BiH djeluje Grupacija za turizam i ugostiteljstvo s pripadajućim sekcijama za hotelijerstvo, turističke agencije, banjski turizam i sportsko-rekreativni turizam. Strukovno povezivanje članica ima za cilj:

- zastupanje interesa članica pred pripadajućim resurnim ministarstvima i institucijama BiH,
- harmonizacija zakonske legislative iz oblasti turizma prema EU standardima,
- učešće u izradi Strategije razvoja turizma BiH,
- promocija turizma na privrednim sajmovima u inostranstvu i promocija projekata u turizmu,
- suradnja sa turističkim zajednicama i asocijacijama iz oblasti turizma BiH,
- suradnja sa komplementarnim privrednim granama,
- edukacija kadrova iz oblasti turizma i ugostiteljstva.

3.5. Turistički potencijal BiH prema strukturi i vrstama turizma

Kultурно – историјски туризам

Na prostoru Bosne i Hercegovine, kao raskrsnice Istoka i Zapada,poprištu dinamičnih istorijskih zbivanja, mješavini raznih uticaja koji čine kulturu i umjetnost

jednim pravim mozaikom, sa začuđujućom ravnotežom starog i novog. Obilazeći mnogobrojne muzeje Sarajeva, Banja Luke, Mostara, Bihaća i Trebinja, možete pronaći rimske mozaike, neolitsku grnčariju, orijentalnu arhitekturu, stare katoličke i pravoslavne dekore, krstove i slike. Od tih dubokih korjena dolazi se do predivne poezije, Nobelove nagrade za književnost, do svjetskih priznatih slika, romantične muzike pa sve to do ostvarenja nove generacije – kultura jazz festivala, pozorišni festival MESS, svjetski poznat Sarajevo film Festival. Interesantan aspekt potencijala za razvoj kulturnog turizma je u tome što se bogatstvo i raznovrsnost kulture ne nalazi izložena u muzejima već u «živim muzejima» - kućama, mostovima, arhitekturi i tradicionalnom životu zastupljenom u većem dijelu BiH. Veći gradovi i lokacije u okolini kulturno-historijskog nasljeđa u BiH nude više od 15.000 krevete u hotelima, motelima, pansionima i prenoчиštima koji su u 2005. godini ostvarili preko 200.000 noćenja što prestavlja 25 % od ukupnih ostvarenih noćenja u BiH.

Planinski turizam

Tradicija skijanja, planinarenja i alpinizma na našim prostorima postoji preko sto godina o čemu svjedoče brojni objekti i dokumenta ali ekspanzija planinskog turizma je krenula nakon XIV Zimskih olimpijskih igara -- Sarajevo 1984. Planinski centri se nalaze na nadmorskoj visini od 800 do 1.800 metara i idealni su poligoni za razvoj sportskog, rekreativnog, lovnog i ribolovnog turizma. Tome treba dodati tradicionalno gostoprimstvo lokalnog stanovništva i njihovu orijentiranost prema branju i preradi šumskih plodova te proizvodnji zdrave hrane. Olimpijske planine Jahorina, Bjelašnica, Igman, Trebević i Vlašić, sportsko - rekreativni centri Risovac i Kupres te skijališta na Kozari, Oštrelju, Vlasenici, Vranici, Borju i dr. raspolažu sa preko 60 kilometara skijaških staza koje su povezane sa osam žičara i 26 ski lifta i mogu opslužiti preko 20.000 skijaša na sat. Smještajni kapaciteti na planinama su raspoređeni po hotelima sa tri i više zvjezdica, apartmanima, pansionima, planinarskim domovima i vikendicama koji raspolažu preko 8.000 ležaja i u njima je u toku 2005. godine ostvareno preko 200.000 noćenja. Ski - centri se nalaze u neposrednoj blizini gradova Sarajeva, Banja Luke i Mostara koji raspolažu sa velikim brojem smještajnih kapaciteta i u njima su smješteni aerodromi i nalaze se na glavnim putnim i željezničkim saobraćajnicama.

Zdravstveni turizam

Tradicija korištenja termo – mineralnih voda u našim krajevima seže u daleku prošlost , još u vrijeme Grka i Rimljana, koji su već tada uvidjeli ljekovitost naših geotermalnih izvora. Prve hemijske analize i preporuke za korištenje banjskih voda u liječenju i tretmanu uradili su poznati stručnjaci iz evropskih banja (Visbaden i Baden – Baden). Nedugo potom ,počela je izgradnja modernih banjskih centara za liječenje i rehabilitaciju , gdje odmor i rekreaciju upražnjavaju i psihofizički umorni , kao i potpuno zdravi. Bosna i Hercegovina ima veoma mnogo prirodnih, termalnih i

termomineralnih izvora i peloida a među njima su veoma rijetki mineralni izvori koji su poznati u stručnim krugovima i cijelom svijetu (Crni Guber , Kulaši , Gračanica). Postoji značajan broj sumpornih izvora i od njih su najpoznatiji Ilidžanski termalni sumporni izvori. Termalna radioaktivna voda Fojnice ima dobre rezultate u tretmanu i dopunskim lječenjima mišićnih oboljenja i u ovom prirodnom lječilištu postoje veoma lijepi zdravstveni objekti a njihova najveća vrijednost su brojni kvalitetni medecinski specijalisti. Ljekovita termalna voda Banje Vručice veoma uspješno djeluje na kardialnovaskularna,reumatska i neurološka oboljenja.Sa velikim brojem smještajnih kapaciteta i pratećih sadržaja jeda je od vodećih centara za razvoj zdravstvenog turizma u BiH. Brojni prirodni izvori su obrađeni u geološkom, hidrogeološkom i fizičko – hemijskom pogledu i pored njih se nalaze stacionirani objekti za potrebe zdravstvenog turizma (Kulaši, Dvorivi , Gata , Višegrad , Kladanj , Tuzla , Olovio i druge banje). Prevencija , lječenje i rehabilitacija u bosanskohercegovačkim banjama provodi se pijenjem , kupanjem , banjanjem, inhalacijom, isparenjem i oblozima, a upotrebljavaju se savremene svjetske poznate metode kao što su : kinezoterapija , hidroterapija , masaža , akupunktura , terapija nisko i visokih frekventnih impulsa , talasoterapija i druge terapije , koje obavljaju zaposleni timovi stručnjaka sastavljenih od kvalifikovanih specijalista , fizioterapeuta , psihijatara i drugih specijalista. Danas u Bosni i Hercegovini, registrovano je 15 banja kao zdravstvene institucije i raspolaže sa 3.455 ležaja i u 2005 godini su ostvarili 200.000 noćenja što čini 23 % ostvarenih ukupnih noćenja u BiH.

Primorski turizam

Bosna i Hercegovina posjeduje 21.2 kilometra jadranske obale koja sa svojih 270 sunčanih dana, svake godine privlače sve više turista iz cijelog svijeta . Gradić Neum predstavlja jadranska vrata BiH a njegovi smještajni kapaciteti od 5.000 kreveta, oko 2.000 u hotelima sa tri i četiri zvjezdice 3.000 u privatnom, ni izdaleka ne mogu zadovoljiti potrebe u jeku turističke sezone. Izuzetno je razvijena kućna radinost, a priyatni mali pansioni , restorani i konobe , nude posjetiocima nazaboravan okus mediterana.Gostima su u ponudi veoma atraktivni izletnički programi za Dubrovnik, Mostar, Međugorje, Hutovo Blato i pećinu Vjetrenicu. U 2005. godini ostvareno je 200.000 noćenja zahvaljujući izuzetnoj klimi gdje sezona traja od maja do septembra.

Religijski turizam

Na maloj teritoriji i pored malog broja stanovnika,slavenskog porjekla koji govore isti jezik,srele su se tri mediteranske civilizacije zapadne Evrope u formi katolizizma,vizantija u formi pravoslavlja i Otomansko Carstvo u formi islama. Kada su Jevreji prognani iz Španije i Portugala krajem 15.v.
Turci su im ponudili azil te otada je i četvrta kulturna komponenta u Bosni i

Hercegovini. Uprkos svim ljudskim,međureligijskim i međuetničkim iskušenjima i konfliktima, drugačiji kulturni sistemi nasljeđivani generacijama, upravo su bili ti koji su stvorili ovakvu Bosnu i Hercegovinu u kojoj je narod održao urođenu svijest i ponos, bez obzira na vjeru ili etničku pripadnost. Nakon pojavlivanja Djevice Marije, Međugorje je u posljednjih dvadeset godina postalo moderan centar vjerskog turizma i odredište brojnih vjernika iz čitavog svijeta. Međugorje je - pored Lourdesa i Fatime - postalo najpoznatije marijansko svetište u svijetu. Hodočasničke skupine svakodnevno dolaze iz svih krajeva svijeta, a grube statistike kazuju da Međugorje svake godine posjeti više od milion vjernika koji na raspolaganju imaju oko 15.000 ležaja u porodičnim hotelima i pansionima prilagođenim modernim zahtjevima vjerskog turizma. Ajvatovica je najpoznatije doviše Bošnjaka u BiH i desetine hiljada muslimanskih vjernika iz BiH i svijeta svake godine dolaze na Ajvatovicu kako bi proučili «kišnu dovu» za Allahovu milost i rodnu i uspješnu godinu. Bosna i Hercegovina, ukrašena je mnogim objektima religijskog i kulturnog značaja vjernika pravoslavne vjeroispovjesti koji predstavljaju prave narodne svetinje. Znamenitošću se izdvajaju manastiri koji datiraju iz XIII i XV vijeka kao što su : Tvrdoš , Dobričevo , Ozren , Gomionica , Liplje , Moštanci, Dobrun i crkva u Čajniću u kojoj je pohranjena čudotvorna ikona Presvete Bogorodice, koju je prema predanju, iz Trojeručice, naslikao sam apostol Luka.

Ruralni turizam

Po mišljenju mnogih turističkih eksperata, BiH, iako mala zemlja, ima veliko bogatstvo izuzetnih prirodnih ljepota koji posjetiocima pružaju mogućnost da dožive nenarušenu prirodu a među kojima se izdvajaju :

- Nacionalni parkovi,Sutjeska (17.500 hektara) u kome se nalazi posljednja, hiljadugodišnja evropska prašuma Peručica i NP Kozara (3.375 hektara) ,
- dvije močvare - prirodna rezervata: na sjeveru močvara Bardača a na jugu močvara Hutovo Blato,prirodni rezervat i stanište ptica koje je Ramserskom Međunarodnom konvencijom o močvarama – proglašeno Ramser odredištem. Jedne od najbolje očuvanih močvara u Evropi su omiljeno naselje ptica selica a godinama su uključene u različite programe italijanskih, američkih, njemačkih organizacija za očuvanje i prosperitetni razvoj graničnih područja.
- kanjoni Rakitnice i Kruščice, jezera Blidinje, Prokoško, Šatorsko, Boračko, vodopadi Kravice, Skakavac (98m), Kozice, rijeke Una sa svojim slapovima, Trebižet, gornji tok Neretve, izvor Bune, Vrbas, pećine Vjetrenica, Orlovača, Bijambare i još mnoštvo nenarušenog prirodnog ambijent ,stvaraju bitan proizvod sa prirodnom komponentom. Seoska naselja u planinskim predjelima, živopisne vodenice i katuni daju turistima na raspolaganju ambijent opuštenosti a tome još treba dodati izvanredne mogućnosti za lovni i ribolovni turizam te tradicionalnu gostoljubivost ruralnog stanovništva, domaći folklor i bogatu gastro ponudu od domaćih proizvoda.

Eko-turizam

U stvari, ekološki turizam je jedan od segmenata koji se najbrže razvijaju na tržištu turizma, sa porastom koji se procjenjuje na 10-15 procenata godišnje tokom slijedećih deset godina. Čak iako su zaštićene zone jedna od najvažnijih komponenata ekoloških iskustava i iskustava sa putovanja u prirodu,parkovi obično imaju vrlo malo ekonomski koristi od turizma. Dok su neki posebni parkovi samoodrživi, skoro nijedan park se ne oslanja samo na prihode od turizma. Postoje slučajevi jake vladine podrške za zaštićene zone, jer oni obezbjeđuju značajne usluge društvu i okolini. Većina finansijski dobro stoećih parkova je razvilo kombinaciju finansiranja od državnog i privatnog sektora kroz različite mehanizme.

Avanturističko-sportski turizam

Svojom bujnom šumom, endemičnim vrstama drveća, mnoštvom kristalno čistih planinskih rijeka i izvora,jezera,uzbudljivih pejsaža, a prije svega zdrav okoliš čine prostor Bosne i Hercegovine vrlo perspektivnim i atraktivnim za razvoj za avanturističkog turizma. Avanturistički izleti i aranžmani sadrže različite oblike aktivnog odmaranja turista ponuđene kroz:

- spuštanje gumenim čamcima , vožnja kajakom ,šetnja kanjonima niz kristalno čiste vode rijeka Tare,Une,Neretve,Trebižeta,Vrbasa, i kanjona Tare sa 1.300 metara dubine te kanjona Rakitnice.
- penjanje po stjenama , pješačenje,vožnja biciklom,vožnja brdskim biciklom, letenje zmajom, skakanje padobranom,skijanje,organizovana vožnja jeepom,organizuju se u prekrasnim i čarobnim ambijentima Olimpijskih planina, planina Treskavice, Romaniјe, Prenja, Čvrsnice, Zelengore,Veleža,Vranice, Ozrena i tvore malu nišu sa tendencijom rasta.

Kongresni turizam

Kongresni turizam je izuzetno bitan ali u BiH još uvijek nije razvijen u dovoljnoj mjeri, dok je u svijetu ovaj vid turizma i turističke ponude izuzetno bitan i jako profitabilan.mi nemamo dovoljno smještajnih kapaciteta specijaliziranog tipa za ovaj vid turizma a i ono što u BIH postoji nedovoljno je iskorišteno zbog neadekvatne promidžbene kampanje za ovaj vid turističke ponude. Zbog toga bi trebalo raditi na animiranju i agresivnijoj promociji ovog vida turizma u budućnosti koji u zemljama regiona, Evrope i svijeta visoko participira i ima zavidan nivo. Prema izvještaju(WTO), odnosno analizi međunarone turističke ponude prema strukturi, odosno vrstama turizma, kongresni turizam (konferencije i sastanci) participiraju sa visokih 20%.

4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA (SWOT ANALIZA) ZA RAZVOJ BiH TURIZMA

PRILOGE	PRIJETNJE
<ul style="list-style-type: none"> ☐ Prema izvještaju UNWTO,BiH je perspektivna destinacija prema projekciji godišnjeg rasta 1995-2020. ☐ Podrška EU i multilateralnih organizacija ekonomskom razvoju BiH(USAID,UNWTO,WTTG,etc.) ☐ Globalizacija i značaj bliskih lokacija FDI ☐ Mega-trendovi u globalnoj industriji turizma ☐ Potencijalna nova tržišta-niše (zemlje Magreba, Sjeverna Amerika, EU, Jugoistočna Azija, Rusija...etc) ☐ Rast globalne odgovornosti za okolinski razvoj ☐ Tehnološki razvoj i šanse za zemlje u tranziciji ☐ PAN Europski koridor V- e ☐ Ulagaj u UNWTO ☐ Stabilizacija regiona i razvoj ekonomskih integracija 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Komparativne prednosti - DA ali puna izvozna konkurentnost - NE (nije izvršena transformacija) ☐ Tendencije globalne nesigurnosti na internacionalnom nivou ☐ Razvoj suptilnijih i rigoroznijih standara za uslužnu djelatnost ☐ Konkurenca zemalja u tranziciji ☐ Konkurenca zemalja iz regiona ☐ Opasnost od sankcija EU zbog trenutne političke situacije (Proces stabilizacije i pridruživanja u EU ...proces pod upitnikom.) ☐ Nerazvijenost institucija sistema za podržavanje konkurentnosti BiH turizma.(Nema adekvatne agencije za praćenje i analizu konkurentnosti cijelokupne privrede pa tako i turističke djelatnosti.) ☐ Nedostatak adekvatnih institucija i stručnog osoblja i eksperata iz sfere turizma.(NTO i NTA)
SNAGE	SLABOSTI
<ul style="list-style-type: none"> ☐ Faktorske komparativne prednosti- razvoj clustera-USAID Projekt CCA ☐ Geografska i kulturološka blizina EU ☐ Kulturno-historijsko nasljeđe i prirodne ljepote kao potencijal ☐ Još uvjek nenarušena Eko-sredina ☐ Razvoj institucija za promociju izvoza ☐ Uključenost u međunarodne inicijative (TEMPUS,SEED,USAID,GTZ) 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Loš image branda "Made in BiH" ☐ Nepostojanje zakona o turizmu na nivou države BiH ☐ Nepostojanje državnog(BiH) ministarstva za turizam ☐ Nizak stupanj ulaganja javnih resursa u "nazovi" industriju BiH turizma ☐ Niska podrška iz budžeta za podsticaj i promociju BiH turizma ☐ Sporost privatizacije i restrukturiranja turizma BiH ☐ Nedostatak politika i institucija za Promociju turizma ☐ Nedostatak integralne strategije razvoja BiH turizma ☐ Nepostojanje NTO i NTA

4.1.Rezime SWOT analize za razvoj BiH turizma

Pošto je vanjska okolina, odnosno okruženje u kojem se nalazi BiH u dinamičnim i turbulentnim promjenama i otvara velike prilike za razvoj turizma, to je potrebno iskoristiti. Pošto je kako je već navedeno, prema izvještaju UNWTO, BiH jedna od perspektivnijih destinacija prema projekciji godišnjeg rasta za period 1995-2020.godine, potrebno je iskoristiti prilike koje pruža globalizacija, kao makro i megatrend na putu privlačenja domaćih i ino investicija (FDI) u smislu privlačenja FDI radi integriranja u svjetske tokove putem transnacionalnih korporacija u turizmu i hotelijerstvu. Time će se doprinjeti podizanju izvozne konkurentnosti BiH turizma u svim segmentima turističke ponude. Na taj način će se i loš image „Made in BiH“ postepeno popravljati iz godine u godinu bez obzira na činjenicu što nema institucionalnih programa, niti mjera za organizirani rad na podizanju image-a BiH i postizanja tzv. efekata zemlje porijekla (Country of origine) što zemlje okruženja obilato koriste kao konkurentnu prednost. Mjere za razvijanje jakih strana posebno se moraju usmjeriti u dva važna područja, a kako kaže Domazet³¹ „...Prvo na jačanje izvoznog potencijala i spremnost investitora na oštru evropsku a po mom mišljenju i regionalnu konkureniju. Drugo na jačanje institucionalne sposobnosti za kreiranje i implementaciju mjera promocije izvoza.“³¹

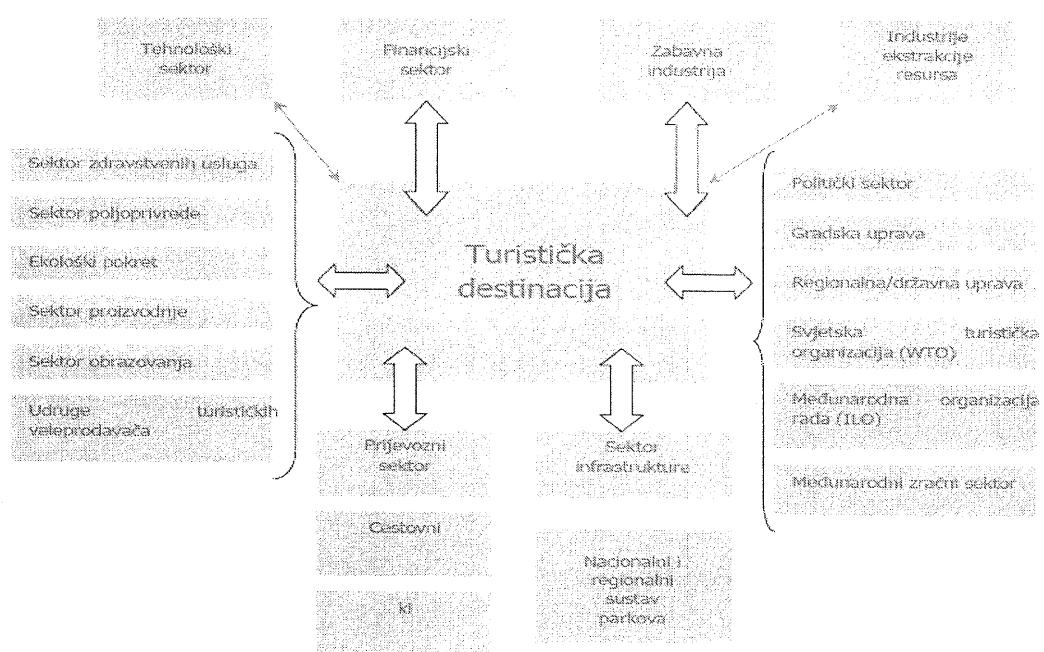
Dakle, promocija turističke ponude BiH mora u buduće biti intenzivnija uz adekvatnu podršku vladinih institucija, usvajanje krovnog zakona o turizmu, osnivanje posebnog ministarstva turizma i formiranje NTA i NTO, te uz veća budžetska izdvajanja za te namjene jer BIH turizam uz kulturno-historijsko nasljeđe, prirodne ljepote i još uvijek relativno dobar eko-aspekt, kao potencijal, te komparativne prednosti treba proizvesti u izvozne konkurentne prednosti i na taj način parirati evropskoj i konkurenциji u regionu a sukladno dugoročnoj integralnoj strategiji razvoja turizma na nivou države koja će se implementirati preko NTA i NTO a uz pomoć državnog resornog ministarstva za turizam.

³¹ Domazet. A., *Strategija promocije izvoza: Konceptualni okvir za Bosnu Hercegovinu*, (Sarajevo: Ekonomski Institut Sarajevo, 2006.), p.94.

5. ZAKLJUČAK

Međunarodna suradnja predstavlja sve značajniji aspekt turističkog razvoja. Sve industrije koje prelaze državne granice zainteresirane su za međunarodne odnose. Odnosi između različitih zemalja širom svijeta od velikog su značaja za uposlene u turizmu i one koji se bave turizmom jer je riječ o najinternacionalnijoj od svih industrija. Fragmentirana priroda turizma i vlastita preokupacija agresivnom konkurencijom i lihvarske cijenama na trenutak su ga spriječile da gleda dalje prema okruženju i da proaktivno utiče na događaje, kao što je slučaj sa nekim drugim velikim privrednim granama (poput naftne industrije i poljoprivrede). Država postupno postaje svjesna važnosti turizma, ne samo kao "krave muzare" koja donosi devize, već i kao strateškog ulaganja za budućnost, a što pak turizmu pruža veliku mogućnost da utiče na tu istu budućnost.

Povezanost turizma i ostalih sektora ekonomije i društva gdje politika utječe na kompetitivnosti i održivost destinacije može se sagledati na narednom grafičkom prikazu.

Kako smo napomenuli da bi BiH iskoristila svoj potencijal u turizmu, potrebno je da prevaziđe mnogobrojne izazove, uključujući nepostojanje jedinstvene državne vizije i strategije za turizam, lošu cestovnu infrastrukturu, nepovoljnu investicijsku klimu, neadekvatne poslovne financije, nedostatak EU standarda i certifikata za hotele,

restorane i transport, nedostatak bolje obuke turističkih profesionalaca, neprivlačan urbani okoliš, slabe veze sa globalnim turističkim tržištima, neadekvatne kapacitete za rezervacije i plaćanje putem interneta, te nedovoljno razvijene turističke proizvode.

Pošto slobodno možemo konstatirati da je turizam jedan od ključnih faktora ekonomskog rasta i razvoja, te da je ekomska korist od razvoja BiH turizma mnogostruka za zemlju i stanovništvo, mišljenja sam, da iako su tek od 2004. godine poduzete ozbiljnije aktivnosti i mjere (poput akcionog plana za sektor turizma sa decidno preciziranim aktivnostima i mjerama sa definiranim nosiocima aktivnosti i određenim rokovima implementacije), nije dovoljno učinjeno na planu sistemskog ustroja ove djelatnosti. Zbog toga sam ovim radom pokušao ukazati na činjenicu kakve konsekvene mogu da nastupe i da se odraže na BiH turizam u slučaju da se u današnjem, znatno izmjenjenom ambijentu globalne ekonomije koju prati globalna ekomska kriza ne akceptiraju aktuelni makro/mega-trendovi i ako se kao zemlja u tranziciji sistemski ne prilagodimo i pripremimo za njihov uticaj.

Uspješna strategija razvoja turizma u BiH mora izgraditi jasan i atraktivan imidž zasnovan na pomenutim mega - trendovima. Potencijal u BiH svakako postoji, imajući u vidu izvanrednu prirodnu ljepotu zemlje i jedinstvenost njenog kulturnog nasljeđa. No, međutim aktualna nestabilna politička klima vezana za proces potpisivanja sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju u EU, inertnost u sprovođenju makroekonomskih reformi (pitanja vezana za sporost u procesu privatizacije i restrukturiranja poduzeća kao primarna), nedostatak industrijskih trgovinskih i razvojnih politika i strategija kao i upitnost institucionalne osposobljenosti zemlje, explicite i implicite utiču na stvaranje lošeg ambijenta za privlačenje stranih direktnih investicija (FDI) kojim bi se stvorili preduvjeti za transformaciju komparativnih prednosti turističkih potencijala BiH u izvozne konkurentne prednosti a što bi rezultiralo stvaranjem snažnijeg sektora turizma, odnosno respektabilne turističke industrije BiH koja bi pozitivno mogla odgovoriti izazovima mega trendova globalne ekonomije i čak ih iskoristiti u pozitivnom smislu u periodu trajanja recesije.

Pretvaranje potencijala u konkurentne turističke proizvode BiH ima odličan potencijal za razvoj turizma, privredne grane koja može snažno doprinijeti razvoju sveukupnog ekonomskog napretka u zemlji. U BiH, međutim, ne postoji koncept razvoja održivog turizma sa definiranim ciljevima, prioritetima i načinom ostvarenja istih. Prvo pitanje na koje takav koncept, odnosno strategija, treba da odgovori je definiranje turističkog proizvoda BiH. Neosporna je činjenica da je BiH bogata kulturno-istorijskim spomenicima i nasleđem, prelijepom prirodom, planinama, poznatim banjama, skijaškim centrima, nacionalnim parkovima, morem i bogomoljama za religijski turizam. Međutim, dobar potencijal ne znači i turistički proizvod. Strategija razvoja turizma na razini BiH trebala bi definirati procjenu i ocjenu onih potencijala od

kojih može nastati turistički proizvod sa komparativim prednostima u odnosu na ostale destinacije. Zatim bi trebala da osigura najefikasniji način prezentacije takvog turističkog proizvoda BiH na globalnom turističkom tržištu u eri djelovanja globalnih megatrendova i globalne krize. Mnoge zemlje suočavaju se sa problemom fragmentiranosti turističke promocije. Tamo gdje je ona bolje razvijena, nosilac promocije turizma, u pravilu, je nacionalna ili državna turistička organizacija, kao budžetska institucija, često finansirana kroz partnerski odnos javnog i privatnog sektora. U složenoj političkoj strukturi BiH turizam je u nadležnosti entiteta. Ministarstvo za turizam na državnom nivou ne postoji. Turistička zajednica Federacije BiH i Ministarstvo trgovine i turizma RS osnovali su Udruženje turizma u BiH radi zajedničkog nastupa BiH na ino-tržištu. Međutim, radi se o udruženju koje nema redovne izvore finansiranja, niti odgovarajući stalno zaposleni kadar, potreban da bi se obavljala promocija turizma na adekvatan način. Stoga je BiH strategiji razvoja turizma potrebno državno Ministarstvo turizma koje bi bilo regulatorna agencija, te je potrebno redovno financiranje državne turističke organizacije (NTO i NTA) kao promotivnog tijela.

Na kraju, nepostojanje zakona o turizmu na nivou države, također, doprinosi neuređenosti sektora. Strategija razvoja turizma morala bi odgovoriti na sva navedena pitanja, kako bi se stvorili uslovi da se turistički potencijali BiH pretvore u realne mogućnosti za ekonomski rast i razvoj zemlje i otvaranje novih radnih mesta.

Turistički promotivni logo Bosne i Hercegovine zvanično je promoviran 24. maja 2006. godine. *Imidž zemlje je jedan od ključnih faktora u privlačenju stranih investicija, što zauzvrat dovodi do otvaranja novih radnih mesta.* U našem slučaju, to je važno i zbog razvoja svih turističkih potencijala, tim više što bi prema sadašnjim projekcijama BiH do 2015. godine od turizma trebala ostvarivati dobit od dvije milijarde konvertibilnih maraka. Turistički promotivni logo BiH prvi put, poslije rata, će našoj zemlji dati vizuelni identitet izvan njenih okvira i unijeti nove i drugačije boje u sliku o našoj zemlji.

Dr. Sumka je prilikom otvaranja konferencije "Milion posjetilaca", održane u martu 2006. godine istakao da međunarodna zajednica polaže veliku pažnju razvoju turizma u BiH i dodao: "BiH kulturno nasljeđe jedinstveno je u cijeloj Evropi. Izmiješanost kultura trebala bi biti prepoznata kao veliko nacionalno bogatstvo. Radi se o jednom od najvećih izvora ekonomskog razvoja zemlje, koji je nedovoljno iskorišten", zaključio je direktor USAID-a.³² Svjetski turizam postavlja nove rekorde na globalnom planu, međutim ono što je uistinu zapanjujuće jeste kako manje zemlje poput Crne Gore, Rumunije, Namibije i Bruneja koriste turizam i putovanja kao

³² Bilten turističkog cluster-a BiH, TourBiH, juni i mart 2006, USAID projekat Podizanja konkurentnosti razvojem klastera (CCA), Sarajevo

katalizatore za širi ekonomski razvoj”, rekao je Jean-Claude Baumgarten, predsjednik Svjetskog vijeća za turizam i putovanja (WTTC). “Ako želite istovremeno biti u Beču i Istanbulu, dođite u Sarajevo”, riječi su Marka Tungateija, iz CNN “Traveller”-a.

Bosna i Hercegovina, kao turistička destinacija, doživljava rast broja stranih turista od 5-6% godišnje u posljednje tri godine. Ovo je znatno manje od ranijih predviđanja UNWTO-a i WTTC-a (10,6%) izvedenih na osnovu procjena o turističkom potencijalu zemlje. Preliminarne analize pokazuju da je ovakvo stanje uglavnom posljedica neadekvatno razvijenih proizvoda i pratećih turističkih usluga. Dalje, tu je negativna slika o BiH na međunarodnoj sceni, kao zemlje o kojoj se malo zna ili za koju su vezane asocijacije na ratne sukobe.³³ U martu 2006. godine, USAID CCA, kao Institut za saradnju turističkog klastera BiH obavio je istraživanje među evropskim tur-operatorima o mogućnostima i interesu za uključivanje BiH, Sarajeva i Mostara u njihovu stalnu ponudu. Istraživanjem je obuhvaćena grupa od 56 tur-operatora iz 9 evropskih zemalja, Hrvatske, SAD-a i Kanade, kao reprezentativnog uzorka tipičnih emitivnih tržišta.

Rezultati istraživanja su između ostalog pokazali da:³⁴

- Postoji veoma nizak nivo znanja o turističkoj ponudi i potencijalima BiH, kao i o stanju i bezbjednosnoj situaciji u BiH;
- Imidž BiH među evropskim tur-operatorima je izuzetno opterećen ratnim zbivanjima;
- BiH potencijali i kapaciteti smatraju se nedovoljno razvijenim, neorganizovanim, te nedovoljno kvalitetnim sa aspekta smještaja;
- Zemlje šireg okruženja (Češka Republika, Mađarska, Poljska) imaju nešto veća saznanja o BiH nego tur-operatori razvijenih zemalja Zapada;
- Postoji jak interes za regionalne programe i proizvode, posebno na udaljenijim tržištima poput Kanade i SAD-a;
- Međunarodno tržište još uvjek nije dobilo koordiniranu poruku iz BiH o pozitivnim pomacima i razvoju turističkih potencijala i programa;
- Ne postoji kritična masa ponude i programa namijenjenih ciljnim tržištima.

Navedeni rezultati jasno ukazuju na potrebne pravce djelovanja u pogledu ključnih područja razvoja turizma. Od posebnog su značaja identifikacija prilika na turističkom tržištu koje je moguće odmah iskoristiti, razvoj i osmišljavanje aranžmana za ciljne turističke proizvode, te unaprijeđenje veza za promoviranje i prodaju takvih proizvoda na globalnom turističkom tržištu. Ovo uključuje i stalnu komunikaciju sa međunarodnim

³³ Bilten 2006, WTTC (Svjetsko vijeće za turizam i putovanja), New York, i bilten WTO-a

³⁴ Bilten turističkog cluster-a BiH, TourBiH, juni i mart 2006, USAID projekat

Podizanja konkurentnosti razvojem klastera (CCA), Sarajevo.

i specijalizovanim medijima, te uspostavljanje direktnih kontakata sa respektabilnim turooperatorima i specijalistima priznatim u globalnoj turističkoj industriji.

Može se potvrditi da ekspanzija turističke industrije u Bosni i Hercegovini predstavlja šansu čak i u kriznoj situaciji i da svojim multiplikativnim efektima BiH turizam može utjecati na poboljšanje makroekonomske stabilnosti BiH ekonomije u periodu globalne ekonomske krize.

LITERATURA:

- 1.Domazet, A., (2002), *Međunarodni marketing*, drugo izdanje, Ekonomski fakultet u Sarajevu, Sarajevo.
- 2.Domazet, A., (2006), *Strategija promocije izvoza,Konceptualni okvir za Bosnu i Hercegovinu*, Ekonomski Institut Sarajevo,Sarajevo.
- 3.Kotler, P., (1991), *Marketing management,Analysis,Planning,Implementation and Control*, seventh edition, Prentice Hall, Inc., U.S.A.
- 4.Moutinho, L.,(2000), *Strategic Management in Tourism* (CABI Publishing, Wallingford, Copyright hrvatskog izdanja Zagreb, Masmedia,2004).
- 5.Bilten turističkog cluster-a BiH,TourBiH, juni i mart 2006,USAID projekat Podizanja konkurentnosti razvojem klastera (CCA).
6. Publikacija,*Vizija turizma u 2020*,Bilten 2006, UNWTO, New York.
- 7.*Održiv razvoj turizma*, Bilten UNWTO,2006, New York.
8. Bilten 2005,WTTC (Svjetsko vijeće za turizam i putovanja), New York.
9. Izvještaj Grupacije za turizam i ugostiteljstvo, 2006, Vanjskotrgovinska komora BiH, Sarajevo.
- 10.Vanjskotrgovinska razmjena BiH, www.komorabih.ba
- 11.WTTERC, (1994), Travel and Tourism, Environment and Development. The World Travel&Tourism Environment Research Centre, Oxford.
- 12.USAID projekat Podizanja konkurentnosti razvojem klastera CCA:
www.usaidcca.ba
13. USAID: Preporuke za unaprijeđenje statistike u BiH turizmu, www.usaidcca.ba
14. USAID: Izvještaj o istraživanju u sektoru turizma u BiH, www.usaidcca.ba

8. Džemal Čabaravdić, direktor VISPAK - Visoko

„Dobar dan svim prisutnim, uz zahvalnost profesoru Grabovcu što nas je okupio na ovu temu. Želim ukratko, na primjeru Zakona o akcizama u BiH ukazati na neodgovornost i neefikasnost izvršne i Zakonodavne vlasti u BiH.

Od samog stupanja na snagu aktuelnog Zakona o akcizama ukazano je na njegove katastofalne posljedice za domaće proizvođače i ubiranje izvornih budžetskih prihoda. Dakle, očigledno da Zakon nije u funkciji zaštite i stimulisanja domaće proizvodnje, omogučava enorman procenat nelegalnog prometa, neusuglašen sa sličnim zakonima u HR i SR, otvara prostor legalnoj i nelegalnoj konkurenciji iz inostranstva i neobezbjedenje ubiranje daleko većeg prihoda (naročito u cigaretama). Na sastancima u PK F BiH i PK RS već u januaru 2005. godine ukazano je na gornje štetne posljedice.

Niz dalnjih aktivnosti putem Komora, udruženja, medija te prijedloga Zakona putem Parlamentarne komisije u Parlamentu BiH (septembra 2007. Godine) nije dovelo do promjene ovog Zakona. Zakašnjela podrška ranijeg predsjedavajućeg Vijeća ministara (pravdao se opstrukcijama iz Ministarstva financija) i pad prijedloga Zakona u septembru 2007. godine u Vijeću naroda BiH je pokazao i pravo lice parlamentarca. Dakle lobiji i lični interesi bili su jači. Stvari nije promjenila i stalna verbalna podrška Vlade F BiH, kao i šire javnosti i medija.

I pored poteškoća u obezbjeđenju zvaničnih podataka (statistika UIO itd.) danas sa sigurnošću tvrdimo da se od uvezene sirove kafe svega oko 30 % prijavi i oporezuje u domaćoj preradi. Posljedice po našu kompaniju su direktnе štete od 5-6 miliona maraka, gubitak tržišnog udjela, borba sa neloyalnom konurenjom, onemogućen razvoj.

Umjesto da jačamo konkurentsku sposobnost, supstituciju uvoza i povećamo izvoz, naše poslovanje je dovedeno u pitanje.

Šta gubi država?! Kroz ovaj Zakon, najmanje 350-400 milona maraka godišnje. To je više od iskazanog deficitia Federalnog budžeta. U kakvoj smo mi onda krizi?!

Gdje je tu odgovornost za štetne posljedice usvojenih Zakona, neefikasnosti i nerad na njihovim promjenama.

Zato predlažem da pored svih mjera koje su u opticaju zadnjih dana (ima ih jako puno) insistiramo na mjeri materijalne odgovornosti za pričinjene štete i neefikasnost iskazanu od organa Izvršne i Zakonodavne vlasti. Dakle, ne može se i ne smije sve završiti na eventualnoj političkoj odgovornosti kroz rezultate izbora, odnosno gubitak fotelje ili dijela vlasti!!!

Još jednom hvala profesoru Grabovcu na organizaciji ovog skupa, a pošto se dobro poznajemo ubijeden sam da će svojom upornošću od ovog skupa napraviti i u praksi korisnu stvar. „

9. Elizabeta Josipović, SCONTO - PROM

Poštovani,

Kao prvo, želim da se zahvalim organizatoru ovog jednodnevnog savjetovanja, što su nas okupili da razmjenimo mišljene o trenutnoj situaciji u privredi Bosne i Hercegovine.

Moje ime je Elizabeta Josipović, vlasnica sam i direktorka preduzeća „Sconto-prom“ i „Urban“, sa kojima poslujem na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine, u više poslovnih jedinica.

Izvozno smo orijentisana kompanija, sa izvozom od cca 95% ukupne proizvodnje, odnosno, vrijednost izvoza nam je 32 miliona KM, za prošlu godinu.

Svi smo svjesni velikog trgovinskog deficitita naše zemlje sa inostranstvom, koji raste iz godine u godinu. Mišljena sam, da pod hitno moramo reagovati u pravcu smanjenja ovog deficitita.

S obzirom da mi ne možemo zabraniti niti ograničiti uvoz u našu zemlju, jedino rješenje nam je da usmjerimo svoje snage na povećanje izvoza iz Bosne i Hercegovine.

Moj konkretan prijedlog bi bio da nam država, odnosno njeni entiteti, daju stimulaciju po svakoj izvoznoj fakturi u iznosu od 5 do 10%, po istom sistemu kako se vraća i PDV.

Obrazložit ću to na svom primjeru:

Za IKEA-u izvozim već 11 godina, i sve ove godine smo bili konkurenti na svjetskom tržištu. Svoju konkurentnost smo pronašli u relativno jeftinom radu i povećanju efikasnosti proizvodnje. Što znači da smo produktivnost podigli do maksimuma.

Sada, kada konkušemo za neki artikl kod IKEA-e, naša jedina konkurenca je Turska firma. Kalkulaciju formiramo sa istim ulaznim parametrima, ali su oni uvek jeftiniji od nas za iznos od 5 do 10%. Jedino logično objašnjenje je da je to upravo iznos za koji ih subvencionira Turska država.

Krajnje je vrijeme da se uvede stimulacija izvoza kako bi sačuvali već postojeće ino partnere i firme koje rade na izvozu. Važno je napomenuti da mi, kao i mnogi drugi, imamo dovoljno posla i kvalitetne kupce, ali nam nedostaje samo taj mali segment podrške države, koji imaju naši konkurenti.

Tvrdim da je jeftinije uvesti stimulaciju i sačuvati postojeće firme i radna mjesta, nego sanirati posljedice koje mogu nastati (prvenstveno otpuštanje radnika).

neblagovremenim djelovanjem države.

Zbog toga apelujem na sve relevantne faktore na vlasti da utiču na uvođenje stimulacije izvoza.

Još jedan važan segment jeste inflacija koja najviše pogađa nas izvoznike.

Naša konvertibilna marka je fiksna, i prema riječima guvernera gospodina Kozarića, takva mora i ostati do dalnjeg, a naši ugovori su vezani za EUR.

Zbog čega mi izvoznici, svake godine gubimo za isnos realne inflacije. Vrlo lako se može izračunati koliko smo izgubili na tome kroz sve ove godine poslovanja.

Nadam se da se i ostali učesnici ovog savjetovanja slažu sa mojim mišljenjem a da će Vlade razumjeti naše potrebe.

Zahvaljujem se svima na pažnji.

Ekonomsko savjetovanje na temu:
**“Mjere za ublažavanje uticaja globalne ekonomske
krize na ekonomiju BiH” na Vlašiću**

Pored ostalih mjera koje možemo odmah implementirati i uraditi potrebno je početi djelovati na sistematsko-strukturalnu promjenu bosansko-hercegovačkog društva. Potrebno je popraviti sistem i stvoriti ga takvim da i ukoliko se pronađu sredstva koja bi se mogla investirati, da 20% tih sredstava se ne izgubi sa korupcijom i zamagljenosti sistema.

Jedna od najizraženijih karakteristika BH društva u postratnom periodu je opšta pravna, politička i ekonomska nesigurnost. Poremećeni sistem vrijednosti, te smanjene kontrole i slabosti sistema nose sa sobom sve oblike negativnih uticaja i mogućnosti za pojavu svih oblika mahinacija i korupcije.

Karakteristika ovakvog načina funkcionisanja je funkcionisanje po sistemu bez sistema. To otvara mogućnosti da se u Bosni i Hercegovini može raditi i djelovati, te za bilo kakav loš i nekvalitetan rad ili činjenje koje može imati za posljedicu nanaošenje štete opštedruštvenom dobru.

Za takav rad u Bosni i Hercegovini se može naći nebrojeno mnogo primjera:

1. Tenderi javnim preduzećima – velika većina ili svi su unaprijed dogovoren i namješteni

Namještanje tendera ide do tih granica da se isti prave po mjeri jednog ispručioca. Česti su primjeri da prilikom kupovine mašina za rudnike, eletkroprivreda i ostalih javnih preduzeća da se prilikom ispisivanja tendera stavljaju takve tehničke karakteristike koje ima samo onaj ponuđač koji nudi i najvišu proviziju. Takve narudžbe idu do tog nivoa da se po svaku cijenu uzimaju oni koji nude proviziju i pored očigledne štete koju mogu prouzrokovati nabavke lošije ili nekvalitetnije opreme.

Izvršioci i saučesnici ovakvih djela nemaju nikakav strah da će biti otkriveni ili proganjeni od strane zakona ili organa sudstva, jer se dobrom djelom i nalaze pod zaštitom vladajućih političkih struktura.

2. Odgovornost uposlenika javnih službi inspektor na svim nivoima – Kažnjavanje i reketarenje uspješnih BH firmi

Usljed pretjerane i nekontrolisane potrošnje na svim nivoima državnih

institucija i organa stvoren je ogroman deficit u budžetima. Zbog manjka sredstava inspekcije i kontrole pokušavaju da na svaki način nadopune nedostajuća sredstva. Najeklakantniji primjer takvog ponašanja je kažnjavanje klijenata leasing društava zbog propusta da se u Zakon o cestovnom prometu unesu pored ostalih i dostavna vozila. Na kraju sve te kazne koje zbog tobože nepoštivanja zakona se naplaćuju od leasing kompanija budu prefakturisane krajnjim korisnicima tj. preduzećima i građanima bosne i hercegovine.

3. Odgovornost političare na nečinjenje – Nedonošenje zakonskih akata i propisa koji idu na štetu BH kompanija

Evidentna je činjenica da se mnogi propisi i odredbe idu na ruku kompanijama iz inostranstva i proizvođačima iz najbližeg okruženja. Radi se o polutajnim lobističkim strukturama koje sačinjavaju parlamentarne strukture na svim nivoima vlasti na kantonalnim, opštinskim, entitetskim i državnim nivoima, koji u cilju ostvarenja sopstvenih interesa rade na nedonošenju propisa koji mogu pomoći, zaštiti domaću proizvodnju, odnosno mogu pomoći ostvarenju potencijalnog izvoza. U svim branšama su takvi primjeri.

Prijedlog jednog od rješenja je formiranje:

NEZAVISNOG ISTRAŽNOG I SUDSKOG TIJELA ZA OTKRIVANJE PRIKRIVENIH OBLIKA PROTUPRAVNOG DJELOVANJA

Ovakvo Istražno-sudsko tijelo bi se moglo formirati za 2-3 mjeseca te veoma brzo otpočeti sa radom i nakon nekoliko mjeseci sa procesuiranjem ovakvih slučajeva. Rad ovakvog tijela mora biti organizovano na način da je izdvojeno izvan uticaja vladajućih politički, lobističkih struktura i izvan redovnih istražnih i sudskih struktura. Rad na pojedinim slučajevima mora biti obavljen po ekspresnom postupku. Ovakvom jednom tijelu moraju biti dostupni svi u društvu, bez izuzetka.

Samo procesuiranje nekoliko ovakvih slučajeva u Bosni i Hercegovini bi doprinijelo drastičnom padu ovakvog oblika zloupotreba i protupravnog otuđivanja sredstava. Kada bi ti potencijalni počinitelji znali da će možda neko istražiti način i kvalitet rada koji on danas obavlja onda bi vjerovatno se i obim zloupotreba znatno smanjio. Po nekim procjenama u Bosni i Hercegovini minimalno 10-15% sredstava nestane na svakom poslu koji ima veze sa državnim organima. Još je veća šteta koja se stvara omogućavanje daljnog rasta vanjskotrgovinskog deficitu i slabljenjem domaće proizvodnje.

Najveća smetnja i prijetnja Evropskom putu Bosne i Hercegovine i stvarnom istinskom razvoju je funcionisanje bez sistema odnosno funcionisanje u sistemu bez odgovornosti. Svako onaj koji danas čini nešto što dugoročno stvara nepovoljnu situaciju za naše kompanije, rasprodaje imovinu, djeluje bez odgovornosti, treba znati da će jednog dana biti pravljena revizija učinjenog i da će onaj ko je tada bio odgovoran i odgovarati. Ti postupci moraju biti po aspektima skraćeni i efikasni.

Uvođenje ovakvog oblika borbe protiv pritajenog i teško dostupnog kriminala u Bosni i Hercegovini će omogućiti povrat povjerenja:

- U institucije sistema
- Vratiti sistem vrijednosti
- Vratiti uvjerenje da činjenje lošeg nije isplativo i da je kažnjivo
- Vratiti povjerenje u poštenje
- Podići domaću proizvodnju
- Smanjiti neloyalnu konkurenciju za naše kompanije
- Smanjiti vanjskotrgovinski deficit
- Povećati proizvodnju
- Zadržati broj zaposlenih i
- Stvoriti nova radna mjesta

GLOBALNA KRIZA I NUŽNOST SMANJENJA TRANSAKCIJSKIH TROŠKOVA I PODIZANJE KONKURENTNOSTI BH KOMPANIJA

Sažetak

Svi metodi razmještaja resursa u jednom ekonomskom sistemu nose sa sobom određene troškove. Ni razmještaj resursa prema uslovima Pareto efikasnosti niti onaj na temelju adaptivne efikasnosti se ne ostvaruju bez određenih troškova. Ti troškovi se mogu shvatiti kao transakcijski. U ovom radu se transakcijski troškovi razmatraju u makroekonomskoj perspektivi. Jedna od karakteristika inherentnih troškovima je njihova fluktuacija. Ukoliko su transakcijski troškovi skloni stalnom smanjenju rezultat će biti poboljšanje ukupne efikasnosti ekonomskog sistema. Transakcijski troškovi u BiH pokazuju tendenciju rasta. Društveno računovodstvo ne obezbeđuje prikladnu osnovu za izračunavanje transakcijskih troškova, stoga postoji osnova za unaprjeđenje na tom polju.

1. Uvod

Transakcijske troškove North (1990, s. 44) smatra ugaonim kamenom cjelokupne teorije institucija: "Moja teorija institucija sazdana je od teorije ljudskog ponašanja i teorije transakcijskih troškova. Kad ih povežemo, shvatit ćemo zašto postoje institucije i koja im je uloga u funkcioniranju društva. Dodamo li tome teoriju proizvodnje, moći ćemo analizirati ulogu institucija u uspješnosti ekonomija." Transakcijski troškovi su, navodi Coase (1992, s. 715), "troškovi korištenja cjenovnog mehanizma." Potrebno je otkriti koje su cijene za robe i usluge, zatim pregovarati i sklopiti ugovor te obezbijediti aranžmane za rješavanje eventualnih sporova. Postojanje ovih troškova ukazuje da bi pored cjenovnog mehanizma, ipak, mogli postojati alternativni načini koordinacije ekonomskog aktivnosti i razmještaja resursa čija primjena bi imala niže troškove. To je razlog, tvrdi Coase, za nastanak firmi unutar kojih alokacija faktora proizvodnje biva učinjena putem administrativnih odluka. Kada ne bi postojali transakcijski troškovi³⁵ (odnosno, kada bi bili jednaki nuli) tada bi razmještaj resursa uvijek bio efikasan odnosno, početni razmještaj resursa (izražen kroz vlasnička prava) ne bi bio bitan. Transakcijski troškovi neophodni za uspostavu određenog nivoa kontrole nad nekom imovinom zavise od institucionalne strukture te ekonomije i društva uopće.

³⁵ Instruktivna je i sljedeća odrednica koju donosi Milić (2005, s. 275): "Transakcijski troškovi obuhvataju troškove pribavljanja i verifikovanja informacija o kvantitetu i kvalitetu roba i usluga, partnerima u transakciji (kao i verifikovanje njihove reputacije, i sl.), te kvalitetu vlasničkih prava predviđenih za transfer uključujući zakonski i ugovorni okvir; ovi troškovi podrazumijevaju i troškove sačinjanja, nadgledanja i sprovodenja ugovora o transferu, te troškove sudskog spora."

Coaseova teorema povezuje transakcijske troškove i vlasnička prava: "U odsustvu transakcijskih troškova, alokacija resursa je neovisna o rasporedu vlasničkih prava" (Allen 1999, s. 897).

Posmatrano iz *makroekonomskog perspektive* "troškovi transakcija jesu troškovi upravljanja ekonomskim sistemom" (Arrow 1969, s. 48, navedeno prema Furubotn i Richter 2005, s. 48). Takvi stalni troškovi, uz troškove povezane sa uspostavom ili promjenom osnovne političke organizacije sistema, predstavljaju suštinske sastavnice kategorije makroekonomskih transakcijskih troškova. Neophodno je na institucije, nakon utvrđivanja pozitivnih transakcijskih troškova, gledati kao na unutarnje varijable u jednom ekonomskom modelu jer se njihovom izmjenom može uticati na nivo transakcijskih troškova.

U ekonomskoj analizi institucija bitni su također i drugi oblici društvenog djelovanja kao što su uspostavljanje, održavanja i promjena društvenih odnosa. "U tom smislu ekonomski transakcije su posebna vrsta društvenih transakcija odnosno društvenih djelovanja neophodnih za uobličavanje i održavanje institucionalnog okvira u kojem se dešava ekonomski aktivnost. Formalna i neformalna pravila uz dodatak njihovih provedbenih obilježja pripadaju ovdje. A političke transakcije su, čini se, od posebnog značaja. Stoga je veoma važno protumačiti transakcije između političara, birokrata i interesnih grupa i razmotriti pregovaranja i planiranja ovih grupa o vršenju javnih ovlasti ('politička razmjena')", (Furubotn i Richter 2005, s. 50). Transakcijski troškovi uključuju troškove resursa utrošenih za tvorbu, održavanje, upotrebu i promjenu ekonomskih institucija. "Transakcija se događa kada se roba ili usluga prenosi preko tehnološki odjeljive granice. Jedan dio radnje se okončava a drugi počinje", (Williamson 1985, s. 1). Ovakvim tumačenjem izraz je ograničen na situacije u kojima se resursi stvarno prenose u fizičkom smislu 'isporuke' i podsjeća na primjer A. Smitha o izradi pribadače.

Za pojašnjenje transakcijskih troškova korisna je i njihova sličnost sa troškovima proizvodnje. Ta djelomična sličnost pridonosi da se transakcijski troškovi mogu uzajamno objašnjavati sa troškovima proizvodnje. Ako se troškovi proizvodnje razumijevaju kao troškovi nastali u vezi sa aktivnošću nazvanom 'proizvodnja' onda bi se transakcijski troškovi, analogno tome, mogli razumijevati kao troškovi nastali u vezi sa aktivnošću koja se naziva 'transakcija'. Nadalje slijedi da bi se i transakcijska aktivnost mogla opisati transakcijskom funkcijom, po ugledu na opis proizvodne aktivnosti proizvodnom funkcijom.³⁶ Na temelju toga, transakcijska funkcija bi određivala maksimalnu količinu transakcija koja može biti obavljena uz

³⁶ "Proizvodna funkcija – odnos (ili matematička funkcija) koja određuje maksimalnu proizvodnju koji može biti proizvedena uz dane utroške za dani nivo tehnologije. Primjenjuje se na preduzeće, ili kao agregatna proizvodna funkcija, na ekonomiju kao cjelinu" (Samuelson i Nordhaus 2001, s. 774).

dani nivo ekonomskih institucija. Institucionalni okvir utjecat će i na proizvodne i na transakcijske troškove; na ove potonje zbog neposredne veze između institucija i transakcijskih troškova; na one prve svojim utjecajem na primijenjenu tehnologiju. Ukoliko ekonomski institucije, primjerice, ne štite vlasnička prava izumitelja i inovatora onda u takvima okolnostima neće dolaziti do razvijanja novih tehnologija.

Savršeno mjerjenje i provedba podrazumijevaju se na djelotvornim tržištima faktora i proizvoda, no njihovo postojanje zahtijeva složene ekonomski institucije koje potiču mobilnost faktora, svladavanje vještina, neprekinutu proizvodnju, brz i jeftin prijenos informacija te otkrića i inovacije na području novih tehnologija. Veliki je ekonomsko-razvojni izazov u potpunosti ostvariti sve ove uslove jer je “stvarni institucionalni okvir zapravo ... najčešće mješavina institucija u kojoj neke od njih promiču takve aktivnosti kojima se povećava produktivnost, a druge institucije priječe ulaz robe, potiču monopolističke restrikcije te koće jeftin protok informacija” (North 1990, s. 91).

U neoklasičnoj teoriji, neki transakcijski troškovi se jednostavno pridodaju troškovima proizvodnje ili režije, troškovima koji su uobičajeno istaknuti u standardnoj ekonomici preduzeća³⁷. U praksi transakcijske troškove nije lahko razlučiti od ostalih vrsta troškova ali se, ipak, može uticati na poimanje njihove veličine i mesta nastanka. Posmatranjem, primjerice, cijene proizvodnje i maloprodajne cijene, dobije se (uz ispravku za troškove transporta i profitne marže na tržištu) iznos u kojem značajno figuriraju transakcijski troškovi. Razlaganjem i razradom tog iznosa mogao bi se otkriti prostor za umanjenje transakcijskih troškova.

Značaj transakcijskih troškova proizilazi iz činjenice da oni uključuju upotrebu ili trošenje realnih resursa ukoliko se shvataju kao troškovi upravljanja ekonomskim sistemom odnosno, kao makroekonomski transakcijski troškovi. U tom smislu oni obuhvataju troškove uspostavljanja, održavanja ili mijenjanja temeljnog institucionalnog okvira jednog ekonomskog sistema. Tako, transakcijski troškovi se mogu razlučiti u odnosu na ekonomski institucije to su troškovi nastali iz ustanovljavanja, primjene, održavanja i izmjene ekonomskih pravila igre u jednom društvu, znači formalnih institucija (sa zakonsko-regulativnom snagom), neformalnih institucija (normi ponašanja i neformalnih djelovanja povezanih sa operacijom formalnih institucija) i osobina provedbe (formalnih i neformalnih institucija). Ukoliko se promatraju makroekonomski transakcijski troškovi, ono što treba razmatrati jesu troškovi povezani sa upravljanjem i prilagođavanjem institucionalnog okvira ekonomskog

³⁷ U ekonomici preduzeća uobičajena je klasifikacija troškova prema mjestu nastanka na troškove režijskih poslova i proizvodnog izvršenja, pri čemu se u režijske poslove ubrajaju: "... poslovi u vezi sa organizovanjem proizvodnog izvršenja - upravljanje, rukovođenje, komercijalni, finansijski, projek-tantski, kontrolni poslovi" (Šunjić-Beus i ost. 2000, s. 93).

sistema. Za finansiranje transakcijskih troškova potrebna su realna sredstva i stoga transakcijski troškovi opterećuju ukupni društveni kapital. Taj dio kapitala koji se troši na finansiranje transakcijskih troškova bi se, prema tome, uslovno mogao nazvati transakcijski kapital. Njegovo trošenje bi obuhvatilo kapitalna ulaganja potrebna za uspostavu tržišta, preduzeća i državnog uređenja, kao i tekuća ulaganja neophodna za svakodnevno održavanje takvog institucionalnog uređenja.

Pretpostavka obavljanja tržišnih transakcija jest postojanje okruženja sa dobro definisanim ekonomsko-političkom pozadinom, što znači da postoje izvjesne lokalne, državne i međunarodne organizacije političkih zajednica, te čitav niz ekonomskih institucija koje određuju bavljenje ekonomskom djelatnošću.

Uspostavljanje takvih organizacija i ekonomskih institucija povezanih s tim obuhvata troškove, a to su (Furubotn i Richter, 2005):

- troškovi uspostavljanja, održavanja i mijenjanja sistema formalne i neformalne političke organizacije države koji uključuju troškove povezane sa uspostavom pravnog okvira, administrativne strukture, vojske i policije, obrazovni sistem, pravosuđe, itd.
- troškovi upravljanja državnim sistemom koji obuhvataju trošenja sredstava. Ovdje se također mogu dodati troškovi vođenja organizacija koje učestvuju ili pokušavaju učestvovati u političkom odlučivanju kao što su: političke stranke, sindikati, udruženja poslodavaca, potrošača. Troškovi pregovaranja između ovih organizacija trebaju biti uzeti u obzir.
- troškovi mijenjanja cijena (tzv. menu troškovi) predstavljaju jedno od obrazloženja za rigidnost cijena u makroekonomiji. Takvi troškovi u hipermarketima, mogu biti veoma značajni po svom iznosu To je i jedan od razloga zašto preduzeća takve vrste, prema istraživanju u SAD, pokušavaju minimizirati takve troškove (oko 40% anketiranih preduzeća cijene mijenja jednom godišnje).

2. Fluktuacija transakcijskih troškova

Transakcijski troškovi su ne samo teorijski pojam nego su i kvantitativno značajni. U savremenim tržišnim ekonomijama transakcijski troškovi procjenjuju "na oko 50 do 60 posto neto društvenog proizvoda. A ovi podaci na uključuju troškove uspostavljanja novih institucija i organizacija" (Furubotn i Richter 2005, s. 47). Hunt (2006, s. 1) navodi da je u vrijeme ponovnog ujedinjenja Njemačke u razdoblju od

1991-2003 zapadni dio Njemačke godišnje trošio između četiri i pet posto BDP-a na istočni dio čineći "troškove ponovnog ujedinjenja ogromnim". Ovakva situacija ima očigledne posljedice za ekonomsku teoriju jer ukazuje na to da modeliranje transakcijskih troškova ne bi trebalo biti posmatrano kao vježba u svrhu proširenja neoklasične ekonomije.

Budući da su transakcijski troškovi dio troškova proizvodnje, tradicionalni proizvodni odnosi trebaju biti preoblikovani. Ukupni troškovi proizvodnje sastoje se od resursnih inputa koje čine zemljište (prirodni resursi), radna snaga, kapital i poduzetničke vještine, kojima se mijenjaju fizička svojstava resursa (veličina, težina, boja, oblik, hemijski sastav, itd.), ali i od transakcijskih troškova – definiranja, zaštite i ostvarenja prava vlasništva nad robom (pravo upotrebe, pravo stjecanja prihoda njihovom upotrebom, pravo na isključivanje i pravo na razmjenu). Mjereći visinu transakcijskih troškova na tržištu (uključujući troškove povezane sa bankarstvom, osiguranjem, finansijama, veleprodajom i maloprodajom; ili troškove povezane sa određenim zanimanjima kao što su troškovi advokata, računovođa, inspektora itd.) u ekonomiji SAD, Wallis i North (1986) dolaze do zaključka da se više od 45 posto društvenog dohotka odnosi na transakcije dok je taj procent u 19.-om stoljeću iznosio oko 25 posto.³⁸ Dakle, resursi koji se u jednoj ekonomiji troše na transakcije su vrlo značajni, a posmatrano u vremenu ti resursi su u porastu, što znači da se transakcijski troškovi povećavaju.

U pristupu mjerenuju transakcijskih troškova koji su razvili North i Wallis (1986) se odvajaju ekonomske djelatnosti i djelatnici povezani sa obavljanjem tržišne razmjene od onih koji to nisu. Zbir resursa (istih koji se javljaju u pogledu funkcije proizvodnje) upotrijebljenih na obavljanje tržišne razmjene sačinjava procjenu veličine transakcijskog sektora. "Kada govorimo o transakcijskim troškovima mislimo na ekonomsku vrijednost unosâ (inputâ) korištenih u obavljanju transakcijske funkcije... Transakcijski troškovi uključuju vrijednost rada, zemljišta, kapitala i poduzetničkih vještina utrošenih u obavljanje razmjena. Veličinu transakcijskog sektora mjerimo određivanjem koji rad, zemljište i troškovi kapitala trebaju biti obuhvaćeni u transakcijskom sektoru" (ibid., s. 97). Budući da se transakcijski troškovi javljaju u privatnom i javnom sektoru podjednako, njihov nivo se može procjenjivati zasebno u privatnom i u javnom sektoru, u odnosu na GDP, a zbroj predstavlja ukupan transakcijski sektor.

Sulejewicz i Graca (2005) u rezultatima svojih istraživanja upućuju na porast transakcijskih aktivnosti privatnog sektora kao procentnog udjela u BDP-u. Tokom posmatranog razdoblja (1996-2002) udio transakcijskih troškova privatnog sektora u BDP-a po tekućim cijenama u Poljskoj je porastao za gotovo 50 %. Sa druge strane,

³⁸ Navedeno prema North (1990, s. 28).

transakcijske aktivnosti u javnom sektoru nisu zabilježile takav rast. Njihov iznos se kreće između tri i četiri posto. "Općenito" zaključuju autori, "porast transakcijskih troškova za 2,5 procentna poena svake naredne godine je uistinu vrlo visok" (ibid., s. 17).

Tabela 1 – Transakcijski troškovi (TT) privatnog i javnog sektora u Poljskoj kao procentualni udio (%) u godišnjem BDP-u po tekućim cijenama, 1996-2002

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
TT	49,68	51,91	54,68	58,18	60,26	61,63	64,07

Izvor: Sulejewicz i Graca (2005, s. 17).

Uslijed nedostatka pouzdanih podataka autori se ne bave procjenom transakcijskih troškova u Poljskoj ekonomiji na početku tranzicije niti u razdoblju 'realnog socijalizma'. Također se ne upuštaju u ocjenjivanja da li je trend rasta transakcijskih troškova nastavak nekog ranijeg trenda ili ne.

Drugi primjer procjene transakcijskih troškova predstavlja istraživanje Dollery i Leonga (1998) u donjoj tabeli. U tom istraživanju uspoređuje se visina transakcijskih troškova u Australiji i SAD (prema rezultatima istraživanja Wallis i North iz 1986.).

Tabela 2 - Ukupni transakcijski sektor Australije (AUS) i SAD, kao procenat BNP-a, 1911-1991

Godina	TT privatnog sektora		TT javnog sektora		Ukupno	
	AUS	SAD	AUS	SAD	AUS	SAD
1911 (1910)	28,29	31,51	4,05	3,66	32,34	35,17
1921 (1920)	24,13	35,10	4,59	4,87	28,72	39,97
1933 (1930)	27,39	38,19	6,77	8,17	34,16	46,36
1947 (1950)	35,12	40,30	8,09	10,95	43,21	51,25
1961 (1960)	30,14	41,30	9,04	14,04	39,18	55,34
1971 (1970)	41,98	40,80	6,49	13,90	48,47	54,70
1981	34,83		9,34		44,17	
1991	49,39		10,13		59,52	

Izvor: Dollery i Leong (1998, s. 225). Godine u zagradama se odnose na SAD.

U istraživanju Wallisa i Northa (1986) transakcijski sektor je procijenjen na temelju BNP (bruto društvenog proizvoda, koji uključuje i dohodak državljanima koji žive u inostranstvu). Na početku razdoblja 1910/1911 u obje ekonomije u transakcijskom sektoru je utrošeno oko jedne trećine BNP, dok je na završetku usporedivog razdoblja 1970/1971 transakcijski sektor u SAD dostigao 54,7 % BNP-a, a u Australiji 48,47 posto BNP. Struktura transakcijskih troškova, u privatnom i javnom sektoru, je također slična, uprkos stalnog rasta transakcijskih troškova u javnom sektoru njihov iznos je, u obje zemlje, iznimno manji u odnosu na privatni sektor.

U tumačenju fluktuacije transakcijskih troškova mogu se istaći tri temeljna razloga koja obrazlažu Dollery i Leong (1998). Najprije, proširenje ugovornih transakcija vremenski posmatrano, naspram osobnih transakcija (licem-u-lice), u ekonomiji jedne zemlje povećava potrebu za upravljačkim mehanizmima za nadzor i provedbu ugovornih aranžmana. Ukoliko je za institucionalnu strukturu u nekoj zemlji svojstven nedostatak formalnih ekonomskih institucija i mehanizama provedbe koji podupiru djelotvorna tržišta, takve strukture će iziskivati visoke troškove, jer nedostatak formalne zaštite vlasničkih prava ograničava aktivnosti na personalizirane sisteme razmjene, koji rezultiraju ugovorima što se provode bez prisile treće strane. Drugo, tehnološki napredak i rastuća zamjena radne snage kapitalno-intenzivnim tehnologijama vode ka masovnoj proizvodnji i nižim jediničnim troškovima. Posljedica toga je porast ponude (rezultata proizvodnje) ali i potražnje za faktorima proizvodnje, što dovodi do povećanja osoblja potrebnog za razmjenu i raspodjelu rezultata proizvodnje (outputa), ali i nabavku i održavanje ulaznih faktora za proizvodnju (inputa). Ekonomija obima u proizvodnji, poboljšanja i olakšice u transportu, i urbanizacija ljudskih društava omogućavaju veći obim poslovanja, ali nameću i potrebu za većom potporom transakcijske funkcije privređivanja. Specijalizacija rada sa sobom nosi potrebu uključenja sve većeg dijela društvenih resursa u transakcije, tako da sektor transakcija, kao što pokazuju rezultati istraživanja, obuhvaća značajan postotak ukupnog društvenog proizvoda.

Do toga dolazi uslijed specijalizacije u oblasti trgovine, finansija, bankarstva i osiguranja, što iziskuje sve složeniju koordinaciju ekonomskih aktivnosti, i sve veći postotak ukupne radne snage. Javljuju se, također, specijalizirani oblici poslovnih organizacija.

Međunarodna specijalizacija i podjela rada, dakle, pospješuje nastanak ekonomskih institucija i organizacija za zaštitu vlasnička prava i izvan državnih granica, tako da tržišta na kojima se obavljaju razni oblici razmjene mogu funkcionirati s povjerenjem i sigurnošću. Treće, rast vlada, posebno razvitak regulatornih i statutarnih tijela za kontrolu širećeg privatnog sektora također doprinose povećanju transakcijskih troškova. "U područjima gdje država ne pomaže provedbi ugovora ili čak potpuno zabranjuje posjedovanje i razmjenu neke robe ili usluge (npr. droge), visoki transakcijski troškovi obično ograničavaju ili sprječavaju razmjenu" (Eggertsson 1990, s. 35).

Na visinu transakcijskih troškova bitno utiče kvalitet ekonomskih institucija. Ukoliko su institucije neefikasne, slabe ili neizgrađene one će dovesti do rasta transakcijskih troškova. Međutim, zamisliva je i situacija u kojoj kvalitetne i jake, ali pogrešno postavljene ekonomске institucije, neusmjerene ka ekonomskoj efikasnosti, mogu povećavati transakcijske troškove jer pojedinca ili organizaciju stavljuju pred

težak (i skup) zadatak podržavanja unutrašnjih vlasničkih prava. Tri znaka historijskog smanjenja transakcijskih troškova su, prema Northu (1994, s. 1): "institucije koje su učinile mogućom neosobnu razmjenu, državno preuzimanje zaštite i provedbe vlasničkih prava, i realizacija dobitaka od moderne revolucije u nauci."

Transakcijski troškovi će biti relativno visoki ako, uz nepromijenjenost ostalih uslova (Eggertsson 1999, s. 67):

- a) se razmjenjuju sredstva (visokih cijena) koja nude raznolike mogućnosti zarade,
- b) razmjena uključuje vrijeme,
- c) se razmjena odvija među nepovezanim stranama bez visoke vjerovatnoće da će se takva razmjena ponoviti u bliskoj budućnosti,
- d) imovina gubi na vrijednosti, a taj gubitak je teško mjerljiv,
- e) je imovina specifična i zavisi od upotrebe.

Ove vrste transakcijskih troškova umnogome ovise o ponašanjima pojedinaca u svakom društvu. Ukoliko je poslovno poštenje na visokom nivou onda će troškovi nadgledanja i provedbe biti relativno manji. Također, ako postoji društveni konsenzus o temeljnim pitanjima institucionalnog uređenja jednog društva troškovi pregovaranja će biti manji. "Zbog toga trošenja na javno obrazovanje i motiviranje pojedinaca mogu efikasno doprinijeti umanjenju 'trenja' (transakcijskih troškova) u društvu i unaprijediti ekonomsku produktivnost" (Furubotn i Richter 2005, s. 57).

Iz makroekonomske perspektive upotreba političkog sistema za uspostavljanje i provedbu ekonomskih institucija nameću transakcijske troškove ostatku ekonomije. Ove bi transakcijske troškove, upozoravaju Furubotn i Richter (2005), bilo vrlo instruktivno uključiti u analizu troškova i koristi. U slučaju razmatranja, pripreme i ustanavljanja formalnih pravila koja se, primjerice, tiču državnih prihoda ili rashoda važno je uzeti u obzir troškove prikupljanja informacija o izvorima prihoda ili rashoda, zatim troškove pregovaranja i usaglašavanja, ponašanja principala i ponašanja zastupnika, kao i troškove obezbjedenja provedbe.

U vezi sa troškovima i koristima zabrana i dozvola određenih društvenih radnji kao što je recimo, zabrana pušenja, upotrebe alkohola i droga također bi se mogle načiniti slične analize. Nisu beznačajni ni troškovi javne administracije ili javnog obrazovanja. Ukoliko je sektor javnog obrazovanja neefikasan rezultat su gubici vremena korisnika javnog obrazovanja, a krajnji ishod je da će mladi naraštaj duži period biti korisnik javnih dobara umjesto što skorijeg ulaska u grupu poreznih obveznika. Na kraju postoje i troškovi osnivanja i upravljanja političkim organizacijama. Takvi troškovi

su rastuća funkcija broja pojedinaca u određenoj organizaciji dok troškovi *per capita* ostaju gotovo nepromijenjeni, i ne umanjuju se značajno.

Inovacije koje su imale za ishod smanjenje transakcijskih troškova sastoje se od organizacijskih inovacija, instrumenata, specifičnih tehnika i oblika provedbe. Te su se inovacije, obrazlaže North (1990, s. 172), „pojavile na tri margine troškova: (i) onima koje su rezultirale povećanjem mobilnosti kapitala, (ii) onima koje su imale za posljedicu smanjenje troškova informacija, te (iii) onima koje su rezultirale disperzijom rizika. Zacijelo je riječ o kategorijama koje se preklapaju. One su, međutim, koristan način razlikovanja smanjenja troškova pri transakcijama. Sve te inovacije imaju korijen u ranijim razdobljima, a većina ih potječe iz gradova-država u srednjovjekovoj Italiji ili iz islamske i Bizanta.“

3. Transakejjski troškovi u BiH

Po ugledu na istraživanje Dollery i Leong (1998) i Sulejewicz i Graca (2005), a svrhu procjene transakejjskih troškova u BiH ovaj rad razlučuje između privatnog i javnog sektora uz dodatnu podjelu svakog od njih na ‘ne-transakejjske’ i ‘transakejjske industrije’.

Tabela – Podjela transakejjskih troškova na privatne i javne

Privatni sektor		Javni sektor	
Proizvodni dio	Transakejjski dio	Proizvodni dio	Transakejjski dio
Poljoprivreda	Finansijsko posredovanje (bez osiguranja)	Obrazovanje	
Građevinarstvo	Osiguranje	Zdravlje	Javna administracija
Rudarstvo	Nekretnine	Željez./zrač. transport	Javni red
Preradivačka indust.	Veleprodaja	Javna preduzeća	Odbrana
Prevoz/Skladištenje/Veze	Maloprodaja	Socijalna zaštita	Poštanske usluge
Usluge		Komunikacije	

Izvor: Dollery i Leong (1998, s. 209) i Sulejewicz i Graca (2005, s. 7).

Unutar privatnog sektora se određuju ‘transakejjske industrije’ poput finansijskog posredovanja, osiguranja, nekretnina, veleprodaje i maloprodaje. Ukupna vrijednost zemljišta, rada i kapitala kao inputa u tim industrijama smatra se približnom procjenom veličine transakejjskih troškova privatnog sektora.

U prikupljanju podataka javlja se poteškoća jer državne agencije za statistiku ove kategorije definiraju na različite načine³⁹. Sulejewicz i Graca (2005), pokušavajući

³⁹ Poljska klasifikacija djelatnosti (PKD) uskladena je sa Statističkom klasifikacijom ekonomskih djelatnosti EU (NACE).

metodologiju Wallis i North (1986) i Dollery i Leong (1998) primijeniti na Poljsku, bivaju prnuđeni u okviru poljske klasifikacije djelatnosti pronaći ekvivalentne sektora navedenih u tim istraživanjima. Njihova procjena je da im to najbolje omogućava analiza područja⁴⁰ i oblasti⁴¹.

Za procjenu transakcijskih troškova u BiH Tabela 3 je prilagođena, a prema raspoloživim podacima privatni i javni sektor su analizirani zbirno dok je zadržana podjela na proizvodni i transakcijski dio. Nadalje, učinjen je pokušaj pronalaženja ekvivalentnata područja navedenih u Tabeli 3.⁴² Ukupna proizvodnja u transakcijskom dijelu, iskazana u područjima Klasifikacije djelatnosti BiH, predstavlja procjenu faktora proizvodnje (radna snaga, resursi, kapital) utrošenih u transakcijske aktivnosti, odnosno predstavlja transakcijske troškove. Statistički izvještaji sadrže podatke o bruto dodanoj vrijednosti kao procentu pojedinih područja u ukupnom BDP po tekućim cijenama za datu godinu. Sabiranjem tako dobijenih iznosa kreirana je veličina transakcijskog sektora kao postotni udio transakcijskih troškova u BDP.

Tabela 4 – Procjena transakcijskog sektora u BiH kao procenat BDP, 1999-2007

Djelatnost		SKD	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
1	Trgovina	G	15,41	8,79	9,83	10,58	11,46	12,18	12,61	13,15	13,28
2	Finansijsko posredovanje	J	3,87	2,84	2,69	2,86	3,09	3,16	3,59	3,41	3,7
3	Poslovanje nekretninama	K	2,24	10,95	10,51	10,23	10,05	9,64	9,91	8,97	8,43
4	Javna uprava i odbrana	L	10,67	9,83	10,07	10,49	9,36	8,93	8,47	8,37	8,35
Ukupno			32,19	32,41	33,1	34,16	33,96	33,91	34,58	33,9	33,76

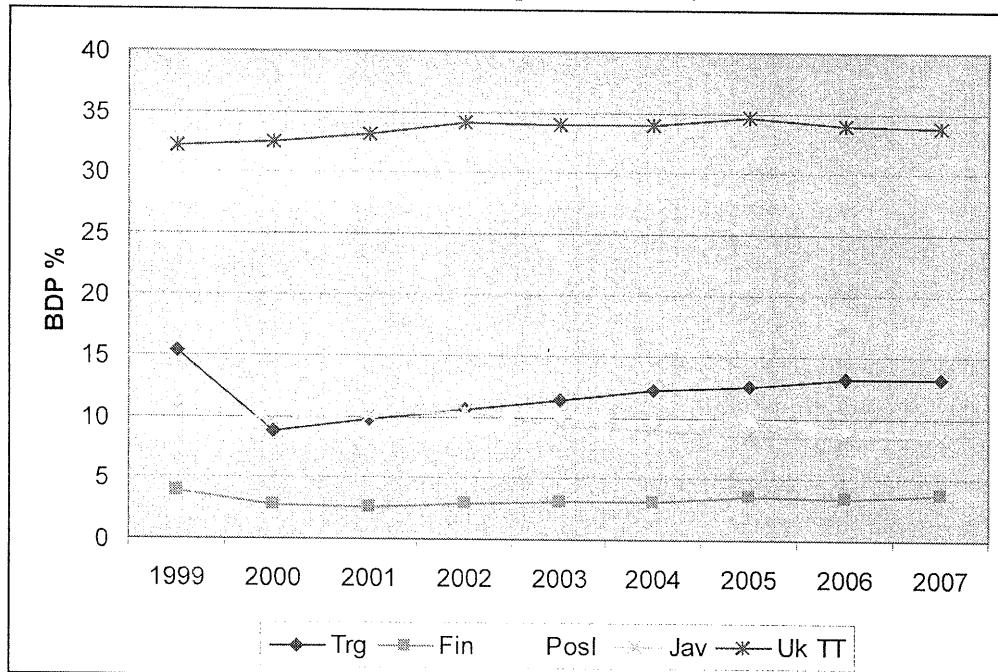
Izvor: Agencija za statistiku BiH, 2008, s. 30-31.

⁴⁰ Engl. – Section.

⁴¹ Engl. – Division. Navedeno prema Klasifikaciji djelatnosti BiH, s. 2.

⁴² Područja P, Q i 00 Klasifikacije djelatnosti BiH (Privatna domaćinstva sa zaposlenim osobama, eksteritorijalne organizacije i tijela te neraspoređeno po djelostima SKD).

Slika 1 – Transakcijski troškovi u BiH kao procenat BDP, 1999-2007

Legenda: Trg – Trgovina; popravak motornih vozila i motocikla; Fin – Finansijsko posredovanje; Posl – Poslovanje nekretninama, iznajmljivanje, poslovne usluge; Jav – Javna uprava i odbrana; obavezno socijalno osiguranje; Uk TT – ukupno transakcijski troškovi.

Kao što se može uočiti iz gornje slike transakcijski troškovi su na početku posmatranog perioda (1999) iznosili 32,19 posto a na kraju (2007) su porasli na 33,76 posto bruto domaćeg proizvoda, odnosno za 4,88 posto. Međutim, i u proizvodnom sektoru postoje određeni transakcijski troškovi. U istraživanjima Walis i North (1986), a taj pristup je usvojen i u radu Sulejewicz i Graca (2005), problem obuhvaćanja transakcijskih troškova u proizvodnom dijelu privatnog i javnog sektora je riješen tako što su iz klasifikacije zanimanja izdvojena ona koja doprinose povećanju transakcijskih troškova to su:

- menadžeri i vlasnici (generalni direktori, menadžeri, direktori, brokeri, bankari)
- nadzornici (inspektorji, kontrolori)
- trgovci (zastupnici, dileri, prodavači i ostalo osoblje povezano sa procesom prodaje)
- činovnici (računovođe, blagajnici, sekretari, daktilografi, telefonisti i ostali uredski službenici)

- e) slobodna zanimanja (računovođe, advokati, sudije, notari)
- f) uposlenici na poslovima sigurnosti i odbrane (policijski službenici, detektivi, zaštitari, čuvari, uposlenici održavanja javnog reda, redari)

Procjena transakcijskih troškova proizvodnog dijela je umnožak bruto primanja uposlenika navedenih zanimanja u proizvodnom sektoru i broja zaposlenih u odnosnim područjima klasifikacije djelatnosti privatnog i javnog sektora iz Tabele 3. Tako dobijeni iznos je izražen kao postotni udio u godišnjem BDP po tekućim cijenama.

Sulejewicz i Graca (2005, s. 16-17) iznos transakcijskih troškova proizvodnog dijela (privatnog i javnog sektora) izražen kao udio u godišnjem BDP varira između 3 i 4 posto. U BiH ne postoje statistički podaci o broju zaposlenih razvrstanih po klasifikaciji zanimanja i djelatnosti tako da se transakcijski troškovi proizvodnog dijela javnog i privatnog sektora ne mogu izračunati, što predstavlja ograničenje za ovaj rad. Pod pretpostavkom da su ovi troškovi u BiH približno jednaki onima u Poljskoj ukupni transakcijski troškovi bi sačinjavali između 35,2 posto i 37,8 posto BDP po tekućim cijenama u razdoblju 1999.-2007. što svakako predstavlja značajan porast (preko 7 posto).

4. Zaključak

Transakcijski troškovi su temelj na kojem se gradi teorija institucija. Iz perspektive makroekonomije označavaju troškove upravljanja ekonomskim sistemom pa se stoga neizostavno trebaju uvrstiti u modele kojima se ocjenjuje ukupna ekonomска uspješnost zemalja. Društveno računovodstvo ne obuhvata na iscrpan i pregledan način transakcijske troškove s ciljem pružanja podataka o njihovoј visini i promjenama. U posmatranom razdoblju (1999—2007.) u BiH zabilježen je porast makroekonomskih transakcijskih troškova u iznosu od 4,88 posto. Ako se ima u vidu postojanje transakcijskih troškova i na mikroekonomskom nivou onda se njihov ukupan iznos u cijelom ekonomskom sistemu svakako treba imati u vidu prilikom kreiranja efikasnije institucionalne strukture ekonomskog sistema u Bosni i Hercegovini.

LITERATURA

- Agencija za statistiku BiH, 2000. *Statistički bilten 4*, [online]. Sarajevo: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. Dostupno na: www.bhas.ba [pristup 8. april 2009]
- Agencija za statistiku BiH, 2008. *Nacionalni računi: Bruto domaći proizvod prema proizvodnom principu 2000-2007*, [online]. TB 10. Sarajevo: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. Dostupno na: www.bhas.ba [pristup 8. april 2009]
- Allen, D.W., 1999. Transaction Costs. U Bouckaert, B. & De Geest, G. eds., 2000. *Encyclopedia of Law & Economics*. [e-book]. Belgium: Edward Elgar & University of Ghent. Dostupno na: <http://encyclo.findlaw.com> [pristup 04. juli 2008]
- Coase, R. H., 1992. The Institutional Structure of Production. *The American Economic Review*, [online]. 82 (4), s. 713-719. Dostupno na: <http://web.ebscohost.com> [pristup 13. avgust 2005]
- Commons, J.R., 1931. Institutional Economics. *American Economic Review*, [online]. 21, s. 648 – 657. Dostupno na: <http://web.ebscohost.com> [pristup 16. mart 2006]
- Dollery, B. & Leong, W.H., 1998. Measuring the Transaction Sector in the Australian Economy, 1911-1991. *Australian Economic History Review*. 38 (3), s. 207-231.
- Eggertsson, T., 1990. *Economic Behavior and Institutions*. United Kingdom: Cambridge University Press.
- Eggertsson, T., 1999. Ekonomika institucija u tranzicijskim zemljama. *Financijska praksa*, 23 (1), s. 63-95.
- Furubotn, E.G. & Richter, R., 2005. *Institutions and Economic Theory: the contribution of the new institutional economics*. Michigan: University of Michigan Press.
- Hunt, J., 2006. The Economics of German Reunification. Prepared for New Palgrave Dictionary of Economics. McGill University and NBER. Dostupno na: www.cireq.umontreal.ca/personnel/hunt_german_unification.pdf [pristup 07. oktobar 2008]
- Milić, M. 2005. Transakcioni troškovi i siva ekonomija. *Preduzetnička ekonomija*, 9 (12), s. 274-284.
- North, D.C., 1990. *Institutions. Institutional Change and Economic Performance*. 18. izd. SAD: Cambridge University Press.
- North, D.C., 1994. Transaction Costs Through Time. *Econ WPA Economic History*, [online]. No. 9411006, s. 1-9. Dostupno na: <http://ideas.repec.org> [pristup 03. oktobar 2008]
- Samuelson, P.A. i Nordhaus, W.D., 2001. *Economics*. 17th edition. New York: McGraw-Hill.
- Sulejewicz, A. & Graca, P., 2005. Measuring the Transaction Sector in the Polish Economy. 1996-2002. *Deveta godišnja konferencija, International Society for New Institutional Economics*. Barcelona, Spain 22-25 September 2005. Dostupno na: <http://www.isnie.org/isnie-2005.html> [pristup 04. juli 2008]
- Šunjić-Beus, M., Berberović, Š. i Stavrić, B., 2000. *Ekonomika preduzeća*. Treće dopunjeno i izmijenjeno izdanje. Sarajevo: Ekonomski fakultet.
- Wallis, & North, D.C., 1986. Measuring the Transaction Sector in the American Economy. U S.L. Engerman & R.E. Gallman, *Long-term Factors in American Economic Growth*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Williamson, O.E., 1985. *The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting*. New York: The Free Press.

UPRAVLJANJE KRIZOM U aktuelnom društvenom okruženju

“Kriza je ozbiljna pretnja osnovnim strukturama ili fundamentalnim vrednostima i normama socijalnog sistema koja, u uslovima vremenskog pritiska i veoma nesigurnih okolnosti, zahteva donošenje kritičnih odluka.”

Hart

Uvodne napomene

Krize su oduvek postojale. Njihova imena i datumi obeležavaju ere, a pod njihovim uticajem menjala su se društva i kulture. One čine integralni deo istorije i dešavaće se i u budućnosti. Vreme u kome danas jesmo moglo bi se okarakterisati kao planetarna finansijska kriza. Čitava svetska ekonomija i naši drevni događaji kada je nacionalna ekonomija u pitanju mogu imati dramatičan uticaj na društvo, oblikujući naše ideje i ponašanja u čitavom društvenom okruženju, pa i u budžetskom sistemu.

Nažalost, ekomska kriza, najčešće izaziva ili čini vidljivim i socijalne, ekološke i druge vidove kriznih situacija. Kreatori politike nastoje da iznalaze rešenja za što bezbolniji izlazak iz ovih događaja. Pored toga, nedostatak finansija, istorijski posmatrano stvara nove mogućnosti za nastanak novih nesreća i katastrofalnih događaja.

Uostalom, na globalnom planu posmatrano, naša planeta je postala “svet rizika” u kome aktivnosti jedne zemlje imaju dramatičan uticaj i na populaciju izvan njenih granica.

Ovo važi za devastirajuće krize kao što su prirodne katastrofe, međunarodni i unutrašnji poremećaji u snadbevanju vitalnim proizvodima i uslugama, industrijski i nuklearni akcidenti, požari, akcidenti na avionima i brodovima, laboratorijski eksperimenti koji se otmu kontroli, neredi, štrajkovi i drugi socijalni konflikti, teroristički napadi na istaknute lidere i obične građane, otmice i drugi oblici kriminala, glad i epidemije zaraznih bolesti...

Krize su zapravo apstraktni koncepti za veoma konkretnе događaje koji mogu određenu zajednicu, naciju ili ceo svet veoma brzo gurnuti u stanje haosa.

Ovi realni i razarajući događaji predstavljaju izazov za društvene, političke i upravljačke elite i dovode u pitanje filozofsku, socijalnu i moralnu prirodu svakog pojedinca, a posebno menadžera koji prirodom posla upravljuju i velikim brojem ljudi, njihovom egzistencijom.

Kada su u pitanju rukovodioci ovih ustanova, njihova odgovornost u kriznim periodima se pojačava činjenicom jer upravljuju funkcionalanjem najvažnijih društvenih (javnih) funkcija: zdravljem nacije, vaspitanjem omladine, socijalnim kategorijama, kulturnim identitetom, ekologijom, bezbednošću ljudi, itd.

Imajući u vidu činjenice sa kojima smo se susretali u nedavnoj prošlosti, nemiri i katastrofe praćeni su strahom, tugom i besom, ali i pitanjima: Zašto se to desilo? Da li se kriza mogla izbegići?

Ko je odgovoran? Odgovori su često nekompletni, dokazi nisu potpuno dostupni uvidu, a javnost je uglavnom sklona da brzo zaboravlja.

Krise i katastrofe će nastavljati da nas iznenadju i ubuduće. Iako ne želimo da se ovi događaji dese, oni se ipak događaju. Mi ne očekujemo da se dogode baš sada a oni se uvek događaju u veoma nepogodnom trenutku. Mi ne očekujemo da se dese baš ovde, a oni se dešavaju tu u našoj zemlji.

Kriza je, dakle, jedan od aspekata savremene teorije menadžmenta, a jedan od zadataka je da se ovi događaji uzmu ozbiljno, da njih počnemo da proučavamo i da ta znanja počnu da se primenjuju kako bi se i sada ubuduće takvi događaji izbegli, ili barem ograničile njihove štetne posledice.

Upravo u tome i jeste smisao **kriznog menadžmenta** kao novog i praktičnog istraživačkog polja i delovanja.

II. POJAM KRIZE

Krizne situacije su stare koliko i čovečanstvo. Hrišćanstvo nas uči da su se izganstvom iz raja, prvi potomci našli okruženi, jednim ne toliko prijatnjim okruženjem. Opasnosti su ih vrebale sa svih strana i samo oni, koji su imali mogućnost da ih predvide i da se adekvatno pripreme, opstajali su.

Upravo, iz tih prvih pokušaja saživljavanja sa okruženjem, kroz vekove, danas se razvila jedna cela nauka, koja ima za cilj da unapredi, predvidi i zaštiti čoveka od mogućih opasnosti, a ako se one dese, da uspešno organizuje pravilno rukovođenje svim procesima i resursima kako bi izvršili brzu sanaciju, kao i da obezbedi mehanizam da se one ne ponove.

Nema jasnog i jednoznačnog pojmovnog sadržaja termina krize, već postoje

mnogobrojne i međusobno često različite interpretacije. Reč kriza potiče iz grčkog jezika (**κρίσις**) koja je značila “presudu” ili “odluku”, tj. odlučujući trenutak koji govori o daljem pozitivnom ili negativnom razvoju.

Kada nesreća prevaziđa svoje normalne granice ulazi se u svet krize. Termin **“kriza”** se obično koristi za sve tipove negativnih događaja i situacija koje su neželjene, neočekivane, nepredvidive.

Fenomen kriza pobudio je pažnju većeg broja istraživača iz različitih oblasti (ekonomije, istorije, politike, medicine, ekologije, psihologije itd.) pa se pojam krize često koristi u raznim značenjima za različita istraživačka polja: psihologija govori o krizi ličnosti, medicina o krizi kao vrhuncu teške bolesti, a ekologija misli na kritičnu ugroženost životne sredine i sl.

Do krize u društvu dolazi kada institucionalne strukture socijalnog sistema dožive relativno jak pad legitimite, dok su njene centralne servisne funkcije oslabljene. U uslovima krize političko i socijalno poverenje relativno brzo iščezava.

Glavne karakteristike krize

Neočekivanost

- Kada kriza nastane, ona je najčešće neočekivana, iako su neka obeležja krize bila, ili barem mogla da budu jasno vidljiva i pre njenog nastanka. Retke su krize koje nastupaju bez ikakvog prethodnog upozorenja ili predznaka. Stepen predvidljivosti razlikuje se obzirom na to da li rukovodstvo krizu zaista ne može da predviđa, ili pak nije svesno nadolazeće opasnosti. Među krize koje rukovodstvo teško može da predviđa spadaju, na primer, teroristički napadi. Neočekivane samo za rukovodstvo su one krize koje se ne pripremaju u njihovom neposrednom okruženju, već izvan njega.

Nespremnost

- Menadžeri su često nespremni, ponekad i nesvesni nastanka krize čemu značajno doprinosi činjenica da je okruženje istovremeno i kompleksno i nedovoljno pouzdano. U savremenom svetu prepunom informacija menadžeri teško dobijaju dovoljno kvalitetnih informacija za odlučivanje. Da bi se što više smanjili nespremnost i neizvesnost, često se koriste statističke ocene o mogućim opasnim i kriznim događajima. Tada moraju voditi računa o tome da postoje događaji koji su malo verovatni, ali nose krize sa velikim posledicama.

Vremenski pritisak

- Kriza je iskušenje za menadžerske sposobnosti jer u uslovima nespremnosti i prividne neočekivanosti od menadžera se zahteva još brže donošenje odluke nego

inače, što predstavlja visokostresnu situaciju. Zato je za uspešno upravljanje krizom nužno potrebno kako bi ih menadžeri bili svesni i da ih poštuju pri oblikovanju odgovarajućih programa upravljanja – pre svega pri izgradnji sistema za lakše otkrivanje i krizno planiranje.

Izvori i poreklo kriza

Suština krize je u tome da je normalan proces u datom socijalnom sistemu poremećen.

Najprihvatljivija je podela na spoljašnje i unutrašnje uzroke.

Spoljašnji uzroci krize nastaju u okruženju organizacije i ona na njih nema značajniji uticaj. Najčešći spoljašnji uzroci su:

- globalne ekonomske krize;
- političke promene;
- promene zakonodavstva;
- prirodne nesreće i dr.

Unutrašnji uzroci krize, uzroci koji se nalaze u samoj organizaciji:

- nestručnost rukovodstva;
- nerelani ciljevi;
- neadekvatna sposobljenost;
- loša organizacija i dr.

KARAKTERISTIKE KRIZE:

- Prividno bezazlena;
- Opasna - egzistencijalno ugrožavajuća (razarajuća za unutrašnju i spoljašnju strukturu organizacije);
- Sveprisutna - može pogoditi svaku organizaciju (neprofitnu, državnu, profitnu i dr.);
- Situacija odlučivanja (za razliku od katastrofe kojoj se jednostavno predajemo);
- Procesnog je karaktera (vremenski ograničena, ima početak, razvoj, vrhunac i rasplet);
- Pogada veći broj stejkholdera;
- U manjoj ili većoj meri upravljiva - na nju se može uticati.

Kad kriza prelazi u katastrofu

Jednoj kriznoj situaciji najčešće prethodi opasnost. Opasnost je događaj, fenomen ili ljudska aktinost koja se pojavljuje u iznenadnom trenutku. Ukoliko nismo u stanju da reagujemo ispravno, križna situacija vrlo lako može da preraste u katastrofu.

Svi ovi pojmovi imaju jednu zajedničku stvar, a to je, da ukoliko se blagovremeno ne predvide, i ne dočekamo ih adekvatno spremni, dolazi do krize. Preduzeće koje je pogodjeno, ukoliko nema jasno izdefinisane procese i procedure, trpi nesagledive posledice a križna situacija prerasta u katastrofu, sa kojom se treba izboriti.

U savremenoj eri poslovanja susrećemo se sa tri ključna dešavanja: **OPASNOST – KRIZA – KATASTROFA.**

Organizacije koje imaju razrađene procedure (pisana pravila ponašanja) u slučaju krize, obično počinje “borbu” sa njom još kada je ona u stanju OPASNOSTI, pa retko kada i dođe do KATASTROFE.

Organizacije koje nemaju nikakve procedure, ne primećuju OPASNOST, pa stoga reaguju tek kada se nađu u situaciji KRIZE i s obzirom na to da su nespremna, vrlo često nastupa KATASTROFA. Najvažnije u križnim situacijama jeste da se održi POSLOVNI KONTINUITET organizacije. To zahtevaju i očekuju svi korisnici usluga, kupci, dobavljači, zaposleni, nadležni organi i društvo u celini.

*„Svaka bitka je dobijena
i pre nego što je započeta.“
– Sun Cu, Veština ratovanja.*

III. NEOPHODNOST UPRAVLJANJA KRIZOM

„Krizni menadžment“

Krise su najčešće praćene negativnim publicetom. Manji je broj onih koji iz njih uče kako da postupaju da ih u budućnosti sprečavaju ili ublaže njihove negativne posledice. Međutim, retki su analitičari i menadžeri koji krizu vide i kao šansu, ne samo kao pretnju.

Ne postoji pouzdana formula za život u kriznom okruženju, jer krize stavljuju na probu sve što je prethodno naučeno. Suočavanje sa promenama i mnogim nepoznanicama nadilazi ključne kompetencije menadžera u prevenciji i upravljanju krizama.

Koliko je važno priznanje da su promene rapidne, često nepredvidive, naš napor ne bi bio smislen ukoliko ne bismo prihvatili kao postulat da je mnoge promene moguće anticipirati. Potreba da se upravlja neizvesnostima uči nas da je dobar menadžment rizika najbolji krizni menadžment te da je u osnovi kulture kriznog menadžmenta razumevanje menadžmenta kao procesa koji vodi predupređivanju, odnosno izbegavanju krize.

Zahtevi standarda kriznog menadžmenta

Valja napomenuti da mnoge organizacije ili korporacije koja implementiraju standard kvaliteta, posebnim procedurama ispunjavaju zahteve kojima se obezbeđuje između ostalog:

- Krizni tim ili osobe koja je zadužena da prati i deluje u slučaju krizne situacije.
- Kriznu upravu koja prati, nadograđuje i razvija sistem prema zadatoj politici.
- Ocenjivanje, merenje, analizu i praćenje opasnosti.
- **Analizu opasnosti koje dolaze od prirodnih pojava**
- **Analizu opasnosti koje su izazvane ljudskim faktorom, namerne ili slučajne.**
- Precizna analiza posledica.
- Metod za saniranje posledica.

Dobro je da svaka organizacija ima sledeće planove delovanja:

- **Strateški plan u slučaju krize i pojave opasnosti**
- **Plan za procedure delovanja u slučaju krize.**
- **Plan za sprečavanje i umanjenje krize i štetnog događaja.**
- **Plan za preuzimanje kontrole u slučaju krize i sanacija**
- **Plan poslovnoga kontinuiteta ili osiguranje da će organizacija nastaviti da deluje u toku i posle krize.**

Komunikacija u slučajevima krize

Osnovu za upravljanje križnom situacijom predstavlja komunikacija. Važno je proceduralno definisati, ko, kada i kakve informacije može da dâ, zato što nekontrolisano puštene informacije u javnost mogu biti uzrok panike, konfuzije, nepoverenja, straha i sl. Organizacija uvek mora da zna šta, kako, kada, ko, gde i kome reći.

Pogrešna informacija u pogrešno vreme može da ima dugoročne posledice, dok pravilno upravljanje informacijama, može čak i u negativnim situacijama proizvesti po preduzeće korisne efekte.

Ispravna komunikacija u slučaju križnih dešavanja, trebala bi da se sastoji iz sledećih koraka:

- Obezbediti proveru da se događaj zaista desio.
- Dati prva obaveštavanja javnosti i uspostaviti neophodne kontakte sa zainteresovanim stranama.
- Odgovoriti na pitanja zašto se nešto desilo i šta preduzimamo (aktiviranje plana u slučaju križnog delovanja - pokazati spremnost).
- Organizovati delovanja križne uprave u prikupljanju informacija.
- Pripremiti informacije i dobiti saglasnost za njihovo davanje. Važno je da sve informacije iz bilo kog stadijuma moraju biti odobrene.
- Dati detaljne informacije javnosti putem odabralih mreža i kanala.
- Kontinuirano prikupljati i obradivati informacije
- Obaveštavati javnost.
- Sumirati događaj.

Od velikog je značaja da kroz komunikaciju pokažemo da imamo kontrolu nad štetnim događajem. Uspostavljanje kontrole je od ključnog značaja za saniranje posledica, izbegavanje panike i sl.

*Važno je znati, da postoji način, da predvidimo
i sprečimo moguće štetne događaje,
ali moramo delovati danas za bezbedno sutra.*

Krise su laboratorije društvenog života.

Krizne situacije obezbeđuju jasan i nepomućen pogled na proces upravljanja, političke spletke i socijalni kontekst pošto je realnost ogoljena što omogućava da se lakše uoče uzorci i posledice. Važnije stvari se brzo odvajaju od manje važnih, a akteri su prisiljeni da otkriju svoje bazične norme i vrednosti. Budući da je vreme ograničeno, a problemi značajni u kriznoj situaciji, odluke koje se na njih odnose ne mogu biti skrivene pod plaštom drugih (tekućih) poslova.

Pohlepa, političke, finansijske odluke, **slabe menadžerske sposobnosti**, nedelotvorno planiranje, i brojni drugi nedostaci veoma brzo izbjegaju u prvi plan u kriznoj situaciji, dajući pronicljivom posmatraču sasvim dovoljnu mogućnost da vidi realnost u najčistijem mogućem kontekstu.

Evropski kontinent je oduvek predstavljao mesto u kome obitavaju krize. Njegova istorija puna je udžbeničkih primera najrazličitijih kriza koje se mogu zamisliti od klasičnih epidemija zaraznih bolesti do svih oblika modernog ratovanja, od dubokih ekonomskih kriza do savremenog terorizma, od ozbiljnog ugrožavanja životne sredine do nuklearne katastrofe, od bolesti ludih krava do "milenijumske bube". Dok nacionalne vlade veoma sporo postaju svesne ključne važnosti uspostavljanja odgovarajućih institucionalnih kapaciteta za **krizni menadžment**, na horizontu se pojavljuju nove krize.

Region Zapadnog Balkana uopšte i Srbija posebno, bili su pozornica mnogih kriza različitih vrsta, naročito u poslednjim decenijama XX veka.

Nažalost, misao o krizama na našim prostorima nalazi se na samom početku, a praktično postupanje u kriznim situacijama je neosmišljeno i često panično, odnosno slično instinkтивnom reagovanju.

Dok je u uslovima izgradnje političkog sistema socijalističkog samoupravljanja postojao ideologizovan, ali relativno funkcionalan sistem društvene samozaštite, u okviru koga je upravljanje različitim vrstama kriza na raznim nivoima društvenog organizovanja imalo značajno mesto, sa ulaskom u proces tranzicije ovaj sistem se urušava i nastaje svojevrstan vakuum.

Praktičari u raznim oblastima, počev od politike, preko ekonomije, do zaštite životne sredine, i na raznim nivoima (od državnog, preko regionalnog do lokalnog) na krize su odgovarali skoro isključivo reaktivno, situaciono i ishitreno, **bez strateške vizije i bilo kakvog kratkoročnog ili dugoročnog plana**.

Posledice po državu, naciju i građana su bile pogubne. Uprkos tome što su se nalazili usred "žive laboratorije", naši teoretičari nisu se bavili fenomenom kriza.

U vreme socijalističkog samoupravljanja kada je zvanična ideologija pružala idealizovanu sliku stvarnosti, bila je veoma problematična i sama upotreba reči kriza.

Kasnije, sa tegobnim pokušajima uspostavljanja institucija demokratskog društva (1990 pa nadalje), krize su prosto sustizale jedna drugu i praktično postale **način života srpskog društva**.

Zaista, u zemlji u kojoj je novinska vest kada se dele penzije, kada ima struje i benzina, uopšte kada nešto normalno funkcioniše, sam pojam krize kao odstupanja od normalnog funkcionisanja sistema postaje zapravo besmislen.

Na početku XXI veka Srbija se ponovo nalazi na prekretnici, pokušavajući da, među poslednjim evropskim zemljama u tranziciji, uhvati kopču sa modernim demokratskim svetom, uspostavi i **razvije vladavinu prava i neophodne demokratske institucije, izgradi racionalnu i efikasnu državu**.

U ovom kontekstu samo po sebi se nameće i pitanje izgradnje adekvatnog sistema za upravljanje krizama na nivou države i ostalih oblika političko teritorijalnog organizovanja, ali i u **javnim preduzećima, profitnom sektoru, kao i u obrazovanju, turizmu, sportu** i drugim oblastima.

Psihološki gledano, postoji pravilo po kom vest o nastupajućoj krizi prvo identifikuju oni čija su ulaganja, pa time i stepen rizika najveći, a to su pre svega država, državne institucije i javna preduzeća, budžetski korisnici, a tek nakon toga se lanac šoka i panike od posledica proširuje na ostale ...

Oni, čija će egzistencija biti najdublje ugrožena, nazovimo ih u ovom kontekstu „obični građani“, po pravilu reaguju na principu HABITUACIJE (stečena adaptacija, navika na stres).

IV. MERE NA NIVOU DRŽAVE ZA SPREČAVANJE POSLEDICA KRIZE I PREVENCIJA PRODUBLJIVANJA KRIZE

U situaciji, kao što je ova, u kojoj se svetska kriza odražava na sve zemlje, jer je poznata činjenica da je u sistemu globalizacije svaka zemlja deo svetskog sistema, vlada i država po pravilu, imaju četiri neophodna nivoa reagovanja:

○ SPREČAVANJE PANIKE

Ovo se postiže tako, što se pažljivo, selektivno i postupno u javnost plasiraju informacije o krizi, pri tom, svaka informacija mora završiti sa već predloženim ili preuzetim merama, da bi se sprečila panika koja rezultira socijalnim nemirima, koje je kasnije teško kontrolisati. Drugi razlog je da bi se sačuvalo poverenje u Vladu i državne institucije, jer u suprotnom dolazi do pada vlade, što takođe izaziva nekontrolisane društvene situacije, a to svakako nije okvir za prevazilaženje krize.

○ KRATKOROČNI PLANOVI

U vreme, kada kriza nastupi, po pravilu se vrši analiza dugoročnih planova i pristupa se reorganizovanju na kraće vremenske periode, koji treba da postojeće planove rekonstruišu tako da oni budu odgovor na novonastalu situaciju (na pr: rebalans budžeta, nova politika bankarskog sistema, tj dokapitalizacija banaka zbog obaveza vraćanja inostranog duga, održavanje deviznih rezervi radi kontrole stope inflacije, limit na domaća zaduženja kod banaka i slično).

Planirana stopa rasta se, naravno koriguje u novonastaloj situaciji i na svim društvenim nivoima donosi se takozvani „set mera za ublažavanje posledica krize“ i „set mera za prevazilaženje krize“. Ove poslednje mere spadaju u dugoročne planove.

○

○ DUGOROČNI PLANOVI

Dugoročni planovi imaju za cilj, da nakon sagledavanja novonastale situacije, njenih uzroka i posledica, preventivno utiču na sprečavanje dalje eskalacije i na kraju PREVAZILAŽENJE KRIZE.

Dugoročni planovi u vreme krize predstavljaju osnov za stabilizaciju društvenog sistema i kao takvi moraju biti zasnovani na realnim osnovama za politiku opstanka.

Svedoci smo u poslednje dve decenije da su vlade zarad opstanka na političkoj sceni ili namerno produbljivale krizu, ili rešenje za izlazak iz krize pod parolom dugoročnih planova realizovale tako da je rešenje jedne krize bilo preduslov za stvaranje nove. Zbog toga je četvrti nivo organizovanja u kriznim situacijama presudan, a to je:

○ ODGOVORNOST

Akteulno odgovorne institucije i lica za svaki preduzeti korak moraju preuzeti rizik, bilo da se radi o kratkoročnim ili dugoročnim merama za sprečavanje krize.

Srbija je zemlja u kojoj pojам **kriza**, na žalost, nije nepoznat u praksi. Raspad bivše Jugoslavije, ratovi između njenih zemalja članica, inflacija nezapamćenih razmera , NATO bombardovanje, uvođenje višepartijskog sistema, učestali izbori i smene vlasti, privremene i nestabilne vlade i naravno – težak ekonomski oporavak. Kao rezultat svega toga su posledice kriza na svim nivoima koje su nam se već desile .

Trebalo bi da smo iskustvom spremniji za hvatanje u koštač sa najnovijom „svetskom krizom“, koja se odražava i na nas.

Navedene krize rezultirale su da se naša zemlja suočava sa posledicama svetske

ekonomске ili finansijske krize u uslovima :

- kada je inostrani dug veliki, a neophodna su nova zaduživanja,
- kada mesečno 9.000 ljudi ostaje bez posla u zemlji u kojoj je stopa nezaposlenosti već alarmantno visoka,
- kada je stopa uvoza veća od stope izvoza , a neophodno je za oporavak privrede uvesti konkurenčnost domaćih prizvoda na svetskom tržištu ili za početak u okruženju.

Sve su ovo nezahvalni okviri unutar kojih je neophodno sprovoditi dodatne mere za zaustavljanje krize.

Zbog toga se Vlada Srbije i ponaša u skladu sa četiri navedena principa, pri čemu svaki sledeći neophodan korak biva prvo plasiran u javnosti na principu ideje ili predloga , da bi se ispitalo javno mnenje i sprečio rizik od „bumerang reakcije“ ishitrenih poteza, ma kako oni bili neophodni.

Granica izdržljivosti naroda , koji je mnogo lošeg doživeo i preživeo u proteklom periodu je veoma osetljiv teren za buduće eksperimente.

Zbog toga se državna politika ublažavanja posledica krize usmerava ka socijalno najugroženijima , a stabilnost budžetskog sistema se uspostavlja restrikcijom onih čija su primanja najveća i onih koji su direktni potrošači budžeta i to u onom sektoru koji se zove **javna potrošnja**.

V. BUDŽETSKE USTANOVE U USLOVIMA KRIZE U AKTUELНОМ ДРУШТВЕНОМ ОКРУЖЕЊУ

U razvijenim društveno-političkim sistemima, budžetske ustanove, za razliku od vanbudžetskih, imaju relativno stabilniju situaciju.

Ona se ogleda, pre svega u stabilnosti finansiranja, a time je definisan i broj zaposlenih i broj korisnika usluga. Ovakve ustanove mogu bez vidnih rizika planirati proširivanje kapaciteta ili kvaliteta usluga sklapajući, pored već osigurane osnove finansiranja, i dodatne aranžmane, ili stvarati sopstvene prihode, uz prethodnu saglasnost nadležnih institucija.

Međutim, ova se situacija u potpunosti menja u uslovima krize u aktuelnom društvenom okruženju, jer kriza prvo pogađa budžetske korisnike, državne institucije, organizacije i ustanove.

Prvi paketi mera, koji su početni odgovor na stanje krize su uvek **racionalizacija i smanjenje potrošnje**.

To znači, da kada se u novim uslovima, zamrzava nivo finansiranja na postojećem nivou, stopa priliva sredstava je iz dana u dan realno manja za postotak smanjenja rasta bruto društvenog proizvoda...

U ovim uslovima, stabilnost se uspostavlja smanjenjem potrošnje (zamrzavanje plata budžetskih korisnika, smanjenje troškova, smanjenje korišćenja subvencija i slično) koje može imati blaži oblik, ukoliko se racionalno smanjuje javna potrošnja, ali ako to nije dovoljno sledeći korak je smanjenje broja zaposlenih u javnom sektoru.

Kako kriznim menadžmentom organizacija prevazilazi krizu

POPULARNE MERE

- Dostupnost informacija
- Postupnost informacija
- Ublažavanje stresa
(neširenje panike, straha,
egzistencijane nesigurnosti i sl.)
- Zadržavanje radnih mesta
- Socijalni programi
- Solidarni programi
- Sprečavanje smanjenja zarada

NEPOPULARNE MERE

- Proverljivost informacija
- Blagovremenost informisanja
- Tačnost informacija
- Programi štednje
- Veća angažovanost zaposlenih
- Smanjenje zarada
- Smanjenje broja zaposlenih
- Promena osnovne delatnosti

Pod efektnije i efikasnije mere mogli bismo ponovo nabrojati navedene elemente iz kolone nepopularne mere. Ovo ukazuje na činjenicu da popularne mere nisu istovremeno i efikasne, naročito ako se sprovode na duže staze.

U kriznim situacijama najveći stepen rizika i odgovornosti mora preuzeti rukovodilac (direktor ili menadžer). Ukoliko menadžer nema sposobnost, znanje i spremnost da preuzme rizik, taj rizik se prenosi na zaposlene, koji nisu u mogućnosti da na njega utiču.

U biranju mera koje se sprovode u situacijama kriznog menadžmenta, treba voditi računa da se nikada ne sprovode samo popularne ili samo nepopularne mere, jer to povećava faktor rizika.

U sprovođenju samo popularnih mera, kupuje se na kraće vreme socijalni mir, klima u kolektivu, popušta atmosfera napetosti i straha, ali to na duže staze ne vodi rešavanju krize, čak može stvoriti privid da je kriza zaustavljena a time se ne mobilisu neophodni ljudski resursi, energija, stručnost i dodatno angažovanje za realno prevazilaženje krize.

U slučaju da se odmah sprovode efikasne, ali nepopularne mere, povećava se rizik od straha, otpor i nezadovoljstvo zaposlenih, što svakako nije povoljna klima u kolektivu ili organizaciji čiji sledeći korak mora biti mobilisanje svih raspoloživih ljudskih kapaciteta za dodatno angažovanje, kreativnost, štedljivost i slično.

Zato se sposobnost menadžment tima na čelu sa top menadžerom/direktorom ogleda u veoma brižljivo odabranim trenucima za kombinovanje i popularnih i nepopularnih mera, koje će smanjiti faktor rizika a omogućiti realne uslove za oporavak i izlazak iz krize.

Ne postoje unapred teorijski oblikovani recepti koji bi bili opšti obrazac za rešenje krize. Svaka je organizacija specifikum za sebe. A menadžer koji svakodnevno prati, analizira, sprovodi i kontroliše planirane mere i akcije, mora imati povratnu informaciju posledica svake mere koja je uslov za sledeći korak.

Poznata je činjenica da kriza iznedri kroz niz pozitivnih nepredvidivih situacija (identificuje najspremnije, najjače, najspesobnije) i oni opstaju. Ovo je uostalom, prirodni zakon opstanka, preveden u društvene okvire.

„Nisu vremena teška, nego smo mi slab...“

VI. UMEŠTO ZAKLJUČKA

Svodeći analizu posledica krize sa državnog nivoa, preko ustanova i organizacija na samog pojedinca nameću se nepopularni pratioci kao što su: stres, mobing, depresija, povećana agresija kao rezultat nemoći, preosetljivost, nesigurnost , gubitak poverenja i slično.

Kako ovako definisane ljudske resurse mobilisati na dodatno angažovanje, samoodrivanje, štednju, kreativno i konstruktivno razmišljanje i prihvatanje neophodnih realnih mera?

U menadžmentu uopšte, a u kriznom menadžmentu posebno postoji pravilo da sva ulaganja u tehniku, tehnologiju, opremu, sredstva i slično ne daju značajne rezultate, ako pri tom zanemarimo još uvek najvažniji faktor opstanka svake organizacije, a to su **ljudi**.

Ulaganje u ljudske resurse je ovaploćen kapital. U situacijama krize ljudski potencijal je neprocentljiv i presudan. To znači da se sve mere moraju preuzimati u skladu sa raspoloživim ljudskim resursima.

Kriza iznedri u prvi plan pravilo, koje se u ekspanziji tehnološkog razvoja

ponekad potisne, a to je da su ljudi ti po čijoj meri se sve unapređuje, organizuje koriguje i slično.

Menadžer u situaciji kriznog manadžmenta mora biti svestan činjenice da opstanak organizacije i njene osnovne ili proširene delatnosti zavisi od spremnosti i sposobnosti zaposlenih da to prepoznaju i raelizuju, primer: sposoban menadžer će u novonastaloj situaciji kada za obavljanje poslova ima raspoloživa sredstva za 18 umesto zatečenih 25 zaposlenih, pridobiti svoje zaposlene da obavljaju poslove za manju naknadu dok se ne stvore uslovi za ponovno uspostavljanje realne cene rada i angažovanja. Sledeci korak je regulisanje socijalnih programa, penzionisanje putem otkuplivanja staža i slično.

Zašto je ovo bitno?

Svako je jednostavnije otpustiti 7 zaposlenih i ostatak sredstava podeliti na 18 ljudi. Ali psihološki gledano, za opstanak, entuzijazam i solidarnost ovaj potez može izazvati strah i kod ovih 18 zaposlenih da će se već u sledećem krugu naći u sličnoj situaciji i da organizacija ne vodi brigu o svojim zaposlenima, nego se žrtvujući zaposlene bori za opstanak.

Menadžer u uslovima finansijske krize ima dva neophodna paralelna nivoa delovanja:

- Traži rešenja za dodatno finansiranje
- Istovremeno održava kapacitete i ljudske resurse na postojećem nivou, da bi u istom obimu obezbedio uslove za bolja vremena

Jedina pozitivna posledica krize u bilo kom obliku jeste što ona pokaže **solidarnost**, koja se u normalnim vremenima zanemari usled konkurencije, sujete, prestiža i slično.

Menadžer koji pridobije poverenje svih zaposlenih u situaciji krize za povećano zalaganje, disciplinu, odricanja zarad opstanka i prevazilaženja krize sa već jasno izloženim programima oporavka je uspešan menadžer u kriznim situacijama. Zato menadžer mora biti dobro obučen i vladati menadžerskim znanjima i veštinama kako bi i u ovakvim uslovima preuzeo veliki deo ovlašćenja i odgovornosti, kao i rizike.

Koja je razlika između menadžera i lidera?

Menadžer planira, organizuje, rukovodi i kontroliše, a lider u svim situacijama predvodi, preuzimajući odgovornost i rizike.

Jedna od definicija lidera, koja potiče još od antičkih vremena glasi:

. . . kada se odlučiš da vodiš, budi spremam da ti svaki potez prate oni koje te slede, a da bi bio ispred moraš da gledaš i misliš unapred, osvrćući se samo da proveriš da li te slede . . .

Seneka

Ukratko, ova definicija se odnosi na sva odgovorna lica od državnog nivoa rukovođenja preko rukovodilaca institucija i organizacija do individualne odgovornosti svakog pojedinca koji je takođe karika u ovom složenom lancu i koji takođe snosi deo odgovornosti za pravazilaženje krize.

Nada Trifković

Specijalista menadžmenta u obrazovanju

POLJOPRIVREDA I IZLAZ IZ GOSPODARSKE KRIZE

Vjekoslav Selak, Damir Ljubić, Pejo Janjić, Alejna Krilić,
Nijaz Brković, Davor Vasilj, Sadžida Kasapović, Merima Makaš

1. DIJAGNOZA STANJA

Bh. poljoprivreda je, osim u sasvim malom dijelu resursa kojima je sa dosta uspjeha gospodario društveni sektor, i uz njega nešta obiteljskih gospodarstava obuhvaćenih kooperacijom, sve vrijeme prije rata bila od države uglavnom malo ili nimalo podržavana. Dodajući tome i sadašnje ništa bolje stanje, može se reći da se ona već više od 60 godina nalazi u krupnim razvojnim problemima. Sa posljeratnim razdobljem, svoje skromne razvojne pomake, što se Federacije BiH tiče, ona je počela bilježiti tek od 2002. godine, ali su i oni, pred prekograničnim susjedima koji u nju odavno ulažu i mnogo više i puno bolje, samo značili njeno dalje realno zaostajanje i stalno gubljenje konkurentnosti na tržištu. Što se ovog entiteta tiče, nešto zapaženija, ali nikako i dovoljna proračunska ulaganja u ovaj sektor, vezana su tek za tri minule godine.

Za ove godine, vezane su i značajne aktivnosti na uspostavi te snažnijoj zakonskoj i institucionalnoj gradnji ffbh. poljoprivrednog sustava. Uprkos tome, cijeli poljoprivredni sektor pod udarom snažne i ničim uzvraćene vanjske konkurenциje, trpi stanovite teškoće, koje se jednako negativno prenose na sektor prerade i tako prijete nazadovanjem cijelih pojedinih proizvodnji. Težak i riskantan život poljoprivrednika, odricanje od domaćih radnih mjeseta i kumulirano davanja novca za uvoz svih vrsta hrane i pića, stanja su koja traži hitne promjene. U takvom, nepovoljnem i krajnje teškom domaćem ambijentu;

- poticajna sredstva koja su sektoru trenutno na raspolaganju, nisu dovoljna ni za održanje postojećih proizvodnji, uz to, predugo putuju do poljoprivrednika i tako im ugrožavaju golu gospodarsku egzistenciju, a
- visoka glad za razvojnim ulaganjima daleko prevazilazi raspoloživa sredstva u te namjene, i iz njih se, po odnedavno dobro uspostavljenom modelu sa Razvojnom bankom, što se Federaciji BiH tiče, ona tek svojim sasvim malim dijelom realno i dobivaju.

2. MOGUĆNOSTI SEKTORA

Poljoprivreda zemlje nudi svoj udio izlaza iz krize sa mnogo radnih mesta koja u principu nisu skupa. Ona, zajedno sa preradom, kroz domaće tržište kakvo danas pretežito ispunjavaju uvoznici, kao realnost ima naspram sebe više od dvije milijarde konvertibilnih maraka, koje godišnje plačaju domaći kupci. Imajući ove ključne elemente u vidu;

- domaćoj poljoprivredi na raspolaganju stoje jednakoj ulagački zahtjevna potencijalna radna mjesta za srednje i krupnije poduzetništvo kao u industriji, i ona se njih ne treba i ne može odricati, ali
- uz takva, pri sadašnjim domaćim prilikama, dosta skupa investiranja, za svoj brži i masovniji razvitak, ona, i uz nju naslonjena primarna prerada, neodoljivo poziva na mogućnosti uspostave sasvim održivih i višestruko jevtinijih obiteljskih modela upošljavanja, ito kako iz radno intenzivnih biljnih, tako i stočnih, ljekovitobiljnih te nekonvencionalnih i drugih proizvodnji,
- takve ulagačke modele, po uzoru na niz u svijetu prisutnih primjera, treba uokvirivati i ujedinjavati u odgovarajuće marketinške zadruge, kako bi tako organizirani i dobri menadžmentima vođeni poljoprivrednici, putem zajednički visokih i stalnih obujama proizvodnje, lakše nalazili i zadržavali svoja domaća i vanjska tržišta.

3. PRIJEDLOG MJERA

1. Što se Federacije BiH, ali i cijele Bosne i Hercegovine tiče, izlaz iz krize i njen što brži preobrat u razvoj, poljoprivreda i proizvodnja hrane u cjelini treba naći samo na temeljima dugoročne i uz to stabilne agrarne politike. Ta politika sa nizom mjera koje će, uz dugo čekanih i još nedobivenih 6% proračunskih izdvajanja, zadržavati naglašeno razvojni, nad, u neophodnoj mjeri zadržanim poticanjem već stvorene poljoprivredne proizvodnje, od nedavno je doživjela upravo takvu svoju reformu u sačinjenim, i za 2008. godinu nažalost još nerealiziranim, programima FMPVŠ-a.
2. Ustanovljena praksa za fbh. prilike koju treba dalje razvijati, uvažava punu primjenu aktualne strategiju razvoja sektora, jačanje Razvojne banke u njenim mnogo snažnijim kapacitetima za poljoprivredne investicije nego su oni danas, uspostavu jamstvenog fond za veću sigurnosti u kreditiranju, dostupnost kreditima za obrtna sredstva bez kojih nema servisiranja tekuće proizvodnje, brzo radno aktiviranje svih državnih institucija u sektoru do punih kapaciteta

njihovog funkcioniranja, upotrebu legalnih i legitimnih instrumenata podrške i zaštite domaće proizvodnje te jačanje i marketinško osposobljavanje institucije robnih rezervi kao stabilizatora poljoprivrednog tržišta i dr.

3. Određivanje kvalitete i osobito zdravstvene ispravnosti proizvoda, važan je problem sa kojim se Bosna i Hercegovina suočjava sve minule godine nakon rata. Stoga treba donijeti i razviti hitan i detaljan plan za što brži razvitak
 - troškovno prihvatljivog i rezultatima učinkovitog *sistema referentnih laboratorijskih* i drugih službi za testiranje poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, i posebno onih kojima se trguje na međunarodnoj razini.
4. Sve prethodno treba raditi uz žurno poboljšavanje postojećih i usvajanje novih poljoprivrednih zakona koji se nalaze u zvaničnoj proceduri. Uz te i takve zakone kojima će se mnogo bolje štititi i unaprijeđivati sektor, bez velikih odlaganja treba uraditi i aktivirati sva podzakonska akta i osobito uredbe bez kojih nema njihove dobre provodivosti u praksi, niti izjednačavanja uvjeta na tržištu za domaće, naspram stranih proizvođača.
5. Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju koristiti u punom kapacitetu jer on omogućuje zaštitu poljoprivredne proizvodnje, a Sporazum CEFTA 2006 također mobilizirati u cijelosti, što znači i u onom dijelu kojim se od nelojalne konkurenциje štiti domaću proizvodnju.
6. S obzirom da je izvršeno potpisivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sa Europskom unijom, potrebno je:
 - raditi na ubrzanom harmoniziranju cijelokupne bh. poljoprivredne politike sa modelima koji se primjenjuju u EU,
 - ubrzano razvijati institucije koje će omogućiti implementaciju sredstava svih dijelova IPA fonda u Bosni i Hercegovini,
 - sustavno stvarati ambijent za privlačenje stranog kapitala s ciljem pokretanja snažnog investicijskog ciklusa u sektoru poljoprivrede, jer bi nakon potписанog Sporazuma, Bosna i Hercegovina trebala postati zanimljivija za investicijska ulaganja,
 - u okviru korištenja sredstava IPA fonda dodatno ojačati državne institucije,
 - jasno definirati strategiju ruralnog razvoja, uklopiti je u strategiju poljoprivrede i sukladno tome kandidirati programe ruralnog razvoja prema IPA fondu,
 - iskoristiti mogućnosti koje nudi IPA fond kroz kreiranje kvalitetnih

programa i projekata usmjerenih na razvoj ljudskih potencijala u sektoru, i

- u okviru IPA fonda dati prioritet projektima kojima će se osigurati transfer suvremenih znanja i tehnologije u našu poljoprivrednu proizvodnju.

ZAKLJUČAK

Izlazak iz krize bh. poljoprivrede može sprovesti ubrzanom primjenom predloženih mјera, koje će u kratkom roku dovesti do zakonski i institucionalno reformiranog te tehnološki preobraženog ukupnog sektora hrane. Neumanjujući njenu vanjsku gospodarsku otvorenost, uz stvarno korištenje mogućnosti u efikasnoj zaštiti proizvodnje i odlučno, što znači, snažno povećanje ulaganja u tehnološki razvoj, postići će se kratkoročni ciljevi sticanja veće konkurentnosti cijelog sektora na tržištu i uvećanja prijeko potrebne uposlenosti poljoprivrednog stanovništva. Jednako s time, trebaju uslijediti i isto važni srednjoročni učinci u što bržoj prilagodbi sektora za njegove aktualne WTO. i EU. integracije.

Literatura

1. **FMPVŠ (2006);** Srednjoročna strategija razvitka poljoprivrednog sektora u Federaciji BiH (2006-2010). Sarajevo.
2. **FMPVŠ (2008);** Dosadašnja poljoprivredna politika i njen budući utjecaj na sektor hrane u Federaciji BiH. Sarajevo.
3. **Vijeće ministara BiH (2009);** Prijedlog mјera iz mjerodavnosti Vijeća ministara za ublažavanje utjecaja globalne ekonomske krize na gospodarstvo Bosne i Hercegovine. Sarajevo

14. Mr. Nedim Šaćiragić, direktor ILIRIKA DZU

UZAJAMNI (OTVORENI) FONDOVI U SVJETLU NOVOG ZAKONA O DUF I IF

Sarajevo, April 2009.

Uvod

U posljednjoj sedmici 2008. godine Parlament FBiH je usvojio novi tekst Zakona o Investicionim fondovima i Zakona o Tržištu vrijednosnih papira kojima je napravljen značajan iskorak u legislativi koja definiše ovu oblast. Za dotadašnja zakonska rješenja koja su tretirala tržište kapitala u FBiH se može reći da su poodavno bila prevaziđena u mnogim svojim ključnim dijelovima i bilo je krajnje vrijeme da se i usvoje novi Zakoni koji su najvećim dijelom usklađeni sa legislativom u okruženju.

Veoma je bitno napomenuti da je razvoj tržišta kapitala proteklih godina u Bosni i Hercegovini bio intenzivniji nego li je to tadašnja legislativa definisala i može se reći da je tržište samo preraslo okvire definisane još u prvim godinama ovog vijeka. Tokom proteklih godina svi učesnici na tržištu kapitala su pokušavali različitim parcijalnim rješenjima da premoste pojedinačne probleme na koje su nailazili, ali se ništa krucijalno nije moglo izmijeniti. Bitno je napomenuti da je u RS-u slična legislativa u primjeni već par godina.

Kroz prizmu izmjene legislative treba spomenuti i nastanak novih finansijskih posrednika otvorenih odnosno uzajamnih fondova koji u svim svjetskim državama predstavljaju jedne od najbitnijih učesnika na tržištu kapitala. Osnivanje uzajamnih fondova predstavlja logičan slijed ako se uzmu u obzir kretanja na tržištu kapitala od njegovog nastanka pa do danas.

Do sada je osnovano 7 otvorenih fondova u BiH i izgledno je da će se i njihov broj, broj ulagača i imovina kojom upravljaju konstantno povećavati. Veoma je bitno napomenuti da se nastanak prva 4 uzajamna fonda u FBiH dogodio u vremenu kada je ta oblast bila veoma slabo definisana zakonskim odrednicama i kada je njihov nastanak zapravoiniciralo nekoliko entuzijasta uz pomoć Komisije za vrijednosne papire.

U proteklim godinama bili smo svjedoci veoma velikih oscilacija cijena dionica kako na domaćim tako i na svjetskim berzama, gdje se ipak na kraju pokazalo da se individualni ulagači mnogo teže snalaze i sporije reagiraju na promjene na tržištu kapitala u odnosu na profesionalne ulagače odnosno posrednike (posebno fondove). Konačno usvajanje gore pomenutih zakonskih akata će svakako doprinijeti opštem dobru da se stanovnicima BiH pruži mogućnost manje rizičnog ulaganja (slobodno možemo upotrijebiti i riječ štednja) na tržištu kapitala putem otvorenih fondova te da se tako obezbijedi i preduslov za snažniji razvoj tržišta kapitala čija je stabilnost

veoma bitna, nego li je to bio slučaj do sada bez obzira na efekte svjetske finansijske krize kojoj svjedočimo.

Uzajamni fondovi su posrednici kod kojih je ulagač na prvom mjestu. Uzajamni fondovi su orijentisani na: što veći broj uplata, što je veća vrijednost fonda provizija koju društvo za upravljanje fondovima naplaćuje je veća, ulaganje sredstava fonda se radi sistematski i profesionalno jer je prvenstveni cilj ostvarivanje iznadprosječnog prinosa svojim ulagačima, a ulagači su na prvom mjestu, jer za slučaj da su nezadovoljni oni nisu orijentisani na berzu da bi prodali svoj udio, već oni svoja sredstva povlače direktno iz fonda i utiču na njegovi vrijednosti.

Šta su otvoreni fondovi?

Zakonska definicija uzajamnog (otvorenog) fonda glasi: „Otvoreni investicioni fond sa javnom ponudom je posebna imovina, bez svojstva pravnog lica, koju uz dozvolu Komisije, osniva društvo za upravljanje, sa ciljem prikupljanja novčanih sredstava javnom ponudom udjela u fondu, čija se sredstva ulažu u skladu sa odredbama ovog zakona i čiji vlasnici udjela imaju pravo, pored prava na srazmerni udio u dobiti fonda, da u svako doba zahtijevaju isplatu udjela, i da na taj način istupe iz fonda“.

Iz zakonske definicije otvorenih fondova se mogu izvući osnovne karakteristike ove vrste fondova odnosno osnovne prednosti ulaganja u otvorene fondove:

- Fondovi nemaju svojstvo pravnog lica iz osnovnog razloga što je osnovni kapital fonda svakodnevno promjenljiv. Kapital i vlasnici udjela su registrovani kod Komisije za vrijednosne papire i Registra vrijednosnih papira, što omogućava da se izmjene vlasničke strukture, odnosno uplate i isplate ulagača obavljaju na prilično jednostavan način.
- Sredstva uložena u fond su uvijek dostupna. Ulagači nisu orijentisani na berzu kao kod ostalih vrijednosnih papira gdje nemaju nikakve garancije da iste mogu unovčiti. Neto vrijednost udjela uzajamnog fonda se obračunava svaki dan i ulagač u roku od 5 dana od dana podnošenja zahtjeva ima svoj novac na računu u banci. Likvidnost udjela uzajamnog fonda je osnovna prednost ulaganja u uzajamne fondove u odnosu na druge vrijednosne papire.
- Fond predstavlja veoma dobar način smanjenja odnosno diverzifikacije rizika jer ulaže u veliki broj vrijednosnih papira, od kojih je dio sa fiksnim prinosom, i za relativno malu vrijednost početnog uloga (oko 200 KM) omogućuje svojim udjeličarima da naprave gotovo idealnu disperziju rizika.
- S obzirom na to da fond predstavlja skup imovine više lica troškovi transakcija se ravnomjerno dijele na cijeli portfolio čime se postiže značajno smanjenje ukupnih troškova trgovine.
- Društvo za pravljanje fondom je zainteresirano da upravljanje bude visoko profesionalno i da svojim ulagačima ostvari prinos koji je potencijalno veći nego li da ulagači novac drže samo u bankarskim depozitima. Istoriski trendovi pokazuju da je potencijalna dobit od ulaganja u fond veća nego li da se novac drži u depozitima kod banaka. U skladu sa ovim Društvo je dužno obezbijediti maksimalnu dostupnost promotivnih materijala fonda, proširiti prodajnu mrežu za udjele u fondu te svakodnevno na svojoj web stranici objavljivati neto vrijednost fonda i ostale relevantne podatke svojim ulagačima.
- Imovina Društva za upravljanje fondovima i Fonda je odvojena i striktnu kontrolu svih transakcija imovinom fonda provodi banka depozitar.

Kupovina udjela obavlja se isključivo uplatama novčanih sredstava. Kupovinom udjela kupac ulazi u ugovorni odnos sa društvom za upravljanje koje se obavezuje

da će uplaćenim novčanim sredstvima upravljati kao dijelom zajedničke imovine, u skladu sa uslovima navedenim u prospektu. Sredstva otvorenog investicionog fonda sa javnom ponudom prikupljena emisijom i javnom prodajom udjela u fondu i imovina stečena ulaganjem uplaćenih novčanih sredstava, uključujući prihode i prava proizašla iz imovine fonda, čine otvoreni investicioni fond sa javnom ponudom, odnosno posebnu imovinu u zajedničkom vlasništvu svih vlasnika udjela u fondu (Zakon o DUF i IF).

Minimalni osnivački kapital fonda je 1 milion KM. Svi troškovi fonda moraju unaprijed biti definisani prospektom i pravilima upravljanja fonda i društvo nema pravo naplaćivati niti jedan trošak od fonda koliko on nije odobren i od strane banke depozitara. U skladu sa ovim se ponovo ističe zaštićenost sredstava svih ulagača u fond.

Vrste otvorenih fondova

Pored svih gore navedenih prednosti ulagači uvijek moraju biti svjesni da bilo koje ulaganje u vrijednosne papire nosi određeni stepen rizika. Prije ulaganja se preporučuje da ulagači posvete dovoljno vremena analizi poslovanja više fondova, strukturi njihovih ulaganja, prospektu i pravilima upravljanja itd, jer samo tako mogu donijeti kvalitetnu odluku o ulaganju.

S obzirom na stepen rizika koji nose vrše se i podjele uzajamnih fondova.

1. Obveznički i novčani fondovi spadaju u manje rizične s obzirom da najveći dio sredstava imaju uloženo sa fiksnim prinosom. Naravno skladu sa ovim ovaj vid fondova i nudi relativno najniže prinose u odnosu na ostale vrste.
2. Mješoviti (za sada u BiH svi uzajamni fondovi su ovog tipa) ulažu i u vrijednosne papire sa fiksnim prinosom (obveznice i depozite) i u vlasničke vrijednosne papire (dionice). Ovi fondovi su rizičniji od prethodno navedenih fondova i predstavljaju najčešće fondove u finansijskoj industriji s obzirom da su im i potencijalni prinosi srazmjerno veći.
3. Dionički fondovi i fondovi koji ulažu u izvedene vrijednosne papire imaju najveći rizik, ali i potencijalno veći prinos na ulaganje.

U skladu sa gore navedenim može se reći da obveznički, novčani i mješoviti fondovi predstavljaju dobre prilike za ulaganje i štednju. Kao oblik ulaganja pogodni su kako za finansijske institucije tako i za privredne subjekte koji dio svojih sredstava mogu plasirati u fond i mogu računati na to da su im sredstva svakom trenutku na raspolaganju. Kao oblik štednje ovi fondovi su pogodni za stanovništvo jer pružaju dugoročnu sigurnost, nude potencijalno veće prinose i kvalitetno upravljaju sredstvima ulagača koji sami to ne bi mogli iz objektivnih razloga (vrijeme, znanje, iskustvo, dostupnost informacija).

Perspektiva otvorenih fondova u BiH

U ovom trenutku perspektiva otvorenih fondova u BiH je vezana na globalna kretanja na finansijskom tržištu u svijetu. Pred svim otvorenim fondovima koji su osnovani, ali i koji će se osnivati nalazi se niz i prijetnji, ali neosporno i široki spektar mogućnosti koje bi trebali iskoristiti. U ovom dijelu će se navesti samo neke koje se nalaze pred otvorenim fondovima u skoroj budućnosti:

- Usvajanje novih zakona u FBiH daje uzajamnim fondovima mogućnosti značajnog unaprijeđenja svog poslovanja u dijelu prodaje, promocije te kvalitetnijeg sprovođenja investicione politike. Sa novom legislativom investicione mogućnosti otvorenih fondova će biti mnogo šire gdje na prvom mjestu treba istaknuti mogućnosti ulaganja u inostranstvu u smislu kupovine kvalitetnih vrijednosnih papira te bolje disperzije rizika nego li što su fondovi sada u mogućnosti.
- Mogućnosti otvorenih fondova da razvijaju zajedničke proizvode sa osiguravajućim društvima i bankama (fond police i posebne vrste kredita).
- Preporučena dugoročnost ulaganja i prednosti koje ono nosi će tek sa protokom vremenema dobiti na značaju kada se pozitivni trendovi sa berzi odraze i na kretanje vrijednosti udjela uzajmаниh fondova.
- Reforma mirovinskog (penzionog) sistema u BiH je već duži period u pripremi i kada ona započne otvoreni fondovi bi trebali tražiti svoje mogućnosti u okviru trećeg stuba mirovinskog osiguranja.
- Sa razvojem tržišta logičan slijed jeste razvoj specifičnih fondova različitog stepena rizika (obveznički, dionički isl).
- Uzajamni fondovi bi s obzirom na prirodu svog posla trebali biti jedni od nosilaca edukacije stanovništa o bitnosti pojedinčevog planiranja osobnih prihoda i rashoda i shvaćanja vremenske vrijednosti novca.

Ekonomsko savjetovanje na temu:
**“Mjere za ublažavanje uticaja globalne ekonomske krize na ekonomiju BiH” na
Vlašiću**

U skladu sa uvodnim predavanjem Direktora Ekonomskog instituta u Sarajevu prof. Ante Domazeta koji je istakao da u mjerama za ublažavanje posljedica ekonomske krize u BiH treba da se stvoriti održivi ambijent u kojem će funkcionisati mala preduzeća, te ulaganje u mala i srednja preduzeća. Sektor na koji će se kriza odraziti, između ostalog, je sektor malih preduzeća odnosno na zapošljavanje u tim preduzećima i na poslovnu okolinu u kojoj ona rade.

Mjera koja danas može ublažiti krizu u sektoru malih preduzeća je stimulacija ulaganja u proizvodnju i u turizam. Manji broj datih kredita, odnosno, smanjenje izvora sredstava mikrokreditnim organizacijama utjecat će na smanjenje daljeg davanja kredita mikrokreditnom sektoru. To će izazvati smanjene obrtnog kapitala malih preduzeća, blokiranje istih, otpuštanje velikog broja zaposlenih. Međutim, sam sektor ima već vlastiti portfolio iz kojega može nastaviti finansiranje malih preduzeća na kraći rok. Mikrokreditne organizacije ne bi trebale imati problema sa likvidnošću, ali i one trebaju podršku države.

Mikrokreditne organizacije financiraju uglavnom mala preduzeća koja imaju do 5 zaposlenih. Jedan problem ovih malih preduzeća je što imaju jako velika davanja za poreze i doprinose, nemaju oslobađanja od poreza na dobit ako investiraju.

Ovo, obzirom na zakone, u kraćem roku se neće mjenjati, pa se moja diskusija odnosi više na to šta da oni finansiraju i kako to može ublažiti krizu u BiH. Struktura mikrokredita plasiranih u BiH među korisnicima pokazuje da je učešće turističke djelatnosti nisko. Većina mikrokredita korištena je za podršku i financiranje aktivnosti u oblasti trgovine i proizvodnje, a odmah nakon toga poljoprivrede.

Mislim, da mjere za ublažavanje uticaja globalne ekonomske krize na ekonomiju BiH, između ostalih, su razmatranje mogućnosti poticanja ovih malih preduzeća u proizvodnju ili u razvoj turizama. Naravno, mora se stvoriti klima da je u ovoj situaciji najbolje trošiti domaće, posjećivati domaće turističke destinacije jer će to potaknuti domaću proizvodnju.

Generalno gledano, ove mjere slijede specifičnu šemu tokova. Uporedo sa povećanjem broja posjetilaca na određenom turističkom prostoru dolazi do povećanja njihovog trošenja. Onog trenutka kad se ti troškovi usmjeravaju na plaćanje prema biznisu (plaćanje različitih računa), oni počinju generirati lanac plaćanja za plate i zarade, za nove zaposlene i finansijski priliv (kamate) na dugovanja i potencijalno generiraju profit. U istom vrijeme, državni prihodi rastu kao posljedica turističke aktivnosti, personalnih prihoda zapošljavanja i prinosa na kapital.⁴³

Ukoliko ovu čijenicu posmatramo iz perspektive efekata koje turizam prouzrokuje u društvu i na ekonomski razvoj, brojnih učesnika turističkih putovanja u domaćim i međunarodnim razmjerama, te efekata koje ova putovanja imaju, može se zaključiti da turizam nema pandana u nekoj sličnoj pojavi u okvirima savremenog životnog svijeta.⁴⁴

Ukoliko stvari postavimo «dovoljno široko» i u analizu utjecaja turizma uključimo i efekte i dobiti koji će se pojaviti u sferi različitih djelatnosti koje su predmet podrške kroz usluge mikrokreditiranja, kao što su trgovina, smještaj, ugostiteljstvo, razne usluge i slično, onda je jasno da su različite aktivnosti indirektno vezane za turizam i da kao takve osjećaju pozitivne efekte turističkih kretanja, odnosno kvalitetom svoje ponude i usluga doprinose kreiranju kompleksnog turističkog proizvoda.

Turistički doprinos GDP-a je najobuhvatniji iznos mjere njegovih neto ekonomskih doprinosa.

- a) ***Lična primanja*** – ovo uključuje (1) prihod/dohodak od rada kao što su plate i zarade i prihode po osnovu svojine, u slučaju malih biznisa, gdje su vlasnici i operateri ista osoba ili su članovi porodice i (2) povrat na kapital, kao profit, dividendu, kamatne stope i rente.
- b) ***Zaposlenost*** – nastojanje da se osigura i zadrži što više radnih mjeseta.
- c) ***Prihode države*** – turizam generira prihode za državne institucije od direktnih i indirektnih poreza, naknada pojedinaca u formi takse za pristup (boravak), taksi i kazni, te kroz profite državnih preduzeća.
- d) ***Razmjenu sa inostranstvom*** – za mnoge države priliv stranih valuta je važan ekonomski prioritet, jer omogućava financiranje uvoza i investicija. Može biti mjerjen u nacionalnoj valuti ili u nekoj od stranih valuta koje dominiraju u prilivima.

Ključno pitanje je da li je moguće premostiti konflikt između ekonomske profitabilnosti i promjena u okruženju - da bi se kreirala ekonomski i okolinski održiva proizvodnja.

⁴³ Organization of American States, Inter-American Travel Congresses Permanent Secretariat, (1997), "Sustaining Tourism by Managing Financial and Human Resources", XVII Inter-American Travel Congress 7-11 April, 1997, San Jose, Costa Rica, OEA/Ser.K.III.18, TURISMO-doc.1, Jaunary 31, 1997, Original: English, str. 5.

⁴⁴ Bakić, O., (2000), "Marketing u turizmu", Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet, str. 31.

Okolinski problemi, generalno gledano, zahtijevaju regulaciju u oblasti načina života, i rješenje zavisi od prihvatanja ovih promjena od vladajućeg ekonomskog sistema. Očekuje se da «iskustveni» turizam – onaj koji obuhvata ekoturizam, prirodni, kulturni, seoski i blago avanturistički turizam, raste brzim tempom između 2000. i 2020. godine.⁴⁵

Prijedlog je da se u cilju osiguranja održivog razvoja turizma i stvaranja prepostavki za integrisano održivo upravljanje turističkom destinacijom neophodno osiguraju primjenu UNEP principa. Na taj način je moguće integrisati turizam u sveukupnu politiku održivog razvoja kroz:

- usvajanje strategije na državnom nivou,
- međusobnu koordinaciju i kooperaciju agencija,
- integrisano upravljanje ograničenim resursima, na bazi rješavanja konflikta u procesu korištenja resursa.

Da bi se obezbijedila ravnoteža održivog razvoja turizma i šireg ekonomskog razvoja, društveni i okolinski ciljevi na državnom i lokalnom nivou moraju biti postavljeni na bazi državne strategije razvoja turizma. Ona pak mora biti bazirana na poznavanju okolinskih resursa, kao treba integrisati državne i regionalne održive planove. Osnovni principi koji u ovoj sferi moraju biti primijenjeni su:⁴⁶

- Kreiranje državne strategije turizma i njeno periodično osavremenjivanje i izrada master plana za razvoj turizma i upravljanje turizmom.
- Integriranje zaštite okoliša i resursa biodiverziteta u svim strategijama i planovima.
- Ostvarivanje prosperitetnog ekonomskog razvoja i zapošljavanja uz održavanje zaštite okoliša.
- Osiguranje podrške kroz razvoj politike i doprinos promovisanju održivosti u turizmu i vezanim aktivnostima.

Istovremeno je u sferi integrisanja, koordinacije i kooperacije neophodno osigurati:

- Jačanje koordinacije između politike turizma, planskog razvoja i upravljanja na državnom i lokalnom nivou.
- Jačanje uloge lokalnih autoriteta u upravljanju i kontrolom u oblasti turizma, uključujući osiguranje kapaciteta za razvoj turizma.

⁴⁵ WTO (2004), "Globalna prognoza i profiti tržišnih segmenata", Sv. 7 "Vizija turizma u 2020. godini"

⁴⁶ UNEP Procution and Consumption Branchs -Tourism , Destination Management - Agenda 21, Biological Diversity and Tourism.

- Osigurati da svi stakeholderi, uključujući državne agencije i lokalne autoritete, budu uključeni u razvoj i implementaciju turističkih aktivnosti.
- Održavati ravnotežu sa drugim ekonomskim aktivnostima i korištenjem prirodnih resursa u ovoj oblasti i procjenjivati troškove i prednosti za okoliš.

Uzimajući u obzir ulogu mikrokreditnih organizacija, kao podrške razvoju turističkih djelatnosti (time i poljoprivrede i ostalih pretećih usluga i proizvodnje) potrebno je:

- Inkorporirati planiranje u turizmu sa planiranjem u ostalim sektorima i razvojnim ciljevima da bi se osiguralo uvažavanje potreba iz svih oblasti (Planiranje u turizmu ne smije se odvijati u izolaciji).
- Osigurati da se planovi kreiraju i da razmjenjuju mogućnosti za zapošljavanje sa lokalnom zajednicom.
- Osigurati da planovi sadrže set preporuka za razvoj koji će omogućiti održivo korištenje prirodnih resursa i zemljišta.
- Sprječiti ad hoc špekulativni razvoj.
- Promovisati razvoj raznovrsne turističke baze koja će biti dobro integrisana u ostale lokalne ekonomske aktivnosti.
- Zaštитiti važno nasljeđe i konzervirati biodiverzitet u skladu sa Konvencijom o biološkom diverzitetu.

Primjena ovih principa osiguraće pretpostavke za održivi razvoj. Naime, u slučaju turističke djelatnosti, održivi razvoj ima specifično značenje – izazov za industriju je razvoj turističkih kapaciteta i kvaliteta proizvoda bez uticaja na fizičko i humano okruženje koje mora biti očuvano u svom izvornom obliku.⁴⁷

⁴⁷ Cronin, L., (1995), Quote p. 70 in Hunter, C. J. and Green, H. *Tourism and the Environment. A Sustainable Relationship?* London: Routledge.

ZAKLJUČAK

S obzirom na odsustvo odgovarajućeg interesa od različitih turističkih agencija i organizacija, mikrokreditiranje bi moglo osigurati značajne pretpostavke za uspješno djelovanje, a time i pretpostavki za ostvarivanje dodatnih sredstava malim preduzećima za financiranje svojih aktivnosti.

Neophodno je u interpretaciji razvoja održivog turizma naglasiti sljedeće:⁴⁸

- Turizam se može razvijati ako ne uništava okolinu i ako je ekološki prihvatljiv.
- Održivi razvoj turizma, uglavnom, se bazira na ograničenom razvoju i zasniva se na lokalnoj zajednici.
- Održivi razvoj turizma počiva na onima koji od razvoja turizma imaju koristi, a ne na lokalnom stanovništvu.
- Održivi razvoj turizma stavlja naglasak na kulturnu održivost, što znači da se destinacija razvija na takav način da doživljaj mesta naglašava arhitektonsko i kulturno nasljeđe.

⁴⁸ de Kadt, E. (1992) "Making the Alternative Sustainable: Lessons from Development fro Tourism. In Smith, V.L. and Eadington, W.R. (eds) *Tourism Alternatives Potentials and Problems in the Development of Tourism*, str. 47-75. Chichester: Wiley str. 50

16. Jago Lasić, predsjednik PK F BiH

Industrijska proizvodnja II/09 manja je od prosječne u 2008. Godini za 20,1%, a u odnosu na veljaču 2008. godine manja je za 15,3%, a u odnosu na siječanj 2009. godine za 1%.

Ako pak promatramo I+II /2009 / I+II/2008 godine onda je pad industrijske proizvodnje za 13,3%. Najveći pad je kod preradivačke industrije 22,5% (I+II/09 / I+II/08), kapitalnih proizvoda 30,6%, intermedijalni proizvodi osim energije 29,2 % i netrajnih proizvoda za široku potrošnju 10,6%.

Šumarstvo-proizvodnja šumarskih sortimenata I+II/09/ I+II/08 manja za 43% (index 57%).

Gradevinskih radova u siječnju 2009.godine u odnosu na prosjek 2008. godine manja izvršeno za 37,9%.

Promet u trgovini na malo u siječnju 2009. godine je sa uključenim PDV 406,9 milijuna KM što je za 28,1% manje nego u prosincu 2008. godine.

Izvoz BiH u protekloj godini počeo je opadati od rujna 2008. godine. Prosječni izvoz za prvi deset mjeseci 2008. bio je mjesечно 572 milijuna KM, zadnja tri mjeseca 2008. godine bio je 522 milijuna KM mjesечно, a u prva dva mjeseca 2009. godine je 516 milijuna KM mjesечно. Pad uvoza počeo je od studenog (11) mjeseca 2008. godine. Prosječni mjesecni uvoz za deset mjeseci 2008.godine bio je 1138 miljardi KM, a u zadnja dva mjeseca 2008. i prva dva mjeseca 2009. godine prosječni mjesecni uvoz je 1178 milijuna KM ili 15,1% manji.

Ovo napominjem da bi se argumentirao pad prihoda od indirektnih poreza za cca 15% jer su prihodi od indirektnih poreza natprosječno vezani za uvoz i osobnu potrošnju.

Ako pak uzmemu deset najvećih izvoznika iz BiH uočit ćemo da izvoz tih 10 tvrtki čini cca 35% izvoza BiH. U tih deset tvrtki sedam su tvrtke iz metalског sektora („Aluminij-Mostar“, „Arcelor Mittal – Zenica“, „Balkal – Banja Luka“, „TMD – Gradačac“, „Cimos – Gradačac“, „Wolkswagen – Sarajevo“, „Unis – Derventa“), po jedna iz oblasti proizvodnje koksa („Global Inspot koksna industrija – Lukavac“), „Elektroprivreda BiH“ iz energetike, „Borac – Travnik“ iz tekstila i „Prevent cutting – Visoko“ automobilska industrija.

Iz prednjeg se da zaključiti da je deset najvećih izvoznika vezano za investicijsku potrošnju uglavnom u autoindustriji i graditeljstvu. Ovo navodim kao potvrdu tezi da se trebaju ubrzati investiciona ulaganja u cestogradnju i energetiku, kako bi se povećala potrošnja metalског sektora i povećala građevinska angažiranost, a to bi povuklo i ostalu potrošnju.

Prijedlog antirecesijskih mjera:

- 1) Da se poboljša ponuda novca za gospodarstvo osobito za izvozno orijentirano gospodarstvo, poveća regresiranje kamata za poljoprivredni sektor aktivira razvojna banka F BiH u punom kapacitetu, poduzima radnje na poboljšanju uvjeta štednje (povećanje visine osiguranog depozita), smanji javna potrošnja kako bi što više novca ostalo u realnom sektoru.
- 2) Da te intezivira sprečavanje nelojalne konkurenčije uvoznih roba kroz kontrolu kvaliteta uvoznih roba i ocjenu puštanja robe na tržište BiH kao i primjenu mjera zaštite od subvencionalne robe i dampinga.
- 3) Da se ubrza početak javnih investicija u prometnoj infrastrukturi i energetici.
- 4) Da se uspostavi strogi nadzor nad javnim sektorom u cilju smanjenja potrošnje. Predlažemo donošenje Zakona o proračunskim korisnicima i korisnicima izvan proračunskih fondova.
- 5) Da se ubrza postupak ocjene usklađenosti BiH roba tj. ubrzanje rada na Nacionalnom sustavu sigurnosti proizvoda kao preduvjeta za puštanje robe u promet i otvaranje tržišta BiH za direktna strana ulaganja.
- 6) Da se ubrzaju poslovi na izradi projekata koji se financiraju iz EU fondova, svjetske banke, EBRD, kao i drugih međunarodnih razvojnih izvora.
- 7) Da se svake naredne godine, za tri godine zaredom (2009, 2010, 2011), doprinosi na bruto plaću smanje po 3,6%.
- 8) Da se donese novi Zakon o trošarinama (akcizama) koji je primjerен gospodarstvu BiH i da obuhvati osobne automobile, plovila, letjelice,, mobitele i luksuznu robu, a da se ukine akciza na bezalkoholna pića.
- 9) Da se uvede viša i niža stopa (7% i 14%) PDV-a.
- 10) Da se sirovine, repromaterijali, oprema za proizvodnju i rezervni djelovi oslobođe carina u potpunosti.
- 11) Da se zaštiti domaća proizvodnja od nanošenja štete ili mogućnosti nanošenja štete koristeći odredbe Zakona o vanjskotrgovinskom poslovanju BiH i uvođenjem instrumenata carine za poravnanje tj. uvođenje carina u visini subvencija uvezene robe. To je ujedno instrument u borbi protiv dampinga. Sredstva od carina za poravnanje usmjeravati namjenski za poticaje poljoprivredno-prehrabnenog sektora.

- 12) Da se u Zakonu o porezu na dobit izvrši izmjena i dopuna u onim segmentima gdje se oslobođanja od poreza vežu na visinu ulaganja.
- 13) Da se u Zakonu o porezu na dohodak najprije namire plaće zaposlenika, a u slijedećih 15 dana porezi i doprinosi.
- 14) Da se u Zakonu o vanjskotrgovinskom poslovanju BiH izvrše izmjene i dopune (iako treba cijeli Zakon „dobro protesti“ jer su se od 1998.godine promjenile okolnosti i vanjskotrgovinski položaj BiH), najprije u izjednačavanju domaćeg i ino ulagača i tretirajući prekomjerni uvoz (ne samo uvoz) kao štetu.
- 15) Da se proračunski deficit ne namiruje iz prodaje imovine i ino zaduženja već kresanjem troškova u državnoj i javnoj potrošnji.
- 16) Da se razina osiguranja depozita (štедnja) poveća kako bi se što više štediša i štednje obuhvatilo osiguravanjem i povećalo povjerenje u bankarski sustav BiH.
- 17) Da se svi kapaciteti DKP, Vlada, Komora i posebno medija uključe u promociju domaćih roba srećući pažnju potrošača na prednost kupovanja i trošenja domaćeg proizvoda.
- 18) Uloga medija u povećanju prodaje domaćih proizvoda.

I USPJEŠNO SANIRANJE I RESTRUKTURIRANJE – ODGOVOR NA KRIZU

Savladavanje preduzetničke krize je težak i zahtjevan menadžerski zadatak. Zbog heterogenosti i kompleksnosti individualnih križnih situacija nemoguće je dati patentni recept za prevazilaženje krize. Odlučujuće za uspjeh je mnogo više poznavanje strategijskih i operativnih uzroka krize i jedna realistilna procjena o raspoloživom manevarskom prostoru. Tek na osnovu ovoga je moguće djelotvorno protuupravljanje.

Uopšteno je moguće razlikovati pet faktora uspješnosti restrukturiranja, koji stoje u veoma jakoj međusobnoj vezi:

- Sposobnost brzog postavljanja jednog realističnog koncepta restrukturiranja (uključujući i targeting);
- Djelimična izmjena u menadžmentu, onih koji su odgovorni za krizu i podrška od strane iskusnih savjetnika;
- Iskorištavanje potencijala i raspoloživih resursa putem stvaranja projektnih grupa te nosilaca veza i projekata;
- Stvaranje pritiska putem čvrstog i strogog rukovođenja;
- Motivirajuća i povjerljivo forsirajuća komunikacija sa svim interesnim grupama (ka unutra i spolja).

1. Koncept restrukturiranja/saniranja - brzo i kompetenstno definisati
2. Menadžment djelimično izmijeniti i integrисati savjetnike
3. Projekt efektivno organizovati i oformiti ključni tim
4. Stvoriti radni pritisak i ojačati volju za promjenom
5. Motivirajuće i povjerljivije komunicirati

1. Sposobnost za brzo definisanje koncepta

Sposobnost za postavljanje jednog realističnog koncepta restrukturiranja sadrži pored poznavanja uzroka krize i Know-how i iskustvo za određivanje strategijskih i operativnih potencijala, kao i neophodno vrijeme za sprovođenje.

Zbog opasnosti po sopstveni kapital i/ili likvidnost po pravilu se mora u roku od nekoliko dana ili sedmica predložiti koncept. Pri tome se za rješavanje problema moraju razviti vrlo smjeli i detaljni prijedlozi. U konceptu predložene strategijske i operativne mјere dosežu od portfolio-čišćenja kroz prodaju društava pa do odustajanja od nekih proizvoda ili dijelova proizvodnog / uslužnog lanca. Ovo po pravilu implicira u pravcu otpuštanja većeg broja zaposlenih, kao i opsežnjem strukturnom preobražaju preduzeća.

Kod razvijanja koncepta pored instrumenata strategijskog planiranja veliku ulogu igra benchmarking kao instrument određivanja potencijala u proizvodno-uslužnom lancu. Razvijanje ideja i ciljeva, između ostalog i na osnovu benchmarka nega za jedan koncept restrukturiranja nije dovoljno. Bitnije je da se efekti iz mјera integrišu u biznis plan, kako bi se stimulisali rezultati različitih scenarija. Tek tada je sposobnost saniranja procijenjena.

2. Djelimična izmjena menadžmenta i uključivanje eksternih savjetnika

Dotadašnje rukovodstvo se u kriznim situacijama mora sukobiti sa dva problema. Prvi je, da ono u kratkom vremenu nema mogućnost da se obogati iskustvima iz sličnih križnih situacija niti stekne neophodne sposobnosti da uspostavi odgovarajući program restrukturiranja. Drugo, interesne grupe preduzeća (povjerioci, kupci, radnici) su djelimično izgubile povjerenje u menadžment.

Pošto je preduzetnička kriza uvijek jedan vid krize povjerenja, neophodno je mnogo lične inicijative, integrata, konsekvetnosti i odgovornog ponašanja od strane pogodenog menadžmenta, a to zahtjeva samokritičnost i odlučnost.

Izmjena jednog dijela menadžmenta je neophodna i predstavlja važan faktor uspješnosti u savladavanju preduzetničke krize.

Zbog nedostatka vremena i samostalnosti u postavljanju koncepta saniranja /restrukturiranja, te nedostatka povjerenja u sposobnosti menadžmenta velika podrška je iskusni savjetnik. On raspolaže sa know-how, iskustvima u branži kao i sa instrumentima / alatkama za efikasno kreiranje koncepta. Dalje, ovi iskusni savjetnici

sa strane mogu objektivnije da sagledaju i otkriju skrivene rizike u strukturama i poslovnim procesima, i zbog svog nezavisnog položaja mogu otvoreno da ih izlože.

3. Efektivna organizacija projekta / stvaranje glavnog tima

Projektna organizacija podrazumijeva cilj da se u preduzeću oslobode sva know-how za poboljšanje situacije. Miješani projektni timovi (koji se sastoje od pojedinaca različitih struka) moraju, u konceptu definisane mete, odrediti odgovarajuće mјere. Za to se u pojedinačne timove pozivaju najbolji radnici. Zatim se već postojeći prijedlozi, koji su u prošlosti u internim područjima naišli na poteškoće u primjeni i realizovanju ponovo uzimaju u razmatranje, struktuišu, poboljšavaju i analiziraju. U novoformiranim timovima, uz podršku spoljnog savjetnika, se razvijaju dalje mјere čije sprovođenje je moguće jedino na osnovu novog strategijskog definisanja. Projektna organizacija se ovde posebno oslanja na zaposlene, jer oni po pravilu poznaju slabe i jake tačke preduzeća. Zatim se razmatra integracija, nosioci, vjerodostojnost, prihvativost i identifikacija sa mjerama kao i širenje putem interne mreže. Ovo je za sprovođenje od posebnog značaja jer članovi projektnog tima snose posebnu odgovornost za sprovođenje. Instalacija upravljačkog tima (sastavljenog od rukovodioca/poslovođa i iskusnih savjetnika) pomaže prevazilaženju postojećih hijerarhijskih nivoa. Na taj način se obezbjeduje da se s jedne strane ideje ne blokiraju, a na drugoj strani postigne jak kontroling sprovođenja.

4. Radni pritisak kroz strogo vođenje projekta

Projektna organizacija služi faktoru uspješnosti. Preko postavljenih meta, prvo se stvara pritisak na rezultate i onda na članove projektnih timova. Za postavljanje ciljeva sa konkretnim mjerama kao i kasnije sprovođenje projektni rukovodilac odgovaran je pred upravljačkim odborom. Ovde izazvani pritisak se ojačava kroz određivanje termina i skori kontoling. Ovo se prenosi na odgovorne (upravu, poslovođe vezanih preduzeća, poslovođu odjela i slično), jer su se oni u prvim fazama procesa restrukturiranja složili u vezi ciljeva i mјera.

Mora se posebno obratiti pažnja da se kod pogodenih nosilaca ne stvori demotivirajući osjećaj straha. Ciljevi moraju biti visoki, ali ne i nerealistični. Ali moraju postojati uvjerljivi argumenti koji npr. govore protiv sprovođenja već planiranih mјera, biti prihvaćeni, iako je na taj način ugroženo stopostotno dostizanje cilja, od značaja su stvarni argumenti. Dalje, ubilačke fraze tipa "To smđ oduvijek

tako ili ovako radili, ne može drugačije..“ se ne smiju akceptirati. Dobar rad i doprinos se stoga mora nagraditi uspjehom u karijeri, ili dodatnim plaćanjem. Podržavajući koncept komunikacije stabilizuje balansiranje između neophodnog pritiska djelovanja i opasnosti od demotivacije i rezignacije.

5. Motivirajuća i ka povjerenju forsirajuća komunikacija

Komunikacija sa pojedinačnim interesnim grupama preduzeća (radnici, akcionari, povjerioc...) je još jedan od faktora uspješnosti za restrukturiranje preduzeća. Kroz otvoreno razgovaranje o kriznoj situaciji, egzistencijalna opasnost se u podsvijesti pogođenih posebno zadržava i time se istovremeno povećava pritisak na sve učesnike. Osim toga, kroz dodatnu otvorenu komunikaciju o budućim strategijama i strukturama, treba da se smanji nesigurnost i stvori povjerenje. Brz i uspješan proces restrukturiranja zahtijeva ne samo jedan dobar koncept saniranja/restrukturiranja, jedan efikasan organizacioni projekat i pritisak djelovanja. Neophodnija je „kulturna revolucija“, revolucija u glavama zaposlenih. Sa sprovodenjem kulturne revolucije povezano je uništavanje stare tradicije, tradicionalne predstave o vrijednosti gube svoj smisao mjerila preduzetničkog djelovanja u krizi. Kao kompenzacija se moraju razviti vizije. Sveukupno svi pogođeni na svim nivoima moraju postati učesnici.

II VRIJEME SANIRANJA

O saniranju moramo govoriti zbog mnoštva preduzeća, branši i cijelih državnih struktura, koje trpe posedice „vremena saniranja“.

Ruski ekonomist Nikolaj Kondratijev (1892 – 1930) je postavio teoriju dugih konjunktturnih ciklusa, koju koriste i drugi vodeći ekonomisti našeg stoljeća, kao naprimjer Schumpeter. Prema Kondratijevu se smjenjuju kratki i srednji konjunktturni ciklusi dugim ciklusima, koji obuhvataju period od oko 50 godina i sastoje se od oko 20 godina relativnog pada i 30 godina uspona.

Dvadeset godina pada (stagnacije) karakterišu fazu ekonomske nestabilnosti (ili „sanaciono vrijeme“), u kojoj se zbog velike promjene okoline dešava tehnološki proces prilagođavanja. Takav proces nestabilnosti možemo promatrati opet od početka 70-ih godina prošlog vijeka pa nadalje. Onih 30 godina uspona se označavaju kao faza ekonomske stabilnosti, koja nam je još u sjećanju kao privredno čudo poratnog vremena.

Kako može preduzeće preživjeti u fazi nestabilnosti, koja traje 20 i više godina? Pošto u slučaju sanacionog procesa u biti imamo posla sa neophodnošću prilagođavanja preduzeća okolini, moglo bi biti od koristi, da provjerimo, kako se u živoj prirodi odvija proces prilagođavanja promjeni okoline. Traženje analogije u živoj prirodi dopušta, da se odvojimo od danas preovladavajućeg mehanističkog modela razmišljanja i shvatimo naše socijalne sisteme kao organizam.

Preživljavanje organizama u njihovoј okolini uvijek ima nešto s kvantitativnim rastom, pri čemu rast (=dubit) sam ne može garantovati preživljavanje, jer smrt jednog organizma se ne može ničim izbjegći.

1. Kondratijev ciklus 1790. do 2050. godine – moguća prognoza događaja u budućnosti

Kondratijev ciklus je u radovima Nikolaja Kondratijeva zasnovana teorija o dugoročnim konjunktturnim ciklusima. U „dugim konjunktturnim talasima“ (1926) Kondratijev je prestavio na bazi empirijskih podataka iz Njemačke, Francuske, Engleske i USA jedan dugi konjunktturni ciklus od 40 do 60 godina, pri čemu je faza uspona nešto duža, a faza opadanja nešto kraća.

Nakon empirijskog istraživanja dva talasa prognosticirao je tačno i treći talas krajem dvadesetih godina XX vijeka (slom berze, crni petak, svjetska ekonomski kriza). Uzroci za ove cikluse, prema mišljenju Kondratijeva, su u pravilima ekonomskog sistema kapitalizma. Nove tehnike je on vidoio kao posledicu dugih talasa, ne kao njihov uzrok.

Pojam „Kondratijev ciklus“ prvi put je upotrebio Joseph Schumpeter u jednom od svojih radova. Za razliku od Kondratijeva, Šumpeter je tehničke inovacije prepoznao kao bazu za duge talase.

Objašnjenje za uzroke Kondratijevih ciklusa Šupmeter nije mogao dati, ali zato ih je Johan Millenford 1978.g. opisao u svom djelu „Konture promjena – strategije za budućnost“. On je opisao da je motivacija i demotivacija u promjeni / izmjeni generacija jedan od uzroka i motiv preduzetničkog, inovativnog doprinosa.

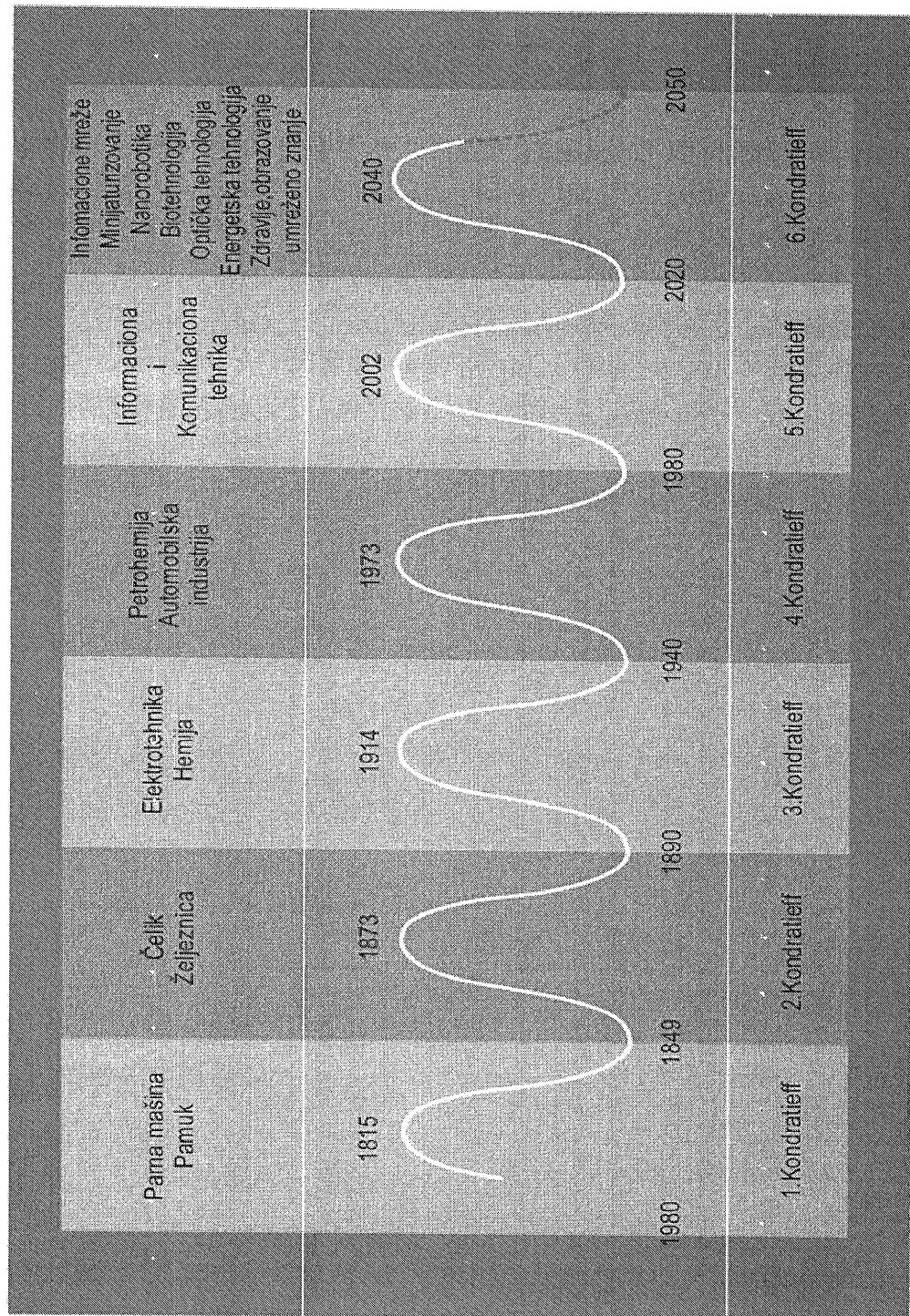
Tako je bilo moguće u jednom validnom socio-psihološkom istraživanju utvrditi vezu između konjunktturnog razvoja, inovacije i motivacije.

Jednostavnije rečeno, novi ciklus počinje sa nezadovoljstvom dolazeće generacije u vezi sa (tehnički uslovljene) ograničenjima u poslu, životu ili prethodnoj

generaciji (paradigmatična promjena). Potraga za alternativnim odnosom ponašanja prema tim ograničenjima vodi ka tehničkim rješenjima, koja otvaraju ne samo nove tehničke perspektive, nego i nove socijalne perspektive, to jest djeluju na strukturne promjene društva. Porast blagostanja na bazi novih inovacija, vodi ka tome da se nastajuće strukture stabilizuju, ali istovremeno na duži rok gube na fleksibilnosti i inovacionoj snazi za rješavanje novih problema.

Nakon ovog uzleta i zaleta uslovjenog inovacijama, kroz ubrzan priliv novca slijedi opadanje / pad, čim ustaljene strukture nisu više u stanju da riješe nastale socio-ekonomski zahtjeve i probleme, agirajuće osobe pokazuju nedostatak motivacije za promjenama i tim slijedi iznad proporcionalna koncentracija kapitala i moći.

U ovoj situaciji slijede nova alternativna rješenja, koja će se u ekonomskim dešavanjima etablirati i rasti dok i ona ne budu zamjenjena.

Slika : Kondratijevi ciklusi⁴⁹

⁴⁹ www.bsi.de

Ciklusi od 1780.god.⁵⁰

1. Ciklus (1780 – 1850): Parne mašine. Parne mašine kao bazična inovacija. Rana mehanizacija, industrijalizacija u Njemačkoj = Snaga.
2. Ciklus (1850 – 1890): Voz / željeznica i parobrod, druga industrijska revolucija = Transport.
3. Ciklus (1890 – 1940) Elektrotehnika i mašine za varenje, Hemija - > Prerada
4. Ciklus (1940 - 1990): Integralno kolo, atomska energija, tranzistor - > Automatizacija.
5. Ciklus (1990): Informaciona i komunikaciona tehnika - > Integration

Šta dolazi poslije petog ciklusa? Odgovor je šesti Kondratijev ciklus: „Psihosocijalno zdravlje“. Ako bi se sabrali troškovi izazvani kriminalitetom, drogama, štrajkovima, strahom, vojnim potrebama, prirodnim razaranjima, dobio bi se volumen od 10.000 milijardi dolara godišnje. Ovaj entropijski sektor je progutao najveći dio onih resursa koji su najneophodniji za rješavanje gorućih problema.

Šesti Kondratijev ciklus će doći. On će biti zdravstveno – Kondratijev ciklus. Motor ovog dužeg ciklusa je moguće već danas odrediti: psihosocijalno zdravlje. Nije pitanje da li je moguće njegovo realizovanje, nego koje firme, zemlje i regioni će ga prvo obuhvatiti i od njegove primjene najviše profitirati.

Kondratijeve lokomotive zdravlja⁵¹ su:

- Medicinska tehnika
- Farmaceutska industrija
- Prehrambena industrija
- Usluge bolesnima: ljekari, bolnice, fondovi zdravstvenog osiguranja, zdravstveno osiguranje, apoteke, njega,
- Banje
- Turizam i slobodno vrijeme (djelimično)
- Psihijatrija
- Psihoterapija, psihologija
- Tehnika za očuvanje prirode (pretežno)

⁵⁰ www.sdi-research.at

⁵¹ www.sdi-research.at

- Bio-tehnologija (pretežno)
- Ideologija, religija
- Ostalo: sportski artikli i postrojenja, prodavnice specijalnog assortimana, medicina, fakulteti, specijalni softveri, cjeloživotno obrazovanje.

Do sada su bazične inovacije bile materijalne prirode (parna mašina, motor, kompjuter). Težište slijedećeg talasa bi se moglo razvijati u novom pravcu. Na centralnom mjestu će stajati društveno zdravlje. Ne samo čisto tjelesno zdravlje, kako mi to danas razumijemo, nego duševno, ekološko i socijalno zdravlje.

Leo Nefjodov⁵² je rekao: „Ja sam čvrsto ubijedjen da će slijedeći inovacioni talas bitno zavisiti da mi u buduće „mekefaktore“ bolje koristimo. Pri tome mislim na kompetencije u odnosima sa ljudima, kreativnost, motivaciju, osjećaj odgovornosti, i prije svega spremnost da se udubimo u jednu stvar.“⁵³

Temelji za budućnost: I i K tehnologija

Dalji razvoj informacione i komunikacione tehnologije će sigurno biti kamen temeljac ovih procesa. Povezivanjem sa Bio i Nano tehnologijom će možda izazvati naredni High-Tech bum.

Najnovija trend studija BSI-ja intenzivno je diskutovala relevantni razvoj na području I i K tehnologija.

Studija izučava četiri tehnološka područja:

- Računarske tehnologije, računarske mreže i komunikacije, softverska tehnologija
- Baze podataka i menadžment znanja
- Područja primjene
- Sigurnosne tehnologije.

Za ova područja se posebno uključuju i analiziraju trendovi tipa convergencija, kompleksnost i mobilnost.

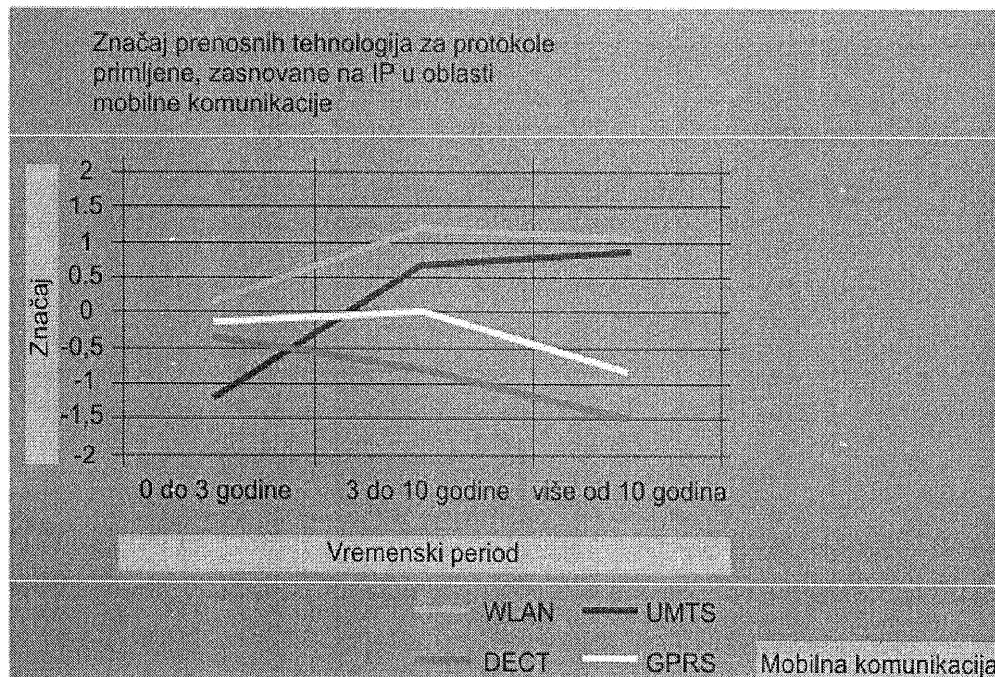
Kao rezultat oslikava se jasna slika budućeg trenda.

⁵² Kondratijev bi ostao jedna fusnota u ekonomskoj istoriji da nije bilo Lea A. Nefjodova, radnika na GMD univerzitetu za istraživanje informacionih tehnika u Sankt Augustinu pored Bona. Leo Nefjodov je 1996.g. objavio knjigu pod nazivom Šesti Kondratijev. Pravci produktivnosti i punog radnog vremena u doba informacija“

⁵³ www.institut-sozialwirtschaft.de

Jedno je već sigurno: koja god ključna inovacija to bude ona će za sobom nositi i sigurnosne rizike.

Sa sve rastućim brojem mobilne primjene, značaj prenosnih tehnologija baziranih na IP, kao što su WLAN ili UMTS će sve više rasti. GPRS i posebno DECT će izgubiti na značaju.

Legenda:

- WLAN (engl. Wireless Lokal Area Network (Lokalna radio mreža ili bežična lokalna mreža dva ili više računara)
- UMTS – Universal Mobile Telecommunication Services (univerzalni mobilni telekomunikacijski servis)
- IP – Internet Protokol (Protokol pomoću kojeg se vrši pakovanje i prenos podataka između računara)
- GPRS – engl. General Pocket Radio Service (Omogućava korisnicima prenos podataka i pristup internetu)
- DECT – engl. Digital Enhanced Cordless Telecommunications (Digitalne unapređene bežične komunikacije)

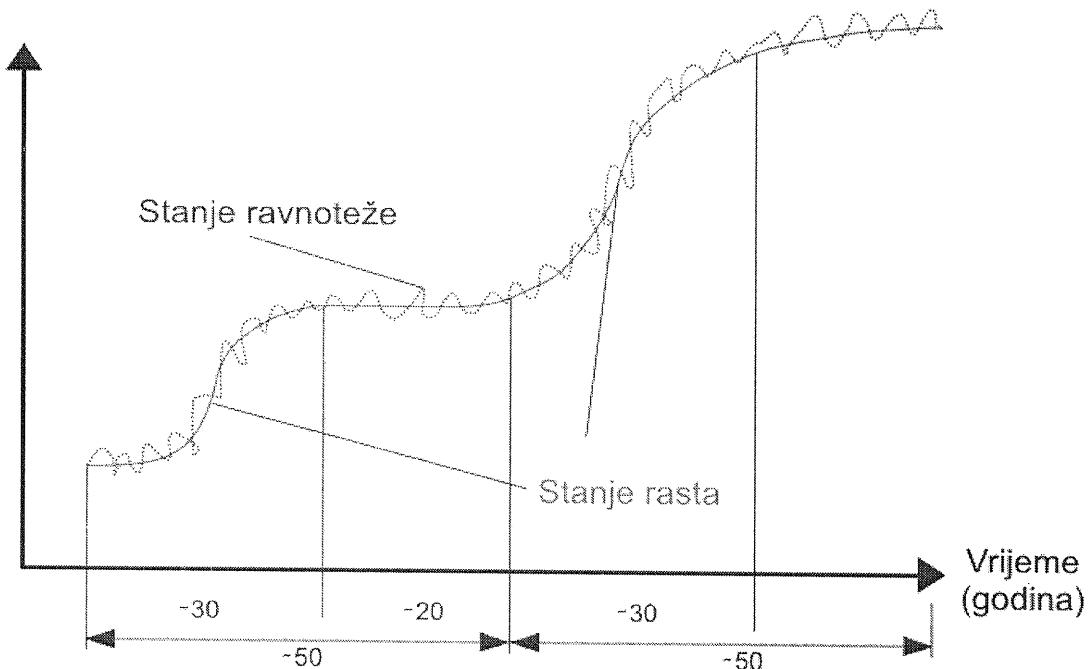
Slika 8: Mobilna komunikacija⁵⁴

⁵⁴ www.bsi.de

Dugi konjunkturni ciklusi

(Kondratieff-teorija)

Rast vrijednosti
(BND)

Kondratieff-ciklus

20 - 25 godina pad (faza nestabilnosti)

25 - 30 godina uspon (faza stabilnosti)

45 - 60 godina konjunktturni ciklus

Slika 1: DUGI KONJUNKTURNI CIKLUS – Kondratijev teorija⁵⁵

⁵⁵ Georg Turnheim: Sanierungs – strategien, Wien, 1988. str. 14.

Ipak mi u prirodi poznajemo proces reprodukcije, koja predstavlja smrt kao etapu evolucionom procesu nekog sistema organizama. Usmjerava li se preduzeće koje se posmatra kao organizam, samo prema rastu, onda se mogu očekivati „sanacioni problemi“, ako se prije toga ne prepozna pomenuta reprodukcija kao oblik preživljavanja.

Eksponencijalni rast je uvijek vremenski i prostorno ograničen. U prirodi nalazimo eksponencijalno umnožavanje tamo, gdje postoji životni prostor bez konkurenčije. Pojednostavljeno se ovo pitanje može objasniti na životnom ritmu stanovništva. Životni ritam nekog produkta, nekog tržišta ili nekog preduzeća ima mnoge sličnosti sa životnim ritmom stanovništva. Krivulja A karakteriše neograničen eksponencijalni rast, koji se karakteriše takozvanim MALTHUS⁵⁶ – parametrom. Ako je inovaciona rata (proizvodi, tržišta, ali i broj preduzeća u nacionalnoj ekonomiji) znatno veći od likvidacione rate, onda imamo posla sa fazom kvantitativnog rasta (konstantnim vremenima udvostručavanja).

Populaciona ekologija pokazuje, da od jedne određene tačke (tačke preokreta W1) kvantitativni rast prelazi u kvalitativni rast ili eksponencijalna kriva mijenja pravac u jednu sigmuidu (logističku krivu). Uzrok za to leži u kapacitetu okoline, koji stalno predstavlja granične uslove za eksponencijalni rast. Konačnost kapaciteta okoline se za preduzeće između ostalog karakteriše brojem njegovih konkurenata, veličinom ili zasićenošću tržišta i promjenom potreba kupaca.

Nepoštovanje tačke preokreta tačke W1 (slika 2.) se može označiti kao sanaciona greška BR1, koja se pretežno pravi u kući. Čvrsto držanje za eksponencijalni rast („fabrika je važnija od tržišta“) vodi do nepoštovanja kapaciteta okoline. U prirodi prekoračenje kapaciteta životnog prostora izaziva prekomjerno korištenje životnog prostora, a time i pad populacije na veoma nizak nivo (kriva A). Tako je kod pčela rojenje bitno uslovljeno skučenošću prostora. Pčela se roji, i izbjegava se prekoračenje kapaciteta životnog prostora.

U vrijeme rojenja, dakle na tački preokreta W1 se može primjetiti stresna situacija, kad se u pčelinjoj zajednici bilježe nervozna i agresivnost.

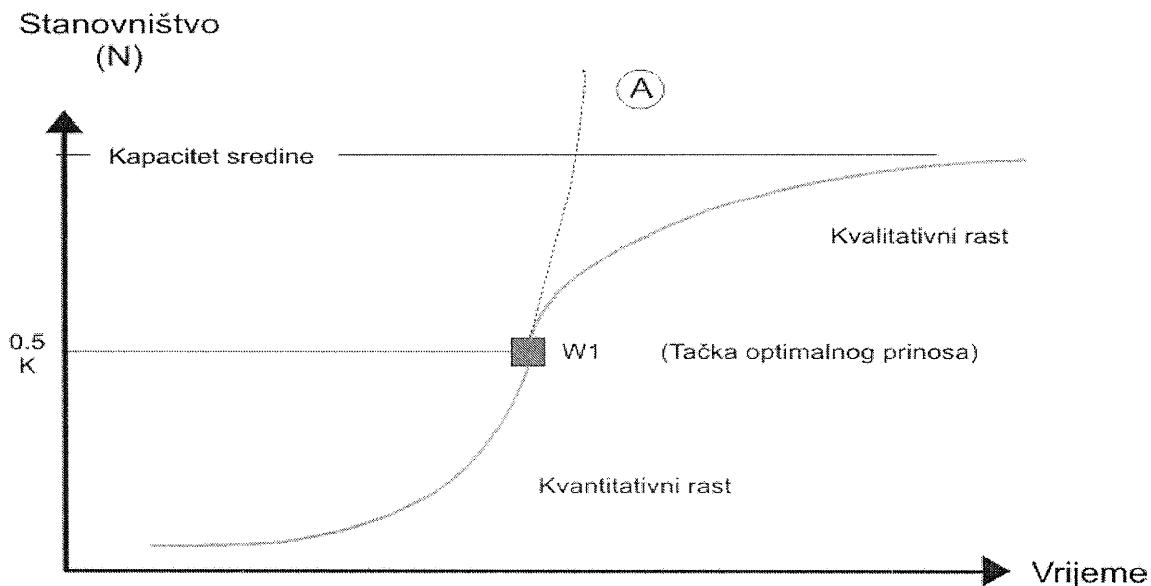
Tako se ponašanje (stresna situacija na tački preokreta W1) može primjetiti i kod preduzeća povećanom operativnom djelatnošću radi iskorišćavanja postojećih kapaciteta. Umjesto da se teži prelazu na kvalitativni rast (kriva B), dakle povećanju

⁵⁶ T.R.Malthus, engleski nacionalni ekonomista, 1766-1834

kvaliteta razvoja, produkcije (produktivnosti) i marketinga (napr. Služba za kupce), često se pravi greška zadržavanja postavljenog cilja kvantitativnog rasta (povećanje kapaciteta) i tako postavlja kamen temeljac za sanacioni slučaj.

Nepoštovanje tačke preokreta W2 je sanaciona greška broj 2, naime propust, da se kvalitativnim rastom i istovremenim inoviranjem izgrade nove strukture, koje vode novom nivou kapaciteta okoline. Tačka preokreta W2 je razdvajanje između degeneracionog ciklusa (kriva C) i jednog novog uvodnog ciklusa (kriva D), koji uvodi jedan rast u novoj strukturi s novim kapacitetom okoline.

Životni ritam stanovništva

(A)

Neograničen (eksponencijalni) rast

$$\frac{dN}{dT} = r \cdot N$$

Diferencijalna jednačina za izračunavanje stanovništva

r

Malthus parametar ili specifična stopa prirasta $r = (GR - SR)$

GR

Stopa nataliteta (inovaciona stopa)

SR

Stopa mortaliteta (likvidaciona stopa)

N

stanovništvo (prodaja, broj proizvoda)

Npr.

Inovacioni stopi od 2,5% i likvidacioni stopi od 1,5% odgovara stopa rasta od 1,0% ($r=0,01$)

Slika 2: Životni ritam stanovništva⁵⁷

⁵⁷ Georg Turnheim: Sanierungs – strategien, Wien, 1988. str. 16.

Preduzeća, koja su usmjereni isključivo na kvantitativni rast, prave grešku, da razumiju rast kao beskonačan proces. Ako pak preduzeća prihvate organizmičke misaone modele i takve teorije, kao duge kunjunkturne cikluse Kondratijeva, ona dolaze do poštovanja promjena okoline, a time i do vodećih modela, koji sadrže kontinuirano prilagođavanje okolini. Time u prvi plan istupa promatranja sistema u kojem se preduzeće promatra kao dio cjeline (naprimjer neke branše), koja se opet sastoji od dijelova, koji se moraju prilagoditi različito i svršishodno okolini.

Naspram toga mehanistički način posmatranja tendira tome, da se preduzeće orijentiše isključivo na rast. Mehanistički modeli preduzeća pokazuju ne fleksibilne organizacione strukture sa čvrstim hijerarhijskim poretkom i skučenim slobodnim prostorom, čime se jako sputava stalno prilagođavanje okoline. Organizmički modeli preduzeća pokazuju naprotiv fleksibilne i samostalne djelimične sisteme, koji se u svojoj okolini mjenjaju i prilagođavaju, tako da cijeli sistem podliježe evolucionom procesu promjena. Ovakav način posmatranja sprečava sanacioni slučaj.

Tako se, naprimjer, trajna potreba kupaca nemotorizovanog individualnog saobraćaja ispunjava biciklom. Austrijsko tržište bilježi između 1960 i 1970.g. kvantitativni rast u kojem se broj bicikla povećao sa 60.000 na oko 250.000. jedno austrijsko preduzeće PUCH, koje je radilo s dobiti sa oko 100.000 bicikla, a sa 300.000 bicikla pravilo gubitke, nije obratilo pažnju na tačku obrta W1 (povećanje produktivnosti umjesto povećanja kapaciteta, investicija u marketing i dr.).⁵⁸

Prilagođavanje kapaciteta i struktura kapaciteta okoline može voditi ozdravljenju preduzeća na tački obrta W2, ako postoje kvalitativni potencijali (ime marke, kvalitet proizvoda, udio u tržištu). Austrijske PUCH fabrike nisu pazile ni na jednu tačku obrta i bile su zatvorene.

Zanemarivanju takvih „zakonitosti“ mogu podleći cijele branše, kao što je to u nedavnoj prošlosti bio slučaj s čelikom. Tako je, naprimjer, treći po veličini njemački proizvođač čelika, die Klocknerwerke AG, Duisburg, donio odluku o izgradnji manjeg postrojenja u Bremenu i izgradio investicionim ulaganjem od oko 6 milijardi najmoderniju čeličanu s minimalnim iskorištenjem. Samo uz pomoć drugih zdravih dijelova koncerna su se mogle izbjegći posledice nelikvidnosti. Izgradnja kapaciteta na skoro 5,5 miliona tona je bila posledica kvantitativnog rasta, dakle put duž krive A.⁵⁹

⁵⁸ Georg Turnheim: Sanierungs – strategien, Wien, 1988. str. 21.

⁵⁹ Georg Turnheim: Sanierungs – strategien, Wien, 1988. str. 21.

Postoje vrste u prirodi, koje kapacitet životnog prostora precizno zadržavaju. Takve vrste često nalazimo utropskim kišnim šumama, gdje postoji velikakonkurentnost. Pod pritiskom konkurenčije prirodne prašume, drveće raste najprije lagano, ali postaje veće i mnogo starije. Bez konkurenčije raste drveće iste vrste brže, ali relativno ranije dolazi do stagnacije rasta, i drveće postiže manju starost. Naprimjer, bor na granici između tundre i tajge dostiže starost oko hiljadu godina, a u monokulturi samo 300 godina.⁶⁰ Zadržavanje životnog prostora znači za preduzeća često blagovremeno prilagođavanje kapaciteta proizvodnje dotičnom tržištu i koncentraciji preuzetničkog postavljanja cilja na kvalitativan rast (naprimjer produktivnost).

Tako jedno drugo njemačko preduzeće za proizvodnju čelika HOESCH AG, u istoj krizi izgradio postrojenje za protočnu žarionicu i livnicu, redukovao opterećenost u području čelika za oko 50% i uspješno izgradio područje dalje prerade (kovačnica, presa, autoopruge) i usluge (trgovina). Danas je HOESCH AG jedno od najzdravijih evropskih preduzeća za izradu čelika, čija je strategija usmjerena stalnom prilagođavanju okolini u pravcu diversifikacije, pretežno akvizicijom.⁶¹

Obraćajući pažnju na veće vremenske periode se pokazuje, da ne živimo u vremenu jednokratne sanacije, već u periodu koji se stalno ponavlja ili konjungturne nestabilnosti i istovremene kreativnosti.

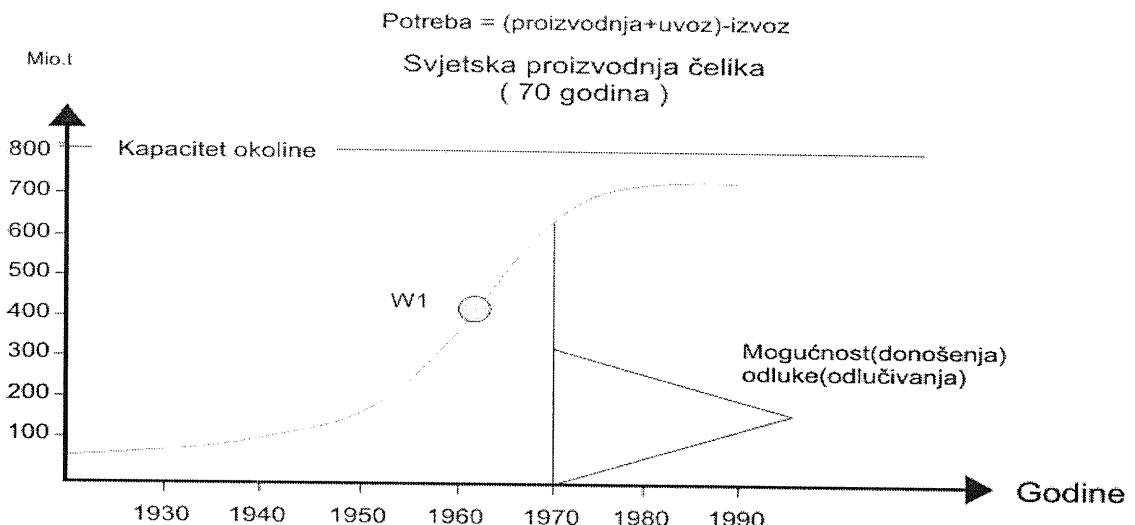
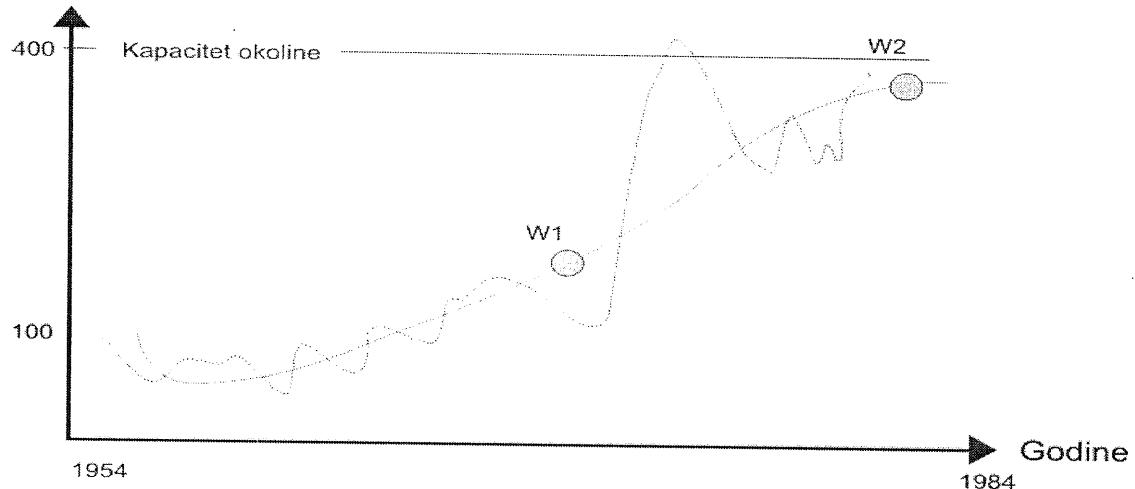
Uzrok za gomilanje slučajeva za saniranje u takvom jednom periodu se može naći u nepoštovanju dostizanja specifičnih kapaciteta okoline i lošim viđenjem preduzeća. Odlučujuće je time, da se primjeni organizmički model i da se osigura njegov cilj – preživljavanje preduzeća.

⁶⁰ Georg Turnheim: Sanierungs – strategien, Wien, 1988. str. 21.

⁶¹ Georg Turnheim: Sanierungs – strategien, Wien, 1988. str. 22.

Kapacitet okoline

Pokrivanje potreba za biciklima
(austrija 1954-1984)

Slika : Kapacitet okoline⁶²

⁶² Georg Turnheim: Sanierungs – strategien, Wien, 1988. str. 20.

1.1. Ekonomsko-finansijske mjere saniranja

Krizna situacija preduzeća uvijek se odražava u finansijskoj sferi. Gubici koji traju i povećan odtok sredstava vode ka likvidacionim tjesnacima i prezaduženosti preduzeća. Finansijske sanacione mjere treba da služe za to da se kratkoročno suprotstave stanjima insolventnosti, platne nesposobnosti i prezaduženosti, odnosno da ih odstrane. Finansijske sanacione mjere nastupaju u izuzetno raznolikom obliku, u rijetkim slučajevima mogu pojedinačno izolovane udovoljiti tim zahtjevima. Rasčlanjene autonomno i heteronomno, finansijske sanacione mjere treba treba posmatrati izolovano, kako se i onako nastala kompleksnost ne bi više povećala.

1.1.1. Autonomne finansijske sanacione mjere

Autonomne sanacione mjere su finansijske sanacione radnje koje pospješuju likvidnost i čiste bilans, koje zajednički donosi i sprovodi rukovodstvo preduzeća i nadzorni odbori ili skupština društva. U suprotnosti sa heteronomnim mjerama one ne trebaju nikakvu dalju saglasnost ili odobrenje eksternih interesnih grupa. Autonomne mjere imaju prednost da mogu u najvećem dijelu biti uvedene bez većih vremenskih odgađanja i bez dugih teških pregovora.

Autonomne

Mjere koje pospješuju
likvidnost

Pretvaranje
akteve u
tekuća
sredstva

Dovođenje
vlastitog
kapitala
od strane
akcionara

Dovođenje
tuđeg kapitala
od strane
akcionara

Mjere koje čiste bilans

Oslobađanje
rezervi
kapitala

Snižavanje
kapitala

Preduzeća kojima je potrebna sanacija su obilježena likvidacionim tjesnacima. Odstranjivanja nagomilavanja neplaćenih obaveza ili čak nelikvidnosti predstavlja čak i sa vremenskog aspekta neodloživ problem kojem se mora pristupiti prije drugih sanacionih koraka radi sprečavanja sudskog postupka nelikvidnosti.

a) Pretvaranje aktive u tekuća sredstva

Finansiranje pretvaranjem u tekuća sredstva dijelova imovine ima veliku prednost što se može izvršiti vlastitom snagom, a ne počiva na finansijskoj pomoći akcionara ili trećih lica. Interno se donose odluke o vezivanju preduzeću neophodnog kapitala ne samo u području zadataka finansijskog odjeljenja. Vezivanje sredstava se determiniše kroz područja ekonomskog učinka, tako da odluke o oslobođanju sredstava moraju uslijediti u užoj saglasnosti, koja prelaze određena područja. U egzistencijalnim kriznim situacijama očuvanje likvidnosti većinom ima prioritet nad ekonomičnošću. Kod kapitala koji nije neophodan preduzeću, finansijsko odjeljenje može samostalno odlučivati o pretvaranju u tekuća sredstva.

Na području obrtne imovine u tekuća sredstva se najprije pretvaraju aktivne likvidacione rezerve. Pod aktivnim likvidacionim rezervama se podrazumijevaju promjenljivi zakoni, novac vezan za termin, kratkoročni vrijednosni papiri itd. Aktivne likvidacione rezerve su većinom već upotrebljene u ranom stadijumu ugrožene egzistencije, a time više i ne postoje u stadiju egzistencijalne krize. Ako se pojavljuju u bilansu u egzistencijalnom stadiju krize, njima se većinom ne može raspolagati, jer služe kao garancija povjeriocima.

Stanje na zalihamama sirovina, polu i gotovih proizvoda kao i obrtna roba preduzeća kojem je potrebna sanacija, je po pravilu preveliko i uz to još zastarjelo i precjenjeno. Skladišta se mogu nekontrolisano povećati nekordinisanim ponašanjem od strane sektora nabavke. Tendencija za skraćenjem životnog ciklusa proizvoda uzrokuje nadalje porast neupotrebljivih i bezvrijednih zaliha. Ove zalihe bi se trebale prodati i smanjiti do neophodnog minimuma. Prodaja sirovina se većinom ne može provesti bez problema, jer često nema tržišta za takvu robu, tako da se u mnogim slučajevima postiže samo cijena otpada. Drugačiji je slučaj kod savremenih gotovih proizvoda. Prodaja gotovih proizvoda mora biti marketinški dobro pozicionirana, kako se dugoročno ne bi prodaja odrazila na obrazovanje cijena.

Imovina obuhvata za rad neophodnu i drugu imovinu odnosno srednjoročnu materijalnu i nematerijalnu imovinu preduzeća. Materijalna imovina obuhvata predmete kao što su namještaj, mašine, alati, uređaji, neizgrađeno građevinsko zemljište, nekretnine itd, koja se u kriznim vremenima mogu potegnuti dokle god nisu neophodna za nastavak rada preduzeća. U dijelove imovine koji nisu neophodni za rad preduzeća s jedne strane spadaju dobra koja ne služe svrsi proizvodnje, a s druge strane imovina koja joj u budućnosti više neće biti potrebna. Nematerijalna imovina, kao što su patenti, licence, koncesija itd. takođe se može prodati, ali se mora voditi računa kako iz toga ne bi proizašle dugoročne negativne posledice, odnosno kako se ne bi stvorila konkurenca a time se uklanja oslonac preduzeću. Upravne zgrade, skladišne hale, proizvodna mjesta, zemljište i slično se mogu prodati lizing institutu, a zatim ih ponovo nazad lizingom dobiti i postati vlasnik nakon isplate. Tako se eventualno iskorištava postojeća tiha rezerva. U praksi se lizing pokazao samo kao srednjoročna sanaciona mjera.

b) Dovođenje vlastitog kapitala od strane učesnika u društvu

U preduzećima su akcionari sami sebi najbliži izvor za dovođenje novih sredstava u vidu doplata i povećanja kapitala. Doplata je pogodan instrument za jačanje likvidacionog stanja preduzeća. Ovaj sanacioni element se u praksi veoma rijetko sreće jer on predstavlja jednoglasnu spremnost plaćanja svih akcionara i zato se ova mjeru koristi uglavnom u malim porodičnim preduzećima. Spremnost za dobrovoljnim plaćanjem zavisi od interesa akcionara za dalje postojanje preduzeća.

Jedna od najvažnijih metoda za dobijanje finansijskih sredstava je povećanje kapitala. Ono ima prednost što društvo nije upućeno samo na dosadašnje vlasnike, već što nove udjele može ponuditi i široj publici na tržištu kapitala. Povećanje kapitala se vrši izdavanjem novih akcija, ali je povećanje dozvoljeno i podizanjem nominalne vrijednosti akcija. Povećanje kapitala uopšteno je važan instrument jer je poboljšanje strukture kapitala dobra osnova za dalje sanacione mjeru.

c) Dovođenje tuđeg kapitala od strane akcionara

Akcionari kroz napadnutog preduzeća imaju takođe mogućnost da preduzeću dovedu likvidna sredstva u obliku pozajmica akcionara. Nedostatak je što se bilansna

situacija ovom mjerom ne popravlja, već naprotiv dodatnim tuđim kapitalom još pogoršava.

d) Oslobađanje zaliha

Ovdje se može govoriti o oslobađanju tihih rezervi. Oslobađanje tihih rezervi vodi do vanrednih prinosa koji se mogu iskoristiti za pokrivanje gubitka, odnosno negativnog bilansa. Ovo dolazi do izražaja kod obrtne i ostale imovine višim vrednovanjem aktive. Tihe rezerve se mogu označiti kao neka vrsta amortizera za greške menadžmenta. Ovim oslobađanjem se može na neprepoznatljiv način optički popraviti opadajuća dobit, redukovati povećani gubici i istovremeno izbjegći kritika menadžmenta. Oslobađanje tihih rezervi samo po sebi još ne predstavlja akt sanacije, jer ako bi se dopisivanjem izvršilo čišćenje bilansa onda se može sa sigurnošću prihvati da preduzeću od početka nije bila potrebna sanacija.

e) Snižavanje kapitala

Ovdje možemo govoriti o redovnom snižavanju kapitala, pojednostavljenom snižavanju kapitala i o oduzimanju akcija.

Redovno snižavanje kapitala mora biti usvojeno na skupštini akcionara. Svrha donošenja takve odluke je uklanjanje negativnog bilansa, poravnanje smanjenja vrijednosti, pretvaranje dijelova osnovnog kapitala u slobodna sredstva, oslobađanje akcionara od zaostalih obaveza itd. Kada se vrši smanjenje kapitala u svrhu poravnjanja gubitka ne može se vršiti podjela dobiti.

Pojednostavljeno snižavanje kapitala služi isključivo za poravnanje smanjenja vrijednosti i pokrivanje gubitka. Ono se može vršiti smanjenjem nominalne vrijednosti akcija ili spajanjem akcija.

Snižavanje kapitala oduzimanjem akcija se u praksi rijetko koristi. Ona se može u praksi vršiti bez volje akcionara ili dobrovoljno.

1.1.1. Heteronomne finansijske sanacione mjere

Heteronomne finansijske sanacione mjere su mjere koje pospješuju bilans i likvidnost i koje se mogu sprovesti samo uz saglasnost spoljnih učesnika.

Povjerioci kriznog preduzeća mogu se podijeliti u dvije grupe: kreditni instituti i isporučioci. Povjerioci nisu dužni da učestvuju u sanaciji preduzeća u krizi, ali sa

ekonomskog stanovišta povjeriocima imaju prirodan interes da se preduzeće spasi. Ako se preduzeće nađe u krizi banka koja daje kredit dospjeva u problematičnu situaciju. Banka je dužna da preispita kompletan odnos prema klijentu, odnosno da preispita kolika je sanaciona sposobnost klijenta. Banka klijentu može da odgodi plaćanje kamata ili rata, zatim može odustati od jednog dijela potraživanja a drugi pretvoriti u udio u kapitalu, može postojeći zajam pretvoriti u novi zajam i tako odgodi plaćanje zajma za nekoliko godina, zatim može pretvoriti srednjoročne obaveze u dugoročne zajmove itd. Banke u saniranju preduzeća obično imaju ključno mjesto. Bez njihovih sredstava teško se može sprovesti saniranje preduzeća.

U slučaju nelikvidnosti preduzeće će pokušati da od povjerilaca dobije produžetak roka plaćanja dugovanja, ili bar otpis zateznih kamata na neplaćene obaveze. Ako se roba isporučioca još nalazi u skladištu kupca preduzeće u krizi može pokušati pretvoriti robni dug u komisioni dug. Ali ako je isporučiocu hitno potreban novac, on umjesto hitnog plaćanja može od preduzeća u krizi tražiti da se robni dug pretvori u mjenični dug. Mjenicu kod banke može da diskontira i time pribavi likvidna sredstva. Za dužnika ovo ima prednost jer on mjenicom produžava svoj platni cilj i prolongiranjem, odnosno prispjećem plaćanja mjenice sebi može dozvoliti izdavanje nove mjenice, a time još jednom produžiti rok plaćanja.

Kod odustajanja od potraživanja dogovaraju se dužnik i povjerilac. Može se odustati od potraživanja ukupnog duga ili samo jednog dijela. Ovom mjerom preduzeće ne dobija nova likvidna sredstva, ali povjeriocima čine velik doprinos za pokrivanje gubitka kriznog preduzeća. Ovakvi dogовори se uglavnom sprovode vansudskim poravnanjem između dužnika i povjerioca. Odustajanje od potraživanja se označava kao jedna od najvažnijih sanacionih mjera, jer direktno djeluje na imovinsko stanje.

1.2. Strategije saniranja

Strategija saniranja je planski odabran izbor operativnih mjera, koja ima tri osnovna obilježja. Strategija saniranja je, znači:

- **Strategija je usmjerenika cilju** - Strategija je usmjerena ka jasno definisanom cilju i priključuje / naslanja se na druge jednako poželjne i bitne ciljeve.
- **Strategija je sistem** - Strategija je strukturirana i ima oblik sistema. To znači da su pojedine mjere jasno određene, konvergentne i integrisane. Objekat saniranja

i njegova okolina se odnose kao sistem i subsistem sa međusobnim uzajamnim djelovanjem.

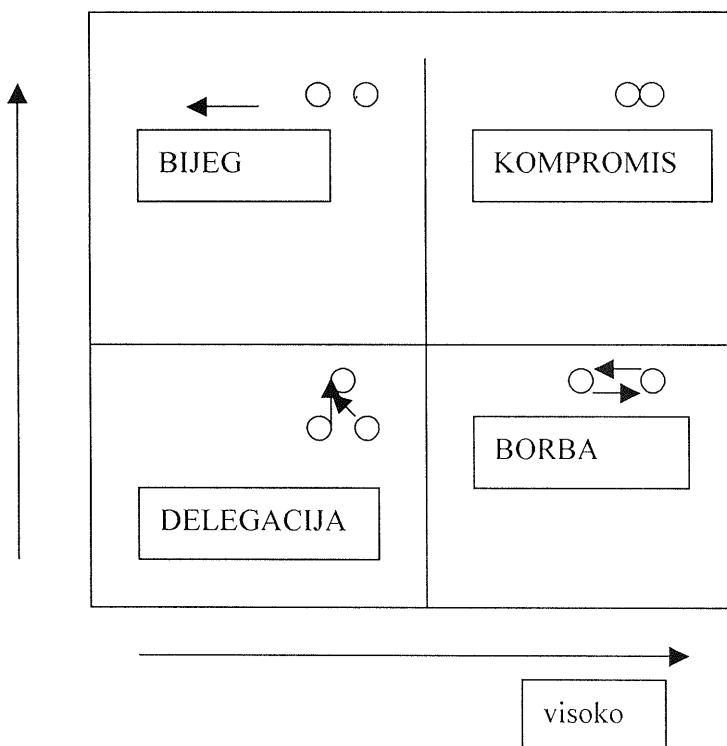
- **Strategija je kompleksna** - Kompleksnost svijeta, objekta saniranja i krize ogleda se opet u kompleksnosti strategije za saniranje.

Osnovni elementi strategije su:

- **Cilj**, koji pokazuje gdje preduzeće sebe vidi u budućnosti u odnosu na okruženje. Konkretno to znači da se određuju tržišta u kojim preduzeće treba da operiše, proizvode i usluge koji će služiti kao instrumenti osvajanja ovih tržišta. Ciljevi moraju ispunjavati sledeće uslove:
 - ✓ Ciljevi moraju imati značenje. Svako preduzeće ima vrijeme i resurse koji su dovoljni za dostizanje malog broja ciljeva. Ciljevi moraju biti od značaja za preduzeće i doprinijeti rješavanju poslovnih problema.
 - ✓ Ciljevi moraju imati smisla. Ciljevi moraju, obzirom na raspoložive resurse, namjere konkurenциje i granice, od strane okruženja biti dostižni.
 - ✓ Ciljevi moraju predstavljati jedan vid izazova, kojim će radnici biti vođeni i čime će njihova lojalnost prema preduzeću biti jača.
 - ✓ Ciljevi moraju biti specifični i mjerljivi. Na primjer: postizanje 40% učešća na tržištu X u regionu Y do kraja 2010. godine.
 - ✓ Ciljevi moraju međusobno biti konzistentni.
 - ✓ Ciljevi moraju biti povezani / uvezani sa preduzetničkim sistemom odšteta/ obeštećenja.
- **Sredstva i postupci za preobražavanje/pretvaranje resursa** - Kojim sredstvima i postupcima će se postići da proizvod dobije konkurentsku prednost, koji su to finansijski, kadrovski i materijalni resursi. Koje proizvode preduzeće želi, i uz pomoć kojih postupaka, proizvesti, i od kojih dobavljača želi pod kojim uslovima nabavljati.
- **Raspodjela resursa, korištenje sinergetskih efekata, tajming i redoslijed glavnih koraka / postupaka u odnosu na realizovanje željenog kursa preduzeća** - Da li je moguće putem diferencirane raspodjele resursa dostići sinergetske efekte? Koje odluke se moraju danas donijeti, a koje se mogu donijeti sutra?
- **Utvrđivanje ciljeva i međuciljeva** - Uz pomoć kojih kriterijuma je moguće mjeriti napredovanje u dostizanju ciljeva? Koji stepen dostizanja ciljeva se očekuje?

1.2.1. Četiri osnovna tipa po Turnhajmu

Turnheim je sastavio Konflikt-Portfolio osnovnih tipova konfliktta.⁶³

Slika 10: Odbrambeni potencijal

Do ovakve strukture rješenja Turnheim je došao analogijom po uzoru na ljudsko i životinjsko ponašanje. On termin „proces saniranja“ opisuje kao rješenje konfliktta (rješenje nastalog konfliktta između preduzeća i njegove okoline). Kod životinja je autor primijetio dvije vrste, veoma brze odluke, odnosno izlaza iz krize (pri jako različitom borbenom potencijalu):

- Borba i
- Bijeg.

⁶³ Dr Harald Hess: Sanierungshandbuch, Dusseldorf, 1991. str. 169.

Ljudi su ovo dopunili i razvili pri izjednačenom borbenom potencijalu, pa imamo još:

- Delegiranje/delegacija i
- Kompromis i koncenzus.

1.2.2. Strategija borbe

Uspjeh strategije borbe zavisi od faktora koji uopšteno djeluju na ukupnu snagu preduzeća:

- a) Ispitivanje / istraživanje potencijala diferenciranja

Razgraničavanje sopstvenih potencijala odbrane kao snage nasuprot radnicima, kao i u oblasti kvaliteta, imidža, palete proizvoda, odnosno tehnologije itd.

- b) Ispitivanje potencijala efikasnosti

Kvantificiranje prednosti u odnosu na konkureniju u oblasti strukture troškova, nastajanja nove vrijednosti, dubine proizvodnje itd.

- c) Ispitivanje sinergetskih efekata

Kristalisanje sopstvenih snaga i raspoloživih sinergetskih efekata u preduzetničkoj organizaciji.

- d) Procjena koncentracije snaga

ABC analize o najvažnijim mjerama diferenciranja i efikasnosti u najvažnijim strategijskim poslovnim jedinkama, drugim riječima pregled potencijala po frontovima.

- e) Procjena faktora rizika

Uspjeh borbene strategije zavisi od raspoloživih resursa - u datim vremenskim jedinkama. Ovi važni resursi su: kapital, radniči Know-how, menadžment, istraživanje i razvoj, marketing.

U ocjenu rizika spada i provjera vremenske raspoloživosti postojećih resursa, npr. do kad će akcionari odobravati pojedine akcije, do kada će dobavljači biti spremni da stavljujaju svoj dio resursa na raspolaganje i slično.

- f) Određivanje tajminga borbene strategije

Pravi trenutak u odnosu na konkureniju može biti odlučujući za uspjeh borbene strategije. Tako onaj drugi najbolji može često biti efikasniji.

Borbene strategije su prikladne pri visokim potencijalima i slaboj prijetnji.

Turnheim je dalje definisao i opisao osnovne tipove „borbe“ sa četiri pravca:

- Odbrana povlačenjem,
- Pat pozicija,
- Odbrana savezom,
- Napad.⁶⁴

1.2.2.1. Napad

U napadu je Turnheim izvršio podjelu na napad sa boka i frontalni napad.

a) Za napad sa strane (sa boka) postoji 5 mogućnosti:

- Geografski bok - napad u smjeru strategije ekspanzije tamo gdje su sopstveni potencijali relativno visoki, a protivnički relativno niski.
- Tehnološki bok - napad tamo gdje se nalaze sopstvene tehnološke snage, ali relativne slabosti protivnika.
- Prodajni bok - napad tamo gdje se nalaze protivnikove relativne slabosti, npr. after-sales- services, termini isporuke, uslovi itd.).
- Kvalitativni bok - napad, u kojem sopstvene kvalitativne prednosti mogu, kao ključne osobine proizvoda, doći do potpunog izražaja).
- Proizvodni bok - napad kroz ofanzivnu ponudu proizvoda i području assortimana, u kojem je protivnik slab).

b) Frontalni napad

Frontalni napad uvijek polazi od pretpostavke prednosti resursa naspram potencijalnog protivnika. S toga se ovaj vid napada rijetko preporučuje preduzećima oslabljenim kroz krizu.

1.2.2.2. Odbrana

Odbrana je prikladna samo ukoliko je sopstveni borbeni potencijal mali. U zavisnosti od relativnih snaga protivnika, odbrana se može usmjeriti u dva pravca:

- u pravcu povlačenja
- u pravcu saveza.

Ishod zavisi od borbenog potencijala protivnika.

⁶⁴ Dr Harald Hess: Sanierungshandbuch, Dusseldorf, 1991. str. 170.

Turnheim ističe tri taktična pravila umjetnosti ratovanja:

- a) Odbrana mora odrediti polje ratovanja – u literaturi se često naziva „pozorište ili teatar“ (regionalna tržišta, dijelovi tržišta, branže, tržišne niše ili grupe kupaca)
- b) Preporučuje se primjena zastrašujuće gestike. Navode se četiri osnovna tipa:
 - nagovještavanje vjerodostojnosti - („Mislim to ozbiljno“)
 - dokumentovanje moći - („I ja to mogu“)
 - uključivanje komunikacije - („Intenzivno nekoga ubjedivati“)
 - apel za razum - („ne bismo željeli...“)
- c) Vremenska ograničenost faze odbrane. Odbrana nije cilj djelovanja. Ona ima smisla samo kao međufaza koja završava ili u povlačenju ili u savezu.

1.2.3. Strategija bijega

Ovakva strategija je obično izazvana situacijom koju obilježava visok stepen prijetnje pri istovremeno niskom potencijalu odbrane. U ovakvoj kritičnoj situaciji radi se naime, o tome da se učini samo najbolje.

Turnheim i ovde vrši diferenciranje na četiri modela:

- ***Strategija delegacije***

Pri relativno malom intenzitetu prijetnje, ali istovremeno niskom potencijalu odbrane je neophodno poboljšanje sopstvenog potencijala. Na osnovu „delegacije problema“ na vlasnike, interesante, javnost i povjerenike, moguće pokušati ojačati potencijal. Pri tome se misli na povećanje kapitala, učešća, garancija. Turnheim napominje da ova strategija ima samo privremeni karakter.

- ***Strategija kompromisa ili strategija konsenzusa***

Visoki sopstveni potencijali i istovremeno intenzivne prijetnje čine da ove strategije imaju smisla. One imaju za cilj savez (kao rješenje iz nužde) i mogu se dvostruko ispoljiti:

- **Jiu-Jitsu-Princip i**

- **Tai-Chi-Princip.⁶⁵**

- a) Princip Džiu Džicu (strategija kompromisa) opisuje savez između dva ili više konkurenata koji su se okomili na nekog drugog konkurenta. Često jači protivnik iz saveza napada.

⁶⁵ Dr Harald Hess: Sanierungshandbuch, Dusseldorf, 1991. str. 174.

b) Tai Či princip (Konsenzus strategija) polazi od toga da se dva preduzeća, uprkos njihovim proturječnostima i različitosti.... zajedno prodiru i stapanju se, kao što da Yin i Yang čine cjelinu.

Preneseno na ekonomsku terminologiju radi se o kvalitativnoj sinergiji u kojoj se partneri međusobno, naizmjenično dopunjaju svojim pojedinačnim Slabosti / Snage-Profilom.

1.2.4. Saniranje i struktura

Turnheim daje za svaki osnovni tip smjernice za zadržavanje ili promjenu struktura.⁶⁶

Prema Turnheimu, glavne strukture jednog preduzeća su:

- Kapitalna struktura
- Organizaciona struktura
- Radnička struktura (menadžment-struktura, kvantitet i kvalitet radnika)
- Tehnološka struktura
- Tržište/Proizvod – struktura
- Inovaciona struktura.

1.2.5. Strategijske opcije

Strategijske opcije se u zavisnosti od finansijskih resursa mogu podijeliti u dvije grupe:

a) Finansijski resursi - slobodni ili oslobođeni:

Ofanzivna strategija - Ofanzivne strategije se odlikuju aktivnim djelovanjem sa ciljem da se dobiju nova, veća ili druga tržišta, kupci i oblasti djelovanja. Često su sadržani i defanzivni elementi.

b) Finansijski resursi su veoma ograničeni ili ih više nema na raspolaganju:

Defanzivna strategija - Defanzivne strategije se odnose na povlačenje preduzeća iz regionala, sa tržišta, ciljnih grupa.

Ofanzivni elementi nisu ili su samo djelimično sadržani

⁶⁶ Dr Harald Hess: Sanierungshandbuch, Dusseldorf, 1991. str. 175.

1.2.5.1. Ofanzivne strategije

a) Diverzifikacione strategije

- Samostalni razvoj

SPJ (strategijske poslovne jedinice) pokušavaju da novi ili dalji razvoj proizvoda asortimana učine atraktivnijim. Druga mogućnost je da se na ovaj način odrede nova tržišta, kupci i polja upotrebe.

- Pribavljanje proizvoda, licenci ili preduzeća

Ova radnja je za krizom pogodeno preduzeće u pravilu tabu, jer se u tom slučaju radi o kockanju sa atraktivnim potencijalima uspjeha, te samo pribavljanje takvih potencijali ima smisla.

Pozitivne konstelacije su moguće jedino ako prodavac ovih potencijala ima interesa za prodaju, jer sam ne može više da koristi te svoje potencijale. Polazna tačka oba partnera je u ovom slučaju da $1 + 1$ su više od 2, jer sinergetski efekti koriste obojici. Moguća klopka se skriva ukoliko jedan od partnera posjeduje dobro funkcionirajuću prodajnu organizaciju, ali nema proizvod, a drugi ima proizvod, ali nema tržište.

b) Strategije promjene

1. Strategija tržišnog liderstva

Ova strategija ima za cilj da u cijelom tržištu osvoji najviši ili u najmanju ruku drugi najviši stepen tržišnog učešća.⁶⁷

Ove pozicije su stoga veoma interesantne jer su:

- izložene veoma malom konkurenckom pritisku nego bilo koji drugi manji ponuđač.
- Zbog većih količina ima bolje šanse za degresiju troškova i
- Trajno ostvaruje višu dobit nego što je prosjek svih ostalih ponuđača.

Ostvariti tržišnu prednost u slučaju krize branše je veoma teško, a u stabilnoj branši za preduzeće pogodeno endogenom krizom, skoro nemoguće.

Ako je objekat koji treba sanirati jedna strateška poslovna jedinica, koja možda utiče na finansijske resurse druge SPJ, tada dolazi u obzir strategija tržišnog liderstva. Po pravilu je neophodan cijeli set mjera kako bi se cilj dostigao. Znači, neophodno je

⁶⁷ Dr Harald Hess: Sanierungshandbuch, Dusseldorf, 1991. str. 180.

poboljšati odnos troškova i korisnosti proizvoda, odnosno povećati korisnost proizvoda i/ ili smanjiti proizvodne troškove. Ovo pak, može dovesti do daljeg pogoršanja date situacije ukoliko se ove dvije relacije (korisnost i troškovi) ne usklade kroz degresiju troškova proizvodnje i ukupnog udjela troškova.

Uz pretpostavku da su sve mogućnosti racionaliziranja iskorištene, degresija proizvodnih troškova je moguća samo kod izrade veće količine proizvoda, koji pretpostavljaju veće tržišno učešće i dostizanje definisanog cilja.

Iz ovog je lako zaključiti da dostizanje cilja tržišnog lidera može biti veoma riskantno. Raspodjela ukupnih troškova kroz licence partnera, Joint-Venture ili drugi vid kooperacije je manje riskantno. Ipak, potreban je partner koji se nalazi u komplementarnoj interesnoj poziciji. Dok god postoji ovaj način, rizik je manji.

2. Strategija segmentiranja

Ova strategija podrazumijeva dostizanje cilja vodeće pozicije u dijelovima tržišta koji čine ukupno tržište.⁶⁸

Strategija segmentiranja tržišta ima sledeća obilježja:

- ✓ Neophodna finansijska sredstva moguće je pribaviti iz poslovanja u drugim segmentima,
- ✓ Mogućnosti diferenciranja u odnosu na konkurenčiju su veće i nisu ograničene relacijama korisnost - trošak.
- ✓ Broj i otpor konkurenata je u tržišnim segmentima u pravilu veoma mali
- ✓ Specifične snage i slabosti preduzeća je pri izboru tržišnog segmenta moguće uzeti u obzir.
- ✓ Postoji i šansa da se izaberu po rastu najjači ili lukrativni tržišni segmenti, kojima se isprječavaju određeni rizici.

Strategije segmentiranja ovde nude veoma dobre izglede za uspjeh, ukoliko:

- ✓ Finansijski resursi nisu do kraja iskorišteni
- ✓ Ukoliko je moguće dovesti u saglasnost veličinu tržišnih segmenata i preduzeća ili njegovih strateških poslovnih jedinica (tržišni volumen versus kapaciteti izrade) i
- ✓ Odabrani tržišni segmenti su lukrativni.

⁶⁸ Dr Harald Hess: Sanierungshandbuch, Dusseldorf, 1991. str. 182.

1.2.5.2. Defanzivne strategije

a) Strategije konsolidovanja

- Strategija skupljanja

Najčešće primjenjivana strategija je strategija skupljanja, koja je istovremeno ona koja daje najmanje izgleda za uspjeh.⁶⁹

Skupljanje je u šezdesetim i sedamdesetim bilo još jače izraženo i čak se poistovjećivalo sa saniranjem. Postoji nekoliko razloga za to:

- ✓ Krize su najčešće krize prodaje, odnosno poslovni kapaciteti i prihvatljivost tržišta se razilaze.
- ✓ Ova strategija ne zahtjeva veće finansijske resurse, pa dolazi u obzir i za ekstremno ugrožena preduzeća.
- ✓ Ona ne zahajteva strategijsko repozicioniranje, duge pripreme i zauzimanje „novih teritorija“.

I upravo su ovi razlozi ujedno odgovorni za eventualne male izglede za uspjeh.

- ✓ S obzirom na jednostavnost ove strategije, nju rado primjenjuje više preduzeća iste branše. Kao rezultat se javljaju samo različite relacije između snaga i slabosti pojedinačnih preduzeća, ukoliko jedan od njih izabre ofanzivnu strategiju i pridobije više kupaca, tržišni udjeli se pomjeri u koristovog preuzetnika, i obrnuto.
- ✓ Skupljanje i smanjenje troškova se ne pomjera tako brzo naprijed koliko bi to bilo neophodno. Ono malo finansijskih sredstava biva brže iskorišteno nego što je planirano.
- ✓ Izbjegavanje repozicioniranja i zadržavanje starih koncepta tržišnih uspjeha djeluje demotivirajuće na radnike i rukovodioce.

Strategija skupljanja slijedi sledeće ciljeve:

- Zadržavanje ili napuštanje tržišnih udjela u branši koja je u padu
- Ponovno aktiviranje sposobnosti povećanja prihoda
- Smanjenje blokova fiksnih troškova (personal, otpisi, kamate..)
- Strategija tržišnih niša.

Ovde se radi o jednoj defanzivnoj strategiji sa sledećim obilježjima:

- ✓ Preduzeće ili SPJ se odriču poslovanja na surovim i opadajućim

⁶⁹ Dr Harald Hess: Sanierungshandbuch, Dusseldorf. 1991. str. 183.

tržištima.

- ✓ Umjesto toga oni pokušavaju da na jednom dijelu dotadašnjeg tržišta pronađu jednu nišu koju će zaposjesti.
- ✓ Pri tome moraju voditi računa da odabrana niša zadovoljava najmanje tri uslova:
 - 1) niša mora biti zaštićena visokim ulaznim barijerama ili u najmanju ruku mora biti dobro odbranljiva sopstvenim specifičnim snagama.
 - 2) Niša se ne smije skupljati
 - 3) Niša mora zadržati dobre šanse za dobit.

Aktivno djelovanje je obavezno i ono prepostavlja strategijsko preorijentisanje preduzeća (ili SPJ). Posebno su bitni sledeći koraci:

- 1) Pažljivo ispitivanje, da li odabrana niša sada i u buduće zadovoljava gore navedene uslove,
- 2) Pažljivo ispitivanje da li je volumen niše u skladu sa sopstvenim kapacitetima ili je neophodna neka izmjena istih,
- 3) Objasniti specifične zahtjeve dijela tržišta, odnosno, da li je preduzeće u krizi kvalitativno i organizaciono uopšte u stanju da ispunji specifične želje kupaca, koje često mogu biti pojedinačno veoma različite.

b) Strategije zahtjeva

- Zatvaranje pojedinih poslovnih jedinica- Ova strategija u stvari i nije specifična strategija saniranja.

Treba obratiti pažnju na tri stvari:

- I zatvaranje zahtjeva pažljivo planiranje i kontrolu, kako bi se u interesu akcionara i povjerilaca izbjegli nepotrebni gubici, a kupcima i radnicima dali pouzdani vremenski okviri.
- Troškovi otpuštanja (socijalni plan) su u pravilu znatni
- Prodaja poslovnih jedinica povlači i neke zakonske norme.

Literatura:

2. Georg Turnheim: Sanierungs – strategien, Wien, 1988.
3. Dr Harald Hess: Sanierungshandbuch, Dusseldorf, 1991.
4. Georg Turnheim: „Chaos und Menagement, Gabler, Wien, 1993.
5. Topfer A. „Plotzliche Unternehmenskrisen – Gefahr Oder Chance?“, Neuwied, Kriftel, Luchterhand, 1999.
6. Frank Roselieb, Marion Dreher; Krisenmanagement in der Praxis, Erich Schmidt Verlag, Berlin 2008.

18. RISTO DABIĆ, generalni direktor, FAMOS I. Sarajevo

Diskusija na temu:

“Mjere za ublažavanje utjecaja globalne ekonomske krize na ekonomiju Bosne i Hercegovine” - Savjetovanje Vlašić, 04.04.2009. godine

Kao uvod u svoju diskusiju citirat ću iz materijala u prilogu “Mjere za ublažavanje negativnih efekata svjetske ekonomske krize na Republiku Srpsku” - koje je donijela Vlada RS, gdje u uvodnom poglavljtu - “Očekivani uticaj svjetske ekonomske krize na privredu Republike Srpske” piše:

“Procjene su da će najveći negativan uticaj svjetske finansijske krize imati one grane koje najviše učestvuju **u izvozu**:

1. Sektor metalne industrije, a u okviru istog, najveći uticaj na preduzeća koja proizvode dijelove i komponente za autoindustriju”...

FAMOS a.d. Istočno Sarajevo je pretežni izvoznik koji što direktno, što indirektno, izvozi preko, 95% svoje proizvodnje. Više od 70% te proizvodnje se odnosi na izvoz dijelova i komponenti za autoindustriju, a ostalo su finalni proizvodi motori i mjenjači za autobuse i kamione. Ako ove podatke stavimo u kontekst citiranog, onda nema potrebe za dalje komentare pozicije FAMOS-a u vrijeme finansijske-ekonomske krize, a možete slobodno tretirati FAMOS kao predstavnika preduzeća BiH iz autoindustrije koji se susreće sa istim problemima.

Kriza je metalo-prerađivačku, a posebno autoindustriju pogodila još prošle godine, ali se tomo nije pridavao toliki značaj.

U zadnjih sedam mjeseci prošle godine cijena čelika je po zvaničnim podacima porasla za 81,4%, a šta se dešavalo sa gorivom i ostalim energentima svi dobro znamo. Ovu razliku u cijeni ni FAMOS, a ni veliki broj proizvođača u ovoj grani nije uspjelo prenijeti na kupce i znatno je utjecalo na poslovanje naše firme u prošloj godini.

Moram ovdje istaći da bi situacija bila znatno teža da nije bilo pomoći Vlade Republike Srpske, koja je u dva navrata intervenisala sa sredstvima za podsticaj izvoza, ipak to nije bilo dovoljno da se anulira ovaj negativan efekat, ali nam je omogućila da se održimo.

U ovakvoj kondiciji proizvođači dijelova i komponenti u autoindustriji su dočekali početak ove godine, kad pristiže finansijska, a zatim kompleksna ekonomska kriza.

Mjenjaju se narudžbe, uslovi plaćanja, teško se dolazi do kreditnih linija, bankovnih pozajmica itd., što za posledicu ima:

- LIKVIDNOST - kao prvi elemenat krize koja je pogodila naše preduzeće, a ne

sumnjam da nije i ostale.

A upravo je to zbog čega sam se javio za diskusiju da konkretno iznesem kako se kriza odnosila na FAMOS, obzirom na iznesena mišljenja: - jeste kriza došla, zaobišla nas ili dolazi?

Sledeće posledice su:

-**PRIVATIZACIJA**, FAMOS a.d. se nalazio u završnoj fazi privatizacije, strateški partner je bio zainteresovan da kupi većinski paket državnog kapitala(65%), međutim početkom godine obavjestio je Vladu Republike Srpske da u ovom momentu odustaje od kupovine zbog svjetske krize koja je pogodila automobilsku industriju.

- **USLOVI PLAĆANJA**: FAMOS je kod velikog broja dobavljača imao odgođeno plaćanje do 90 dana. Početkom godine ti su se uslovi drastično promjenili od toga da je taj rok kod nekih smanjen na 30 dana, a neki traže avans da bi isporučili robu. Stanje je dodatno pogoršano jer u vrijeme izrazite nelikvidnosti, treba kod većine dobavljača sanirati obaveze nastale usled prelaska na nove uslove plaćanja.

- **INVESTICIJE**: FAMOS je planirao, obzirom na tržišnu tražnju uduplati proizvodne kapacitete i u tu svrhu pokrenuo Projekat koji bi se finansirao preki Investiciono-Razvojne banke ali je u ovoj situaciji njegova realizacija dovedena u pitanje.

Naravno da ima još konkretnih primjera ekonomске krize koje se odnose na FAMOS što iziskuje više vremena. Sada bi naveo konkretnе primjere realizacije Programa mjera koje je donijela Vlada RS, a odnose se na FAMOS:

- Vlada je juče donijela Odluku o dodjeli podsticajnih sredstvima za izvoz u iznosu od 500.000,00 KM
- Preko Investiciono-Razvojne banke dodjeljen nam je kratkoročni kredit za obrtna sredstva početkom godine,
- Odgodila plaćanja obaveza za dio doprinosa u ovoj godini.

Zahvaljujući ovim mjerama uspjeli smo ostvariti veću proizvodnju u prva dva mjeseca ove godine u odnosu na isti period prošle godine za cca 40%.

Na kraju bih rekao da sve mјere koje donose Vlada moraju biti brzo izvodljive, primjenljive prema svakom privrednom subjektu, uvažavajući njegove specifičnosti, ne smiju biti "na kašićicu" da se zadovolji forma i moraju se paketirati i sinhronizovati (podsticaj, reprogrami, smanjenje doprinosa, smanjenju bankarskih kamata itd.) kako bi imali sinergetski efekat.

Završit će svoju diskusiju sa:
“BEZ KOMENTARA”

FAMOS proizvodi u Istočnom Sarajevu, 60% ukupnog ulaza je iz Kovačnice u Travniku (sa ove opštine), 10% iz “Pobjede” Tešanj i Bileće, a 40% svoje proizvodnje izvozi posredno preko IN TIME Tešanj.

*Na kraju jednodnevnog savjetovanja na Vlašiću,
04.aprila 2009. godine, usvojeni su slijedeći zaključci*

1. Obzirom na obim i širinju izlaganja, diskusija i prijedloga formira se posebna radna grupa koja će sačiniti zaključke sa današnjeg savjetovanja.

Radnu grupu sačinjavaju:

- Prof. dr. Nikola Grabovac
- Hasan Bećirović
- Akademik, prof. dr. Boris Tihi
- Risto Dabić
- Prof.dr. Anto Domazet
- Elizabeta Josipović
- Adem Ibrahimpašić
- Prof. dr. Vjekoslav Selak

2. Organizator izlaganja će sve uvodne materijale, uvodna izlaganja usmene i pismene diskusije, prezentacije sa usvojenim zaključcima radne grupe dostaviti svim Vladama i nadležnim institucijama kako bi ih mogli razmotriti i ugraditi u svoje mјere i aktivnosti na ublažavanju ekonomske krize u BiH.
3. Svi prisutni konstatiraju i potvrđuju da sada u BiH ima dosta i dovoljo novčanih sredstava za značajne gospodarske aktivnosti kao i stručnost i spremnost akademske zajednice da sa drugim odgovarajućim organima i predstavnicima privrede predloži i realizira mјere za ublažavanje negativnih posljedica globalne ekonomske krize , ali uz veću i odlučniju političku volju da se problemi blagoveremo riješavaju
4. Potrebno je sve materijale sa savjetovanja objaviti u zborniku radova i dostaviti svim učesnicima savjetovanja kao i nadležnim vladama i drugim zainteresiranim institucijama kao što su komore, sindikati, udruženje poslodavaca, banke i sl.

Radna grupa za zaključke

OTVORENI UNIVERZITET „APEIRON“ TRAVNIK
TRAVNIK / VLAŠIĆ 11. april 2009. godine

U organizaciji Otvorenog univerziteta „Apeiron“ Travnik dana 04.04.2009. godine na Vlašiću, održano je jednodnevno savjetovanje na temu:
„Mjere za ublažavanje utjecaja globalne ekonomske krize na ekonomiju BiH“

Na savjetovanju koje je bilo uspješno i kvalitetno organizirano odazvalo se oko 150 vodećih ekonomista iz cijele BiH među kojima su bili brojni univerzitetski profesori, direktori, vlasnici kompanija, predstavnici privrednih komora, saveza sindikata, akademije nauka, poslodavaca, predstavnika organa vlasti, međunarodnih finansijskih institucija, Centralne banke BiH, komercijalnih banaka i dr.

Pored četiri uvodna izlaganja, 28 učesnika savjetovanja je uzelo učešće u diskusiji od čega je jedan broj učesnika svoju diskusiju pismeno priložilo.

Uvodna izlaganja podnjeli su:

- Kemal Kozarić, guverner Centralne banke BiH
- Akademik prof. dr. Boris Tihi
- Prof. dr. Ante Domazet
- Vlatko Dugandžić , pomoćnik ministra financija BiH (u ime Vrankića)
- Mr. Emir Silajdžić, pomoćnik ministra financija FBiH (u ime Ministra Bevande)

Planirano izlaganje i učešće na savjetovanju nisu održali prof. dr. Nikola Špirić predsjednik Vijeća ministara BiH i ministar u Vladi RS Aleksandar Džombić jer su dan uoči savjetovanja otkazali svoje učešće.

Moderator savjetovanja je bio prof. dr. Nikola Grabovac, rektor Otvorenog univerziteta „Apeiron“ Travnik.

Kao radni materijal svim učesnicima savjetovanja ranije su dostavljeni neophodni materijali. Dostavljene su mjere za borbu protiv globalne ekonomske krize koje su usvojili Vijeće ministara BiH, Vlada Federacije BiH, Vlada Republike Srpske i Vanjskotrgovinska komora BiH. Dostavljeni su i materijali „Ekonomski trendovi – godišnji izvještaj za 2008.godinu“ direkcije za ekonomsko planiranje BiH kao i materijal „Globalna finansijska i ekonomska kriza: utjecaj na ekonomiju BiH, ublažavanje i mjere adaptacije“ od Svjetske banke i Direkcije za planiranje BiH.

zirom na intenzivan jednodnevni rad na savjetovanju i veliki broj diskusijai prijedloga kako i koje mjere donijeti za ublažavanje utjecaja globalne ekonomske krize na ekonomiju BiH usvojen je zaključak da se formira radna grupa koja će formulisati zaključke sa jednodnevнog savjetovnja na Vlašiću.

Radnu grupu sačinjavaju:

1. Prof. Dr. Nikola Grabovac
2. Hasan Bećirović, Sarajevska pivara
3. Akademik prof.dr. Boris Tihi
4. Risto Dabić, „FAMOS“ Istočno Sarajevo
5. Prof dr. Anto Domazet
6. Elizabeta Josipović, „SCONTO – PROM“
7. Adem Ibrahimpašić, Bihaćka pivovara
8. Prof. Dr. Vjekoslav Selak

Radna grupa je na temelju uvodnih izlaganja, diskusije i radnih materijala usvojila slijedeće zaključke:

1. Učesnici savjetovanja procjenjuju da će se negativni efekti globalne ekonomske krize tek značajnije razviti u narednom periodu i vrlo negativno djelovati na privredne tokove u BiH, a time i na pad zaposlenosti, pad budžetskih prihoda, pad industrijske proizvodnje, pad poreznih prihoda i značajnije pogoršanje životnih standarda građana BiH, naročito nezaposlenih, invalida, penzionera, ratnih invalida i ostalih socijalno ugroženih građana.
2. Dosadašnje usvojene mjere za ublažavanje utjecaja globalne ekonomske krize na ekonomiju BiH od više vlada i nivoa ne daju garanciju za uspjesnu borbu. Mjere su dosta deklarativne, pisane kao parole i vise predstavljaju pregled zelja nego odraz realnih mogućnosti i potreba.
3. Mjere moraju biti konkretne, jasne i precizne sa pregledom ko će, kada i koju mjeru poduzeti kao i koji se rezultati od nje očekuju.
4. Neophodno je prethodno analizirati dosadašnje privredne rezultate naročito sa aspekta sporosti obnove privrede, niske stope zaposlenosti, visokog deficit-a, visokog opterećenja privrede, nedovoljnog izvora i sl. Nadolazeća ekonomska kriza produbit će postojeće slabosti u privredi BiH i da bi mjere bile učinkovite potrebno je prethodno utvrditi dijagnozu stanja i razloga sporog restrukturiranja privrede.

5. Složenost poslovanja privrede BiH kao i kompleksnost očekivanih mjera zahtjeva veće organiziranje naučnog pristupa koji bi se mogao ostvariti kroz konzorcij ekonomskih instituta iz Sarajeva, Banja Luke, Mostara, Tuzle i dr.
6. Učesnici savjetovanja posebno ukazuju na odgovornost financijskog sektora uključujući Centralnu banku BiH, komercijalne banke i agencije za bankarstvo na neopravданo povećanje kamatnih stopa, obustavljanje novih kreditnih plasmana i naplata dospjelih potraživanja po svaku cijenu pri čemu se ne koristi reprogramiranje kredita, pravljenje moratorija na dospjele obaveze itd.
Pogotovo kada se ima u vidu da u BiH ima dovoljno novčanih sredstava koje stoje neiskorištena i nepotrebitno dizanje pasivnih kamata kako bi se privukli novi depoziti i prikupila novčana sredstava koja se ne planiraju u privredu BiH.
7. Prisutni na savjetovanju ukazuju da mjere organa vlasti moraju biti usmjerene na širok spektar ekonomskih mjera, a naročito na:
 - zadržavanje postojećeg broja zaposlenih
 - podsticanje domaće proizvodnje
 - smanjenje opterećenja privrede
 - ograničenje rasta ili smanjenje budžetske potrošnje
 - hitno otvaranje javnih radova
 - podsticanje proizvodnje i prodaja poljoprivredno-prehrambenih proizvoda
 - zaštita domaće proizvodnje i postojećih izvoza
 - smanjenje kamatnih stopa i povećanje kreditnih plasmana itd.
 - podsticanje i stimulacija izvoza
 - podsticanje supstitucije uvoza
8. Cijeneći brojnost mogućih mjera i akcija predlaže se da grupa ekonomskih stručnjaka kroz konzorcij ekonomskih instituta predloži konzistentne mјere, razrađene po nosiocima, rokovima i efektima koje će prema nadležnostima vlada donositi odgovarajuće vlade.
9. Kao pomoć vladam i grupi ekonomskih stručnjaka sve diskusije i materijale sa savjetovanja na Vlašiću će se hitno objaviti u zborniku radova i dostaviti svim nadležnim institucijama kako bi sagledali primjedbe, sugestije i prijedloge mjera.
10. Savjetovanje na Vlašiću nije kritizerski nastupilo prema dosadašnjim mjerama nego je nastojalo da se pomogne nadležnim vladama i institucijama

kroz argumentirane i kritičke primjedbe, sugestije i prijedloge.

11. Na savjetovanju je konstatirano:

- da u BiH imamo dosta znanja i stručnjaka koji mogu pružiti pomoć u konkretnim mjerama pri čemu je izražena spremnost akademske zajednice, istaknutih profesora, dokazanih poduzetnika i direktora da svojim znanjem i iskustvom pruže pomoć.
- Da u BiH ima dovoljno slobodnih novčanih sredstava koje se mogu angažirati u privredu.
- Da je neophodna veća spremnost organa vlasti, vlade i političkih faktora da se institucionalno angažiraju u borbi protiv globalne ekonomske krize u BiH.

12. Pozitivni pomaci u oblasti privrede bit će temeljno uporište za zaštitu životnog standarda građana, penzionera, nezaposlenih, invalida, ratnih invalida i drugih socijalno ugroženih.

13. Radna grupa predlaže da oblik savjetovanja iz oblasti ekonomske politike u BiH održavamo tradicionalno dva puta godišnje kako bi ugledni ekonomisti, profesori, poduzetnici, menadžeri i dr. mogli dati svoje mišljenje i prijedloge vezano za ekonomsku politiku u BiH. Samo savjetovanje nije imalo za cilj da napravi program mjera za ublažavanje utjecaja globalne ekonomske krize na ekonomiju BiH nego da pojedinci iznesu svoje viđenje, sugestije i prijedloge koji će poslužiti krajnjim kreatorima mjera akcija da ih razmotre i po potrebi ugrade u konačne mjere.

Spisak pozvanih na savjetovanje:

1. Arslanagić Edin, direktor „BOSNALIKE“
2. Ahmetlić Izudin, „HIFA GRROUP“, Tešanj
3. Arnaut Edin, mag., Zenica
4. Alijagić Mehmed, prof. dr., Bihać
5. Alilović Vlado, načelnik općine Vitez
6. Ajkunić Hasan, načelnik općine Bugojno
7. Ajanović Amer, služba za financije, Bugojno
8. Alić Mensur, direktor „MENPROM“, Tuzla
9. Aleksić Siniša, „APEIRON“, Banja Luka
10. Bavrka Tončo, direktor Robne rezerve FBiH
11. Barbarić Tončo, direktor „FEAL“ Široki Brijeg
12. Barš Zlatko, Agencija za bankarstvo FBiH, Sarajevo
13. Bevanda Vjekoslav, ministar financija u Vladi FBiH
14. Bajramović Ismet, Sindikat metalaca, BiH, Sarajevo
15. Backović Enver, prof.dr., Sarajevo
16. Bakšić Alija Remzo, direktor, Udruženje poslodavaca BiH Sarajevo
17. Branković Nazif, direktor „SARAJEVSKA PIVARA“, Sarajevo
18. Botonjić Šefkija, predsjednik Privredne komore, Zenica
19. Brajković Mijo, direktor „ALUMINIJ“, Mostar
20. Bevanda Vjekoslav, potpredsjednik Vlade FBiH i ministar financija FBiH
21. Bašić Haris, „FIPA“, Sarajevo
22. Bubalo Emir, načelnik općine Konjic
23. Biber Edhem, predsjednik Saveza samostalnih sindikata BiH, Sarajevo
24. Brkić Nenad, prof. dr., Sarajevo
25. Babić-Hodović Vesna, prof. dr. Sarajevo
26. Baroš Željko, prof. dr., Banja Luka
27. Brkić Jasna, potpredsjednik Vlade R.S. i ministar za ekonomski odnose R.S., Banja Luka
28. Bratić Radivoje, ministar poljoprivrede R.S., Banja Luka
29. Bajić Radovan, direktor „NLB RAZVOJNA BANKA“, Banja Luka
30. Bogunović Srećko, direktor „HYPO ALPE ADRIA“, Banja Luka
31. Bošnjak Alen, direktor „BARPEH“ Čitluk
32. Čehajić Midhat, Vanjskotrgovinska komora, Sarajevo
33. Čičić Muris, prof. dr., Sarajevo
34. Čaušević Fikret, prof. dr., Sarajevo
35. Čemalović Slobodan, prof. dr., Beograd
36. Čaušević Kemal, Uprava za neizravno oporezivanje, Banja Luka
37. Čović Predrag, direktor „KAPIS“, Tomislavgrad

35. Čabaravdić Džemal, direktor „VISPAK“, Visoko
36. Ćulibrk Predrag, direktor R.S., Banja Luka
37. Ćorluka Petar, direktor „VIOLETA“, Grude
38. Davidović Dragoljub, načelnik općine Banja Luka
39. Drinjak Savo, predsjednik Privredne komore regije Trebinje
40. Dabić Risto, direktor „FAMOS“ Istočno Sarajevo
41. Dostić Milenko, prof. dr., Sarajevo
42. Domazet Anto, prof. dr., Sarajevo
43. Domjan Vjeko, prof. dr., Sarajevo
44. Dizdarević Eldar, direktor, ul.Trg Barcelone 6, Sarajevo
45. Dugić Pero, direktor „RAFINERIJA ULJA“, Modrića
46. Đombić Aleksandar, ministar financija R.S.
47. Džaferović Ramiz, predsjednik uprave „RAZVOJNA BANKA FBiH“
Sarajevo
48. Đurić Borko, predsjednik Privredne komore R.S., Banja Luka
49. Džumhur Narcis, direktor „ŽELJEZNICE FBiH“, Sarajevo
50. Đogić Rifat, prof. dr., Zenica
51. Đeko Šemsudin, dr. predsjednik Turističke zajednice BiH, Sarajevo
52. Ekinović Sabahudin, rektor Univerziteta u Zenici
53. Fehrić Fahrudin, prof. dr., Živinice
54. Franjić Nikola, direktor „KRISTAL“, Vitez
55. Fakić Adin, direktor „MILKOS“, Sarajevo
56. Galijašević Miralem, predsjednik Vlade Ze-Do kantona
57. Gavran Igor, Vanjskotrgovinska komora BiH, Sarajevo
58. Grabovac Nikola, rektor, prof.dr.
59. Grebo Kemal, predsjednik Kantonalne privredne komore, Sarajevo
60. Gadžić Mila, prof. dr., Mostar
61. Gradinčić Asim, predsjednik privredne komore, Jajce
62. Gudelj Pero, direktor „FIS“, Vitez
63. Gajić Anto, generalni direktor „RUDNIK I TERMOELEKTRANA“,
Ugljevik
64. Gazibarić Zoran, direktor „NOBIL“, Nova Bila
65. Grubač Milan, direktor „Industrija alata“, Trebinje
66. Hadžiahmetović Mahir, predsjednik VTK BiH, Sarajevo
67. Hodžić Ahmed, direktor „FIMA Internacional“
68. Hećo Vahid, ministar Vlade FBiH, Sarajevo
69. Hadžiahmetović Azra, prof. dr., Sarajevo
70. Hodžić Kadrija, prof. dr., Tuzla
71. Hodžić Abid, prof. dr. Sarajevo
72. Hrenovica Adnan, „LRC KREDITNI BIRO“, Sarajevo

73. Hadžipašić Faruk, direktor „BIRA“, Bihać
74. Ibrahimpašić Adem, direktor „BIHAČKA PIVARA“, Bihać
75. Imamović Nihad, direktor „ASA PREVENT“, Sarajevo
76. Imamović Jasmin, načelnik općine Tuzla
77. Ivanić Mladen prof. dr., Banja Luka
78. Ivanković Jerko, direktor „LIJANOVIĆI“, Široki Brijeg
79. Injac Slavica, Agencija za bankarstvo R.S., Banja Luka
80. Imamović Feriha, Viceguverner CENTRALNE BANKE BiH, Sarajevo
81. Isaković Suad, direktor „ITC“, Zenica
82. Josipović Elizabeta, direktor „SCONTO-PROM“, Prijedor
83. Jovanović Veljko, općina Gradiška, Bosanska Gradiška
84. Jašarspahić Mensur, načelnik općine Kakanj
85. Jerković Dario, mag., Vitez
86. Jerlagić Amer, direktor „ELEKTROPRIVREDA BiH“, Sarajevo
87. Jurković Perica, predsjednik Privredne komore, Mostar
88. Jakupović Esad, prof.dr., Banja Luka
89. Jovučić Jugoslav, prof. dr., Banja Luka
90. Klincov Ljubomir, potpredsjednik Vanjskotrgovinske komore BiH, Sarajevo
91. Karalić Amir, mag. Travnik
92. Krekić Mladen, prof., načelnik općine Modrica
93. Kikanović Nedret, predsjednik Privredne komore, Tuzla
94. Kikanović Ramiz, mr.
95. Kojičić Ferdija, sindikat teštala, kože i obuće, Sarajevo
96. Kukić Slavo, prof. dr., Mostar
97. Kraljević Miro, načelnik općine Siroki Brijeg
98. Kondić Novak, prof. dr., dekan, Banja Luka
99. Kapetanović Izudin, direktor „SOLANA“, Tuzla
100. Kozarić Kemal, dr., guverner „CENTRALNA BANKA BiH“
101. Kuna Greta, ministrica, Vlada Srednjo-bosanski kanton, Travnik
102. Kotorić Kasim, direktor „POBJEDA“, Tešanj
103. Kragulj Nikola, načelnik općine Gradiška, Bosanska Gradiška
104. Križanović Danica, ministarica, Vlada Srednjo-bosanski kanton, Travnik
105. Kreso Sead, prof. dr. Sarajevo
106. Kumalić Jusuf, prof. dr. Bihać
107. Kolobarić Ankica, mag., Viceguverner „CENTRALNA BANKA BiH“, Sarajevo
108. Kešetović Izudin, prof. dr., Tuzla
109. Kurtović Mirsad, direktor „UNITIC“, Sarajevo
110. Kutle Berislav, „UNICREDIT BANKA“, Mostar

111. Lasić Jago, predsjednik „PK FBiH“, Sarajevo
112. Lovrić Milan, potpredsjednik VTK BiH, Sarajevo
113. Lendo Tahir, načelnik općine Travnik
114. Laštro Dražen, mag., Busovača
115. Lukić Slobodan, prof. dr., Banja Luka
116. Lendo Refik, načelnik općine Novi Travnik
117. Ljubić Frano, prof. dr., Mostar
118. Ljubić Damir, ministar FBiH, Sarajevo
119. Milekić Branislava, generalni direktor „ELEKTROPRIVREDE R.S.“ Trebinje
120. Mikić Žarko, direktor „VITAMINKA“, Banja Luka
121. Muftić Edo, direktor, banka „FIMA“, Sarajevo
122. Mićić Mićo, nacelnik općine Bijeljina
123. Marić Jovo, potpredsjednik Privredne komore R.S., Banja Luka
124. Mašić Semin, v.d. direktor „HIDROGRADNJA“, Sarajevo
125. Marić Viktor, nacelnik općine Grude
126. Mišić Mijo, Udruženje banaka BiH, Sarajevo
127. Mulahasanović Edin, direktor „FABRIKA DUHANA“, Sarajevo
128. Mueller Michael, direktor „RAIFFEEISEN BANKA“, Sarajevo
129. Mujezinović Aziz, dr. direktor „ARCELOR MITAL“, Zenica
130. Matić Božidar, predsjednik „AKNU BiH“, Sarajevo
131. Marić Ljerka, državna agencija za planiranje razvoja BiH
132. Muratović Hasan, prof. dr., Sarajevo
133. Miljević Damir, prof. dr., Banja Luka
134. Mikerević Dragan, prof. dr., Banja Luka
135. Medanhodžić Sead, direktor „PHARMAMED“, Travnik
136. Mujić Bakir, mag. Travnik 061
137. Mahmutović Hasan, prof. dr., Sarajevo
138. Milinović Zdenko, direktor Agencije za statistiku BiH
139. Novalić Fadil, direktor „TMD“, Gradačac
140. Nevjetić Josip, Agencija za osiguranje depozita, Banja Luka
141. Osmanbegović Dino, izvršni direktor „RAIFFEEISEN BANKA“, Sarajevo
142. Osmanković Jasmina, prof. dr., Sarajevo
143. Pervan Željko, direktor „BSO“, Sarajevo
144. Petrović Obren, nacelnik općine Doboj
145. Pravdić Ljubo, direkcija cesta FBiH, Sarajevo
146. Puljić Mirko, prof. dr., Sarajevo
147. Pašić Adil, „UNIS ENERGETIKA“, ul. Zmaj od Bosne 14, Sarajevo
148. Puhalac Slobodan, ministar u Vladi R.S., Banja Luka
149. Pavlović Rade, načelnik općine Teslić

150. Penny Nick, direktor „BANJALUČKA PIVARA“, Banja Luka
151. Republička agencija za razvoj malih i srednjih preduzeća R.S., Banja Luka
152. Ristić Nebojša, direktor „MLIJEKOPRODUKT“, Kozarska Dubica
153. Rapa Avdo, predsjednik PK FBiH, Sarajevo
154. Rajković Franjo, direktor „ECONOMIC“, Vitez
155. Radumilo Dragan, direktor, „BOBAR BANKA“, Bijeljina
156. Selak Nikola, prof.dr., Ministarstvo za poljoprivredu
157. Stanić Anto, „STANIĆ KREŠEVO“, Kreševo
158. Sukara Siniša, direktor „IMPRO“, Prijedor
159. Studen Ilija, direktor, „BIMAL“, Brčko
160. Smajlović Husein, načelnik općine Zenica
161. Sefer Mustafa, direktor, „BORAC“, Travnik
162. Silajdžić Emir, ministar financija
163. Sulić Marinko, direktor „BOBITA“ Čitluk
164. Subašić Selver, direktor „UNICREDIT BANK“, Sarajevo
165. Skrobo Vahid, direktor, „POLJORAD“, Travnik
166. Selimović Mujo, grupacija „MIMS“, Sarajevo
167. Selak Nikola, prof.dr.
168. Selman Salko, premijer Vlade Srednjo-bosanskog kantona, Travnik
169. Slijepčević Đoko, prof. dr., Banja Luka
170. Stojanov Dragoljub, prof. dr., Sarajevo
171. Saldum Mirnes, mag., Banja Luks
172. Suton Ante, direktor „HERCEG TISAK“, Široki Brijeg
173. Sirovina Ilija, direktor „VITAMINKA“, Banja Luka
174. Šarić Sanel, direktor „NORFISCH-BLAGAJ“, Mostar
175. Šabanović Alija, direktor „KLAS“, Sarajevo
176. Šaćiragić Muhamed, direktor „CENTROTRANS“, Sarajevo
177. Šaćiragić Nedim, direktor, „ILIRIKA“ DZV, Sarajevo
178. Šišić Semiz, direktor, „METALNO“, Zenica
179. Širbegović Faruk, direktor, „ŠIRBEGOVIĆ“, Gračanica
180. Špirić Nikola, prof. dr., predsjednik Vijeća ministarstva BiH
181. Šuman Željko, prof. dr., Mostar
182. Tufekčić Džemal, rektor Univerziteta Tuzla
183. Tomić Goran, direktor, „FABRIKA CIJEVI“, Derventa
184. Tolmir Nikola, predsjednik Privredne komore regije Banja Luka
185. Terzić Midhat, direktor, „SARAJEVO OSIGURANJE“, Sarajevo
186. Tihi Boris, akademik, prof.dr., Sarajevo
187. Tatarević Senad, predsjednik U.O. „APEIRON“, Travnik
188. Tatić Kasim, prof. dr., Sarajevo

189. Trivun Veljko, prof. dr., dekan, Sarajevo
190. Tomaš Rajko, prof. dr., Banja Luka
191. Todorović Zdravko, prof. dr., Banja Luka
192. Trifković Miloš, prof. dr., Sarajevo
193. Tošić Momir, Vanjskotrgovinska komora BiH, Sarajevo
194. Topić Đuro, nacelnik općine Orašje
195. Uremović Darko, predsjednik U.O. „APEIRON“, Banja Luka
196. Udruženje ekonomista R.S., Banja Luka
197. Vadušić Ljubiša, mag., Viceguverner „CENTRALNA BANKA BiH“, Sarajevo
198. Vidić Mihajlo, predsjednik Privredne komore regije Doboј
199. Velagić Ismet, mr.
200. Vujić Slobodan, direktor „VB LEASING“, Sarajevo
201. Vujnović Bogdana, prof. dr., Banja Luka
202. Vlahovljak Džemal, direktor „ENERGOINVEST“, Sarajevo
203. Vrankić Dragan, ministar finansija i rezpora BiH
204. Vidić Mihajlo, podpredsjednik privredne komora R.S., Banja Luka
205. Veledar Zijo, prof. dr., Mostar
206. Zaklan Damir, prof. dr., Mostar
207. Zukić Amir, direktor „VGT OSIGURANJE“, Visoko
208. Zirojević Mladen, ministar u Vijeću ministara BiH, Sarajevo
209. Zelenović Čedomir, zamjenik direktora, „BIRAČ“, Zvornik
210. Žarić Matan, direktor „ELEKTROPRIVREDA HZHB“, Mostar
211. Živko Igor, prof. dr., Mostar

TV, RADIO; NOVINE I ČASOPISI

TV

1. BH TV 1
2. FTV
3. RTRS
4. HAYAT
5. OBN
6. PINK BiH
7. TV TRAVNIK
8. TV ZENICA
9. TV TK – TUZLA
10. TV KISELJAK
11. TV BIJELJINA

RADIO

1. BH RADIO 1
2. RADIO R.S.
3. RADIO HERCEG BOSNA -
4. RADIO KISELJAK
5. RADIO VITEZ –
6. RADIO TRAVNIK
7. BM-RADIO ZENICA

DNEVNE NOVINE

1. DNEVNI AVAZ
2. NEZAVISNE NOVINE
3. OSLOBOĐENJE
4. DNEVNI LIST
5. VEČERNJI LIST – ŠIROKI BRIJEG

ČASOPISI

1. SLOBODNA BOSNA
2. DANI
3. BANKE

MEDUNARODNE ORGANIZACIJE

1. SVJETSKA BANKA
2. MEĐUNARODNI MONETARNI FOND
3. OHR
4. USAID
5. KOMISIJA E.U.
6. EBRD – EUROPSKA BANKA ZA OBNOVU I RAZVOJ

NOVINARI

1. BAKIR HADŽIOMEROVIĆ
2. DUŠKA JURIČIĆ
3. SANJIN BEĆIRAGIĆ

Spisak prisutnih na savjetovanju:

1. Alilović Vlado, načelnik općine Vitez
2. Arnaut Edin, mag., Zenica
3. Ajkunić Hasan, načelnik općine Bugojno
4. Ajanović Amer, općina Bugojno
5. Avdić Amel, općina Bugojno
6. Biber Edhem, predsjednik Saveza samostalnih sindikata BiH, Sarajevo
7. Brkić Nenad, prof. dr., Sarajevo
8. Babić Benjamin, BISS-tours, Zenica
9. Babić-Hodović Vesna, prof. dr. Sarajevo
10. Baroš Željko, prof. dr., Banja Luka
11. Beljan Boris
12. Brkić Jasna, potpredsjednik Vlade R.S. i ministar za ekonomske odnose R.S., Banja Luka
13. Bubalo Emir, načelnik općine Konjic
14. Burazerović Adnan, Hochegger BH
15. Ćamilović Slobodan, prof. dr., Beograd
16. Čaušević Kemal, Uprava za neizravno oporezivanje, Banja Luka
17. Čabaravdić Džemal, direktor „VISPAK“, Visoko
18. Čeprka Miodrag, RARS
19. Čizmić Selma
20. Čolić Emina, općina Novi Grad, Sarajevo
21. Dabić Risto, direktor „FAMOS“ Istočno Sarajevo
22. Delić Eldina
23. Dostić Milenko, prof. dr., Sarajevo
24. Domazet Anto, prof. dr., Sarajevo
25. Domjan Vjeko, prof. dr., Sarajevo
26. Dugalić Emina
27. Đombić Aleksandar, ministar financija R.S.
28. Đurić Borko, predsjednik Privredne komore R.S., Banja Luka
29. Džumhur Narcis, direktor „ŽELJEZNICE FBiH“, Sarajevo
30. Džafić Nazif, FANA
31. Đogić Rifat, prof. dr., Zenica
32. Đeko Šemsudin, dr. predsjednik Turističke zajednice BiH, Sarajevo
33. Elez Branislav, SRNA
34. Ekinović Sabahudin, rektor Univerziteta u Zenici
35. Fetahagić Maida, zavod za planiranje
36. Fehrić Fahrudin, prof. dr., Živinice
37. Franjić Nikola, direktor „KRISTAL“, Vitez

38. Galijašević Miralem, predsjednik Vlade Ze-Do kantona
39. Garić Senaid
40. Gavran Igor, Vanjskotrgovinska komora BiH, Sarajevo
41. Grabovac Nikola, rektor, prof.dr.
42. Grabovac Saša, Udruženje SWOT
43. Gadžić Mila, prof. dr., Mostar
44. Gajić Anto, generalni direktor „RUDNIK I TERMOELEKTRANA“, Ugljevik
45. Gazibarić Zoran, direktor „NOBIL“, Nova Bila
46. Grubač Milan, direktor „Industrija alata“, Trebinje
47. Hasanagić Smaragda
48. Halilović Hidajet, Dederalno ministarstvo pravde
49. Hadžiahmetović Mahir, predsjednik VTK BiH, Sarajevo
50. Ismo Hebivoić
51. Erdin Hasanbegović
52. Hadžijabdić Amela
53. Hodžić Ahmed, direktor „FIMA Internacional“
54. Hadžiahmetović Azra, prof. dr., Sarajevo
55. Hodžić Kadrija, prof. dr., Tuzla
56. Hodžić Abid, prof. dr. Sarajevo
57. Hrenovica Adnan, „LRC KREDITNI BIRO“, Sarajevo
58. Ibrahimpašić Adem, direktor „BIHAČKA PIVARA“, Bihać
59. Imamović Jasmin, načelnik općine Tuzla
60. Ivanić Mladen prof. dr., Banja Luka
61. Ivanković Jerko, direktor „LIJANOVIĆI“, Široki Brijeg
62. Josipović Elizabeta, direktor „SCONTO-PROM“, Prijedor
63. Jovanović Veljko, općina Gradiška, Bosanska Gradiška
64. Jerković Dario, mag., Vitez
65. Jakupović Esad, prof.dr., Banja Luka
66. Jovučić Jugoslav, prof. dr., Banja Luka
67. Kasap Ahmed
68. Karalić Amir, mag. Travnik
69. Kikanović Nedret, predsjednik Privredne komore, Tuzla
70. Kukić Slavo, prof. dr., Mostar
71. Kondić Novak, prof. dr., dekan, Banja Luka
72. Kragulj Nikola, načelnik općine Gradiška, Bosanska Gradiška
73. Kozarić Kemal, dr., guverner „CENTRALNA BANKA BiH“
74. Kreso Sead, prof. dr. Sarajevo
75. Kumalić Jusuf, prof. dr. Bihać
76. Kešetović Izudin, prof. dr., Tuzla

77. Lasić Jago, predsjednik „PK FBiH“, Sarajevo
78. Lovrić Milan, potpredsjednik VTK BiH, Sarajevo
79. Lendo Tahir, načelnik općine Travnik
80. Laštro Dražen, mag., Busovača
81. Lukić Slobodan, prof. dr., Banja Luka
82. Lendo Refik, načelnik općine Novi Travnik
83. Ljubić Frano, prof. dr., Mostar
84. Mišić Mijo, Udruženje banaka BiH, Sarajevo
85. Mehinagić Adela
86. Muratović Hamdija
87. Muratović Hasan, prof. dr., Sarajevo
88. Miljević Damir, prof. dr., Banja Luka
89. Mikerević Dragan, prof. dr., Banja Luka
90. Mujić Bakir, mag. Travnik
91. Mahmutović Hasan, prof. dr., Sarajevo
92. Nevjetić Josip, Agencija za osiguranje depozita, Banja Luka
93. Osmanković Jasmina, prof. dr., Sarajevo
94. Puljić Mirko, prof. dr., Sarajevo
95. Pravdić Ljubo, JP DCF BiH
96. Pavlović Rade, načelnik općine Teslić
97. Rapa Avdo, predsjednik PK FBiH, Sarajevo
98. Ramljak Ana
99. Rajković Franjo, direktor „ECONOMIC“, Vitez
100. Ramović Muhamed, Goražde
101. Račić Goran, Udruženje SWOT
101. Stanić Anto, „STANIĆ KREŠEVO“, Kreševo
102. Smajlović Husein, načelnik općine Zenica
103. Sefer Mustafa, direktor, „BORAC“, Travnik
104. Skrobo Vahid, direktor, „POLJORAD“, Travnik
105. Selimović Mujo, grupacija „MIMS“, Sarajevo
106. Selman Salko, premijer Vlade Srednjo-bosanskog kantona, Travnik
107. Slijepčević Đoko, prof. dr., Banja Luka
108. Sanja Stapić
109. Stojanov Dragoljub, prof. dr., Sarajevo
110. Saldum Mirnes, mag., Banja Luks
111. Suton Ante, direktor „HERCEG TISAK“, Široki Brijeg
112. Šabanović Mirnes
113. Šaćiragić Nedim, direktor, „ILIRIKA“ DZV, Sarajevo
114. Šuman Željko, prof. dr., Mostar
115. Tufekčić Džemal, rektor Univerziteta Tuzla

116. Tuce Nedžad, Agencija za banke FbIH
117. Tihi Boris, akademik, prof.dr., Sarajevo
118. Tatarević Senad, predsjednik U.O. „APEIRON“, Travnik
119. Tatić Kasim, prof. dr., Sarajevo
120. Trivun Veljko, prof. dr., dekan, Sarajevo
121. Tomaš Rajko, prof. dr., Banja Luka
122. Todorović Zdravko, prof. dr., Banja Luka
123. Trifković Miloš, prof. dr., Sarajevo
124. Tubić Zikreta, Micro grupa
125. Uremović Darko, predsjednik U.O. „APEIRON“, Banja Luka
126. Velagić Ismet,
127. Vujić Slobodan, direktor „VB LEASING“, Sarajevo
128. Vujić Saša,mr. Ekonomski fakultet, sarajevo
129. Vujnović Bogdana, prof. dr., Banja Luka
130. Vlahovljak Džemal, direktor, „ENERGOINVEST“, Sarajevo
131. Veledar Zijo, prof. dr., Mostar
132. Zaklan Damir, prof. dr., Mostar
133. Zukić Amir, direktor, „VGT OSIGURANJE“, Visoko
134. Žarić Matan, direktor „ELEKTROPRIVREDA HZHB“, Mostar
135. Živko Igor, prof. dr., Mostar
136. Obren Petrović, nacelnik općine Doboj
137. mr. Ramiz Kikanović
138. Emir Silajdžić, ministar financija
139. Mićo Mićić, nacelnik općine Bijeljina
140. prof. Mladen Krekić, nacelnik općine Modrica
150. Miro Kraljević, nacelnik općine Siroki Brijeg
151. Viktor Marić, nacelnik općine Grude
152. Đuro Topić, nacelnik općine Orasje
153. Emir Bubalo, nacelnik općine Konjic
154. Amer Ajanović, služba za financije, Bugojno
155. Prof. dr. Nikola Selak, Ministarstvo za poljoprivredu FBiH

P R I L O G Z B O R N I K U

Intervju sa Geraldom Celenteom

Gerald Celente je prognostičar trendova, autor i direktor "Trend Research Institute", koga je osnovao 1980. Postao je slavan sa svojim tačnim prognozama svjetskih događaja, kao pad berze 1987., raspad Sovjetskog Saveza 1990., azijsku krizu 1997., pad ruske privrede 1998., eksplodiranje internet balona 2000. i recesiju 2001. Osim toga, predvidio je i početak pomame za zlatom 2002., pad tržista nekretnina 2005., recesiju 2007. i paniku 2008.

Pošto smo pred krajem godine, želio sam znati od gospodina Celentea, kakvu nam prognozu daje za godinu 2009. Slijedi intervju, koji sam sa njim vodio 12.12.08.:

Freeman: Kako vidite trenutnu situaciju u USA?

Celente: Finansijski sistem je kompletno kolabirao. Jedine dvije stvari, koje vlada radi, da bi održala zemlju na životu, su ili štampanje još više novca ili spuštanje kamata. Mi to nazivamo "Bernankeov dvokorak", jer postoje samo dva koraka koje šef FED-a može da učini. Ni jedna od ove dvije mјere ne može promijeniti kurs i zaustaviti pad privrede. Potreban je novi produktivni kapacitet, kao u 1990-tim, kad smo ušli u recesiju, izašli smo zahvaljuјућi tehnologiji interneta. Sve je bilo prebačeno na internet. To je bilo realno. Naravno da je postojala spekulacija na tržistima, ali to nije imalo nikakve veze sa postojanjem produkta. Radilo se o produktivnom kapacitetu. Tako nešto se ne možze izazvati monetarnim ili fiskalnim nadražajima. Danas, na primjer, imamo novog predsjednika, koji, kako sam kaže, želi da stvori 2.5 miliona novih radnih mјesta. Odakle želi da uzme novac za to? Jedino ga može naštampati. Ono, sa čim smo danas konfrontirani, je hiperinflacija kao iz vremena Vajmarske Republike. To može takođe da se desi dolaru. Ja sam politički ateista. Ne vjerujem u bajke, ja sam odrastao čovjek. Ako neko vjeruje da će nas političari spasiti, ili je dijete ili se samozavarava. I ovo samozavaravanje je veoma izraženo u USA. Ljudi su puni nade da će novi predsjednik nekako prouzročiti promjenu.

Freeman: Ukoliko pogledamo tim, koji je Obama do sada izabrao, ne vidimo promjenu.

Celente: Tačno, ali ne samo to; kako može biti promjene, ako je izabrao iste ljudi, koji su i prouzročili krizu? Kao na primjer Larry Summers, koji će biti ekonomski savjetnik i ovaj Timothy Geithner, direktor njujorškog FED-a. To su sve proteze i Roberta Rubina. Summers je u Klintonovoj administraciji bio ministar finansija nakon Rubina. To su ljudi koji su uništili Glass-Steagall-Act.

Freeman: Ukiadanje zakona 1999 od strane Clintonova je glavni uzrok ovekrize, jer

se tim ukidanjem izbrisala i razlika izmedju poslovnih iinvesticionih banaka i uvela totalna liberalizacija, sto je bankama ponovo omogućilo da sepkulisu nekontrolisano.

Celente: To je tačno. Očigledno znate o čemu se radi. To su ljudi koji su stvorili klimu, u kojoj su nastali svi ti derivati, kao CreditDefault Swaps, SIVs, CDOs, takozvani egzotični finansijski instrumenti, koji nisu ništa drugo nego opklade, to je igra kao ukasinu.

Freeman : Da li vjerujete da je kriza namjerno prouzrokovana ili je upitanju?

Celente: U pitanju je greška. Priča se puno o iluminatima. Ukoliko suto napravili iluminati, onda su opet iluminati ti, koji moraju ispraviti grešku. Ne postoji ni jedna jedina stvar, koju je bilo ko od ovih ljudi sa uspjehom doveo do kraja. Ni jedan jedini u svojoj karijeri. Oni još nikada nisu ništa uradili kako treba. Dospjeli su na vrh isključivo putem inkOMPETencije i dupeuvlačenja. Tako se to dešavau državnoj administraciji. Da Vam dam nekoliko informacija: karijeru sam počeo u državnoj službi u Yonkersu, NY, nakon diplomiranja 1971.; Yonkers je solidno velik grad sa 300.000 stanovnika. Nakon toga sam bio poslan u glavni grad države New York, Albany, gdje sam radio kao asistent senatskog sekretara države New York. Zatim sam docirao politologiju na St. John's University. Od 1973. do 1979. specijalista za državna pitanja u Washingtonu za hemijsku industriju. Zbog toga se razumijem u državni aparat. Radio sam i za Reagana i Connollyja, bio sam zajedno sa... Ljudi žive u iluziji, da su ovi tipovi pametniji od svih ostalih. Cinjenica je, kada neko radi za državu, potrebna mu je potvrda da je gluplji od svih ostalih. Druga realnost je, a to sam vidio na poslu koji sam imao u Albanyju, kako političari gmižu da bi dospjeli do vrha. Oni se usisavaju naviše u hijerarhiji. I zbog toga vjerovati da su ovi političari u stanju da riješe problem - to je samozavaravanje. Osim toga su sve političke organizacije u suštini kriminalne organizacije, što ne kažem olako.

Freeman: Ali zar oni nisu znali da će čitav finansijski sistem implodirati, kada Greenspan bude pojeftinio novac?

Celente: Mislili su: ukoliko zelimo da sprijecimo da ljudi - to jestveliki igraci- izgube novac zbog pucanja internet mjejhura, mozemoprosti da spustimo kamatne stope, sto su i uradili nakon marta 2000.Od tada smo upozoravali u nasem institutu, i to stoji u dokumentima,sta bise moglo desiti, ali нико nije zelio da vjeruje. Kada bi smonapisali da ce doci do pada, dobijali smo mnoga pisma sa zahtjevom dakazemo i nesto pozitivno, da izvjestimo i o necem lijepom. Tako jebilo i sa ratom. Prije pocetka irackog rata rekli smo ljudima da ceUSA izgubiti. Bice moguce bez veceg otpora brzo uci unutra i ukloniti Sadama, ali nakon toga ce otpoceti gerilski rat, koji se nemoguce mozedobiti.

Ali niko to nije zelio cuti, to bi bilo nepatriotski. I ?Nakon skoro 8 godina rata, nismo se pomjerili niti jedan korak. Dakle, kada govorim o kriminalnim organizacijama, ne mislim to kao klevetu, već kao činjenicu. Amerika vodi rat koji bazira na pogrešnim razlozima. Da li su oni to znali ili ne, je u suštini akademsko pitanje. U pitanju su jednostavno pogrešni razlozi i nevini muškarci, zene i djeca ginu, što je apsolutno protiv mojih moralnih osnova. I oni pljačkaju ljude do gole kože, u sred bijelog dana, sa svim ovim. Postoji taj mentalitet (previše velik da bi propao), što u konsekvenци znači da smo mi suviše mali da bi bili spašeni. To je tipično engleski "Titanik" način razmišljanja. Bogati smiju da uđu u čamce za spašavanje, siromašni ostatak je zaključan u potpalublu i dozvoljeno mu je da potone zajedno sa brodom.

Freeman: Šta mislite da će se desiti nakon što "bailout" za automobilsku industriju nije prošao?

Celente: To ne pravi nikakvu razliku. U pitanju je mrtvorodenje od samog početka. Novac bi bio ionako samo bačen kroz prozor. Osim toga, bilo ko, ko kupi američki auto, nema tri čiste u glavi, američki automobili su jednostavno smeće. A menadžeri su nesposobnjakovici. Potpredsjednik upravnog odbora General Motorsa, Lutz, je 2005 rekao: bilo ko, ko misli da će visoka potrošnja goriva spriječiti ljude da kupuju SUV-ove, nema pojma o čemu govori. Totalno je pogriješio. Ti ljudi govore i proizvode smeće već decenijama. Postojalo je doba, kada je USA proizvodila odlične automobile, ali to je već odavno prošlost. Njima je uvijek profit bio najbitniji, koliko novca mogu da zarade sa najjeftinijim smećem.

Freeman: Finansijska kriza je presla Atlantik i stigla u Evropu. Sada ruinira čitav svijet.

Celente: Da, u pravu ste. Na svojim putovanjima primjećujem na žalost da Evropljani i Azijati jednostavno preuzimaju svaku glupost iz USA. Tako su i Credit Suisse i UBS podlegli istoj stupidnoj pohlepi i manipulaciji novca, kao i ovdašnje banke. Prije godinu dana je još postojalo pitanje da li će se inostranstvo zaraziti. Sada čitav svijet ima upalu pluća. Pogledajte samo šta se dešava u Španiji sa čitavom nesuzdržanom produkcijom u građevinskom sektoru koja je proizvela jednu ogromnu deponiju nekretnina. Zemlja je bankrotirala. Ista stvar je i sa bivšim državama Istočnog bloka. Sreo sam ljude odatle i sa zaprepašćenjem sam slušao kako brbljaju o investicijama i marketingu, kao da oduvijek žive u kapitalizmu. Govorili su sa mnom, kao da tačno znaju o čemu je riječ. Ponašali su se više kao grabljivci, kao domoroci sa Zapada. Ove zemlje i mnoge druge imaju sada sopstveni privredni horor i svi su pali direktno na nos.

Freeman: Kako vidite godinu 2009? Kako izgleda, privreda će doći do kompletног zastoja.

Celente: Upravo smo objavili našu prognozu za 2009. predskazujemo totalni kolaps privrede. 7. Novembra 2007. smo predvidjeli finansijsku propast i paniku 2008., koja se i desila. Sledeće godine ćemo vidjeti propast trgovinskog sektora na malo, zatim propast komercijalnih nekretnina, itd. doživjećemo najveću depresiju ikada, puno težu od takozvane 1930-tih godina.

Freeman: Vau!

Celente: Kazaću Vam i zašto. Tada nije toliko ljudi posjedovalo tako visoko zadužene nekretnine, takođe nisu bili pod tolikim kreditnim obavezama kao danas, nisu postojale kreditne karte, nisu bili u dugu od 14.000 milijardi. Tada je postojao trgovinski suficit, danas su USA u minusu od preko 700 milijardi godišnje. Državni buџet je bio izbalansiran, sada imamo nevjerovatan deficit i državni dug od 13.000 milijardi, pri čemu je samo ove godine novo zaduživanje bilo 1.000 milijardi. Na početku Drugog Svjetskog Rata su USA bile motor čitave svjetske industrijske proizvodnje, imali smo najvišu produktivnost. To je odavno prošlost. Mi smo nacija u propasti. Ulazimo u najveću depresiju i ona će biti svjetska.

Freeman: Šta mislite, da li će doći do masovne nezaposlenosti sa revoltima?

Celente: Da, mi takođe vidimo trend ka revoluciji. Ono što se trenutno dešava u Grčkoj, može eksplodirati svuda. Tamo se ne radi o ubistvu 15-godišnjeg dječaka, već o pobuni ljudi protiv te totalno nekompetentne, korumpirane političke kaste, koja je svuda ista. Bio sam zaposlen kod države, poznajem razmjere korupcije. U Washingtonu se radi samo o lansiranju projekata, kojim će se obogatiti inicijatori i njihovi ortaci, ruka ruku mije, novac za prijatelje, sistem je od vrha do dna korumpiran.

Freeman: To znači da ćemo proći kroz bolnu depresiju, koja će trajati godinu-dvije, i potom izaći iz doline?

Celente: Kako da izađemo iz doline? Šta će nam pomoći u tome?

Freeman : Znači u pitanju će biti dugotrajna depresija?

Celente: Da!

Freeman: To uopšte ne zvuči dobro. Kako će depresija pogoditi Evropu?

Celente: Evropa će proći bolje, jer ljudi tamo nisu toliko zaduženi i u boljoj su poziciji da se sami izvuku iz problema. USA su se pretvorile u zemlju mlakonja, koji sami

više ne mogu raditi nista, mogu samo da konzumiraju, žive u velikim kućama, voze ogromne automobile i sami su postali veliki i gojazni. Jednostavno ne mogu prestati da žive iznad mogućnosti. Troše previše hrane, energije i prostora. Ne znaju kako da žive skromno. Sada je žurka gotova i pritegnuti kaiš će biti veoma bolno. Imamo rastući sloj potpuno osiromašenih, što na taj način nikada nismo imali. Užasavajuće je. Imaćemo veoma visoku nezaposlenost, veću nego kod zadnje depresije.

Freeman: Prema tome, Vi ne vidite rješenje za izlazak iz krize?

Celente: Izaćemo samo u slučaju ako budemo u stanju da pokrenemo novi produkcioni kapacitet, koji ide dalje od novih tehnologija za alternativne energije. To mora biti nesto sasvim revolucionarno, što će biti novi motor za privredu, kao otkriće vatre ili pronalazak točka.

Freeman: Istorija pokazuje: kada su moćnici konfrontirani sa velikim privrednim problemima, oni ih ne rješavaju, već misle da će razrješiti sve probleme. Postoji li mogućnost velikog rata?

Celente: Nakon zadnje velike depresije je 2. Svjetski rat viđen kao izlaz. Danas živimo u drugom vremenu. Sledeći rat bi bio rat sa oružjem masovnog uništenja. Današnje ratove je moguće voditi samo protiv nerazvijenih zemalja. Više se ne radi o ispaljivanju interkontinentalnih raketa, već o gerilskom high-tech ratu, kakvog vidimo u Iraku ili Afganistanu. Samo, političari su spremni na sve.

Freeman: Da li sa tim mislite na "operaciju pod lažnom zastavom" (false flag).

Celente: Da, oni lažu konstantno o svemu, kao na primjer da je Sadam posjedovao atomsko oružje i veze sa Al Qaidom. Ko je u stanju da političarima vjeruje i jednu jedinu riječ?

Freeman: Pisali ste da USA idu putem Velike Britanije. Da li sa tim mislite da USA više ne mogu da priuštite Imperiju i stacioniranje trupa u 130 zemalja?

Celente: Da, americka Imperija nestaje, otice istim putem kao i britanska. Jednostavno nemamo više para.

Freeman: Jedini političar, koji to kaze u USA, i koji zeli darestaurira ustavna prava i vodi razumno privrednu politiku, je RonPaul. Sta mislite o njemu?

Celente: Ja bih ga izabrao za predsjednika. Umjesto toga sam morao daglasam za

Nadera, jer Paul nije stajao na izbornom listicu. Neću podrzavati nijednu od kriminalnih organizacija, koje dijele moc u Washingtonu. I veoma sam jasan po tom pitanju. Bilo ko, ko je glasao za kriminalce, podrzava produzetak ubijanja i pljačke. To se ne može reći ni na bilo koji drugi način. Oni ubijaju nedužne ljudi svaki dan.

Freeman : Koliko krivice na trenutnoj situaciji nose mediji. Oni se ponašaju još samo kao organi propagande.

Celente : Mediji nose veliki dio krivice. Oni su u krevetu sa moći. Samo treba pogledati koje bliske veze postoje između predstavnika medija i službi, ministarstava, Pentagona i Bijele Kuće. Mediji tamo svakodnevno ulaze i izlaze. Možemo se zahvaliti New York Timesu da namjerno prodao irački rat. NYT je 2007 takođe napisao da je problem sa privredom samo obična štucavica i da će proći, iako smo već vidjeli pad. Mediji su na strani privrede i vlasti, ni na koji način ne ispunjavaju svoju pravu funkciju.

Freeman : Šta možete poručiti mojim čitaocima, kako da se pripreme za nadolazeću depresiju?

Celente : Mi u institutu govorimo odavno, da ne treba trošiti ni centa više nego što se posjeduje. Moraćemo da živimo novu skromnost, koja će se manifestovati u kupovini isključivo stvari koje su neophodne imaju duži rok trajanja. Čitav ciklus konzuma je prošao, ciklus kupovine i dostizanja sreće kroz materijalizam. Razumite me, i ja volim lijepo stvari, samo se sada radi o kvalitetu, ili konceptu. Štednja i zbog obrazovanja djece. Ovdje u USA svi žele da pošalju svoj podmladak na visoke škole i univerzitete. To košta bogatstvo. I zasta? Da bi mogli da studiraju ekonomiju ili pravo i da naprave MBA? Bolje ušteditite novac. Imamo više nego dovoljno bankara i pravnika. Bolje obrazovanje je praktično i korisno, kao inžinjer, tehničar ili svi zanatski pozivi. Doći će do velike promjene. Sve počinje već na lokalnom nivou. Potrebno je brinuti se o svojoj zajednici i biti aktivan u njoj. Pitanje je: kako mogu biti koristan mojim sugrađanima? Budite srećni, jer u Švajcarskoj imate direktnu demokratiju i možete učestvovati u odlukama. Ovdje u Americi nemamo više ništa da kažemo, oni rade šta hoće. Ljudi su protiv finansijskih paketa, ali šta rade političari? I dalje rade po svome.

Freeman : Mojim čitaocima kažem: čuvajte svoje gradove i komune, borite se za održavanje javne infrastrukture, spriječite privatizaciju i rasprodaju svih vrijednosti.

Celente : Postoje službe koje su esencijalne i koje trebaju biti javne, kao transport, energija i vodosnabdijevanje. Ovdje je u pitanju globalna vlada, ja nisam teoretičar zavjere, ali svako zna kuda vodi putovanje. Cilje je kontrolisati sve i upravljati centralno.

Freeman : Da li mislite da će se zbog finansijskih problema mediteranskih zemalja i novih članica na istoku EU i euro raspasti ?

Celente: Da, u to smo uvjereni. Mi smo to predvidjeli još prije uvođenja eura. Jedino sto je potrebno za ostvarivanje tog scenarija je nacionalni populista u nekoj od zemalja članica, koji je uvjeren da samo kroz izlazak iz EU finansijska kriza može biti zaustavljena, i Unija već pada. Berlusconi je to već najavio, sa prijetnjom istupanja iz Sengena zbog brojnih imigranata. Masovna migracija je veliki problem. Zapadne zemlje su preplavljeni ljudima koji žele bolji život ili bježe iz nužde. Tu ne pomaže altruizam, ko će to sve da plati? Odakle obezbjediti smještaj, namirnice i posao, kada se više nema para ni za brigu o sopstvenim ljudima?

Freeman: Da li mislite da je moguce formiranje Sjevernoameričke Unije izmedju Meksika, Kanade i USA?

Celente: Da, to smatramo mogućim, samo je šansa sada veća da će doći do raspada. Svjedoci smo raspadanja USA kao što se nekad raspao SSSR. Pojedinačni regioni će uvidjeti da će lakše proći kroz krizu bez savezne vlade. Za šta trebaju daleki Washington? Pogledajte samo kakvi se političari tamo motaju. To su sve korumpirani nesposobnjakovići koji misle samo na svoju prednost. Svjedoci smo raspada Sjedinjenih Država.

Freeman : Da li je funkcija centralnih banaka prevaziđena ? Na kraju krajeva one su izazvale krizu i potpuno zakazale.

Celente: Da, zakazale su. Ali trenutno je u toku borba za moć, veliki zele da unište male, kako se već toliko puta ponovilo u istoriji. Jedan od trendova, koje posmatramo, nazivamo "skidajte im glave". To će se sigurno desiti.

Freeman : Kažete da će doći do prave pobune?

Celente : Apsolutno. Pogledajte samo svu tu bagru na Wall Streetu, ili ono, što izlazi iz univerziteta kao Yale i Harvard. Oni još nikada u svom životu nisu zaprljali ruke. Nemaju pojma sta znači živjeti na ulici, potpuno osiromašen. Kada uzmete sve ljudima i kada nemaju više ništa da izgube, spremni su na sve.

Freeman: Ovo, sto predskazujete, ne zvuci bas optimistično.

Celente: To nema vezu sa optimizmom ili pesimizmom, vec sa realizmom. Kao kad odete kod doktora i dobijete dijagnozu raka u zadnjem stadijumu. Da li Vas doktor

treba slagati ili kazati kako stvari stoje? Lažni optimizam ne mijenja ništa na činjenici da ćete uskoro umrijeti.

Freeman: Mislite li da je dobra ideja za pojedinca ili za čitave zajednice i komune, da postanu samosnabdjevači i da se skinu sa mreže?

Celente: Apsolutno. Sigurno. Treba ispitati mogućnosti za postizanje nezavisnosti od sistema, za uzgajanje sopstvenih namirnica i elektriciteta. To je ono, sto sam spomenuo ranije, sa novim tehnologijama to postaje moguće. Kada se to desi, onda će se ljudi udaljiti od majke države i korporacija. 1997 sam objavio knjigu sa naslovom, koja obradjuje upravo ovu temu. Centralni sistem je trebao puci već odavno. Održava se samo kroz jeftin novac. Ali to više ne funkcioniše. Sta će nam centralna vlada, koja ionako samo proizvodi probleme i nema rjesenja? Najsira samostalnost i decentralizacija, to je budućnost.

Freeman: Hvala za ovaj intervju.

Mjere iz nadležnosti Vijeća ministara BiH za ublažavanje posljedica ekonomске krize na gospodarstvo Bosne i Hercegovine

Vijeće ministara Bosne i Hercegovine na 79. sjednici, održanoj 05.03.2009. kojom je predsjedavao predsjedatelj Dr Nikola Špirić, usvojilo je Prijedlog mjera iz nadležnosti Vijeća ministara za ublažavanje uticaja globalne ekonomске krize na gospodarstvo Bosne i Hercegovine koje je predložilo Ministarstvo financija i trezora. Ove mjere dio su zajedničkog i šireg paketa mjera koje će Vijeće ministara BiH provoditi s entitetskim vladama u skladu sa svojim nadležnostima. Paket od 16 mjer iz nadležnosti Vijeća ministara usmjeren je na očuvanje stabilnosti bankarskog sektora, ublažavanje posljedica krize na gospodarstvo i angažiranje svih raspoloživih javnih sredstava sukladno sa zakonima.

1. Prema prezentiranim pokazateljima finansijski sektor u BiH iskazao je značajnu otpornost na prve udare, ali su tome doprinijele i mjere koje se odnose na smanjenje obaveznih rezervi banaka kod CB BiH, a koje je u okviru zakonskih nadležnosti poduzela CB BiH te podržalo Fiskalno vijeće. Smanjenje stope obvezne rezerve sa 18 % na 14 % i primjena diferencirane stope od 01.01.2009. godine predstavljaju mjeru koje se moraju pratiti, a o učincima primjene ovih mjeru CB BiH i entitetske agencije za nadzor banaka moraju nastaviti kontinuiranu suradnju.
2. Povećati visinu osiguranih depozita na 50.000 KM. Ovo je mjeru kojom se dodatno štiti bankarski sektor, a Vijeće ministara i Ministarstvo financija i trezora će osigurati potporu EBRD-a i angažiranje sredstava iz IPA fondova kako bi se osigurao fond za povećanje iznosa osiguranih depozita.
3. Povećanje likvidnosti banaka angažiranjem dodatnih slobodnih budžetskih sredstava. Provođenje ove mjeru podrazumijeva usvajanje Prijedloga izmjena i dopuna Zakona o financiranju institucija BiH od strane Parlamentarne skupštine BiH. Izmjenama i dopunama Zakona stvaraju se zakonski preduvjeti za ulaganje slobodnih proračunskih sredstava ne samo preko Centralne banke BiH nego i preko poslovnih banaka u BiH. Ovom mjerom se povećaju dodatni izvori sredstava kojima se poboljšava likvidnost banaka i slobodna sredstva stavljuju u funkciju povoljnijeg domaćeg kreditiranja.
4. Nastaviti kontinuiranu komunikaciju s udruženjima banaka vezano za mogućnost sniženja kamatnih stopa i eventualnu mogućnost plasmana sredstava u programe koji potiču dodatno upošljavanje, uvažavajući činjenicu da su mjerama CB BiH i mjerama Vijeća ministara osiguravaju dodatna likvidna sredstva.
5. Usvojiti Zakon o trošarinama čijom se primjenom osiguravaju dodatna sredstva za

proračune entiteta, vrše prilagodavanja s europskim regulativama i osiguravaju balansi oporezivanja s rješenjima koja se primjenjuju u regiji.

6. Implementirati zakonsko rješenje uvođenja posebne cestarine u iznosu 0,10 KM/I derivata nafte kroz Zakon o akcizama i ostale zakone iz oblasti indirektnog oporezivanja kako bi entitetske direkcije, odnosno javna poduzeća za ceste ispoštovale obveze vezane za kreditne aranžmane.

7. Ubrzati procese implementiranja IPA projekata za 2007. i 2008. godine, a posebno za 2009. godinu jer su u planiranim projektima IPA za 2009. godinu sadržani projekti podrške izgradnji infrastrukture i poticaja malim i srednjim poduzećima u iznosu 40 miliona eura.

8. Nastaviti saradnju s međunarodnim finansijskim institucijama posebno sa Svjetskom bankom vezano za ubrzanje realiziranja već odobrenih projekta. Posebno intenzivirati započete pregovore po pojedinim aranžmanima i ubrzati realiziranje već odobrenih projekata.

9. Intenzivirati dijalog s EBRD-om, Europskom investicijskom grupom (ElB i EIF) i Grupom svjetske banke (IBRD, EFC i MIGA) vezano za uključivanje u predloženi Zajednički akcijski plan međunarodnih finansijskih institucija u davanju potpore bankarskim sustavima i pozajmljivanju u Centralnoj i Istočnoj Europi. Kroz dijalog insistirati da se dio planirane podrške usmjeri prema bankama kćerkama evropskih banaka koje posluju li BiH kao domaće banke.

10. Osigurati dodatnu podršku izvozu povećanjem jamstvenog fonda IGA-e, kao i podršku funkcioniranju jamstvenih fondova na nivou entiteta ili uspostavi jamstvenog fonda na nivou Bosne i Hercegovine.

11. Održati praksu redovne fiskalne koordinacije putem Fiskalnog vijeća i potaći entitete na harmonizaciju zakonodavstva iz svih oblasti, a posebno iz oblasti direktnih poreza.

12. Donijeti odluke o korištenju raspoloživih sredstava sukcesije prema dogovoru entiteta kako bi se osigurala sredstva za rješavanje obveza na temelju unutarnjeg duga, a planirana sredstva za socijalna davanja u entitetima koristila sukladno realno raspoloživim tekućim izvorima prihoda.

13. Hitno zadužiti Ministarstvo vanjske trgovine, agencije i druga tijela zadužena za stvaranje povoljnijeg poslovnog ambijenta da daju prijedloge izmjena i prilagođavanja

zakonske regulative kojom se unapređuje jedinstven ekonomski prostor i poboljšava poslovni ambijent.

14. Poduzeti mjere kako bi se zaustavio rast sudjelovanja plaća u javnoj potrošnji. Osigurati usuglašene stavove članova Fiskalnog vijeća kojima će se jasno definirati zaustavljanje rasta plaća u javnom sektoru i ciljna ograničenja prilikom projekcija budžeta za 2010. godinu.
15. Poslati preporuke entitetima za otklanjanje proceduralnih prepreka u vezi s povlačenjem sredstava po odobrenim aranžmanima od strane međunarodnih finansijskih institucija.
16. Analizirati makroekonomске i fiskalne pokazatelje u 2009. godini i ukoliko postoje trendovi pada, predložiti Fiskalnom vijeću da pokrene aktivnosti vezane za izradu rebalansa proračuna do polovine 2009. godine.

VANJSKOTRGOVINSKA KOMORA BOSNE I HERCEGOVINE
СПОЉНОТРГОВИНСКА КОМОРА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ
SEKTOR ZA MAKROEKONOMSKI SISTEM

„Posljedice ekonomske krize u BiH i prijedlog mjera s posebnim osvrtom na pojedine sektore privrede“

SARAJEVO, FEBRUAR 2009.

Upitnik za pripremu analize „Posljedice ekonomske krize u BiH i prijedlog mjera s posebnim osvrtom na pojedine sektore privrede“

Poštovani,

Vanjskotrgovinska komora Bosne i Hercegovine, u sklopu svojih svakodnevnih aktivnosti na suzbijanju uticaja recesije, priprema stručnu analizu „Posljedice ekonomske krize u BiH i prijedlog mjera s posebnim osvrtom na pojedine sektore privrede“, za čiju izradu su nam neophodne konkretne informacije o problemima s kojim se suočavate u Vašem poslovanju. Kako bi ovom analizom mogli kvalitetno identificirati ključne probleme i predložiti odgovarajuće mjere za njihovo prevazilaženje.

Smatramo da Vaši prijedlozi mogu biti od posebne važnosti za proširenu sjednicu Vijeća/Savjeta eksperata za ekonomski razvoj i sistem VTK BiH, koja je planirana za 18.12.2008. godine, pa Vas molimo da nam što prije dostavite odgovore na slijedeća pitanja:

- 1. Navedite posljedice globalne ekonomske krize u Vašem preduzeću i grani privrede (pad zaposlenosti, pad proizvodnje, pad izvoza, gubitak poslova i dr.):**

- 2. Kakve su perspektive Vašeg preduzeća i mogući uticaj na Vašu privrednu granu u narednom periodu (2009 – 2010)?**

- 3. Koja su osnovna ograničenja i problemi za realiziranje proizvodnje i izvoznih perspektiva Vašeg preduzeća i privredne grane?**

- 4. Šta se očekuje od države u poticanju domaće proizvodnje i izvoza (jeftini krediti za modernizaciju proizvodnje i pripremu za izvoz, institucije za standardizaciju i certifikaciju, promocija izvoza, privatizacija, sporazumi o slobodnoj trgovini, subvencioniranje troškova usvajanja standarda, subvencioniranje određene proizvodnje, pravila porijekla proizvoda, promjene u Zakonu o Carinskoj tarifi BiH, itd.)?**
-
-
-

- 5. Navedite Vaš prijedlog za poticanje proizvodnje i izvoza:**

A: UVOD

Recesija, kriza, inflacija, stagflacija termini su koji će nas u ovoj, a po svemu sudeći i u nekoliko narednih godina neminovno pratiti. Jednostavno, svjetska ekonomija pa i naša ulazi u recesiju. Pad proizvodnje, pad zaposlenosti, umjerena inflacija, rastuće nezadovoljstvo stanovništva, smanjena ino ulaganja, pad prometa samo su neke od posljedica s kojima ćemo se suočiti tokom 2009. i 2010 godine, a možda i duže.

Da je kriza uzela maha pokazuje i podatak iz Federacije BiH da je nekoliko hiljada radnika u januaru ove godine dobilo otkaze sa tendencijom rasta u narednom periodu. Očekivanja su da će taj broj bitni znatno veći i da će kulminirati sredinom godine. U BiH je zabilježen pad proizvodnje od 20 odsto uz očekivanja njenog pada na 50 odsto. Još jedan od problema je da će upravo sada doći na naplatu svi oni projekti koji nisu imali pokrića što će dodatno pogoršati situaciju.

Sve je više protesta radnika u BiH koji traže od entitetskih vlada da intervenišu kako ne bi došlo do otpuštanja radnika i kako bi održali proizvodnju. Oni sami nisu optimistični kada je riječ o mjerama koje bi ublažile krizu.

Zabrinjavajuće je da još niko nije izašao sa konkretnim mjerama za ublažavanje posljedica svjetske ekonomske krize. Dok s jedne strane predsjedavajući Savjeta ministara Nikola Špirić tvrdi da u BiH još nema krize, nakon toga Vijeće ministara

BiH usvaja 16 deklarativnih mjera, Vlada RS donijela je 125 mjera za njeno ublažavanje, koje su i na papiru nedorečene. Vlada Federacije prihvata Program mjera za ublažavanje posljedica globalne ekonomske krize Ekonomsko-socijalnog vijeća Federacije BiH koje je gotovo nemoguće implementirati jer nisu konkretnе. Ovakav odnos samo pokazuje stvarno stanje u zemlji.

U ovakvim teškim vremenima i preduzeća i države moraju se okrenuti svojim osnovnim postavkama i ekonomskoj bazi. U trenutku recesije svako treba preispitati samoga sebe, preispitati svoju viziju poslovanja, viziju razvoja, viziju državnog razvoja. Ključno je pitanje da vodeće osobe imaju jasnu viziju kuda idu, kuda i čemu streme. Sada, u ovim trenucima, nema vremena za greške i promašena ulaganja.

Posebnu pažnju poslovna zajednica ali i država mora usmjeriti na finansijsku likvidnost, dobru naplatu i protok gotovine. Najopasnije je da u trenutku recesije, poslovni i javni sektor budu izloženi dodatnoj krizi neplaćanja. Opasnost leži i u činjenici da će mnogi iskoristiti priliku ekonomske krize i otpustiti radnike. Što su ljudi zabrinutiji to više režu svoje troškove i izdatke. U uslovima recesije, velika je greška panično rezati troškove i smanjivati cijene.

Vlade na svim nivoima u Bosni i Hercegovini moraju poboljšati sistem kontrole javne potrošnje i sistem oporezivanja kako bi se osigurala produktivnost i primjereni životni standard, uz strogu kontrolu deficit-a. Nastupajuća recesija nosi i značajnije smanjenje ulaganja ali i nivoa zaposlenosti. Niže cijene roba, slaba privredna aktivnost i rastuća nezaposlenost doprinent će opadanju stope inflacije.

B: KRITIČNI SEKTORI U BOSNI I HERCEGOVINI

I. METALSKI SEKTOR INDUSTRIJE BIH

Metalski sektor Industrije BiH kao Lider u ukupnom izvozu BiH, u kome pojedine grane imaju izvoz i do 95% (proizvodnja auto dijelova), zapošljava oko 46.000 radnika i obuhvata proizvodnju metala (čelik i Al), preradu metala (metaloprerada) te proizvodnju mašina i uređaja(mašinogradnja).

Kao dio globalnog tržišta je već pod recesijom i među prvim granama industrije BiH je na udaru. To se odražava na slijedeći način:

- gubitak poslova, pad izvoza, pad proizvodnje i zaposlenosti od 20-30% te rast cijena kapitala za 2%. U proizvodnji metala pad cijena aluminija i čelika u prosjeku za 50% utjeće na smanjenje proizvodnje za 25%.

Može se konstatovati da će se preduzeća u narednom periodu boriti za preživljavanje i opstanak na tržištu. Perspektiva firmi će isključivo zavisiti od svjetskih kretanja te blagovremenog otvaranja novih tržišta i pored negativnih posljedica pada cijena i skupljeg kapitala pa se očekuje poslovanje na tzv.“pozitivnoj nuli“.

Posmatrano odvojeno ograničenja i problemi za realiziciju proizvodnje i izvoznih plasmana u proizvodnji metala je nedostatak električne energije (Aluminij, Mittal i sl.) a za prerađivače metala plaćanje carine na uvozne repromaterijale nabavljeni u EU za proizvode koji se izvoze i pad izvođenja građevinskih radova u EU i SAD.

Da bi se ublažio ovaj negativni trend, ne ulazeći u probleme koji su od ranije prisutni a ne riješavaju se kao što su: nedostatak jasne vizije razvoja Industrije BiH, odnosno, nedostatak Strategije razvoja, neujednačenost poreza i doprinosa na cijelom području BiH, nedostatak ekonomске politike nejedinstvenog ekonomskog prostora i itd. Neophodno je da država, odnosno Vlade svih nivoa, ponude, prije svega, jeftinije kredite za investiranje i praćenje proizvodnje, poticaj izvoza, smanjenje poreza i doprinosa, izmjenu carinskih tarifa i pravila porijekla. Također, ne treba dozvoli izvoz el.energije dok se ne podmire domaće potrebe, završiti započetu privatizaciju i stimulirati najveće izvoznike. Dakle, „spasiti proizvodnju po svaku cijenu“. Da bi se postigla normalna cijena el.energije uvesti kategoriju, kao što je bilo u ranijem periodu, specijalnih potrošača jer isti su i građeni na konceptu viška el.energije i takav tretman trebaju da imaju. Time bi se otvorili velike mogućnosti na konceptu razvoja prerade metala posebno u aluminijskoj industriji što je i bio dugoročni program razvoja obojenih metala u BiH.

II. POLJOPRIVREDA I PREHRAMBENA INDUSTRIJA

- **Posljedice ekonomске krize:**

- Skupi krediti u poljoprivredi,
- Nekontrolisani rast cijena repromaterijala,
- Pad cijena gotovih poljoprivrednih proizvoda/nekontrolisani uvoz/,
- Zaustavljanje finansijskog praćenja i skupa sredstva,
- Poskupljenje plina i struje,
- Pad izvoza - pad proizvodnje,

- Pad prodaje na domaćem tržištu,
- Rast cijena sirovina,
- Veliki problem sa naplatom isporučene robe.

- **Nastojanja preduzeća:**

- Po svaku cijenu sačuvati firmu od gubitaka,
- Sačuvati kadrove/Fluktuacija radne snage je izražena kod kriza/,
- Smanjiti PDV u Agraru na razumnu razinu,
- Zakonsku regulativu uskladiti sa EU i koliko je moguće prilagoditi našim uvjetima i specifičnostima.

- **Osnovna ograničenja i problemi:**

- Nepostojanje ministarstva poljoprivrede na nivou BiH,
- Subvencije u poljoprivredi i prehrambenoj industriji kao i subvencije za pripremu izvoza i izvoz zanemarive,
- Teško se dolazi do kvalitetnih brtnih srdstava,
- Problemi sa administracijom /oko dobivanja raznih dozvola/,
- Zaštita domaće proizvodnje /postoje razni načini zaštita/,
- Apsolutno nezaštićena proizvodnja od nekontroliranog uvoza,
- Neadekvatan sistem podsticaja i nedostatak izvoznih stimulacija.

- **Očekivanja od države:**

- Primjena Zakona o zadrugama u BiH,
- Određivanje nosilaca razvoja u poljoprivredi/Ministarstvo poljoprivrede na nivou BiH, entitetska ministarstva poljoprivrede, zadruge
- Aktiviranje robnih rezervi i njihovu kontrolu rada,
- Posebno subvencioniranje određene proizvodnje od posebnog interesa za građane BiH,
- Ubrzati izradu i donošenje Pravilnika usaglašenih sa EU, kako bi mogli ostvariti svoj legalan nastup na tržištu EU.

- **Poticanje proizvodnje i izvoza:**

- Osnovni poticaji po hektaru vlasničke površine, kao zakup po ugovoru
- Dopunski poticaji za proizvodnju strateški važnu za državu na ugovor i isporučenu količinu,

- Stimulativni krediti za izvoz,
- Ujediniti planski i programske poljoprivredne u BiH.

III. DRVNA INDUSTRIJA

Recesija koja je pogodila svijet, već se osjeti kod proizvođača-izvoznika drvne industrije. U novembru se realizovalo manje naloga nego što je to ranije bilo a već ima najava za sniženje cijena. Neki dogovoren poslovi se dovode u pitanje zbog poteškoća u obezbjeđenju finansijskih sredstava za izvoz. Proizvođači teško dolaze do povoljnijih izvora finansiranja. Procedura za dobivanje kredita za pripremu izvoza kod razvojnih banaka je komplikirana i duga, nema premija za izvoz. Da bi se ublažila nastala situacija, članice Grupacije drvne industrije traže:

- da se drvna industrija uvrsti u prioritetni izvozni sektor privrede Bosne i Hercegovine u okviru predviđene Strategije promocije izvoza i kao takav da ima adekvatnu podršku;
- da se intenziviraju javni radovi i na taj način uključenje domaćih firmi u opremanje objekata;
- da država iz fiskalnih viškova doznači sredstva Razvojnoj banci Federacije i Investiciono-razvojnoj banci R Srpske, kako bi se subvencionirale kamate i omogućilo odobravanje kreditnih linija izvoznicima za pripremu izvoza;
- da se preporuči komercijalnim bankama da uzimaju kao hipoteku potraživanja firmi iz inostranstva (što važi za firme koje imaju dobar rejting i dobre izvozne rezultate);
- da Vlada Federacije i R Srpske sačine programe- kako preživjeti u ovoj situaciji;
- da se među entitetima harmoniziraju porezi;
- da se napravi program solidarne potrošnje javnog i poslovnog sektora;
- da se pojednostavi procedura dobivanja kredita od Razvojne banke Federacije i Investiciono razvojne banke R Srpske;
- da se informacije oko mogućnosti dobivanja sredstava iz predpisanih fondova budu transparentne, kako bi se o uslovima za dobivanje i kandidovanje upoznali

svi privrednici;

- da se apeluje svim domaćim institucijama i diplomatsko konzularnim predstavništvima u inozemstvu da svoje kancelarijske prostore opremaju namještajem za bh tržišta.

VI. NAMJENSKA PROIZVODNJA

1. Globalne ekonomske krize u namjenskoj proizvodnji imat će zaposljedicu:

- pad proizvodnje,
- pad izvoza,
- smanjenje stepena korištenja proizvodnih kapaciteta i
- smanjejne broja zaposlenih.

2. Perspektive:

- naredne dvije godine za namjensku proizvodnju predstavljaće vrlo težak period,
- postoje predpostavke za pokretanje linija vojnih programa.

3. Ograničenja i problemi :

- nedovoljna podrška bankarskog sistema proizvodnji namjenjenoj izvozu,
- nedostatak obrtnih sredstava za finansiranje proizvodnje,
- nedovoljni državni poticaji za izvoznike posebno za izvoznike čiji je većinski vlasnik država.

4. Šta se očekuje od države

- eftinije kredite za modernizaciju proizvodnje i pripremu za izvoz,
- subvencioniranje proizvodnje naoružanja koja je izvozno orijentisana,
- promocija izvoza i
- privatizacija.

5. Prijedlozi:

- kreditiranje pripreme proizvodnje za izvoz i izvoza pod povoljnijim uslovima
- modernizacija proizvodnje i
- zadržati pogonsku spremnost fabrika bar na topлом režimu.

V. INDUSTRIJA TURIZMA

Turizam odnosno industrija putovanja neće moći izbjegći posljedice ekonomske krize i suočit će se s recesijom u narednoj godini. U takvom kontekstu, vjerovatno je da turizam neće ove godine moći održati stopu rasta koju je imao od 2002 – 2007 godine. Ukupno posmatrano, rast će se značajno smanjiti, ali će i dalje biti na zadovoljavajućem nivou.

Dotok kapitala kao što su direktna strana ulaganja, neko će vrijeme biti otežan i kapitala za ulaganje će biti sve manje. Trend rasta doznaka iz dijaspore će se smanjiti a ujedno će biti smanjen dolazak dijaspore, kao velikog turističkog potrošača. Ne treba zanemariti ni činjenicu da će nama konkurentske zemlje slijedeće godine upravo cijenovnom politikom pokušati utjecati na turističke rezultate. Prema istraživanjima Euromonitor International objavljenog u WTM-u spominje se mogućnost uvođenja nekih „free“ ili besplatnih usluga u turizmu kojima bi se mogla prevladati kriza poput besplatnog smještaja, uz plaćanje samo hrane ili bez dodatnih troškova za više usluga.

Vlasti u Bosni i Hercegovini mogu dosta toga učiniti da se ublaže utjecaj ovih negativnih prilika. Za turizam je veoma bitno smanjenje stope PDV. Slijedeći iskustva zemalja u okruženju, turizam treba posmatrati kao izvoznu djelatnost pa shodno tim principima, organizovani boravak stranih turista tretirati kao direktni izvoz odnosno primjeniti nultnu stopu PDV-a.

Direktnim i indirektnim mjerama uticati na razvoj djelatnosti koje prate industriju turizma. Putem razvojnih i investicionih banaka kreditirati mala i srednja preduzeća u nabavci sirovina i materijala za poslovanje putem domaćih proizvođača i PDV obaveznika čime bi se koristio domaći proizvod, uposlila nova radna snaga i smanjio trgovinski deficit. Došlo je vrijeme kada se mora postaviti pitanje **da li želimo biti turistička sredina?**

Prateći kretanje svjetske turističke ponude nameću se slijedeći zaključci:
Promotivna politika bi se u narednim godinama trebala promijeniti i okrenuti se prema tržištima koja su najmanje zahvaćena krizom a promovisati nove vrste turističkih proizvoda.

Jak trend seoskog turizma i kontinentalnog turizma daje nam pravo za optimizam. Više od 53 % turista odabire kulturnu baštinu koje nam ne nedostaje a samo 26% koncept more/sunce, naših 21.2 km jadranske obale treba dati efekte u turizmu. Zdravstveni turizam je također u porastu i 15 termalnih banja će u narednim periodima biti naša šansa.

VI. FINANSIJSKI SEKTOR

Finansijski sektor u Bosni i Hercegovini je relativno nerazvijen i dominantno zasnovan na komercijalnom bankarstvu, koje je najstabilniji i najuređeniji segment cjelokupne privrede. Značaj i uređenost osiguranja, leasinga, mikrofinansijskih institucija i tržišta kapitala mnogo je manji. Jedinstveno finansijsko tržište još uvijek nije uspostavljeno, a najveći dio nadležnosti i zakonske regulative je na entitetskom nivou i nije potpuno usklađen.

I ovakav finansijski sektor je veoma atraktivан stranim investitorima, što potvrđuju značajna strana ulaganja, prije svega u bankarstvu, kojim dominiraju banke u stranom vlasništvu. Garant stabilnosti je i kontinuirani porast nivoa deviznih rezervi, koji je zaustavljen tek uticajem globalne krize krajem 2008. godine.

• Bankarstvo

Svi relevantni pokazatelji u ovom sektoru kontinuirano su ostvarivali ubrzani rast i ekspanziju sve do kraja trećeg kvartala 2008. godine. Vrijednost dioničkog kapitala banaka, depozita i plasiranih kreditnih sredstava iz godine u godinu višestrukoj je povećavana, a broj banaka se smanjivao u procesima preuzimanja i spajanja. Ovaj ubrzani razvoj i jačanje banaka nažalost nije rezultirao odgovarajućim poticajnim djelovanjem na ostatak privrede, već u najvećoj mjeri njegovom eksploracijom i iscrpljivanjem astronomskim kamatnim stopama na kredite.

Iako su se ove kamatne stope kontinuirano smanjivale sve do kraja trećeg kvartala 2008. godine, ostale su previsoke i omogućavale su bankama ostvarivanje enormnog ekstra profita. Dodatni izvor dobiti banke su pronašle i u znatno bržem smanjenju pasivnih kamatnih stopa, uz istovremeno stalno povećavanje drugih naknada. Pored ovako visokoprofitabilnih tradicionalnih bankarskih poslova, bankama nije bilo potrebno upuštanje u rizičnije investicijske aktivnosti, pa je čitav sektor orijentiran izrazito konzervativno. I struktura kredita je izrazito nepovoljan za privredu, zbog prevelikog učešća potrošačkih kredita stanovništvu, koji su i jedan od generatora uvoza i deficit-a.

Ova konzervativnost i stabilnost su, uz pravovremeno djelovanje Centralne banke Bosne i Hercegovine, minimizirali opasnost od negativnih efekata globalne finansijske krize na Bosnu i Hercegovinu. Nažalost, početni impuls krize na povećanje euribora zloupotrebljen je za drastično povećanje ionako previsokih aktivnih kamatnih stopa, čime su banke umjesto oslonca privredi postale jedan od glavnih generatora krize. Iako je ovo privremeno povećanje euribora vrlo brzo zaustavljeno, a njegova vrijednost više

nego prepolovljena, banke u Bosni i Hercegovini nastavljaju neuvjerljivim argumentima opravdavati svoj „lihvarske“ odnos, održavajući položaj visokoprofitabilnog sektora distanciranog od recesije koja se širi našom privredom. Povećanjem pasivnih kamatnih stopa nagovještavaju i nova opravdanja za dalje povećanje aktivnih, što će posljedično imati pogubne posljedice po likvidnost i opstanak većine sektora privrede.

Iako su mnogi trendovi za sam sektor i njegovo jačanje pozitivni, očigledno je da nisu u korelaciji s ukupnim ekonomskim razvojem i ne doprinose napretku ostatka privrede. Kreditna sredstva se dominantno plasiraju u potrošnju, a veliki dio novca banke drže u obliku depozita kod Centralne banke Bosne i Hercegovine i banaka u inostranstvu. Tako respektabilan kreditni potencijal naših banaka najvećim dijelom koristi samo njima i njihovim matičnim bankama u inostranstvu, umjesto da bude u funkciji razvoja cijele privrede Bosne i Hercegovine.

• **Osiguranje**

U osiguranju su uslovi za stvaranje jedinstvenog tržišta još teži, a zakonska regulativa nije usklađena s njegovim potrebama. Početkom 2006. godine je formirano i jedinstveno Udruženje društava za osiguranje i reosiguranje Bosne i Hercegovine, u okviru Vanjskotrgovinske komore Bosne i Hercegovine, s osnovnim ciljem upravo prevladavanja aktuelnih problema i kreiranja jedinstvenog uređenog tržišta osiguranja. Nažalost, entitetska podjela tržišta i odnos nadležnih institucija onemogućili su djelovanje ovog udruženja punim kapacitetom i prinudila osiguravajuća društva na entitetsko organiziranje. O nerazvijenosti tržišta svjedoči apsolutna dominacija obaveznog osiguranja od autoodgovornosti u strukturi osiguranja, pogotovo u Republici Srpskoj, a kontinuirano povećavanje vrijednosti premije nedovoljno je i presporo za iskorištavanje ogromnog potencijala koji ovo tržište posjeduje.

Najveću šansu za razvoj osiguranja predstavljaju najavljenе reforme sistema zdravstvenog i penzionog osiguranja, koje bi otvorile put ekspanziji životnog i dopunskog zdravstvenog osiguranja. Nažalost, ekomska kriza i blokada svih reformskih procesa ne daju mnogo osnova za optimizam ni u ovim oblastima, već naprotiv mogu uzrokovati i dodatno pogoršanje strukture osiguranja i smanjenje premije zbog nedostatka sredstava za ove namjene kod građana i privrede.

U svim razvijenim ekonomijama osiguravajuća društva se ubrajaju među najveće investitore, te je neophodno odgovarajućim sistemskim mjerama nadležnih organa omogućiti i osiguravajućim društvima u Bosni i Hercegovine uslove za ostvarivanje ovakve uloge.

• Tržište kapitala

Za razliku od tržišta novca, koje praktično ne postoji, tržište kapitala je formalno uređeno, ali izrazito nerazvijeno i rigidno. Dominantan instrument tržišta kapitala kojim se uobičajeno trguje u Bosni i Hercegovini su dionice/akcije, dok se tek relativno nedavno počinju pojavljivati i prve emisije obveznica. Sofisticiraniji oblici izvedenih vrijednosnih papira nisu čak ni zakonski regulirani i njihovo uvođenje na naše tržište se ni ne najavljuje.

Nažalost, ni tržište kapitala u našoj zemlji nije jedinstveno, već se trgovina odvija na dvije berze vrijednosnih papira/hartija od vrijednosti – Sarajevskoj (SASE) i Banjalučkoj (BLSE). Iako su od svog osnivanja obje ove berze značajno unaprijedile svoj rad i obim trgovanja, već dugo vremena traje stagnacija i slabljenje interesa i povjerenja investitora, pa je ionako nedovoljno značajna uloga tržišta kapitala u našoj zemlji dodatno umanjena. Efekti globalne krize i recesije nagovještavaju da će ovakvo stanje potrajati ili se pogoršavati i u narednom periodu. Eventualni pozitivan impuls moglo bi donijeti privatiziranje dijela državnog kapitala nekih strateških kompanija putem berzi.

Sve dok nadležne vlasti ne kreiraju jedinstveno tržište kapitala u Bosni i Hercegovini, uređeno na osnovu savremenog i sveobuhvatnog zakonodavstva, koje će omogućiti i povezivanje s regionalnim, evropskim i svjetskim tržištima, ni ovo tržište neće biti u stanju doprinijeti ukupnom privrednom razvoju na odgovarajući način, što potvrđuje dosadašnje iskustvo.

I pored međusobnih razlika i bitno različitog nivoa razvoja, svi segmenti finansijskog sektora imaju zajednički osnovni problem nepostojanja jedinstvenog tržišta, regulative i nadzora. Ovaj problem mnogo je pogubniji od potencijalnih efekata globalne krize, jer traje već godinama i njegovo rješavanje se svjesno izbjegava. Dok globalna kriza na finansijski sektor djeluje uglavnom posredno, pogoršanjem ukupnog ekonomskog okruženja, postojeći sistem je suštinski problem i ovako neracionalan onemogućava odgovarajuće korištenje tržišnih potencijala. Bez rješavanja ovog osnovnog problema ne može se očekivati optimalan razvoj finansijskog sektora, jer njegova jedina realna budućnost je integracija – prvo u jedinstveno tržište u Bosni i Hercegovini, a potom dalja integracija u regiji i Evropi.

Što se tiče mogućnosti doprinosa finansijskog sektora ublažavanju ukupnih posljedica globalne krize na našu privredu, od presudne je važnosti hitno znatno smanjiti aktivne kamatne stope komercijalnih banaka, koje su trenutno nepodnošljivo opterećenje za

privredu i onemogućavaju optimalno djelovanje bilo kakvih eventualnih poticajnih mjera.

C: REZIME POSLJEDICA EKONOMSKE KRIZE U BiH I PRIJEDLOG MJERA S POSEBNIM OSVRTOM NA POJEDINE SEKTORE

- Opšti pad potražnje roba i povećana konkurenčija,
- Poskupljenje i nedostatak kredita,
- Nekontrolisani rast cijena, sirovina i repromaterijala,
- Pad cijena gotovih proizvoda/nekontrolisani uvoz/,
- Poskupljenje energenata,
- Pad narudžbi kupaca, pad obima proizvodnje i zaposlenosti,
- Pad prodaje na ino i domaćem tržištu,
- Veliki problem sa naplatom isporučene robe.
- Smanjenje ino doznaka dijaspore smanjuje ukupnu potražnju roba
- Smanjenje posjeta iz dijaspore ima za posledicu pad prometa u trgovini, turizmu i ugostiteljstvu,
- Pad obima investicija pogađa građevinarstvo i ostale prateće djelatnosti

- **Perspektive preduzeća:**

- Po svaku cijenu sačuvati firmu od gubitaka i zatvaranja,
- Sačuvati kadrove/Fluktuacija radne snage je izražena kod kriza/,
- Zakonsku regulativu uskladiti sa EU i koliko je moguće prilagoditi našim uvjetima i specifičnostima,
- Otvarati nova tržišta i tražiti nove kupce na prostorima manje zahvaćenim krizom.

- **Osnovna ograničenja i problemi u proizvodnji:**

- Nepostojanje harmonizovane pravne regulative na nivou BiH, a nedovoljne u oblasti privređivanja u cjelini,
- Subvencije za pripremu izvoza i izvoz su nedovoljne, nisu dugoročne ni harmonizovane,
- Teško se dolazi do kvalitetnih obrtnih srdstava,
- Problemi sa administracijom /oko dobivanja raznih dozvola/,
- Zaštita domaće proizvodnje /postoje razni načini zaštita/,
- Apsolutno nezaštićena proizvodnja od nekontroliranog uvoza,
- U provođenju carinskih procedura, posebno kod unutrašnje obrade CI se često različito očituju po istim stvarima, a privrednici skupo plaćaju garanciju bankama kojom garantuju da će obrađeno ponovo izvesti.

- **Očekivanja od države:**

- Da donese cjelovit program za prevazilaženje krize, odredi nosioce, i stalno prati privredna kretanja radi preuzimanja novih mjera,
- Obezbeđivanje povoljnih kreditnih linija za investicije i tekuću djelatnost, uz jednostavnije procedure,
- Smanjenje i harmonizaciju poreskih opterećenja,
- Pogodnosti za domaće firme na domaćim tenderima,
- Da privredne subjekte upozna o mogućnostima korištenja sredstava predpristupnih fondova i pomogne u realizaciji istih,
- Posebno subvencioniranje određene proizvodnje od posebnog interesa za građane BiH,
- Ubrzati izradu i donošenje Pravilnika usaglašenih sa EU, kako bi mogli ostvariti svoj legalan nastup na tržištu EU.

- **Poticanje prizvodnje i izvoza**

- Aktivno vršiti promociju BiH i njenih privrednih potencijala u cijelini
- Osnovni dugoročni, kao i dopunski poticaji za stratešku proizvodnju (posebno poljoprivredu), ali harmonizovano za BiH,
- Stimulativni krediti za pripremu izvoza, i period do naplate izvoza,
- Promet od organizovanog boravka ino turista tretirati kao izvoz i da se oslobodi PDV-a,
- Električnom energijom i drugim energentima prvo podmiriti domaće potrebe, a višak izvoziti,
- Izvozne proizvode oslobođiti indirektnih carinskih opterećenja koja terete proizvod plaćanjem carine na uvozne komponente koje nemaju zemlje CEFTE i EU,
- Strukturu roba i usluga prilagođavati novim tržištima i kupcima, kao naprimjer u turizmu orijentacija na veće učešće seoskog turizma,

Ovo su pretežno prenijeta mišljenja i prijedlozi stručnih sekretara udruženja i grupacija, a na osnovu rasprava na održanim sastancima.

- **Preporuke u području finansija:**

- Povećati kapital i kreditni potencijal Agencije za izvozne garancije (IGA), kako bi svoje proizvode mogla još kvalitetnije ponuditi bh izvoznicima;
- Kamatne stope na izvozne i druge kredite koji su u funkciji izvoza neophodno

je nivelerati određenim subvencijama od strane države koje moraju biti tačno definisane, kako bi privrednici mogli jasno i dugoročnije definisati svoju poslovnu strategiju;

- Dodatni problem za izvoznike je odnos KM i eura, gdje se zbog fiksnog kursa direktno smanjuju konkurentnu sposobnost izvoznika. Kako ovaj problem nije moguće riješiti mjerama monetarne politike (zbog sistema Valutnog odbora koji je na snazi u BiH), i ovu razliku bi trebala subvencionirati država (Fond za subvencioniranje kamatnih stopa i kursnih razlika);
- Razvojne i komercijalne banke u novonastaloj situaciji bi trebale omogućiti što povoljnije uvjete dodjele finansijskih sredstava bh. kompanijama, posebno izvoznicima sa stanovišta visine kamatnih stopa kao i drugih troškova servisiranja kredita;
- Banke bi trebale izgraditi različite vidove plasmana sa diferenciranim kamatnim stopama zavisno od namjene kredita (investiciono osposobljavanje izvoznika, priprema robe za izvoz kao i sami izvoz sa standardnim kao i odloženim rokovima naplate);
- Ovakve ili slične pogodnosti bi trebalo da imaju domaće kompanije koje svojom proizvodnjom direktno vrše supstituciju uvoza.

- **Preporuke vezano za poboljšanje poslovnog ambijenta u BiH:**

- Izjednačavanje poreza i doprinosu cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine (kroz djelovanje Fiskalnog vijeća BiH);
- Rasterećenje privrede putem smanjenja poreza, doprinosu i drugih naknada (takse);
- Viškove u budžetu i sredstva od privatizacije državnog kapitala i Centralne banke usmjeriti u razvojne projekte, a ne u potrošnju;
- Ubrzati privatizaciju preostalog dijela državnog kapitala i na najbolji način iskoristiti dobivena sredstva (ulaganja u projekte infrastrukture);
- Carinsku politiku podrediti domaćoj proizvodnji i izvozu (osloboditi od carine repromaterijale i sirovine);
- Administrativne i carinske barijere je nužno otkloniti (analize ove problematike

VTK BiH je dostavila nadležnim institucijama i po tome treba hitno reagirati);

- Ubrzati razvoj infrastrukture u oblasti standardizacije i certificiranja (laboratorije, instituti) s jedne strane, kao i obezbijediti podsticajna sredstva za certificiranje poduzeća;
- Ublažiti debalans posebno kod poljoprivredno - prehrambenih proizvoda povećanjem fondova za subvencioniranje poljoprivredne proizvodnje, s ciljem substitucije uvoza i rasta izvoza;
- Država bi trebala izdvojiti, za početak barem simbolična sredstva iz budžeta, za finansiranje promotivnih aktivnosti za izvoz (nastupi na sajmovima u inozemstvu, izvozničke misije u inozemstvo i sl.);
- Kao preduvjet za uspjeh navedenih aktivnosti nužno je racionalizirati javnu potrošnju.

D: NEKI OSNOVNI EKONOMSKI POKAZATELJI ROBNE RAZMJENE BIH ZA 2008. GODINU

Tabela 1 – Ukupna robna razmjena BiH 2000 – 2008. godine

God.	IZVOZ		UVOD		UKUPNO		Deficit (mil. KM)	Mil. KM pokrivenost (%)
	Vrijednost	% rasta	Vrijednost	% rasta	Vrijednost	% rasta		
2000	2.264,39	–	6.582,61	–	8.847,00	–	4.318,22	34,40
2001	2.341,55	3,41	6.630,23	0,72	8.971,77	1,41	4.288,68	35,32
2002	2.089,65	-10,76	7.894,87	19,07	9.984,52	11,29	5.805,22	26,47
2003	2.428,24	16,20	8.365,18	5,96	10.793,42	8,10	5.936,95	29,03
2004	3.012,76	24,07	9.422,97	12,65	12.435,73	15,22	6.410,21	31,97
2005	3.783,20	25,57	11.180,80	18,65	14.964,00	20,33	7.397,60	33,84
2006	5.164,29	36,51	11.388,78	1,86	16.553,08	10,62	6.224,49	45,35
2007	5.936,89	14,96	13.898,71	22,04	19.835,60	19,83	7.961,81	42,71
2008	6.711,69	16,70	16.286,06	22,38	22.997,75	20,65	9.574,37	41,21

Izvor: Agencija za statistiku BiH

Iz gornjih podataka se može vidjeti sljedeće:

- Vrijednost obima robne razmjene je porasla za 20,56 %; izvoza 16,70 % i

uvoza 22,38 %. Vrijednost deficit-a je u apsolutnom iznosu bila nešto manja u 2008. godinu (1,6 milijardi KM) u odnosu na 2007. godinu, kada je iznosio 1,7 milijardi KM.

- stopa rasta izvoza u periodu 2001-2008. prosječno godišnje iznosila je 15,83 posto, a uvoza 10,16 posto,

Tabela 2- Kvartalni pregled BH robne razmjene u 2008. godini

R.B.	OPIS	IV kvartal 2007	III kvartal 2008	IV kvartal 2008	Mil.KM povećanje/smanjenje u %
1	2	3	4	5	5/3 5/4
1	Uvoz	3.805.490.277,07	4.359.102.188,70	3.949.037.876,50	3,77% -9,41%
2	Izvoz	1.526.313.354,71	1.796.493.251,50	1.565.653.087,30	2,58% -12,85%
3	Obim	5.331.803.634,78	6.155.595.444,20	5.514.690.968,80	3,43% -10,41%
4	Deficit	-2.279.176.922,36	-2.562.608.937,20	-2.383.384.789,20	4,57% -6,99%
5	Pokrivenost	40,11%	41,21%	39,65%	

Izvor: Agencija za statistiku BiH

Poređenjem vrijednosti robne razmjene u četvrtom kvartalu 2008. godine u odnosu na treći kvartal iste godine vidi se slijedeće:

- ukupan obim robne razmjene je smanjen za više od 10 %,
- izvoz je smanjen za 12,85 %, a
- uvoz za 9,41 %.
- Deficit u ovom kvartalu je manji za oko 7 %.

Ovo je rezultat drastičnog smanjenja uvoza u XI mjesecu (za 20,32 %) i izvoza u XII mjesecu za 17,39 %.

To su razlozi da je vrijednost deficit-a u XII, i posebno u XI mjesecu, bila znatno manja nego u predhodnih devet mjeseci 2008. godine pojedinačno, što se vidi iz tabele koja slijedi.

Tabela 3- Mjesečni pregled BH razmjene

Mil. KM

R.b.	Mjesec	2008				Deficit
		Uvoz	Rast/pad %	Izvoz	Rast/pad %	
1	2	3	4	5	6	7
1	I	1.001,13	0,00	485,92	0,00	-515,20
2	II	1.303,63	30,22	545,56	12,27	-758,08
3	III	1.367,64	4,91	535,42	-1,86	-832,22
4	IV	1.451,93	6,16	567,63	6,01	-884,30
5	V	1.427,46	-1,69	600,58	5,81	-826,88
6	VI	1.425,65	-0,13	614,01	2,24	-811,64
7	VII	1.501,09	5,29	634,09	3,27	-867,01
8	VIII	1.382,54	-7,90	546,84	-13,76	-835,70
9	IX	1.475,52	6,72	615,57	12,57	-859,95
10	X	1.543,45	4,60	582,75	-5,33	-960,71
11	XI	1.229,76	-20,32	538,26	-7,63	-691,50
12	XII	1.176,14	-4,36	444,66	-17,39	-731,48
13	UKUPNO	16.285,94		6.711,28		-9.574,67

*Izvor: Agencija za statistiku BiH***Tabela 4- Mjesečni pregled bh razmjene za 2007. i 2008. godinu**

Mil. KM

R.b.	Mjesec	2007		2008		povećanje/smanjenje u %	
		UVOZ	IZVOZ	UVOZ	IZVOZ	5/3	6/4
1	2	3	4	5	6	7	8
1	I	780,81	433,45	1.001,13	485,92	28,22	12,11
2	II	941,07	428,10	1.303,63	545,56	38,53	27,44
3	III	1.157,53	503,18	1.367,64	535,42	18,15	6,41
4	IV	1.120,43	471,90	1.451,93	567,63	29,59	20,28
5	V	1.218,68	512,33	1.427,46	600,58	17,13	17,23
6	VI	1.217,80	513,50	1.425,65	614,01	17,07	19,57
7	VII	1.248,14	531,90	1.501,09	634,09	20,27	19,21
8	VIII	1.222,52	488,54	1.382,54	546,84	13,09	11,93
9	IX	1.173,85	527,31	1.475,52	615,57	25,70	16,74
10	X	1.316,20	534,45	1.543,45	582,75	17,27	9,04
11	XI	1.272,52	528,43	1.229,76	538,26	-3,36	1,86
12	XII	1216,77	463,43	1175,97	444,65	-3,35	-4,05
13	UKUPNO	13.886,33	5.936,54	16.285,77	6.711,27	17,28	13,05

Izvor: Agencija za statistiku BiH

Iz gornje tabele se može vidjeti da je već u XI mjesecu 2008. godine uvoz bio manji u odnosu isti mjesec 2007. godine, a u istom periodu izvoz je neznatno porastao, a izvoz i uvoz u XII mjesecu 2008. godine bio manji u odnosu na vrijednost izvoza i uvoza u istom mjesecu 2007. godine.

Tabela 5 – Robna razmjena BiH po zemljama (2008.godina)
Mil.KM

R. br.	Država	Uvoz	% u ukupnom uvozu	Izvoz	% u ukupnom izvozu	Obim	% u ukupnom obimu
1	HRVATSKA	2.779,10	17,06	1.156,74	17,24	3.935,85	17,11
2	NJEMAČKA	1.913,48	11,75	913,49	13,61	2.826,96	12,29
3	SRBIJA	1.725,91	10,60	942,03	14,04	2.667,94	11,60
4	ITALIJA	1.520,28	9,34	843,06	12,56	2.363,34	10,28
5	SLOVENIJA	960,92	5,90	614,87	9,16	1.575,79	6,85
6	TURSKA	863,07	5,30	20,52	0,31	883,59	3,84
7	KINA	748,45	4,60	2,26	0,03	750,71	3,26
8	MAĐARSKA	719,27	4,42	203,89	3,04	923,16	4,01
9	AUSTRIJA	606,16	3,72	415,21	6,19	1.021,37	4,44
10	SAD	524,33	3,22	144,72	2,16	669,06	2,91
Ukupno (1-10)		12.360,96	75,90	5.256,81	78,33	17.617,77	76,61
11	Ostale zemlje	3.924,58	24,10	1.454,46	21,67	5.379,04	23,39
Ukupno		16.285,54	100,00	6.711,27	100,00	22.996,81	100,00

Izvor: Agencija za statistiku BiH

Može se vidjeti da najveći uvoz dolazi iz Hrvatske (u 2008. godini 17,06%), Njemačke 11,75 i Srbije 10,60 %. Ove tri zemlje plus Italija i Slovenija, naši najvažniji trgovinski partneri kada govorimo i o izvozu.

2.4. Struktura robne razmjene BiH po robama

Kao i prethodnih godina, Bosna i Hercegovina je i u 2008. godini, zadržala istu strukturu robne razmjene sa inostranstvom. Šest grupa proizvoda čini preko 50 % našeg izvoza. Među ovih 20 proizvoda, koji čine 85,52 % ukupnog izvoza, poljoprivredni proizvodi učestvuju sa manje od 1 %, i to sa jednom grupom proizvoda, a to je mlijeko i mlječni proizvodi.

Tabela 6 – Struktura BiH izvoza (2008.) po glavama Carinske tarife

Red. br.	Glava CT	Opis	Izvoz 2008	Izvoz 2007	Mil.KM Rast/Pad u %
1	27	Mineralna goriva, mineralna ulja i proizvodi njihove destilacije; bitumenske tvari; mineralni voskovi	660,47	472,37	39,82
2	76	Aluminijum i proizvodi od aluminijuma	655,39	638,07	2,72
3	84	Nuklearni reaktori, kotlovi, mašine, aparati i mehanički uređaji; njihovi dijelovi	611,48	609,40	0,34
4	73	Proizvodi od željeza i čelika	545,79	458,85	18,95
5	94	Namještaj; nosači madraca;	515,78	447,15	15,35
6	44	Drvo i proizvodi od drva; drveni ugalj	492,38	524,08	-6,05
7	72	Željezo i čelik	452,34	379,64	19,15
8	64	Obuća, nazuveći i slični proizvodi; dijelovi tih proizvoda	364,46	346,54	5,17
9	28	Produkti hemijske industrije ili srodnih industrija	261,71	215,61	21,38
10	62	Odjeća i pribor za odjeću, osim pletenih i heklanih	202,86	192,28	5,50
11	85	Električne mašine i oprema i njihovi dijelovi;	182,07	153,72	18,44
12	39	Plastične mase i proizvodi od plastičnih masa	133,06	130,85	1,69
13	48	Papir i karton; proizvodi od papirne mase, papira ili od kartona	123,88	100,99	22,66
14	87	Vozila, osim željezničkih ili tramvajskih vozila i njihovi dijelovi i pribor	116,46	97,36	19,62
15	26	Rudače, troske i pepeli	87,73	125,88	-30,31
16	88	Letilice, svemirske letilice i njihovi dijelovi	79,71	1,25	6276,84
17	41	Sirova koža sa dlakom ili bez dlake (osim krvnog) i štavljenja koža	74,54	102,11	-27,00
18	61	Odjeća i pribor za odjeću, pleteni ili heklani	62,41	53,22	17,26
19	25	So; sumpor; zemlja i kamen; gips, kreč i cement	60,28	60,06	0,36
20	04	Mlijeko i drugi mlijecni proizvodi;	56,53	42,05	34,44
Ukupno (1-20)			5.739,35	5.151,48	11,41
21		Ostalo	971,92	785,06	23,80
		Ukupan izvoz	6.711,27	5.936,54	13,05

Izvor: Agencija za statistiku BiH

Iz podataka datih u gornjoj tabeli se može vidjeti uticaj globalne ekonomске krize na izvoz iz BiH. Tako je izvoz aluminijuma, mašina i mehaničkih uređaja

ostao skoro na nivou 2007. godine. Za sljedeće grane izvoz u 2008. godini manji od izvoza u 2007. godini: 44, 26 i 41.

Tabela 7 – Struktura BiH uvoza (2008.) po glavama Carinske tarife

Red. br.	Glava CT	Opis	Uvoz 2008	Uvoz 2007	Mil.KM Ras/Pad 2008/2007 u %
1	27	Mineralna goriva, mineralna ulja i proizvodi njihove destilacije; bitumenske tvari; mineralni voskovi	2.669,22	1.950,83	36,82
2	84	Nuklearni reaktori, kotlovi, mašine, aparati i mehanički uredaji; njihovi dijelovi	1.629,39	1.567,30	3,96
3	87	Vozila, osim željezničkih ili tramvajskih vozila i njihovi dijelovi i pribor	1.211,00	1.018,68	18,88
4	85	Električne mašine i oprema i njihovi dijelovi;	977,22	777,85	25,63
5	72	Željezo i čelik	831,67	772,25	7,69
6	39	Plastične mase i proizvodi od plastičnih masa	627,73	542,42	15,73
7	73	Proizvodi od željeza i čelika	600,23	394,94	51,98
8	30	Farmaceutski proizvodi	388,18	319,96	21,32
9	22	Pića, alkoholi i sirće	328,59	303,44	8,29
10	48	Papir i karton; proizvodi od papirne mase, papira ili od kartona	271,17	257,11	5,47
11	94	Namještaj; nosači madraci;	256,70	235,65	8,93
12	10	Žitarice	240,10	222,58	7,87
13	28	Produkti hemijske industrije ili srodnih industrija	228,59	211,44	8,11
14	76	Aluminijum i proizvodi od aluminijuma	226,80	225,59	0,54
15	64	Obuća, nazuve i slični proizvodi; dijelovi tih proizvoda	223,57	211,51	5,70
16	90	Optički, fotografski, kinematografski i mjerni instrumenti,	220,91	155,99	41,62
17	44	Drvo i proizvodi od drva; drveni ugalj	207,59	173,19	19,86
18	21	Razni prehrabeni proizvodi	199,57	178,07	12,07
19	33	Eterična ulja i rezinoidi; parfumerijski, kozmetički ili toaletni proizvodi	190,53	170,24	11,92
20	41	Sirova koža sa dlakom ili bez dlake (osim krvna) i štavljenja koža	188,31	210,50	-10,54
Ukupno (1-20)			11.717,06	9.899,54	18,36
21	Ostalo		4.568,48	3.986,79	14,59
Ukupan uvoz			16.285,54	13.886,33	17,28

Izvor: Agencija za statistiku BiH

Od ovih 20 grupa proizvoda, što čini oko 72 % ukupnog uvoza, proizvodi koji služe procesu obnove i modernizacije proizvodnje (mehaničke i elektro mašine i uređaji, željezo i čelik i proizvodi od željeza i čelika, plastične mase i proizvodi od plastike) učestvuju sa 28,66 posto.

Dodaju li se ovome mineralnih goriva, ulja i njihove destilacije, kao i vozila dolazimo do učešća od 55 % ukupnog uvoza u BiH u 2008. godini.

Značajno je primijetiti da u okviru ovih 72 % uvoza, tri grupe poljoprivrednih proizvoda (pića, alkohol i sirće; žitarice i razni prehrambeni proizvodi) učestvuju sa 4,72 %.

Poređenjem podataka o uvozu u 2008. godini u odnosu na 2007. godinu može se vidjeti neznatan rast uvoza mašina i mehaničkih uređaja, željeza i čelika i pad uvoza kod kože za 10,54%.

2.5. Trgovinski deficit

Tabela 8 – Struktura trgovinskog deficitta (2008.)

Red. br.	Glava CT	Opis	Deficit	Mil.KM % u ukupnom deficitu
1	1-24	Poljoprivredni proizvodi	-2.210,04	23,08
2	27	Mineralna goriva, mineralna ulja i proizvodi njihove destilacije; bitumenske tvari; mineralni voskovi	-2.008,74	20,98
3	84	Nuklearni reaktori, kotlovi, mašine, aparati i mehanički uređaji; njihovi dijelovi	-1.017,91	10,63
4	87	Vozila, osim željezničkih ili tramvajskih vozila i njihovi dijelovi i pribor	-1.094,54	11,43
5	85	Električne mašine i oprema i njihovi dijelovi;	-795,15	8,31
6	72	Željezo i čelik	-379,32	3,96
	39	Plastične mase i proizvodi od plastičnih masa	-494,66	5,17
8	73	Proizvodi od željeza i čelika	-54,44	0,57
Ukupno (1-8)			-8.054,80	84,13
11	Ostalo		-1.519,57	15,87
Ukupan deficit			-9.574,37	100,00

Izvor: Agencija za statistiku BiH

U Tabeli br. 8 prikazana je struktura roba koje imaju najveće učešće u deficitu u 2008. godini. Već na prvi pogled se vidi da u posmatranom periodu najveće

učešće imaju „Poljoprivredni proizvodi“, i to sa 23,08% bh deficitu. Treba, međutim, imati u vidu da se ovdje radi o cijelokupnom agrokompleksu, to jest svim carinskim glavama poljoprivrede od 1 do 24. To je prosječno po glavi oko 92 miliona KM. Ostatak od 7,36 milijardi KM otpada na 73 industrijske grane, što po carinskoj glavi u prosjeku iznosi oko 100 miliona. To opet znači da u prosjeku učešće poljoprivrednih i industrijskih proizvoda u trgovinskom deficitu BiH je skoro na istom nivou.

Nesporno je, dakle, da je visok trgovinski deficit Bosne i Hercegovine glavni ekonomski problem naše zemlje i da bi u narednom periodu trebalo sa još većim intenzitetom nastaviti aktivnosti na provođenju započetih reformi, posebno u ekonomskoj sferi. Jer, visok trgovinski deficit u dužem vremenskom periodu može prouzrokovati ozbiljnije probleme, kao što su prijetnja monetarnoj i cjenovnoj stabilnosti, odnosno ukupnoj makroekonomskoj stabilnosti zemlje.

Kada, međutim, govorimo o trgovinskom deficitu i mjerama koje treba poduzeti u cilju zaustavljanja njegovog rasta i u kasnijoj fazi njegovog smanjenja, potrebni je imati na umu ili bolje rečeno odgovoriti na slijedeća pitanja:

- Visok trgovinski deficit je posljedica ekonomskog stanja u zemlji. Koji su glavni uzroci tako visokog deficitu i njegovog stalnog rasta?
- Koje su to robe čiji uvoz najviše doprinosi visokom trgovinskom deficitu, odnosno, kakva je struktura trgovinskog deficitu u BiH?
- Koje posljedice sa sobom donosi visok trgovinski deficit, odnosno zašto za ekonomiju BiH nije dobro imati visok trgovinski deficit? i
- Kako se finansira trgovinski deficit u BiH?

Na poslednja tri pitanja smo naprijed pokušali dati odgovore. U odgovoru na prvo pitanje moramo poći od činjenica da je BiH uvozno ovisna zemlja. Glavni razlozi za to su:

- Proces oporavka privrede je tekao jako sporo, tako da još uvijek imamo nedovoljnu izgrađenost proizvodnih kapaciteta;
- To je opet razlog što BiH u principu ne raspolaže dovoljnom proizvodnjom roba, kako količinski tako i asortimanom;
- Paleta proizvoda sa kojima BiH trguje je veoma mala, naročito na strani izvoza, u kojem su mahom zastupljeni proizvodi niskog stepena obrade, a time i male vrijednosti;
- Kao zemlja u procesu obnove, nužan je povećan uvoz velikog broja

proizvoda, kao što su u našem slučaju mehanički i elektro uređaji, sklopovi i mašine, građevinski materijali i slično,

- Nepovoljan poslovni ambijent i nepovoljna klima za strane investitore;
- Konkurentnost BiH proizvoda je vrlo slaba;
- Čak i kod cjenovno konkurenčnih proizvoda, velika prepreka je kvalitet ili neadekvatno certificirani kvalitet domaćih proizvoda;
- Umjesto na reforme i „agresivni“ izvoz, BiH se povremeno fokusira na parcijalne pokušaje primjene restriktivne politike, koja na dugi rok ne rješava probleme.

Trgovinski deficit znači da se u jednoj zemlji troši više nego što se prizvodi.

Zbog toga je najbolji način da se poboljša trgovinski bilans i smanji trgovinski deficit povećanje izvoza. Za to je potrebno povećati proizvodnju kvalitetne i konkurentne robe, kako na domaćem, tako i na stranom tržištu.

3. STRUKTURA ROBNE RAZMJENE PO REGIONIMA

Kada je u pitanju geografska struktura, možemo izdvojiti ključna izvozno-uvozna tržišta za Bosnu i Hercegovinu. To su:

- 1) Zemlje Evropske unije;
- 2) Zemlje potpisnice CEFTA-e;
- 3) Zemlje Ugovora o slobodnoj trgovini (Turska)
- 4) Ostale zemlje.

U nastavku je dat tabelaran prikaz o robnoj razmjeni BH sa pomenutim regionima.

Tabela 9 – Robna razmjena BiH po regionima u 2008.godini

Region	Izvoz	% u ukupnom izvozu	Uvoz	% u ukupnom uvozu	Pokrivenost (%)	Ukupan obim	Mil. KM % u ukupnom obimu
EU	3.702,99	55,18	7.814,26	47,98	47,39	11.517,25	50,08
CEFTA	2.491,60	37,13	4.711,54	28,93	52,88	7.203,14	31,32
UoST*	20,52	0,31	863,07	5,30	2,38	883,59	3,84
Ostatak svijeta	496,15	7,39	2.896,68	17,79	17,13	3.392,83	14,75
Ukupno	6.711,27	100,00	16.285,54	100,00	41,21	22.996,81	100,00

Izvor: Agencija za statistiku BiH

* Zemlje Ugovora o slobodnoj trgovini (Turska)

Iz gornjih podataka se može zapaziti da iz zemlje članice Evropske unije i potpisnice CEFTA-e znatno više učestvuju u BiH izvozu, nego u uvozu.

Tabela 10 – Robna razmjena BiH po regionima u 2007 i 2008. godini - UVOZ

Region	Mil.KM										
	2005		2006			2007			2008		
Region	Uvoz	% učešća	Uvoz	% učešća	Rast u %	Uvoz	% učešća	Rast u %	Uvoz	% učešća	Rast u %
EU	6.008	53.88	6.033,13	53,03	0,42	6.639,34	47,81	10,05	7.814,26	47,98	17,70
CEFTA	3.124	28,02	3.186,29	28,00	2,00	4.041,10	29,10	26,83	4.711,54	28,93	16,59
UoST*	314	2,82	320,44	2,82	2,08	804,58	5,79	151,08	863,07	5,30	7,27
Ostatak svijeta	1.705	15,29	1.838,02	16,15	7,80	2.401,30	17,29	30,65	2.896,68	17,79	20,63
Ukupno	11.150,71	100,00	11.377,88	100,00	2,04	13.886,33	100,00	22,05	16.285,54	100,00	17,28

Izvor: Agencija za statistiku BiH

Iz gornje tabele se da uočiti da je stupanjem na snagu Pirvremenog dijela Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju došlo do značajnijeg povećanja rasta uvoza roba iz zemalja Evropske unije (sa rastom od 10,05 u 2007. na 17,70 u 2008. godini). Zato je došlo do smanjenja rasta uvoza iz članica CEFTA Sporazuma. Došlo je, znači, do skretanja trgovine, pa je rast uvoza iz članica CEFTA-e sa 26,83 u 2007. smanjen na 16,59 u 2008. godini.

Tabela 11 – Robna razmjena BiH po regionima u 2007 i 2008. godini - IZVOZ

Region	2005		2006			2007			Mil.KM 2008		
	Izvoz	% učešća	Izvoz	% učešća	Rast u %	Izvoz	% učešća	Rast u %	Izvoz	% učešća	Rast u %
EU	2.067,59	54,72	3.082,51	59,70	49,09	3.400,77	57,29	10,32	3.702,99	55,18	8,89
CEFTA	1.407,22	37,24	1.699,81	32,92	20,79	2.125,59	35,81	25,05	2.491,60	37,13	17,22
UoST*	23,47	0,62	11,62	0,23	-50,51	25,07	0,42	115,79	20,52	0,31	-18,14
Ostatak svijeta	280,10	7,41	369,47	7,16	31,91	385,11	6,49	4,23	496,15	7,39	28,83
Ukupno	3.778,39	100,00	5.163,40	100,00	36,66	5.936,54	100,00	14,97	6.711,27	100,00	13,05

Izvor: Agencija za statistiku BiH

*Zemlje Ugovora o slobodnoj trgovini (Turska)

Kod izvoza je slijedeća situacija. Rast izvoza u zemlje Evropske unije je smanjen za oko 1,5 %, dok je kod izvoza u članice CEFTA rast pao sa 25,05 na 17,22%.

Nesporno je, dakle, da je visok trgovinski deficit Bosne i Hercegovine jedan od glavnih ekonomski problem naše zemlje i da bi u narednom periodu trebalo sa još većim intenzitetom nastaviti aktivnosti na provođenju započetih društvenih reformi, posebno onih u ekonomskoj sferi.

Jer, visok trgovinski deficit, u dužem vremenskom periodu, može prouzrokovati ozbiljnije probleme, kao što su prijetnja monetarnoj i cjenovnoj stabilnosti, odnosno ukupnoj makroekonomskoj stabilnosti zemlje.

Trgovinski deficit znači da se u jednoj zemlji troši više nego što se prizvodi. Zbog toga je najbolji način da se poboljša trgovinski bilans i smanji trgovinski deficit povećanje izvoza. Zato je potrebno povećati proizvodnju kvalitetne i konkurentne robe, kako na domaćem, tako i na stranom tržištu.

Pri tome treba imati na umu nekoliko glavnih karakteristika BiH robne razmjene:

- Struktura BiH robne razmjene po zemljama je visoko koncentrirana na ograničeni broj zemalja, kako u uvozu tako i u izvozu.
- Kao i prethodnih godina, Bosna i Hercegovina je i u 2008. godini, zadržala istu strukturu robne razmjene sa inostranstvom.

Bosna i Hercegovina, znači, mora u narednom periodu puno više raditi na diverzifikaciji svojih tržišta, posebno izvoznih, kao i na diverzifikaciji roba koje učestvuju u izvozu.

U Bosni Hercegovini se deficit Tekućeg računa u poslednje vrijeme u znatnoj mjeri smanjio, izuzimajući procjenu Svjetske banke za 2008. godinu.

Procjene Evropske banke za obnovu i razvoj su znatno pesimističnije u pogledu rasta izvoza i uvoza, kao i rasta BDP-a. One predviđaju znatno manju vrijednost deficitu tekućeg računa – učešće u BDP BiH ispod 10 %.

Kada, međutim, govorimo o trgovinskom deficitu i mjerama koje treba poduzeti u cilju zaustavljanja njegovog rasta i u kasnojoj fazi njegovog smanjenja, potrebni je imati na umu pitanja i odgovore koji su dati u tačci 2.5. ovog materijalu.

Ne mogu se, međutim, zanemariti ni pozitivni efekti liberalizacije trgovine u BiH.

Za to se mogu navesti sljedeći primjeri:

- ✓ Bez obzira na nisku startnu osnovu, stopa rasta izvoza u periodu 2001-2008. prosječno je godišnje iznosila 15,83 posto, a uvoza 10,16 posto.
- ✓ Ukupna stopa rasta izvoza u periodu 2001-2003, dakle u trogodišnjem periodu prije stupanja na snagu ugovora o slobodnoj trgovini, iznosila je 8,85 %, a uvoza 25,75 %.
- ✓ U periodu 2004 – 2006, dakle u trogodišnjem periodu nakon stupanja na snagu većine ugovora o slobodnoj trgovini, rast izvoza je iznosio 86,15 %, a uvoza 33,16 %.

Porast ukupnog obima robne razmjene, izvoza i uvoza u 2008. godini ostao je otprilike na istom nivou kao i u predhodnoj godini. Vrijednost obima je porasla za 20,56 %; izvoza 16,70 % i uvoza 22,38 %. Vrijednost deficitu je u apsolutnom iznosu bila nešto manja u 2008. godini (1,6 milijardi KM) u odnosu na 2007. godinu, kada je iznosio 1,7 milijardi KM.

Posljedice finansijske i ekonomske krize na vanjskotrgovinsku razmjenu Bosne i Hercegovine već su počele da se osjećaju u toku 2008. godine

Tako je, na primjer, došlo do većih oscilacija u kretanju izvoza i uvoza u zadnjem kvartalu 2008. godine. Poredenjem podataka iz IV kvartala 2008. i III kvartala

iste godine možemo primijetiti slijedeće:

- ukupan obim robne razmjene je smanjen za više od 10 %;
- izvoz je smanjen za 12,85 %,
- uvoz za 9,41 %; i shodno tome
- deficit u ovom kvartalu je manji za oko 7 %.

Ovo je rezultat drastičnog smanjenja uvoza u XI mjesecu (za 20,32 %) i izvoza u XII mjesecu za 17,39 %.

To su razlozi da je vrijednost deficitu u XII, i posebno u XI mjesecu, bila znatno manja nego u predhodnih devet mjeseci 2008. godine pojedinačno.

Poređenjem ostvarenih rezultata robne razmjene u IV kvartalu 2008. i IV kvartalu 2007. godine može se vidjeti da svi parametri pokazuju blagu stopu rasta.

Uticaj globalne ekonomske krize na izvoz iz BiH je, također, uočljiv.

Tako je izvoz aluminijuma, mašina i mehaničkih uređaja ostao skoro na nivou 2007. godine.

Za sljedeće grane izvoz u 2008. godini je manji od izvoza u 2007. godini:

- Drvo i proizvodi od drveta; drveni ugalj,
- Rudače, troske i pepeli i
- Sirova koža sa dlakom ili bez dlake (osim krvna) i štavljenja koža.

Kod ovih proizvoda zapaženo je veliko učešće BiH izvoza u Hrvatsku, skoro dvije trećine našeg izvoza ovih proizvoda.

Treba, međutim, imati u vidu da je od 20 top grupa proizvoda koji učestvuju u uvozu, što čini oko 72 % ukupnog uvoza u 2008. godini, proizvodi koji služe procesu obnove i modernizacije proizvodnje (mehaničke i elektro mašine i uređaji, željezo i čelik i proizvodi od željeza i čelika, plastične mase i proizvodi od plastike) učestvuju sa 28,66 posto.

Poređenjem podataka o uvozu u 2008. godini u odnosu na 2007. godinu može se vidjeti neznatan rast uvoza mašina i mehaničkih uređaja, željeza i čelika

Dodaju li se ovome mineralnih goriva, ulja i njihove destilacije, kao i vozila, dolazimo do učešća ovih proizvoda od 55 % ukupnog uvoza u BiH u 2008. godini.

Značajno je primijetiti da u okviru ovih 72 % uvoza, tri grupe poljoprivrednih proizvoda (pića, alkohol i sirće; žitarice i razni prehrabeni proizvodi) učestvuju sa svega 4,72 %.

Bosna i Hercegovina

Globalna finansijska i ekonomska kriza:
utjecaji na ekonomiju Bosne i Hercegovine,
ublažavanje i mjere adaptacije

januar 2009

WORLD BANK

BOSNA I HERZEGOVINA
VJEĆE MINISTARA
DIREKCIJA ZA EKONOMSKO PLANIRANJE

BOSNIA AND HERZEGOVINA
COUNCIL OF MINISTERS
DIRECTORATE FOR ECONOMIC PLANNING

GLOBALNA FINANSIJSKA I EKONOMSKA KRIZA: UTJECAJ NA EKONOMIJU BIH, UBLAŽAVANJE I MJERE ADAPTACIJE

SADRŽAJ

Sažetak.....	275
I. Uvod.....	279
II. Mehanizmi transmisije finansijske i ekonomske krize u BiH.....	281
III. Utjecaj na ekonomski rast, makroekonomsku stabilnost i siromaštvo	284
IV. Političke opcije za ublažavanje, prilagođavanje i postkriznu obnovu.....	288
<u>Dodaci</u>	
Dodatak 1: BiH: makroekonomski okvir, 2005. - 2011.	298
Dodatak 2: BiH: Odabrani ekonomski pokazatelji	299
<u>Slike</u>	
Slika 1: Utjecaj krize na ekonomski rast	279
Slika 2: Cijene robe.....	280
Slika 3: Trendovi u doznakama	280
Slika 4: BiH, rast izvoza (2008. usporedba u odnosu na prošlu godinu).....	283
Slika 5: Doznake radnika (% BDP) 2007.	283
Slika 6: Ukupna socijalna pomoć – pokrivenost siromašnih i fiskalni napor.....	287

SAŽETAK

- 1. Privreda BiH nije imuna na uticaj globalne finansijske i ekonomske krize.** Konsekvene globalne krize u privredi BiH će se osjetiti kroz tri osnovna prenosna mehanizma: smanjivanje obima kreditiranja, pad cijena izvozne robe i potražnje za njom, te opadanje doznaka iz inostranstva. Opadanje obima kreditiranja i znatno smanjenje stope rasta izvoza već su evidentni u statističkim podacima za četvrti kvartal 2008. godine. Rast doznaka iz inostranstva će gotovo sigurno da se uspori i u toku narednih mjeseci mogao bi čak i da se pretvorи u pad.
- 2. Kriza će dovesti do drastičnog smanjenja perspektiva rasta za BiH u 2009. godini i čak i nakon toga, radna mjesta u privatno sektoru će vjerovatno biti izgubljena, a stopa siromaštva bi mogla da se poveća.** Kao i ostale privrede u tranziciji, BiH će gotovo sigurno iskusiti smanjenje stopa rasta. U 2009. godini će stopa rasta BDP-a vjerovatno opasti za pedeset posto, ili čak i više, a očekuje se da će oporavak biti spor, čak i nakon 2009. godine. Sektori izvoza i građevinarstva će vjerovatno biti pogodjeni više od drugih sektora, barem inicijalno. Pošto su određene kompanije smanjile broj radnika, a dohodak koji potiče iz doznaka bi za određena domaćinstva mogao da opadne, vjerovatno je da će doći do povećanja stepena siromaštva.
- 3. Usprkos pada obima izvoza, opadanje ekonomskih aktivnosti i pad cijena robe će dovesti do smanjivanja deficit na tekućem računu (current account deficit, CAD) BiH, kao i mogućnosti za izbijanje inflacije, ali će finansiranje deficit na tekućem računu da postane još veći izazov.** Kao rezultat pada cijena metala, očekuje se da će nominalna stopa rasta izvoza biti negativna. Sa druge strane, drastično smanjenje cijena goriva i hrane, u odnosu na ekstreme koji su postignuti prošle godine, ali takođe i pad cijena metala, rezultovaće negativnom nominalnom stopom rasta uvoza. Kao posljedica toga, vjerovatno je da će deficit na tekućem računu da se u znatnoj mjeri smanji. Međutim, kao rezultat sužavanja obima kreditiranja i loših globalnih ekonomskih perspektiva, dostupnost stranog finansiranja za lokalne banke će biti smanjena, a troškovi tog finansiranja će porasti, a nivoi direktnih stranih investicija takođe mogu da pokažu pad. Prema tome, moglo bi se desiti da će dio deficit na tekućem računu morati da se finansira povlačenjem rezervi u stranim valutama.

Kratkoročne mjere politika za ublažavanje uticaja krize

- 4. Svaki pokušaj ublažavanja uticaja krize će morati da uključuje dobro koordinirane napore na svim nivoima vlasti.** Mnogi od prijedloga vezanih za politike koji su sadržani u ovom dokumentu, a posebno potencijalni finansijski stimulansi, ne mogu se implementirati bez usklađene i dobro organizovane koordinacije između svih

nivoa vlasti. Prema tome, neophodno je ojačati i proširiti institucionalne aranžmane za bolju koordinaciju.

5. Napor na osiguravanju stabilnosti monetarnih i finansijskih sistema trebalo bi da se nastave i dodatno ojačaju. Centralna banka je promptno reagovala sa ciljem ponovnog uspostavljanja povjerenja depozitara i unapredjenja likvidnosti bankarskog sektora. Aranžman valutnog odbora, sa svojim strogim pravilima, mogao bi da predstavlja primarni razlog zbog koga BiH nije iskusila krizu bankarstva ili platnog bilansa. Prema tome, taj aranžman se mora sačuvati takav kakav je. U svakom slučaju treba izbjegići da mjere za pružanje podrške entitetskim razvojnim bankama dovedu do ugrožavanja stabilnosti cijelog bankarskog sistema ili rizika po javne finansije.

6. U slučaju oštrog ekonomskog zaokreta nadolje, institucije bi mogle da razmotre privremene i pažljivo usmjerene fiskalne stimulanse, koji bi morali da se finansiraju iz dodatnih eksternih izvora. Dobro dizajniran fiskalni stimulans mogao bi da predstavlja mjeru za pružanje podrške rastu i zapošljavanju u toku perioda ekonomskog usporavanja. Međutim, on bi morao da ispunи sve pomenute kriterijume, ako se ne želi da donese potencijalne negativne konsekvene, kao što su povećavanje deficitia na tekućem računu ili dodatno otežavanje njegove finansijske održivosti, smanjivanje opcija za vanjsko finansiranje za privatni sektor, znatno povećavanje javnog duga i mogućnosti izbijanja inflacije.

7. Vlade bi trebalo da unaprijede strukturu javne potrošnje: povećaju udio javnih investicija, smanje udio platnog fonda, te smanje udio socijalne potrošnje, kroz njeno usmjeravanje na one kojima je pomoć najpotrebniјa. Potencijalni fiskalni stimulans bi morao da bude usmjerjen isključivo na investicionu potrošnju, koja je relativno niska. Ubrzavanje implementacije tekućih velikih projekata javnih investicija, posebno onih za koje je već osigurano vanjsko finansiranje, predstavlja prioritet. Međutim, smanjivanje udjela socijalne potrošnje i platnog fonda je hitno i neophodno, kako bi se ostavilo više mesta za investicije. Platni fond se može smanjiti kroz unapređivanje politika plata i zapošljavanja. Fiskalni napor vezani za socijalnu potrošnju su veoma visoki, posebno kada se uzme u obzir da socijalnih davanja dobiva nizak procenat onih kojima je pomoć najpotrebniјa. Unapređivanje efikasnosti i usmjeravanja socijalnih davanja na one kojima su ona zaista najpotrebniјa predstavljalо bi mnogo djelotvorniji način za zaštitu ugroženih (i stvaranje fiskalnog prostora za javne investicije) od proširivanja postojećih programa.

8. Uspješnost rada preduzeća bi se mogla unaprijediti smanjivanjem stopa socijalnih doprinosova za zdravstvo, omogućavanjem dostupnosti kreditiranja, te smanjivanjem cijene poštivanja regulativa. Socijalni doprinosi za zdravstvo su

veoma visoki u odnosu na međunarodne standarde, posebno u Federaciji; oni dovode do povećanja cijene rada za preduzeća i trebalo bi da se smanje na održiv način, u sklopu opšteg procesa unapređenja socijalne potrošnje koji je opisan u prethodnom dijelu teksta. Nedostatak investicija i finansiranja izvoza za privatni sektor mogao bi da se ublaži time što bi vlada uspostavila kreditne linije. Svaki takav aranžman bi morao da bude transparentan, sa odgovarajućim zaštitnim mehanizmima i procedurama za upravljanje rizikom. Na kraju, postoji nekoliko mjera za brzo popravljanje situacije kojima se može unaprijediti lakoća poslovanja i koje mogu dovesti do smanjenja troškova. Te mjere je Svjetska banka pripremila i dostavila Vijeću ministara u okviru nedavno napisanog Memoranduma.

Srednjoročne i dugoročne mjere

9. Druge prioritetne mjere, izvan onog što predstavlja neposredno ublažavanje krize, trebalo bi da budu intenzivirane i ubrzane, kako bi se BiH omogućilo da ponovno uspostavi robustan ekonomski rast nakon što se globalna kriza završi i kako bi se ubrzao tempo evropskih integracija. Kriza ne bi trebalo da preusmjeri fokus napora institucija sa srednjoročnih reformi, pošto će te reforme biti od ključne važnosti za to da zemlja postane konkurentna na međunarodnom tržištu i ponovno uspostavi brz rast u periodu koji će uslijediti nakon krize. Pokušali smo da identifikujemo prioritetne srednjoročne i dugoročne reforme, ali druge važne reforme bi takođe mogle da se pojave kroz dijalog sa privatnim sektorom, kao rezultat situacione analize, te procesa identifikacije obavezujućih ograničenja koja se postavljaju pred ekonomski rast. Prioritetne srednjoročne i dugoročne reforme koje smo identifikovali su navedene u listi u narednom dijelu teksta (ne obavezno prema nivou prioriteta), a detaljnije su razmatrane u posljednjem odjeljku ovog dokumenta:

- Izgradnja istinski jedinstvenog ekonomskog prostora;
- Unapređenje fiskalne koordinacije, uključujući planiranje i izvršavanje projekata javnih investicija;
- Kontinualni angažman u unapređivanju strukture i efikasnosti javne potrošnje radi pružanja podrške ekonomskom rasti, stvaranju radnih mesta i smanjivanju stepena siromaštva;
- Daljni rad na unapređivanju poreskog sistema;
- Jačanje supervizije banaka, kroz, između ostalog, objedinjavanje dviju agencija za bankarstvo;

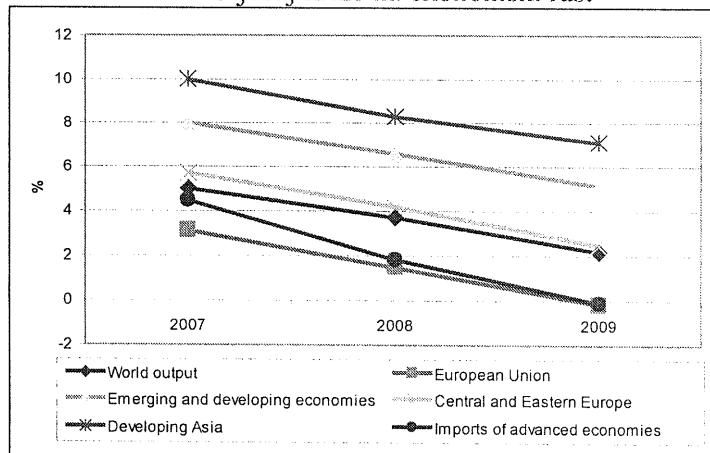
- Završavanje procesa privatizacije i angažovanje u restrukturiranju preduzeća koja su vaučerski privatizovana a koja ne postižu dobre rezultate u poslovanju;
- Daljni rad na unapređivanju poslovanog okruženja;
- Unapređivanje efikasnosti investicija u obrazovanje i investiranje u razvoj vještina “izvan škole”;
- Razvoj integrisane energetske strategije, koordinacija investicija u tom sektoru i unapređivanje efikasnosti potrošnje energije

Globalna finansijska i ekonomski kriza: utjecaji na ekonomiju BiH, ublažavanje i mjere adaptacije

I. UVOD

1. **Ekonomski kriza koja se počela javljati još 2007. godine, naglo je promijenila brzinu u drugoj polovini 2008. godine i prerasla u globalnu krizu koja, kako se čini, nikada nije imala ovlike razmjere.** Kada je postalo jasno da će se balon stambenog tržišta u SAD rasprsnuti, otkriveni su gubici finansijskih institucija koje su investirale u vrijednosne papire s pokrićem u hipotekama.⁷⁰ Ozbiljnost krize postala je očita nakon što je Vlada SAD-a odobrila hitan paket za oporavak u vrijednosti od 790 milijardi dolara, kako bi spasila ugrožene finansijske institucije od prijetećeg bankrota i pokušala spriječiti kolaps čitavog finansijskog sistema. Kriza se također proširila izvan granica SAD-a jer su finansijske institucije i vlade cijelog svijeta počele osjećati gubitak zbog direktne ili indirektnе izloženosti i povezanosti izdavanju vrijednosnih papira s pokrićem u hipotekama u SAD-u. Uspaničeni investitori izazvali su nagli zastoj u protoku kapitala, koji je zatim uzrokovao krizu bilansa plaćanja u nekim zemljama sa velikim vanjskim disbalansom.

Slika 1: Utjecaj krize na ekonomski rast

Izvor: *World Economic Outlook*. MMF, novembar 2008

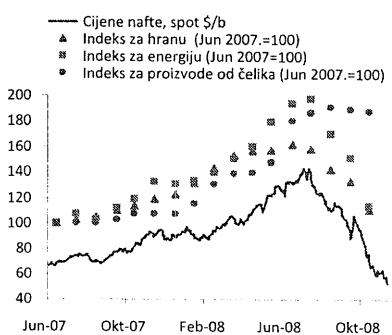
2. **Finansijska kriza je utjecala na realni sektor i u 2009. godini većina razvijenog svijeta će biti u recesiji, dok će nedavne stope brzog ekonomskog rasta u svijetu u razvoju postati samo uspomena na prošlost i nada za budućnost.** Očekuje se da će se BDP u razvijenim zemljama u 2009. godini smanjiti za -0.3 posto sa 2.6 i 1.4 posto rasta u 2007. i 2008.; očekuje se da će se

⁷⁰ Vrijednosni papiri sa pokrićem u hipotekama su instrumenti finansijskog investiranja koji su stvoreni konverzijom hipoteke izdanih od strane komercijalnih banka i drugih manjih finansijskih institucija u posebnu vrstu obveznica, koje su prodavane na finansijskim tržištima i koje su postale instrument investiranja za druge komercijalne banke, investicione banke, investicione fondove, penzionate fondove i druge finansijske institucije. Na ovaj način su finansijske institucije izvan SAD-a postale žrtve pada stambenog tržišta SAD-a.

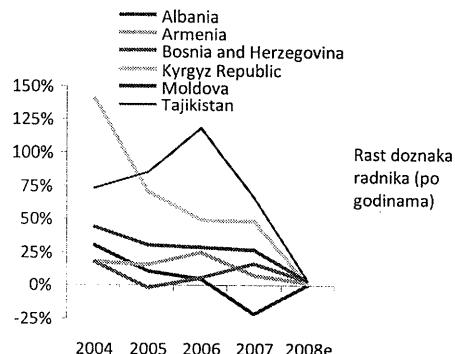
ekonomija EU smanjiti za -0.2 posto u 2009. godini; u Centralnoj i Istočnoj Evropi se očekuje da rast padne na 2.5 posto sa 5.7 i 4.2 posto u 2007. i 2008. godini.⁷¹ Na Zapadnom Balkanu je većina zemalja u pola smanjila svoje ranije ekonomske projekcije za 2009. godinu, i u okviru osnovnog scenarija rasta, u zemljama Zapadnog Balkana predviđa se porast u prosjeku 3-4%, što je značajno smanjenje u odnosu na 2007. i 2008. godinu. Kao što je bila praksa u nekoliko posljednjih mjeseci, brojčani pokazatelji rasta mogli bi ponovo biti u padu nakon pristizanja novih podataka.⁷²

3. Smanjeni krediti i umanjeni tokovi ostalog kapitala i doznaka, manje cijene roba i potreba za uvozom ključni su faktori koji umanjuju izglede za rast u zemljama u razvoju i zemljama u tranziciji. Mnoge zemlje u razvoju trenutno imaju deficitne na tekućim računima i ovise od vanjskog finansiranja ulaganja i rasta. Ove zemlje su naročito osjetljive na nagle prestanke kreditnih i portfeljnih ulaganja, kao što smo vidjeli u slučaju Mađarske. BiH i nekoliko dugih zemalja u velikoj mjeri zavise od doznaka kao relativno pouzdanog izvora vanjskog finansiranja koje ne stvara buduće obaveze. Međutim, dotadašnji rast u doznakama bio je značajno smanjen i to se već odrazilo na tekuće račune ovih zemalja. Građevinska industrija u većini zemalja u razvoju i zemalja u tranziciji je prva osjetila posljedice kreditnog kraha. Izvoz industrije metala, automobila i dijelova za automobile je naročito bio na udaru. Izvoznici metala su pretrpjeli udar i zbog velikog pada cijena i zbog smanjenja zahtjeva za izvoz.

Slika 2: Cijene robe

Slika 3: Trendovi u doznakama

⁷¹ *World Economic Outlook*, Međunarodni monetarni fond, 6. novembar 2008.

⁷² Predviđanje rasta za zemlje u razvoju i zemlje u tranziciji je naročito podložno greškama, jer su podaci oskudni i postoji određeni broj teško predvidljivih varijabli, poput doznaka, koje utiču na rast u ovim zemljama.

4. Vlade cijelog svijeta pojedinačno i zajednički poduzimaju mjere spašavanja finansijskih sistema od pada i mjere koje bi spriječile javljanje sličnih kriza u budućnosti, te kako bi smanjile ekonomski pad. Međutim, specifične okolnosti pojedinačnih zemalja zahtijevaju specifične mjere. Nakon Sjedinjenih Američkih Država, i ostale zemlje sa naprednom ekonomijom poduzimaju vanredne mjere kao odgovor na krizu. Najvažniji zadatak bilo je hitno zaustavljanje mogućeg potpunog kolapsa državnih i međunarodnih finansijskih sistema. Kada su огромni gubici pojedinačnih finansijskih institucija otkriveni, panika se proširila i tržište kratkoročnih kredita je potpuno presušilo prošlog oktobra. U pokušaju oživljavanja tržišta kredita i sprječavanja daljeg širenja zaraze, američka i matične vlade drugih finansijskih institucija osigurale su finansijske pakete, kako bi omogućile likvidnost i ponovo uspostavile povjerenje. Ekonomске mjere za podršku realnog sektora (povećanje agregatne potražnje) su objavljene u mnogim razvijenim i velikim državama. Kamatne stope za zajmove monetarnih vlasti u SAD-u, Ujedinjenom Kraljevstvu i EU su smanjene skoro na nulu. Mnoge vlade su također uvele značajne pakete fiskalnog stimulansa. Međutim, ove mjere ne mogu svugdje biti primijenjene na isti način. U nekim zemljama, koje imaju visok nivo vanjskog i javnog duga, i/ili trenutno visoke deficitne na tekućem računu, pretjerani javni rashodi ili slaba monetarna politika mogla bi dovesti do neodrživog nivoa zaduženja ili krize bilansa plaćanja. Stoga, mjere odgovora na krizu bi trebale biti prilagođene specifičnim okolnostima svake zemlje.

II. MEHANIZMI TRANSMISIJE FINANSIJSKE I EKONOMSKE KRIZE U BIH

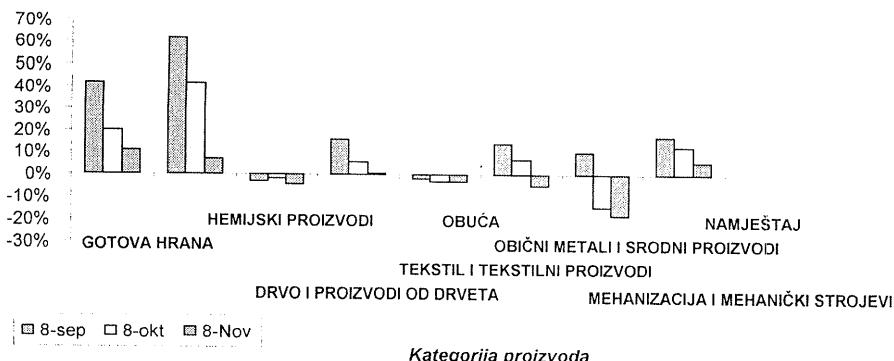
5. Finansijska kriza koja je potekla od tržišta vrijednosnih papira s pokrićem u hipotekama nije u velikoj mjeri utjecala na finansijske institucije BiH. Ni jedna finansijska institucija osnovana u BiH nije bila izložena vrijednosnim papirima sa pokrićem u hipotekama, te nije imala ni gubitaka na račun toga. Međutim, matične banke nekih međunarodnih banaka koje rade u BiH su bile izložene i, sukladno tome su pretrpjele finansijske gubitke. Iako ni jedna matična banka koja radi u BiH nije bankrotirala, gubici nekih od njih su imali negativan, ali relativno blag utjecaj na bankarski sistem u BiH. Naročito, kako se vijest o gubicima međunarodnih banaka širila, građani BiH (koji se veoma dobro sjećaju gubitka depozita u ratu 90-ih godina) počeli su povlačiti svoj novac iz komercijalnih banaka, ali je iznos depozita ostao na sigurnom nivou. Na sreću, zahvaljujući opreznim intervencijama vlasti, uključujući osiguravanje dotoka više stranih deviznih rezervi u gotovini u zemlju, panika je ubrzo prestala i nivo depozita se stabilizirao na sigurnom nivou. Centralna banka je brzo reagirala kako bi poboljšala likvidnost komercijalnih banaka, smanjujući stopu obaveznih pologa u Centralnoj banci sa 18 na 14 posto, i sa 14 na 10 posto za dugoročne depozite.

6. Prvi utjecaj globalne finansijske krize na finansijske institucije BiH, ali i na ostatak ekonomije se odrazio kroz drastično reducirana sposobnost komercijalnih banka da se zadužuju u inostranstvu kako bi finansirale kredite u BiH, te smanjenje drugih vrsta dotoka privatnog kapitala. Kada je finansijska kriza eksplodirala u oktobru, odmah se odrazila na kreditno tržište u BiH. U usporedbi sa prethodnim mjesecima, rast kredita komercijalnih banka je pao na 1.4 posto u oktobru i 0.4 posto u novembru, sa dvanaestomjesečnog prosjeka od 2.1 posto prije oktobra (neovisno od sezone). Očekuje se da će kreditni krah doći do izražaja u 2009. godini, iz nekoliko razloga: prvo, komercijalne banke su postale manje sklone riziku nakon nedavnih događaja; pored toga, makroekonomski nepostojanost i ekonomski neizvjesnost su se povećale; zatim, potencijal za posuđivanje od matičnih banaka, kako bi se finansiralo kreditiranje u BiH (važan izvor finansiranja, oko 40% ukupnih kredita) je bilo značajno umanjeno; konačno, predviđeni rezultati realne ekonomije su smanjeni, što je povećalo rizik davanja zajmova, ali i drugih vrsta finansijskih ulaganja. Na primjer, portfeljna ulaganja u dvije berze u BiH, kao i u mnogim zemljama svijeta opadaju, smanjujući vrijednost dionica za više od 60% tokom prošle godine. Zbog nedostatka velikih privatizacija, izravna strana ulaganja su pala sa 11% od BDP-a u 2007. godini na manje od 6% od BDP u 2008. godini. Bez privatiziranja telekomunikacijskih i poduzeća za proizvodnju aluminijuma u Federaciji, nivoi direktnih stranih ulaganja će u 2009. godini vjerojatno nastaviti sa padom. Ograničen pristup kapitalu će vjerojatno rezultirati nižom stopom privatnih ulaganja u mnogim sektorima, što će, zauzvrat, smanjiti rast BDP-a. Pored toga, pogoršanje ekonomskih rezultata može smanjiti izglede otplate postojećih zajmova.

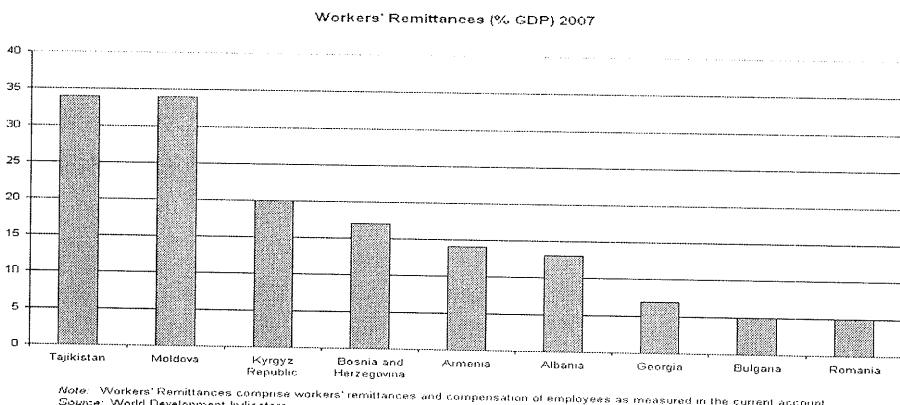
7. Drugi transmisijski mehanizam kroz koji širenje finansijske krize utječe na ekonomiju BiH je pad potražnje i cijena proizvoda koji se izvoze iz BiH. Na primjer, cijena metala se u prosjeku povećala za oko 70 posto od 2005. godine. Izvoz običnih metala iznosio je 27 posto ukupnog izvoza iz BiH. Cijene metala (sa drugim robama) počele su "slobodni pad" u posljednjem kvartalu 2008. a, prema procjenama Svjetske banke, očekuje se da će pasti za dodatnih 25 posto, odnosno 5 posto u 2009. i 2010. godini.⁷³ Pored toga, strana potražnja drugih ključnih BiH izvoznih proizvoda je također u padu. Dijelovi za automobile, proizvodi od drveta i hemijska industrija su već pogodene i izvjesno je da će se, uz ostatak izvozne industrije, suočiti sa padom potražnje iz inostranstva u 2009. godini. Relativno dobri rezultati izvoza koji je, u prosjeku, iznosio 20 posto u posljednje tri godine će vjerojatno naglo opasti u 2009. Negativni utjecaji krize na BiH izvoz se već ogledaju u rezultatima izvoza za posljednji kvartal 2008. godine. Izvoz je, u odnosu na isti period prošle godine, pao sa 17 posto u septembru na 9 posto u oktobru i novembru (izvoz je pao za osam posto između oktobra i novembra).

⁷³ Global Economic Prospects (Globalni ekonomski izgledi): Robe na raskršću 2009., Svjetska banka, 2009.

Slika 4: Rast BiH izvoza (2008.)

8. Pored toga, rast privatnih transfera će skoro izvjesno usporiti ili čak može pasti u pravom smislu, što stvara zabrinutost s obzirom na veliki vanjskotrgovinski deficit. Privatni transferi u značajnoj mjeri doprinose ekonomiji BiH; iznosili su više od 15 posto BDP-a u 2008. godini, i stabilno su rasli prethodnih godina. Nema podataka o tome na koji su način aktuelni događaji utjecali na nivo doznaka koje su pristizale u BiH. Međutim, međunarodna istraživanja na ovom području su pokazala negativnu korelaciju između nivoa doznaka i ekonomskih rezultata u zemljama iz kojih potječe. Kako većina doznaka pristiže u BiH iz EU i SAD-a, recesija u ovim zemljama će vjerojatno umanjiti kapacitet i sklonost bh. dijaspore da vrši transfer sredstava nazad u BiH. Kako privatni transferi čine važnu komponentu dotoka na tekući račun (vidi grafikon ispod), njihovo smanjenje će vjerojatno povećati deficit na tekućem računu a možda i povećati siromaštvo, jer su doznake važan izvor prihoda.⁷⁴

⁷⁴ Povećanje deficitu na tekućem računu (CAD) neće biti na bazi „dolar za dolar“, jer se dio transfera koristi za kupovinu uvezenih proizvoda i doprinosi rastu uvoza. Širenje će biti ekvivalentno udjelu transfera koji ne doprinosi rastu uvoza.

III. UTJECAJ NA EKONOMSKI RAST, MAKROEKONOMSKU STABILNOST I SIROMAŠTVO

9. Očekivano smanjenje dotoka kapitala, potražnja za izvoz i doznaće će usporiti izglede ekonomskog rasta za BiH u 2009. i 2010. godini. Prije početka finansijske krize u drugoj polovini 2008. godine, Svjetska banka je predviđjela da će realni BDP BiH porasti za najmanje 6 posto u 2009. godini. Međutim, nakon aktuelnih događaja, realni rast BDP-a u 2009. je teže predviđjeti, s obzirom na određene neizvjesnosti, ali se sa sigurnošću može preračunati sa smanjenjima. Rast BDP-a će se vjerojatno kretati između 3,0 i 4,0 posto. Ipak, postizanje rezultata u skladu sa ova ova procenta je moguće, ovisno od nekoliko faktora, od kojih se neki odnose na područje utjecaja vlade, poput javne potrošnje.⁷⁵ Pored toga, očekuje se da će globalni oporavak od ekonomskog pada biti spor, te da se rast neće u potpunosti oporaviti čak ni u 2010. godini. Ekonomisti trenutno vjeruju da je oporavak koji bi se desio jednako brzo kao i pad (krivulja u obliku slova V) veoma neizvjestan dok je oporavak u obliku slova U vjerojatan, a oporavak u obliku slova L također moguć. Iz ovog razloga, postoji vjerovatnoća da se BiH neće ni u 2010. godini vratiti na stope rasta koje su postojale prije krize.

10. Izvoz, gradnja i domaći trgovinski sektori, koji su snažno doprinijeli rastu BDP-a u nekoliko posljednjih godina, će vjerojatno najviše osjetiti rezultate krize. Sektor izvoza će pretrpjeti posljedice pada cijena metala i potražnje uvoza u EU i zemlje CEFTA-e. Na primjer, cijene aluminijuma su pale za skoro 40 posto, u usporedbi sa najvišim iznosom koji su postigle u ljeto 2008. godine, a cijene nekih proizvoda od čelika su pale za 30 posto⁷⁶. Pored toga, predviđa se da će se rast uvoza u EU prepоловiti u 2009., sa 7 na 4 posto.⁷⁷ Pristup finansijama za nove izvozne projekte i obrtni kapital također mogu postati problem. Građevinski sektor, osim poduzeća uključenih u javne projekte, će vjerojatno osjetiti posljedice kreditnog kraha, koji će utjecati na potražnju za novim poslovnim i stambenim objektima, kao i na mogućnost finansiranja novih projekata. I na kraju, trgovinski sektor će također osjetiti usporavanje vezano za doznaće i zaradu od izvoza, smanjen pristup kreditima, te smanjeno povjerenje potrošača.

⁷⁵ Konkretno, rast od 3,5 posto podrazumijeva rast od 1% u poljoprivredi, bez rasta u rудarstvu, 6% rasta u proizvodnji, otprilike 50-postotno smanjenja rasta u nevladinim uslugama u usporedbi sa 2008. i 2007. i bez promjena u rastu u sektoru javnih usluga. Treba napomenuti da na osnovu konsultacija Svjetske banka ostale međunarodne organizacije smatraju da su predviđanja rasta optimistična, s obzirom na stalno pogoršavanje globalnog ekonomskog okruženja.

⁷⁶ Commodity Markets Review (Pregled robnog tržišta), januar 2009., Svjetska banka. Napomena: cijene određenih proizvoda od čelika nisu amortizirane, dok je cijena čelične armature pala za 32% između jula/septembra i oktobra/decembra 2008.

⁷⁷ Izvor: http://ec.europa.eu/economy_finance/ameco/user/serie/ResultSerie.cfm

11. Deficit na tekućem računu će vjerojatno pasti u 2009. godini, ali će njegovo finansiranje biti značajno veći izazov a rezerve strane valute bi mogle značajno opasti. Procjenjujemo da će deficit na tekućem računu biti u rasponu od 9,0 do 10,0 posto od BDP-a ili, moguće, i veći, ali u svakom slučaju manji nego u 2008. godini (15,3 posto). Čak i u okviru procijenjenog nivoa, deficit će biti značajan. Predviđeno smanjenje deficita se na prvom mjestu bazira na značajnom padu nominalnog rasta uvoza kao posljedici drastičnog pada cijena nafte, hrane, ali i običnog metala, što zajedno čini oko 44 posto BiH uvoza u 2008. godini. Međutim, izvori finansiranja deficita na tekućem računu su u ovom trenutku neizvjesni, iako bi se ukupni deficit mogao, teoretski, finansirati iz rezervi, sprječavajući mogućnost makroekonomskog nestabilnosti u 2009. U 2008. manje od pola deficitata na tekućem računu je finansirano iz direktnih stranih ulaganja (5,7 posto od BDP-a), a ostalih 10-12 posto iz kapitalnih grantova i kredita vlade. Dakle, oko 40 posto deficitata je ovisilo od vanjskog zaduživanja komercijalnih banaka i, u manjoj mjeri, privatnih poduzeća. Sljedeće godine, u nedostatku većih projekata privatiziranja, udio direktnih stranih ulaganja će biti čak i niži nego u 2008. Pored toga, komercijalne banke i privatne firme se sve teže zadužuju u inostranstvu, jer je likvidnost ograničena kod većine matičnih banka. Kao posljedica toga, ukoliko nivo direktnih stranih ulaganja i zaduživanje privatnog sektora postane neadekvatan, veliki dio deficitata na tekućem računu bi mogao biti finansiran iz deviznih rezervi. U tom slučaju, međutim, silazno prilagođavanje domaće potražnje bi bilo oštije, što bi dalje smanjilo izglede za rast i uvoz, a stoga i deficit na tekućem računu.

12. Devizne rezerve bi mogle značajno pasti kao rezultat kreditnog kraha, ali stabilnost valute nije ugrožena. U slučaju da kreditni krah potraje, moglo bi se desiti da oko 40 posto deficitata tekućeg računa bude trebalo finansirati iz deviznih rezervi. Ukoliko se to ostvari, što je malo vjerojatno jer bi kreditni krah vodio ka daljem padanju deficitata tekućeg računa, rezerve bi vjerojatno opale sa trenutnih 6,2 na 5,2 milijarde KM⁷⁸. Očigledno, nivo rezervi strane valute bi bio dovoljan za apsorbiranje ovakvog jednog šoka u 2009. godini. Druga nepovoljnost – što je također malo vjerojatno - utjecaji, poput pogoršanja uslova trgovine pored prolongiranog smanjenja dotoka kapitala u 2010. bi vodila ka daljem smanjenju rezervi.

13. U nedostatku fiskalne ekspanzije, poput fiskalnog stimulansa, nivo vanjskog duga će se vjerojatno smanjiti, kao rezultat ekonomskog krize. Javni vanjski dug iznosi oko 15 posto BDP-a, što je relativno umjeren, a ima tendenciju pada. S druge

⁷⁸ Rezerve su pale sa 6,8 milijardi KM u septembru 2008. godine na 6,2 milijarde u decembru 2008. Iako uzroci pada još uvijek nisu u potpunosti jasni, značajan dio bi se mogao odnositi na konverziju štednje iz KM u euro od strane uspaničenih građana. Ovaj iznos je sličan iznosu depozita koji su bili povučeni iz komercijalnih banaka. Stoga, pad od 600 miliona KM nije rezultat financiranja deficitata tekućeg računa iz stranih rezervi.

strane, privatni vanjski dug iznosi oko 30 posto BDP-a,⁷⁹ što je blizu prosjeka drugih zemalja Zapadnog Balkana, ali više od Albanije i Makedonije. Smanjena dostupnost kredita u 2009. će vjerojatno rezultirati smanjenjima privatnog vanjskog duga. U cjelini, vanjski dug BiH je relativno umjeren a prijašnje analize održivosti duga su bile pozitivne. Vlasti moraju pratiti iznos duga i uslove zaduživanja, kako bi oni ostali na nivou koji je održiv, ali ima prostora za povećanje vanjskog zaduživanja javnog sektora, ukoliko se to iskoristi za finansiranje dobro osmišljenih i prioritetnih javnih investicionih projekata.

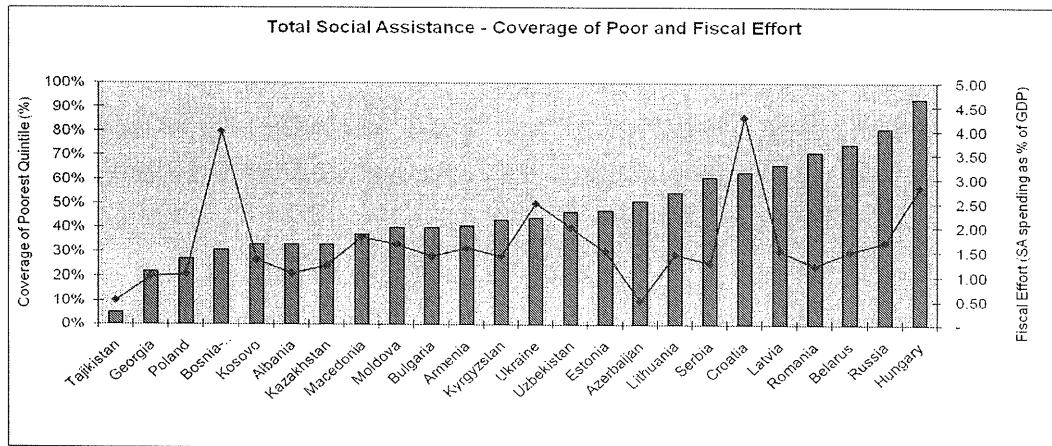
14. Snažan rast poreznih prihoda koji se dogodio prethodnih godina neće se nastaviti u 2009. godini. Predviđamo da će porezni prihodi rasti prema stopi od 4,6% u 2009., iako ovu procjenu treba primiti s oprezom, zbog određenih neizvjesnosti. Međutim, smanjenje cijene nafte i drugih uvoznih roba će rezultirati manjim poreznim prihodima, bez obzira na uvođenje nove naknade na gorivo (5 eurocenti po litru). Pored toga, liberalizacija trgovine sa EU će također ostaviti traga na porezne prihode. Zatim, očekivano usporavanje ekonomskih aktivnosti (o čemu je bilo govora ranije u tekstu) će negativno utjecati na naplatu poreza. Međutim, neki od izgubljenih prihoda bi se mogli nadoknaditi kroz više akcize, o čemu se trenutno pregovara.

15. Očekuje se da inflacija potrošačkih cijena značajno padne u 2009. godini. U velikoj mjeri pokrenuta padom cijena robe i komunalnih usluga, inflacija potrošačkih cijena (CPI) je dospjela oko sedam posto u 2008. godini. Cijene hrane su porasle i do 12 posto, a komunalnih usluga za oko deset posto. Ove dvije kategorije proizvoda čine značajan udio u troškovima siromašnih i imaju negativan utjecaj na siromaštvo, naročito u urbanim područjima. Nažalost, ne postoje statistički podaci kojima bi se ovaj utjecaj mogao kvantificirati. Kako su cijene robe i ekonomski aktivnosti u padu u cijelom svijetu, BiH neće uvoziti inflaciju u 2009. godini. Očekuje se da međunarodne cijene budu smanjene za oko 24 posto za naftu i 19 posto za druge robe. Procjenjujemo da će inflacija u 2009. godini biti između dva i četiri posto, te da će ovisiti o politici vlade: cijena robe i usluga koje pruža javni sektor, politika plaća u javnom sektoru i agregatni nivo javnih rashoda.

16. Nivo siromaštva u BiH je već visok prema standardima regije, a kao rezultat krize bi se mogao i povećati. Nedavno objavljena *Anketa o budžetu domaćinstava za 2007.* Agencije za statistiku BiH pokazuju da je siromaštvo u BiH gotovo jednako kao i u procjenama iz 2004. godine. Agencija za statistiku BiH je procijenila da oko 18,6 posto stanovništva živi u siromaštvu. Stopa siromaštva je najviša među kategorijom ljudi koji su nesposobni za rad i onima sa niskim stepenom obrazovanja. Kod onih sa fakultetskim obrazovanjem, nivo je veoma nizak (tri posto). Kao što je očekivano,

⁷⁹ Ne postoji zvanična statistika o privatnom vanjskom dugu. Procjena Svjetske banke za 2008. godinu

stopa siromaštva je povezana sa radnim statusom (16,4 za zaposlene osobe, prema 26,8 za nezaposlene). Ekonomска kriza će usporiti rast i otvaranje radnih mesta, i neka poduzeća će vjerojatno smanjiti upošljavanje, što će otežati smanjenje siromaštva. Ovo je zabrinjavajuće zbog toga što BiH nema dobro osmišljene i funkcionalne sisteme socijalnog osiguranja. Procjenjuje se da samo 30 posto ukupne socijalne pomoći (uključujući pomoć za učesnike rata) primaju siromašni.

IV. POLITIČKE OPCIJE ZA UBLAŽAVANJE, PRILAGOĐAVANJE I POSTKRIZNU OBNOVU

17. Postoje četiri glavna izazova za organe vlasti po pitanju odgovara na finansijsku i ekonomsku krizu. Prvi izazov je osigurati i ojačati stabilnost finansijskog sektora. Drugi je ubrzati reformu mreže za pružanje socijalne sigurnosti kako bi se zaštitili najranjiviji građani od neželjenih utjecaja krize. Treći je usvojiti političke mjere za neutraliziranje negativnih efekata određenih mehanizama za prijenos krize na ukupnu potražnju. Najzad, pored ova tri izazova za ublažavanje krize, tu je i zadatak da se ubrzaju određene druge reforme, što bi omogućilo BiH da izade iz krize konkurentnija i spremna za ponovnu uspostavu snažnog ekonomskog razvoja. Naš prijedlog za odgovaranje na ova četiri izazova bit će elaboriran u tekstu koji slijedi.

18. Moramo istaknuti da će usvajanje dolje navedenih mjera zahtijevati koordinirane napore svih nivoa vlasti. Bez jake koordinacije između državnog i entitetskog nivoa vlade, kao i koordinacije mjera na pod-entitetskom nivou, neće biti moguće uspješno provesti većinu mjera koje predlažemo.

Kratkoročne mjere

19. Finansijska kriza dokazala je prikladnost aranžmana valutnog odbora za finansijsku stabilnost. Konzervativni finansijski sistem ugrađen u aranžman valutnog odbora dokazao se kao veoma koristan dok se razvijala finansijska kriza i mnoge, mnogo sofisticirane zemlje su zapale u probleme s kreditima, dijelom kao rezultat labave monetarne politike. Pritužbe da je BiH lišena nezavisnosti monetarne politike smanjile su se tokom posljednjih godina a finansijska kriza ih je utišala. Stoga je od najveće važnosti očuvati ovaj aranžman, uključujući sva njegova pravila o osiguranju. Svako podrivanje propisa o osiguranju valutnog odbora moglo bi imati razorne efekte na okvir trenutnog svjetskog finansijskog i ekonomskog okruženja.

20. Organi vlasti moraju istrajati u svojim naporima da osiguraju stabilnost finansijskog sistema i trebaju pažljivo razmotriti utjecaj svojih politika i rada na likvidnost bankarskog sistema. Odluka o povećanju nivoa osiguranih depozita na 20.000 KM je, zajedno sa pažljivom medijskom kampanjom organa vlasti, pomogla da se povrati povjerenje depozitora koje je obuzela panika.⁸⁰ Potezi Centralne banke usmjereni na poboljšanje likvidnosti bankarskog sektora kroz smanjenje zahtjeva

⁸⁰ Organi vlasti mogu razmotriti dodatno povećanje nivoa osiguranih depozita ukoliko procijene da postojeći nivo nije adekv. za pokrivanje dovoljnog dijela ukupnih depozita. Nadalje, vlasti trebaju poduzeti korake da obezbijede adekvatan kapital za šeme osiguranja depozita kako bi bili spremni ukoliko dođe do nepredv. okolnosti. EBRD je ponudio moguć. olakšice za povećanje kapitala Agencije za osiguranje depozita (DIA) ukoliko se javi potreba; ovo bi mogla biti jedna opcija za poboljšanje adekvatnosti rezervnog kapitala u DIA. Druge mjere mogu uključiti izdvajanje rezervi u budžetu za istu svrhu.

za rezervama su također bili razboriti. S druge strane, efekti mjera, poput one koja je nedavno predložena u Federaciji za prebacivanje depozita javnog sektora sa komercijalnih banaka na Razvojnu banku, trebali bi se izbjjeći po svaku cijenu ukoliko postoji opasnost da će ove odluke ugroziti likvidnost komercijalnih banaka i smanjiti pristup kreditima za ekonomiju BiH. Dodatno finansiranje privatnog sektora iz javnih razvojnih banaka može pomoći u ublažavanju krize, ali to ne treba biti po cijenu ugrožavanja ostalih banaka; razvojne banke ne trebaju preuzimati ni prevelike rizike, koji mogu dovesti do značajnih gubitaka novca poreznih obveznika i nestabilnosti finansijskog sistema. Specifično, model poslovanja Razvojne banke Federacije (FDB) je mnogo riskantniji od Razvojne banke RS pošto FDB pozajmljuje direktno klijentima, preuzimajući sve rizike, dok RSDB pozajmljuje komercijalnim bankama, koje zauzvrat preuzimaju sve rizike otplate kredita. Nadzor pokazatelja finansijskog sektora te operacije upravljanja rizikom unutar razvojnih banaka trebaju se dodatno poboljšati, a trebaju se provesti i ispitivanja opterećenja tako da se rizici i potencijalni problemi mogu otkriti u ranom stadiju.⁸¹

21. Kao mjera ublažavanja i uz dostupnost dodatnih vanjskih izvora finansiranja, veoma pažljivo planiran i izведен finansijski podsticaj mogao bi pomoći neutraliziranje pada ukupne potražnje ispod potencijala. Kako je razgovarano, ekonomska kriza će najvjerovaljnije smanjiti ukupnu potražnju ispod njenog potencijala. U slučaju naglog pada ekonomske aktivnosti, finansijski podsticaj može pomoći u podupiranju potražnje. Možda ironično, fiskalne mjere štednje i smanjenja potrošnje, kako su predložili neki u BiH, mogu produbiti i produžiti ekonomsko opadanje. Međutim, finansijski podsticaj mora se razmotriti u kontekstu uslova specifičnih za zemlju, s obzirom da to može dovesti do ozbiljnih propratnih pojava, kao što su neželjeno velika inflacija, pogoršan sastav javnih rashoda, neodrživi javni deficit i dug, i kriza bilansa plaćanja. U BiH, udjel javne potrošnje u BDP-u je već visok a deficit tekućeg računa je prilično velik. Očito, oboje bi se povećalo kao rezultat podsticaja. Dakle, svaki podsticaj morao bi biti pravovremen, privremen i ciljan.

22. Uz povećanje ukupne potražnje, i poboljšana struktura javnog trošenja bila bi ključna odrednica uspjeha finansijskog podsticaja. Trenutno, sastav javnih rashoda u BiH nije od velike koristi za ekonomski razvoj i smanjenje siromaštva: potrošnja na javne investicije je relativno niska, dok su potrošnja na neciljane socijalne beneficije i javne plaće veoma visoki u odnosu na regionalne i međunarodne standarde. Stoga se moraju izbjegavati povećanja plaća u javnom sektoru. Ako će se razmatrati povećanje javnih rashoda, ono se treba fokusirati na vodeće prioritete investicijske projekte, kao

⁸¹ Proučavanje iskustava sa razvojnim bankama pokazuje da razvojne banke mogu odigrati važnu ulogu u ekonomskom razvoju samo ako se njima profesionalno i transparentno upravlja uz adekvatnu odgovornost. Razvojne banke bi obično preuzimale projekte uz neadekvatan omjer dobiti i rizika za komercijalne banke, ali njihova društvena korist značajno prevazilazi troškove angažmana.

što su koridor Vc i drugi važni infrastrukturni projekti. Brz doprinos jačanju javnih investicija mogao bi se napraviti smanjivanjem kašnjenja u provedbi za već odobrene projekte.⁸² Napori se također mogu načiniti na osiguravanju dodatnih sredstava za više projekata kroz privatizaciju, partnerstva javnog i privatnog sektora (PPP), od međunarodnih finansijskih institucija (IFI) i stranih vlada, ali bi ovo zahtijevalo sistematične i usklađene napore od strane države i entitetskih vlada. Nadalje, dok smanjenje neproduktivnih javnih rashoda i preusmjeravanje štednje u cilju povećanja javnih ulaganja također mogu donekle povećati ukupnu potražnju, ova mјera bi izvjesno povećala konkurentnost privatnog sektora i dugoročni razvoj.⁸³ Najzad, treba naglasiti da bi primjena finansijskog podsticaja sigurno zahtijevala tjesnu saradnju svih nivoa vlade, od entitetskog do općinskog. Fiskalno vijeće je najprikladnija institucija za preuzimanje takve koordinacije.

23. Podsticaj bi morao biti kreiran na takav način da ne doprinosi već postojećoj vanjskoj neravnoteži i ne povećava inflaciju. Sa ili bez finansijskog podsticaja bit će važno posvetiti veliku pažnju praćenju finansiranja trenutnog deficitu tekućeg računa. Ne preporučujemo da se finansijski podsticaj finansira iz domaćih izvora (npr. postojeći prihod iz privatizacije ili domaće pozajmice). Podsticaj će vjerovatno obezbijediti privremeno povećanje uvoza, što bi dovelo do dodatnog proširenja tekućeg računa. Ukoliko postoje neadekvatni dotoci kapitala iz inozemstva za finansiranje deficitu tekućeg računa, vanjske rezerve moguće bi se svesti na nesiguran nivo, što bi moglo dovesti do krize bilansa plaćanja i ugroziti stabilnost valute. Očito, ovo ne bi bio problem kada bi kapital za finansijski podsticaj potjecao iz inozemstva u deviznoj valuti. Poželjno se, stoga, oslanjati na vanjske izvore kapitala za podsticaj. Čak i ako ova sredstva nastanu kroz zaduživanje, nivo vanjskog javnog duga vjerovatno ne bi postao neodrživ (trenutno je relativno nizak) osim u slučaju da se pozajmljena sredstva potroše nedjelotvorno a javnim sredstvima loše upravlja. Najzad, manje je vjerovatno da će finansijski podsticaj u obliku javnih investicija izazvati inflaciju nego što bi što bilo u slučaju povećanja javnih plaća ili transfera građanima.

24. Ne bismo savjetovali smanjenje poreznih stopa, uključujući PDV. Međunarodno iskustvo pokazuje da marginalna sklonost za potrošnju iz smanjenja stope PDV-a može biti niska. Uklanjanje kako bi se smanjio PDV će vjerovatno također imati ograničeni utjecaj iz sljedećih razloga. Prvo, PDV se ne naplaćuje na izvoz i stoga ne bi pomogao sektoru koji će vjerovatno pretrpjeti najviše kao rezultat krize. Drugo, PDV je porez

⁸² Na primjer, mogli bi se načiniti naporci na ubrzavanju provedbe odobrenih projekata od strane IFI, bilateralnih i multilateralnih agencija.

⁸³ Dok se reorganizacija javnih rashoda može činiti neutralnim *vis a vis* ukupne potražnje, to ne mora nužno biti tako. Dio novca koji se troši na plaće ili druge transfere pojedincima bit će ušteden ili potrošen u inozemstvu, dok će sva sredstva preusmjerena na javna ulaganja vjerovatno utjecati na ukupnu potražnju.

na potrošnju i njegovo smanjenje može samo povećati potrošnju i smanjiti štednju, što bi dugoročno bilo nepoželjno. Treće, PDV je važan izvor prihoda; smanjivanje stope PDV-a bi znatno umanjilo izvor finansiranja za vladu. Snižavanje stopa poreza na osobni i dohodak poduzeća isto tako se ne savjetuje. Stope ovih poreza su relativno niske prema međunarodnim standardima a marginalna korist od dodatnih smanjenja je vjerovatno prilično niska.

25. S druge strane, smanjenja stopa socijalnih doprinosa mogla bi povećati prihod od rada i konkurentnost privatnog sektora. Stope socijalnih doprinosa u oba entiteta (više u Federaciji nego u RS) su visoke prema međunarodnim standardima. Socijalni doprinosi smanjuju prihod i za uposlenika i za poslodavca i čine bh. kompanije manje konkurentnim u svijetu. Smanjenje stope socijalnih doprinosa povećalo bi prihod od rada i konkurentnost privatnog sektora i dugoročno dovelo do veće stope zapošljavanja. Ova reforma je izvodljiva, pod uslovom da se socijalni izdaci racionaliziraju njihovim usmjeravanjem na one kojima su ta sredstva potrebna.⁸⁴

26. Postoji nekoliko drugih mjera koje bi se mogle poduzeti u cilju povećanja rada poduzeća u kratkom roku, kao što je poboljšanje pristupa finansiranju. Kako je rečeno, kreditne restrikcije će smanjiti sposobnost i povećati troškove pristupanja kapitalu za kompanije. Dok vlada najvjerovaljnije nema moć da u potpunosti neutralizira manjak privatnog kapitala, određene stvari bi se mogле uraditi na poboljšanju pristupa kreditiranju. Vlada može proširiti kreditne linije na poduzeća putem komercijalnih banaka ili razvojnih banaka dvaju entiteta. RS i u manjoj mjeri Federacija ovo već čine, ali bi se programi mogli proširiti ovisno o potrebama i procjenama izvodljivosti. Pored vladinih resursa, kreditne linije za privatni sektor mogle bi se osigurati od IFI i stranih vlada sa neograničenim garancijama. Ovdje ponovno naglašavamo važnost profesionalnog, odgovornog i transparentnog upravljanja radom razvojne banke. U drugom slučaju, razvojne banke, kako iskustva iz cijelog svijeta pokazuju, mogući bi dovesti do ogromnih gubitaka novca poreznih obveznika i dobiti za male privilegirane grupe bez ikakvog ili s ograničenim utjecajem na ekonomski razvoj.

27. Nadalje, kako tržišta razvijenih zemalja prolaze kroz fazu slabljenja, vlada bi trebala razmotriti pomaganje kompanijama da razviju nove proizvode konkurentne proizvodima kompanija iz Evropske unije, koje imaju veće troškove radne snage, ili čak i da dodu do novih tržišta koja se pojavljuju u Aziji i drugim zemljama, a od kojih se očekuje da se nastave razvijati tokom 2009. i 2010., mada sporijim tempom. Na primjer, vlada bi mogla obezbijediti finansijska sredstva ili

⁸⁴ Svjetska banka je napravila analize koje pokazuju da bi se doprinosi za zdravstvo mogli značajno umanjiti racionaliziranjem socijalnih izdataka i preusmjeravanjem ušteda u zavode zdravstvenog osiguranja. Postoji također dosta prostora za racionaliziranje potrošnje za javno zdravstvo i time smanjenje stope doprinosa za zdravstvo.

subvencije malim i srednjim poduzećima (SME) za aktivnosti promocije izvoza za nove proizvode ili nova tržišta⁸⁵. Vlada bi također mogla ojačati ulogu svojih diplomatskih misija u prikupljanju informacija o tržištu, pomoći kompanijama u ostvarivanju novih kontakata, promoviranju mogućnosti investiranja u BiH, itd. Srednjeročno, diplomatske misije bi trebale sve više preuzimati ulogu ekonomske diplomacije, ekonomski trend opadanja samo naglašava hitnost ove reforme.

28. Neke regulatorne reforme za smanjenje troškova investiranja i poslovanja mogle bi se provesti relativno brzo i mogle bi biti učinkoviti instrumenti u povećanju ukupne potražnje. Izvještaj Svjetske banke o poslovanju iz 2009. godine potvrdio je da regulatorno okruženje nije veoma povoljno za poslovanje. Neke regulatorne mjere otežavaju osnivanje, vođenje ili zaključivanje posla. Tim stručnjaka iz Svjetske banke izradio je Memorandum u kojem navodi skup mjera koje bi se mogle poduzeti u roku od jedne godine u cilju olakšavanja poslovanja u BiH. Ove reforme bi ne samo poboljšale percepciju bh. poslovnog okruženja među stranim investitorima nego i olakšale domaćim poduzetnicima osnivanje novih kompanija i smanjenje troškova onih koji već posluju. Smanjenje troškova i potencijalna nova ulaganja bi kratkoročno povećala ukupnu potražnju, ali bi pružila i bolje uslove za dugoročni razvoj.

29. Vlada treba uspostaviti ekonomične startegije u cilju zaštite najranjivijih grupa stanovništva od efekata krize. Poboljšavanje usmjeravanja bit će od najveće važnosti tako da se pomoć može pružiti onima koji je najviše trebaju dok se finansijski troškovi obuzdaju. Procjene su da 18,4 posto bh. stanovništva živi u siromaštvo.⁸⁶ Kriza može produbiti siromaštvo za neke ljude a one koji koji žive na rubu siromaštva može gurnuti u siromaštvo. Nažalost, ovaj proces ne može se provesti preko noći. Ipak, uz političku volju, postoji način za relativno brzo povećanje socijalne pomoći onima koji žive ispod granice siromaštva. Kao što nam je poznato, vladini prihodi nisu dovoljni za finansiranje svih transfera privatnim licima koja na to imaju pravo prema važećim zakonskim propisima. Ovo naročito važi za Federaciju. Međutim, oba entiteta zajedno troše više od milijardu KM dajući gotovinske beneficije pojedincima čije potrebe za pomoć nisu ispitane. Ima puno dokaza o relativno dobrostojećim licima koja primaju gotovinsku potporu od Vlade. Iznimno je važno da se ova praksa prekine, za dobrobit društvene kohezije i ekonomskog razvoja BiH. Pružanje finansijske pomoći onima kojima ona nije neophodna treba se prekinuti, dok se ona treba obezbijediti onima kojima je potrebna i koji je ne primaju ili ne primaju adekvatan iznos. Ima nekoliko načina za uspostavu ove politike, a određivanje namjene socijalnih beneficija metodom

⁸⁵ Pristup novim tržištima u Aziji pokazao bi se teškim za niz proizvoda s kojima bi bh. kompanije konkurirale Kini i Indiji, posebno kada se ove zemlje također suočavaju sa smanjenjem potražnje za njihovim izvoznim proizvodima.

⁸⁶ Ova procjena pronađena je u *Anketi o budžetima domaćinstava iz 2007.*, koju je izradio Zavod za statistiku BiH. Sličan nivo siromaštva utvrđen je kroz Procjenu siromaštva Svjetske banke iz 2004.

“ispitivanja prihoda“ je možda najefikasniji.⁸⁷ Kombinacija ispitivanja prihoda domaćinstva i bolja kontrola podesnosti za primanje finansijske pomoći rezultirala bi ne samo većom pomoći za osobe kojima je ona stvarno potrebna nego bi to i, skoro sigurno, smanjilo nivo potrošnje na gotovinske transfere (koja u regionu trenutno ima najveći udio u BDP-u) i obezbijedili prostor za produktivnije javno ulaganje koje može otvoriti nova radna mjesta i povećati životni standard bh. građana.

Srednjoročne mjere za pripremu ekonomije za postkrizni oporavak

30. Uz već predložene reforme, BiH treba pripremiti svoju ekonomiju za postkriznu obnovu i ubrzati tempo evropskih integracija kroz rješavanje složenih reformi. Ekonomski opadanja su obično vremena kada vlade i poduzeća ubrzavaju ekonomski reformi i povećavaju efikasnost. Vlade i kompanije koje su uspješnije u ovom procesu minimiziraju utjecaj krize, ali također stvaraju uslove za ubrzanje razvoja poslije krize. Ukoliko bi BiH provodila reforme sporije od drugih zemalja u regionu, njen privatni sektor bi izašao iz krize manje konkurentan od privatnog sektora u konkurentnim zemljama u svijetu i njegov razvoj mogao bi pasti znatno ispod potencijala. Stoga, vlasti bi se trebale fokusirati ne samo na ublažavanje krize, već i na složenije srednjoročne i dugoročne reforme. Većina ovih reformi je već identificirana kroz analitički rad raznih vladinih agencija, Svjetske banke, IMF-a, Evropske zajednice i drugih međunarodnih agencija. Neki planovi za njihovu provedbu već postoje. U tekstu ispod, dat ćemo kratak pregled reformi za koje smatramo da su prioritete.

31. Bh. vlasti trebaju nastaviti sa svojim naporima na izgradnji jedinstvenog ekonomskog prostora i oslanjati se na korist od ekonomija skale. Jedan od glavnih stupova ekonomске politike Evropske unije je onaj jedinstvenog ekonomskog prostora. Ekonomski integracija povećava konkurenčnost kroz lakše kretanje radne snage i kapitala, smanjuje troškove transporta i stvara uštede kroz ekonomije skale. Nažalost, ekonomski prostor BiH je još uvijek iscjepkan. Mobilnost radne snage ograničena je postojanjem različitog načina oporezivanja rada, nepostojanjem mogućnosti prenosa zdravstvenih i penzionih beneficija. Pružanje javnih usluga, kao što je zdravstvena zaštita mnogo je skuplje u odsustvu koordinacije između entiteta pa čak i kantona u Federaciji. Stoga, snažno savjetujemo vlastima da usklade porezne i druge propise kako bi učinili BiH zaista jedinstvenim ekonomskim prostorom.

32. Trebaju se načiniti poboljšanja u koordinaciji, planiranju i izvršenju projekata javnog ulaganja. Planiranje i izvedba infrastrukturnih projekata trebaju biti tjesno koordinirani između različitih nivoa vlade. Veliki infrastrukturni projekti su važni za cijelu zemlju i njihovo fragmentiranje bilo bi štetno za oba entiteta. Cjepkanje

⁸⁷ Svjetska banka ima značajno iskustvo u uspješnoj uspostavi usmjeravanja socijalne pomoći kroz uvođenje “ispitivanja prihoda domaćinstava” ili sličnih mehanizama za ispitivanje.

planiranja i provedbe infrastrukturnih projekata povećava troškove ovih projekata, usporava njihovu provedbu, može rezultirati dupliciranjem i slabom prioritizacijom. Uz poboljšanje koordinacije, institucionalni kapaciteti unutar ministarstava finansija za procjenjivanje, prioritiziranje i planiranje javnih investicijskih projekata trebaju se znatno poboljšati.

33. Finansijska koordinacija treba se stalno poboljšavati. Upravljanje ukupnom potražnjom može se vršiti samo kroz koordinaciju svih autonomnih jedinica javne potrošnje. Zemlja kao što je BiH, koja ima Valutni odbor, ima jedino instrument fiskalne politike na raspolaganju za upravljanje ukupnom potražnjom. Ipak, fiskalna politika može biti učinkovit instrument za upravljanje ukupnom potražnjom bilo da je cilj kontrola inflacije ili ublažavanje utjecaja trenda opadanja, kao što je ovaj trenutni. Uspostava Fiskalnog vijeća je bez sumnje važno postignuće. Vijeće treba dalje ojačati kroz ulaganja u izgradnju institucionalnih kapaciteta (uspostavom sekretarijata) tako da omogući svojim članovima pristup informacijama o ključnim finansijskim i makroekonomskim rezultatima i projekcijama, kao i savjetima stručnjaka o različitim političkim opcijama.

34. Struktura javnih rashoda treba se poboljšati u cilju podrške ekonomskom razvoju, otvaranju javnih mjeseta i ublažavanju siromaštva. Udio javnih rashoda u BDP-u je u BiH relativno visok, u poređenju s drugim zemljama. U isto vrijeme, struktura i efikasnost ovih rashoda nije adekvatna.⁸⁸ Udio javnih investicija u BDP-u je relativno nizak (6 posto, u poređenju sa oko 10 posto u Srbiji, Hrvatskoj i novim članicama EU) i vjerovatno neadekvatan za ispunjenje potreba BiH za razvojem i održavanjem infrastrukture. S druge strane, društveni izdaci i plate su relativno visoki i trebaju se učiniti racionalizirati. Nadalje, efikasnost trošenja je također neadekvatna. Dok Vlada BiH troši oko 5 posto svog BDP-a na obrazovanje i 6 posto na zdravstvo, mјere rezultata rada u ovim sektorima su ispod onih većine drugih zemalja sa sličnim nivoom rashoda i razvoja. Najzad, stopa siromaštva od 18 posto je zaista previsoka za zemlju koja troši više od 6 posto BDP-a na transfere u koje na spadaju penzije.

35. Iako je porezni sistem u BiH značajno poboljšan tokom protekle decenije, dodatna poboljšanja mogla bi doprinijeti bržem ekonomskom razvoju. Uvođenje PDV-a i nedavne reforme poreza na osobni i dohodak poduzeća su veoma važni događaji na putu ka efikasnem i pravednom poreznom sistemu. Ranije smo pomenuli značaj reformiranja sistema socijalnih doprinosa za podsticanje razvoja poduzeća i

⁸⁸ Svjetska banka objavila je studiju pod naslovom *Pregled javnih rashoda i institucija 2006.* godine. Ova studija je veoma detaljno analizirala strukturu i efikasnost različitih kategorija javne potrošnje i dala detaljne preporuke za poboljšanje. Posljednji IMF-ov *Izvještaj osoblja o konsultacijama po Članu IV* također ukazuje na slabu strukturu javnih rashoda, naročito relativno visoke plaće i razne socijalne izdatke.

otvaranje radnih mesta. Nadalje, reforma i uskladivanje poreza na imovinu također su potrebni za podsticanje tržišta zemljistem i nekretninama. Uz to, Vlada treba razmotriti podizanje akciza na određene luksuzne robe, usklađujući stope sa onima u CEFTA i EU. Uvozne carine trebaju se uskladiti s onima u EU.

36. Bankarski nadzor treba se ojačati i ujediniti na državnom nivou. Kako je pokazala nedavna kriza, jasna zakonska regulativa i prvostepeni nadzor bankarskog i finansijskog sektora uopće od najvećeg su značaja za stabilnost i finansijskog i nekretninskog sektora. Nema granica za finansijsku krizu. Nije samo neekonomično, već je vjerovatno i neučinkovito imati dvije agencije za bankovni nadzor u maloj zemlji sa integriranim finansijskim i monetarnim sistemom, kakva je BiH. Snažno podstičemo vlasti da se dogovore o ujedinjenju bankarskog nadzora na državnom nivou, kao i da institucionalno osnaže ovaj sektor tako da on uspješno odgovara na izazov uspješnog nadzora.

37. Također je važno dovršiti proces privatizacije i započeti restrukturiranje neuspješnih certifikatima privatiziranih poduzeća (VPE). Plan privatizacije je uveliko dovršen u RS, ali Federacija tek treba dovršiti važne procese privatizacije telekomunikacijskih kompanija, *Aluminija*, i nekoliko drugih kompanija. Ako se propisno dovrši, ovaj proces će rezultirati efikasnijim upravljanjem i nekoliko novih ulaganja u ove kompanije, kao i značajnim finansijskim resursima za vladu za investiranje u prioritetne infrastrukturne projekte. Dvije stvari treba naglasiti u vezi s procesom privatizacije: prvo, način i proces trebaju imati prioritet nad brzinom u cilju postizanja uspješnog rezultata; drugo, pravilna upotreba privatizacijskih fondova je od najveće važnosti. Ni u kojem slučaju se nijedan iznos proistekao iz privatizacije ne treba koristiti za zadovoljavanje manjka u trenutnom trošenju. Oni se trebaju koristiti za ostvarivanje definiranih prioritetnih investicijskih projekata. Najzad, postoji veliki broj veoma neuspješnih VPE. Obaveza restrukturiranja ovih poduzeća i kad je neophodno otpočinjanje stečajne procedure čime bi došlo do boljeg rada tih poduzeća koja se mogu preorientirati, prekida nagomilavanje duga od strane nekih od tih poduzeća i boljeg iskorištavanja nedovoljno iskorištene imovine.

38. Vlasti se trebaju posvetiti trajnom unapređivanju poslovnog okruženja. Već smo razgovarali o nekim kratkoročnim mjerama za poboljšanje bh. poslovnog okruženja. Međutim, nekim od ovih reformi treba dosta vremena da se dovrše i zahtijevaju značajna institucionalna poboljšanja. Vlade trebaju redovno postavljati ciljeve za unapređenje poslovnog okruženja, jer je ovo trajan proces a čak i veoma napredne zemlje stalno popravljaju stvari.

39. Dugoročno, nivo obrazovanja i vještina će vjerovatno biti najvažnija odrednica sposobnosti BiH da konvergira u društveno-ekonomskom razvoju s naprednim zemljama EU. Nivo obrazovanja i vještina u Bosni je na samom dnu evropskih i čak i u dnu zemalja Zapadnog Balkana.⁸⁹ S takvom strukturom vještina, bh. kompanije uskoro bi mogle otkriti da je teško, ako ne i nemoguće, natjecati se s drugim zemljama iz regionala i EU u proizvodnji sofisticiranih proizvoda. Nadalje, BiH se ne može natjecati u proizvodnji roba i usluga koje zahtijevaju nizak nivo vještina jer su plaće mnogo veće od onih u brzorastućoj azijskoj privredi. Dakle, BiH mora izvršiti značajna ulaganja u obrazovanje i izgradnju vještina. Izdaci za obrazovanje su značajni, ali moraju se učiniti efikasnijim. Uz formalni obrazovni sistem, proces profesionalne obuke mora se značajno poboljšati. S tim ciljem, zavodi za zapošljavanje trebali bi se iz institucija za pružanje beneficija i traženje posla pretvoriti u institucije za davanje programa profesionalne obuke na primjeru najboljih praksi EU i drugih zemalja. Najzad, BiH treba razmotriti mjere za repatrijaciju nekih od svojih dobro obrazovanih pripadnika dijaspore iz inostranstva.⁹⁰

40. Vlasti trebaju razviti energetsku strategiju za zemlju i koordinirati ulaganje u sektor. Razdvojene energetske investicije na entitetskom nivou su neefikasne i skupe. One su također protivne principima Atenskog ugovora o energiji za stvaranje jedinstvenog energetskog tržišta kojeg je BiH potpisnica. Ukoliko bude poduzimala projekt po projekt bez dobro definirane energetske strategije, BiH će vjerovatno završiti sa sastavom proizvodnje struje i drugih energetskih resursa koji je ispod optimalnog. Akcenat treba biti na obnovljivoj energiji i ekonomičnosti energije u cilju ispunjavanja standarda EU i Kjota. Inače, u budućnosti bi cijenu usaglašenosti s ovim standardima mogli snositi bh. porezni obveznici. Najzad, vlasti trebaju razmotriti usvajanje politika za povećanje efikasnosti goriva cestovnih vozila, kao i drugih politika za smanjenje oslanjanja na uvezeno gorivo u cilju smanjenja deficitra tekućeg računa, povećanja domaće štednje i smanjenja zagađenja.

41. Najzad, ali možda i najvažnije, izvršenje ovih reformi zahtijeva sposobnu i efikasnu javnu upravu i smione političke vođe. U ovom trenutku, nema dovoljno kapaciteta za upravljanje nekim od ovih reformi. Vlada se zbog toga ohrabruje da ubrza proces reforme javne uprave. Kada god je to potrebno, vlasti trebaju zatražiti

⁸⁹ Ova izjava zasniva se na nedavnoj studiji koju je za Evropsku komisiju izradio Bečki ekonomski institut. Dokument se može preuzeti sa slijedećeg linka:

http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication13368_en.pdf

⁹⁰ Irska posjeduje veoma uspješno iskustvo u repatrijaciji dijaspore. Stvar koju bi Vlada mogla uraditi jeste da razvije bazu podataka o obučenim domaćim pripadnicima dijaspore koju bi mogli koristiti potencijalni strani investitori ili domaći ulagači. Dok patriotizam može igrati ulogu u repatrijaciji, odluke će se uglavnom zasnivati na osobnom interesu, kao što su prilike za zapošljavanje i kvaliteta života. Stoga, inicijative za repatrijaciju doći će kao rezultat reformi, a ne kao napor za direktnu repatrijaciju.

pomoć od EU i drugih donatorskih agencija kako bi im pomogle s ovim procesom. Instrumenti saradnje i TAIEX koje nudi EU mogli bi biti posebno korisni. Jedan od najvećih prioriteta u ovom procesu bio bi uvođenje sistema za mjerjenje i praćenje rada organizacija javnog sektora. Skoro sve teške reforme zahtijevaju jako političko vodstvo. Posljedično, političari koji nemaju volje ili vještina da se odupru protivljenju na putu reformi vjerovatno neće uspjeti.

42. Ovo nije iscrpna lista važnih ekonomskih reformi niti to treba biti. Planiranje i evaluacija prioritetnih ekonomskih reformi je trajan proces koji uključuje Vladi i njene agencije, kompanije i druge relevantne zainteresovane strane. Samo kroz ovaj proces mogu se planirati i provesti efikasne reforme ispravnim redom prioriteta. Kroz takav dijalog Vlada će ocijeniti da li glavni zastoji pred ekonomskim razvojem leže u naročitoj tački u vremenu i koji su instrumenti najprikladniji za njihovo uklanjanje. U toku ovog dijaloga, Vlada će osmisiliti reforme koje ovdje nisu elaborirane, kao što su sljedeće: obezbjeđivanje javnih dobara (različite vrste fizičke i institucionalne pomoćne infrastrukture, npr. za ispunjavanje tehničkih standarda EU, sanitарне i fitosanitarne mjere, turizam, itd.), rješavanje propusta u koordinaciji kada su projekti neovisni, povećanje transfera znanja i tehnologije, inovacija i jačanje konkurenčije.

Prilog 1

Bosna i Hercegovina: Makroekonomski okvir, 2005-11.

	2005. Stvarno	2006. Procjena.	2007. Procjena	2008. Procjena.	2009. Proj..	2010. Proj.	2011. Proj.
Procentualna promjena							
Stvarni rast BDP-a	5.0	6.3	6.8	6.0	3.5	4.0	4.0
Potrošačke cijene	3.6	7.5	4.9	7.5	2.2	2.2	2.5
Nominalni BDP (u milionima KM)	16928	19106	21641	24637	26060	27699	29441
U procentima BDP-a 1/							
Potrošnja	116.3	113.2	105.8	108.2	104.9	105.8	105.1
Investicije	22.0	16.2	26.4	26.1	22.1	22.2	22.3
Devizna štednja	18.0	8.8	12.6	15.4	9.6	7.5	7.6
Bilans tekućeg računa	-18.0	-8.8	-12.6	-15.4	-9.6	-7.5	-7.6
Uvoz roba i usluga	74.7	66.5	69.1	71.2	61.1	60.7	62.2
Izvoz roba i usluga	33.0	36.6	36.9	36.9	34.1	34.3	34.8
Devizne rezerve (u mjesecima uvoza)	4.0	5.0	5.2	4.2	3.3	3.5	4.0
Opći Vladini prihodi	45.1	46.1	45.5	44.2	43.7	43.0	42.6
Opći Vladini rashodi	45.1	43.3	45.2	45.3	45.9	45.3	44.9
Od čega: Kapitalni rashodi	9.1	5.9	4.5	5.1	6.4	6.9	6.9
Fiskalni bilans	0.0	2.8	0.3	-1.1	-2.2	-2.3	-2.3
Javni dug 2/	23.5	21.7	19.5	33.3	32.0	42.0	40.6
Procentualna promjena							
Domaći kredit nevladinom sektoru	24.3	20.3	25.5	26.0	7.2	10.0	15.0
Novčana masa	18.2	24.7	21.6	15.2	14.6	14.0	14.6
Vanjski dug (u procentima BDP-a)	47.5	52.1	50.5	45.2	45.4	37.1	36.9
Obaveza po osnovu duga 3/	9.4	11.5	7.9	9.1	8.4	9.1	8.8

1/ U odnosu na BDP koji uključuje prilagodavanje od 6.82 posto za veličinu neposmatrane ekonomije.

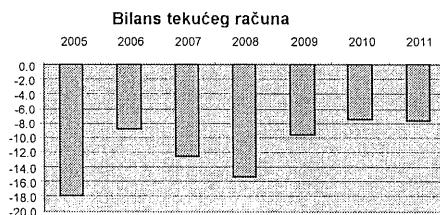
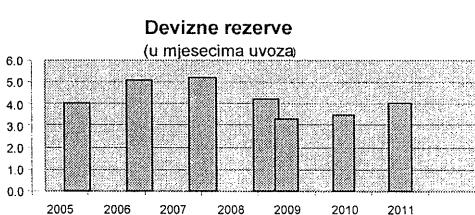
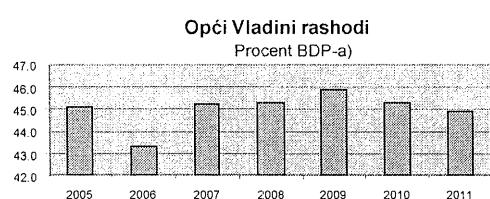
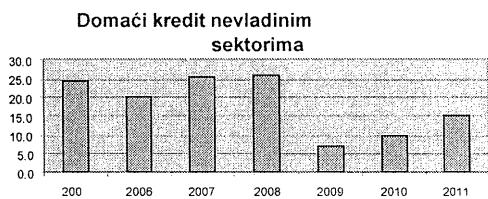
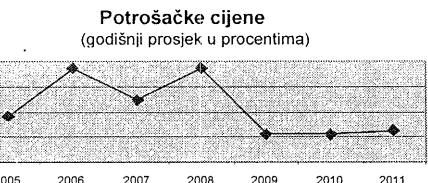
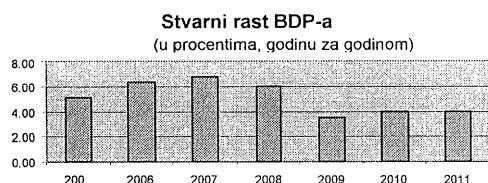
2/ Počev od 2008., uključuje formaliziranje domaćih zahtjeva, potencijalnu restituciju imovine i konverziju dužničkih obaveza u dug

3/ U procentima izvoza roba i usluga

Izvori: Procjene osoblja državnih organa vlasti, IMF-a i Svjetske banke.

Prilog 2

Bosna i Hercegovina: Odabrani ekonomski pokazatelji

• EKONOMSKO-SOCIJALNO VIJEĆE
ZA TERITORIJ FEDERACIJE BiH

**PROGRAM MJERA ZA UBLAŽAVANJE POSLJEDICA
GLOBALNE EKONOMSKE KRIZE I
UNAPRJEĐENJA POSLOVNOG AMBIJENTA**

Sarajevo, 22. decembar/prosinac 2008. godine

Polazeći od toga da su se posljedice globalne ekonomske krize već osjetile u privredi Bosne i Hercegovine, pa tako i u privredi Federacije BiH, izražene kroz smanjenje obima ugovorenih isporuka i zastoja u novom ugovaranju, naročito sa INO partnerima, te da bi se negativni uticaji u sve većem intenzitetu mogli nastaviti i u narednoj godini, a u cilju ublažavanja posljedica negativnih uticaja i osiguranja daljeg rasta nivoa privrednih aktivnosti, povećanja investicija, zapošljavanja i unapređenja socijalne sigurnosti, socijalni partneri u Ekonomsko socijalnom vijeću za teritorij Federacije BiH, prihvataju

**PROGRAM
MJERA ZA UBLAŽAVANJE
GLOBALNE EKONOMSKE KRIZE
I UNAPRJEĐENJA POSLOVNOG AMBIJENTA**

CILJEVI PROGRAMA

U interesu jačanja kapaciteta institucija i jasnog definisanja aktivnosti kao odgovor za ublažavanje negativnih uticaja ekonomske krize. Ekonomsko socijalno vijeće za teritoriju Federacije BiH traže uspostavljanje potpune efikasnosti institucija svih nivoa zakonodavne i izvršne vlasti u Bosni i Hercegovini i Federaciji BiH, kako da u narednom periodu svoj rad usmjeri na realizaciju sljedećih ciljeva:

- da stopa rasta GDP-a u periodu 2009-2012.godina ne bude manja od 4,5% u odnosu na GDP u 2008. godini;
- da stopa rasta zaposlenosti u periodu 2009-2012.godina ne bude manja od 2%;
- da učešće javne potrošnje u Federaciji BiH, u periodu 2009-2012. godina u GDP bude smanjeno za 8 % u odnosu na učešće u 2008. godini;
- da se pokrivenost uvoza izvozom u periodu 2009-2012. godina poveća za 6 procentnih poena u odnosu na pokrivenost u 2008. godini;
- da se udio javnih investicija u GDP-u za period 2009-2012. godina zadrži najmanje u procentu 25% GDP-a;
- da se do 2010. godine izvrši reforma javne uprave, uz racionalizaciju broja zaposlenih u administraciji;
- da se procenat neformalnog sektora u periodu 2009-2012. godina smanji za 20% u odnosu na procjenu za 2008. godinu.
- da se unaprijedi poslovni ambijent;

- da se definiše socijalni minimum u Federaciji BiH, te osigura zaštitu standarda najugroženijih kategorija stanovnika;
- da se očajaju robne rezerve kako bi osigurale mogućnost brze intervencije u slučaju poremećaja na tržištu;
- da se intenzivira i unaprijedi efikasnost u borbi protiv kriminala i korupcije;

Za realizaciju gore navedenih ciljeva neophodno je provesti hitne mjere koje će se odnositi na prioritet rada institucija svih nivoa zakonodavne i izvršne vlasti.

MJERE

Ekonomsko – socijalno vijeće za teritoriju Federacije BiH traži od institucija zakonodavne i izvršne vlasti, da se hitno pristupi realizaciji slijedećih mjera:

- na svim nivoima vlasti pri izradi budžeta za 2009.godinu, ukupne okvire budžeta planirati u skladu sa odlukama Fiskalnog vijeća Bosne i Hercegovine;
- na svim nivoima vlasti pojačati mјere kontrole cijena životnih namirnica i energenata, izmjenom zakonâ i jačanjem kontrolnih funkcija;
- u osiguranju robnih rezervi uključiti i vlade kantona;
- smanjenje neformalnog sektora unapređenjem zakonske regulative jačanjem kontrolnih funkcija;
- usaglasiti i potpisati Socijalni sporazum za period 2009-2010. godina;
- donijeti Zakon o reviziji i kontroli privatizacije;
- u oblasti direktnih poreza pristupiti izmjenama zakonâ u pravcu smanjenja doprinosa i drugih fiskalnih i parafiskalnih opterećenja privrede (naknade za šume, vode, turizam idr.);
- u skladu sa Zakonom o Razvojnoj banci Federacije BiH obezbijediti sredstva za povećanje temeljnog kapitala Banke iz budžeta i drugih izvora, i time osigurati finansijsku podršku firmama koje će biti pogodjene ekonomskom krizom. Za ove namjene osigurat će se 100 miliona KM, a tražit će se podrška

od međunarodnih institucija za povećanje investicija.

- U 2009. godini putem Razvojne banke Federacije BiH i komercijalnih banaka osigurati sredstva od najmanje 1.000 miliona KM, koja će se koristiti za nove kreditne linije privredi, uz kamatnu stopu ne veću od 6% i podsticaj privrednim subjektima, a naročito izvoznicima.
- U saradnji sa Agencijom za bankarstvo Federacije BiH omogućiti reprogram već plasiranih kredita građanstvu i privredi u cilju podsticanja potrošnje.
- Intenzivirati aktivnosti na regulatornoj reformi tzv. giljotina propisa

Provodenjem planiranih mjera neophodno je pripremiti i provesti konkretne sektorske aktivnosti u poslovima smanjenja javne potrošnje, rasterećenja privrede i održanja nivoa investiranja.

SEKTORSKE AKTIVNOSTI

Ekonomsko - socijalno vijeće za teritoriju Federacije BiH očekuje od institucija zakonodavne i izvršne vlasti, da hitno pristupe pripremi i realizaciji slijedećih aktivnosti po sektorima:

I - AKTIVNOSTI NA SMANJENJU JAVNE POTROŠNJE

I.1. REFORMA JAVNE UPRAVE

- a) Pripremiti izmjene Zakona o Vladi Federacije BiH i pri izradi novih pravilnika o unutarnjoj organizaciji, a nakon temeljite analize dosadašnje efikasnosti, provesti mjere racionalizacije broja uposlenih u administraciji i procijeniti finansijski efekat, uz istovremeno utvrđivanje Programa za zbrinjavanje radnika koji će eventualno ostati bez posla i obezbijediti sredstva za njegovu realizaciju.
- b) Pripremiti analize dosadašnje institucionalne i organizacione racionalnosti u zdravstvenom osiguranju i osiguranju u slučaju nezaposlenosti i u skladu s tim pripremiti izmjene zakonâ o fondovima za zdravstvenu zaštitu i fondovima za zapošljavanje u cilju institucionalne i finansijske racionalizacije;

- . c) Direkcijama magistralnih i regionalnih cesta, agencijama za slivna područja i šumsko-privrednih društava, kao i drugih agencija, projicirati smanjenje broja uposlenih u administraciji i procijeniti finansijski efekat.

I.2. REFORMA BORAČKO-INVALIDSKE ZAŠTITE

- a) Pripremiti i u parlamentarnu proceduru uputiti zakone prema Programu „Jedan Zakon – Jedan Fond“;
- b) Intenzivirati nastavak revizije korisnika i izrade centralnog registra sa ciljem smanjenja finansijskog opterećenja uz istovremeno unapređenje zaštite korisnika kojim je ta zaštita neophodna;

I.3. REFORMA SEKTORA SOCIJALNE ZAŠTITE

- a) U Parlamentu Federacije BiH podržati Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju;
- b) Pripremiti i u parlamentarnu proceduru uputiti izmjene Zakona o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodica sa djecom;
- c) Intenzivirati nastavak revizije svih korisnika;
- d) Povećati kapacitet Instituta za medicinska vještačenja.

II - AKTIVNOSTI NA RASTEREĆENJU PRIVREDE I FINANSIJSKA PODRŠKA PRIVREDI

II. 1. IZMJENA ZAKONA O DOPRINOSIMA

- a) Proanalizirati efekte izmjene Zakona o doprinosima kojim se od 1. januara 2009. godine smanjuju:
 - doprinos za penzijsko i invalidsko osiguranje za 1 procentni poen,
 - doprinos za zdravstveno osiguranje za 1,5 procentni poen i
 - doprinos za zapošljavanje za 1 procentni poen.

U prvom tromjeseću 2009. godine smanjit će se opterećenje privrede za 3,5 procentna poena, sa primjenom od 1.1.2009.godine, sa končanim opredjeljenjem da se do 2012. godine ostvari smanjenje za 15 procentnih poena.

b) Od 1.1.2009.godine, do donošenja novih propisa, ukinuti parafiskalna opterećenja privrede, i to:

- naknade za korištenje općekorisnih funkcija šume koju plaćaju sva pravna lica koja obavljaju privrednu djelatnost na teritoriji Federacije BiH (0,1% od njihovog ukupnog prihoda);
- vodoprivredu (opća naknada za vodu 0,05% na neto obračunata sva primanja – plate,ugovor o djelu isl.),
- i turističku članarinu preduzeća koja su posredno ili neposredno vezana za turizam (po završnom računu - 0,2 % na ukupan prihod).

Također će se pokrenuti inicijativa izmjene zakona o komorama, s ciljem smanjenja članarina.

Preporučuje se kantonima i općinama da preispitaju visine raznih parafiskalnih opterećenja u cilju rasterećenja privrede.

c) U Zakonu o javnim nabavkama zadržati preferencijal za domaće isporučioce 5-10%, zavisno od vrijednosti posla

II.2. JAČANJE ULOGE RAZVOJNE BANKE FEDERACIJE BIH

a) Zadužiti sve budžete u Federaciji BiH da u periodu 2009-2012.godine, najmanje 50% transfera servisiraju putem Razvojne banke Federacije BiH;

b) Povećati temeljni kapital Razvojne banke Federacije BiH, na način kako je to definirano Zakonom o njenom osnivanju;

c) Hitno donijeti konačne odluke o politici privatizacije kao važnom izvoru sredstava za temeljni kapital Razvojne banke;

d) Pokrenuti proceduru prenosa poslova na upravljanju pasivnim podbilansom Federacije BiH u Razvojnu banku;

e) Povećati aktivnosti kreditiranja i izdavanja garancija domaćoj privredi, posebno izvozno orijentiranim kompanijama u iznosu od najmanje 100 miliona KM, te tražiti finansijsku podršku međunarodnih subjekata.

II.3. POLJOPRIVREDA I INDUSTRIJA

- a) Održati nivo budžetskih aktivnosti izdvajanja za poljoprivrednu u procentu od 3-6%;
- b) Planirane transfere industriji usmjeravati putem Razvojne banke Federacije BiH za subvencioniranje kamata i troškova garancija;
- c) Posebno pronaći mogućnost subvencioniranja novih zapošljavanja;
- d) Ubrzati privatizaciju firmi sa većinskim državnim kapitalom, a putem restrukturiranja razriješiti pitanje firmi iz oblasti namjenske proizvodnje;
- e) Pristupiti izradi modela pokretanja proizvodnje i procesa privatizacije „Agrokomerca“ d.d. Velika Kladuša
- f) Donijeti konačne odluke o privatizaciji „Aluminija“ d.d. Mostar

III - AKTIVNOSTI ZA ODRŽAVANJE NIVOA INVESTICIJA U PERIODU 2009-2012.godina

III.1. PLANSKE AKTIVNOSTI

- a) Ubrzati izradu i donošenje prostornog plana Federacije BiH;
- b) Obaviti javnu raspravu i usvojiti Strategiju razvoja mreže autocesta i brzih cesta sa prioritetima;
- c) Obaviti javnu raspravu i usvajanje Programa razvoja gasne mreže Federacije BiH i definirati prioritete;
- d) Okončati izjašnjavanje o Strategiji elektroenergetskog sektora u Parlamentu Federacije BiH i utvrditi prioritete;
- e) Sa Vijećem ministara Bosne i Hercegovine i Vladom Republike Srpske izraditi državne strategije razvoja infrastrukturnih sistema u BiH.

III. 2. IZVORI FINANSIRANJA

Izvori finansiranja javnih investicija u periodu 2009-2012.godine, prioritetno će se odnositi na:

- a) 70% sredstava dobijenih od privatizacije putem Razvojne banke Federacije BiH;
- b) Sredstva javnih preduzeća pod većim nadzorom planiranja;
- c) Sredstva domaćih investitora;
- d) FDI – direktne strane investicije;
- e) Kreditna sredstva EBRD, EIB, WB i drugih finansijskih institucija;

III.3. MODELI ZA REALIZACIJU INVESTICIJA

Modeli za realizaciju investicija mogu se primjeniti iz:

- a) Postojećih zakona o stranim ulaganjima;
- b) Postojećeg Zakona o koncesijama;
- c) Izradom Uredbe ili Zakona o partnerstvu javnog i privatnog ulaganja.

P R E M I J E R

Doc.dr. Nedžad Branković

SAVEZ SAMOSTALNIH SINDIKATA BIH UDRUŽENJE POSLODAVACA FBIH

P R E D S J E D N I K

Edhem Biber

P R E D S J E D N I K

Nihad Imamović

**EKONOMSKO-SOCIJALNO VIJEĆE
P R E D S J E D N I K**

Akademik Božidar Matić

III. 2. IZVORI FINANSIRANJA

Izvori finansiranja javnih investicija u periodu 2009-2012.godine, prioritetno će se odnositi na:

- a) 70% sredstava dobijenih od privatizacije putem Razvojne banke Federacije BiH;
- b) Sredstva javnih preduzeća pod većim nadzorom planiranja;
- c) Sredstva domaćih investitora;
- d) FDI – direktne strane investicije;
- e) Kreditna sredstva EBRD, EIB, WB i drugih finansijskih institucija;

III.3. MODELI ZA REALIZACIJU INVESTICIJA

Modeli za realizaciju investicija mogu se primjeniti iz:

- a) Postojećih zakona o stranim ulaganjima;
- b) Postojećeg Zakona o koncesijama;
- c) Izradom Uredbe ili Zakona o partnerstvu javnog i privatnog ulaganja.

P R E M I J E R

Doc.dr. Nedžad Branković

SAVEZ SAMOSTALNIH SINDIKATA BIH UDRUŽENJE POSLODAVACA FBIH

P R E D S J E D N I K

Edhem Biber

P R E D S J E D N I K

Nihad Imamović

**EKONOMSKO-SOCIJALNO VIJEĆE
P R E D S J E D N I K**

Akademik Božidar Matić

BOSNA I HERCEGOVINA
VIJEĆE MINISTARA
DIREKCIJA ZA EKONOMSKO PLANIRANJE

BOSNIA AND HERZEGOVINA
COUNCIL OF MINISTERS
DIRECTORATE FOR ECONOMIC PLANNING

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА
САВЈЕТ МИНИСТАРА
ДИРЕКЦИЈА ЗА ЕКОНОМСКО ПЛАНИРАЊЕ

Bosna i Hercegovina Ekonomski trendovi

Godišnji izvještaj 2008.

Mart 2009.

Sadržaj :

KRATAK SAŽETAK

I. REALNI SEKTOR

- Bruto društveni proizvod
- Industrijska proizvodnja
- Građevinarstvo
- Maloprodaja
- Tržište rada
 - Zaposlenost i nezaposlenost
 - Plate
 - Penzije

II. JAVNE FINANSIJE – FISKALNI RAZVOJI

- Indirektni porezi
- Direktni porezi
- Konsolidovani fiskalni rezultati
- Budžeti centralnih nivoa za 2008. godinu

III. CIJENE, MONETARNI I FINANSIJSKI SEKTOR

- Cijene
- Razvoj monetarnog sektora u BiH
- Bankarski sektor u BiH
- Berze u BiH

IV. VANJSKI SEKTOR

- Vanjska trgovina robama
- Vanjska trgovina po zemljama
- Platni bilans BiH
- Direktne strane investicije

PRILOZI :

Tabela 1: Industrijska proizvodnja u FBiH

Tabela 2: Industrijska proizvodnja u RS

Tabela 3: Realni sektor - industrija i usluge

Tabela 4: Poslovanje u trgovini na malo i ugostiteljstvu

Tabela 5: Tržište rada

Tabela 6: Kvartalni prihodi i rashodi centralnih budžetskih nivoa u K1 i K1-K4, 2003.-2008.

Tabela 7: Rast i struktura monetarnih agregata (kraj perioda)

Tabela 8: Indeks potrošačkih cijena (CPI)

Tabela 9: Rast i sektorska struktura kredita (kraj perioda)

Tabela 10: Rast i sektorska struktura depozita (kraj razdoblja)

Tabela 11: Kamatne stope u BiH (prosjek perioda)

Tabela 12: Uvoz i izvoz roba u BiH

Tabela 13: Glavni trgovinski partneri BiH

Tabela 14: Platni bilans Bosne i Hercegovine

SPISAK GRAFIKONA:

Grafikon 1: Realni rast BDP

Grafikon 2: Rast industrijske proizvodnje po zemljama

Grafikon 3: Mjesečni rast industrijske proizvodnje u 2008

Grafikon 4: Proizvodnja električne energije u BiH.

Grafikon 5. Struktura rasta maloprodaje.

Grafikon 6: Rast prometa maloprodaje u BiH.

Grafikon 7: Stope rasta vrijednosti izvršenih građevinskih radova

Grafikon 8: Vrijednosti izvršenih građevinskih radova i krediti građevinskim preduzećima.

Grafikon 9: Doprinos rastu ukupnog broja zaposlenih.

Grafikon 10: Broj zaposlenih i nezaposlenih lica u BiH

Grafikon 11: Poređenje stopa nezaposlenosti sa zemljama u okruženju

Grafikon 12: Regionalno poređenje neto plate.

Grafikon 13: Prikupljeni prihodi od indirektnih poreza po vrstama

Grafikon 14: Raspoređeni prihodi od indirektnih poreza

Grafikon 15: Stanje javnog vanjskog duga

Grafikon 16: Stanje i struktura javnog vanjskog duga BiH

Grafikon 17: Dinamika inflacije u BiH

Grafikon 18: Poređenje prosječne godišnje inflacije mjerene CPI indeksom

Grafikon 19: Devizne rezerve Centralnih banaka iz okruženja

Grafikon 20: Odnos kretanja deviznih rezervi i novčane mase

Grafikon 21: Kretanje zvaničnog M2 i potencijalni M2.

Grafikon 22: Struktura i stope rasta kredita u bankarskom sektoru BiH

Grafikon 23: Struktura plasmana privatnim nefinansijskim preduzećima

Grafikon 24: Struktura i stope rasta depozita u bankarskom sektoru BiH

Grafikon 25: Prosječne kamatne stope u bankarskom sektoru BiH

Grafikon 26: Tržišna kapitalizacija SASE i BLSE

Grafikon 27: Pad tržišne kapitalizacije berzi u regionu

Grafikon 28: Indeksi investicijskih fondova sarajevske i banjalučke berze

Grafikon 29: SASX 10 i BIRS

Grafikon 30: Ukupan promet na SASE i BLSE

Grafikon 31: Ukupan promet u BiH po mjesecima

Grafikon 32: Stope pokrivenosti uvoza izvozom i učešće trgovinskog deficitu

Grafikon 33: Učešće pojedinih kategorija proizvoda u ukupnom uvozu

Grafikon 34: Učešće pojedinih kategorija proizvoda u ukupnom izvozu

Grafikon 35: Učešće pojedinih zemalja u ukupnom trgovinskom deficitu BiH

Grafikon 36: Učešće u ukupnom uvozu i izvozu po grupacijama zemalja

Grafikon 37: Tokovi pojedinih stavki u platnom bilansu BiH

Grafikon 38: Ukupni FDI u BiH

Grafikon 39: Stanje FDI po kvartalima u BiH

Grafikon 40: Rang kompanija sa kapitalom u BiH preko 100 miliona KM

Grafikon 41: Najznačajnije zemlje izvor FDI

Grafikon 42: Registrovane FDI u BiH po djelatnostima

SPISAK TABELA:

Tabela 1: Nominalni i realni rast plata u BiH

Tabela 2: Nominalni i realni rast penzija u BiH

Tabela 3: Prikupljeni indirektni porezi

Tabela 4: Prihodi od direktnih poreza i doprinosa

Tabela 5: Špoljnotrgovinski indikatori za 2008 godinu

Tabela 6: Učešće pojedinih kategorija proizvoda u trgovinskom deficitu BiH

Tabela 7: Uvoz, izvoz i trgovinski deficit

Tabela 8: Pozicija BiH u svijetu prema indikatorima poslovanja

Tabela 9: Indikatori pokretanja posla u BiH

Tabela 10: Indikatori za dobijanje građevinskih dozvola u BiH

Tabela 11: Indikatori za registrovanje nekretnina u BiH

Napomena : Napisati brojeve stranica u sadržaju nakon što se izvrši konačan prelom

LISTA SKRAĆENICA:

ARS	– Anketa o radnoj snazi
BD	– Brčko Distrikt
BDP	– Bruto domaći proizvod
BDV	– Bruto dodana vrijednost
BHAS	– Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine
BIFX	– Indeks bosanskih investicijskih fondova
BiH	– Bosna i Hercegovina
BLSE	– Banjalučka berza
CBBiH	– Centralna banka Bosne i Hercegovine
CEFTA	– Srednjoevropski sporazum o slobodnoj trgovini
CPI	– Indeks potrošačkih cijena
DOB	– Dokument okvirnog budžeta
DSU	– Direktna strana ulaganja
EBRD	– Evropska banka za obnovu i razvoj
EC	– Evropska komisija
ERS-10	– Indeks dizajniran za prikaz rezultata 10 kompanija iz sistema Elektroprivrede RS
EU	– Evropska unija
FBiH	– Federacija Bosne i Hercegovine
FIRS	– Indeks investicijskih fondova RS
FISIM	– Usluge finansijskog posredovanja indirektno mjerene
JR UIO	– Jedinstveni račun Uprave za indirektno oporezivanje
KM	– Konvertibilna marka (međunarodni standard ISO 4217)
MMF	– Međunarodni monetarni fond
MVTEO	– Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa
OMA	– Odjel za makroekonomsku analizu, Upravnog odbora Uprave za indirektno oporezivanje
OR	– Obavezne rezerve
PB	– Platni bilans
PDV	– Porez na dodanu vrijednost
PIF	– Privatizacijski investicijski fond
PJI	– Program javnih investicija
RS	– Republika Srpska
SASE	– Sarajevska berza

SASX-10 – Indeks dizajniran za prikaz rezultata 10 najboljih kompanija listiranih na Sarajevskoj berzi
SB – Svjetska banka

- SEE – Jugoistočna Evropa
SIPA – Državna agencija za istrage i zaštitu
SMTK – Standardna međunarodna trgovinska klasifikacija
SOR – Srednjoročni okvir rashoda
SRS – Srednjoročna razvojna strategija
SSP – Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju
SST – Sporazum o slobodnoj trgovini
SVF – Statistika vladinih finansija
UIO – Uprava za indirektno oporezivanje BiH
USAID – Agencija Sjedinjenih Država za međunarodni razvoj
P1 2008 – prva polovina 2008. godine
K1 2008 – prvi kvartal 2008. godine
M0 – Rezervni novac
M1 – Transakcijski novac
M2 – Novac u širem smislu
QM – Kvazi novac
mKM – milioni KM
g/g – stopa rasta koja podrazumjeva promjenu u odnosu na isti period prethodne godine
m/m – stopa rasta koja podrazumjeva promjenu u odnosu na prethodni mjesec tekuće godine

GLAVNI EKONOMSKI POKAZATELJI U BiH - godišnji pokazatelji

	2005.	2006	2007	2008.
Nominalni BDP BiH (u milionima KM)	16.928	19.121	21.647	24.552*
Nominalna stopa rasta (u %)	7,2%	13,0%	13,2%	13,4%*
Realna stopa rasta (u %)	3,9%	6,9%	6,0%	5,8%*
Stanovništvo (hiljade)	3.843	3.843	3.842	3.842*
BDP per capita (u KM)	4.405	4.976	5.634	6.390*
Broj nezaposlenih u BiH (u hiljadama)	508	516	527	493
Prosječne plate u BiH (u KM)	534	575	645	752
CPI (indeks potrošačkih cijena)	-	6,1%	1,5%	7,4%
Konsolidirani budžet BiH ** (u % BDP)				
Prihodi	42,1%	44,9%	45,4%	28,4%
Rashodi	39,7%	42,0%	44,1%	26,8%
Saldo	2,4%	2,9%	1,3%	1,6%
Vanjski javni dug	25,6%	21,2%	17,9%	16,8%
Novac i krediti** (u % BDP)				
Novac u širem smislu (M2)	47,7%	52,7%	56,6%	52,0%
Kreditiranje privatnog sektora	44,3%	48,3%	54,7%	58,2%
Platni bilans**				
Saldo tekućeg računa u milionima KM	-2.579	-2.934	-1.493	-2.731
U % BDP-a	-16,3%	-18,0%	-8,4%	-12,6%*
Trgovinski bilans**				
Izvoz roba i usluga (u milionima KM)	5.590	7.058	7.991	9.101
(stopa rasta u %)	20,4%	26,3%	13,2%	13,9%
Uvoz roba i usluga (u milionima KM)	12.467	12.672	14.957	17.449
(stopa rasta u %)	11,8%	1,6%	18,0%	16,7%
Bilans roba i usluga (u % BDP-a)	-40,6%	-29,4%	-32,2%	-34,0%
Bruto devizne rezerve**				
U milionima KM	4.224,5	5.451,7	6.698,5	6.295,7
U mjesecima uvoza roba i usluga	3,0	5,0	5,5	4,3
Servisiranje vanjskog javnog duga				
U milionima KM	230	270	239	152,91
U % izvoza roba i usluga	4,2%	3,8%	3,0%	2,2%

* Procjena DEP

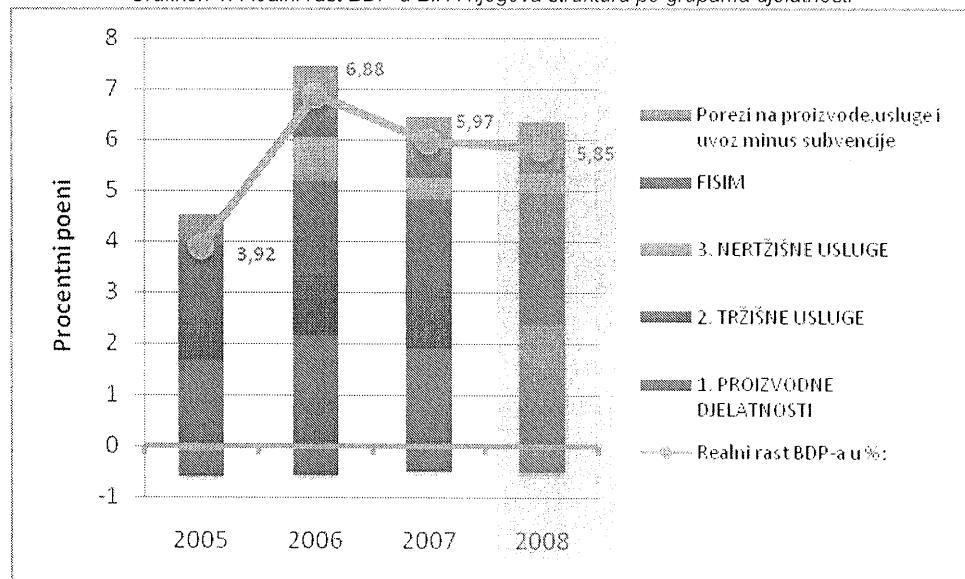
** Izvor: Centralna banka BiH za prihode, troškove i neto kreditiranje, kao platni bilans; Ministarstvo finansija i trezora BiH za vanjski javni dug i njegovo servisiranje.

I REALNI SEKTOR

Bruto društveni proizvod u 2008. godini

BiH ekonomija je prema procjenama DEP-a ostvarila značajan realni rast od 5,85% u 2008. godini. To znači da je obzirom na procjenjeni deflator od 7,15% bruto društveni proizvod BiH izosio 24,5 milijardi KM. Time je ostvaren približno nepromjenjen realni rast u odnosu na 2007. godinu. Ipak, struktura tog rasta je donekle izmjenjena u smislu povećanja učešća proizvodnih djelatnosti na štetu učešća tržišnih usluga. U isto vrijeme, značaj vladinog sektora u ekonomskom rastu je ostao skoro nepromjenjen. Mada se svjetska ekonomska kriza tek neznatno odrazila na BiH ekonomski rast 2008., veliki su izgledi da bi ona mogla znatno usporiti rast 2009. godine.

Grafikon 1. Realni rast BDP-a BiH i njegova struktura po grupama djelatnosti

Izvor: Agencija za statistiku BiH

Usporen realni rastu prerađivačke industrije, ponajviše uzrokovani usporenjem rasta izvoza, je više nego iskompenziran izuzetno visokim rastom proizvodnje električne energije. Naime, nakon pada u prošloj godini, električna energija u 2008. godini bilježi visoke stope rasta. S tim u vezi je došlo i do povećanja proizvodnje u rudarstvu obzirom da je vađenje uglja uglavnom vezano za proizvodnju u termoelektranama. Svjetska finansijska kriza se najviše počela odražavati na izvoz i proizvodnju metala, proizvoda od metala, autoindustriji i ostalim granama metalne industrije u trećem, a posebno posljednjem tromjesečju 2008. godine. Ovaj negativan uticaj krize na ekonomski rast 2008. godine je donekle umanjen počinjanjem sa radom rafinerije nafte u Bosanskom

Brodu koja je za samo jedan mjesec rada uduplala indeks industrijske proizvodnje u RS za cijelu godinu. Građevinska ekspanzija koja je započela u 2007 godini je nastavljena i u 2008 godini, ali sa ipak nešto nižim stopama rasta nego ranije. Obzirom na još uvijek visoke stope rasta uvoza opreme, ovo ukazuje na snažan, mada usporen rast investicija 2008 godine.

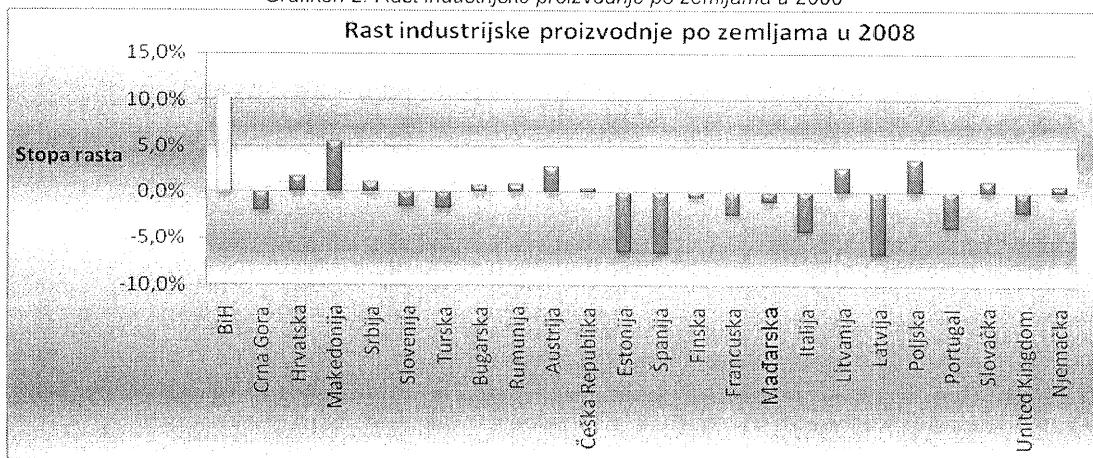
Uprkos neznatno ubrzanom realnom rastu unutrašnje trgovine, koja predstavlja jednu od djelatnosti sa najvećim učešćem strukturi BDP-a, umanjeni doprinosi ugostiteljstva, saobraćaja i finansijskog posredovanja su na kraju doveli do usporenja ukupnog rasta tržišnih usluga u 2008 godini. Obzirom na visok nivo inflacije u 2008 godini (7,4%), znatno ubrzan rast prometa maloprodaje je u stvari značio realni rast koji je tek neznatno iznad prošlogodišnje stope. Skok svjetskih cijena goriva krajem 2007 i početkom 2008. godine je znatno poskupio troškove u oblasti transportnih usluga koje su u 2008. rasle znatno nižom stopom u odnosu na ranije godine. Ovo se u velikoj mjeri odrazilo kroz tek neznatno povećanje uvoza nafte i nafnih derivata u količinama. Produbljavanje svjetske finansijske krize u drugom polugodištu se počelo negativno odražavati na usluge finansijskog posredovanja. Najveće banke na BiH tržištu, inače uglavnom u vlasništvu zapadnoevropskih banaka, su se krajem godine počele sve više suočavati sa problemima pronalaženja izvora finansiranja za svoje plasmane. Različite glasine o uticajima svjetske krize su donekle poljuljale povjerenje stanovništva, tako da je u oktobru došlo do naglog pada (u odnosu na septembar) depozita građana od 11%. Pored toga, sve dublja svjetska kriza je otežala mogućnosti finansiranje plasmana posudjivanjem od matičnih kompanija koje su se i same našle u problemima. Sve ovo je dovelo do poskupljenja izvora finansiranja plasmana i umanjilo doprinos finansijskog sektora u ekonomskom rastu. Iako je uticaj na rast 2008 godine bio prilično ograničen (obzirom da se ovo dešavalo uglavnom u četvrtom kvartalu) ovo upućuje na veoma zabrinjavajuće izglede u 2009. godini.

Porast svjetskih cijena hrane i goriva je doveo do prilično visoke inflacije od 7,4% što se znatno odrazilo na BDP deflator u 2008. godini. Pored toga, povećanje izvoza električne energije po znatno višim izvoznim cijenama je dodatno uticalo na povećanje deflatoria. Konačno, nagli skok plata u javnom sektoru (administraciji, zdravstvu i obrazovanju) je doveo do povećanja deflatoria javne potrošnje. Obzirom na pomenute faktore BDP deflator je u 2008 godini prema procjeni DEP-a iznosio 7,15% g/g. Indikatori iz posljednjeg kvartala 2008 godine ukazuju na početak usporavanja ekonomske aktivnosti u BiH. Posebno su zabrinjavajući problemi pronalaženja izvora finansiranja u bankarskom sistemu, te realno usporavanje rasta izvoza i uvoza.

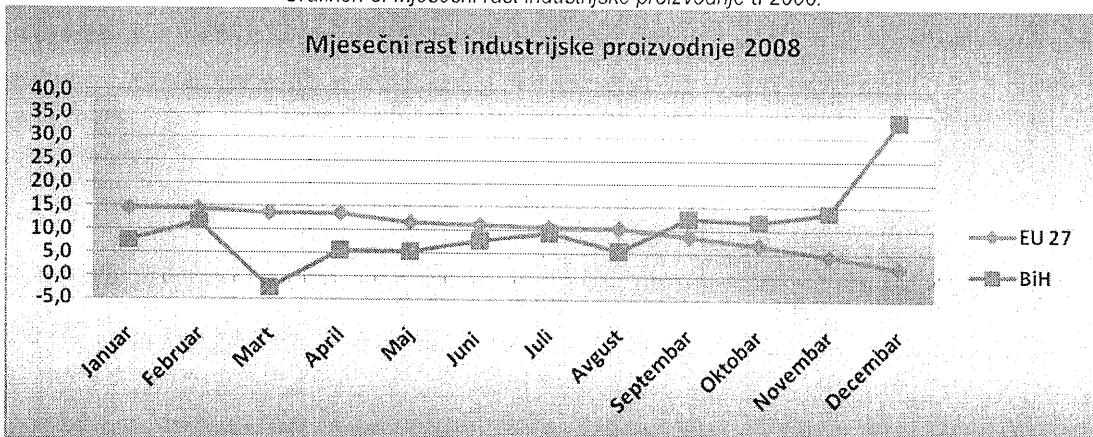
Industrijska proizvodnja u BiH

Globalna finansijska i ekonomska kriza koja snažno potresa cijeli svijet od druge polovine 2008. godine, proširila se iz SAD na tržišta EU i prema očekivanjima nije zaobišla ni Bosnu i Hercegovinu. Iako se očekivalo da će globalna kriza brzo i snažno uzdrmati i BH privredu, bar prema pokazateljima BH statističkih zavoda do kraja 2008. godine to se nije desilo u očekivanom intenzitetu. No ovi relativno dobri rezultati nikako ne bi smijeli zavarati, obzirom na visok stepen otvorenosti BH ekonomije i njenu uvozno-izvoznu ovisnost o stranim, prije svega EU tržištima. Nema nikakve sumnje da će negativni utjecaji globalne ekonomske krize u znatno većoj mjeri zahvatiti BiH već u prvim mjesecima 2009. godine, na šta već ukazuju određeni preliminarni podaci za ovu godinu.

Grafikon 2: Rast industrijske proizvodnje po zemljama u 2008

Grafikon 3: Mjesečni rast industrijske proizvodnje u 2008.

*Izvor: Entitetski zavodi za statistiku i Eurostat

Prema procjeni DEP-a, a na osnovu podataka entitetskih zavoda za statistiku tokom 2008. godine u BiH ostvaren je rast industrijske proizvodnje od 10,2 %.⁹¹ Na prvi pogled čini se da je BiH, u poređenju sa zemljama regionala i zemljama članicama EU ostvarila zavidno visoku stopu rasta industrijske proizvodnje. Tako je BiH u godini nezapamćene ekonomske krize u svijetu, van svih očekivanja osvarila duplo brži rast industrijske proizvodnje u odnosu na 2007. godinu kada je zabilježena stopa rasta od 5,6%. Međutim ovdje je važno naglasiti da ovako visoki rast industrijske proizvodnje u BiH nikako nije uporediv sa rastom koji su ostvarile zemlje članice EU, posebno ako se ima na umu tranzicioni period i proces reindustrializacije u kojem se BiH trenutno nalazi. Uzmememo li u obzir činjenicu da prerađivačka industrija FBiH koja čini gro industrijske proizvodnje u BiH pogodjena ekonomskom krizom bilježi rezultate ispod nivoa prošlogodišnjih, onda nije teško konstatovati da se ova relativno visoka stopa rasta industrijske proizvodnje u BiH od 10,2% može pripisati visokom skoku prerađivačke industrije u RS, te oporavku energetskog sektora na nivou cijele države. Zanimljivo je da se ovaj skok prerađivačke industrije u RS desio tek u posljednjem kvartalu 2008. godine pokretanjem procesa proizvodnje u Rafineriji nafte Bosanski Brod što je rezultiralo povećanjem godišnjeg indeksa rasta industrijske proizvodnje sa 7% na 16,3%.

Prerađivačka industrija

Rast prerađivačke industrije u BiH u 2008. godini iznosio je 10,5% što je za 2 procentna poena manje u odnosu na prošlu godinu. Ovo usporenenje rasta uzrokovano je prije svega prepovoljenim rastom prerađivačke industrije u FBiH koja je u velikoj mjeri izvozno orijentisana i čini $\frac{3}{4}$ ukupne prerađivačke industrije u BiH, a u odnosu na prošlu godinu ostvarila je rast od 8,2%. Usporena stopa rasta u FBiH rasta posljedica je globalne ekonomske krize i usporenog rasta izvoza što se znatno brže odražava na privredu u ovom BH entitetu, tako da i pored skoka prerađivačke industrije u RS-u od skoro 20% to nije bilo dovoljno da se dostigne prošlogodišnji rast prerađivačke industrije na nivou BiH.

Negativni utjecaji globalne ekonomske krize na prerađivačku industriju BiH najviše se ogledaju kroz usporeni rast metalne industrije, pad proizvodnje drveta, te loše rezultate u mašinskoj industriji. Produbljivanje krize u svjetskoj autoindustriji krajem 2008. godine znatno je oslabilo globalnu tražnju za metalima i proizvodima od metala što je dovelo do stagnacije proizvodnje i niske stope rasta izvoza BH metalne industrije. Tako je rast izvoza željeza i čelika u 2008. godini prepovoljen u odnosu na prošlu godinu i iznosio je skromnih 9,4%. Koliko globalna kriza pogađa ovaj sektor najbolje pokazuje činjenica da se ovako niska stopa rasta događa u godini kada je pokrenuta integralna proizvodnja (Feniks projekat) u kompaniji Arcelor Mittal u Zenici. Međutim

⁹¹ Procjena DEP-a na osnovu entitetskih indeksa rasta i entitetskih učešća ukupnoj bruto dodanoj vrijednosti proizvodnje (statistika nacionalnih računa) iz 2007. godine

daleko teže posljedice krize vidljive su proizvodnji proizvoda od željeza i čelika koja nakon prošlogodišnjeg rasta u FBiH od 38%, ove godine bilježi stopu rasta od jedva 1,8%. Situacija u RS-u što se tiče ovog sektora je daleko nepovoljnija pa je zabilježen pad od 14% u odnosu na prošlu godinu. Obzirom da dobar se dio metalnih proizvoda koristi u građevinarstvu, pad njihove proizvodnje se pored pada svjetske tražnje može objasnjenjem građevinskih radova u tokom 2008. godine. Proizvodnja nemetalnih minerala koju uglavnom čini građevinski materijal, tokom 2008. godine u RS-u zabilježila je rast od 20%, dok je rast u FBiH bio na nivou prošlogodišnjeg.

Ovdje je važno istaći da su ovi prilično skromni rezultati metalne industrije djelimično ublaženi pozitivnim rezultatima u proizvodnji aluminijuma, tako da je kompanija Aluminijum Mostar i pored pada cijena metala na svjetskom tržištu uspjela završiti godinu sa rekordnim prihodom od 458 miliona dolara. Tako je ova kompanija u 2008. godini ostvarila izvoz od 123.000 tona što predstavlja povećanje za 20% u odnosu na prošlu godinu. Da globalna ekomska kriza neće zaobići ni ovu kompaniju ukazuje i najava iz Aluminijauma da je planirano smanjenje proizvodnje za 25% u 2009. godini.

Slabljenje investicija u svijetu tokom 2008. godine negativno se odrazilo na proizvodnju i izvoza mašina i uređaja. Naime nakon što je u protekloj godini mašinska industrij u FBiH bilježila rast proizvodnje od 40%, u 2008. godini rast je iznosio 0,5%, dok je stopa rasta u RS-u bila nešto iznad 10%. BH autoindustrija tokom 2008. godine ostvarila je rast proizvodnje od oko 35% u odnosu na prošlu godinu.

Sektor koji je snažno pogoden negativnim utjecajima globalne ekomske krize je drvna industrij. Drvna industrij u RS-u bilježi pad proizvodnje iznosio je skoro 9%, dok je pad u FBiH iznosio je 3,5%.

Prehrambena industrij u 2008. godini bilježi neznatno povećanje izvoza i prilično skromnu stopu rasta proizvodnje od oko 4%. Nešto bolja situacija bila je u tekstilnoj i industriji papira i celuloze gdje je ostvaren godišnji rast proizvodnje od oko 10% u odnosu na prošlu godinu.

Proizvodnja nafte i naftnih derivata u RS-u, hemijska industrij u FBiH, te dobri rezultati elektro-energetskog sektora dali su najveći doprinos rastu BiH industrijske proizvodnje u 2008. godini. Događaj koji je obilježio industrijsku proizvodnju u BiH u 2008. godini svakako je novembarsko pokretanje procesa proizvodnje u Rafineriji Nafte u Bosanskom Brodu. Pokretanje proizvodnje u rafineriji rezultiralo je povećanjem indeksa rasta prerađivačke industrij u RS-u sa 4% u oktobru na skoro 20% do kraja godine.

Hemijska industrij u FBiH nastavlja od polovine 2008. godine nastavlja ohrabrujući trend rasta, dok je rast ove industrij iznosio u RS-u iznosio je tek 2%. Hemijska

industrija u FBiH na kraju 2008. godine zabilježila je stopu rasta od 51,4%, a dopinos rastu prerađivačke industrije iznosi 3,8 procentnih poena. Ovaj skok proizvodnje hemijske industrije u FBiH rezultirao je i povećanjem izvoza hemijske industrije u 2008. godini od 32,6% u odnosu na isti period prošle godine. Značajnu ulogu u ovom rastu najvjerojatnije imala su preduzeća kao što su Šišecam Soda Lukavac, Solana Tuzla, Dita Tuzla, Global Ispat Koksna Industrija Lukavac, Pobjeda Sport Goražde te Sanitex iz Velike Kladuše.

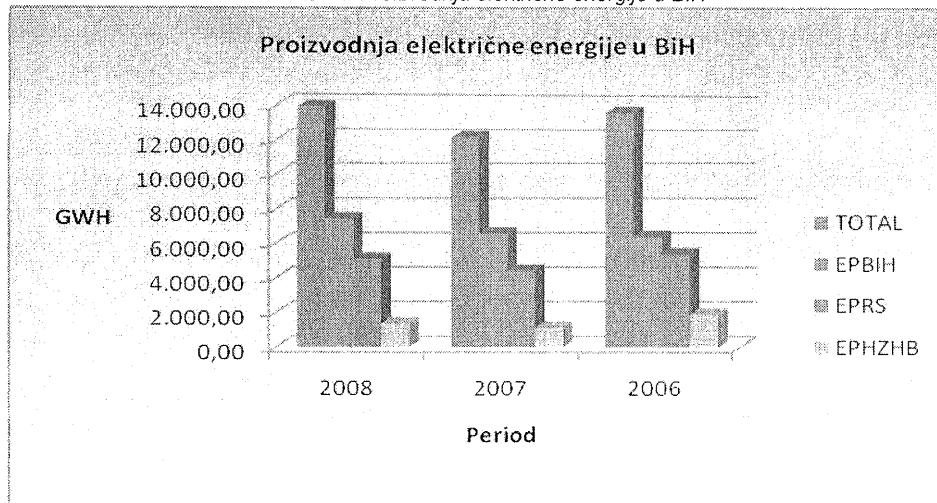
Elektroenergetski sektor

Oporavak elektroenergetskog sektora na teritoriji cijele BiH u velikoj mjeri je zaslužan za rast industrijske proizvodnje u oba entiteta. Nakon drastičnog pada proizvodnje električne energije u 2007 godini, u 2008. godini došlo je do oporavka u proizvodnji na teritoriji cijele BiH. Prema podatcima DERK-a, u 2008. godini proizvodnja električne energije u BiH uvećana je prosječno 15% g/g što je najviši nivo proizvodnje elektroenergetskog sektora nakon 1991. godine. I pored toga što hidrološka situacija nije bila u skladu sa očekivanjima, poboljšano funkcionisanje termoelektrana (bez značajnijih prekida u radu) rezultiralo je poboljšanjem proizvodnje u elektroenergetskom sektoru BiH. Povećanje proizvodnje električne energije u termoelektranama od 12,1 % dovelo do skoka tražnje za ugljem čija je proizvodnja bilježi uobičajeno dobar rast od 8% na nivou BiH. Sve tri kompanije koje se bave proizvodnjom električne neregije zabiljžile su dvocifrene stope rasta proizvodnje. Tako je obim proizvodnje u EPBiH koja čini više od 50% ukupne proizvodnje u BiH uvećan za 13%, dok EPRS i EPHZHB bilježe godišnji rast proizvodnje od 14,5% odnosno 22,5 %. Važno je također istaći da ukupna potrošnja električne energije u BiH isto tako ima pozitivan trend u 2008. godine i izabilježila je stopu rasta od 5,5%.⁹²

Skok u proizvodnji električne energije u BiH rezultirao je naglim povećanjem izvoza električne energije . Prema podatcima DERK-a najveći udio u izvozu struje tokom 2008. godine imali su preduzeća EPBiH, EFT i EPRS. Ukupni rast izvoza u protekloj godini uvećan je za više od 50% u odnosu na isti period u 2007. godini, tako da je ukupna novčana vrijednost izvoza električne energije u 2008. godini 660 miliona KM. Najviše se izvozilo u susjedne zemlje Hrvatsku, Crnu Goru i Srbiju. Uvoz električne energije također bilježi trend rasta koji je u 2008. godini iznosi 27%. Ovdje je važno istaći da je EP HZHB u značajnoj mjeri smanjila uvoz električne energije u odnosu na prošlu godinu, dok su tako da su većinu električne energije tokom 2008. uvozili preduzeća Aluminijum Mostar za i EFT.

⁹² Izvor podataka Državana regulatorna komisija za električnu energiju-DERK.

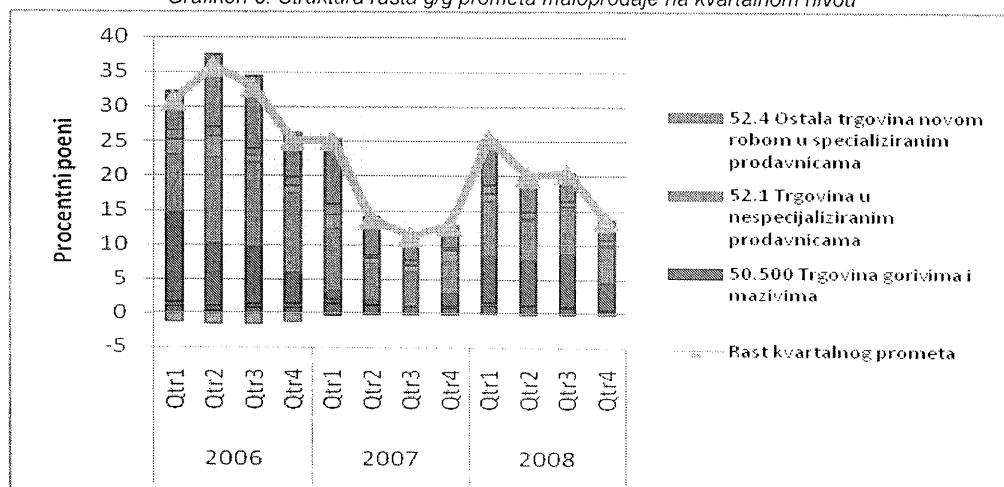
Grafikon 4: Proizvodnja električne energije u BiH

Maloprodaja

Djelatnost maloprodaje je 2008. godine zabilježila visok porast prometa u BiH od 19,4% g/g. Iako je ovo je za oko 30% viša stopa u odnosu na prethodnu godinu, realni rast je pri tome bio tek približno na nivou prošlogodišnjeg obzirom na visoku inflaciju u 2008 godini. Skok cijena nafte krajem prošle i u prvom polugodištu ove godine je bio najuticajniji faktor koji je doveo do ovako naglog porasta stope rasta prometa. S druge strane, produbljivanje svjetske ekonomske krize je dovelo do slabljenja rasta raspoloživog dohodka u četvrtom tromjesečju kada je zabilježeno određeno usporavanje rasta maloprodaje.

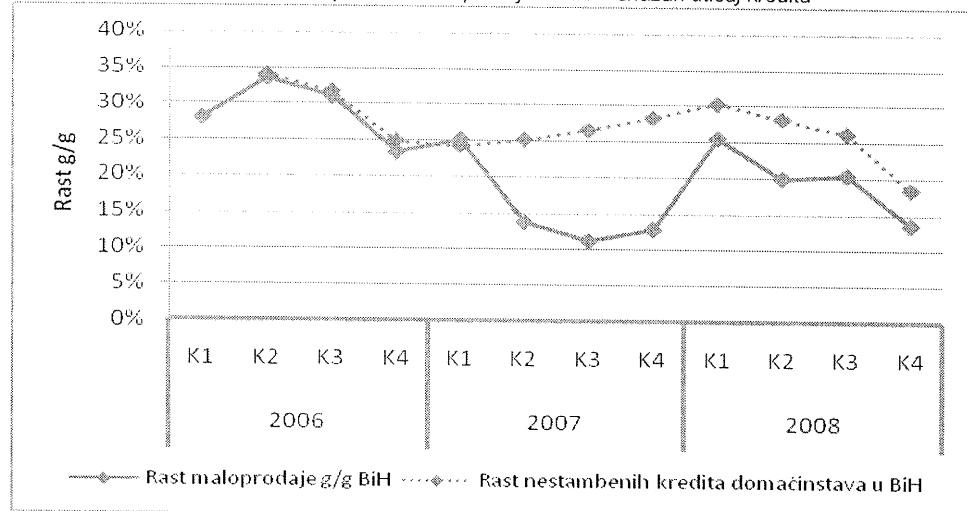
Grafikon 5. Struktura rasta g/g prometa maloprodaje na kvartalnom nivou

Izvor: Entitetski zavodi za statistiku

Snažan porast opšteg nivoa cijena u 2008. godini je zajedno sa prilično neelastičnom tražnjom glavnih maloprodajnih kategorija doveo do rekordnog prometa BiH maloprodaje od 10 milijardi KM. Konkretno, skok cijena živežnih namirница i cijena goriva je doveo do njihovog izuzetno visokog doprinosa rastu u 2008 godini. Prema grafikonu 2. trgovina živežnim namirnicama kao ubjedljivo najveća kategorija trgovine u nespecijalizovanim prodavnicama čini jedan od najvažnijih faktora rasta maloprodaje ne samo u 2008. nego i prethodnim godinama. Pored toga, grafikon 2. takođe potvrđuje da se rast svjetskih cijena goriva direktno odražava na trgovinu gorivima i mazivima u BiH. Naime, iako uvoz naftne i naftnih derivata 2008. godine bilježi tek naznatan porast u količinama, porast njihove vrijednosti uvoza i maloprodaje jasno ukazuje na snažan cjenovni efekat. Tako je trgovina gorivima i mazivima bila glavni faktor naglog povećanja prometa malorodaje u 2008 godini. S druge strane, iako je u drugom polugodištu 2008. godine došlo do naglog pada svjetskih cijena čini se da ovo smanjenje nije stvorilo negativan cjenovni efekat u maloprodaji. Naime, ono je samo umanjilo efekat skoka cijena iz prva tri kvartala, bez značajnog smanjenja maloprodajnih cijena. Konačno, snažan rast građevinskih radova je nakon prethodne nastavljen i u 2008 godini. Ovo je dovelo do snažne tražnje za građevinskim materijalima što se na kraju odrazilo na trgovinu. To je ilustrovano na grafikonu 2 kroz visok doprinos rastu trgovine u specijalizovanim prodavnicama u okviru koje građevinski materijali čine približno jednu trećinu.

Grafikon 6. Rast prometa maloprodaje u BiH - snažan uticaj kredita

Izvori: Entitetski zavodi za statistiku i entitetske agencije za bankarstvo

Nasuprot uticaju promjene cijena (u okviru glavnih maloprodajnih kategorija) na povećanje prometa, svjetska ekomska kriza se, kroz slabljenje rasta raspoloživog dohodka u četvrtom kvartalu, počela negativno odražavati na promet BiH maloprodaje.

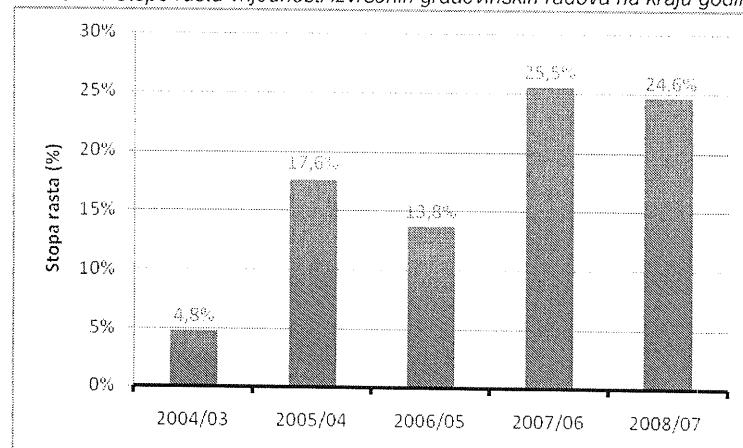
Naime, uprkos nastavku trenda rasta broje zaposlenih i prosječne plate, pad doznaka građanima zabilježen u drugom i trećem kvartalu se počeo odražavati na smanjenje stope rasta maloprodaje u četvrtom kvartalu. Obzirom na produbljavanje svjetske krize najvjerojatnije je došlo do njihovog pada i u četvrtom tromjesečju, što je dodatno oslabilo maloprodaju. Pored toga, smanjenje stanja kredita domaćinstvima u novembru i decembru je takođe predstavljalo važan faktor slabljenja rasta raspoloživog dohodka domaćinstava, pa prema tome i trgovine na malo. Ovo je prikazano na grafikonu 3. koji jasno ilustruje snažan odnos rasta nestambenih kredita domaćinstvima i prometa maloprodaje u 2006 i 2008⁹³.

Obzirom da se u 2009 godini očekuje produbljavanje svjetske ekonomске krize u vidu svjetske recesije, prospekti za maloprodaju nisu veoma optimistični. Naime, očekivano usporavanje ili čak mogući pad broja zaposlenih, zajedno sa svjetskom recesijom izazvanim dalnjim padom doznaka stanovništvu i mogućim padom kredita domaćinstvima bi mogli ozbiljno ugroziti raspoloživi dohodak u 2009 godini. Pored toga, u 2009 godini se očekuje stabilizacija svjetskih cijena energetika i hrane tako da se očekuje izostanak cjenovnog efeckta na promet.

Građevinarstvo

Statistički podaci ukazuju da je BiH građevinarstvo bilo veoma uspješno u četvrtom tromjesečju 2008 godine kada je zabilježen snažan rast od 33% g/g. Zahvaljujući tome je skoro dostignut rekordan godišnji rast izvršenih građevinskih radova iz prethodne godine od 25,5% (grafikon 4.). Rezultat ovakvih stopa je vrijednost izvršenih građevinskih radova u BiH na kraju 2008. godine od 1.63 milijarde KM. Investicije u infrastrukturu, te izgradnja nestambenih i stambenih zgrada su bile najznačajnije kod ostvarenja ovog rasta.

Grafikon 7. Stopa rasta vrijednosti izvršenih građevinskih radova na kraju godine

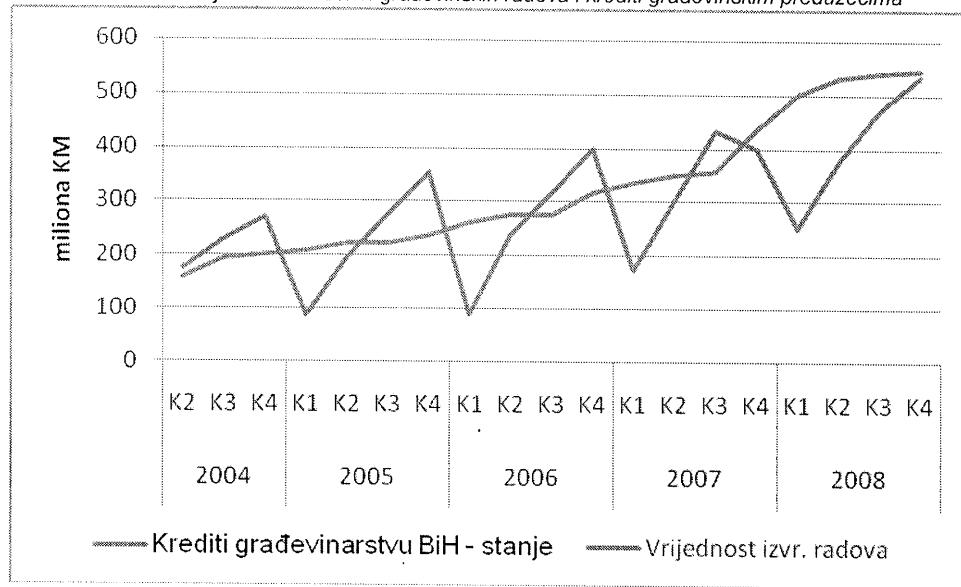

Izvor: Entitetski zavodi za statistiku

⁹³ Razlog zašto u 2007 godini rast maloprodaje ne prati kredite je najvjerojatnije u padu stope inflacije koja se u toj godini znatno odrazila na maloprodajni promet.

Za razliku od prethodne godine kada je izgradnja nestambenih zgrada predstavljala glavni faktor rasta građevinarstva, saobraćajna infrastruktura je imala primarnu ulogu u 2008 godini. Do ovakve promjene je došlo djelomično uslijed pojačanog intenziteta izgradnje puteva u BiH, ali i uslijed značajnog usporena rasta kategorije nestambenih zgrada. Pad izgradnje nestambenih zgrada u RS je bio glavni uzrok ovakvog usporena. Naime, jedan od glavnih razloga izrazito visoke stope rasta ove kategorije u 2007 godini je bila intenzivna izgradnja zgrade vlade u RS. Odsustvo ovako velike investicije u 2008 godini je neposredno dovelo do naglog pada (g/g) vrijednosti izgradnje nestambenih zgrada u trećem tromjesečju. To je na kraju rezultiralo padom ukupne godišnje vrijednosti ove kategorije u RS od 12% (g/g), te slabljenju njenog intenziteta na nivou BiH. Ipak, snažan porast izgradnje nestambenih zgrada u FBiH 2008. godine od 34% g/g je doveo do još uvijek visokog rasta na nivou BiH od 18,5% g/g. Intenzivna izgradnja brojnih poslovnih zgrada i tržnih centara su predstavljali glavne kategorije ovog rasta u 2008 godini. Pored toga, važnu ulogu u rastu građevinarstva 2008 godine je imao snažan rast stambenih zgrada od 27% g/g. Konačno, grafikon 5. jasno ilustruje da je porast građevinskih radova u 2008 godini u velikoj mjeri bio podstaknut rastom kredita građevinskim preduzećima. Nagli porast stanja kredita je zabilježen u četvrtom tromjesečju 2007. i prvom tromjesečju 2008. godine. Ipak, produbljivanje svjetske ekonomske krize u drugom polugodištu je zaustavilo rast kredita građevinskoj djelatnosti. Tako je u četvrtom tromjesečju stanje kredita povećano tek neznatno (0,7% k4/k3) u odnosu na ono iz trećeg tromjesečja.

Grafikon 8. Vrijednost izvršenih građevinskih radova i krediti građevinskim preduzećima

Izvori: Entitetski zavodi za statistiku i entitetske agencije za bankarstvo

Očekuje se da bi svjetska ekonomska kriza mogla ozbiljno ugroziti investicije kako u svijetu tako i u BiH u 2009. godini. Znatno oslabljen ekonomski rast, pa prema tome i intenzitet rasta (ili u pesimističnom scenariju pad) budžetskih prihoda bi u velikoj mjeri mogao umanjiti intenzitet izgradnje cestovne infrastrukture i javnih investicija uopšte. Ipak, moguća realizacija aranžmana zaključenih sa EIB, EBRD i drugim inostranim kreditorima vezano za izgradnju cestovne infrastrukture ulijeva nadu da bi intenzitet javnih investicija u 2009. mogao ostati nepromjenjen. Pored toga, oslabljen ekonomski rast koji se očekuje u 2009. godini će najvjerovaljnije oslabiti tražnju za nestambenim i stambenim zgradama. Stagnacija kredita građevinskim preduzećima po svoj prilici predstavlja najavu onoga što slijedi u 2009 godini. Naime, zahvaljujući globalnoj finansijskoj krizi u narednom periodu se očekuje znatno teže dobivanje kredita od strane preduzeća uopšte, a posebno onih iz oblasti građevinarstva.

Tržište rada

Zaposlenost

Ukupna radna snaga u BiH je gotovo ostala nepromjenjena u 2008. godini u odnosu na 2007. (0,1%g/g), ali se struktura radne snage izmijenila. Broj nezaposlenih lica se smanjio za približno jednak broj u korist zaposlenih lica čime je udio zaposlenih u ukupnoj radnoj snazi dostigao gotovo 60%. Tržište rada BiH u 2008. godini obilježio je ubrzan rast broja zaposlenih (5,1%). Prema podacima Agencije za statistiku prosječan broj zaposlenih u BiH je iznosio 702,3 hiljade lica. Bitno je napomenuti da je rast broja zaposlenih u BiH u 2007. godini bio upola manji. Sa aspekta entiteta brži godišnji rast broja zaposlenih u 2008. godini je bio u FBiH (4,1%) dok je u RS zabilježen znatno sporiji rast zaposlenih lica (0,4%).

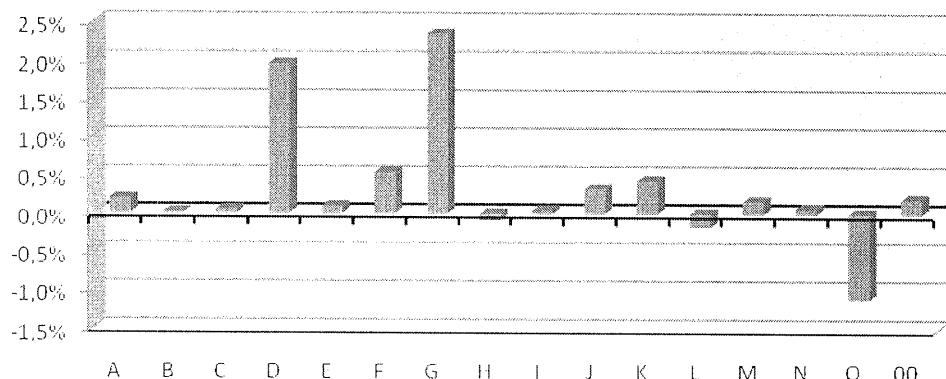
Analizirajući zaposlenost kroz glavne djelatnosti oblast koja je imala najbrži rast zaposlenih lica u 2008. godini je *trgovina na veliko i malo* (13,4% g/g). Povećanje broja zaposlenih u ovoj kategoriji je prvenstveno podstaknuto porastom broja zaposlenih u FBiH (12%). Izgradnja tržnih centara, rast kredita u oblasti trgovine, ali i inspekcijski nadzor (kontrola rada na crno) glavni su uzroci povećanja zaposlenih u pomenutoj oblasti.

Druga oblast koja je ostvarila najbrži rast broja zaposlenih lica je *prerađivačka industrija* (9,8%) naročito u FBiH gdje je proizvodnja u prerađivačkoj industriji porasla za 8,2% g/g. Međutim riječ je o prividnom povećanju broja zaposlenih jer je u RS u P1 2008. došlo do prebacivanja određenog broja zaposlenih lica iz kategorije ostalih, komunalnih, društvenih i uslužnih djelatnosti u kategoriju prerađivačke industrije. Rast broja zaposlenih u *građevinarstvu* u BiH (9,3% g/g) je takođe bitno doprinijeo ukupnom rastu zaposlenih u BiH. Ekspanzija građevinskih radova, kroz izgradnju

poslovnih objekata i tržnih centara su glavni faktori povećanja broja zaposlenih u ovoj kategoriji.

Jedina oblast koja je imala prividan pad broja zaposlenih u BiH su *ostale komunalne, društvene i lične uslužne aktivnosti* (20%) zbog pomenute izmjene u evidentiranju zaposlenih lica u RS. Grafikon ispod ilustruje promjene u broju zaposlenih u BiH.

Grafikon 9: Doprinos rastu ukupnog broja zaposlenih u 2008. godini prema SKD⁹⁴

Izvor: Agencija za statistiku BiH

Početak svjetske ekonomske krize u 2008. godini prema prezentiranim podacima nije imao nikakvog značajnijeg uticaja na tržište rada BiH ali bi najavljeni otkazi prije svega zaposlenih u građevinarstvu uslijed smanjenja investicionih ulaganja kako van BiH tako i u BiH svakako mogli u 2009. godini ponovo povećati broj nezaposlenih lica. Pad nivoa narudžbi od strane inostranih partnera naročito u metalskoj, tekstilnoj i kožno-prerađivačkoj industriji, gdje su preduzeća uglavnom izvozno orijentisana mogao bi na hiljade zaposlenih u ovoj djelatnosti ostaviti bez zaposlenja. Bitno je napomenuti da je u tekstilnoj industriji zaposlena većinski ženska radna snaga koja bi poslije teško imala mogućnost zaposlenja. Pored mogućih problema sa plasmanima, rigorozniji su uslovi dobijanja kredita, što dodatno otežava situaciju. Broj zaposlenih u BiH u decembru 2008. godine je smanjen za 2 hiljade lica (m/m). Isto tako, broj nezaposlenih lica je počeo rasti u decembru (m/m) što na godišnjem nivou nije imalo značajniji uticaj ali je mogući nagovještaj rasta broja nezaposlenih u BiH odnosno smanjenja zaposlenih lica.

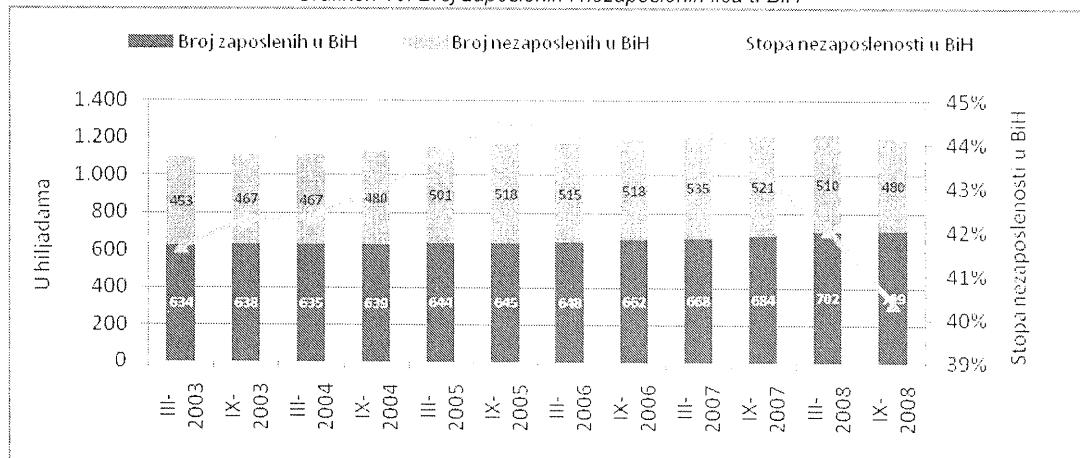
⁹⁴ SKD – Standradna klasifikacija djelatnosti: A- Poljoprivreda, lov i šumarstvo, B- Ribarstvo, C- Rudarstvo, D- Preradivačka industrija, E- Snabdijevanje strujom, gasom i vodom, F- Građevinarstvo, G- Trgovina na veliko i malo, H- Hoteli i restorani, I- Saobraćaj, skladištenje i veze, J- Finansijsko posredovanje, K- Aktivnosti u vezi sa nekretninama, iznajmljivanje, L- Javna uprava, M- Obrazovanje, N- Zdravstvena i socijalna zaštita, O- Ostale komunalne, društvene i lične uslužne aktivnosti, 00- Neraspoređeno prema SKD.

Nezaposlenost

U BiH je po prvi put u 2008. godini zabilježeno snažno smanjenje broja nezaposlenih. Prosječan broj nezaposlenih lica u BiH je iznosio 493,3 hiljade lica što je smanjenje od 6,3% odnosno čak 33,3 hiljade lica manje u odnosu na 2007. godinu. Na taj način je broj nezaposlenih smanjen ispod nivoa iz 2005. godine.

Smanjenje broja nezaposlenih je praćeno brojnim aktivnostima na tržištu rada (pojačana kontrola na evidenciji biroa za zapošljavanje, programi zapošljavanja zavoda za zapošljavanje u BiH, kao i već ustaljen inspekcijski nadzor). Oba entiteta u BiH su evidentirala smanjenje broja nezaposlenih, ali se najizraženije smanjenje desilo u FBiH (detaljni mjesecni podaci su prezentirani u tabeli u prilogu ekonomskih trendova).

Grafikon 10: Broj zaposlenih i nezaposlenih lica u BiH

Izvor: Entitetski zavodi za statistiku, Zavod za zapošljavanje FBiH, RS i BD

Ubrzan rast broja zaposlenih u FBiH je praćen smanjenjem broja nezaposlenih lica. U FBiH je po prvi put na godišnjem nivou zabilježena negativna stopa kretanja broja nezaposlenih. Prosječan broj nezaposlenih lica u FBiH u 2008. godini je iznosio 345,3 hiljade što je smanjenje od nevjerojatnih 6,8% g/g odnosno 10 procenatnih poena manje ako uzmemu u obzir da je u 2007. godini broj nezaposlenih lica rastao stopom od 4,3%. Tokom 2008. godine broj nezaposlenih se u prosjeku mjesечно smanjivao za 0,7%. Gotovo polovina brisanih sa biroa za zapošljavanje u FBiH u 2008. godini je zaposlena što se odrazilo na povećanje broja osiguranika na Zavodu za MIO/PIO (4,6%) g/g a time i prihoda od doprinosa u 2008. godini (22%).

Pozitivni trendovi na tržištu rada RS na koje upućuju administrativni podaci obilježili su gotovo cijelu 2008. godinu. Naime posmatraju li se podaci Zavoda za zapošljavanje RS te podaci o broju osiguranika – zaposlenih evidentiranih na Fond-u PIO RS nastavljen je trend smanjenja broja nezaposlenih te povećanja broja zaposlenih lica. Prosječan

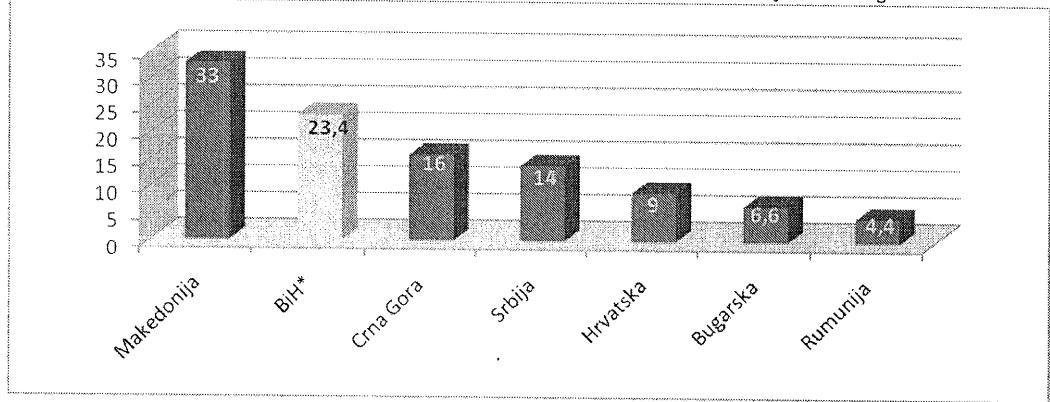
broj nezaposlenih u RS u 2008. godini je iznosio 135,1 hiljadu što je smanjenje od 3,4% u odnosu na 2007. godinu. To je ujedno i najmanji broj registrovanih nezaposlenih lica u RS u posljednjih pet godina. Sa zavoda za zapošljavanje je brisano oko 29 hiljada lica radi zaposlenja što je približno jednako kao i u 2007. godini. S druge strane broj osiguranika na Fondu PIO RS je porastao za čak 5% i ukazuje da postoji korelacija između smanjenja odjavljenih lica sa Biroa radi zapošljavanja i porasta broja osiguranika kojima se uplaćuju doprinosi utičući na taj način na povećanje prosječnih godišnjih prihoda od doprinosa ovog Fonda od 29% g/g.

Na osnovu analize regionalnih stopa nezaposlenosti u BiH utvrđena je i dalje niska mobilnost radne snage odnosno velika razlika u stopama nezaposlenosti između pojedinih kantona/regija. Već tradicionalno najniže stope nezaposlenosti u septembru 2008. godine zabilježene su na teritoriji dva najveća grada u BiH (Kanton Sarajevo 34%, regija Banja Luka 27%). S druge strane, najveća stopa nezaposlenosti u FBiH je u Posavskom, Tuzlanskom i Unsko-Sanskom kantonu (50%), dok su u RS regije Bijeljine i Prijedora imale najveću stopu nezaposlenosti (40%).

Anketna stopa nezaposlenosti u BiH u 2008. godini je iznosila 23,4%, a službena stopa nezaposlenosti za

isti period bila je i dalje izrazito visoka (41%). Međutim i pored toga što je anketna stopa nezaposlenosti mnogo niža, BiH i dalje ima daleko najveću stopu nezaposlenosti u poređenju sa zemljama u okruženju (osim Makedonije).

Grafikon 11: Poređenje stopa nezaposlenosti sa zemljama u okruženju u 2008. godini

Izvor: Agencije za statistiku, Centralna banka posmatranih zemalja

*Stopa nezaposlenosti za BiH prema Anketi o radnoj snazi iz 2008. godine.

Plate

U BiH je zabilježen ubrzani rast plata u 2008. godini. Prosječna neto plata u BiH je iznosila 752 KM što je povećanje od 16,6% u odnosu na 2007. godinu. Najveći doprinos rastu plata u BiH bio je u okviru javnog sektora ali i rast plata u sektoru snabdijevanja električnom energijom (18% g/g). Povećanje plata u javnom sektoru bitno je promijenilo odnos između plata u javnom i privatnom sektoru⁹⁵, naročito u RS. U 2007. godini u BiH brži rast neto plata je ostvaren u privatnom sektoru u odnosu na javni sektor (11% vs. 8%) dok je u 2008. godini obrnuta situacija (11% i 25% respektivno). Time je neto plata u javnom sektoru u BiH u 2008. godini veća za čak 41% u odnosu na platu u privatnom sektoru.

U RS, u oblasti *zdravstva* prosječne neto plate su povećane za 81%, *obrazovanja* 70%, te *javne uprave* 15%. Na taj način neto plate u cijelom javnom sektoru u RS u 2008. godini su rasle prosječnom stopom od 55% g/g dok su u privatnom sektoru rasle stopom od samo 11%. U FBiH *zdravstvo*, *obrazovanje* i *javna uprava* takođe bilježe značajno povećanje plata ali uz nešto niže stope rasta (oko 18%), dok je sektor *snabdijevanja električnom energijom* povećao neto primanja zaposlenih za 21%.

Nominalni i realni rast plata u BiH se značajno razlikovao u 2008. godini. Visoka stopa inflacije u BiH je osjetno smanjila realni rast plata. Prosječna neto plata u BiH je imala dvostruko sporiji realni rast, kao i plate u FBiH. Neto plate u RS su i pored visoke inflacije ostvarile značajan realni rast zbog pomenutog povećanja plata u javnom sektoru.

Tabela 1: Nominalni i realni rast plata u BiH

	BiH	FBiH	RS
Nominalni rast plata			
2006.	7.7%	8.2%	12.0%
2007.	12.2%	9.8%	12.3%
2008.	16.6%	13.4%	29.1%
Realni rast plata			
2006.	1.5%	2.2%	5.3%
2007.	10.5%	7.8%	11.1%
2008.	8.6%	5.3%	20.4%

Izvor: Agencija za statistiku BiH, Zavod za statistiku FBiH i RS

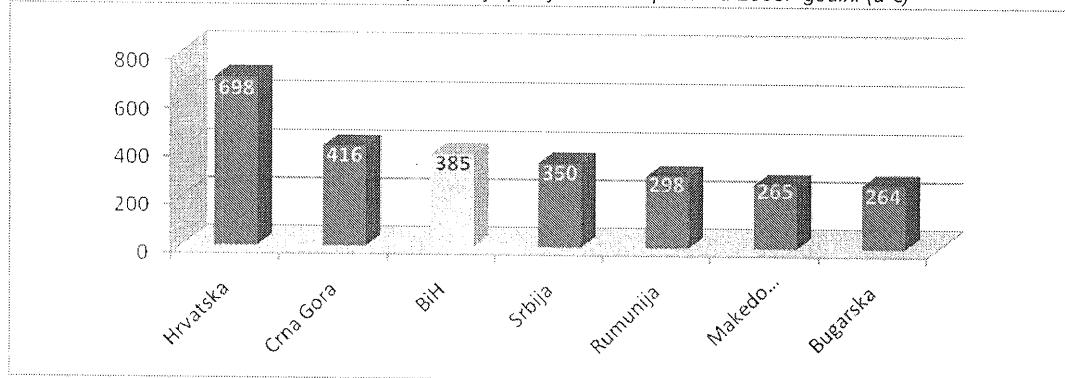
Višestruko brža stopa rasta neto plata u RS je doprinijela da prosječna godišnja neto plata u RS po prvi put premaši neto platu u FBiH. Tako je prosječna neto plata u RS u 2008. godini iznosila 755 KM, dok je u FBiH iznosila 751 KM. Na mjesecnom nivou neto plate u RS su veće od februara 2008. godine veće od neto plata u FBiH.

⁹⁵ Privatni sektor obuhvata djelatnosti A-K, dok javni sektor obuhvata djelatnosti L-O.

Tokom 2008. godine u oba entiteta je došlo do izmjene minimalnih plata. Tako je u FBiH od marta 2008. godine minimalna plata povećana za oko 11% i iznosi 343⁹⁶ KM. S druge strane u RS je tokom cijele 2008. godine minimalna plata iznosila 250 KM (22% više u odnosu na 2007. godinu). Novim opštim kolektivnim ugovorom u RS bi od 2009. godine minimalna plata trebala iznositi 320 KM čime bi se značajno približila minimalnoj plati u FBiH.

Poređenjem prosječne neto plate u BiH sa zemljama u okruženju Hrvatska već tradicionalno bilježi najveću neto platu, dok Bugarska i Makedonija imaju najniže neto plate.

Grafikon 12: Regionalno poređenje prosječne neto plate⁹⁷ u 2008. godini (u €)

Izvor: Agencija za statistiku BiH, Bugarske, Hrvatske, Makedonije, Rumunije, Srbije i Crne Gore

Penzije

Prosječan broj penzionera u BiH u 2008. godini je iznosio 540,7⁹⁸ hiljada lica što je povećanje od 4,4% u odnosu na 2007. godinu. U analizi entiteta znatno brži rast broja penzionera je zabilježen u FBiH 5,3%, dok je u RS ova stopa iznosila 3%. Navedeni podaci ukazuju da na to da su oba penziona fonda u BiH imala značajan prлив novopenzionisanih lica što bi moglo predstavljati dodatni problem za penzijske fondove koji se oslanjaju na relativno nisku osnovicu tj. broj zaposlenih lica koji uplaćuju doprinose u ove fondove. Ovaj faktor bi naročito bio izražen ukoliko bi došlo do smanjenja broja zaposlenih u BiH uslijed nastale ekonomske krize u svijetu pa i kod nas.

⁹⁶ Minimalna plata u FBiH je regulisana opštim kolektivnim ugovorom sa najnižom neto satnicom od 1,95 KM odnosno bruto satnicom od 3,26 KM.

⁹⁷ Prosječne neto plate iz nacionalne valute su izražene u € prema važećem kursu na dan 27.02.2009. godine.

⁹⁸ Ukupan broj penzionera čine svi penzioneri koji su nastanjeni na teritoriji BiH kao i izvan BiH a primaju penzije iz BiH.

Prosječna godišnja penzija u BiH u 2008. godini je iznosila 324⁹⁹ KM što je 23% više u odnosu na 2007. godinu. Penzije u oba entiteta su imale dvocifrene stope rasta. Prosječna penzija u FBiH u 2008. godini je iznosila 341 KM dok je u RS iznosila 297 KM. Međutim visoka stopa inflacije u 2008. godini je doprinijela da realni rast penzija bude značajno manji. Tako je stopa rasta penzija u BiH u realnom smislu ostala ista kao i u 2007. godini dok je u FBiH zabilježen sporiji realni rast penzija u 2008. godini (tabela ispod).

Rastu penzija u oba entiteta je doprinijeo rast broja osiguranika – zaposlenih koji uplaćuju doprinose u oba entitetska penziona fonda. Broj osiguranika u Fondu PIO RS se u 2008. godini povećao za 5% uvećavajući prihode od doprinosa za 29% što je gotovo dvostruko brži rast i osiguranika i prihoda u odnosu na prosjek iz 2007. godine. Ovi prihodi u RS čine oko 80% ukupnog iznosa iz kog se finansiraju penzije u RS, dok se preostali dio finansira iz Budžeta RS (20%). Minimalna penzija u RS se tokom 2008. godine uvećale dva puta i u decembru je iznosila 160 KM a ostvaruje je 10% penzionera, što je manje za 3 procentna poena u odnosu na kraj 2007. godine.

U Zavodu MIO/PIO FBiH broj osiguranika se uvećao za 4,6% što je gotovo jednaka stopa rasta u odnosu na 2007. godinu. Prihodi od doprinosa iz kojih se 100% finansiraju penzije u FBiH su porasli za čak 22%. Time su ostvareni uslovi za rast minimalnih penzija u FBiH koja je u 2008. godini povećana tri puta i iznosila 296 KM u decembru koju ostvaruje 51% penzionera ovog entiteta.

U 2008. godini ni u FBiH niti u RS nije došlo do osnivanja i početka funkcionisanja tzv. trostubog penzionog fonda. Oba penziona fonda bi u narednoj godini mogla imati značajne probleme za isplatu penzija obzirom da broj penzionera konstantno raste, a postoji opasnost od povezivanja staža i penzionisanja radnika u preduzećima koja su pod stečajem što bi dodatno opteretilo penzioni fond i čak dovelo do eventualnog smanjenja penzija u BiH.

Tabele 2: Nominalni i realni rast penzija¹⁰⁰ u BiH

	2006.	2007.	2008.
Nominalni rast penzija			
BiH	9.8%	15.7%	23.2%
FBiH	8.0%	19.0%	20.0%
RS	13.2%	9.6%	29.2%
Realni rast penzija			
BiH	3.5%	14.0%	14.7%
FBiH	2.0%	17.0%	11.4%
RS	6.4%	8.4%	20.5%

Izvor: Zavod za MIO/PIO FBiH, Fond PIO RS, Agencija za statistiku BiH, entiteski zavodi za statistiku, DEP kalkulacije

⁹⁹ Prosječna penzija u BiH je izračunata na osnovu entitetskih nivoa penzija ponderisanih odnosom ukupnog broja penzionera u svakom od entiteta i Distriktu Brčko.

¹⁰⁰ Prilikom računanja nominalnog i realnog rasta penzija uzete su u obzir penzije koje PIO Fondovi isplaćuju penzionerima koji žive u BiH ali i izvan BiH.

II JAVNE FINANSIJE

INDIREKTNI POREZI

Ukupni prihodi od indirektnih poreza kao trenutno najznačajnija kategorija javnih prihoda u fiskalnom sistemu Bosne i Hercegovine i u trećoj godini od reformisanja sistema indirektnih poreza nastavljaju trend rasta relativno visokim stopama, prvenstveno uzrokovano impresivnim rastom prihoda od PDV-a koji su činili 95,6% ukupnog rasta ove kategorije prihoda te usporenoj stopi rasta prihoda od ostalih vrsta indirektnih poreza.

Prema podacima Uprave za indirektno oporezivanje u 2008. godini je prikupljeno 4,9 milijardi KM prihoda od indirektnih poreza što u odnosu na 2007. godinu predstavlja povećanje od oko 430 miliona KM ili 9,6%. Iako je najavljivano usporenje stope rasta u 2008. godini zbog stabilizacije i prevazilaženja prvobitnih poremećaja uzrokovanih reformom sistema indirektnog oporezivanja u BiH, stopa rasta je, nakon usporavanja za 15,7 procentnih poena u 2007. u odnosu na 2006. godinu, u istom periodu 2008. godine ubrzala rast za 2,7 procentnih poena u odnosu na prethodnu. Kao direktna posljedica globalne ekonomsko-finansijske krize, tek posljednji kvartal 2008. godine bilježi niže iznose naplaćenih prihoda u odnosu na prethodnu godinu. Ukupno prikupljeni prihodi od indirektnih poreza u posljednjih nekoliko godina prikazani su u tabeli 3.

Tabela 3: Prikupljeni indirektni porezi u periodu 2005.-2008. (u milionima KM, neto) - PDV u tabeli¹⁰¹

	2005.	2006.	2007.	2008.
Indirektni porezi od čega	3.402	4.170	4.456	4.884
PDV	1.812	2.575	2.697	3.106
Carine	616	557	655	651
Akcize	798	861	918	937
Putarine	177	177	187	190

Izvor: Uprava za indirektno oporezivanje BiH

Paterne kretanja prihoda od indirektnih poreza su uglavnom određene fluktuacijama u kretanju prihoda od PDV-a kao najznačajnije stavke kako indirektnih, tako i ukupnih javnih prihoda. Njihovo učešće u strukturi indirektnih poreza je u 2008. godini povećano za oko tri procentna poena i ono u 2008. godini iznosi čak 63,6%. Zahvaljujući relativno visokim stopama rasta u odnosu na ostale indirektne dadžbine, od uvođenja ovi prihodi konstantno povećavaju svoj udio i značaj u strukturi prihoda od indirektnih poreza – sa oko 59% u 2006. na pomenutih 63,6% u 2008. godini. Prihodi prikupljeni na ime ovog poreza su u 2008. godini za 15,2% veći nego u 2007. godini i iznose približno 3,1

¹⁰¹ Podaci o PDV-u su preuzeti iz nacionalne prijave UIO, koja prikazuje neto PDV prihoda na obračunskoj osnovi.

milijardu KM generišući tako ukupno 9,18 procentnih poena (ili 95,6%) pomenutog rasta ukupnih prihoda od indirektnih poreza.

Rast prihoda od PDV-a koji rastu brže od rasta domaće potrošnje i BDP-a uzrokovan je i određen prije svega njihovom strukturom – u 2008. godini 83,5% prihoda od PDV-a godine čini PDV obračunat na uvoz što predstavlja povećanje učešća ove komponente u prihodima od PDV-a za 1,8 procentni poen u odnosu na 2007., odnosno 7,5 procentnih poena u odnosu na 2006. godinu. Visok rast uvoznog PDV-a od 17,7% uzrokovan je rastom uvoza u sličnom obimu (uvoz je za 16,7% viši nego u 2007. godini, o tome više u dijelu „Vanjska trgovina“). Svojim velikim učešćem u ukupnim prihodima generiše 14,5 procentnih poena stope rasta PDV-a ili skoro 80% rasta prihoda od indirektnih poreza.

Navedena ovisnost glavnog izvora finansiranja države o kretanju vanjskotrgovinske razmjene (uvoza i potrošnje) te samim tim i osjetljivost na turbulencije u ovoj oblasti (npr. promjene cijena glavnih uvoznih proizvoda i sl.), predstavlja potencijalnu opasnost po stabilnost priliva sredstava iz ovih izvora. Niža naplata u posljednjem kvartalu 2008. godine objašnjena indirektnim posljedicama globalne ekonomske krize koja se prenijela na potrošnju BH firmi i građana trebala bi biti znak upozorenja za budući period.

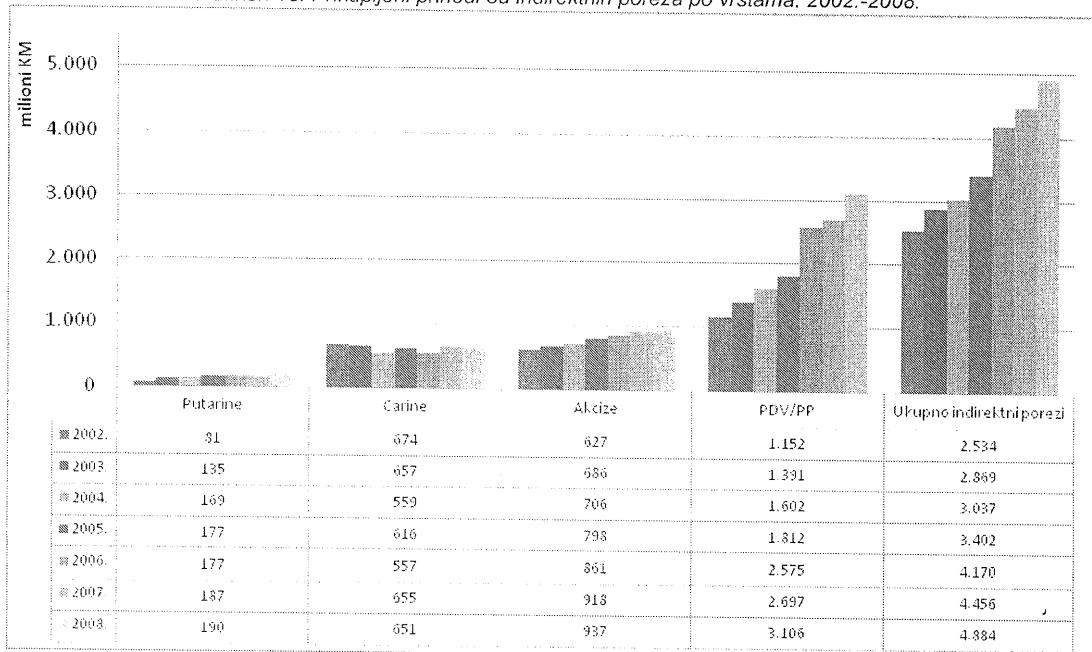
Prihodi od PDV-a svoj udio u ukupnim povećavaju prvenstveno zbog skoro konstantnih prihoda od putarina i carina, te izrazito usporenog rasta prihoda od akciza.

Prihodi od carina su u 2008. godini za 0,6% niži od onih prikupljenih u 2007. godini, a njihovo učešće u strukturi indirektnih poreza je palo na oko 13%. Jedan od glavnih razloga pada ove kategorije prihoda je stupanjem na snagu Privremenog sporazuma o trgovini i trgovinskim pitanjima između BiH i EU kao rezultata potpisivanja SSP početkom jula 2008. godine. Dinamika naplate carinskih prihoda u 2008. godini otkriva da bi pad u drugoj polovini godine uzrokovan smanjenjem carinskih stopa i sporijim rastom uvoza u posljednjem kvartalu mnogo više smanjio stopu rasta carina da nije bilo izrazito visokog rasta uvoznih cijena početkom 2008. godine - porast cijena energetika, sirovina i ostalih uvoznih roba je doveo do snažnog porasta carinskih prihoda, pogotovo u prvom kvartalu. Veći i izraženiji efekti smanjenja carinskih prihoda trebaju se očekivati početkom naredne godine po osnovu dodatnog smanjenja carinskih stopa, uvoza i potrošnje.

Smatra se da je jedan od načina da se neutrališe gubitak prihoda od carine povećanje akciznih stopa, imajući u vidu da prihodi od akciza imaju značajno učešće u ukupnim indirektnim porezima (19,2%), ali i da iz godine u godinu bilježe usporavanje stope rasta. U 2008. godini je prikupljeno za oko 20 miliona ili 2,1% više prihoda od akciza nego u 2007. godini. Očekuje se da će BiH, povećanjem akciza (stupanjem na snagu Izmjena i dopuna Zakona o akcizama u BiH u 2009. godini, koje za početak predviđaju povećanje opterećenja na duhan i duhanske prerađevine) u cilju njihove harmonizacije

sa EU standardima kompenzirati dio izgubljenih prihoda, ali se također naglašava da će povećanje akciznih stopa imati određene negativne makroekonomske i socijalne efekte.¹⁰²

Grafikon 13: Prikupljeni prihodi od indirektnih poreza po vrstama, 2002.-2008.

Izvor: Uprava za indirektno oporezivanje BiH

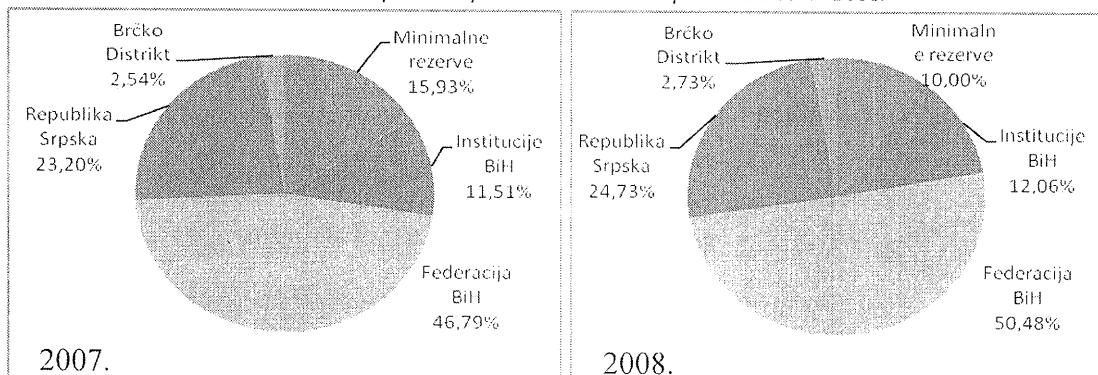
Nacrt Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o akcizama usvojen je od strane UO UIO na sjednici održanoj 30. decembra 2008. godine. Izmjenama koje sadržava predviđa se usaglašavanje modela i visine akciza sa zemljama u okruženju, uvođenje modaliteta obračuna akciza u skladu sa evropskim praksama i regulativom (nacrt uz akcizu od 42% akcize na cigarete predviđa fiksnu akcizu od 0,15 KM po kutiji, te minimalnu akcizu za uvozne cigarete), olakšati procedure za primjenu akcize na kafu (akciza na kafu plaćat će se samo prilikom uvoza, a ne i prilikom obrade), a plaćanja akciza oslobođiti će se medicinski alkohol i lož ulje koje se koristi u poljoprivrednoj proizvodnji i za grijanje domaćinstava. Izmjenama bi trebalo doći do povećanja godišnjih prihoda od akciza od oko 200 miliona KM, čime bi se najvećim dijelom neutralizirali efekti smanjenja carina u 2009. godini. Pored toga, zakonom je planirano uvođenje posebne akcize od 0,10 KM po litri derivata nafte, a javni prihodi ostvareni na ovaj način (oko 100 miliona KM u FBiH i 70 miliona KM u RS) bi se koristili za finansiranje izgradnje autoputeva i brzih puteva, što je bio i uslov EBRD-a prilikom odobravanja kredita za gradnju autocesta.

U svjetlu navedenog, ispunjavanje uslova Privremenog sporazuma će uveliko odrediti i kretanje i dinamiku u domenu indirektnih poreza – predviđenim smanjivanjem carinskih stopa će se smanjiti prihodi od carina koji će se kompenzirati dijelom kroz

¹⁰² Odjeljenje za makroekonomsku analizu UO UIO, Bilten br. 34

povećanje akciznih tarifa, a dijelom povećanim prihodima od PDV-a (na uvoz) ukoliko smanjene stope budu „ohrabrile“ domaće potrošače na viši uvoz u budućem periodu. Ipak, zbog ekonomsko-finansijske krize, iz posljednjih raspoloživih podataka se može primijetiti da su uvoz pa samim tim i prihodi od uvoznog PDV-a itekako osjetljivi na smanjenje domaće potrošnje i uvoza uzrokovano padom uvoznih cijena glavnih uvoznih roba. U narednom periodu bi pažnju itekako trebalo usmjeriti na zavisnost PDV-a kao glavnog izvora javnih prihoda od vanjskotrgovinskih kretanja na koja će se navedena kriza odraziti.

Grafikon 14: Raspoređeni prihodi od indirektnih poreza u 2007. i 2008.

Izvor: Uprava za indirektno oporezivanje BiH

Raspodjela indirektnih poreza se, nakon problema sa isplatom sredstava za povrat sa Jedinstvenog računa UIO prisutnih u prvom kvartalu, u drugoj polovini 2008. godine odvijala prema u junu dogovorenoj metodologiji određivanja koeficijenata za raspodjelu sredstava sa Jedinstvenog računa. Naime, nakon odluke o raspodjeli prihoda donesene od strane Upravnog odbora Uprave za indirektno oporezivanje u februaru 2008. godine kojom se pokušao prekinuti zastoj u isplati povrata zbog nedostatka sredstava na računu rezervi, u junu je postignut sporazum o trajnoj metodologiji raspodjele prihoda sa jedinstvenog računa BiH među entitetima. Junski pravilnik¹⁰³ predviđa da se privremeni koeficijenti za raspored prihoda utvrđuju kvartalno na bazi prosječne krajnje potrošnje iz prethodna tri mjeseca, sa razmakom od jednog mjeseca, te se uvode dva privremena i godišnje konačno poravnanje koje će vršiti nezavisni revizor. Od nove metodologije se očekivalo da će doprinijeti otklanjanju poteškoća koje mogu biti uzrokom zastoja u funkcioniranju sistema indirektnih poreza, a ta očekivanja su i opravdana u nekoliko posljednjih mjeseci 2008. kada je metodologija stupila na snagu – raspodjela sredstava se odvijala nesmetano i po planu.

¹⁰³ Informacije o ovoj metodologiji mogu se naći u 36. Biltenu Odjeljenja za makroekonomsku analizu UO UIO

U 2008. godini je sa JR UIO korisnicima raspoređeno ukupno 5,86 milijardi KM što predstavlja apsolutno povećanje od cijelih 576 miliona KM ili 10,9% u odnosu na prethodnu godinu. Na grafikonu 14 je predstavljena raspodjela sredstava sa JR u minimalne rezerve i korisnicima u 2007. i 2008. godini. Evidentan je efekat odluke o povećanju minimalnih rezervi na JR UIO imajući u vidu da je iznos raspoređen za ovu svrhu za 76,7% veći nego u prethodnoj godini, a udio minimalnih rezervi u ukupnom raspoređenom iznosu se povećao za 5,9 procenatnih poena. Iznosi raspoređeni korisnicima su umjereno raslji i to 5,9% iznos namijenjen finansiranju Institucija BiH, za 2,8% prihodi namijenjeni FBiH, 4,1% RS te 4,5% prihodi Brčko Distrikta.

DIREKTNI POREZI I DOPRINOSI

PRIKUPLJENI DIREKTNI POREZI I DOPRINOSI

U tabeli 6 prikazani su prikupljeni prihodi od direktnih poreza i doprinosa po vrstama i entitetima. U oba entiteta je zabilježen rast u prikupljenim prihodima – Poreska uprava FBiH je u 2008. godini prikupila za 560 miliona KM ili 20,6% više prihoda dok je Poreska uprava RS prikupila za 356 miliona KM ili 25,8% više prihoda u odnosu na prethodnu godinu.

Tabele 4: Prihodi od direktnih poreza i doprinosa u 2007. i 2008. godini (u milionima KM)

	FBiH			RS		
	2007.	2008.	%	2007.	2008.	%
Doprinosi	1.998	2.434	21,8%	785	1.019	29,8%
PIO	1.100	1.350	22,8%	444	582	31,0%
Zdravstvo	790	953	20,6%	289	370	27,7%
Nezaposleni	108	131	21,0%	17	23	31,1%
Dječija zaštita	-	-	-	34	45	31,3%
Direktni porezi	717	841	17,3%	592	714	20,6%
Porez na platu	230	291	26,8%	132	171	29,5%
Porez na dobit	101	81	-20,0%	68	118	73,4%
Porezi građana	117	144	22,5%	67	74	10,2%
Ostali porezi	27	56	103,0%	63	55	-12,9%
Takse, kazne i naknade	242	293	21,1%	261	296	13,1%
Total	2.714	3.275	20,6%	1.377	1.733	25,82%

Izvor: Poreska uprava RS i Poreska uprava FBiH

- Ostali porezi iz tabele¹⁰⁴

U Federaciji BiH najveći rast bilježe prihodi od doprinosa koji su ujedno i najznačajnija stavka prihoda u FBiH sa učešćem od 74,3% u ukupnim prikupljenim prihodima u 2008.

¹⁰⁴ U kategoriju ostalih poreza je u 2008. uključen iznos od 22,8 miliona KM naplaćenih zaostalih obaveza koje se odnose na period do 31.12.2005. godine. U 2007. godini nije bilo ovakvih prihoda, pa je stoga stopa rasta navedene kategorije visoka. Ukoliko isključimo zaostale obaveze „ostali porezi“ rastu po stopi od 19,7%.

godini. Doprinosi su veći za 436,3 miliona KM ili 21,8%, a unutar njih u povećanju prednjače doprinosi za PIO/MIO koji bilježe stpu rasta od 22,8%. Najveće relativno povećanje u odnosu na 2007. godinu bilježe prihodi od poreza na platu: 26,8%, a taj rast je dijelom uzrokovao povećanjem prosječne plate u FBiH za 13,5% odnosno povećanje prosječnog broja zaposlenih za 4,1% u 2008. u odnosu na 2007. godinu. Od početka 2008. godine je u FBiH na snazi novi Zakon o porezu na dobit kojim je prijašnja stopa poreza od 30% smanjena na 10% uz izmijenjen režim oslobođanja od plaćanja poreza što je dijelom uzrokovalo da prihodi od poreza na dobit u FBiH zabilježe pad od 20% u odnosu na 2007. godinu. Ipak, Porezna uprava FBiH navodi da je ovo smanjenje uzrokovano iniciranjem novog poreza te da bi izgubljeni prihodi trebali biti kompenzirani početkom 2009. godine. Slijedeća godina će također biti reformska godina u Federaciji BiH u sferi direktnih poreza, o čemu će biti riječi u nastavku.

Prosječna plata u RS (više u poglavljiju „Plate“) je u 2008. godini viša za 29,1% u odnosu na prethodnu godinu, a njen jaki uticaj na kretanje u naplati direktnih poreza se ogleda u sličnim stopama rasta doprinosa (koji rastu po stopi od 29,8% u odnosu na 2007.) i poreza na platu (koji raste 29,5% u odnosu na 2007.). Ipak, najveći relativni rast ostvaruje nedavno reformisani porez na dobit preduzeća. Naime, 2007. godina je u RS bila obilježena stupanjem na snagu novog Zakona o porezu na dobit i Zakona o porezu na dohodak od 1. januara 2007. godine. Uvođenje novog poreza na dobit u RS kojima je smanjen broj poreznih izuzeća je dijelom uticalo na povećanje prihoda od ovog poreza za čak 119% u prvoj godini nakon uvođenja, dok u drugoj samo djelimično usporava rast te je ostvareno povećanje ovih prihoda od 73%. Efekti novog poreza se mogu najčešće predstaviti činjenicom da je u 2008. godini prikupljeno za 87 miliona KM ili 280% više prihoda nego u 2006. godini, prije stupanja na snagu novog Zakona. S druge strane, uvođenje novog Zakona o porezu na dohodak je rezultiralo smanjenjem prihoda od ovog poreza od 19% u godini uvođenja (2007.), dok je 2008. ostvaren snažan rast od oko 30%. Po sličnoj stopi je u 2008. godini ostvaren rast prihoda od doprinosa i od poreza na platu (u 2008. godini zabilježen je rast plata u RS od čak 29,1% u odnosu na 2007. godinu). Stupanjem na snagu izmjena poreza na dohodak u RS 1.1.2009. godine očekuje se blago smanjenje ovih prihoda u 2009. godini, o čemu će biti više riječi u slijedećem dijelu izvještaja.

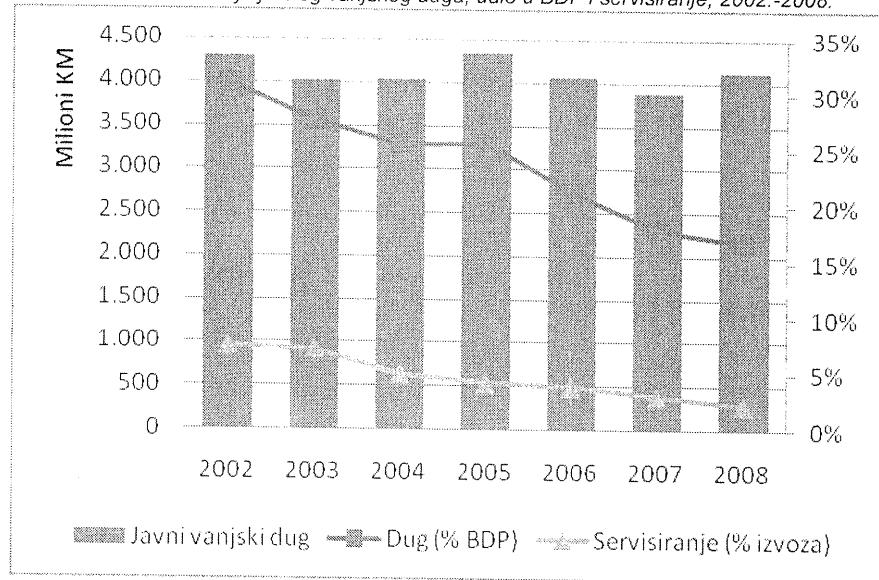
JAVNI VANJSKI DUG

Među glavne karakteristike javnog vanjskog duga Bosne i Hercegovine se u posljednjih nekoliko godina može uvrstiti stalno prisutni trend izmjene strukture vanjskih kreditora uz rastući udio duga koji otpada na evropske kreditore (krediti Evropske investicione banke, Evropske banke za obnovu i razvoj, Evropske komisije i ostalih) te stabilan nivo vanjskog zaduženja države.

Na kraju 2008. godine stanje ukupnog javnog vanjskog duga BiH je za 6,12% više u odnosu na iznos koji je u istom periodu u 2007. godini dugovala ino-povjeriocima. Stanje vanjske zaduženosti iznosi 4,12 milijarde KM ili približno 16,8% procijenjenog BDP-a za 2008., što, imajući u vidu da se i 2007. godine BiH nalazila na najnižem stepenu zaduženja u posljednjih sedam godina, ne predstavlja velik nivo zaduženja. Apsolutni rast u posljednjoj godini je prvenstveno uzrokovani novim zaduženjima kod Svjetske Banke i Evropske banke za obnovu i razvoj (EBRD) koji su ujedno i veći kreditori u strukturi javnog vanjskog duga BiH.

Navedeno povećanje apsolutnog iznosa duga zajedno sa procijenjenim rastom BDP-a u 2008. godini rezultiraju nastavkom trenda opadanja učešća vladinog vanjskog duga u BDP-u, koje je u 2007. iznosi 17,9%, a u 2008. godini iznosi oko 16,8%, kako je već navedeno (vidi slijedeći grafikon).

Grafikon 15: Stanje javnog vanjskog duga, udio u BDP i servisiranje, 2002.-2008.

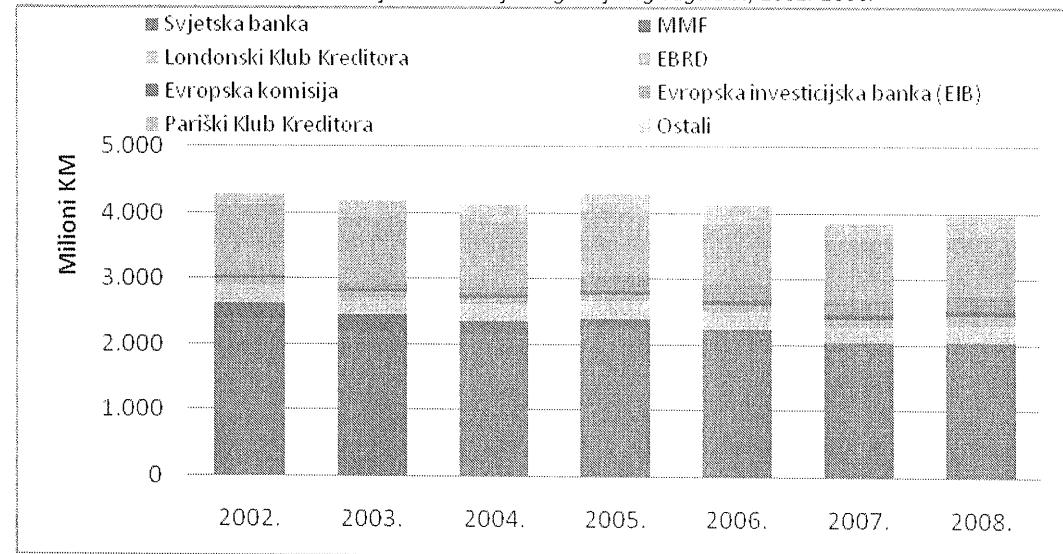

Izvor: MFiT, BHAS, projekcije DEP-a za BDP 2008.

Što se strukture kreditora tiče, najznačajniji udio u javnom vanjskom dugu zauzimaju krediti Svjetske banke sa učešćem od 51,0% i Pariškog Kluba sa 19,6%. Nakon njih slijede Evropska Investicijska banka (EIB), Londonski Klub i EBRD sa učešćem od 6,0%, 5,6% i 5,0% respektivno. Stanje i struktura javnog vanjskog duga po kreditorima u posljednjih sedam godina data je na grafikonu 16. Historijski gledano, u strukturi javnog vanjskog duga BiH primjetan je trend opadanja relativnog učešća multilateralnih kreditora kao što su Pariški i Londonski Klub (čije je učešće od 2002. palo za 4,3 odnosno 0,9 procentnih poena), a porasta učešća evropskih kreditora. Tri najveća evropska kreditora zajedno (EBRD, Evropska Komisija i EIB) su povečali učešće u strukturi javnog vanjskog duga sa 5% u 2002. na 12,9% u 2008. godini.

Prema posljednjim dostupnim zvaničnim podacima u vrijeme sačinjavanja ovog izvještaja, u prvih devet mjeseci 2008. godine servisirano je 152,91 milion KM vanjskog duga. Potrebno je napomenuti da se od servisiranog iznosa na obaveze po osnovu glavnice kredita odnosilo 82,0 miliona ili 53,6%, a na obaveze po osnovu kamata, servisnih i drugih bankarskih troškova 70,9 miliona KM ili 46,4%. Iznos servisiranja javnog vanjskog duga kao udio u izvozu (za prvih devet mjeseci 2008. godine) iznosi 2,97% ostvarenog izvoza. S obzirom na nosioce obaveza, za servisiranje obaveza Federacije BiH je izdvojeno 60,0% servisiranog iznosa, na obaveze Republike Srpske 39,7%, Distrikta Brčko 0,06% te na direktne obaveze BiH 0,19% navedenog iznosa. Također, uslijed (iako tek po preliminarnim podacima) smanjenih javnih prihoda u posljednjem kvartalu 2008. godine te sličnim prognozama i očekivanjima za prvi dio 2009. godine, u fokus se mora staviti i mogućnost eventualnog novog zaduživanja zbog moguće nedostatnosti javnih prihoda za pravovremeno servisiranje obaveza ili samo kao obezbjeđenje ublažavanja negativnih efekata globalne ekonomsko-finansijske krize.

Grafikon 16: Stanje i struktura javnog vanjskog duga BiH, 2002.-2008.

Izvor: Ministarstvo finansija i trezora BiH

POČETAK RADA FISKALNOG VIJEĆA U 2008. GODINI I PLANOVI ZA 2009. GODINU

Nakon dugotrajnog procesa koji je trajao od 2005. godine, Parlamentarna skupština BiH je u julu 2008. godine usvojila Zakon o Fiskalnom vijeću BiH, tijelu zaduženom za koordinaciju fiskalne politike u BiH u cilju održavanja makroekonomskе stabilnosti i fiskalne održivosti zemlje. Imajući u obzir da je u BiH na snazi sistem valutnog odbora koji ograničava raspoložive monetarne mjere, koordinacija fiskalne politike je od krucijalne važnosti. Važnost kvalitetnog rada Fiskalnog vijeća je još više naglašena uslijed izazito komplikirane i decentralizirane fiskalne strukture u BiH.

Stalni članovi Fiskalnog vijeća su predsjedavajući Vijeća ministara BiH (koji ujedno i predsjedava Fiskalnim vijećem), predsjednik Vlade RS, premijer FBiH, ministar finansija i trezora BiH te ministri finansija RS i FBiH. Pored šest stalnih članova, sjednicama Fiskalnog vijeća u svojstvu posmatrača bez prava glasa prisustvuju guverner Centralne banke BiH i predsjednik Vlade Brčko Distrikta BiH.

Osnovna nadležnost Fiskalnog vijeća je koordinacija fiskalne politike u BiH putem usvajanja Globalnog okvira fiskalnog bilansa i politika u BiH (dalje: Globalni okvir) koji sadrži fiskalne ciljeve svakog od nivoa vlasti, makroekonomskе projekcije i projekcije ukupnih prihoda od indirektnih poreza te gornje granice zaduženja svakog od nivoa vlasti. Globalni okvir se usvaja svake godine do 31. maja (što je u skladu sa važećim budžetskim kalendarima u BiH, prema pristupu planiranja budžeta u 10 koraka) za trogodišnji period (kao podloga za pripremu Dokumenata okvirnih budžeta, koje Institucije BiH, FBiH, RS i BD usvajaju svake godine u junu) u formi sporazuma između Vijeća ministara BiH, Vlade FBiH i Vlade RS. Dakle, Globalni okvir će predstavljati sporazum na najvišem nivou u pogledu fiskalne politike u BiH, sa kojim će morati biti usklađeni fiskalni planovi svih nivoa vlasti. Poslovnikom je definirano da predsjedavajući Fiskalnog vijeća saziva sjednicu najmanje jednom u tri mjeseca.

Za održavanje sjednica Fiskalnog vijeća potrebno je da istim prisustvuje najmanje pet njegovih članova, a da bi odluke bile pravno valjane, potrebno je da za njih glasa pet članova i to tako da je pozitivno glasao najmanje po jedan predstavnik konstitutivnih naroda u BiH.

Fiskalno vijeće zaduženo je i za praćenje realizacije utvrđenih fiskalnih ciljeva prilikom donošenja i izvršavanja budžeta, preuzimanje korektivnih mjera, te predlaganje prioriteta u unapređenju sektora javnih finansija.

Pored navedenih, Zakon je u cilju veće operativnosti Fiskalnog vijeća i nemogućnosti blokiranja rada tog tijela definirao i sistem otklanjanja zastoja u donošenju odluka (ukoliko se Sporazum ne potpiše do isteka privremenog finansiranja, odnosno kraja prvog kvartala tekuće godine, budžeti se predlažu na nivou okvira budžeta iz prethodne godine) i sankcije za prekršioce Sporazuma (deponovanje 10% od iznosa odstupanja od utvrđenog fiskalnog cilja za otplate unutrašnjeg duga tog nivoa vlasti).

Zakonom i Poslovnikom su utvrđena i stalna tijela Fiskalnog vijeća i to: (1) *Savjetodavna grupa* koju čini sedam članova nominiranih od strane predsjedavajućeg Vijeća ministara BiH, predsjednika Vlade FBiH, predsjednika Vlade RS, ministra finansija i trezora BiH, ministra finansija Vlade FBiH, ministra finansija Vlade RS i gradonačelnika Brčko Distrikta i koja je odgovorno za pripremu i prijedlog odluka i drugih pravnih akata koje donosi Fiskalno vijeće, a prvenstveno pripremanje prijedloga dokumenta Globalnog okvira fiskalnog bilansa i politike u BiH koji Fiskalnom vijeću mora odstaviti do 15. maja svake godine; i (2) *Sekretariat Fiskalnog vijeća*, kao tijela koje potpomaže funkcioniranje istog te koje će obavljati stručno-administrativne i materijalno-finansijske poslove podrške u radu Fiskalnog vijeća - sastoji se od sekretara i dva pomoćnika sekretara, koji vrše funkciju sekretara naizmjenično u trajanju od šest mjeseci po principu rotacije, prava iz radnog odnosa ostvaruju u institucijama koje su ih imenovale, a poslove obavljaju pri Uredu predsjedavajućeg Vijeća ministara.

Nakon usvajanja Zakona o Fiskalnom vijeću, ovo tijelo je u toku 2008. godine održalo tri sjednice na kojima je usvojen Poslovnik Fiskalnog vijeća, imenovani članovi Savjetodavne grupe (uključujući pomoćnike ministara finansija na državnom i entitetskom nivou) i dogovoren zaključak o rastu budžeta državne i entitetskih vlada za 2009. godinu, prema kojem budžet Institucija BiH može rasti 12%, a prihodi s JR UIO 8% u odnosu na 2008. godinu, dok budžeti entitetskih vlada mogu rasti 6%, a prihodi s JR UIO 4% u odnosu na 2008. godinu. Obzirom da je Zakon o Fiskalnom vijeću donesen tek u drugoj polovini 2008. godini, sredinom budžetskog ciklusa (nakon izrade DOB-ova), Fiskalno vijeće BiH nakon početka svog rada nije usvojilo puni Globalni okvir za 2008., nego je krajem godine dogovoren navedeni rast budžeta državne i entitetskih vlada za 2009.

OSVRT NA USVOJENE BUDŽETE ENTITETA I INSTITUCIJA BIH¹⁰⁵ BUDŽET VLADE FEDERACIJE BIH ZA 2009. GODINU

U prethodne tri godine došlo je do velikih povećanja budžeta Vlade FBiH (rebalans za 2008. godinu je veći za 11% ili oko 160 miliona KM u odnosu na budžet za 2007. godinu), koja su bila posljedica povećanih prihoda od indirektnih poreza (ukoliko se uporedi budžet Vlade FBiH za 2008. i za 2007. godinu, prihodi od indirektnih poreza su viši čak 33% ili oko 318 miliona KM, a uglavnom su bila usmjerena na transfere za socijalne kategorije (povećanje od skoro 180 miliona KM), otplate duga (došlo je do povećanja od 105 miliona KM ili 44,5%, koji se odbrimdijelom odnosi na unutrašnji dug za koji je u budžetu za 2009. godinu planirano skoro 100 miliona KM, uključujući otplate po osnovu stare devizne štednje, u odnosu na oko 80 miliona KM u 2007. godini), i primanja uposlenih (povećanje od oko 22% ili 36 miliona KM u odnosu na 2007. godinu).

2008. godini su obiležili problema sa likvidnosti budžeta Vlade FBiH, uslijed nerealnog planiranja prihodovne strane (uključujući planirani prijenos suficita iz 2007. godine od oko 150 milion KM, koji nije zabilježen u konačnom izvještaju o izvršenju za 2007.

¹⁰⁵ Uporedni tabelarni pregled usvojenih budžeta sva tri nivoa dat je u Tabeli u Prilogu

godinu) i povećanja broja osoba uvedenih u prava za primanje pomoći iz budžeta Vlade FBiH.

Imajući u vidu gore navedeno te očekivanu stabilizaciju prihoda od indirektnih poreza u 2009. godini (uslijed predviđenog smanjenja prihoda od carina zbog potpisivanja SSP, te projiciranog smanjenja rasta uvoza i potrošnje uslijed uticaja međunarodne ekonomske krize, između ostalog), nakon tri godine iznimno jakog rasta, ukupan budžet FBiH za 2009. godinu je u odnosu na rebalansirani budžet iz prethodne godine smanjen za 233 miliona KM ili 12,7%, što je rezultat najavljivane restriktivne fiskalne politike odnosno smanjenja i racionalizacije javne potrošnje u FBiH. Iako je budžetski proces pripreme budžeta za 2009. godinu kasnio uslijed dugotrajnog procesa suođenja velikih budžetskih zahtjeva u okvire realnih projiciranih prihoda, budžet FBiH za 2009. godinu usvojen je na kraju decembra 2008. godine zajedno sa zaključcima Zastupničkog doma i Parlamenta FBiH kojim se Vlada FBiH zadužuje da pripremi i izvrši rebalans budžeta u aprilu 2009. godine u slučaju potrebe, a nakon analize podataka o izvršenju budžeta za prvi kvartal 2009.

BUDŽET REPUBLIKE SRPSKE ZA 2009.

Za razliku od budžeta Vlade FBiH, budžet Vlade RS za 2009. godinu pokazuje dalji porast – ukupno povećanje iznosi skoro 425 miliona ili 35,7% u odnosu na budžet za 2007. godinu, a uglavnom kao rezultat povećanih prihoda od indirektnih poreza (ukoliko se uporedi budžet Vlade RS za 2009. godinu i budžet za 2007. godinu, bilježi se rast prihoda od indirektnih poreza od 30,7% ili oko 257 miliona KM), koji su najvećim dijelom iskorišteni za povećanje primanja uposlenih (povećanje od 54,8% ili 218 miliona KM u odnosu na 2007. godinu) i povećanje transfera (oko 159 miliona KM u odnosu na 2007. godinu, od čega ukupno povećanje grantova pojedincima iznosi 24,7% ili oko 50 miliona KM, a ukupno povećanje subvencija oko 49% ili oko 51 milion KM).

U toku 2008. godine, Vlada RS je izvršila rebalans budžeta (treći u posljednje tri godine), kojim je budžet povećan za 75 miliona KM u odnosu na na prvobitno usvojeni budžet za 2008. godinu. S prihodovne strane prihodi od indirektnih poreza uvećani su za 44 miliona KM ili 4%, prihodi od poreza na dohodak povećani su za 28 miliona KM ili 23%, a prihodi od poreza na dohodak uvećani su za 24 miliona KM ili 25% u odnosu na prvobitno usvojeni budžet za 2008. godinu¹⁰⁶. Unutar finansiranja planirane primljene otplate duga su smanjene za 18 miliona KM ili 45%, a planirani krediti smanjeni za 11 miliona ili 46% u odnosu na prvobitno usvojeni budžet za 2008. godinu.

Sa rashodovne strane, rebalansom su povećane plate i naknade za 94 miliona KM, materijalni troškovi su smanjeni za 8 miliona KM, transferi pojedincima su povećani

¹⁰⁶ Do povećanja prihoda od direktnih poreza došlo je uslijed novih novih zakonskih rješenja u ovoj oblasti.

za 29 miliona KM, subvencije preduzećima su povećane za 24 miliona KM, dok su smanjeni ostali rashodi.

Budžet Vlade RS za 2009. godinu iznosi 1.670 miliona KM, što predstavlja povećanje od 11% ili 170 miliona KM u odnosu na prвobitni budžet Vlade RS za 2008. godinu, odnosno povećanje 6% ili 95 miliona KM u odnosu na rebalans budžeta Vlade RS za 2008. godinu.

BUDŽET INSTITUCIJA BIH ZA 2009. GODINU

I ove godine je došlo do kašnjenja u usvajanju budžeta Institucija BiH, iako je Fiskalno vijeće počelo sa radom i donijelo odluku o visini državnog budžeta i sredstvima od indirektnih poreza za finansiranje Institucija BiH u novembru 2008. godine (vidi dio izvještaja koji se odnosi na rad Fiskalnog vijeća BiH u 2008. godini). Dok su budžeti entitetskih vlada usvojeni prije isteka 2008. godine, budžet Institucija BiH je usvojen tek krajem januara 2009. godine

Kao i budžet Vlade RS, i budžet Institucija BiH za 2009. godinu pokazuje daljnji porast, te je ukupno povećanje budžeta Institucija BiH za 2009. godinu skoro 282 miliona ili 37,6% u odnosu na budžet za 2007. godinu, a uglavnom kao rezultat povećanih prihoda od indirektnih poreza. Ukoliko se uporedi budžet Institucija BiH za 2009. godinu i budžet za 2007. godinu, bilježi se rast prihoda od indirektnih poreza od 14,1% ili oko 90 miliona KM, što je ipak znatno manje povećanje ovih prihoda u odnosu na budžete entitetskih vlada. Na povećanje budžeta je uticalo i znatno povećanje neporeskih prihoda (ukoliko se uporedi budžet Institucija BiH a za 2009. godinu i budžet za 2007. godinu, bilježi se rast prihoda od neporeskih od 82% ili oko 70 miliona KM), te posebno uslijed činjenice da je u 2009. godini planirano finansiranje iz prenesenih suficita iz prethodnih godina u iznosu od 102 miliona KM.

Ovo povećanje prihoda i finansiranja u posljednje tri godine na nivou Institucija BiH najvećim dijelom je iskorišteno za povećanje primanja uposlenih (povećanje od 48,6% ili 235 miliona KM u odnosu na 2007. godinu), povećanje materijalnih troškova (oko 66% ili 77 miliona KM u odnosu na 2007. godinu), te povećanje kapitalnih izdataka za 40,7% ili 14 miliona KM.

U toku 2008. godine, kao ni u prethodnim godinama, Institucije BiH nisu vršile rebalans.

Budžet Institucija BiH za 2009. godinu (isključujući servisiranje vanjskog duga) iznosi 1.035 miliona KM, što je 12% ili 111 miliona KM više u odnosu na budžet za 2008. godinu.

III CIJENE, MONETARNI I FINANSIJSKI SEKTOR

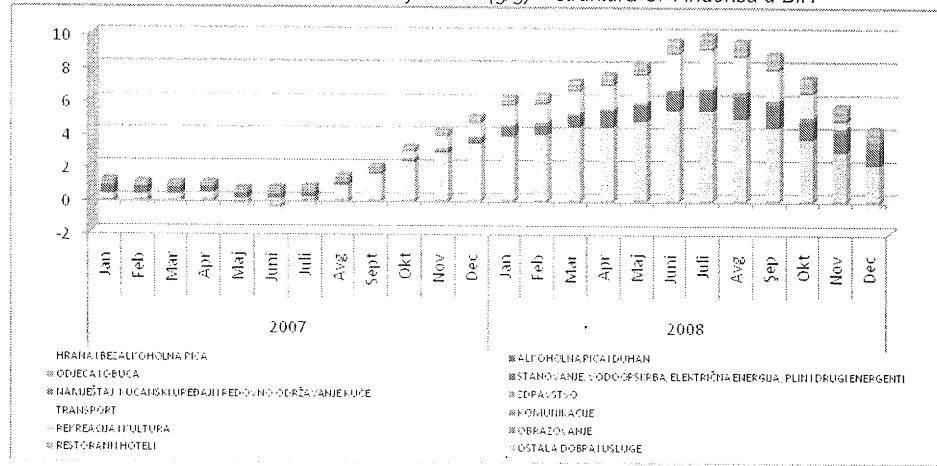
Cijene

U BiH je tokom 2008. godine zabilježena najveća inflacija u posljednjih pet godina podstaknuta snažnim rastom cijena sirove nafte kao i hrane na svjetskom tržištu. Prosječna godišnja inflacija u BiH mjerena CPI indeksom iznosila je 7,4% u 2008. godini. Najveći rast cijena su ostvarile prvenstveno kategorije: *hrana i bezalkoholna pića* (12,1%), *stanovanje i energenti* (8,5%) i *transport* (11,2%) koje čine oko 50% strukture CPI indeksa.

Kako je poznato nivo cijena u BiH je u direktnoj korelaciji sa svjetskim cijenama. Uticaj svjetskih cijena na cijene u BiH je bio najsnažniji u P1 2008., da bi se u julu uvezeni inflatorni pritisci počeli smanjivati. Naime, svjetske cijene nafte su polovinom godine dostigle svoj vrhunac, tačnije u mjesecu julu od 133,9¹⁰⁷ \$/barel, nakon čega je došlo do stabilizacije cijena ovog energenta koja je u decembru iznosila svega 41,5 \$/barel. Slično je zabilježeno i sa cijenama hrane¹⁰⁸ koje su prvoj godini imale snažan rast.

Osim direktnog uticaja poskupljenje naftnih derivata i hrane je imalo i indirektne uticaje na rast potrošačkih cijena u BiH kroz poskupljenje onih dobara i usluga u čijoj proizvodnji naftni derivati i hrana imaju važnu komponentu (prvenstveno transportne usluge, komunalne usluge, restoranske usluge i sl.). Koliki je uticaj pojedinih kategorija dobara i usluga na ukupnu inflaciju u BiH pokazuje grafikon ispod.

Grafikon 17: Dinamika inflacije u BiH (g/g) – struktura CPI indeksa u BiH

Izvor: Agencija za statistiku BiH

¹⁰⁷ Izvor podatka IMF database.

¹⁰⁸ Cijena hrane je u mjesecu junu porasla za čak 44% g/g, dok se u decembru smanjila za 18%. g/g.
Izvor: IMF database.

U okviru kategorije *hrane i bezalkoholnih pića* najveći doprinos je imao rast cijena žitarica sa godišnjom stopama promjene od 17,8%, *hljeba i proizvoda od brašna* od 23%, *mesa* 8,4%. Ove tri podkategorije čine polovinu strukture indeksa hrane. Bitno je napomenuti da se smanjenje svjetskih cijena hrane značajnije odrazilo na domaće cijene hrane tek krajem trećeg i u četvrtom kvartalu 2008. godine, zbog čega je ova kategorija zadržala visoku prosječnu godišnju stopu rasta cijena (13%). Kategorija ulja i masti je takođe imala zapažen prosječni godišnji rast (40%) da bi u posljednjem kvartalu, tačnije u decembru zabilježila pad cijena od 0,5% g/g. Rast cijena voća i povrća je takođe značajno usporen krajem 2008. godine u odnosu na prvu polovinu godine. Tako je povrće pojeftinilo za 5% u K4 2008. (g/g), dok je cijena voća u istom periodu porasla za 8%.

Stanovanje i energenti kao druga najveća kategorija u okviru CPI indeksa, je naveći rast cijena zabilježila kroz podkategorije tečnih goriva i gasa. Naime, cijena tečnog goriva nakon rekordnog porasta od 42% g/g u julu 2008. godine je u decembru rasla 1,4% (g/g). Takođe cijena gasa u BiH je tokom 2008. godine dva puta značajno mijenjala u skladu sa kvartalnim izmjenama svjetskih cijena gasa: u aprilu kada je cijena gasa u BiH porasla za 20% g/g, te u novembru za 43% g/g. Nakon najavljenog poskupljenja električne energije u januaru 2008. godine cijena ove kategorije je imala sezonski karakter (poskupljenje u aprilu i pojefitnjenje u oktobru). Time je cijena ovog energenta u 2008. godini u prosjeku bila veća za 8% u odnosu na 2007. godinu.

Koliki je uticaj cijene nafte na svjetskom tržištu na BH cijene najbolje pokazuje kategorija *transporta*. Cijena naftnih derivata – benzina u BiH je pratila kretanje cijena nafte na svjetskom tržištu, dostigavši najveći rast u julu (28% g/g) da bi u decembru bila smanjena za 10,5% g/g. Međutim snažan rast ovog energenta iz P1 2008. je doprinijeo da prosječan godišnji rast ove kategorije bude znatno visok (14,7%) kao i cijena transportnih usluga (16%).

Indirektni uticaj povećanja cijena hrane se odrazio i na kategoriju *rastorana i hotela*. Ugostiteljske usluge su u prosjeku bile skuplje za 8% u 2008. godini u odnosu na 2007.

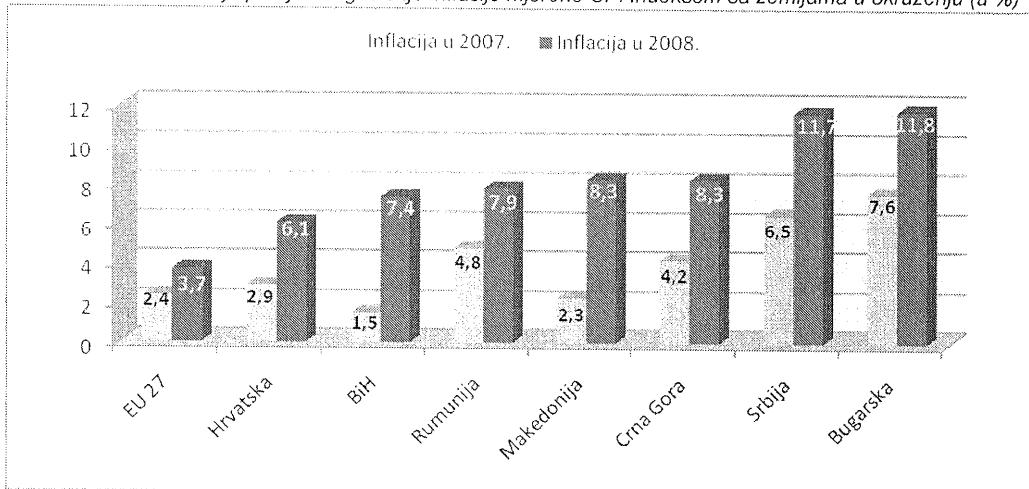
Sve ostale kategorije u strukturi CPI indeksa su zabilježile nešto skromniji rast cijena u odnosu na pomenute proizvode i usluge.

Jedina kategorija koja je tradicionalno ostvarila pad indeksa potrošačkih cijena je *odjeća i obuća* (2% g/g), ali mali udio ove kategorije u ukupnom CPI indeksu (6%) nije imao velikog uticaja na opšti nivo cijena u BiH.

Poređenjem prosječne godišnje inflacije u BiH za zemljama u okruženju vidno je da je inflacija u BiH bila značajno veća u odnosu na inflaciju u EU. Međutim bitno je napomenuti da je udio hrane u strukturi CPI indeksa u BiH mnogo veći nego u EU.

(udio hrane i bezalkoholnih pića u BiH je oko 33% dok je u EU gotovo dvostruko manji).

Grafikon 18: Poređenje prosječne godišnje inflacije mjerene CPI indeksom sa zemljama u okruženju (u %)

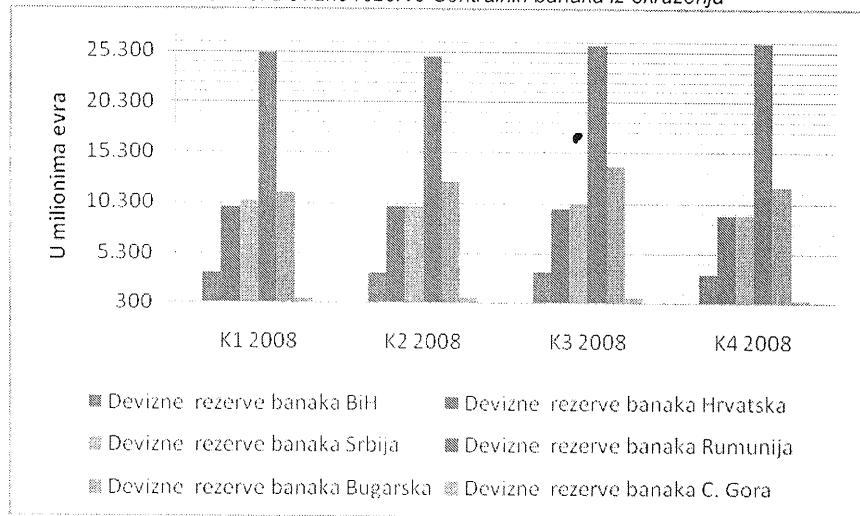

Izvor: Agencije za statistiku posmatranih zemalja

Razvoj monetarnog sektora u BiH

Ukupna vrijednost **deviznih rezervi** Centralne banke BiH na kraju 2008. godine iznosi 6,3 milijarde KM. U poređenju sa istim periodom prethodne godine devizne rezerve su zabilježile smanjenje od 6% ili za 402,8 miliona KM. Usporenje rasta deviznih rezervi prisutno je bilo tokom cijele godine, sa izuzetkom tokom trećeg kvartala kada su zabilježile blagi porast (jedino tokom K3 kvartalna stopa rasta je bila pozitivna : 4,7%). Navedeno usporenje rasta deviznih rezervi posljedica je prije svega pogoršanja u spoljnotrgovinskoj razmjeni u 2008. godini.

Grafikon 19: Devizne rezerve Centralnih banaka iz okruženja

Izvor: Centralne banke država iz okruženja

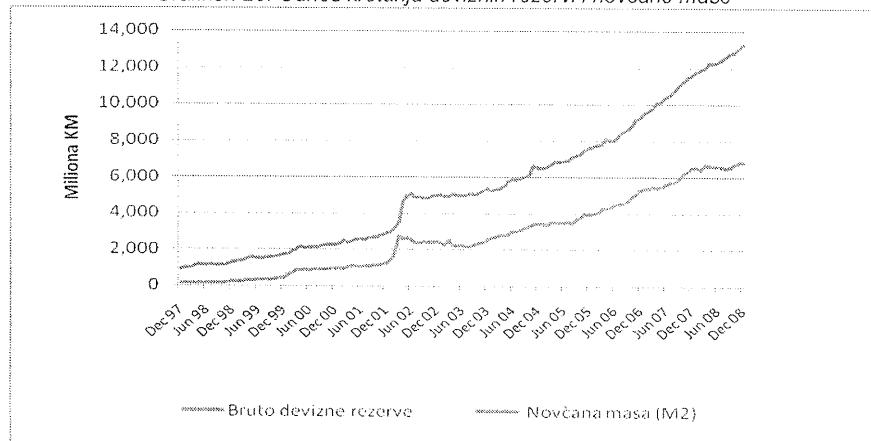
Devizne rezerve plasirane su najvećim dijelom u vidu depozita kod stranih banaka u iznosu od 4,7 milijardi KM ili 75% ukupnog iznosa deviznih rezervi. Kod ove kategorije deviznih rezervi prisutno je smanjenje udjela u odnosu na prethodnu godinu od 14 procentnih poena. Ovo smanjenje udjela depozita kod stranih banaka jeste rezultat povlačenja novačnih sredstava sa depozita i njihovo investiranje u hartije od vrijednosti. U tom kontekstu, investicije u hartije od vrijednosti na kraju 2008. godine iznose 1,3 milijardi KM, što je povećanje u odnosu na kraj 2007. od skoro 700 miliona (sa učešćem od 20,7%).

Krajem 2008. godine, iako smanjen, nivo bruto deviznih rezervi bio je dovoljan za finansiranje 4,3 mjeseci prosječnog uvoza BiH, što je zadovoljavajući koeficijent sa aspekta finansijske stabilnosti.¹⁰⁹

Ovakvo kretanje deviznih rezervi (smanjenje) dovelo je do značajnog usporenja rasta najšireg novčanog agregata **novca u širem smislu (M2)**¹¹⁰ na kraju 2008. godine. Ukupan iznos M2 na kraju 2008. godine je iznosio 12,8 milijardi KM, što je više za 526,3 miliona KM u odnosu na kraj 2007. godine. Rast M2 je tokom prvih devet mjeseci je bio ujednačen, ali u zadnjem kvartalu je prisutno značajnije usporenenje, koje se odrazilo na ukupno kretanje ovog agregata. Naime, promjena rasta novačane mase desila se tokom oktobra mjeseca, mjeseca kada se finansijska kriza počela osjačati i u BiH, i u tom periodu je zabilježena je negativna stopa rasta od -5%. Ukupan rast M2 na kraju 2008. godine je iznosio svega 4,3%.

Iako su se devizne rezerve smanjile, novačana masa je nastavila svoj rast, iako znatno sporije. Ovo je bilo moguće uslijed promjena u kretanju **rezervnog novca (monetarne baze- M0)**¹¹¹ i novčanog multiplikatora¹¹².

Grafikon 20: Odnos kretanja deviznih rezervi i novčane mase

Izvor: Centralna banka BiH

¹⁰⁹ Koeficijent pokazuje da se 4,3 mjeseca uvoza može finansirati deviznim rezervama CBBiH, u slučaju finansiranja deficitia tekućeg računa. Prema teoriji međunarodne trgovine ukupne devizne rezerve bi trebale pokrivati najmanje 3 mjeseca prosječnog uvoza.

¹¹⁰ M2- (novac u širem smislu) se sastoji od transakcijskog novca (M1) i kvazi novca (QM).

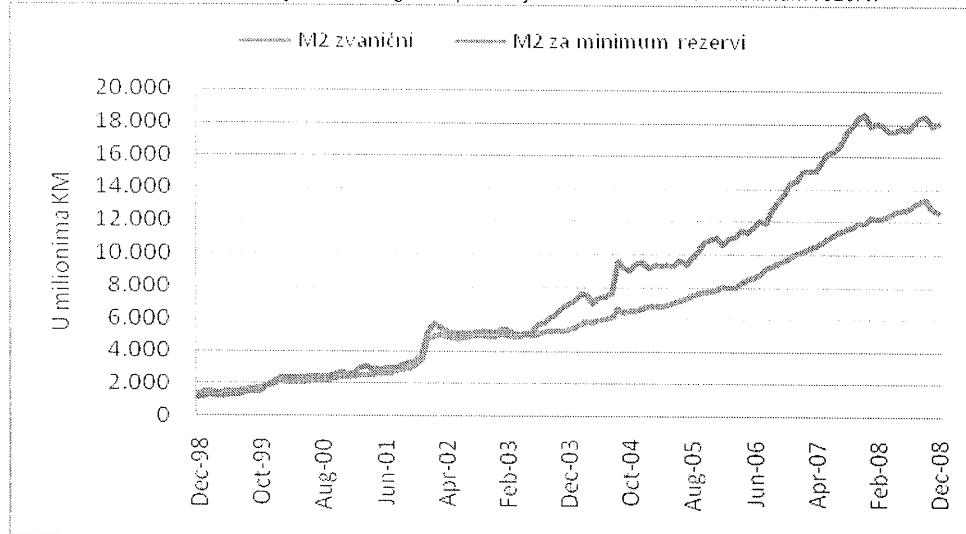
¹¹¹ M0- (rezervni novac ili monetarna baza) se sastoji od gotovine izvan monetarnih vlasti, depozita banaka kod monetarnih vlasti i ostalih depozita kod monetarnih vlasti.

¹¹² Novčani (monetarni multiplikator-m) predstavlja koeficijent koji pokazuje koliko se mijenja novčana masa shodno određenoj promjeni u monetarnoj bazi.

Ako se posmatra kretanje M0 kroz cijelu 2008. godinu, uočava se da je u prvoj polovini godine usporio svoj rast, a da u drugoj polovini godine dolazi i do negativnog rasta. Tako da na kraju 2008. godine on dostiže nivo od 5.7 milijardi KM, što je manje za 525 miliona KM u odnosu na kraj 2007. godine. Godišnja stopa rasta ovog agregata iznosi -8,4%. Na promjene rezervnog (primarnog) novca tokom godine najviše uticaja su imale promjene u obaveznim rezervama banaka. Ovakvo kretanje rezervnog novca, pored kretanja deviznih rezervi i novčanog multiplikatora, velikim dijelom je dovelo do usporenenja rasta novčane mase.

U isto vrijeme novčani multiplikator je pratilo trend blagog porasta tokom cijele godine, sa usporenjem tokom posljednjeg mjeseca. Novčani multiplikator (m) monetarnog agregata M2 na kraju godine iznosi 2,240. Na ovakvo kretanje novčanog multiplikatora uticale su promjene u ukupnom iznosu obaveznih rezervi, kao i mijenjanja njihovih stopa tokom godine, kao i smanjenja udjela rezervi u ukupnim depozitima komercijalnih banaka u odnosu na isti period prethodne godine- jer su ukupne rezerve rasle sporije od depozita. Takođe, na blagi rast novčanog multiplikatora uticale su i promjene koeficijenta sklonosti držanja gotovine (odnos između gotovog i depozitnog novca). Ovaj koeficijent tokom cijele godine ukazuje kako se udio gotovine u depozitima smanjuje, i on ujedno predstavlja i pokazatelj sigurnosti u bankarski sistemu.

Grafikon 21: Kretanje zvaničnog M2 i potencijalni M2 za zakonski minimum rezervi

Izvor: Centralna banka BiH

Transakcijski novac ili novac u užem smislu (M1) na kraju godine dostiže nivo od oko 6 milijardi KM, što je za 165,5 miliona manje u odnosu na kraj 2007. godine. Kod ovog novčanog agregata usporenje rasta je bilo prisutno tokom cijele godine i na kraju godine M1 bilježi pad od 2,7%. Ako se posmatra kretanje ovog agregata kroz kvartale uočava se da je najvećim dijelom do usporenenja došlo tokom zadnjih tri mjeseca. Do usporenenja rasta, odnosno do negativne stope rasta najvećim dijelom je došlo uslijed kretanja depozita po viđenju u domaćoj valuti- kao vodeće komponente M1, koji su cijele godine usporavali svoj rast. Isti trend je pratila i druga komponenta M1, odnosno, gotovina izvan banaka.

Sa druge strane štedna kategorija novčane mase, **kvazi novac (QM)** tokom prvih devet mjeseci zabilježila je nešto snažniji porast, koji se značajnije smanjuje tokom zadnja tri mjeseca 2008. godine. Tako da na kraju posmatranog perioda oni dostižu nivo od 6,8 milijardi KM što je za 691,8 miliona KM ili 11,4% više u odnosu na kraj istog perioda prethodne godine. Na ovakvo kretanje najviše uticaja su imali oročeni i štedni depoziti u stranoj valuti, koji su snažnije rasli u odnosu na ostale kategorije kvazi novca. U isto vrijeme, usporenju kvazi novca doprinijeli su i depoziti po viđenju u stranoj valuti čiji rast se smanjio za 15,6 procentnih poena u zadnja četiri mjeseca 2008. godine.

Pokrivenost novčane mase (M2) sa bruto deviznim rezervama je iznosila 49,3%, a pokrivenost rezervnog novca (M0) direktno kreiranog od CBBiH, 110,4%, što zadovoljava kriterije stabilnog valutnog odbora.

Na kraju 2008. godine ukupna sredstva za održavanje **obavezne rezerve** su se smanjila za 492,2 miliona KM u odnosu na isti period prethodne godine, čime su postigli negativnu godišnju stopu rasta od -13,6%.

Centralna banka je 1. januara 2008. godine povećala stopu obavezne rezerve na 18%, s ciljem usporavanja kreditne ekspanzije. Upravno vijeće CBBiH je 14. oktobra donijelo odluku o smanjenju stope obavezne rezerve na 14%, da bi se obezbijedila dodatna likvidnost komercijalnih banaka u BiH. Ova odluka stupila je na snagu istog dana. Kao mjera zaštite od negativnih efekata svjetske finansijske krize, obezbjedivanja dodatne likvidnosti komercijalnih banaka i stimulisanja banaka na veće kreditne aktivnosti u zemlji i podsticajem jačanja privrednih aktivnosti CBBiH je 18. decembra 2008. godine donijela odluku o primjeni diferenciranih stopa obavezne rezerve, koja će stupiti na snagu od 1. januara 2009. godine. Ovom odlukom stopa obavezne rezerve na depozite oročene do jedne godine ostaće nepromijenjena, dakle 14%, dok će se stopa obavezne rezerve na depozite koji su oročeni na period duži od jedne godine smanjiti na 10%.

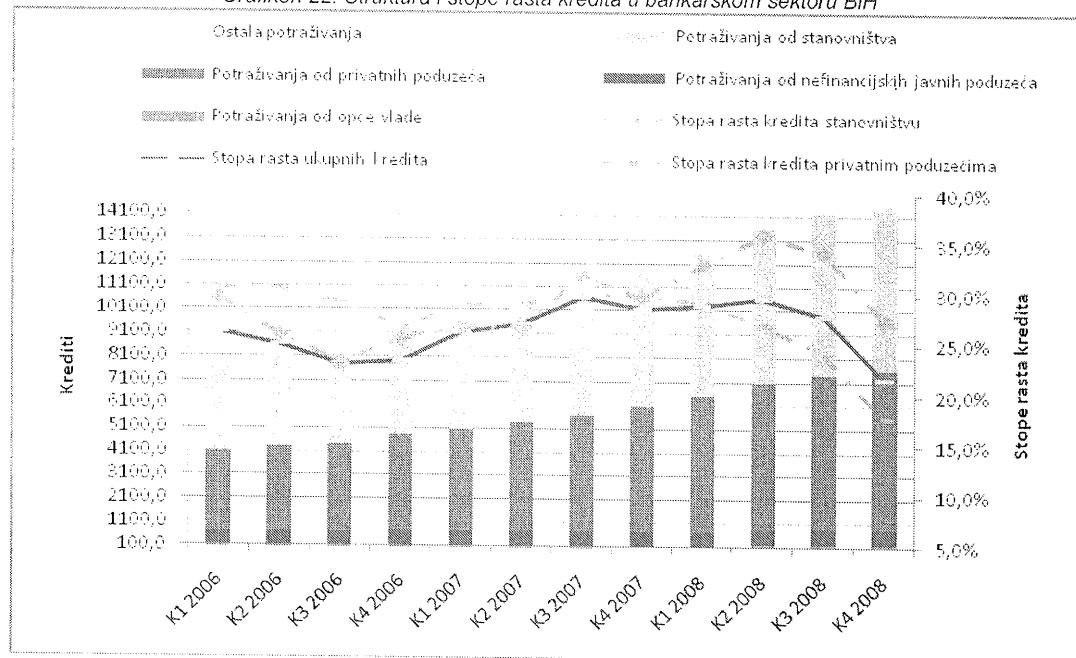
Bez obzira na ove promjene tokom 2008. godine, komercijalne banke nisu imale problema sa zadovoljavanjem stope obavezne rezerve jer one u prosjeku drže više sredstava kod Centralne banke, od onog koji je zakonom propisan (oko 29%). Međutim, ovaj višak sredstava po osnovu OR koji banke drže kod CBBiH se tokom cijele godine smanjivao i u odnosu na kraj prethodne godine se smanjio za 18,3 procentnih poena (na kraju 2007. višak sredstava po osnovu OR je iznosio 47,2%). Prosječna godišnja stopa koju komercijalne banke drže kod CBBiH u odnosu na depozitnu bazu iznosila je 21%.

Bankarski sektor u BiH

KREDITI I AKTIVNE KAMATNE STOPE

Iako je u prvoj polovini 2008. godine nastavljen trend rasta ukupnih kredita iz prethodne godine, stopa rasta kredita do kraja godine ipak je usporila za 6,8 postotnih poena u odnosu na 2007. godinu i iznosila 21,7%. Iznos ukupnih kredita na kraju 2008. godine dosegao je razinu od 14,6 mlrd. KM. Do usporene kreditne ekspanzije došlo je zbog usporavanja rasta kredita dvjema najvećim kategorijama - krediti stanovništvu i krediti poduzećima – u zadnjim mjesecima 2008. godine. Negativna zbivanja na svjetskim finansijskim tržištima i njihove posljedice počele su se osjećati u BiH početkom zadnjeg kvartala 2008. godine. Da bi zaštitiše svoje poslovanje banke su posegnule za strožijom politikom kreditiranja i povećanjem kamatnih stopa. S druge strane, vjerojatno je došlo i do slabljenja tražnje za kreditima jer ni građani ni poduzeća ne znaju što mogu očekivati od budućnosti i kako će se svjetska finansijska kriza odraziti na BH ekonomiju.

Grafikon 22: Struktura i stope rasta kredita u bankarskom sektoru BiH

Izvor: Centralna banka BiH

Uglavnom, krediti poduzećima u 2008. godini rasli su godišnjom stopom od 24,4% i na kraju godine iznosili 7,4 mlrd. KM. Krediti stanovništvu rasli su godišnjom stopom od 17,7% što predstavlja smanjenje od 12,2 postotnih poena u odnosu na prethodni

period. Iznos kredita dat stanovništvu na kraju 2008. godine bio je 6,7 mlrd. KM i veći je za milijardu u odnosu na 2007.

Krediti općoj vlasti zabilježili su najveći rast i to po stopi od 107,1% g/g. Da kraja 2008. godine dostigli su iznos od 264,1 mil. KM. Međutim, učešće ovih kredita u ukupnim kreditima veoma je mali (1,8%), tako da je i doprinos rastu izuzetno skroman (1,1%). Rastu kredita u ovoj kategoriji doprinijeli su krediti vladama entiteta, najvjerojatnije krediti FBiH, koja je u 2008. godini imala ozbiljnih finansijskih problema, što se i očitovalo na stanju depozita vlada entiteta (zabilježena je negativna stopa rasta od 27,1% g/g).

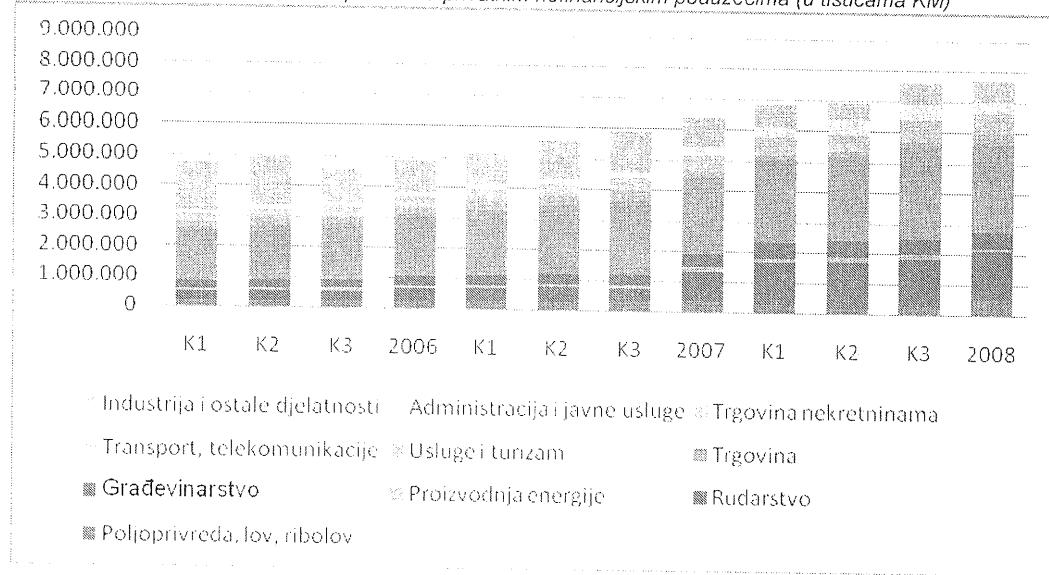
Ukupni plasmani¹¹³ privatnim nefinansijskim poduzećima do kraja 2008. godine narasli su na iznos od 7,7 mlrd. KM, što je povećanje od 1,3 mlrd. KM u odnosu na prethodnu godinu. Stopa rasta ukupnih plasmana nešto je sporija u odnosu na 2007. godinu, jer su u gotovo svim sektorima zabilježene sporije stope rasta, s tim da je kod dva sektora zabilježen i negativni rast. Plasmani industriji¹¹⁴ padali su godišnjom stopom od 20,6%, dok su plasmani energetskom sektoru padali godišnjom stopom od 51,2%.

S druge strane, najveći doprinos rastu ukupnim plasmanima privatnim nefinansijskim poduzećima dali su plasmani sektoru rudarstva čije se i učešće povećalo na 20,6%. Iznos plasmana ovom sektoru dosegao je 1,59 mlrd. KM. Snažan rast plasmana imao je i sektor poljoprivrede (50,0% g/g), sektor uslužnih djelatnosti kao što su turističke usluge i ugostiteljstvo (64,1% g/g), i poduzeća koja se bave trgovinom nekretninama (87,7% g/g). Plasmani sektoru trgovine iznosili su 2,91 mlrd. KM na kraju godine. Iako se učešće ovih plasmana smanjilo u 2008. godini, sektor trgovine i dalje ima najveće učešće u ukupnim plasmanima poduzećima (37,7%).

¹¹³ Kategorija ukupnih plasmana je širi pojam od ukupnih kredita jer obuhvaća pored ukupnih kredita i sve ostale plasmane, kao što su oročena sredstva kod ino banaka, plasmani drugim bankama, vrijednosnice, investicije u nekonsolidirana poduzeća, kamate i naknade, avanse i odgodeno plaćanje.

¹¹⁴ Ukupni krediti sektora industrije u BiH su izračunati zbrajanjem kategorija krediti rudarstvu i industriji RS i ostali krediti (koji uključuju kredite industriji) u FBiH. Prepostavlja se da krediti rudarstvu u RS zauzimaju veoma mali postotak u kategoriji kredita rudarstvu i industriji u RS

Grafikon 23 : Struktura plasmana privatnim nefinansijskim poduzećima (u tisućama KM)

Izvor: Agencija za bankarstvo FBiH i RS

Struktura kredita stanovništvu prema namjeni nije se bitnije mijenjala u 2008. godini, odnosno nastavljen je trend iz prethodnih godina. I dalje daleko najveće učešće imaju potrošački krediti (64,4%), zatim slijede stambeni krediti i krediti za ostale djelatnosti (poljoprivreda, mali biznis itd.)

Promatrajući aktivne kamatne stope godinu na godinu, kod većine je zabilježen trend pada. Tako su kamatne stope na kratkoročne kredite poduzećima u KM manje za 0,19 postotnih poena, dok su na dugoročne kredite manje za 0,15 postotnih poena. Kamatna stopa na kratkoročne kredite stanovništvu u KM smanjile su se sa 9,62% u 2007. godini na 9,53% u 2008. godini, a kod dugoročnih kredita zabilježen je pad od 0,20 postotnih poena (s 9,92% na 9,71%). Ove četiri kategorije aktivnih kamatnih stopa su najreprezentativnije, budući da su krediti plasirani u KM najdominantnija kategorija u ukupno plasiranim kreditima (89,7%).

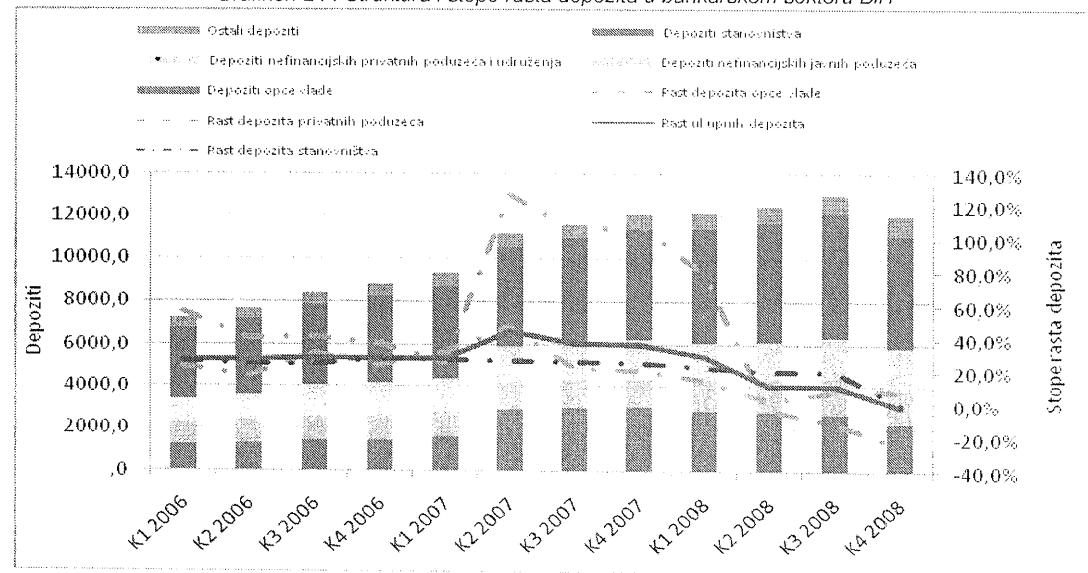
Međutim, da bi se vidjelo da li je i kako je svjetska finansijska kriza utjecala na kretanje kamatnih stopa u BiH, potrebno je promatrati kamatne stope na kredite u zadnjim mjesecima 2008. godine. Tako se zamjećuje da je veći rast, nego pad kamatnih stopa mjesec na mjesec 2008. godine. Do blagog povećanja kamatnih stopa na kredite vjerojatno je utjecalo poskupljenje izvora sredstava koja se plasiraju na BH tržištu, odnosno povećanje kamatnih stopa na depozite i teža dostupnost sredstava na inozemnom tržištu. Kamatne stope na kratkoročne kredite u KM privatnim poduzećima i udruženjima u zadnjem kvartalu 2008. godine veće su za 0,13 postotnih poena u

odnosu na prethodni kvartal i u prosjeku su iznosile 7,18%, dok su na dugoročne kredite porasle za 0,15 postotnih poena (sa 6,98% u K3 na 7,13% u K4 2008.). Kamatne stope na kratkoročne kredite u KM stanovništvu smanjile su se za 0,15 postotnih poena u zadnjem kvartalu, međutim, na dugoročne kredite povećale su se s 9,81% u K3 na 10,62% u K4 2008.

DEPOZITI I PASIVNE KAMATNE STOPE

2008. godina završena je s negativnom stopom rasta ukupnih depozita u odnosu na 2007. godinu (-1,03%). Ukupni depoziti na kraju 2008. godine iznosili su 12,01 mlrd. KM, što je smanjenje u odnosu na prethodnu godinu od 192,9 mil. KM. Uzrok smanjenja bilo je povlačenje depozita opće vlade sredinom 2008. godine, kao i povlačenje depozita stanovništva u zadnjem kvartalu 2008. godine.

Grafikon 24 : Struktura i stope rasta depozita u bankarskom sektoru BiH

Izvor: Centralna banka BiH

Smanjenju depozita opće vlade najviše su doprinijeli, kako je već spomenuto, problemi s likvidnošću s kojima se Vlada FBiH suočila tijekom 2008. godine. Depoziti opće vlade u 2008. godini padali su godišnjom stopom od 24,4%, a učešće u ukupnim depozitima smanjilo se u odnosu na 2007. godinu za 6 postotnih poena (s 25,3% na 19,3%).

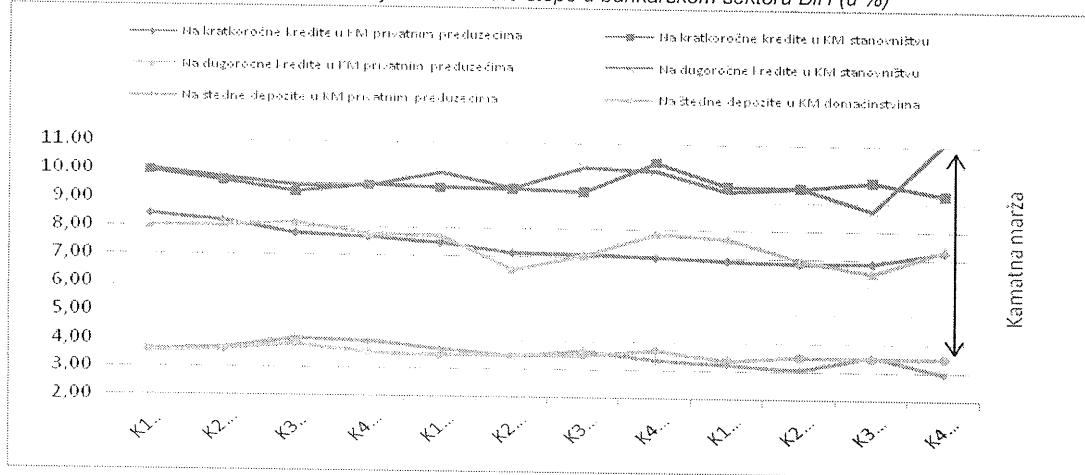
Iako je svjetska finansijska kriza imala posredan utjecaj na BH bankarski sektor i nije ozbiljnije ugrožavala likvidnost BH banaka, početkom zadnjeg kvartala 2008. godine došlo je do masovnog povlačenja depozita stanovništva. Sve do zadnjeg kvartala depoziti stanovništva rasli su dvoznamenkastom stopom, da bi do kraja godine stopa

rasta pala na 0,8% g/g, što je 25,2 postotnih poena manje nego u 2007. godini. U listopadu 2008. godine registrirana je negativna stopa rasta depozita u odnosu na prethodni mjesec 2008. godine od 11,7%. Građani su za tih mjesec dana povukli 678,6 mil. KM. Svi zahtjevi građana bili su ispoštovani, tako da povjerenje u bankarski sektor nije bilo poljuljano. Likvidnost je sačuvana zahvaljujući praksi držanja viška sredstava iznad obvezne pričuve kod Centralne banke, strogim, pa čak i nepovoljnim uvjetima kreditiranja, naročito gospodarskih društava, kao i bavljenje isključivo tradicionalnim bankarskim poslovima.

Depoziti poduzeća na kraju 2008. godine dosegli su razinu od 3,61 mlrd. KM. Iako je stopa rasta bila nešto usporenija u odnosu na prethodnu godinu, ovaj sektor nisu zahvatila povlačenja depozita u mjeri koja je zabilježena kod sektora stanovništva. U 2008. godini došlo je do blagog pada većine pasivnih kamatnih stopa (promatrajući g/g). Kamatne stope na oročene i štedne depozite privatnim poduzećima u KM manje su za 0,33 postotnih poena u odnosu na 2007. godinu i u prosjeku su iznosile 3,21%. Ista kamatna stopa za kategoriju stanovništvo na kraju 2008. godine u prosjeku je iznosila 3,49%. Kamatne stope na depozitu po viđenju za privatna poduzeća su se povećale za 0,02 postotnih poena i u prosjeku iznosile 0,33%, dok se za stanovništvo ova stopa smanjila za 0,03 postotnih poena i iznosila 0,35%.

Međutim, promatrajući kamatne stope na depozite u dva zadnja kvartala 2008. godine, može se zaključiti da je kretanje bilo slično kao i kod aktivnih kamatnih stopa, odnosno da je većine pasivnih kamatnih stopa zabilježen blagi rast, vjerojatno da bi se zaustavilo povlačenje depozita.

Grafikon 25: Prosječne kamatne stope u bankarskom sektoru BiH (u %)

Izvor: Centralna banka BiH

Smanjenje ukupnih depozita u 2008. godini i nastavak rasta ukupnih kredita doveli su do smanjenja pokrivenosti kredita depozitima. Dok je pokrivenost u 2007. godini

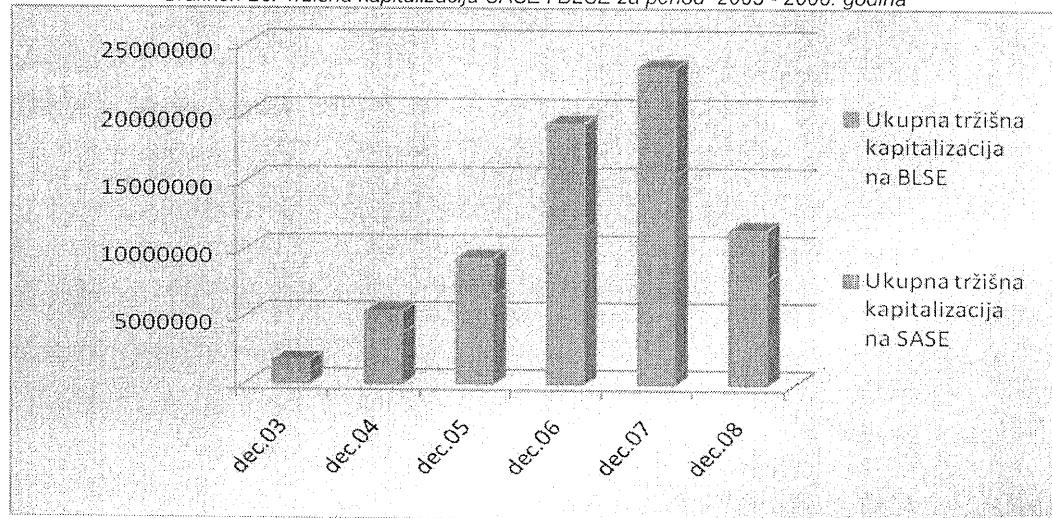
iznosila 101,5%, odnosno iznos ukupnih depozita premašio je ukupne kredite, u 2008. godini pokrivenost ukupnih kredita depozitima pala je na 82%. Ukupno plasirani krediti premašili su ukupne depozite za 2,55 mlrd. KM. Ovo je najvjerojatnije razlog smanjenja aktive u iznosu od 447 mil. KM. Također, na strani pasive došlo je do stvaranja novih obveza prema inozemstvu, najvjerojatnije uzimanja novih zajmova kako bi se ta sredstva plasirala na BH tržištu.

Tržište kapitala

Berze u BiH

Ukupna tržišna kapitalizacija¹¹⁵ Sarajevske i Banjalučke berze (SASE i BLSE) iznosila je na dan 31. decembar 2008. godine 11,5 milijarde KM, što predstavlja smanjenje od 50,74% u poređenju s istim periodom u 2007. godini ili 40,47% sa istim periodom u 2006. godini.

Grafikon 26: Tržišna kapitalizacija SASE i BLSE za period 2003 - 2008. godina

Izvor: FEAS- Federation of the Euro-Asian Stock Exchanges

Ovakav pad kapitalizacije rezultat je prije svega značajnog i kontinuiranog pada cijena dionica i prometa na Sarajevskoj i Banjalučkoj berzi u 2008 godini. Pored utjecaja globalne krize na tržište kapitala je utjecalo i niz domaćih faktora.

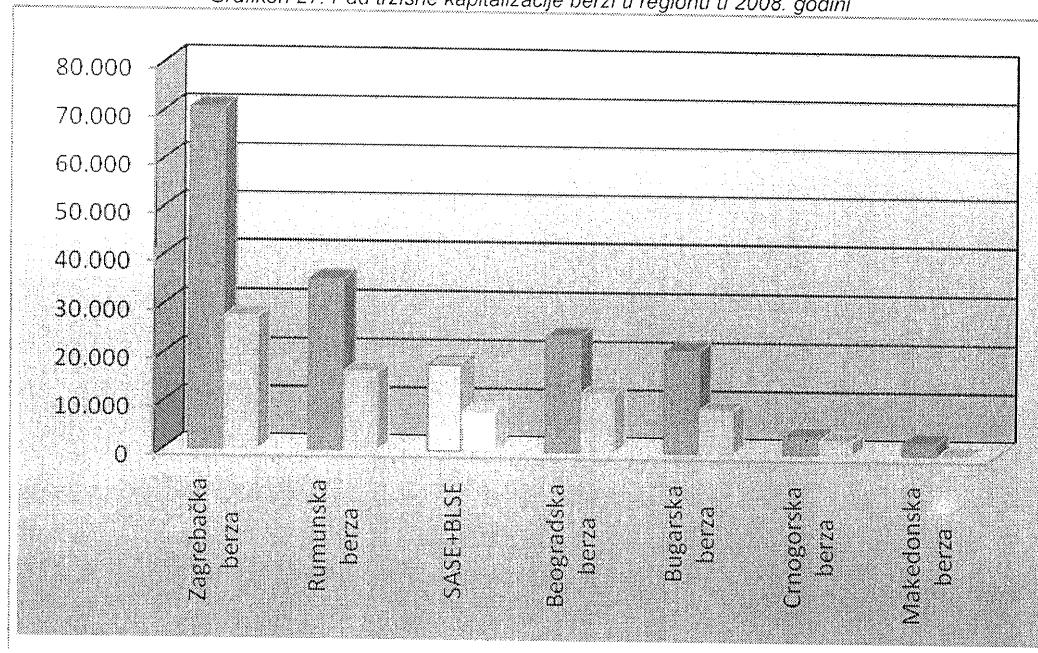
Sporo provođenje ekonomskih reformi, nedonosađenje odluke o nastavku privatizacije i prodaje državnog kapitala putem berze i kašnjenje sa reformom penzionog osiguranja su takođe utjecali na slabe rezultate berze.

Zbog nestabilnosti tržišta kapitala Agencija za privatizaciju u Federaciji (APF) BiH

¹¹⁵ Kapitalizacija - zbir produkata cijena dionica i obima dionica kojima se trgovalo na berzama;

je odgodila sve ranije zakazane prodaje dijelova državne imovine putem Sarajevske berze vrijednosnih papira (SASE).

Grafikon 27: Pad tržišne kapitalizacije berzi u regionu u 2008. godini

Izvor: FEAS- Federation of the Euro-Asian Stock Exchanges

Prema podacima FEAS¹¹⁶ ukupna tržišna kapitalizacija u Bosni i Hercegovini u regionu je po ostvarenim vrijednostima ispred Crnogorske i Makedonske berze. Poredeći sa periodom od prošle godine pozicije Bosne i Hercegovine i ostalih zemalja po ostvarenoj kapitalizaciji se nisu mijenjale, što pokazuje da je svjetska ekonomska kriza zahvatila cijeli region.

Berzanski indeksi

Indeksi investicijskih fondova Sarajevske i Banjalučke berze (BIFX i FIRS)¹¹⁷ bilježili su konstantan pad u 2008. godini.

BIFX je na kraju 2008 godine zabilježio vrijednost od 2137,15 indeksnih poena, što predstavlja pad za 4.407,38 indeksnih poena ili pad od 67,37% u odnosu na vrijednost na kraju 2007 godine.

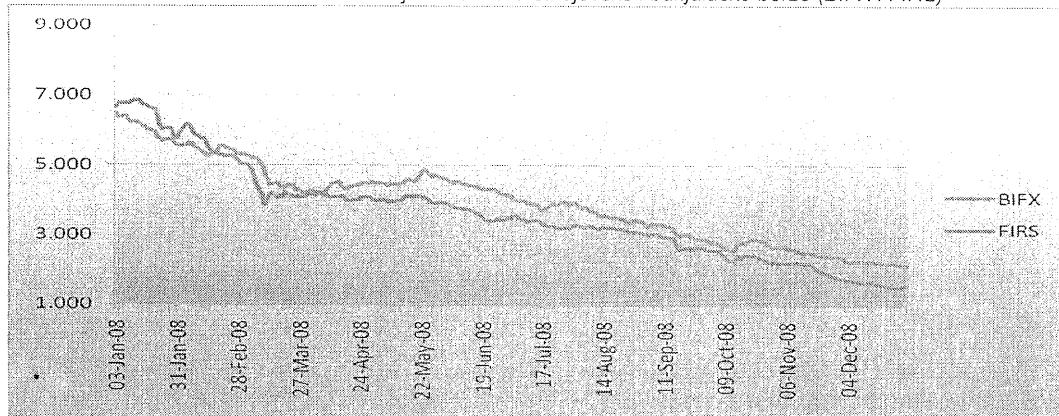
FIRS je početkom godine imao vrijednost 6618 indeksnih poena nešto veće vrijednosti

¹¹⁶ Federation of the Euro-Asian Stock Exchanges

¹¹⁷ Indeksi obje berze izračunati su na osnovu prosječne cijene dionica najuspješnijih investicijskih fondova u slučaju Sarajevske berze (BIFX) i Banjalučke berze (FIRS).

od BIFX da bi sredinom februara počeo bilježiti veći pad u odnosu na BIFX. Na kraju godine je dostigao vrijednost 1.581,58 poena što predstavlja ukupan pad za 5.036,76 indeksnih poena odnosno za 76,10% u odnosu na vrijednost u istom periodu 2007. godine.

Grafikon 28: Indeksi investicijskih fondova sarajevske i banjalučke berze (BIFX i FIRS)

Izvor: SASE i BLSE statistika;

Potpuno identičnu sliku kretanja na BH berzama vidimo i kroz reprezentativne indekse Sarajevske i Banjalučke berze SASX-10 i BIRS, ERS-10 koji predstavljaju kretanje cijena dionica najuspješnijih kompanija listiranih na te dvije berze¹¹⁸.

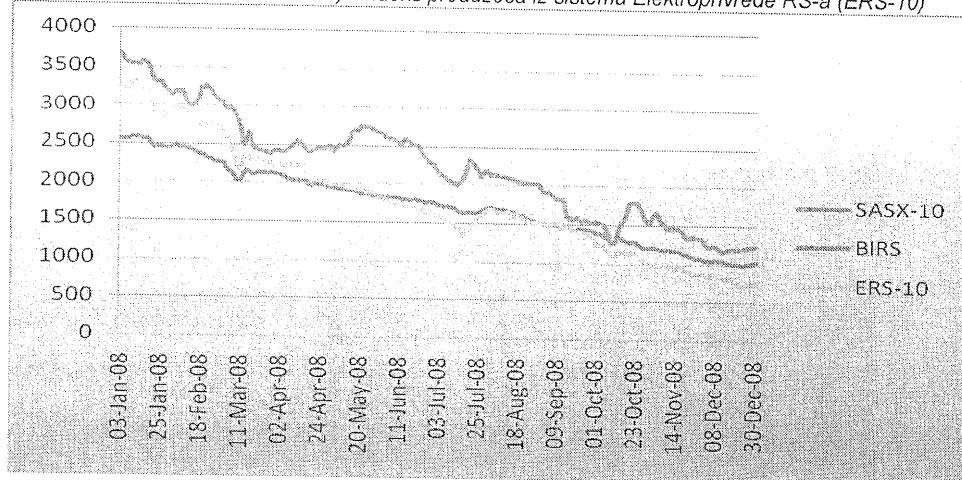
U periodu 31.12.2007. do 31.12.2008. godine vrijednost SASX-10 opala je sa 3.685 na 1234 indeksna poena, što predstavlja pad za 66,52%. U istom periodu, oba indeksa Banjalučke berze BIRS i ERS-10 su ostvarila pad. BIRS je zabilježio pad od 1536 indeksnih poena tj. za 60%, dok je ERS-10 ostvario rekordan pad vrijednosti od 2.490 poena tj. za 76,18% te pao ispod početne vrijednosti rada berze na 778 poena.

¹¹⁸ U sastav **SASX-10** ulaze: JP "Elektroprivreda BiH" d.d. Sarajevo, "BH-Telecom" d.d. Sarajevo, Energoinvest d.d. Sarajevo, Fabrika Duhana Sarajevo d.d. Sarajevo, Energopetrol d.d. Sarajevo, "Bosnalijek" d.d. Sarajevo, Šipad Komerc d.d. Sarajevo, Sarajevo Osiguranje d.d. Sarajevo, Hidrogradnja d.d. Sarajevo, IK Banka d.d. Zenica

U sastav **ERS-10** ulaze: Elektrodistribucija a.d. Pale, Elektrokraina a.d. Banja Luka, Elektrohercegovina a.d. Trebinje, Elektro - Bijeljina a.d. Bijeljina, Elektro Doboј a.d. Doboј, Hidroelektrane na Drini a.d. Višegrad, Hidroelektrane na Vrbanu a.d. Mrkonjić Grad, Hidroelektrane na Trebišnjici a.d. Trebinje, RiTE Gacko a.d. Gacko, RiTE Ugljevik a.d. Ugljevik

U sastav **BIRS** ulaze: Birač a.d Zvornik, Banjalučka pivara a.d. Banja Luka, Boksit a.d. Milići, ZTC Banja Vrućica a.d. Teslić, Hemiska industrija destilacije a.d. Teslić, Elektrodistribucija a.d. Pale, Elektrokraina a.d. Banja Luka, Elektrohercegovina a.d. Trebinje, Elektro - Bijeljina a.d. Bijeljina, Elektro Doboј a.d. Doboј, Hidroelektrane na Drini a.d. Višegrad, Hidroelektrane na Vrbanu a.d. Mrkonjić Grad, Hidroelektrane na Trebišnjici a.d. Trebinje, Jelšingrad livnica čelika a.d. Banja Luka, Kosig Dunav osiguranje a.d. Banja Luka, Metal a.d. Gradiška, Mira a.d. Prijedor, Nova banka a.d. Banja Luka, Prijedorputevi a.d. Prijedor, Rafinerija ulja a.d. Modriča.

Grafikon 29 (SASX-10 i BIRS) i indeks preduzeća iz sistema Elektroprivrede RS-a (ERS-10)

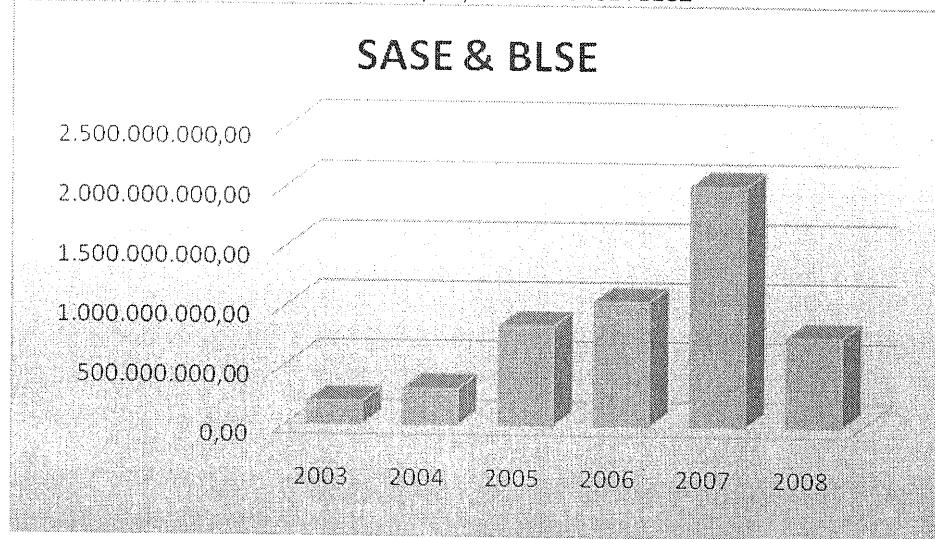

Izvor: SASE i BLSE statistika

Ukupan promet

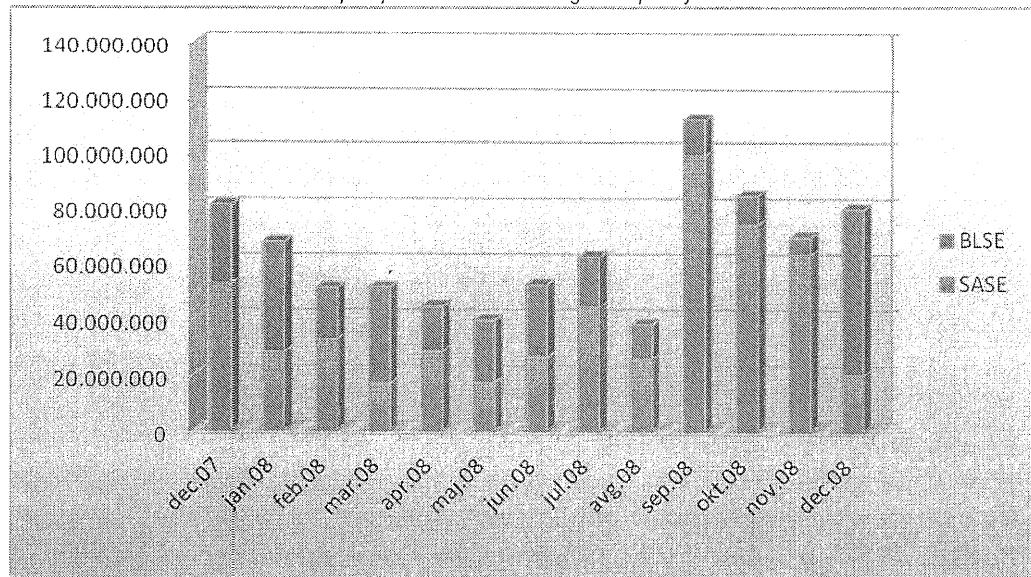
U 2008. godini na Sarajevskoj i Banjalučkoj berzi (SASE i BLSE) ostavaren je ukupan promet od 752 miliona KM što je smanjenje za 1.264 miliona KM ili što predstavlja samo 37,29% prometa u 2007. godini.

Grafikon 30: Ukupan promet na SASE i BLSE

Izvor: SASE i BLSE statistika

Grafikon 31: Ukupan promet u BiH 2008. godine po mjesecima

Izvor: SASE i BLSE statistika

Nakon veoma lošeg ostvarenog prometa u 8. mjesecu na *Sarajevskoj berzi*, kada je ostvaren pad prometa od (-53% u odnosu na promet u augustu prošle godine) došlo je od umjerenog rasta prometa prometa na SASE uzrokovane povratom interesovanja investitora za SASE najavom predstojeće privatizacije firmi u državnom vlasništvu „BH Telekoma“ d.d. Sarajevo i „Fabrike duhana Sarajevo“ d.d. Sarajevo.

Zbog toga je SASE u 2008. godini ipak uspjela da zadrži udio od 63,43% od ukupnog prometa na BH berzama, što iznosi 477 miliona KM (pad od 62,56%).

Najveći promet na Slobodnom tržištu u 2008. godini ostvaren je sa dionicama emitenta „Intesa Sanpaolo Banka“ d.d. Sarajevo u iznosu od 44.983.715,40 KM. Na drugom mjestu po ostvarenom prometu nalazi se emitent „ABS banka“ d.d. Sarajevo sa iznosom od 40.779.406,74 KM. Treće i četvrto mjesto zauzimaju „Fabrika duhana Sarajevo“ d.d. Sarajevo sa prometom od 20.165.133,79 KM, te „Ingram“ d.d. Srebrenik sa ostvarenim prometom u iznosu od 19.370.140,33 KM. Veliko interesovanje investitora vladalo je i za dionicama emitenta „BH Telecom“ d.d. Sarajevo, čijim se dionicama trgovalo u iznosu od 17.753.579,82 KM.

Promet na *Banjalučkoj berzi* je iznosi 275 miliona KM ili 36,6% od ukupnog prometa BiH u 2008. godini. Pad prometa je bilježen tokom čitave godine da bi u mjesecu novembru 2008. godine iznosi pad za 78,48% vrijednosti u odnosu na isti period prošle godine. U decembru se situacija popravila sa blokovskom prodajom dionica NLB Razvojna AD Banka Luka u iznosu 45,5 miliona što je iznosi 80% ostvarenog prometa u tom mjesecu ili porats prometa u odnosu na isti mjesec 2007. godine za 109%.

Poredeći ostvareni ukupan promet na BLSE možemo konstatovati pad prometa od 63% u odnosu na ukupan promet ostvaren u 2007. godini.

Kao osnovni razlog ovakvog stanja može se posmatrati globalna ekonomska kriza koja je uticala na povlačenje stranog kapitala sa domaćih berzi. Po prvi put u istoriji Banjalučke berze desilo se da su strani investitorii više prodavali nego kupovali dionice i obveznice na tržištu. Inostrani ulagači su u 2008. Godini učestvovali na strani kupovine sa 40,6%, a kroz prodaju sa 41,1% učešća.

Na SASE je taj odnos bio nešto povoljniji gdje su inostrani ulagači učestvovali na kupovnoj strani sa 44,25% a na prodajnoj sa 31,89%.

Ključni faktor za prekid ovog trenda je privlačenje domaćih i stranih investitora i uvrštavanje novih preduzeća i njihovih dionica na tržišta. Međutim u uslovima kada je izvjesno da će narednu godinu karakterizirati drastično smanjenje privrednog razvoja, smanjenje obima proizvodnje sa padom izvoza i izvjesnim povećanjem platnog deficitata smanjenjem stranih investicija veoma je teško govoriti o novim investicijama i i promjeni trenda na tržištu kapitala u 2009 godini.

IV VANJSKI SEKTOR

Međunarodno okruženje

Protekla godina vjerovatno će biti upamćena kao najgora godina globalne ekonomije u više desetina godina unazad. Ono što je počelo kao umjereno usporavanje američke ekonomije, preraslo je u punu kreditnu i finansijsku krizu koja se proširila širom svijeta pograđujući i realni sektor ekonomije.

Skoro sve razvijene zemlje svijeta su ušle u recesiju, dok zemlje u razvoju, iako nisu u recesiji, bilježe značajno niže stope rasta od očekivanih. Obim negativnih efekata krize i njihovo trajanje je teško predvidjeti jer će oni biti različiti od zemlje do zemlje.

U prvom talasu najteže su bile pogodjene one grane čije je poslovanje u najvećoj mjeri zavisilo od kreditiranja, a to su svakako građevinarstvo, automobilska industrija, mašinska industrija i dr. Smanjenje obima aktivnosti u ovim granama nužno se odrazilo i na njihove dobavljače poput metalske industrije, industrije građevinskih materijala, hemijske industrije i energetike. Realno je očekivati da će se pesimizam prenijeti i na neke druge grane poput turizma, saobraćaja i trgovine.

I dok su razvijene zemlje već početkom 2008. suočene sa opadanjem nivoa ekonomske aktivnosti i rastom nezaposlenosti, ekonomska kriza se u zemljama jugoistočne Evrope počela osjećati tek u trećem i četvrtom kvartalu 2008.

Globalna finansijska kriza i usporavanje ekonomija kod glavnih trgovinskih partnera BiH počelo je da utiče na ekonomiju BiH. BDP Njemačke i Italije je u drugom polugodištu 2008. zabilježio najlošije rezultate u zadnjih dvadesetak godina sa značajnim padom izvoza, tražnje i potrošnje a loši rezultati će se prenijeti i na 2009. Susjedne zemlje - Hrvatska i Srbija su takođe imale znatno niže stope BDP-a a to za BiH znači manji i plasman domaćih proizvoda na njihova tržišta (tj. manji izvoz).

U 2009. godini svijet treba očekivati vrlo slab ekonomski rast, jer turbulencije na finansijskom tržištu snažno pogađaju realne ekonomije širom svijeta.

Zemlje u razvoju čiji se ekonomski rast oslanja na strane direktnе investicije i koje imaju uvozno zavisnu ekonomiju biće suočene i sa finansiranjem deficit-a na tekućim računu i to kroz: smanjenje doznaka i dohodaka iz inostranstva, otežan pristup inostranim izvorima finansiranja, niži priliv stranih direktnih investicija, otežane uslova za dobijanje potrošačkih i investicionih kredita, a sve to zajedno usloviće sporiji privredni rast u narednom periodu.

Najznačajni događaj u 2008. godini je svakako svjetska finansijska kriza koja je imala negativne uticaje na ekonomije kako razvijenih tako i zemalja u tranziciji. Brojna upozorenja stižu na adrese tzv. «malih zemalja», posebno onih sa velikim procentima spoljnotrgovinskog deficit-a. Sugeriše se poduzimanje neophodnih mjera i koraka štednje u javnom sektoru koji se moraju što hitnije poduzeti. S obzirom na navedeno, 2008. godina više asocira na zatišje pred buru koju može donijeti 2009., nego na miran rasplet jedne socijalno teške godine koja je počela sa zastrašujućim porastom cijena prehrabbenih artikala na cijelom europskom tržištu i astronomskim cijenama nafte i derivata nafte.

U 2008. godini zabilježeno je sljedeće:

- Ukupna robna razmjena sa inostranstvom iznosila je 23 milijarde KM, što je povećanje od 16% u odnosu na 2007. godinu;
- Ostvaren je izvoz u vrijednosti od 6,7 milijardi KM, što je povećanje od 13% u odnosu na 2007. godinu;
- Uvoz je ostvaren u vrijednosti od 16,2 milijarde KM; povećana je vrijednost uvoza za 17,1% u odnosu na 2007. godinu;
- Spoljnotrgovinski deficit je zabilježen u iznosu od 9,5 milijardi KM i u odnosu na prošlu godinu porastao je za 20,2%;
- Pokrivenost uvoza izvozom je i dalje u skromnom omjeru od 41,2%;
- Približno 33% spoljnotrgovinske razmjene BiH čine poluproizvodi i proizvodi sa niskom dodatnom vrijednošću (tzv. intermedijarni proizvodi), dok kapitalni proizvodi čine 23%;

Opšte karakteristike 2008. godine

2008. godinu su obilježile značajne fluktuacije **svjetskih cijena nafte i hrane te svjetska finansijska kriza** koja se negativno odrazila na većinu ekonomija u svijetu, postepeno se prenoseći iz finansijskog u realni sektor ekonomije, unatoč brojnim mjerama i monetarnim intervencijama vlada. U slučaju BiH dolazi do pogoršanja uslova pribavljanja kapitala (**veće kamate i kraći rokovi otplate**), smanjenja tražnje na domaćem i izvoznim tržištima i pooštravanja konkurenциje na regionalnom i evropskom tržištu. To dovodi u pitanje kako postojeća tako i nova radna mjesta te predstavlja realnu prijetnju životnom standardu stanovnika BiH.

Posmatrajući 2008. godinu u cijelini, nemoguće je izbjegći osvrt na početak godine tokom kojeg su zabilježene rekordno visoke cijene nafte, hrane i metala, što je u najvećoj mjeri obilježilo cijelo prvo polugodište 2008. godine. Međutim, u drugoj polovini godine došlo je do pada svjetskih cijena nafte i metala što je u značajnoj mjeri eliminisalo rast iz prve polovine godine, pa na nivou godišnjeg prosjeka cijena nafte bilježi rast od 55%. Krajem 2008. godine cijena nafte je pod uticajem kretanja u realnom sektoru dostigla nivo iz 2004. godine.

Rast cijena hrane na svjetskom i evropskom tržištu je posljedica preusmjeravanja dijela prehrambene industrije na profitabilnu proizvodnju «bio-energenata», tj. energenata za čiju se proizvodnju koriste iste biljke uljarice kao i za prehrambenu industriju, što je dovelo do globalnog porasta cijena jestivog ulja, njegovih komplementara i supstituta, kao i velikog broja prehrambenih artikala. Povećanje cijena se odrazilo i na BiH tržište. Zbog fiksнog kursa valute KM prema euru, spoljnotrgovinski deficit je automatski povećan uslijed porasta vrijednosti uvoza nafte i hrane. Istovremeno, zabilježeno je i usporavanje rasta izvoza, što je posljedica smanjene ili usporene tražnje spoljnotrgovinskih partnera uslijed usporavanja rasta njihovih ekonomija.

Pološinom 2008. godine BiH je potpisala Sporazum o Stabilizaciji i pridruživanju, a 1. Jula počela je primjena Privremenog sporazuma koji podrazumjeva postepeno smanjenje carinskog opterećenja do 0% carine za robe porijeklom iz EU koje će se okončati 2013. godine. Te odredbe će uzrokovati druge brojne pozitivne i negativne posljedice i promjene na spoljnotrgovinskom, monetarnom i fiskalnom planu.

Posljedice krize koje se osjećaju u realnom sektoru imaju izraženu sektorskiju dimenziju. Kod sektora koji su orijentisani na domaće tržište može se očekivati pad tražnje u ovisnosti od njene elastičnosti na promjene dohotka. Sektor prehrane tako bi mogao imati najstabilniju tražnju, dok bi se posljedice krize u najvećoj mjeri mogle osjetiti u **građevinarstvu i industriji građevinskih materijala**.

ROBNA RAZMJENA BIH SA INOSTRANSTVOM I REGIONALNA KRETANJA

Bosna i Hercegovina je u 2008. godini ostvarila uvoz u vrijednosti od 16,2 milijarde KM rastući po stopi od 17,2%, dok je izvoz rastao po stopi od 13,1% i u 2008. godini dosegao vrijednost od 6,7 milijardi KM. U tabeli broj 1. daje se pregled glavnih indikatora sa osvrtom na ranije izvještajne periode:

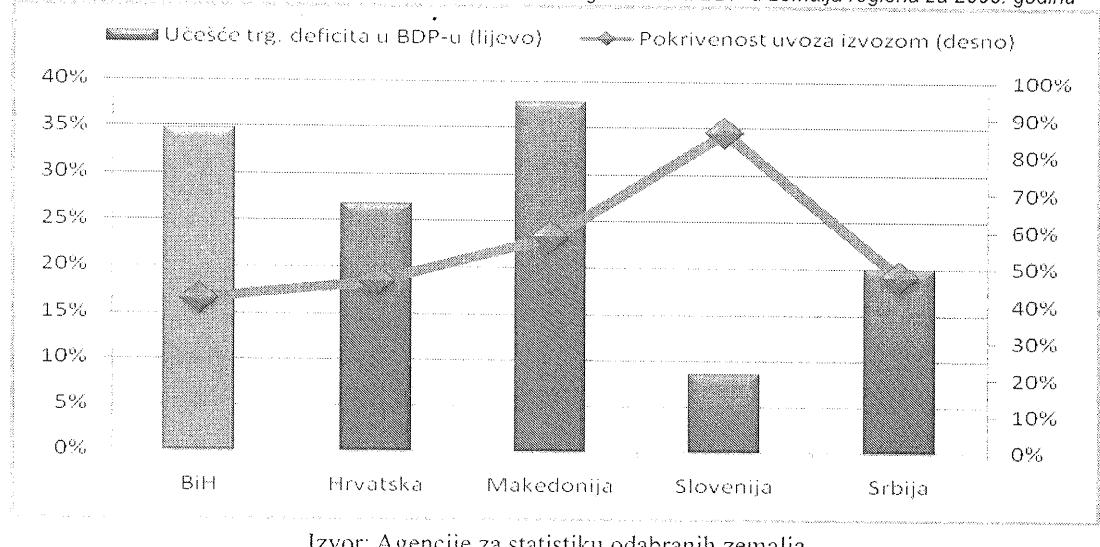
Tabele 5: Spoljnotrgovinski indikatori za 2008. godinu i za prethodne izvještajne periode

U hiljadama KM	2004	2005	2006	2007	2008
Izvoz roba	3.013.000	3.783.280	5.164.339	5.936.895	6.711.690
Promjena izvoza	24,00%	25,57%	36,50%	14,96%	13,05%
Uvoz roba	9.423.000	11.178.545	11.389.183	13.898.709	16.286.056
Promjena uvoza	13,00%	18,63%	1,88%	22,03%	17,18%
Trgovinski bilans (Izvoz – Uvoz)	-6.410.000	-7.395.265	-6.224.844	-7.961.814	-9.574.366
Promjena trgovinskog bilansa	8,00%	15,37%	-15,83%	27,90%	20,25%
Ukupna trgovina (Izvoz + Uvoz)	12.436.000	14.961.825	16.553.522	19.835.604	22.997.746
Promjena ukupne trgovine	15,00%	20,31%	10,64%	19,83%	15,94%
Procentualno učešće ukupne trgovine u BDP-u	85%	95%	94%	95%	95%
Pokrivenost uvoza izvozom	31,97%	33,84%	45,34%	42,72%	41,21%

Izvor: Agencija za statistiku BiH

U svim zemljama regionala, uključujući i BiH, zabilježene su stope rasta vrijednosti uvoza koje premašuju stope rasta izvoza tih zemalja. Pokrivenost uvoza izvozom je smanjena u svim zemljama osim u Sloveniji gdje nije bilo značajnih promjena. Kod zemalja sa nižim nivoom per capita dohotka uočljivo je znatno veće učešće spoljnotrgovinske razmjene u BDP-u.

Grafikon 32: Stope pokrivenosti uvoza izvozom i učešće trg. deficitu u BDP-u zemalja regiona za 2008. godinu

Izvor: Agencije za statistiku odabralih zemalja

STRUKTURA ROBNE RAZMJENE BIH SA INOSTRANSTVOM PO PROIZVODIMA

Posmatrajući strukturu robne razmjene po strukturi proizvoda, 41% spoljnotrgovinske razmjene BiH čine poluproizvodi i proizvodi sa niskom dodatnom vrijednošću (tzv. intermedijarni proizvodi), dok kapitalni proizvodi čine 22% od ukupne robne razmjene u 2008. godini.

Najznačajnije uvozne stavke su nafta i naftni derivati, mašine i aparati, bazni metali (dominantno aluminij, željezo i čelik) i proizvodi od baznih metala te prehrana, dok su najznačajnije izvozne pozicije takođe bazni metali i njihovi proizvodi, te rezervni dijelovi za autoindustriju, i gotovi proizvodi poput namještaja, odjeće i obuće.

Struktura uvoza po proizvodima

U strukturi uvoza nije bilo značajnijih promjena. Pet najzastupljenijih kategorija proizvoda u strukturi ukupnog uvoza učestvuju sa 63%, dok na sve ostale proizvode odpada 37% u odnosu na ukupni uvoz.

Najviše su se uvozili proizvodi mineralnog porijekla, gdje dominiraju **nafta i naftni derivati** u iznosu od 2,6 milijardi KM. U odnosu na prošlu godinu, ostvaren je rast uvoza ove vrste proizvoda za 37%. Ovako značajan rast vrijednosti uvoza nafte i derivata je u najvećoj mjeri posljedica rekordno visokih cijena nafte na svjetskom tržištu, jer prema

podacima Agencije za statistiku BiH realni uvoz nafte i naftnih derivata nije ostvarivao značajan rast. Iz ovoga se može zaključiti da je niska cjenovna elastičnost domaće tražnje za naftom i njenim derivatima dovela do visokog nominalnog rasta u odnosu na prošlu godinu, što je rezultiralo visokim doprinosom ove kategorije proizvoda ukupnom rastu vrijednosti uvoza BiH u 2008. godini od 5,2%.

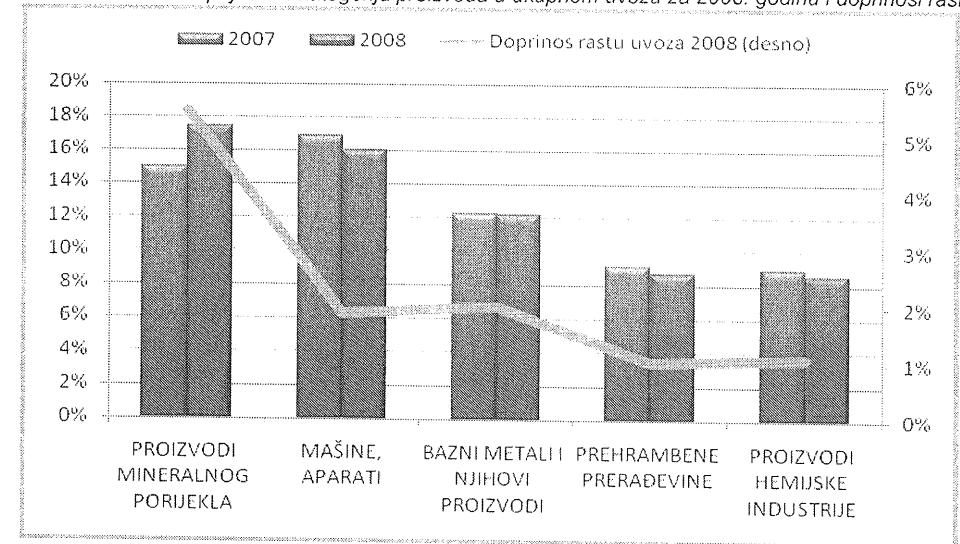
Drugo mjesto po vrijednosti uvoza zauzimaju **mašine, aparati i mehanički uređaji** čiji je uvoz u 2008. godini iznosio 2,6 milijardi KM ili 16% ukupnog uvoza roba. U odnosu na prošlu godinu, vrijednost uvezenih mašina je porasla za 11% što je dobrinjelo ukupnom rastu uvoza od 1,9 procenatnih poena.

Sljedeća najznačajnija uvozna stavka su **bazni metali** koji u vrijednosti ukupnog uvoza učestvuju sa 12%. Bazni metali su ostvarili stopu rasta od 16,5% u odnosu na prošlu godinu. Od baznih metala najviše su se uvozili željezo i čelik, njihovi proizvodi, te aluminij i proizvodi od aluminija. I pored visokog rasta vrijednosti uvoza, realni doprinos ove grupe proizvoda u ukupnom uvozu bio je negativan.

Vrijednost uvoza **prehrambenih prerađevina** u 2008. godini u odnosu na prošlu godinu je porasla za 11,2% prije svega zahvaljujući višim cijenama hrane na svjetskom tržištu, dok je realni rast bio 5,6%.

Vrijednost uvoza **proizvoda hemijske industrije** je 1,4 milijarde KM (što čini 8,6% ukupnog uvoza BiH), a u odnosu na prošlu godinu ostvaren je rast uvoza proizvoda hemijske industrije za 12,3%. Od proizvoda hemijske industrije, BiH je najviše uvozila farmaceutske i kozmetičke proizvode.

Grafikon 33. Učešće pojedinih kategorija proizvoda u ukupnom uvozu za 2008. godinu i doprinosi rastu

Izvor: Agencija za statistiku BiH

Struktura izvoza po proizvodima

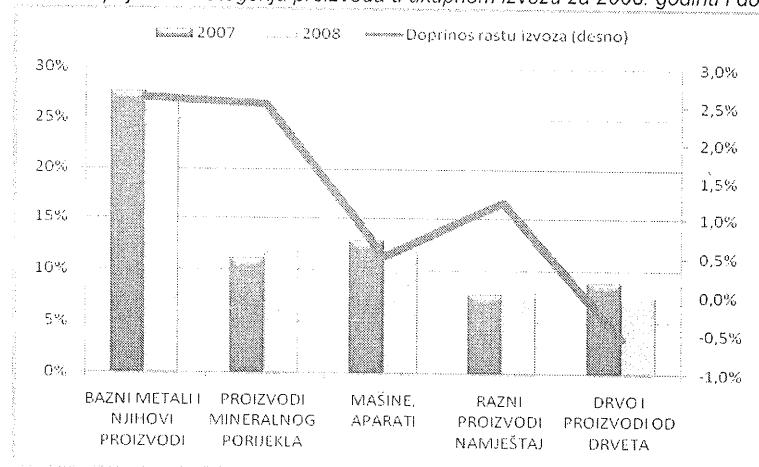
BiH je na međunarodno tržište **najviše izvozila bazne metale kao i njihove proizvode, zatim električnu energiju, rezervne dijelove za auto industriju i namještaj**. Bazni metali su izvezeni u vrijednosti od 1,8 milijardi KM, što čini skoro trećinu od ukupnog izvoza BiH. U odnosu na isti period prošle godine ostvaren je rast izvoza baznih metala u iznosu od 9,4% što čini samo jednu trećinu rasta u odnosu na 2007. godinu. U kategoriji baznih metala najviše su se izvozili **aluminij i proizvodi od aluminija, te željezo i čelik i njihovi proizvodi**. Ipak, zbog pada cijena na međunarodnom tržištu, doprinos ove kategorije realnom rastu izvoza gotovo je zanemariv.

Druga značajna kategorija izvoza je **električna energija** koja čini 10% od ukupno ostvarene vrijednosti izvoza u 2008. godini, dok je rast vrijednosti izvoza u odnosu na prošlu godinu iznosio 40%. Bitno je spomenuti da BiH u spoljnoj trgovini sa električnom energijom ostvaruje deficit.

BiH je u 2008. godini izvezla **mašina i aparata** u iznosu od 793 miliona KM ili 11,8% ukupne vrijednosti izvoza. Rast izvoza mašina i aparata u 2008. godini bio je samo 4% što predstavlja značajno usporenenje u poređenju sa prethodnim godinama, u najvećoj mjeri uzrokovano globalnom ekonomskom krizom i njenim negativnim efektima na globalnu auto industriju.

Unatoč padu vrijednosti izvoza **drveta i proizvoda od drveta** od 6,1% ova kategorija i dalje čini 7,4% ukupne vrijednosti izvoza i jedna je od rijetkih koja u spoljnotrgovinskoj razmjeni ostvaruje pozitivan saldo. Međutim, ohrabruje i blago ubrzani rast izvoza namještaja što može ukazivati na premještanje fokusa drvno-prerađivačke industrije na proizvodnju i izvoz proizvoda veće dodane vrijednosti. U odnosu na prošlu godinu rast vrijednosti izvoza namještaja je iznosio 15,7%

Grafikon 34. Učešće pojedinih kategorija proizvoda u ukupnom izvozu za 2008. godinu i doprinosi rastu

Izvor: Agencija za statistiku BiH

Struktura deficitu po proizvodima

U 2008. godini trgovinski deficit je porastao za 20% u odnosu na prošlu godinu. Najznačajniji razlozi nominalnog povećanja deficitu leže u činjenici enormnog povećanja cijena nafte i derivata iako je u drugoj polovini godine taj uzrok bio znatno neutralisan zbog naglog pada cijena nafte u zadnjem tromjesječju. Nadalje, uvozne cijene prehrambenih proizvoda su znatno povećane, a stupio je na snagu i privremeni "Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa EU" (od 01.07.2008. godine), koji dovodi do postepene liberalizacije trgovine sa EU, te se može očekivati povećanje uvoza iz zemalja članica.

Tabela 6. Učešće pojedinih kategorija proizvoda u trgovinskom deficitu BiH za 2008. godinu

KATEGORIJA PROIZVODA	DEFICIT			Rast 2008/2007
	2007	Učešće u ukupnom deficitu 2007	2008	
NAFTA I NAFTNI DERIVATI	-1.478.459	18,57%	-2.008.744	20,98%
MAŠINE, APARATI	-1.582.309	19,87%	-1.813.063	18,94%
PREHRAMBENE PRERAĐEVINE	-1.096.248	13,77%	-1.191.018	12,44%
TRANSPORTNA SREDSTVA	-946.695	11,89%	-1.066.021	11,13%
PROIZVODI HEMIJSKE INDUSTRIJE	-917.767	11,53%	-965.566	10,08%
OSTALI PROIZVODI	-1.940.179	24,37%	-2.529.953	26,42%
UKUPNO	-7.961.658	100,00%	-9.574.366	100,00%
				20,26%

Izvor: Agencija za statistiku BiH

STRUKTURA ROBNE RAZMJENA BIH SA INOSTRANSTVOM POSMATRANA PO ZEMLJAMA PORIJEKLA UVOZNE ROBE I DESTINACIJAMA IZVOZA

Struktura porijekla robe unutar bosanskohercegovačkog uvoza ostvarenog u 2008. godini ukazuje na činjenicu da grupu zemalja naših najznačajnijih dobavljača čini 5 zemalja: Hrvatska, Njemačka, Srbija, Italija i Slovenija. Vrijednost uvoza iz tih pet zemalja čini 55% vrijednosti cijelokupnog uvoza u BiH, a da 45% otpada na sve druge zemlje svijeta.

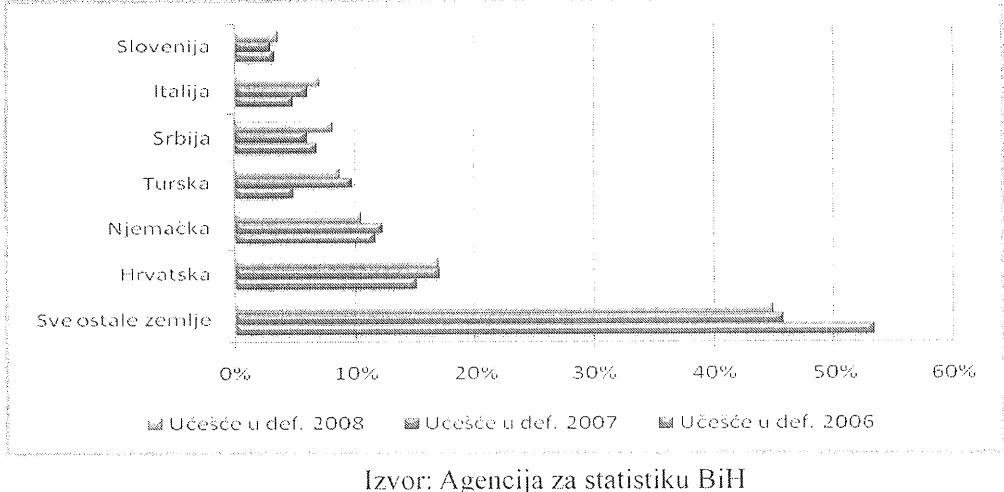
Privreda Bosne i Hercegovine je u 2008. godini najviše izvozila u Hrvatsku, Njemačku, Srbiju, Italiju i Sloveniju. Bitno je naglasiti da ovih pet nabrojanih zemalja u koje je BiH najviše izvozila su u isto vrijeme i najveći uvoznici u našu zemlju. Vrijednost ukupnog izvoza prema ovih pet zemalja iznosi 4,4 milijarde KM, odnosno 66% vrijednosti cijelokupnog izvoza iz BiH. U isto vrijeme 34% izvoza BiH odlazi na ostale zemlje. Po robnoj strukturi, unutar bosanskohercegovačkog izvoza prevladavaju metali i njihovi proizvodi, proizvodi niske stope obrade, rezervni dijelovi za auto industriju gdje naša zemlja ima jak klaster kao i električna energija, tj. proizvodi niskog stepena obrade.

Tabele 7. Uvoz, izvoz i trgovinski deficit sa glavnim trgovinskim partnerima u 2008. godini

Zemlja	Uvoz	Učešće u ukupnom uvozu	Izvoz	Učešće u ukupnom izvozu	Trgovinski deficit	Učešće u trgovinskom deficitu
Hrvatska	2.779.120	17,06%	1.156.831	17,24%	-1.622.289	16,94%
Njemačka	1.913.668	11,75%	913.488	13,61%	-1.000.180	10,45%
Srbija	1.725.911	10,60%	942.030	14,04%	-783.881	8,19%
Italija	1.520.287	9,33%	843.063	12,56%	-677.224	7,07%
Slovenija	960.918	5,90%	614.875	9,16%	-346.043	3,61%

Izvor: Agencija za statistiku BiH

Grafikon 35. Učešće pojedinih zemalja u ukupnom trgovinskom deficitu BiH za period 2006. - 2008. godina

Izvor: Agencija za statistiku BiH

Struktura izvoza, uvoza i deficitu po grupacijama/asocijacijama zemalja

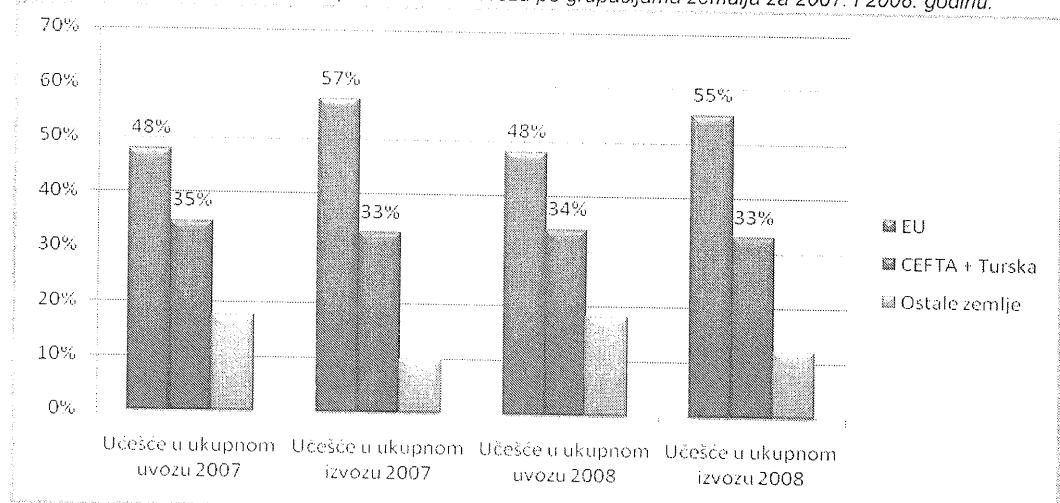
Posmatrajući ukupnu robnu razmjenu BiH sa regionalnim grupacijama u 2008. godini, najveći obim trgovine BiH je ostvarila sa zemljama članicama EU i to u iznosu od 48% od ukupnog obima spoljne trgovine. Uvoz iz zemlja EU u 2008. godini porastao je za 17,6% u odnosu na prošlu godinu, dok je izvoz iz BiH u zemlje EU porastao za skromnih 8,9%. BiH je u prvih devet mjeseci 2008. godine bilježila višu stopu rasta izvoza na tržište EU, ali pojavom ekonomske krize mnogi evropski partneri su otkazali narudžbe tako da je izvoz u zadnjem tromjesečju 2008. godine doživio značajan pad. Upravo su zemlje EU dale najveći doprinos rastu uvoza, sa povećanjem od 8,44 procenatnih poena. Obzirom da je sredinom 2008. godine BiH potpisala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa EU koji, između ostalog, donosi postepeno ili potpuno ukidanje carina na proizvode porijekлом iz zemalja EU, očekuje se da će se nastaviti trend sve većeg obima trgovine BiH sa EU, te da će u ukupnoj strukturi trgovine prelaziti 55%. U 2008. godini BiH je u trgovaju sa zemljama članicama EU ostvarila trgovinski deficit u iznosu od -4,1 milijardu KM i u odnosu na prošlu godinu deficit je porastao za 27% zbog globalnog rasta cijena nafte, hrane i metala početkom 2008. godine.

BiH je sa zemljama «Turskom i članicama CEFTA-e» ostvarila obim trgovine koji obuhvata 33,6% u ukupnom obim spoljne trgovine. Najviši rast uvoza do ove godine je upravo dolazio iz zemalja članica CEFTA-e, ali potpisivanjem SAA sporazuma, najviši rast uvoza BiH bilježi iz EU. U 2008. godini rast uvoza iz asocijacije «Turska i članice CEFTA» je viši za 14,8% u odnosu na prošlu godinu. Izvoz iz BiH u 2008. godini se povećao za 13% u odnosu na 2007. godinu. Izvoz iz BiH u zemlje «Turska i članice CEFTA» dao je doprinos rastu ukupnog izvoza sa 4,27 procenatnih poena u 2008. godini u odnosu na prethodnu godinu. BiH je u trgovaju sa zemljama «Turskom

i članicama CEFTA-e» ostvarila deficit u visini od -3,3 milijarde KM što čini 34,7% ukupnog deficita ostvarenog u 2008. godini. Deficit sa zemljama «Turskom i članicama CEFTA-e» u 2008. godini je rastao do 16% u odnosu na prošlu godinu. Već u ovoj 2008. godini primjeti se uticaj SAA sporazuma, jer su do 2008. godine najveći doprinos rastu kako uvoza tako i izvoza davale zemlje iz asocojacije «Turska i članice CEFTA», a od ove godine najveći doprinos uvoza i izvoza imaju zemlje članice EU. Očekivati je da će se taj trend nastaviti i u budućnosti, jer SAA sporazumom tržište EU je otvorenije za BiH i moguće je da će polako dolaziti i do premjene u strukturi porijekla kako uvoznih tako i izvoznih kategorija proizvoda.

Zanimljivo je spomenuti da je Bosna i Hercegovina ostvarila suficit samo sa Luksemburgom i Latvijom od zemalja EU, te sa Albanijom iz grupacije zemalja CEFTA.

Grafikon 36. Učešće u ukupnom uvozu i izvozu po grupacijama zemalja za 2007. i 2008. godinu.

Izvor: Agencija za statistiku BiH

Platni bilans BiH

Prema poslednjim dostupnim podacima Centralne banke BiH¹¹⁹ za međunarodne transakcije BiH može se vidjeti da je saldo na **tekućem računu** zabilježio pogoršanje od 48,3% g/g (sa -1,795 na -2,663 milijarde KM). Projekcija DEP-a je da bi do kraja 2008. godine ovaj deficit mogao iznositi i do 15% BDP-a (što je nominalno oko 4 milijarde KM).

Kao i prethodnih godina najveći deficit je ostvaren u trgovini robama, a koji je za 12 mjeseci iznosio oko 9,5 milijardi KM (povećanje od 20,2% u odnosu na isti period 2007.). Uvoz roba, inače više nego duplo veći od izvoza, je rastao po stopi od 17%, dok je izvoz usporio na 13% i time smanjio koeficijent pokrivenosti uvoza izvozom (za 1,5 procentna poena) na 41,2%. Zbog nedostatka podataka za razmjenu uslugama u zadnjem kvartalu 2008. a na osnovu dostupnih podataka za 9 mjeseci, procjenjuje se da je ukupan izvoz roba i usluga rastao po stopi od 12,5% dok je stopa uvoza bila viša i iznosila 16,6%.

Saldo na računu **dohotka** je za devet mjeseci 2008. zabilježio rast od 33% g/g (što prestavlja ubrzanje od 48 procentnih poena u odnosu na saldo iz istog perioda 2007). Priliv je iznosio 1.103 milijardi KM (rast od 14%) a odliv 451 milion KM (pad od 6%). Iako skoro 2/3 od toga otpada na stavku kompenzacija zaposlenim a 1/3 na dohodak od investicija, posljednji pomenuti je rastao znatno brže (31% g/g) a odnosi se na investicije monetarnih vlasti (banaka iz BiH) u inostranstvo. Ovdje postoji zabrinutost za prilive po osnovu kompenzacija zaposlenih sa obzirom na najavljena otpuštanja BH radnika u inostranstvu zbog nastale ekomske krize.

Blizu 3 milijarde KM koji su za devet mjeseci 2008. stigli u BiH putem **tekućih transfera** su i dalje značajan priliv novčanih sredstava i pokriće deficita na tekućem računu, iako se predviđa da bi u narednom periodu mogli značajno opasti zbog globalne recesije. U pomenutom periodu je zabilježen pad novčanih doznaka iz inostranstva u odnosu na godinu prije (-1% vs. 10% rasta u istom periodu 2007), a do kraja godine se očekuje pad od 2% g/g.

Kapitalni račun bilježi nastavak trenda, tj. postepeno smanjenje priliva sredstava (vladinom i ostalim sektorima) iz godine u godinu a na kraju K3 2008. je zabilježen priliv od 295,3 miliona KM (smanjenje od 4%).

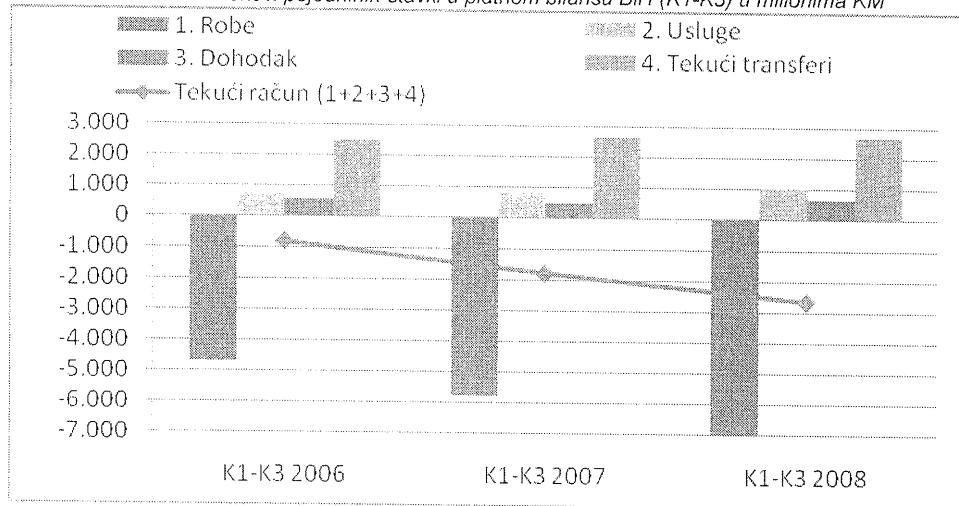
Na **finansijskom računu** navažnije su stavke direktnih ulaganja u BiH sa 600 miliona KM priliva za devet mjeseci 2008. i stavka ostalih investicija gdje je zabilježeno značajno smanjenje/povlačenje sredstava koja su domaće BH komercijalne banke držale u inostranstvu (693 miliona KM) za razliku od istog perioda prošle godine kada je zabilježeno povećanje tih sredstava od preko 1 milijarde KM. Ukupna dugovanja su blago uvećana (na 890 miliona KM) i to najvećim dijelom po osnovu trgovinskih kredita (povećanje od 34%) dok su novi zajmovi umanjeni za 40%. Dio otplate glavnice zajma prema svjetskim kreditorima je iznosio 317,3 miliona KM (što je neznatno manje u

¹¹⁹ Septembar 2009.

odnosu na K1-K3 2007). Nove obaveze prema stranoj valuti i depozitima u stranoj valuti su iznosile 416 miliona KM a što predstavlja uvećanje od 72%.

Devizne rezerve su nakon značajnog pada iz prva dva kvartala 2008. (-168 miliona KM) u trećem kvartalu uspjeli zabilježiti povećanje od 303,5 miliona KM, što nije uspjelo zaustaviti pad od 403 miliona KM na kraju 2008. godine (smanjenje deviznih rezervi nije zabilježeno od 2002. godine), što koindicira sa svjetskom ekonomskom krizom.

Grafikon 37: Tokovi pojedinih stavki u platnom bilansu BiH (K1-K3) u milionima KM

Izvor: Centralna banka BiH

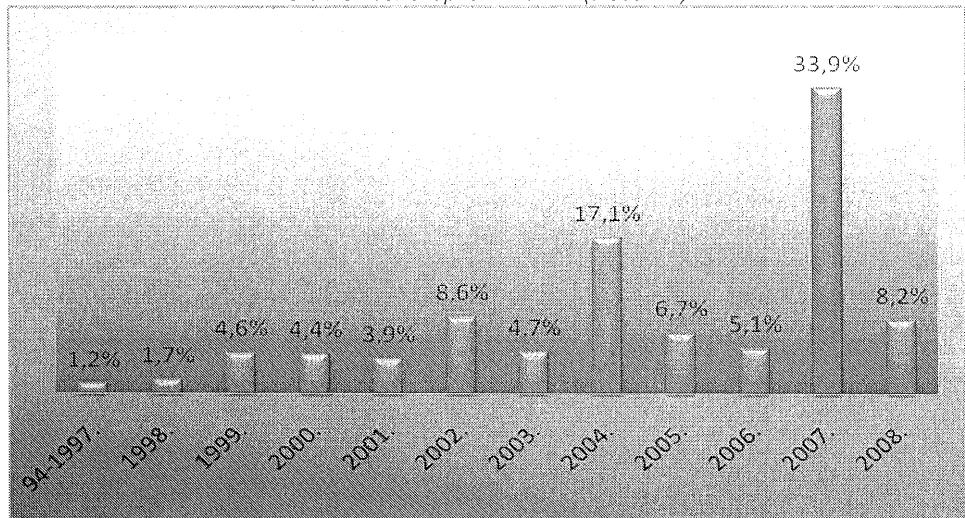
Trend usporavanja ekonomske aktivnosti doprinoće smanjenju deficitu na tekućem računu BiH, ali finasiranje deficitu će postati još veći izazov. Kao rezultat pada cijena metala, očekuje se negativan rast nominalnog izvoza. S druge strane, drastično smanjene cijene goriva i hrane u odnosu na njihove najveće vrijednosti iz protekle godine, ali i opadanje cijena metala, rezultovaće negativnim rastom nominalnog uvoza. Dohoci iz inostranstva će takođe opadati u skladu sa nedavnim (kao i najavljenim) otpuštanjem BH radnika zaposlenih u inostranstvu, ali što je još gore, takav trend bi mogao imati i novčane doznake iz inostranstva koje su predstavljale značajan izvor finansiranja deficitu na tekućem računu. Kao rezultat kreditnih restrikcija i loših globalnih ekonomskih izgleda, pristup stranim sredstvima za lokalne banke bit će smanjen, dok se za nivo direktnih stranih ulaganja očekuje značajan pad.

V STRANE DIREKTNE INVESTICIJE

Na osnovu podataka Ministarstva vanjske trgovine i ekonomskih odnosa Bosne i Hercegovine registrovana direktna strana ulaganja od maja 1994. zaključno sa 31.12.2008. su iznosila 7,06 milijardi KM.

Registrovani neto priliv direktnih stranih ulaganja u Bosnii Hercegovini za period januar-decembar 2008. godine iznosio je 577,8 miliona KM¹²⁰, a bruto priliv DSU u ovom periodu je bio 737,8 miliona KM. Ovaj iznos predstavlja 8,2% od ukupnih DSU registrovanih do sada u našoj zemlji¹²¹.

Grafikon 38: Uкупне FDI u BiH (u 000 KM)

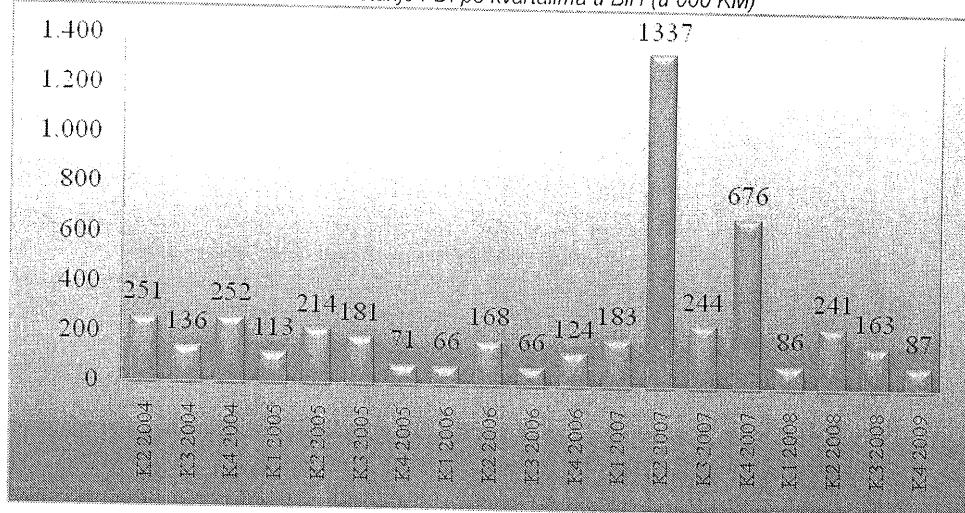
Izvor: MVTEO

Poredeći DSU u 2008. godini sa rekordnim iznosom u 2007. godini evidentno je da su manja za 1.812.012 KM, mada poredeći sa stanjem na dan 31.12.2006. godine je ipak ostvareno povećanje od 62%.

¹²⁰ Uzima u obzir odliv stranog kapitala kao rezultat povlačenja stranih ulaganja ili transfera kapitala bosanskohercegovačkim poslovnim subjektima i smanjenja kapitala uslijed pokrića gubitaka

¹²¹ Prema raspoloživim podacima CBBH iznos DSU za tri kvartala u 2008. godini se razlikuje zbog primjene različite metodologije mjerjenja podataka

Grafikon 39: Stanje FDI po kvartalima u BiH (u 000 KM)

Izvor: MVTEO

Posmatrajući ulaganja po kvartalima vidimo da je najveći priliv ostvaren u drugom kvartalu dok je u četvrtom kvartalu zabilježeno 87 miliona KM, što poredeći isti period prošle godine predstavlja smanjenje od 87%.

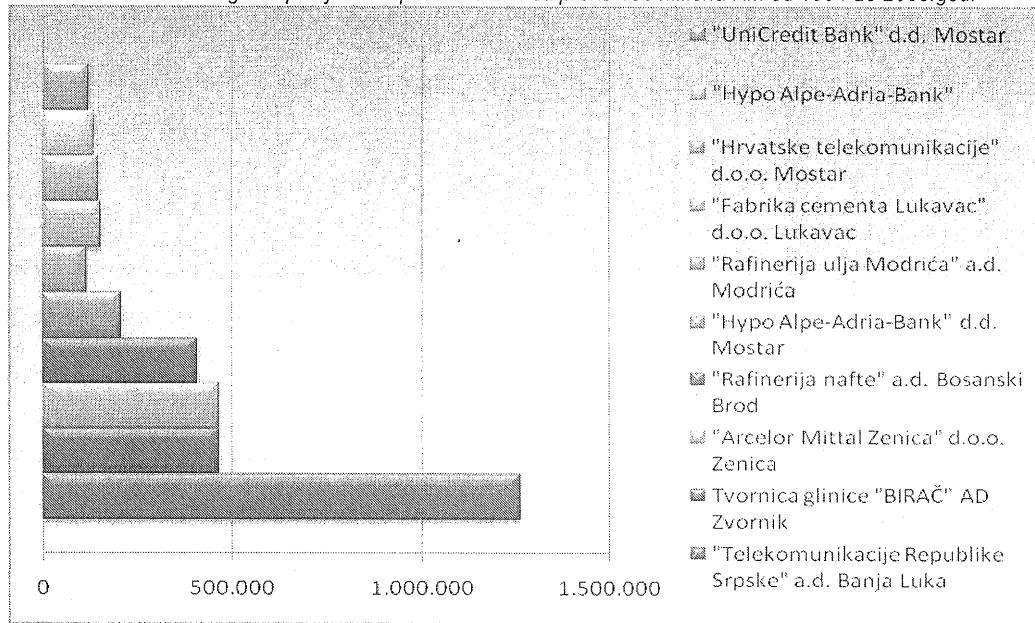
Najznačajnija strana ulaganja u 2008. godini odnose se na sljedećih 8 zemalja: Slovenija sa 234,2 miliona KM (31,7%), Austrija sa 152,7 miliona KM (20,7%), Hrvatska 67,9 miliona KM (9,2%), Srbija 65,0 miliona (8,8%), Švajcarska 4,3 miliona KM (7,4%) Italija 40,7 miliona KM (5,5%) Holandija 15,6 miliona KM (2,1%) Kipar 10,0 miliona KM (1,4%), što iznosi 86,8% ukupnih ulaganja u 2008. godini.

U navadenom periodu po iznosima ulaganja se posebnose ističu ulaganja u kompanija „M-BL“ d.o.o. Banja Luka sa 59,1 milion KM (Slovenija), ArcelorMittal Zenica d.o.o. sa 46,1 milion KM (Švajcarska), Argeta d.o.o. Sarajevo 45,3 miliona (Slovenija), Hypo Alpe Adria Bank d.d. Mostar 43,0 miliona KM (Austrija), Hypo Alpe Adria Bank d.d. Banja Luka 23,7 miliona KM (Austrija), „TUŠ“ d.o.o. Sarajevo 20,0 miliona KM (Slovenija). „Konzum“ d.o.o. Sarajevo 11,2 miliona KM (Hrvatska).

Posmatrajući ukupna DSU po djelatnostima, do sada predvodi proizvodnja sa 46% i saobraćaj i telekomunikacije sa 21% dok ulaganja u turizam iznose samo 1%.

Ako bi se izvršilo rangiranje DSU prema najvećim kompanijama sa stranim kapitalom u BiH od 1994 do 31.12.2008. godine onda bi na prvom mjestu bio bez premca „Telekomunikacije Republike Srpske“, d.d. Banja Luka. Na donjem grafu su rangirane po veličini DSU po firmama za period od 1994 do 2008. godine.

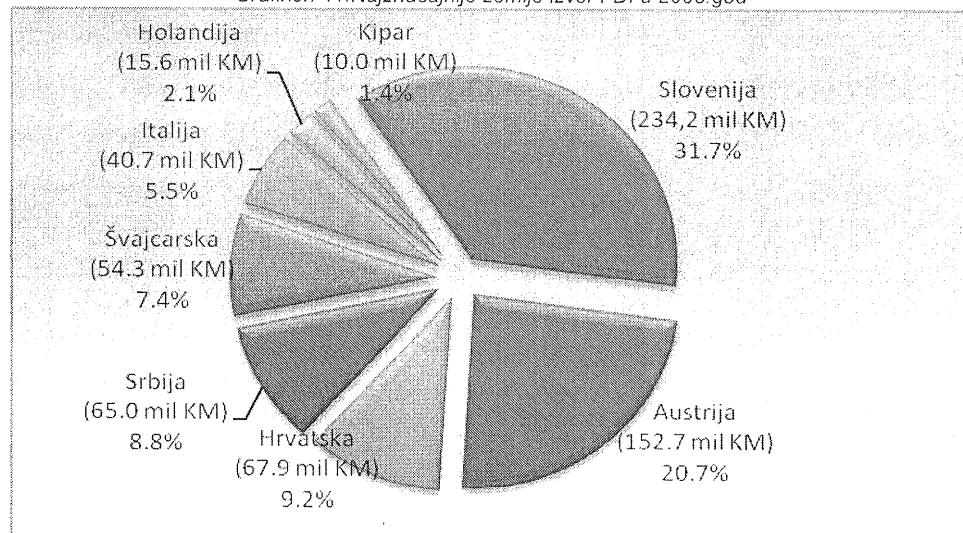
Grafikon 40: Rang kompanija sa kapitalom u BiH sa preko 100 miliona KM od 1994 do 2008.god.

Izvor: MVTEO

Za nastupajući period je interesantna najava privatizacije BH Telekoma d.d. Sarajevo, Energoinvesta d.d. Sarajevo i još nekim kompanijama koje su dijelom u vlasništvu države što bi u slučaju većeg priliva stranog kapitala izmijenila strukturu ulaganja po zemljama i industrijskim sektorima.

Grafikon 41: Najznačajnije zemlje izvor FDI u 2008.god

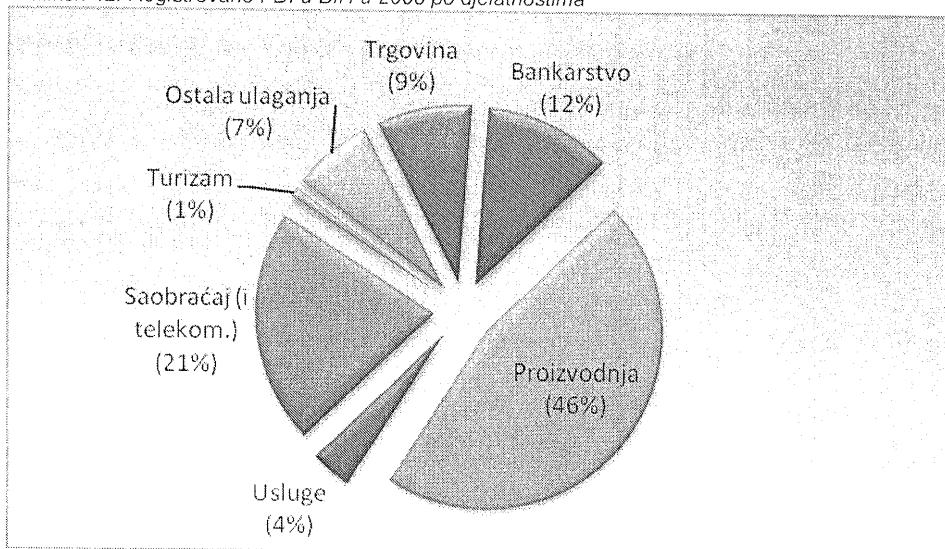

Izvor: MVTEO

Austrijske investicije su se odnosile na povećanje kapitala u bankama AD Volksbank Banja Luka, Hypo Alpe Adria Bank d.d. Mostar i Hypo Alpe Adria Bank d.d. Banja Luka. Slovenačke investicije su bile usmjerene na podizanje proširenje trgovačkih kapaciteta, poput M-BL“ d.o.o. Banja Luka, „TUŠ“ d.o.o. Sarajevo i Argeta d.o.o. Sarajevo, Merkator BH d.o.o. Sarajevo, ali i nastavak ulaganja u proizvodnju kao što su fabrika motornih dijelova „FAMOS“ u Hrasnici i „CIMOS TMD“ Automobilska industrija d.o.o Gradačac.

Najveće ulaganje u proizvodnju predstavlja povećanje kapitala u ArcelorMittal Zenica d.o.o. Zenica iz Švajcarske. Najveće ulaganje iz Hrvatske je nastavak ulaganja u trgovinu „Konzum“ d.o.o. Sarajevo.

Grafikon 42: Registrovane FDI u BiH u 2008 po djelatnostima

Izvor: MVTEO

Karakteristika ulaganja u 2008.godini je u značajnom smanjenju kapitala od 158,1 milion KM što je do sada najveće registrovano smanjenje kapita od 1994. Godine. Najveća smanjenja se odnose na Rafinerija nafte a.d. Bosanski Brod od 118,6 miliona KM (Rusija) i Petrol a.d. Banja Luka od 12,0 miliona KM (Rusija) koje je nastao uslijed pokrića gubitka iz osnovnog kapitala.

Važno je još napomenuti da se od ukupnog registrovanog kapitala u 2008. godini 47,7% odnosi na osnivanje novih društava a na dokapitalizaciju ranije osnovanih društava 52,3%.

VI POSLOVNO OKRUŽENJE

Za sve privredne subjekte a posebno za početnike je veoma važno da okruženje u kojem posluju bude uređeno. To znači da se poslovanje može voditi sa što manje administrativnih prepreka, da je dostupna odgovarajuća radna snaga i povoljni izvori finansiranja te da se poslovni ugovori uredno sprovode.

Unapređenje poslovnog ambijenta je jedan od prioriteta ekonomске politike za Bosnu i Hercegovinu. Trenutno se u BiH provodi više programa sa ciljem unapređenja poslovanja, bazirani na internacionalnoj pomoći.

Strategiju partnerstva CPS (**Country Partnership Strategy**) provodi Svjetska banka za Bosnu i Hercegovinu za period 2008-2011. uz odobrena sredstva u iznosu od USD 200 miliona za razvojne prioritete i proces integracije u Evropsku Uniju. Kroz ovaj program Svjetska Banka će investirati u infrastrukturu, razvoj lokalnih zajednica, transpot, energetski sektor, javni i socijalni sektori i poslovno okruženje.

Takođe Grupa Svjetske Banke (World Bank Group) u saradnji sa GTZ je učestvovao u projektu ažuriranja katastra i zemljišnog registra.

International Finance Corporation (IFC) kao dio Grupe Svjetske Banke učestvuje zajedno sa **SECO** iz Švajcarske i UK Department for International Development (**DFID UK Reform of Business Registration Project**) radi na regulatornim reformama, na pojednostavljenju administrativnih procedura (dozvole, licence, odobrenja) vezanih za poslovanje i povećanje konkurentnosti, smanjenja troškova i rizika poslovanja i povaćanja kapaciteta administracije za provedbu procedura i provedbu usluga preduzećima. Ove se reforme provode na opštinskom, kantonalmom, entitetskom i državnom nivou.

Tu su još **USAID SPIRA** program (Streamlining Permits and Inspection Regime Activity „SPIRA“ program) i **World Bank BAC** projekt (Business/Environment Adjustment Credit „BAC“ project) koji se provode od ranije u Bosni i Hercegovini.

FIAS - Jedinica za reformu poslovnog okruženja kao (dio Grupe Svjetske Banke) je u decembru 2008. godine uradio Memorandum o reformi „Doing Business u Bosni i Hercegovini“. Memorandum predstavlja dokument i model koji pokazuje oblasti i preporuke za unapređenje poslovnog okruženja stvaranja boljih uslova poslovanja preduzeća i boljeg rangiranja BiH u odnosu na dosadašnju poziciju.

Svjetska banka u svome izvještaju „Doing Business“ prati uslove poslovanja kroz deset kategorija u 181 zemlji svijeta.

Tabela 8: pozicija BiH u svijetu prema indikatorima poslovanja u 2008. i 2009.

Kategorija	Promjena pozicije	2008.	2009.
Jednostavnost poslovanja	-2	117	119
Započinjanje s poslom	-8	153	161
Dobijanje građevinskih dozvola	13	150	137
Zapošljavanje radnika	1	116	117
Upis vlasništva/registracija nekretnina	-4	148	144
Dobijanje kredita	-8	51	59
Zaštita ulagača	-4	84	88
Plaćanje poreza	-10	144	154
Međunarodno trgovanje	2	57	55
Provjede ugovora	2	125	123
Zatvaranje posla	1	61	60

Izvor: World Bank- Doing Business 2009, 2008

Regulatorna reforma

Povećanje kvaliteta zakonske regulative u zemlji i povećanje njene transparentnosti olakšava se poslovanje privrede, podstiče poduzetništvo, olakšava ulazak na tržište te podstiče ekonomski rast.

Tokom 2008. g. Bosna i Hercegovina je prema „Doing Business 2009“ provela uspješno reforme u četiri oblasti: dobivanje građevinskih dozvola, prenos vlasništva nad nekretninama, plaćanje poreza i prestanak poslovanja.

Dobivanje građevinske dozvole je značajno pojednostavljeno administrativnom reformom vezanom za olakšanje dobivanja katastarske dokumentacije i i ubrzanje registracije novih objekata u katastru i zemljišnom uredu.

Prijenos vlasništva nad nekretninama u Sarajevu je takođe postao efikasniji, zahvaljujući kompjuterizaciji Zemljišnog ureda.

Kao dio **poreske reforme** u FBiH je od 1. januara 2008. g. stopa poreza na profit je smanjena s 30% na 10%.

U oblasti **prestanka poslovanja**, Bosna i Hercegovina je pooštala stručne uvjete za prinudne upravnike, što bi u budućnosti trebalo skratiti vrijeme potrebno za provođenje stecaja.

Federacija BiH i Republika Srpska nastavljaju i u 2008.godini da uspješno provode projekt „Giljotina propisa“ čiji je cilj pojednostaviti uslove poslovanja, ukloniti sve barijere za što brži početak poslovanja privrednih subjekata sa posebnim naglaskom na podršku malim i srednjim preduzećima (SME-s).

Savjet za Regulatornu reformu u RS, je uspješno nastavio sa “giljotinom propisa”. Tom prilikom je istaknuto da je realizacija ovog projekta ostvarila uštude od 3.270.233 KM na godišnjem nivou. Uštude na godišnjem nivou su dobijene množenjem ušteda ostvarenih po svakoj pojedinačnoj formalnosti sa frekvencijom te formalnosti u toku jedne godine. S obzirom da su u posljednje vrijeme velike zakonodavne i podzakonodavne aktivnosti koje bi mogle uzrokovati povećanje administrativnih procedura, Vlada Republike Srpske se obavezala identifikovati 20 formalnosti koje predstavljaju administrativne prepreke, te do kraja 2009. godine izvršiti njihovo pojednostavljinje i/ili ukidanje.

Vlada Federacije BiH je u decembru potpisala sa Savjetodavnim grupom Međunarodne finansijske korporacije¹²² (IFC) Memorandum o razumijevanju o regulatornoj reformi „Giljotina propisa“ kao instrument za brzo pregledanje propisa, ukidanje onih koji više nisu potrebni i izmjenu postojećih radi stvaranja boljeg poslovnog okruženja.

„Giljotina propisa“ bi se trebala odvijati u više faza.

- Prva faza je takozvana mala giljotina, u kojoj će se izmijeniti oni zakonski propisi koji će pomoći u povećanju finansijske discipline i pojednostaviti proces registracije biznisa.
- Drugi dio procesa trajat će najmanje dvije godine i podrazumijeva analizu svih zakona i drugih sektora, do konačnog stava da li ti zakoni ostaju na snazi ili se mijenjaju novim.
- Paralelno s ovim procesom će se voditi i uskladivanje propisi u skladu s direktivama i smjernicama Evropske unije, u sklopu priprema domaćeg zakonodavstva koje vodi država BiH u pravcu približavanja standardima EU.

Giljotina propisa u FBiH će se provoditi u tri tijela.

- Na vrhu je koordinaciono tijelo u kojem će biti premijer, dvojica njegovih zamjenika te predstavnici poslodavaca i sindikata.
- Drugo tijelo zaduženo za praćenje realizacije projekta bit će upravni odbor, u čijem sastavu će biti ministar pravde, direktor Ureda za zakonodavstvo, direktor Federalne uprave za inspekcijske poslove i sekretar Vlade.
- Treći organ, koji će provoditi tehnički dio, bit će tehnička jedinica za implementaciju.

Predviđeno je da će IFC kao član Grupe Svjetske Banke uložiti oko 270.000 dolara u ovaj projekt.

¹²² International Finance Corporation

Početak poslovanja

U svijetu, Bosna i Hercegovina je rangirana na 161. mjestu po lakoći pokretanja posla. U Istočnoj Evropi i Centralnoj Aziji je rangirana na 21. mjesto od 25 zemalja u regiji. U poređenju s drugim područjima u kojima je Doing Business vršio ocjene, učinak Bosne i Hercegovine je najlošiji u ovom segmentu.

Novi sistem registracije preduzeća na nivou BiH predstavljen je još u junu 2007. godine i odvija se na nivou kantonalnih (Federacija BiH) i regionalnih (Republika Srpska) sudova.

Ključne prednosti ovoga sistema su: registracija pojedinačnog pravnog subjekta treba biti završena najkasnije u roku od pet radnih dana od dana prijema popunjene prijave, poreski identifikacijski broj pribavlja se u toku sudske registracije i nezavistan je od poreske registracije, rješenje je jednoobrazno na cijeloj teritoriji BiH, registracija se može obaviti pred bilo kojim sudom nadležnim za poslove registracije nezavisno o sjedištu poslovnog subjekta, javni podaci o registrovanim poslovnim subjektima dostupni su u elektronskoj formi.

Tabele 9: Indikatori pokretanja posla u BiH

Početak poslovanja	2007	2008	2009
Rang		153	161
Broj procedura	12	12	12
Dani	54	54	60
Troškovi (% GNI per capita)	36,3	30,1	30,8
Minimalni kapital (% GNI per capita.)	52,0	43,0	36,3

Izvor: World Bank- Doing Business 2009, 2008, 2007

Tabele 10: Indikatori za dobijanje građevinskih dozvola u BiH

Potrebne dozvole za gradnju	2007	2008	2009
Rank		150	137
Broj procedura	16	16	16
Trajanje	467	467	296
Troškovi (% GNI per capita)	957,0	790,3	666,9

Izvor: World Bank- Doing Business 2009, 2008, 2007

Tabele 11: Indikatori za registrovanje nekretnina u BiH

Registracija imovine	2007	2008	2009
Rank		148	144
Broj procedura	7	7	7
Trajanje (dani)	331	331	128
Troškovi (% dohodak per capita)	5,0	5,0	5,2

Izvor: World Bank- Doing Business 2009, 2008, 2007

Stečajni postupak

Izmjenama i dopunama **Zakona o stečajnom postupku** u RS kojim se između ostalog stečajni postupak ograničava na period od jedne godine. Predviđeno je i pooštavanje uslova koje mora da ispunjava lice da bi bilo imenovano za stečajnog upravnika, dok listu stečajnih upravnika utvrđuje vlada RS, na prijedlog ministra pravde. U februaru 2007. godine donesene su izmjene zakonske regulative u RS po kojoj se proces stečaja ograničava na najduže godinu dana, a uvedeni su i strožiji uslovi za imenovanje stečajnih upravnika (Zakon o izmjenama i dopunama zakona o stečajnom postupku - Sl. glasnik RS, 68/07).

U FBiH u 2007 g. izmjenama **Zakona o stečajnom postupku** su pooštreni su uslovi koje mora da ispunjava lice da bi bilo imenovano za stečajnog upravnika. U parlamentarnoj proceduri su izmjene i dopune Zakona o stečajnom postupku FBiH, a u koje su ugrađeni i prijedlozi sudova za ubrzanje postupaka, reforme u oblasti poslovne regulative i reforme zakonodavstva skratiti trajanje stečajnog postupka koji je trenutno jedan od najdužih u regiji Evrope i centralne Azije.

Prema istraživanju *Doing Business in 2009*, za prestanak poslovanja prosječno treba 3,3 godine, a procedura košta 9% od imovine. Povjerioci u prosjeku mogu očekivati da naplate 36% svojih potraživanja. Bosna i Hercegovina je rangirana na 60. mjestu od 181 zemlje u svijetu i na 6. mjestu među 25 zemalja u Istočnoj Evropi i Centralnoj Aziji po ovom indikatoru.

Promocija i unapređenje investicija

Vijeće stranih investitora (FIC/VSI) je i u 2008. godine objavilo je Bijelu knjigu čija svrha da BiH vlastima pruži program prioritetnih reformi kojima bi se pristupilo rješavanju ključnih prepreka ulaganjima, a koje se mogu provesti tokom narednih dvanaest mjeseci. Bijela knjiga je publikacija koju VSI objavljuje godišnje.

U Bijeloj knjizi su obuhvaćene četiri ključne oblasti: registracija kompanija, dobijanje radne dozvole i boravka za strane radnike, reforma poreza i dobijanje građevinskih dozvola. U knjizi je data lista prioritetnih reforma koje bi bilo moguće po mišljenju autora implementirati u narednoj godini.

Dozvole za privremeni boravak i radne dozvole su od ključne važnosti za strane investitore. Po mišljenju VSI taj je proces u većini zemalja zahtjevan ali u BiH je dodatno složeniji i dugotrajniji. Proces obuhvata dobijanje dozvala na četiri nivoa vlasti:

- Državni nivo-Ministarstvo sigurnosti- Služba za strance(boraviša dozvola);

- Entitetski nivo-Javna ustanova Služba za pošiljavanje FBiH i Zavod za zapošljavanje RS(radna dozvola);
- Kantonalni nivo-Javna ustanova Služba za zapošljavanje FBiH(radna dozvola);
- Opštinski nivo-Biro za zapošljavanje (radna dozvola);

Podrška poslovanju malih i srednjih preduzeća (SME¹²³)

Mala i srednja preduzeća čine okosnicu privreda SEE zemalja regiona dajući najveći doprinos zaposlenosti i ekonomskom rastu i razvoju. U tim je poduzećima, u pravilu, najveći dio zaposlenih u zemlji.

Mala i srednja poduzeća nastaju kao rezultat pojedinačne poslovne inicijative koja često za posljedicu ima i inovacije koje su u modernim ekonomijama osnova ekonomskog rasta i napretka.

Stoga se u tim gospodarstvima poslovno okruženje razvija u skladu s potrebama malog i srednjeg poduzetništva, a pri donošenju mjera gospodarske politike, osobito se razmatra kako će te mjeru utjecati na male i srednje poduzetnike, s obzirom na to da su mali i srednji poduzetnici znatno osjetljiviji na promjene u gospodarskom okruženju od velikih poduzeća.

Evropska povelja za mala i srednja poduzeća

Europska unija je mala i srednja preduzeća, zajedno s inovacijama, postavila kao prioritet unutar Lisabonske deklaracije iz godine 2000.

Iz tih su ciljeva proizašle i politike koje potiče nastajanje i održanje malih i srednjih poduzetnika, a među njima je i Evropska povelja za mala i srednja poduzeća, koju je potpisala i Bosna i Hercegovina (BiH).

Time se Bosna i Hercegovina obvezala postići napredak u deset područja Povelje:

1. Obrazovanje i obuka za poduzetništvo jedinstvenoga tržišta
2. Jeftinije i brže pokretanje poduzetništva pitanja
3. Kvalitetnije zakonodavstvo i propisi poduzeća malih
4. Dostupnost vještina putem Interneta
5. Poboljšanje pristupa Internetu malih poduzeća
6. Bolje iskorištavanje
7. Oporezivanje i financijska
8. Jačanje tehnoloških kapaciteta
9. Uspješni moduli poslovanja
10. Jače predstavljanje interesa

¹²³ Small and medium enterprise

Nosioci razvoja malog i srednjeg poduzetništva (SME)

Na državnoj razini je za razvoj malog i srednjeg poduzetništva (SME) zadužen odjel za Ekonomski razvitak i poduzetništvo Ministarstva vanjske trgovine i ekonomskih odnosa „MVTEO“.

Na nivou Federacije Bosne i Hercegovine, područje razvoja malih i srednjih poduzeća je u nadležnosti Federalnog ministarstva razvoja, poduzetništva i obrta.

U Republici Srpskoj je pri Ministarstvu ekonomije, energije i razvoja ustanoavljen Odjel za mala, srednja preduzeća i zanastvo te Agencije za razvoj malih i srednjih preduzeća doku Brčko distriktu postoj Odjel za SME pri ministarstvima.

Strategija razvoja malih i srednjih preduzeća (2006-2010. godina) u Republici Srpskoj je usvojena od strane Vlade Republike Srpske još u aprilu 2007. godine.

Kao jedan od prioriteta prijedloga Programa poticanja malog i srednjeg poduzetništva za četverogodišnje razdoblje, počevši s godinom 2009. je i uspostava središnje Agencije za malo i srednje poduzetništvo u okviru projekta „Razvoj malog i srednjeg poduzetništva u Federaciji Bosne i Hercegovine“ koje zajedno s ostalim razvojnim projektima, predstavlja ključni razvojni i strateški dokument za Federaciju Bosne i Hercegovine.

U Federaciji BiH je donesen Zakon o poticanju razvoja malog gospodarstva sa Pravilnikom o postupcima u provedbi Programa razvoja malog gospodarstva (11/07) čime su uređeni planiranje, osiguranje sredstava i provedba mjera razvoja malog gospodarstva u Federaciji Bosne i Hercegovine, te aktivnosti i mjere Vlade Federacije Bosne i Hercegovine u poticanju razvoja malog gospodarstva.

U decembru je Inženjerski studio d.d. iz Zagreba za potrebe Ministarstva razvoja, poduzetništva i obrta FBiH izradio „Program razvoja malog i srednjeg poduzetništva u Federaciji Bosne i Hercegovine“ koji bi trebao da bude osnova za daljnji rad ministarstva u ovoj oblasti.

Finansiranje poslovanja SME

Najznačajniji izvor finansiranja malog i srednjeg poduzetništva su bankarski krediti a tek zatim dolaze po važnosti porodični kapitala, leasing i krediti mikrokreditnih organizacija.

Prema rezultatima istraživanja Pakta o stabilnosti jugoistočne Europe¹²⁴ banke u sadašnjem ekonomskom okruženju nisu spremne kreditirati malo i srednje

¹²⁴ Enterprise policy performance assesment OECD 2005.

poduzetništvo.

Dugotrajna i složena procedura dobivanja kredita, uz kratke rokovi otplate kredita i relativno nedovoljne iznose dodatno otežavaju poslovanje SME. Od kraja rata do septembra 2008. godine visina kredita se smanjivala kada je zabilježena najniža prosječna kamatna stopa od 6,7%.

Poslovne zone, inkubatori i tehnološki parkovi

Za razvoj poslovanje SME u 2008. godini treba istaći rad regionalnih razvojnih agencija, poslovnih inkubatora i tehnoloških parkova.

S ciljem potpore ovom projektu Federalno ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta je u 2008. godini kroz program poticaja sufinanciralo izgradnju infrastrukture u Tehnološkom parku Zenica sa 50.000,00 KM, dok je godinu ranije izdvojeno 13.000,00 KM.

U Mostaru je u 2008. godini osnovan Tehnološki park Mostar, a osnivači su Alfa Therm d.o.o., udruženje Hercegovačko razvojno informatičko društvo (HRID) i udruženje Hercegovački patent.

Organizacija GTZ će obezbjediti stručnu pomoć u procesu uspostave inkubacije pa do samoodrživosti cijelokupnog projekta. Tehnološki park je pokrenuo Centar za tehničku kulturu (CTK) kojoj je cilj poticaj mladih na nove tehnološke iskorake. Početak rada Tehnološkog parka Mostar se očekuju u 2009. godini.

Udruženje za poduzetništvo i posao LiNK Mostar je počelo sa realizacijom projekta Poslovna zona Mostar. U realizaciji će učestvovati još Biznis servis centra Mostar, Odjel za gospodarstvo i komunalne poslove grada Mostara, Regionalna razvojna agencija REDAF, Ministarstva gospodarstva i Federalnog ministarstva razvoja (FMRPO) te EU Komisije za BiH.

U Jablanici je novembru 2008. takođe otvoren poslovni inkubator koji je realiziralo udruženje LINK iz Mostara. Inkubator je otvoren u okviru regionalnog poduzetničkog centra u Hercegovini čija je vrijednost 340.000 eura s ciljem pomoći lakšeg osnivanja i besplatnog poslovanja malih preduzeća i dok ne postanu samoodrživi.

U RS je u toku planiranje pokretanja industrijskih zona u četiri regije. Industrijske zone bi mogle biti formirane u Bileća-Trebinje, području Itsočnog Sarajeva, Bijeljini i na koridoru Banja Luka-Laktaši- Gradiška/Bosanska Gradiška-Prijedor uz saradnju sa Slovačkom firmom Manager Service.

Edukacija

U Sarajevskoj razvojnoj agenciji je u oktobru 2008. godine završen EU TAC Projekt treninga i konsultacije za mala i srednja preduzeća u BiH. Svrha ovoga projekta provođenog od januara 2006. godine do oktobra 2008. godine je bila da se osnaži konkurentnost malih i srednjih preduzeća, početnika u poslovanju. Projekt u vrijednosti od 1,5 miliona eura je finansiran iz CARDS-a-podrške EU regionalnom ekonomskom razvoju BiH.

РЕПУБЛИКА СРПСКА
ВЛАДА

МЈЕРЕ
ЗА УБЛАЖАВАЊЕ НЕГАТИВНИХ ЕФЕКАТА
СВЈЕТСКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ
НА РЕПУБЛИКУ СРПСКУ

Јануар, 2009. године

Уводне напомене

Финансијска криза прво се појавила у САД-у, а убрзо након тога „домино ефектом“ пренијела се на Европу и друга свјетска тржишта. Прве ударе претрпјело је тржиште некретнина у САД-у, које је, након енормног раста цијене, доживјело нагли пад - „ефекат балона“.

Испоставило се да обезбеђења кредита нису била довољна да заштите повјериоце, што је условило губитке код истих, чиме су биле погођене не само банке, већ и разни инвестициони и други фондови који су се бавили пласманом средстава. То се даље пренијело и на све остале инвеститоре који су на тај начин пласирали своја средства. Такође, криза се постепено са финансијског почела прелијевати на реални сектор, а у почетку се испољавала кроз смањење тражње.

Као посљедица, поред грађевинарства, и остале индустриске гране суочиле су се са смањеном тражњом, што је прво довело до успоравања привредног раста, а затим и до рецесије. Скоро све развијене земље свијета ушле су у рецесију, док земље у развоју, иако нису у рецесији, биљеже значајно ниže стопе раста од очекиваних.

Највише је у овом периоду погођена производња аутомобила, која је у нормалним околностима генератор производње у низу других привредних грана.

Обим негативних ефеката кризе и њихово трајање тешко је предвидјети, јер ће они бити различити од земље до земље. Такође, не постоји јединствен модел мјера за превазилажење тих ефеката. Док неке земље биљеже пад привредне активности већ у трећем кварталу 2008. године, неке се тек сада почињу суочавати са тим. Такође, док једне земље примјењују рестрикцију на потрошњу, друге траже начине како да повећају тражњу. Тешко је пронаћи неку мјеру која би се могла прекопирати.

У одговору на утицај финансијске кризе, развијене земље су реаговале програмима за повећање ликвидности тржишта, те су огромна средства издвојена и предвиђена да буду упумпана у њихове привреде. Ипак, чини се да је постигнут заједнички став око генералног приступа који се састоји у томе да се неликвидност тржишта, а што се сматра да је основни узрок смањења тражње, а самим тим и производње, може излијечити једино додатним средствима која ће се, кроз различите канале и форме, ставити на располагање привреди.

Међународни монетарни фонд је у више наврата кориговао предвиђања раста у 2008. години, односно у 2009. години. Према најновијим процјенама из новембра 2008. године, очекује се да укупни раст свјетске економије у 2008. години буде 3,7%, у развијеним земљама 1,4%, а у земљама у развоју 6,6% од чега ће највеће стопе раста имати Кина и Индија (9,7% и 7,8%). Међутим, за 2009. годину ММФ, по први пут од Другог свјетског рата, предвиђа рецесију код развијених земаља (-0,3%), док се укупан свјетски раст предвиђа од 2,2%, што значи да ће свијет у 2009. години бити у глобалној рецесији. За земље у развоју очекује се умањен, али и даље значајан раст од 5,1%, где Кина и Индија и даље

очекују да остваре релативно високе стопе раста од 8,5%, односно 6,3%. У 2009. години се у Еврозони предвиђа негативни раст (процјене ММФ-а) чак од -0,5%, тако да ће земље Европске уније које су најзначајнији трговински партнери Босне и Херцеговине, Њемачка и Италија, забиљежити негативан раст од -0,8%, односно -0,6%, док се у Аустрији и Словенији предвиђа умањење, али ће бити позитивна стопа раста 0,8%, односно 3,7%.

Већ два квартала за редом Еврозона биљежи негативну стопу раста од -0,8%, а чему је највише доприњео пад извоза, како због смањења укупне тражње, тако и због јаког евра. Рецесија је најзбиљнија у Њемачкој (-2,0% у другом и -2,1% у трећем кварталу) и Италији (-1,1% у другом и -2,0% у трећем кварталу).

Као одговор на рецесију, Европска централна банка је приђегла снижавању референтне каматне стопе за 1 процентни поен, а предвиђа се да ће се смањивањем наставити и у 2009. години.

Стабилизација финансијског сектора кретала се у правцу национализације, односно докапитализације највећих европских банака. Поред тога, владе земаља су значајно повећале ниво гаранција за штедне улоге.

Очекивани утицај свјетске економске кризе на привреду Републике Српске

Без обзира што у задњем кварталу 2008. године утицај свјетске економске кризе није имао одраза на привреду Републике Српске, чињеница је да свјетска економска криза не познаје границе и да ће се њене посљедице осјетити у Републици Српској. Најаве из наше привреде говоре о већ присутном смањењу тражње производа на свјетском тржишту.

Процјене су да ће највећи негативан утицај свјетске финансијске кризе имати оне гране које највише учествују у извозу:

1. сектор металне индустрије, а у оквиру истог, највећи утицај на предузећа која производе дјелове и компоненте за аутоиндустрију,
2. сектор дрвопрeraђivačke индустрисе,
3. сектор текстила, коже и обуће,
4. рударство,
5. саобраћај.

У Републици Српској је, уназад неколико година, завршена приватизација најважнијих стратешких привредних капацитета Телекома Српске и предузећа из нафтне индустрије. Овај приватизациони приход од продаје државног капитала у овим предузећима у износу од 1,6 милијарди КМ је најзначајнији финансијски извор Развојног програма Републике Српске. Све наведено даје реалне изгледе да се, не само ублаже негативни ефекти присутне кризе, већ и да се одржи динамика раста производње.

Инвестиционо-развојна банка Републике Српске (ИРБ), путем средстава Развојног програма Републике Српске, обезбеђује додатну ликвидност и стабилност домаћег финансијског сектора.

Каматне стопе ИРБ-а тренутно најповољније на домаћем тржишту из чега произилази да ИРБ, путем својих кредитних пласмана преко пословних банака, врши позитиван притисак на ограничења раста активних камата на тржишту Републике Српске.

Планирана улагања и подстицаји засновани на реалној основи за 2009. годину и то: инвестиције у реални сектор из Развојног програма Републике Српске кроз кредитне линије ИРБ-а преко комерцијалних банака, које износе 211 милиона КМ уз повољне камате и рокове враћања, у пласман у ХОВ 85,6 милиона КМ, затим јавне инвестиције у износу од 667,3 милиона КМ, од чега из средстава Економско-социјалне компоненте Развојног програма Републике Српске на бесповратној основи у износу од 213,0 милиона КМ, инвестиције у Електроенергетски сектор Републике Српске, од 222,8 милиона КМ (у чему је учешће властитих средстава Електропривреде Републике Српске 154,5 милиона КМ или 69,3%), средства издвојена по основу Закона о накнади за коришћење природних ресурса 20,0 милиона КМ, подстицај пољопривредној производњи из Буџета Републике Српске, у износу од 80,0 милиона КМ, те за суфинансирање подстицаја извоза од 10,0 милиона КМ, а што свеукупно у 2009. години износи 1,6 милијарди КМ, представља значајан потенцијал којим ће се побољшати ликвидност привреде и повећати тражња, а самим тим ублажити негативни ефекти кризе, те одржати привредни раст.

Оно што охрабрује јесте чињеница да је банкарски систем у Републици Српској и даље стабилан. Пријетње које нам долазе због свјетске финансијске и привредне кризе, а чије негативне ефекте морамо ублажити, могу се свести на следеће:

- без обзира што финансијски сектор није претрио губитке због неадекватних гаранција пласмана, неминовно је да ће се у Републику Српску пренијети значајни негативни ефекти финансијске и привредне кризе;
 - озбиљан проблем представља дефицит спољнотрговинске размјене која је за 12 мјесеци 2008. године износила 2,22 милијарде КМ – покривеност увоза извозом 46.4 %;
 - претпоставља се да ће се смањити прилив кредитних средстава и то, како оних која се усмјеравају преко банака које имају своје осниваче у развијеним земљама, тако и кредитних средстава која су наша предузећа повлачила директно од страних банака. Такође, стране директне инвестиције могу бити успорене или смањене, обзиром да ће се страни инвеститори са опрезом опредељивати за улагање средстава;
 - смањен прилив иностраних средстава имаће утицаја на изворе финансирања дефицита рачуна текућих плаћања, а самим тим ће посљедично доћи до јачих притисака на девизне резерве и количину новца у оптицају, што ће се у крајњој линији одразити и на обим текуће потрошње у земљи;
 - појачаће се притисак страних производија да своје производе пласирају на наше тржиште; истовремено, наши производија ће имати отежан пласман наших производа у иностранство, чиме ће се конкурентска способност наше привреде, у много јачој мјери него до сада, ставити на пробу;
- Негативни ефекти могу бити ублажени примјеном одговарајућих мјера,

али уз стално праћење кретања у финансијском сектору и привреди у Републици Српској, али и у свјетским размјерама како би се у датом тренутку могло промптно реаговати (обзиром на још многе непознанице на глобалном нивоу о дубини кризе и дужини трајања).

Као одговор на кризу, мјере за повећање ликвидности у развијеним земљама имаће повољно дејство и на нашу економију, јер се тиме истовремено креирају средства која ће бити расположива и за пласман на наше тржиште.

Питање конкурентности привреде поставиће се не само пред нашу привреду, већ и пред привреду свих земаља у окружењу. Предност наше привреде је да на кратак рок, има много веће могућности да се покаже конкурентном у окружењу него на ширем свјетском тржишту.

Треба имати у виду да ће земље у окружењу и даље остати наши најзначајнији спољнотрговински партнери.

Дефинисање мјера

У дефинисању мјера нема посебних правила, обзиром да исто зависи од земље до земље и да оно што може да важи за једну земљу не мора да важи за другу. Док једне земље примјењују рестрикције на потрошњу, друге траже начин како да повећају тражњу.

Одговор на негативан утицај свјетске економске кризе треба бити, прије свега, заснован на сталној анализи властите ситуације и предложених мјера, односно властитих могућности у оквиру којих се мјере интервенције могу провести.

При дефинисању Приједлога мјера за ублажавање негативних ефеката свјетске економске кризе на привреду Републике Српске, основни принцип је да исте буду:

- конкретне,
- са јасно постављеним циљем,
- са брзим дејством и
- проводиве.

Мјере обухватају све сегменте привреде и друштва, с тим да се треба водити рачуна да се суштински не наруши тржишни концепт привређивања као основе економског система.

У домену државних органа предвиђене су рестриктивне, а у домену привреде подстицајне мјере. Рестриктивне мјере у домену јавне потрошње биће фокусиране на смањење свих трошкова у 2009. години (плате руководилаца, канцеларијски материјал, трошкови набавке и одржавања возила, рационализација запошљавања у администрацији уз побољшавање ефикасности рада, неприоритетна улагања, итд.). У домену привреде акценат је дат мјерама за побољшање:

1. ликвидности,
2. развоја и додатног запошљавања,
3. повећање домаће тражње кроз јавне инвестиције,
4. реализацији инвестиција путем Инвестиционо-развојне банке из ..

Развојног програма Републике Српске,

5. инвестиција у електроенергетски сектор,
6. инвестиције у саобраћајну и осталу инфраструктуру,
7. повећања иновативних капацитета и конкурентних способности предузећа, нарочито микро, малих и средњих,

чиме ће се значајно упослiti производни капацитети и радна снага у многим предузећима.

Изузетан значај за ублажавање негативних ефеката свјетске економске кризе представља активирање капацитета за прераду нафте („Рафинерија нафте“ Брод, „Рафинерија уља“ Модрича). Посебан значај је становишта сигурности снабдевања тржишта, са становишта запошљавања радника и упошљавања других привредних субјеката везаних за рад ових капацитета, низких цијена, као и значајног износа додатних буџетских прихода.

Ефекти предузетих мјера треба да обезбједе континуитет у расту бруто домаћег производа, а то значи и раст прихода становништва.

До изражaja треба да дође и социјални карактер државе. У складу са стварним могућностима, односно, потребно је обезбједити да најугроженији слојеви становништва буду заштићени најмање у мјери у којој су то и сада.

М Ј Е Р Е

I - Мјере у домену државних органа Републике Српске (рестриктивне)

1. Директни буџетски корисници

- 1.1.Буџет треба бити у целини рестриктиван, уз јачање његове развојне компоненте и остварење у 2009. години пројектованог суфицита од 1,5% БДП-а, који ће се користити за отплату ино-дуга¹²⁵.
- 1.2 Плате буџетских корисника у 2009. години рестриктивно се планирају – маса је већа за 4,7% у односу на претходну годину, а у структури укупне буџетске потрошње учешће плата се смањује у односу на претходну годину са 37,34% на 36,86 %¹²⁶- плате остају на нивоу из 2008. године, осим за основно и средње образовање у периоду 2009.-2010. година .
- 1.3.Рестриктивна политика јавне потрошње са чврстим буџетским ограничењем, укупна јавна потрошња, у 2009. години, треба бити одржана у планираном нивоу до 40% БДП-а и њен раст мора да прати продуктивност рада у привреди¹²⁷.
- 1.4.Омогућити измирење раније доспјелих обавеза према буџету Републике Српске, обvezницама издатим по основу измирења унутрашњег дуга по општим обvezницама и обавезама по основу ратне материјалне и нематеријалне штете.
- 1.5.Појачати контролу употребе буџетских средстава за подстицај развоја пољопривреде и села у сарадњи са инспекцијским органима и са евиденције Завода за запошљавања искључити све носиоце пољопривредног газдинства које користе подстицајна средства.
- 1.6.Забрана набавки возила у 2009. години, осим уз посебно одобрење Владе.
- 1.7.Извршити измене Уредбе о издацима за службена путовања у земљи и иностранству („Службени гласник Републике Српске“, број 124/06), и у том смислу извршити законско прилагођавање појма дневнице, те критеријума по којима се дневнице исплаћују.

¹²⁵ Извор: Усвојени документ: Економска политика за 2009. годину

¹²⁶ Ibid.,

¹²⁷ Ibid.,

1.8.Хармонизовати подстицајне мјере у пољопривреди које планирају јединице локалне самоуправе са планом подстицајних мјера који доноси Влада Републике Српске

1.9.Преко ИРБРС креирати кредитне линије:

- а) чији је циље задржавање постојећег нивоа запослености, селективним приступом према гранама дјелатности, првенствено за кожарство и текстил,
- б) по којим би комерцијалне банке радиле откуп потраживања по извозним пословима.
- в) по којим би комерцијалне банке радиле откуп потраживања производних привредних субјеката.

У оквиру постојећих кредитних линија ИРБРС:

- а) повећати горњу границу средстава и рокове отплате кредитне линије за обртна средства,
- б) искључити обавезу сопственог учешћа код кредитних линија за почетне активности и микробизнес у пољопривреди.
- в) убрзати реализацију РПРС кроз скраћивање процедура одобрења и пласмана средстава

Преко ИРБРС укључити се у подршку финансијском сектору кроз:

- а) одобравање субординираних кредитова и
- б) учешће у докапитализацији.

Размотрити могућност кредитирања студената преко ИРБРС.

1.10.Ојачати и оснапсити Централну писарницу Министарства управе и локалне самоуправе, уз подршку Генералног секретаријата Владе, Агенције за информатичко друштво и Службе за заједничке послова Владе, да може "увезати" све органе управе у Административном центру Владе у јединствен информатички систем, како би се смањила циркулација документације у папирном облику, са циљем поједностављивања процедура, повећавања брзине комуникације, смањења трошкова материјала, уштеде на трошковима поштанских услуга.

1.11.Извршити ревидирање Правилника о коришћењу службених аутомобила за буџетске кориснике у циљу њихове рестриктивности, односно, уштеда у реалном износу у односу на претходну годину, као и уштеда трошкова службених путовања, услуга превоза и горива и појачане контроле текућег одржавања службених аутомобила.

1.12.Појачати капацитет и дјелотворност буџетске инспекције и интерних контрола буџетских корисника ради превентивног дјеловања у циљу што ефикаснијег коришћења буџетских средстава.

- 1.13.Извршити анализу функционалности и трошкова рада заједничких институција (посебно агенција, института и дирекција) преко представника Републике Српске у Парламентарном скупштини БиХ и Савјету министара БиХ, уз захтјев да се ограничи проширивање систематизација постојећих и формирање нових због додатних трошкова за буџете Републике Српске и ФБиХ.
- 1.14.Обавезати, од стране Владе Републике Српске, све кориснике буџетских средстава да, прије расписивања јавног позива за јавне набавке, појединачне вриједности преко 30.000,00 КМ, траже сагласност Владе.
- 1.15.Припремати и одржавати већи број семинаре у организацији Влади Републике Српске, а ангажовање трећих лица вршити само за оне обуке за које немамо властите ресурсе и знања, како би се избегли трошкови плаћања анганжмана трећих лица.
- 1.16.Убрзати хармонизацију подстицајних мјера за развој пољопривреде и сеоских подручја са мјерама ЕУ и са Федерацијом БиХ како би се избегле последице различитих нивоа подршке по појединим мјерама на истом економском простору и тако избегло довођење регистрованих пољопривредних газдинстава у неравноправни положај.
- 1.17.у Правилнику о условима и начину подстицајних средства у пољопривреди за 2009. годину, дефинисати горње и доње прагове за поједине врсте подстицаја како би планирана средства била што боље искориштена и обухвтила што већи број корисника.
- 1.18.Постизање задовољавајућег нивоа административних капацитета, људских и материјалних оспособљености на нивоу цјелокупне државне управе, ради провођења сложеног процеса реформе државне управе као предуслове за улазак БиХ у ЕУ, те побољшање система управљања кадровима на нивоу државне управе, без повећања броја запослених, а у циљу да се процес реформе јавне управе максимално убрза ради стварања модерне, ефикасније, дјелотворније и одговарајуће јавне управе, која би грађанима пружила боље услуге за мање новца.
- 1.19.Провођење Акционог плана БиХ за имплементацију Споразума о стабилизацији и придрживању извршиће се на нивоу цијеле државне управе додатном обуком кадрова, у циљу боље оспособљености за припрему, усвајање и доношење домаћих закона који ће бити усклађени са прописима ЕУ.

1.20.Израдити оперативне планове рада инспекцијских и других контролних органа у новонасталим околностима, са посебним акцентом на контролу рада „на црно“, наплате буџетских прихода и контролу квалитета увозне робе, уз обавезу мјесечног извјештавања Владе Републике Српске.

Задужују се републички органи да измјеном прописа и оперативним мјерама обезбедједе доследнију примјену прописа везаних за стечај, сиву економију, нелегално пословање, казнену политику и сл.

1.21.Задужује се Министарство финансија да у складу са анализом остварења прихода, а по потреби, предложи смањење утрошка средства по одобреним финансијским плановима.

1.22.Обуставити предлагање и усвајање закона и подзаконских аката којима се предића повећања јавне потрошње изнад буџетом планираних средстава.

1.23.Задужује се Министарство финансија да у сарадњи са министарствима и буџетским корисницима подноси Влади кварталне извјештаје о оствареним уштедама по министарствима и буџетским корисницима.

1.24.Израдити Акциони план за провођење активности и мјера утврђених у Економској политици за 2009. годину, уз квартално извјештавање Владе Републике Српске о имплементацији истог.

1.25.Покренути иницијативу, код надлежних органа БиХ, да се смањи цијена оглашавањајавне набавке и додјељивање уговора у „Службеном гласнику БиХ“ или да се омогући субјектима оглашавања код најповољнијег понуђача.

1.26.Идентификовати стратешке правце образовања који ће конвергирати и доприносити остварењу успостављених интегралних стратешких циљева путем унапређења људских ресурса Републике Српске.

1.27.Побољшати услове за формално и неформално образовање одраслих (преквалификација, усавршавање и додатно школовање, неформално цјеложivotно учење) како би се лакше прилагодили промјенама на тржишту рада и трајно унапређивали квалитет људских потенцијала – капитала.

1.28.У циљу превазилажења оперативних проблема у производњи у Републици Српској, потребно је измијенити одређене одредбе Закона о раду, како би се омогућило да надлежно министарство може одобрити, на одређено вријеме за појединачне и конкретне случајеве – предузећа, ангажовање пензионера

одређених дефицитарних занимања, под условом да, на стално отворен конкурс за пријем на тржишту радне снаге, не постоји одговарајући кадар.

1.29. Задужују се сва министарства да изврше анализу плаћања накнада члановима свих радних тијела које је формирала Влада Републике Српске, те да се изврши прилагођавање тих накнада економској ситуацији.

2. Предузећа и други правни субјекти у већинском власништву Републике Српске

2.1. Усагласити принципе за уређивање начина утврђивања плата у јавним предузећима усклађен са начином обрачуна плата запослених у органима јавне управе и другим буџетским корисницима. Исто подразумијева усклађен ниво основне плате сходно нивоу руковођења, сложености и одговорности, као и да посебне накнаде (зимница, регрес, топли оброк) улазе у износ основне плате.

2.2. Регулисати и утврдити, од стране Скупштине акционара, максимум за накнаде члановима управних или надзорних одбора, а приједлог је да то буде до 400,00 КМ као фиксни дио и преко 400,00 КМ до 600,00 КМ варијабилни дио, што овиси о оствареним резултатима рада сходно разрађеним критеријумима;

2.3. Регулисати и утврдити од стране Скупштине или Управног одбора критеријуме за плате директора, фиксни дио, а варијабилни у зависности од резултата пословања као мотивациони фактор за повећање ефикасности пословања, уз примјену механизма смјене директора и других руководилаца у случају одступања од пословних и финансијских планова;

2.4. Донијети од стране одговарајућег органа предузећа, односно органа правног субјекта, програм мјера којим ће се:

- плате запослених рестриктивно планирати, у складу са продуктивношћу рада,
- број запослених одржати на достигнутом нивоу из посљедњег квартала 2008. године, а евентуална повећања морају да прате продуктивност рада,
- побољшати економичност коришћења путничких возила, смањење трошкова репрезентације, службених путовања, ангажовање запослених на одређено вријеме и по уговору о дјелу, те осталих трошкова који нису директно везани за дјелатност,

2.5. Обавезати представнике Акцијског фонда и Фонда реституције да обезбиједе путем Управе и Надзорног, односно Управног одбора предузећа, кварталну информацију о свим јавним набавкама уз навођење износа, броја пријављених и изабраног добављача са образложењем истог, те да информацију доставе Министарству индустрије, енергетике и рударства Републике Српске.

2.6. Препоручује се свим јединицама локалне самоуправе да приступе изради својих програма мјера за ублажавање негативних ефеката економске кризе, те да о томе обавијесте Владу.

2.7. Подржати израду и доношење Стратегије развоја локалне самоуправе у Републици Српској, и са њом у вези и Акционог плана развоја локалне самоуправе, будући да је то једна од битних мјера којом ће се моћи утицати на правце развоја јединица локалне самоуправе.

2.8. Убрзати пренос права располагања имовине у области комуналних дјелатности на јединице локалне самоуправе сходно Закону о утврђивању и преносу права располагања имовином на јединице локалне самоуправе ("Службени гласник Републике Српске" број 70/06)

II - Мјере у домену привреде (подстицаје)

1. Побољшање ликвидности привреде, развоја и додатног запошљавања

- 1.1. Формирати гарантни фонд Владе Републике Српске, који ће бити намијењен за привреду која има обезбеђен пласман на ино-тржиште (средства зависе од могућности Буџета – не може бити формиран у оквиру ИРБ-а).
- 1.2. Убрзати активности на продаји имовине предузећа Републике Српске у земљама бивше СФРЈ (Хрватској, Србији, Црној Гори, Словенији), путем ИРБ - Фонда за управљање некретнинама и потраживањима у власништву Републике Српске, а која се сходно законским прописима преносе у власништво Републике Српске.
- 1.3. Реализација програма инвестиција у реални сектор путем Инвестиционо-развојне банке Републике Српске, у складу са Развојним програмом Републике Српске. Повољни рокови отплате и каматне стопе имаће утицај на ликвидност и конкурентност предузећа са становишта могућности давања дужих рокова инокупцима за наплату потраживања и лимитирање раста камата банака. У процесу отплате створити значајан револвинг фонд и тиме ће постати трајни извор подстицајних кредитних средстава са циљем

уравнотежености економског развоја као покретача и носиоца дугорочне одрживости, вишег животног стандарда и хитности потреба за смањењем сиромаштва, те будуће одрживости друштвеног развоја. Планирани износ у 2009. години је 300 мил. КМ и то за :

- почетне пословне активности	4,3 мил. КМ
- микробизнес у пољопривреди	7,7 мил. КМ
- пољопривреду	32,6 мил. КМ
- предузетнике и предузећа	94,9 мил. КМ
- туризам и рурални развој	3,3 мил. КМ
- стамбени дио (један дио линије усмјерити на станоградњу, а други на куповину станова)	46,6 мил. КМ
- јединице локалне самоуправе	24,9 мил. КМ
- пласмани у ХОВ	85,7 мил. КМ

*износи по кредитним линијама су подложни промјени

- 1.4. Линију зајединице локалне самоуправе увећати са износом од 20 милиона КМ (на основу Закона о накнадама за кориштење природних ресурса) како би се средства централизовала и лакше контролисала њихова намјена, у том случају средства за нове пројекте и повећавање запослености у општинама била би у укупном износу од 44,9 милиона КМ
- 1.5. Подстицаји пољопривредној производњи из средстава Буџета Републике Српске, у циљу повећања обима пољопривредне производње, квалитета, заштите околине, руралног развоја и запослености, у 2009. години износе 80,0 милиона КМ

6.6.Убрзати активности на дефинисању критеријума и начина кориштења средстава која се уплаћују по основу револвинга на издвојени рачун Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде „Фонд Партнер“ и одмах извршити њихову додјелу корисницима.

6.7. Обезбиједити по повољним условима набавку: 10.000 тона дизел горива, 20.000 тона вјештачког ђубрива NPK 15x15x15 и 10.000 тона азотних ђубрива (ареј или кане), пољопривредним произвођачима са одложеним плаћањем, до почетка марта 2009. године.

6.8. Појачати контролу коришћења субвенција, односно бесповратних подстицајних средстава код корисника, с тим да се, поред контроле намјенског коришћења, прате и контролишу ефекти додијељених средстава. У случају ненамјенског коришћења предвидјети уговором да се исти раскида и повлаче средства ради репласмана. У случају да се у цјелини постижу неодговарајући ефекти, потребно је анализирати модел подстицаја ради његовог ревидирања или мјењања.

7. Повећање домаће потражње, конкурентности и одржавање постојеће запослености уз могућност додатног запошљавања

1.1. Реализација јавних инвестиција са акцентом на инфраструктурне пројекте усмјерене на ангажовање најугроженијих сектора захваћених утицајем свјетске финансијске и економске кризе: грађевинска оператива, производња грађевинског материјала, метала и металних производа. Тиме ће се, прије свега, подржавати економски раст и конкурентност домаће економије, те раст запослености због апсорпције значајне радне снаге током реализације јавних инвестиција, посебно кроз директно ангажовање неквалификоване и полукалифициране радне снаге. У 2009. години та средства износе 667,3 мил. КМ и то из сљедећих извора:

- средства Економско–социјалне компоненте Развојног програма Републике Српске,	213,0 мил. КМ
- средства Буџета Републике Српске	52,5 мил. КМ
- инокредити	291,5 мил. КМ
- остали извори	110,3 мил. КМ

1.2. Реализација програма инвестиција, уз предузимање и других активности за ефикасније пословање Електроенергетског сектора Републике Српске, који обзиром на постигнуте резултате пословања, као и потенцијале којима располаже, те могуће инвестиције, представља један од главних потенцијала и ресурса привредног развоја Републике Српске:

a) Инвестиције за обезбеђење оптималног рада и ефикасности електроенергетског система, у 2009. години, у износу од

222,8 мил. КМ, у циљу сигурнијег и квалитетног снабдјевања свих потрошача електричне енергије и реализације планова извоза, кроз санацију, дограмању или изградњу, као и набавку опреме. На истом ће бити ангажована бројна домаћа предузећа изван система Електропривреде Републике Српске, кроз испоруку опреме и радна снага на извођењу радова и услуга. У изворима финансирања наведених активности највећим дијелом учествују властита средства предузећа из система Електропривреде РС у износу од 154,5 милиона КМ или 69,3 %, док су инокредитна средства 66,1 милион КМ или 29,7 % и донације са учешћем других субјеката 2,3 милиона КМ или 1%;

- б) Реализација инвестиција из расположивих средстава у оквиру “Електропреноса БиХ”, дијела који припада Републици Српској, користиће се за инвестиције у нове објекте на простору Републике Српске. Расположива средства за улагања у 2009. години износе око 42,0 мил. КМ;
- в) Донијети нови Закон о накнади за кориштење природних ресурса са циљем да се централизују средства кроз један фонд, како би се контролисала њихова намјена уз задржавање процента од најмање 70 % средстава издвојених у сврху производње електричне енергије. Наведена средства ће се користити за истраживање и изградњу алтернативних привредних капацитета путем стимулисаног кредитирања према развојним програмима општина, а у сврху иницирања отварања нових радних мјеста.

Корисници ових средстава су општине: Угљевик, Гацко, Вишеград, Рудо, Рогатица, Ново Горажде, Требиње, Билећа, Мркоњић Град, Кнежево и Бања Лука, од чега на горе наведене општине из Источног дијела РС отпада 95% средстава, што је око 20,0 мил. КМ;

- г) Предузети активности на хитном отклањању свих препрека за отпочињање радова код додијељених концесија, а што сада спречава концесионаре који располажу финансијским средствима да отпочну градњу малих хидроелектрана, посебно на већим објектима на ријеци Босни и Бистрици, где је лоцирано 12 МХЕ или око 50% укупне снаге МХЕ свих додијељених концесија,
- д) Убрзати избор стратешких партнера и концесије за реализацију великих енергетских пројеката, уз промјену процедуре и потврду избора од стране Народне скупштине Републике

Српске.

- ћ) Провођење одређених активности у оквиру система Електропривреде Републике Српске у циљу ефикаснијег рада и унапређења пословања, уз осавремењавање производних и дистрибутивних капацитета, како би се, уз претходно наведене мјере, постигла што повољнија, односно нижа цијена електричне енергије. То ће се позитивно одразити на смањење трошкова пословања привредних субјеката и јефтинију струју за становништво и то:
- смањење дистрибутивних губитака електричне енергије и својење у оквире планираних, чиме би се по том основу остварило додатних око 100 Gwh која може бити понуђена ино-тржишту и остварити додатни приход од око 10 мил. КМ;
 - изналажење рјешења како би се изbjегло ангажовање трећих лица на копу "Грачаница", што сада за посљедицу има негативан резултат пословања;
 - смањити издатке у свим предузетима на пружању услуга користећи сопствене ресурсе, како људске тако и материјалне;
- е) Предложити Електропривреди Републике Српске доношење одлуке о начину регулисања измирења неизмирених обавеза корисника електричне енергије, уз могућност грејс периода, под условом да корисник редовно измирује текуће обавезе како се не би угрозило текуће пословање Електропривреде Републике Српске.

- 1.3. Активирати инвестициона средства, материјалне и људске ресурсе ради отпочињања инвестиционих активности (*Гајко, Бук Бијела*, партнерски пројекат са Федерацијом БиХ и други), те фокусирати „добра рјешења“ из Закона о енергетици (нова улога регулатора, енергетска ефикасност сировинско-енергетске координације и др.) и Закона о нафти и дериватима нафте (контрола, уређење области, ванредне активности, успостава резерви и др.);
- 1.4. Максимално коришћење домаћих ресурса, посебно у аграру и прехрамбеној индустрији;
- 1.5. Јачање улоге Робних резерви Републике Српске кроз осигурување довољних количина роба по одговарајућој количини и структури, у сврху интервентног дјеловања у условима поремећаја на тржишту.

Искористити специјалне и паралелне везе са Републиком Србијом, односно потписани Протокол о сарадњи између надлежних Министарстава и Републичке дирекције за робне резерве Република Србије и Републике Српске у стварању

резерви роба, као и роба за потребе индивидуалних пољопривредних производијача у погледу минералних ћубрива и заштитних средстава.

- 1.6. Реализација инвестиција у *Рафинерију нафте*, Брод - у реконструкцију „Нове линије“ по стандардима EVRO-5,6, чиме ће се повећати капацитет на 4,2 милиона тона прераде сирове нафте и запослiti нови радници, обезбедити значајни додатни приходи у Буџет Републике Српске, развој одређених дјелатности везаних за малотонажну хемију, као и ангажовање домаћих малих и средњих предузећа која се баве ремонтом, санацијом постројења и другим активностима из области термоенергетике, а износе 126,0 мил. евра. Прва транша у износу од 26 милиона евра расположива је у јануару 2009. године.
- 1.7. Реализација инвестиција у ремонт и модернизацију бензинских пумпних станица *Петрол*. Бања Лука, што ће поред запошљавања и додатних буџетских прихода резултирати и економско-финансијском стабилношћу не само у нафтним предузећима, већ и у пратећим објектима, а износе 4 мил. евра.

У што хитнијем року извршити пренос власништва терминала у Врбањи на Републичку дирекцију за робне резерве, чиме би се створили услови да се изврши реконструкција инфраструктуре и резервоара. Исти би с могли употребити за потребе *Рафинерије нафте*, Брод, односно за стварање резерви нафтних деривата, за потребе Републике Српске. Напоменимо да је укупан капацитет резервоара 17.200.000 литара.

- 1.8. Реализација пројекта гасификације Сјеверног дијела Републике Српске од Бијељине до Бања Луке и Новог Града, као и проширење постојеће гасне мреже и изградња дистрибуције у општинама Бијељина, Власеница, Пале и другим, а чија укупна инвестиција износи око 190 мил. евра.
- 1.9. Реализација инвестиција у оквиру саобраћајне инфраструктуре, друмског саобраћаја (аутопут Градишак-Бања Лука и изградња моста на ријеци Сави код Градишке, аутопут Бања Лука –Добој, рехабилитација магистралне путне мреже око 774 километара и регионалних путева дужине 331 километара, а зашто су обезбеђена средства (EIB, EBRD, IDA) и средства Републике Српске, затим жељезничке инфраструктуре (интервенције на жељезничким грађевинским објектима, замјена дијелова колосијека, обнова високонапонских система за електровучу, уградња нових сигнално-сигурносних система). Исто ће допринијеће ангажовању на наведеним инфраструктурним објектима домаћих производијача и извођача радова, посебно оних који су захваћени утицајем свјетске

финансијске кризе: грађевинска оператива, производња грађевинског материјала, метала и металних производа, у складу са реалним плановима у циљу ефикаснијег и кориснијег коришћења пијеска и шљунка из водотока, али и других концесијаза експлоатацију техничког грађевинског камена, припремити план усклађене експлоатације са динамиком изградње аутопутева у Републици Српској.

Задужују се сва министарства да, што прије, предложе законе и подзаконске акте који би поједноставили, убрзали и појефтинили процедуре, неопходне за отпочињање свих јавних инвестиција.

Уз планиране саобраћајнице, на погодном грађевинском земљишту, у складу са просторно-планском документацијом, извршити груписање професионално сродних субјеката мале привреде, формирати пословне и радне асоцијације типа кластера, занатске задруге и слично.

Код жељезничке инфраструктуре приоритет дати пројектима који се базирају на радовима код којих се ангажују домаћа предузећа.

1.10. У области рударства, где се процјењује значајнији утицај свјетске економске кризе, због смањења потражње на свјетском тржишту, посебно у предузећима која се баве експлоатацијом и извозом руда метала и руда обојених метала (олово, цинк, боксит, жељезна руда), излаз треба тражити у сљедећем:

- а) Кроз повољнедугорочнекредитезаобртнасредствазаизвознике и друге подстицаје покушати одржати конкурентност на свјетском тржишту у погледу давања повољнијих уговорених услова испоруке готових производа;
- б) Појачати финансијску кредитну подршку уз повољније кредитне услове предузећима која се баве експлоатацијом енергетских минералних и неметаличних минералних ресурса као што су угља, технички грађевински камен, глина, бентонит, зеолит и други за којима постоји потражња на тржишту, а у циљу одржавања производње и запослености;
- в) Укључитисвресурсе,људскеиматеријалне,какобисеповећала производња у рудницима који су у саставу термоелектрана, те интензивирати активности на изналажењу потенцијалних инвеститора за изградњу Рударско-енергетског комплекса у Мильевини;
- г) Дати подршку инвеститору, како би се путем надлежних органа убрзале процедуралне активности неопходне за почетак планиране изградње фабрике за производњу цемента на подручју општине Пријedor, која ће омогућити запошљавање око 700 радника у почетној фази, те ће се створити предуслови

и за отварање рудника техничког грађевинског камена чији капацитет би износио 1,3 милиона м³ производа.

- 1.11. Интензивирати геолошка истраживања у циљу проналажења нових лежишта, како би се створили услови за отварање нових рудника, као и повећање капацитета на постојећим.

Интензивирати геолошка истраживања термо-минералних, слабо и мало минералних налазишта са којима Република Српска располаже, поготово на подручју садашњих бањских центара у општинама Нови Град, Бијељина, Шамац, Вишеград, Лопаре, Теслић, и на подручју Града Бања Лука.

- 1.12. Убрзати активности на формирању слободних зона које би, у складу са просторним, урбанистичким и регулационим плановима, могло бити искориштено за оснивање пословних зона, као и израду каталога неискориштених пословних објеката у власништву Републике Српске и општина. Ти подаци би могли бити употребљени за покретање предузетничке инфраструктуре (бизнес инкубатори, технолошки паркови и слично), а све у циљу привлачења страних инвеститора, повећања извоза или супституције увоза.

Убрзати доношење новог Закона о уређењу простора и грађењу ради ефикаснијих, јефтинијих и рационалнијих процедура при добијању одобрења за грађење. Интензивно радити на ревитализацији индустријских зона, као и привредном преструктуирању оних које се тренутно не користе у ранијим дјелатностима, односно на преусмјеравању на друга подручја рада.

- 1.13. Убрзати активности на пројекту иновационих центара, чији крајњи резултат треба бити покретање на знању базираних малих и средњих предузећа и промоција савременог техно-предузетништва. То би требало да има снажан утицај на развој економије Републике Српске, те поновно запошљавање радника који остану без посла због утицаја глобалне свјетске економске кризе.
- 1.14. Подстаки оснивање кластера у секторима прераде метала (посебно код производића компоненти и дијелова за аутоиндустрију, производића електро-опреме и уређаја), прераде дрвета, прехрамбене производње, туризма и грађевинарства.
- 1.15. Доношење Закона о формирању гарантног фонда за почетне пословне активности и микробизнис у пољопривреди, због немогућности корисника да добију кредите путем пословних банака. Као гаранција враћања кредита користила хипотека на новоизграђене објекте и новонабављену опрему што би довело до повећања запослености, као и запошљавања дијела отпуштених радника због утицаја кризе, чиме би се избегла социјална давања истим.
- 1.16. Интензивирати активности на изналажењу заинтересованх партнера за приватизацију преосталог државног капитала у предузећима,

посебно у предузећима са већинским државним капиталом, уз реструктуирање предузећа оптерећених дуговима.

- 1.17. Обзиром да ће у области металопрерађивачке, дрвопрерађивачке, као и код индустрије текстила, коже и обуће доћи до пада тражње на свјетском тржишту, неопходно је у овим областима појачати кредитни потенцијал из средстава Развојног програма Републике Српске, уз повољније услове кредитирања и подстицајна средства за извоз, како би уз повољније услове продаје и одгођеним роком наплате, као и финансирањем кроз факторинг, обезбједили повећан пласман на ино-тржиште. Подстицаји требају бити усмјерени на кредитирање увоза репороматеријала који нема супституцију у домаћој производњи, али не и стварање залиха.
- 1.18. У циљу стимулисања дрвопрерађивача да инвестирају у виши степен прераде дрвета, повећања броја запослених и извоза производа веће додатне вриједности, уговарање продаје трупаца вршиће се на временски период од једне до три године, и смањиће се постојеће цијене коштања дрвних сортимената кроз хитно укључивање набављање механизације за сјечу и извоз истих. Избор предузећа ће се вршити путем тендера, а на основу утврђених критерија.
- 1.19. ЈПЦ „Шуме Републике Српске“ ће, у року од годину дана, изградити фабрику пелета у Хан Пијеску, а на бази средстава из добити из ове године.
- 1.20. Град Бања Лука и Влада Републике Српске ће изградити фабрику пелета у Челинцу, на начин да се формира заједничка компанија која ће укључивати издвојене Плантаже Инцел, Топлану Бањалука и приватни сектор, како би се обезбиједио енергент за гријање који би могао да супституише одређену количину мазута.
- 1.21. У циљу превазилажења проблема и стварања повољнијег пословног амбијента за индустрију текстила, коже и обуће, предложује се следеће мјере:
 - 1) Предузећима из области текстила, коже и обуће која измирују обавезе по основу пореза и доприноса, одобрава се субвенција у износу 50 КМ по раднику, почев од 01.01.2009. до 01.07.2009. године. Продужетак субвенционирања као и износ средстава зависиће од задржавања броја запослених радника и стања Буџета Републике Српске.
 - 2) Иницирати измјену Закона о царинској политици БиХ у дијелу који се односи на банкарске гаранције у смислу да се исте замјене са другим средствима обезбеђења ризика,
 - 3) Иницирати измјену Закона о јавним набавкама БиХ, у дијелу који се односи на обезбеђење ризика за извршење Понуде и Уговора, замјеном банкарских гаранција са другим средствима обезбеђења,

- 4) Путем Министарства правде предложити измјене закона који се односе на висину судске таксе при укњижавању хипотека, као и висину нотарских услуга.
 - 5) Дефинисати посебне услове и начин стимулације извоза предузећа из области текстила, коже и обуће.
 - 6) Предузећа из области текстила, коже и обуће, која запошљавају преко 250 радника, третирати средњим предузећима и да као таквим омогућити кориштење средстава малих и средњих предузећа за увођење стандарда квалитета.
 - 7) Путем Инвестиционо - развојне банке Републике Српске изнаћи могућност да се омогући добијање „брзих кредита“ са фиксном каматном стопом у износу од 6% и грејс периодом од једне године предузећима из области текстила, коже и обуће, а која имају Програме за упошљавање и одржавање постојећег броја радника,
 - 8) Задужити Фонд здравственог осигурања да донесе Одлуку о приоритету исплате средстава за боловање, предузећима из области текстила, коже и обуће, која редовно измирују своје обавезе по основу пореза и доприноса.
- 1.22. Интензивирати активности на обезбеђењењу кредитата Руске федерације, наплати ћлиринга и реализацији дуга за гас у износу прихватљивом за Републику Српску.
- 1.23. Инсистирати према нивоима власти БиХ на интензивирању закључења Трговинског споразума о забрани двоструког опорезивања као и о преференцијалном третману са Руском федерацијом, што ће приближити робну сарадњу и тржиште Русије.
- 1.24. Интензивирати активности на усклађивању техничких прописа у Републици Српској, односно БиХ, са Директивама Европске уније, те у свим министарствима и другим републичким органима управе приступити доношењу нових закона и подзаконских аката, којим ће се ставити ван снаге прописи преузети у наш правни систем из земаља бивше СФРЈ, водећи при том рачуна да се, новим законским рјешењима, омогући изградња и отварање нових капацитета, доношење техничких упутстава за најбоље расположиве технике, и поновна прерада секундарних сировина.
- 1.25. Ради заштите домаће производње и потрошача, предузети неопходне активности путем надлежних органа и институција да се пооштри

контрола квалитета при увозу роба у складу са важећим прописима, уз квартално извјештавање Владе Републике Српске.

У том циљу интензивираће се и активности на опремању и модернизацији лабораторија као и обуку кадра како би исте биле што прије оспособљене и акредитоване за ефикасну контролу квалитета намирница.

Влада Републике Српске ће у сарадњи са Привредном комором Републике Српске приликом отварања тржних центара у Републици Српској остварити непосредну сарадњу са власницима робних ланаца ради дефинисања пласмана домаћих производа на тржиште Републике Српске.

- 1.26. Израдити студију о могућностима супституције увоза, на основу анализе увозних репроматеријала и компоненти, а која ће послужити потенцијалним улагачима као основа за израду пројеката базираних на супституцији увоза.
- 1.27. Иницирати измјене Закона о ПДВ-у – скратити рокове поврата ПДВ-а за претежне извознике са 30 на 15 дана.
- 1.28. Извршити усклађивање одређених прописа са циљем да се свим предузећима, без обзира на структуру власништва, пружи могућност претварања дуга према повјериоцима, у акције предузећа, уколико то прихвате повјериоци и скупштина акционара.
- 1.29. Испитати ефекте евентуалног преласка на 37-часовно, или 35-часовно радно вријеме.
- 1.30. Подршка реалном сектору у циљу повећања иновативних капацитета и конкурентне способности предузећа, нарочито микро, малих и средњих, и то:
 - 1) обезбеђење додатних финансијских средстава за науку и развој технологије;
 - 2) усмјерањем научно-истраживачких и истраживачко-развојних пројеката за потребе привреде, јачање јавних научно-истраживачких института и института на универзитетима и њихово повезивање са привредом;
 - 3) унапређење научно-истраживачке и технолошке инфраструктуре (опрема, уређаји, системи, лабораторије);
 - 4) повећање финансијске „start-up“ помоћи за високо-технолошка предузећа;
 - 5) контрола квалитета увозне робе уз помоћ лабораторија на универзитетима и институтима;
 - 6) повећања укљученост искусних стручних кадрова у привреду уз додатно суфинансирање њиховог рада;

Дио дугорочних мјера и активности имплементираће се кроз:

- Економску политику за 2009. годину;
- Закон о извршењу Буџета Републике Српске;
- Стратегију развоја малих и средњих предузећа у Републици Српској за период 2006-2010. године;
- Стратегију развоја пољопривреде Републике Српске до 2015. године;
- Стратегија развоја енергетике Републике Српске до 2030. године;
- Стратегију подстицаја извоза Републике Српске;
- Стратегију привлачења страних улагања у Републику Српску;
- Стратегију развоја трговине до 2015 године,
- Стратегију развоја туризма до 2020. године,
- Стратегију руралног развоја Републике Српске до 2015. године
- Стратегију борбе против корупције;
- Стратегију реформе јавне управе и
- друге усвојене документе, међу којима је и Привремени споразум о стабилизацији и придрживању Босне и Херцеговине Европској унији.

Све мјере и активности предвиђене кроз горе наведене документе представљају саставни дио овог пакета мјера и за резултат треба да имају дугорочно-самоодржив развој.

2. Повећање извоза и смањење спољнотрговинског дефицита

- 2.31. Имплементирати мјере и активности из Стратегије подстицаја извоза Републике Српске и Стратегије привлачења страних инвестиција у Републику Српску и јачати институционалне капацитете за промоцију извоза и страних улагања.
- 2.32. Реализација средстава из Буџета Републике Српске за суфинансирање подстицаја извоза, за која ће бити детаљно разрађени услови и критеријуми додјеле, а која у 2009. години износе 10,0 мил. КМ, као и подршка из подстицајних средстава Буџета Републике Српске за мала и средња предузећа за успостављање система квалитета, која износе 600.000 КМ.
- 2.33. Подржати извознике кроз кредите Инвестиционо-развојне банке Републике Српске из Развојног програма Републике Српске, као и подршка извозницима да освоје нова тржишта у земљама које су мање погођене финансијском кризом, односно које задржавају високу стопу раста.
- 2.34. Основати Интервентни фонд за дјеловање у специфичним кризним

ситуацијама иззваним утицајем свјетске финансијске кризе, са почетним износом средстава од минимум 30,0 мил. КМ (приједлог да средства буду из приватизационих прихода), који ће служити у виду подршке са кредитним средствима за брзе интервенције извозним предузећима и предузећима која производе ради супституције увоза, као и за субвенционисање камата на кредите пословних банака, те подстицај и суфинансирање отварања и активирања ресурса и занимања која ће служити супституцији радних мјеста приликом отпуштања радника у вријеме трајања свјетске економске кризе (занати, мања предузећа са занатским опредјељењем, занатске задруге, омладинско-студенске задруге и слично).

- 2.35. Интензивирати активности, преко надлежних институција БиХ, на испуњењу услова за укидање визног режима БиХ са ЕУ, а чиме ће се отворити шири простор за пословне људе у домену изналажења нових тржишта за повећање извоза.
- 2.36. Израдити Студију о конкурентности извоза Републике Српске.

3. Привлачење и повећање инвестиција кроз стварање повољнијег пословног амбијента

- 3.1. Наставити активности на регулаторној реформи у Републици Српској у циљу унапређења пословног окружења кроз уклањање преосталих административних баријера. У сарадњи са пословном заједницом усагласити мјере за смањење административних баријера у 2009. години. Трајно увести методологију процјене утицаја прописа (RIA) у правни систем Републике Српске, како би се процјењивали ефекти увођења нових прописа и њихових алтернативних опција прије њиховог доношења. Обезбиједити механизам контроле увођења нових формалности (дозвола, сагласности итд.) које оптерећују привредне субјекте. Отклонити регулаторна ограничења и спорости у поступању надлежних органа по захтјеву привредних субјеката, а што сада негативно утиче на пословање и извоз (спорост процедуре у вези регистрације страног улога, уписа промјена у основном капиталу код судова, немогућност царинања робе током викенда, спорост обављања царинског поступка привременог извоза и др.).
- 3.2. Размотрити могућност бесплатног права коришћења земљишта и инфраструктуре, који запошљавају више од 100 радника (примјенити на greenfield и brownfield инвестиције).
- 3.3. Створити предуслове за реализацију развојних инфраструктурних пројеката на бази концесија и јавно-приватног партнерства, као и других пројеката (школе, болнице, пословне зоне и слично), како би

се избегла додатна оптерећења Буџета Републике Српске (убрзати доношење Закона о јавно-приватном партнериству и подзаконских аката и Закона о измјенама и допунама Закона о концесијама), а што ће допринијети успостави и реализацији претпоставки значајних за повећање стопе запослености, те ангажовање свих расположивих ресурса и заинтересованих страних и домаћих субјеката.

Тражити потенцијалне инвеститоре за изградњу вишенајенских акумулација, за изградњу водоводне и канализационе мреже у подручјима (насељеним мјестима) где не постоји.

- 4.4. Анализирати могућност плаћања цијене државног капитала на рате за све методе продаје државног капитала у преосталим неприватизованим предузетима, за којима нема заинтересованих партнера за приватизацију.
- 4.5. Израдити и реализовати Програм промоције компаративних предности, мјера и могућности подршке реалном сектору и друго.
- 4.6. Имплементирати Закон о измјенама и допунама Закона о судовима. Створити материјалне, кадровске и друге претпоставке за почетак рада привредних судова од 1.7.2009. године. Привредни судови треба да обезбиједе ефикасан упис у судски регистар, регистар привредних субјеката и стечајне спорове.
 - Донијети измјене и допуне Закона о нотарима, а посебну пажњу посветити одредбама које се односе на надлежност органа за утврђивање висине накнаде и награде нотара.
 - Донијети измјене и допуне Закона о стечајном поступку у циљу скраћивања рокова, имајући у виду чињеницу да ће од 1.7.2009. године привредни судови, као стварно и мјесно надлежни, водити стечајни поступак.
 - Усагласити Закон о земљишним књигама са Законом о стварним правима, узимајући у обзир чињеницу да је Закон о земљишним књигама процесни закон и да не може садржавати одредбе из материјалног права.
 - Извршити одговарајуће измјене Закона о парничном поступку, а посебно одредаба које се тичу ефикаснијег рада привредних судова (скратити рокове за одржавање припремног рочишта, главну расправу, жалбу и ревизију).
 - Усвојити Закон о облигационим односима Републике Српске, а као основ узети Закон о облигацијама СФРЈ, уз допуну уговора који нису обухваћени сада важећим законом (уговор о поклону, уговор о ортаклуку, продаји на даљину, фрашизлингу и др).
 - Извршити одговарајуће измјене и допуне Закона о кривичном поступку, које имају за циљ смањење трошка заступања по

службеној дужности.

- Извршити одговарајуће припреме за успостављање Центра за пружање бесплатне правне помоћи, а у цуљу смањења трошкова за обавезну одбрану у кривичном поступку.

5. Смањење фискалног оптерећења

- 1.1. Измијенити Одлуку о начину испуњења доспјелих пореских обавеза донесену од стране Владе Републике Српске („Службени гласник Републике Српске”, број 110/06), у смислу да се стање неизмирених обавеза узме са 31.12.2007. године, уместо са стањем од 30.06.2006. године, како је то наведеном одлуком дефинисано.
- 1.2. Усвојити измјене и допуне Закона о Пореској управи Републике Српске чиме би се омогућила наплата пореских потраживања кроз претварања потраживања у акције привредних субјеката.
- 1.3. Интензивирати активности на завршетку процеса фискализације у циљу постизања равноправности свих учесника на тржишту Републике Српске.
- 1.4. Појачати контролу добити повезаних лица и трансферних цијена.

III - Мјере у финансијском сектору

1. Тржиште капитала¹²⁸

У циљу развоја тржишта капитала Републике Српске наставиће се са следећим:

- унапређење корпоративног управљања,
- системска подршка јавним емисијама акција,
- развој дужничких инструмената,
- повећање рејтинга Републике Српске код референтних међународних институција,
- регионално повезивање-повезивање тржишта капитала са Србијом
- едукација младих
- усвајање законског оквира за увођење капитализованих пензијских фондова.

¹²⁸ Извор: Усвојени документ Економска политика за 2009. годину

2. Банкарство

- 1.1. У циљу праћења актуелног стања банкарског сектора, Министарство финансија ће наставити редовни контакт са надлежним институцијама и банкама, уз дневно праћење показатеља ликвидности банака, кретање штедње грађана, укупних депозита и тиме доприњети превазилажењу и ублажавању негативних посљедица финансијске кризе¹²⁹.
- 1.2. Интензивираће се активности на јачању капацитета унутар банака за управљање свим видовима ризика (кредитни, тржишни, валутни, везан за земљу и други), наставиће се усклађивање банкарске регулативе са Базелским принципима и смјерницама Европске уније, унапређење супервизије банкарског система за контролу тржишног ризика у банкама и ризика из небанкарских активности¹³⁰.
- 1.3. Покренути иницијативу према банкама, у сарадњи са Агенцијом за банкарство РС, да се омогући репограм већ пласираних кредита привреди и грађанству, у циљу подстицаја потрошње, као и да се побољшају од стране пословних банака услови и критеријуми кредитирања за текућа и инвестициона улагања. Финансијски сектор има простор за ову активност, с обзиром да је повећан износ осигураног депозита код Централне банке БиХ и смањене стопе обавезних резерви пропорционално смањењу тражње за кредитима.
- 1.4. Контролисати „морални хазард“, односно пребацивање ризика од стране банака на државу, односно пореске обвезнике, јер банке требају бити партнери Владе Републике Српске у провођењу стабилизационих мјера.

2. Пензијски фондови

- 2.1. Наставити реформе пензијског система Републике Српске усмјерене ка успостављању дугорочно одрживог пензијског система, а да транзицијски трошкови реформе буду подржани, у значајном дијелу, средствима приватизације (Економско-социјална компонента Развојног програма Републике Српске).
 - 2.2. Успостављање активног рада Пензијског резервног фонда.
- ## **3. Остале мјере** у оквиру финансијског сектора су дефинисане кроз документ Економска политика за 2009. годину и представљају саставни дио овог пакета мјера.

IV - Запошљавање и социјална заштита

У 2008. години је завршена израда пројекта од стране Завода за запошљавање

¹²⁹ Извор: Усвојени документ Економска политика за 2009. годину

¹³⁰ Ibid.,

Републике Српске, а чија имплементација се очекује у 2009. години¹³¹:

1. Задржати достигнути ниво грантова из буџета.
2. Реализација пројекта Суфинансирање запошљавања незапослених лица (лица са евиденције која у домаћинству не остварују приходе, односно која немају запослених чланова домаћинства), који предвиђа самозапошљавање 500 лица и суфинансирање код послодавца 4.000 лица.
3. Реализација пројекта запошљавања демобилисаних бораца и лица из породица у којима нема запослених чланова, којим је предвиђено запошљавање 2000 лица.
4. Пројекат запошљавања приправника високе стручне спреме, којим је предвиђено обављање приправничког стажа за 1200 приправника, са препоруком претежног запошљавања у привреду.
5. Увести институт сагласности на цијене за производе основних животних намирница и нафтних деривата.
6. Усклађивање износа прекршајних казни са максималним износима, уз посебно поопштравање казне за непоштивање маржи на цијене основних животних намирница.
7. Република ће обезбиједити финансијска средства за остваривање права на сталну новчану помоћ за најугроженије становништво (социјално искључене категорије).
8. Побољшање услова становаша социјално угрожених категорија становништва у стању хуманитарне потребе.
9. Реализација пројекта „Подстицај запошљавања младих у Републици Српској“ које води Министарство за породицу, омладину и спорт уз могућност повећања висине подстицаја.
10. Реализација пројекта Субвенција каматне стопе на стамбене кредите за младе и младе брачне парове.

Поред горе наведеног, неопходно је:

- Израдити Програм запошљавања радника у ванредним околностима;
- Извршити корекције Социјалног програма збрињавања радника који остају без посла, а због новонасталих околности.

Основни пакет мјера

На основу свега изложеног и предложених мјера, садржај основног пакета мјера своди се на сљедеће:

1. Отпочињање јавних радова и инфраструктурних пројеката, што ће за резултат имати повећање домаће тражње и раст запослености, а самим тим и економски раст.
2. Отпочињање и интензивирање активности на реализацији инвестиција

¹³¹ Извор: Усвојени документ Економска политика за 2009. годину

